

---

NEVENKA ŽEGARAC  
NATALIJA PERIŠIĆ • ANITA BURGUND ISAKOV  
KATARINA LONČAREVIĆ • VIOLETA MARKOVIĆ

---

# ZAŠTITA DECE U MIGRACIJAMA

PRISTUP ZASNOVAN NA PRAVIMA



ZAŠTITA DECE U MIGRACIJAMA:  
PRISTUP ZASNOVAN NA PRAVIMA



NEVENKA ŽEGARAC  
NATALIJA PERIŠIĆ  
ANITA BURGUND ISAKOV  
KATARINA LONČAREVIĆ  
VIOLETA MARKOVIĆ



**ZAŠTITA  
DECE U  
MIGRACIJAMA**  
**PRISTUP ZASNOVAN  
NA PRAVIMA**

UNIVERZITET U BEOGRADU  
FAKULTET POLITIČKIH NAUKA  
CENTAR ZA ISTRAŽIVANJA U SOCIJALNOJ POLITICI I SOCIJALNOM RADU

Beograd, 2021.



# ZAŠTITA DECE U MIGRACIJAMA PRISTUP ZASNOVAN NA PRAVIMA

*Autorke*

NEVENKA ŽEGARAC • NATALIJA PERIŠIĆ • ANITA BURGUND ISAKOV  
KATARINA LONČAREVIĆ • VIOLETA MARKOVIĆ

*Izdavač*

UNIVERZITET U BEOGRADU – FAKULTET POLITIČKIH NAUKA

*Za izdavača*

DRAGAN SIMIĆ

*Recenzenti*

PROF. DR VESNA LESKOŠEK, Univerzitet u Ljubljani, Fakultet za socijalni rad  
PROF. DR DRAGAN SIMIĆ, Univerzitet u Beogradu, Fakultet političkih nauka  
DOC. DR JELENA ARSIĆ, Univerzitet Union, Pravni fakultet

*Lektura i korektura*

OLIVERA VELIČKOVIĆ

*Dizajn i tehničko uređenje*

LEPOSAVA KNEŽEVIĆ

*Štampa*

**Cigoja**  
S T A M P A

office@cigoja.com

*Tiraž*

500

ISBN 978-86-6425-088-7

Ova publikacija je nastala u okviru projekta „Unapređivanje zdravstvenog stanja dece izbeglica i migranata u Južnoj i Jugoistočnoj Evropi”, koji sufinansira Program Evropske unije za zdravstvo.

## UNAPREĐIVANJE ZDRAVSTVENOG STANJA DECE IZBEGLICA I MIGRANATA

U JUŽNOJ I JUGOISTOČNOJ EVROPI



Sufinansirano od strane  
Programa Evropske unije  
za zdravstvo



Stavovi i mišljenja izneti u ovom udžbeniku predstavljaju isključivo stavove autorki i ne može se smatrati da odražavaju stavove i mišljenja UNICEF-a i Evropske komisije i/ili Evropske izvršne agencije za zdravlje i digitalne tehnologije ili bilo kojeg drugog tela Evropske unije. UNICEF, Evropska komisija i njena Agencija ne prihvataju nikakvu odgovornost za korišćenje informacija koje ovaj udžbenik sadrži.

# SADRŽAJ

BIOGRAFIJE AUTORKI .....	11
PREDGOVOR.....	15

## Poglavlje I.

### MIGRACIJE – KARAKTERISTIKE, TRENDOVI I AKTERI

Sadržaj poglavlja i ciljevi učenja .....	21
Migracije kao karakteristika savremenih društava .....	21
Pregled osnovnih pojmova u oblasti migracija .....	27
Teorijski pristupi migracijama .....	29
Objašnjenja dobrovoljnih migracija .....	30
Objašnjenja prisilnih migracija .....	32
Objašnjenja iregularnih migracija .....	34
Migracije dece – trendovi .....	40
Deca migranti u svetu .....	41
Deca migranti u Evropskoj uniji .....	45
Deca migranti u Srbiji .....	46
Akteri u zaštiti dece u migracijama u Srbiji .....	47
<b>Ključni termini</b> .....	53
Preporuke za dalje čitanje .....	53
Literatura .....	54

## Poglavlje II.

### DECA U MIGRACIJAMA – PRISTUP ZASNOVAN NA PRAVIMA I OKVIR ZA ZAŠTITU DECE

Sadržaj poglavlja i ciljevi učenja .....	59
Deca u migracijama – pristup zasnovan na pravima deteta .....	59
Pravna komponenta pristupa zasnovanog na pravima deteta .....	64
Teorijska komponenta pristupa zasnovanog na pravima deteta .....	69
Praktična komponenta – profesionalni pristupi u radu sa detetom u migracijama i njegovom porodicom .....	72
<b>Ključni termini</b> .....	80
Preporuke za dalje čitanje .....	81
Literatura .....	83

### **Poglavlje III. STANDARDI ZA ZAŠTITU DECE U HUMANITARNIM KRIZAMA**

Sadržaj poglavlja i ciljevi učenja .....	89
Okvir za razumevanje migracija – faktori „guranja” i „privlačenja” .....	89
Standardi za zaštitu dece u humanitarnim krizama .....	
Globalni minimalni standardi za zaštitu dece u humanitarnim akcijama .....	96
<b>Ključni termini</b> .....	<b>118</b>
Preporuke za dalje čitanje .....	119
Literatura .....	120

### **Poglavlje IV. IDENTIFIKACIJA DECE U MIGRACIJAMA I ORGANIZOVANJE INICIJALNIH INTERVENCIJA**

Sadržaj poglavlja i ciljevi učenja .....	125
Preliminarna identifikacija dece u migracijama .....	126
Organizovanje prihvata dece .....	126
Zašto je važno identifikovati decu kao decu u kontekstu migracija? .....	127
Utvrđivanje da li je dete bez pratnje ili u pratnji odraslih .....	133
Otvaranje procesa vođenja slučaja .....	136
Osnovne faze vođenja slučaja .....	140
Prijem u ciklusu vođenja slučaja kod dece u migracijama .....	143
Pravila intervjuisanja dece .....	146
Razvoj pamćenja i moralni razvoj kod dece .....	147
Koncept razvijajućih kapaciteta .....	148
Pripreme i uvodni postupci za razgovor sa decom .....	149
Poverljivost i saglasnost na osnovu pune informisanosti .....	150
Faze razgovora sa decom .....	154
Tehnike intervjua kod registrovanja dece .....	155
Početni postupak utvrđivanja i određivanja najboljih interesa deteta .....	157
Prostori podešeni deci .....	160
<b>Ključni termini</b> .....	<b>164</b>
Preporuke za dalje čitanje .....	166
Literatura .....	166

### **Poglavlje V. RIZICI I REZILIJENTNOST DECE U MIGRACIJAMA**

Sadržaj poglavlja i ciljevi učenja .....	173
Zaštita dece u migracijama zasnovana na znanjima o traumi .....	174

Tri stuba pristupa zasnovanog na znanjima o traumi .....	175
Rizici i rezilijentnost kao okvir za zaštitu dece u migracijama .....	184
Rezilijentnost dece u migracijama .....	186
Podsticanje rezilijentnosti .....	187
Participacija dece i konsultacije sa decom u pokretu .....	190
Konsultacije sa decom u migracijama .....	192
Zaštita za pomagače – prevencija i intervencije vezane za izgaranje i vikarijsku traumu .....	198
Individualne i profesionalne strategije samozaštite .....	204
Sekundarna traumatizacija i izgaranje pomagača u sistemu zaštite dece .....	208
<b>Ključni termini</b> .....	<b>210</b>
Preporuke za dalje čitanje .....	212
Literatura .....	212

## **Poglavlje VI. ROD I VULNERABILNOST**

<b>Sadržaj poglavlja i ciljevi učenja</b> .....	<b>221</b>
Osnovni koncepti teorije roda .....	222
Rod i sistem rodnih uloga .....	222
Pojam patrijarhata .....	226
Intersekcionalnost kao pojam i metod .....	228
Rod, seksualnost i migracije .....	230
Rod, vulnerabilnost i migracije .....	233
Vulnerabilnost dečaka i devojčica bez pratnje .....	239
<b>Ključni termini</b> .....	<b>247</b>
Preporuke za dalje čitanje .....	248
Literatura .....	249

## **Poglavlje VII. ZLOUPOTREBA DECE U MIGRACIJAMA**

<b>Sadržaj poglavlja i ciljevi učenja</b> .....	<b>250</b>
Rizici kojima su izložena deca tokom migracija .....	253
Rizici sa kojima se deca suočavaju u zemljama porekla .....	254
Rizici sa kojima se deca suočavaju tokom migracija .....	255
Rizici sa kojima se suočavaju deca u migracijama u zemljama destinacije .....	258
Nasilje nad decom u migracijama: opšti i specifični oblici nasilja .....	261
Trgovina decom i krijumčarenje .....	265

Razjašnjenje osnovnih koncepata .....	266
Sistem reagovanja na trgovinu dece u migracijama .....	269
Razlika između trgovine ljudima krijumčarenja i dečijeg rada .....	275
Dečiji rad .....	277
Sistemi zaštite dece od zloupotrebe dečijeg rada .....	279
Perspektiva snaga dece .....	282
Sektori u kojima rade deca koja migriraju .....	283
<b>Ključni termini</b> .....	<b>286</b>
Preporuke za dalje čitanje .....	289
Literatura .....	289

## Poglavlje VIII.

### RODNO ZASNOVANO NASILJE I MIGRACIJE

Sadržaj poglavlja i ciljevi učenja .....	299
Međunarodne konvencije, deklaracije i preporuke:	
borba protiv diskriminacije i rodno zasnovanog nasilja .....	300
Konvencija o eliminisanju svih oblika diskriminacije žena (CEDAW) .....	301
Opšte preporuke Komiteta za eliminaciju diskriminacije	
žena broj 19 i 35 .....	304
UN Deklaracija o eliminaciji nasilja prema ženama .....	307
Pekinška deklaracija i Platforma za akciju .....	308
Konvencija Saveta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja	
nad ženama i nasilja u porodici: Istanbulska konvencija .....	310
Konvencija Ujedinjenih nacija o pravima deteta .....	313
Opšti komentar broj 6 Komiteta za prava deteta: postupanje sa decom	
bez pratnje i razdvojenom decom van zemlje porekla .....	315
Konvencija Saveta Evrope o zaštiti dece od seksualnog iskorišćavanja i	
seksualnog zlostavljanja .....	316
Konvencija Ujedinjenih nacija o pravima osoba sa invaliditetom .....	317
Borba protiv rodno zasnovanog nasilja u Republici Srbiji .....	319
Rodno zasnovano nasilje u migracijama .....	323
Rodno zasnovano nasilje i devojčice i dečaci u migracijama .....	332
<b>Ključni termini</b> .....	<b>336</b>
Preporuke za dalje čitanje .....	337
Literatura .....	338

## Poglavlje IX.

### SMERNICE ZA VOĐENJE SLUČAJA KOD DECE U MIGRACIJAMA

Sadržaj poglavlja i ciljevi učenja .....	345
Procena potreba, rizika i snaga deteta u migracijama .....	346

Procena u ciklusu vođenja slučaja kod dece u migracijama .....	350
Prva stranica trougla: Procena razvojnih potreba deteta u migracijama .....	354
Druga stranica trougla: Procena sposobnosti roditelja ili odgajatelja da odgovore na razvojne potrebe deteta u migracijama .....	357
Treća stranica trougla: Procena porodičnih i sredinskih faktora deteta u migracijama .....	362
Procena snaga kod deteta u migracijama .....	365
Postupak utvrđivanja i određivanja najboljih interesa deteta u migracijama ...	368
Procena uzrasta .....	380
Najbolji interesi deteta u postupku procene uzrasta .....	382
Metode procene uzrasta .....	384
Procena uzrasta deteta u migracijama u Republici Srbiji .....	386
Učešće deteta u proceni tokom vođenja slučaja .....	387
Individualno planiranje kod dece u migracijama .....	390
Ponovni pregled i evaluacija .....	396
Završetak rada na slučaju .....	397
Koordinacija tokom vođenja slučaja u radu sa decom u migracijama .....	398
Forumi za vođenje slučaja .....	399
Transnacionalna zaštita dece .....	402
Zastupanje dece u migracijama u procesu vođenja slučaja .....	404
Rad sa prevodiocima i kulturnim medijatorima .....	405
Rad sa prevodiocem .....	407
Rad sa kulturnim medijatorima .....	410
<b>Ključni termini</b> .....	<b>412</b>
Preporuke za dalje čitanje .....	414
Literatura .....	414

## Poglavlje X.

### ALTERNATIVNO STARANJE I DUGOROČNA REŠENJA

Sadržaj poglavlja i ciljevi učenja .....	423
Usluge podrške porodicama dece u pokretu .....	424
Alternativno staranje za decu u migracijama .....	427
Neformalno i formalno alternativno staranje .....	428
Suočavanje sa izazovima neadekvatnog smeštaja .....	429
Porodični smeštaj – hraniteljstvo .....	432
Kontekst hraniteljskog smeštaja za decu u migracijama u Srbiji .....	434
Staranje o deci u migracijama u malim domskim zajednicama .....	437
Preporuke za alternativno staranje dece u migracijama .....	439
Starateljstvo za decu u migracijama .....	440
Planiranje dugoročne zaštite .....	446

Povratak deteta u zemlju porekla .....	446
Integracija deteta u zemlju destinacije .....	447
Preseljenje deteta u treću zemlju .....	447
Traganje za porodicom i reunifikacija porodice .....	450
Kada spajanje porodice nije moguće .....	452
Uspostavljanje nacionalnog sistema za traganje, praćenje i spajanje porodica .....	452
Koraci kod traganja, praćenja i spajanja porodica .....	454
<b>Ključni termini</b> .....	<b>458</b>
Preporuke za dalje čitanje .....	460
Literatura .....	460
SAŽETAK .....	465
SUMMARY .....	469
BIBLIOGRAFIJA .....	473
INDEKS .....	497

## Biografije autorki

**Nevenka Žegarac** je redovna profesorka i rukovoditeljka Master studija Socijalni rad na Odeljenju za socijalnu politiku i socijalni rad Univerziteta u Beogradu – Fakulteta političkih nauka. Radila je kao socijalna radnica, aktivistkinja, predavačica, istraživačica i konsultantkinja u oblasti politike zaštite dece, razvoja socijalnih službi, te razvoja i evaluacije usluga za decu i porodice. Ima veliko iskustvo u kreiranju i organizovanju obuka za profesionalce i za treninge trenera. Bila je angažovana na raznovrsnim konsultantskim pozicijama od strane vlada više zemalja Jugoistočne Evrope i saradivala je sa međunarodnim organizacijama kao što su UNICEF, UNDP, ILO, Save the Children, IOM, DFID i Terre de Homes. Osnovne oblasti interesovanja prof. Žegarac vezane su za prava deteta i zaštite dece: vođenje slučajeva, zlostavljanje i zanemarivanje dece, alternativno staranje, trgovina decom, dečiji rad, deca u migracijama, participacija dece, usluge za podršku porodicama i standardi socijalnih usluga. Učestvovala je i vodila više domaćih i međunarodnih razvojnih i naučno-istraživačkih projekata, publikovala više od 60 naučnih i stručnih članaka, poglavlja u zbornicima, monografija i praktičnih priručnika. Od 2014. je članica Saveta za prava deteta Vlade Republike Srbije u više mandata. Članica je evropskih istraživačkih udruženja European Family Support Network (EurofamNet) i European Social Work Research Association (ESWRA), a od 2019. je angažovana kao član Nadzornog odbora Global Social Service Workforce Alliance (GSSWA).

**Natalija Perišić** je socijalna radnica, vanredna profesorka na Odeljenju za socijalnu politiku i socijalni rad Univerziteta u Beogradu – Fakulteta političkih nauka. Profesorka je po pozivu na Univerzitetu u Tuzli – Filozofski fakultet, BiH i na Univerzitetu u Istočnom Sarajevu – Filozofski fakultet, BiH. Njena uža naučna oblast je socijalna politika. Bavi se dvadeset godina naučnim i istraživačkim radom u područjima nacionalne i evropske socijalne politike, starenja i migracija. Objavila je veliki broj članaka u nacionalnim i međunarodnim časopisima na teme države blagostanja i socijalne sigurnosti, uz uzimanje u obzir rodne, starosne i migrantske perspektive, kao i transfera evropskih socijalnih politika u nacionalne. Njene najvažnije objavljene knjige su „Socijalna sigurnost“ i „Socijalna sigurnost u BiH“.



nost – pojmovi i program” (2016) i „Socijalna politika Evropske unije – područja i pristupi” (2021). Koordinatorica je projekta “Migration, Integration and Governance Research Centre” (MIGREC), koji se finansira iz programa istraživanja i inovacija Horizont 2020 Evropske unije prema Ugovoru o finansiranju broj 857261.

**Anita Burgund Isakov** je socijalna radnica i docentkinja na katedri za socijalnu politiku i socijalni rad, Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Beogradu. Učestvovala je u brojnim projektima nacionalnih i međunarodnih organizacija koji se bave pružanjem podrške i pomoći deci i mladima i zaštitom dece bez roditeljskog staranja. Bila je angažovana kao nacionalni konsultant za napuštanje alternativnog staranja u Srbiji i kao regionalni konsultant za tu oblast u Crnoj Gori. Članica je Regionalnog centra za zaštitu dece (RRC) jugoistočne Evrope. Učestvovala je u izradi sumativne evaluacije napora za jačanje sistema socijalne zaštite radi unapređenja zaštite dece sa fokusom na reformu brige o deci u Srbiji (2013–2017) kao nacionalni konsultant. Učestvovala je u više nacionalnih i evropskih istraživačkih projekata i projekata visokog obrazovanja. Rukovoditeljka je Centra za socijalnu politiku i socijalni rad Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Beogradu. Objavila je 45 radova iz oblasti zaštite dece, rezilijentnosti, napuštanja alternativnog staranja i rodničkih perspektiva u socijalnom radu.

**Katarina Lončarević** je diplomirala filozofiju na Filozofskom fakultetu u Beogradu, magistrirala na Univerzitetu Ratgers (SAD) i na Fakultetu političkih nauka u Beogradu, na kojem je odbranila i doktorsku disertaciju. Oblasti istraživanja Katarine Lončarević su feministička filozofija i epistemologija, istorija feminizma i feminističkih pokreta, istorija žena u filozofiji, politička teorija, feminističke studije periodike i feministička pedagogija. Glavna je urednica časopisa za feminističku teoriju i studije kulture *Genero*. Na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Beogradu predaje predmete iz oblasti Studija roda. Rukovoditeljka je programa Master akademskih studija politikologije – Studije roda i naučno-istraživačkog centra, Centra za studije roda i politike. Objavila je preko 30 naučnih radova iz oblasti feminističke filozofije i feminističke teorije, autorka je dve monografske studije i kourednica četiri zbornika naučnih radova: *Kultura, rod, građanski status* (2012), *Obrazovanje, rod, građanski status* (2014), *Feministička teorija je za sve* (2018), *Homonationalism, Femonationalism and Ablenationalism Contextualised* (Routledge, 2022).

**Violeta Marković** je diplomirana socijalna radnica, master socijalnog rada i doktorandkinja na smeru za socijalnu politiku i socijalni rad Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Beogradu. Angažovana je kao istraživač-pripravnik na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Beogradu na departmanu za socijalnu politiku i socijalni rad. Oblasti njenih istraživanja su zaštita dece, zloupotreba dečijeg rada, migracije i podrška porodici. Violeta je učestvovala u radu značajnog broja naučnih skupova i edukativnih seminara u zemlji i inostranstvu. U periodu od 2016. do 2020. godine bila je angažovana u direktnom radu sa izbeglicama i migrantima, kao socijalna radnica, koordinatorica projekta za decu bez pratnje i direktorka organizacije. Učestvovala je u velikom broju naučnih projekata, a od 2013. godine angažovana je kao istraživač u Centru za istraživanje u socijalnoj politici i socijalnom radu Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Beogradu. Objavila je naučne radove u oblasti zaštite dece, migracija i Covid 19 pandemije.



## PREDGOVOR

Publikacija „Zaštita dece u migracijama: Pristup zasnovan na pravima” nastala je iz potrebe za proširivanjem i produbljivanjem znanja i veština potrebnih svima onima koji su uključeni u procese pružanja podrške i zaštite dece u migracijama. Razvijana je uporedo sa uvođenjem predmeta „Zaštita dece u migracijama” na osnovne akademske studije Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Beogradu. Ovaj predmet je nakon organizovanog istraživačko-konsultativnog procesa dizajniran, a potom i pilotiran školske 2019/20, da bi drugi put bio izveden 2020/21. godine. Nastava je, pored studenata različitih smerova fakulteta, uključila i jedan broj praktičara, koji su u formi inovacije znanja imali priliku da podele svoja i steknu nova znanja i iskustva u ovoj dinamičnoj oblasti. Ove aktivnosti i monografija u formi udžbenika-priručnika, kao i prateći Praktikum, rezultat su projekta „Kokreiranje znanja i izgradnja ekspertize za zaštitu dece pogođene migracijama i prisilnim izmeštanjem – razvijanje nastavnog programa”. Projekat je sproveden u partnerstvu između Fakulteta političkih nauka – Centra za istraživanja u socijalnom radu i socijalnoj politici i UNICEF-a u Srbiji, uz podršku Biroa za stanovništvo, izbeglice i migracije Stejt Departmenta Sjedinjenih Američkih Država. Na prve rezultate projekta nadovezala se finansijska podrška programa Evropske unije za zdravstvo „Unapređenje zdravstvenog stanja dece izbeglica i migranata u Južnoj i Jugoistočnoj Evropi”, gde je podržana izrada udžbenika i praktikuma koji objedinjuju iskustva stečena tokom slojevitog, kokreativnog rada sa donosiocima odluka, praktičarima, studentima, istraživačima i analitičarima u oblasti, ali i decom u migracijama.

Ova publikacija nastoji da u nacionalnom i regionalnom kontekstu, a u skladu sa standardima univerzitetskog udžbenika, kao prva te vrste i namene, prezentuje znanja i veštine koji su potrebni za rad sa decom u migracijama. Stoga analiza, sinteza i procena klasičnih i savremenih naučnih i stručnih članaka, od značaja za kompleksan fenomen zaštite dece u migracijama, predstavljaju jedan od nosećih stubova publikacije. Drugi podjednako važan „nosač” su raznovrsni primeri iz prakse, koje su autorke publikacije prikupile tokom procesa koncipiranja univerzitetskog kursa i programa inovacije znanja za praktičare „Zaštita dece u migracijama”. Da bi identifikovali, selektovali i razumeli proces usvajanja potrebnih znanja i veština, te izgradnje kompetencija u izrazito kompleksnoj

i izazovnoj oblasti zaštite dece u migracijama, sproveden je obuhvatan proces konsultovanja sa praktičarima i donosiocima odluka koji su angažovani u oblasti, kao i sa decom migrantima. Dinamičan proces konsultovanja, prikupljanja i analize podataka, konstantne razmene i refleksija o naučenom, ugrađeni su u dizajn kurikuluma, pilotiranje, a potom i evaluaciju procesa. Projekat je autor-kama pružio priliku za autentično učenje, razmenu i kreaciju, uz promišljanje o efektivnim načinima ugrađivanja etičkih normi i standarda – i u praksi, i u istraživanju i u proučavanju i u pisanju.

Sadržaj publikacije čini X poglavlja, koja obuhvataju teme vezane za fenomenologiju i kontekste migracija dece, međunarodne standarde zaštite i izazove i garancije ostvarivanja prava deteta u migracijama u okvirima nacionalnih sistema socijalne zaštite, i specifično, sistema zaštite dece i pitanja rodno zasnovanog nasilja. Autorke su nastojale da njihova snažna privrženost pravima deteta, utemeljena na principima participacije, najboljih interesa i nediskriminacije dece tokom zaštite od okolnosti koje ugrožavaju njihov život, opstanak i razvoj, bude ugrađena u sva poglavlja ove publikacije. Teme i dileme zaštite dece u migracijama se ovde razmatraju sa stanovišta savremenih znanja o dečijem razvoju, kulturno senzitivne prakse, borbe protiv rodno zasnovanog nasilja, kroz pristup koji je centriran ka detetu, podržavajući za dete i porodicu i koji aktivira zajednicu i njene resurse.

Udžbenik je koautorsko delo prof. dr Nevenke Žegarac, prof. dr Natalije Perišić, doc. dr Anite Burgund Isakov, doc. dr Katarine Lončarević i istraživačice-saradnice Violete Marković, koje su tokom dvogodišnjeg perioda radile u raznovrsnim i slojevitim postupcima istraživanja, konsultacija, dizajniranja kurikuluma, pilotiranja, izvođenja nastave, evaluacije i razmene iskustava u okviru naučne i stručne zajednice.

I poglavlje, **Migracije – karakteristike, trendovi i akteri**, obezbeđuje uvid u fenomen migracija u savremenim društvima i daje pregled osnovnih pojmova i teorijskih pristupa migracijama, trendova u migracijama dece i aktera u zaštiti ove dece u Srbiji. Prvo, kao i drugo poglavlje, **Deca u migracijama: pristup zasnovan na pravima i okvir za zaštitu dece**, pretežno je koncipirala Natalija Perišić. II poglavlje daje pregled pristupa zasnovanog na pravima deteta u kontekstu migracija, pravne, teorijske i praktične komponente ovog pristupa u radu sa detetom i njegovom porodicom u kontekstu migracija. III poglavlje, **Standardi za zaštitu dece u humanitarnim krizama**, pruža pregled okvira za razumevanje migracija, faktore „guranja” i „privlačenja”, standarde za zaštitu dece u humanitarnim krizama, a na njemu su većinom radile Nevenka Žegarac i Anita Burgund Isakov. IV poglavlje, **Identifikacija dece u migracijama i organizovanje inicijalnih intervencija**, pruža pregled postupaka kod preliminarne identifikacije dece u migracijama, otvaranje procesa vođenja slučaja, pravila intervjuisanja dece, početni postupak utvrđivanja i određivanja najboljih interesa

deteta i standarda za uspostavljanje prostora podešenih deci. To poglavlje je priredila najvećim delom Nevenka Žegarac. U okviru V poglavlja, koje je prvenstveno priredila Anita Burgund Isakov, obrađeni su **Rizici i rezilijentnost dece u migracijama**. Tu su predstavljene postavke pristupa zaštiti dece u migracijama zasnovane na znanjima o traumi, okviri rizika i rezilijentnosti, primena principa participacije dece i konsultacije sa decom u pokretu. Posebno su obrađene teme i izazovi zaštite pomagača, gde je naročita pažnja posvećena prevenciji i intervencijama vezanim za izgaranje i vikarijsku traumu. Poglavlje VI bavi se temama **Roda i vulnerabilnosti**, gde Katarina Lončarević, koja je priredila ovo poglavlje, daje celovit pregled bazičnih koncepata teorije i pitanja roda i rodno zasnovanog nasilja u kontekstu zaštite dece u migracijama i razmatra pitanja vulnerabilnosti dečaka i devojčica bez pratnje. U okviru VII poglavlja, Violeta Marković razmatra teme i dileme vezane za **Zloupotrebu dece u migracijama**. Ovde su razmotreni rizici kojima su izložena deca tokom migracija, opšti i specifični oblici nasilja, karakteristike trgovine decom i krijumčarenja, kao i dečijeg rada i zloupotrebe dečijeg rada u kontekstu migracija. Poglavlje VIII razmatra **Rodno zasnovano nasilje i migracije**. Katarina Lončarević, koja je poglavito radila na ovom poglavlju, predstavlja migracije kao rodni proces. Sistem rodnih uloga je prikazan kao sistem koji počiva na nejednakosti i diskriminaciji koje vode nasilju, a sam patrijarhat se menja kako se menjaju društva, ali je u različitim oblicima prisutan svuda, pa I u zemljama porekla migranata. Deo IX se bavi **Smernicama za vođenje slučaja kod dece u migracijama**. Ovde Nevenka Žegarac daje prikaz ciklusa vođenja slučaja, razrađuje specifične koncepte i postupke kod procene potreba, rizika i snaga deteta u migracijama, analizira i formuliše postupak utvrđivanja i određivanja najboljih interesa deteta u migracijama, kao i postupak procene uzrasta. Analizirane su i specifičnosti procesa planiranja i koordinacije (nacionalne i transnacionalne) tokom vođenja slučaja, te i odlike rada sa prevodiocima i kulturnim medijatorima. Poslednje, X poglavlje, **Alternativno staranje i dugoročna rešenja**, koje je priredila Anita Burgund Isakov, daje prikaz usluga podrške porodicama dece u pokretu, specifičnosti starateljske zaštite i alternativnog staranja za decu u migracijama, proces planiranja dugoročne zaštite, te standarde i postupke potrage, praćenja i spajanja dece i porodica u migracijama. Mada su se autorke usmerile pretežno na određena poglavlja, publikacija se može smatrati jedinstvenim ko-autorskim delom a ne tek zbirkom tekstova, jer su delovi teksta kombinovani, međusobno upoređivani, povezivani i sinhronizovani u konstantnoj razmeni.

Publikacija je napisana u vidu univerzitetskog udžbenika, gde su predstavljeni koncepti, prikazana njihova primena i izazovi u primeni, date praktične vežbe koje omogućavaju iskustveno i autentično učenje na slučajevima i situacijama iz prakse, izvučeni ključni termini i data preporuka za dalje čitanje. Publikacija je namenjena studentima društveno humanističkih nauka, posebno pomagačkih profesija, a potom i profesionalcima – bilo da su na poziciji kreatora politika,

donosioca odluka, organizatora ili praktičara koji neposredno rade u zaštiti dece ili su paraprofesionalci koji u okviru domaćih i međunarodnih organizacija civilnog društva rade na zaštiti dece. Prezentovani sadržaji treba da omoguće čitaocima da se upoznaju sa pravnim okvirom zaštite dece, međuinstitucionalnim zahtevima za koordinacijom i ključnim dokumentima i instrumentima zaštite dece u migracijama. Pri tome je suštinski važno da svi koji se bave decom u migracijama razumeju šta je to dobrobit dece i koje su uloge institucija, pomagača i zajednica, te koji mehanizmi se pokreću i na koji način deluju u procesu zaštite dece, što obuhvata i zaštitu od rodno zasnovanog nasilja, koje takođe ima svoje specifičnosti u kontekstu migracija. Kompleksne mere u ovoj oblasti treba da budu zasnovane na dokazima i etičkoj praksi, promovišu dečiju agensnost, podršku porodicama i intervencije u zajednici. Sadržaji u ovoj publikaciji treba da doprinesu da čitaoci i oni koji pohađaju kurs razviju razumevanje procesa upravljanja migracijama i steknu znanja i veštine za identifikaciju i procenu dece koja su posebno ranjiva ili u riziku, kao i da osmisle adekvatan odgovor i plan podrške kroz proces vođenja slučaja. Uz Udžbenik je razvijen i Praktikum, u kome su izdvojeni i posloženi slučajevi, praktične situacije i zadaci, grupni projekti i reflektivne vežbe. Praktikum je dizajniran kao poseban deo, ali i zasebna celina, koja se može fleksibilno koristiti za raznovrsne forme obuka studenata, praktičara, donosioca odluka i drugih zainteresovanih strana.

Zahvalne smo deci migrantima koja su nam dozvolila da uđemo u svetove njihovih detinjstava i da učimo iz njihovih iskustava. Zahvalne smo i praktičarima i praktičarkama koji su podelili svoja zapažanja sa terena sa nama, bez kojih ne bismo mogle adekvatno da prenesemo podatke, tumačenja fenomena migracija i „mudrost prakse” u nastavni proces, tekstove i materijale za učenje. Zahvalne smo studentima i studentkinjama Fakulteta političkih nauka, kao i praktičarima koji su uz studente pohađali naše kurseve, a koji su nam svojom otvorenošću za nova znanja, pitanjima i promišljanjima omogućili da filtriramo sadržaje koji su prezentovani u publikaciji. Zahvalne smo našim recenzentima, koji su sa entuzijazmom i kolegijalnošću preporučili izdavanje ove publikacije. Na kraju, UNICEF u Beogradu, koji je inicirao kreiranje predmeta i pisanje ove publikacije, kao i njeno štampanje, pružio je kontinuiranu podršku autorkama u radu. Nadamo se da će publikacija „Zaštita dece u migracijama: Pristup zasnovan na pravima” predstavljati koristan izvor saznanja za sve one koji su zainteresovani za zaštitu dece u migracijama.

*Autorke*



POGLAVLJE

I

MIGRACIJE –  
KARAKTERISTIKE,  
TRENDVI  
I AKTERI







## Sadržaj poglavlja i ciljevi učenja

- Migracije kao karakteristika savremenih društava
- Pregled osnovnih pojmova u oblasti migracija
- Teorijski pristupi migracijama
- Migracije dece – trendovi
- Akteri u zaštiti dece u migracijama u Srbiji

Ovo poglavlje donosi pregled i analizu procesa migracija, sa fokusom na deci u migracijama. Cilj poglavlja je da obezbedi naredne ishode učenja:

- 1) Poznavanje i razumevanje karakteristika migracija u savremenim uslovima;
- 2) Poznavanje, razumevanje i primenu osnovnih pojmova u vezi sa migracijama i teorija o migracijama;
- 3) Razumevanje i primenu znanja o migracijama u postojeća srodna i povezana znanja iz relevantnih oblasti političkih nauka;
- 4) Sticanje znanja o migracionim tokovima koji se odvijaju u savremenim uslovima, pre svega onih koji uključuju decu;
- 5) Poznavanje i primenu znanja o akterima u oblasti zaštite dece u migracijama u nacionalnom okviru.

## Migracije kao karakteristika savremenih društava

Iako su migracije postojale u svim društvima u prošlosti, ubrajaju se u one procese koji suštinski utiču na preoblikovanje savremenih društava i politika. One dovode u pitanje klasične interpretacije brojnih stavki u društvenim naukama i u javnom diskursu. Tako su koncepti poput: društva, suverenosti, diverziteta, pluralizma, ljudskih prava, samo neki koji se preispituju i dobijaju nova značenja pod uticajem migracija. U savremenim uslovima se tradicionalna, binarna podela na dobrovoljne i prisilne migracije, kao i na emigracione i imigracione države,

sve više dovodi u pitanje. To, međutim, ne znači da različiti delovi sveta nisu neravnomerno pogođeni migracijama, kao i da njihove posledice nisu različite. Sve ovo poslužilo je Kastlu, de Hasu i Mileru da konstatuju da „se u čitavom svetu dugotrajni migracioni obrasci pojavljuju u novim formama, dok se razvijaju novi tokovi kao odgovor na ekonomsku, političku i kulturnu promenu, kao i nasilne konflikte” (Castles, de Haas, Miller, 2014: 16). Bez obzira na to, ovi autori smatraju da je moguće identifikovati nekoliko zajedničkih karakteristika migracija u savremenim uslovima:

- 1) **Globalizovanje migracija**, pod kojim podrazumevaju znatnu pogođenost sve većeg broja država sveta migracijama. U imigracione države naseljavaju se migranti iz sve većeg broja država porekla, što kreira tzv. superdiverzitet u imigracionim državama.
- 2) **Promena pravca dominantnih migracionih tokova** odnosi se pre svega na promenjenu ulogu Evrope u migracijama, ali ne samo Evrope. Evropa se transformisala iz primarnog izvora emigracije u imigracionu oblast. Dodatno, Evropljani sve manje učestvuju u procentu imigranata u tzv. klasičnim imigracionim državama poput SAD, Kanade, Australije i Novog Zelanda, uz uvećanje migracija na ravni Globalni jug – Globalni sever. Ova promena pravca umnogome je povezana i sa novim globalnim „polom” koji privlači radnike migrante – Golskim zalivom.
- 3) **Proliferacija migracijske tranzicije** predstavlja tzv. procesnu promenu pravca migracija. Dešava se onda kada se tradicionalno emigraciona zemlja pretvara u imigracionu. Tako su se početkom ovog veka u različitim fazama migracijske tranzicije nalazile (ili se nalaze i dalje) Poljska, Španija, Maroko, Meksiko, Turska, Južna Koreja.
- 4) **Diferenciranje migracija** tiče se zastupljenosti i uticaja različitih vrsta migracija u većini država sveta. Tako u jednoj državi egzistiraju i radne migracije, i ujedinjenje porodice, i dolazak izbeglica, tranzit migranata itd.
- 5) **Feminizacija migracija** obuhvata sve veći udeo žena u radnim migracijama (počev od šezdesetih godina prošlog veka), ali i podizanje svesti o značaju uloge žena u migracijama.
- 6) Sve veća **politizacija migracija**, tj. uticaj međunarodnih migracija na domaće politike, bilateralne i regionalne odnose, bezbednosne bojazni, itd (Castles, de Haas, Miller, 2014: 16–17; Sales, 2016: 23–28; Arnold, 2012: 7–9).

Sve navedeno, a naročito politizacija migracija, navelo je Kastla, de Hasa i Milera na tvrdnju o tome da živimo u dobu, tj. eri migracija (Castles, de Haas, Miller, 2014: 17). Socijalni, ekonomski i politički efekti migracija „organski su utkani u tkivo Evrope i njenu budućnost” navodi Spenser (Spencer, 2011: 1), a mnogi ukazuju na to da velike migracije predstoje (Hofbauer, 2020: 18).

Karakteristike savremenih migracijskih tokova povezane su sa promenama i izazovima, među kojima su i uvećano uključivanje država u regulaciju migracija, zajedno sa potrebom za upravljanjem migracijama na globalnom nivou i etnički diverzitet, rasizam i multikulturalizam (Castles, de Haas, Miller, 2014: 17–20).

**Potreba za upravljanjem migracijama na globalnom nivou.** Uticaj globalizacije na poziciju država je kontradiktoran, naročito, ali ne isključivo, u pogledu migracija. One utiču na brojne suštinske obaveze vlada: pod uticajem migracija suočavaju se sa konkurentnim političkim ciljevima: „od ekonomske konkurentnosti i kapaciteta da pružaju javne usluge, do međunarodnih odnosa i usklađenosti sa zakonima o ljudskim pravima” (Spencer, 2011: 2). S jedne strane, usled posledica globalizacije, države pozivaju svoje građane na poštovanje nacionalne suverenosti i pažljivo regulisanje otvorenosti nacionalnih granica. Za razliku od česte deregulacije tokova trgovine i finansija, regulacija kretanja ljudi sve je prisutnija. Ona često narušava ljudska prava migranata, a naročito utiče na transformaciju migracija u iregularnost. U situacijama zabrana i restrikcija migracije se ne zaustavljaju, ali se pretvaraju u ilegalne, što suštinski loše utiče na one koji su u njih uključeni jer mogu postati žrtve trgovine ljudima i krijumčarenja (Arnold, 2012: 7).

S druge strane, države su prinuđene na međusobnu saradnju i na saradnju sa brojnim regionalnim i globalnim organizacijama, što je uočljivo od sredine osamdesetih godina prošlog veka. Sve do tada, međunarodne migracije nisu predstavljale važnu stavku u političkim agendama vlada i nalazile su se u domenu nadležnosti pojedinačnih institucija nacionalnih država ili specijalnih agencija. Od sredine devedesetih godina, za koje se vezuje ubrzanje globalizacije, primetan je rast uticaja nekoliko globalnih organizacija – Svetske banke, Međunarodnog monetarnog fonda, a zatim i Svetske trgovinske organizacije. U njihovim agendama, međutim, migracije ne predstavljaju oblast saradnje. Za razliku od njih, na globalnom nivou su osnovane i funkcionišu dve međunarodne organizacije sa specifičnim nadležnostima u oblasti migracija – Visoki komesarijat Ujedinjenih nacija za izbeglice (UNHCR), koji ima nadležnosti u oblasti prinudnih migracija, i Međunarodna organizacija rada (ILO), koja ima nadležnosti u oblasti radnika migranata. Međutim, nijedna od njih nema mandat za globalnu saradnju, praćenje i unapređivanje prava migranata. IOM ima šire nadležnosti i do 2016. je operisala van sistema UN, a od te tačke ostvaruje se tesnija saradnja i koordinacija i IOM se smatra „povezanim organizacijom” u sistemu UN.<sup>1</sup> (Castles, de Haas, Miller, 2014: 17–18) (Okvir 1.1)

---

<sup>1</sup> Pored ovih organizacija, niz drugih globalnih organizacija bavi se pojedinim aspektima migracija (poput UNICEF-a), dok se regionalne organizacije (kao što su Evropska unija i Organizacija za ekonomsku saradnju i razvoj) bave ovom problematikom s aspekta svojih država članica.

## OKVIR 1.1. Globalni akteri koji se primarno bave migracijama

**Visoki komesarijat Ujedinjenih nacija za izbeglice (UNHCR)** osnovan je 1950. godine, u cilju obezbeđivanja pomoći i podrške stanovnicima Evrope koji su raseljeni kao posledica rata ili su izgubili svoje domove. Prvobitno je imao trogodišnji mandat, nakon čega je bilo predviđeno njegovo gašenje. Sa kancelarijama u 135 država, sa izuzetno razvijenom saradnjom sa nacionalnim nevladinim organizacijama, danas postoji i funkcioniše u svim delovima sveta i obezbeđuje zaštitu i poštovanje ljudskih prava izbeglica, interno raseljenih lica i lica bez državljanstva. Zaštita koju UNHCR pruža sastoji se u obezbeđivanju prava na traženje azila i bezbednog utočišta u drugoj državi, uz opciju povratka u državu porekla, integrisanja ili ponovnog nastanjivanja, te zabranu povratka u slučaju osnovanog straha od progona u državi porekla. Tokom boravka u izbeglištvu UNHCR obezbeđuje tzv. kritičnu vanrednu pomoć – čistu vodu, kanalizaciju, zdravstvenu zaštitu, smeštaj, hranu. Učestvuje u obezbeđivanju prevoza i paketa pomoći za povratnike, kao i projekata koji obezbeđuju prihode za one koji se ponovo nastane u državi svog porekla.

**Međunarodna organizacija rada (ILO)** osnovana je 1919. godine, u cilju obezbeđivanja radnih uslova koji se temelje na socijalnoj pravdi. Jedna od oblasti njenih aktivnosti jesu radne migracije, sa stanovišta toga da radnici migranti doprinose rastu i razvoju u državama odredišta, dok države porekla imaju velike koristi od doznaka i veština koje oni steknu kroz svoje migrantско iskustvo. Fokus Međunarodne organizacije rada je na izazovima do kojih dolazi u procesu migracija u tom pogledu: upravljanju radnim migracijama, zaštiti radnika migranata, vezama između migracija i razvoja, kao i međunarodnoj saradnji. MOR-ove aktivnosti su u sferi podsticanja politika koje maksimiziraju koristi od radnih migracija za sve one koji su uključeni u njih. Sa promenama u migracijskim procesima MOR se sve više fokusira i na radne uslove izbeglica i interno raseljenih lica.

**Međunarodna organizacija za migracije (IOM)** osnovana je 1951. godine, u cilju promovisanja humanih i pravičnih migracija i međunarodne saradnje u oblasti migracija, kao i pružanja pomoći u pronalaženju praktičnih rešenja za izazove do kojih dovode migracije, te obezbeđivanja humanitarne pomoći migrantima, pre svega izbeglicama i interno raseljenim licima. Okuplja 173 države, sa dodatnih 9 koje su u statusu posmatrača, a obezbeđuje usluge i savete vladama i migrantima u četiri oblasti upravljanja migracijama: migracije i razvoj, fasilitacija migracija, regulisanje migracija i prisilne migracije. U svim ovim oblastima radi na unapređenju međunarodnog prava, političkih debata i smernica, zaštiti prava migranata, zdravlja migranata i rodnoj dimenziji migracija.

**VEŽBA 1.1. Savremene migracije i deca****UPUTSTVO**

**Pitanja iz ove vežbe mogu se koristiti za rad u malim grupama, vođenu diskusiju, i/ili izradu eseja. Razmotriti sledeća pitanja:**

- 1) Šta smatrate najvažnijom karakteristikom migracija u savremenim uslovima sa stanovišta uticaja na decu? Zašto?
- 2) Kako feminizacija migracija utiče na decu, onu koja migriraju i onu koja ne migriraju?
- 3) U kojoj meri i na koji način se ova kretanja odnose na decu u Srbiji: decu građane RS i decu migrante?

**Etnički diverzitet, proizvođenje drugoga<sup>2</sup>, multikulturalizam i rasizam.** Imigranti se često razlikuju, na brojnim nivoima, od proseka populacije koja živi u državi u kojoj su se oni naselili. Etnički diverzitet kao posledica migracija postao je neupitan, ali ne i priroda njegovog uticaja na društva. Zastupnici multikulturalizma u različitostima vide izvor vitalnosti i oporavka, a rasisti ih vide kao izvor konflikata i antagonizama (Arnold, 2012: 14). Tako je, s jedne strane, sve češći odgovor javnosti na to zašto bi migracije trebalo ograničiti taj da je njihov uticaj na poslove, javne službe, koheziju u zajednici i okruženje negativan. To je upravo povezano sa rastom rasizma i antiimigracionih parola uopšteno, a naročito desničarskih pokreta koji promovišu to da se „drugi konstituiše na takav način da on izgleda kao strano telo u dominantnoj kulturi, zbog čega ga treba ukloniti ukoliko želimo da izlečimo tu kulturu” (Leskošek, 2009: 130). U vezi sa ovim, potrebno je imati na umu i konstataciju da „vlade previše često više pažnje poklanjaju svojim manjinama koje su neprijateljski raspoložene prema imigrantima, nego većini, koja najčešće nije neprijateljski raspoložena prema njima” (Arnold, 2012: 6). Uticaj multikulturalizma na državu blagostanja često se prikazuje kao naročito štetan po naredna tri osnova. Smatra se da on slabi podršku ideji države blagostanja, da je razlog tome to što se država blagostanja zasniva na snažnom osećaju socijalne solidarnosti koji proističe iz kulturne homogenosti, te da se snažan osećaj solidarnosti ne može kreirati u multikulturalnim društvima (Parekh, 2012: 55; Kymlicka, 2015: 1). Iako naučni dokazi često u potpunosti opovrgavaju ove tvrdnje, ponekad je teško postići pozitivne promene prema migrantima u javnom domenu, naročito u situacijama ekonomskih kriza i štednje koje pogađaju vulnerabilno domicilno stanovništvo. Pri tome, politike integracije i uključivanja migranata predmet su sve ozbiljnijih kritika, usled brojnih propusta do kojih

<sup>2</sup> Proizvođenje drugoga – engl. *othering*.

dovode (Castles, de Haas, Miller, 2014: 19). Ovome doprinosi i to što je sve dokora tipičan migrant, koji je trebalo da bude integrisan, bio radni migrant, kao i njegovi potomci, da bi danas postao izbeglica ili prisilni migrant, što dovodi do još kompleksnijih izazova (Gregurović, 2016: 1). Često se o migrantu govori kao o drugome („mi” i „oni”), autsajderu i strancu, koji bez zasluga dobija koristi u društvu prijema (Mekmaster, 2009: 158).

Ovakvi stavovi, a u vezi sa upravljanjem migracijama, vode ka tzv. pristupima sekuritizacije i diferencijalnog isključivanja. **Sekuritizacija** podrazumeva posmatranje migracija kao bezbednosne pretnje (Bourbeau, 2011: 1), jer se migranti prikazuju kao povezani sa brojnim faktorima rizika (Petrović, Pešić, 2017: 32) i propraćeno je kriminalizacijom, tj. predstavljanjem migranata kao vršilaca krivičnih dela. **Diferencijalno isključivanje** se odnosi na selektivno uključivanje migranata u neke oblasti društvenog života – „inkorporiranje u neke sfere (primarno tržište rada) i isključivanje iz drugih (blagostanje ili državljanstvo)” (de Genova, Mezzadra, Pickles, 2015: 79).

Nabrojane karakteristike i izazovi migracija ukazuju na izvesne reperkusije, koje su donekle opšte ali mnogo više specifične po decu uključenu u migracije. Na globalnom nivou ne postoji poseban pravni instrument ili okvir koji tretira problematiku dece migranata, uprkos čemu je veliki broj dokumenata od značaja za njihovu zaštitu. U tom smislu, od primarnog značaja su Konvencija o pravima deteta Ujedinjenih nacija iz 1990. godine (koja je predmet razmatranja u II poglavlju) i Opšti komentar broj 6 o tretmanu nepraćene ili razdvojene dece van države porekla iz 2005. godine (koja je predmet razmatranja u VIII i X poglavlju).

Drugi protektivni međunarodni instrumenti koji se odnose na decu u migracijama, iako nisu ratifikovani u svim državama članicama Ujedinjenih nacija, jesu: Konvencija Međunarodne organizacije rada broj 182. iz 1999. godine, Opcioni protokol uz Konvenciju o pravima deteta o prodaji dece, dečjoj prostituciji i dečjoj pornografiji iz 2000. i Protokol za prevenciju, suzbijanje i kažnjavanje trgovine ljudskim bićima, naročito ženama i decom, koji dopunjava Konvenciju UN protiv transnacionalnog organizovanog kriminala (tzv. Palermo protokol) iz 2000. godine. Istovremeno, na nivou međunarodnih dokumenata u oblasti ljudskih prava, za problematiku dece u migracijama značajna je Međunarodna konvencija o zaštiti prava radnika migranata i članova njihovih porodica iz 1990. godine (Vučković Šahović, 2011: 3–4) (Okvir 1.2).

Prilikom procene značaja regulatornog i svakog drugog okvira za zaštitu dece, autori koji su fokusirani na izazove sa kojima se suočavaju deca u migracijama ukazuju na to da se dešava da deca odrastaju u hostilnim okruženjima koja ih posmatraju samo kroz pripadnost migrantskoj grupi, zanemarujući njihovu ličnost, interese i agensnost. Dileme o zaštiti dece u migracijama su u najvećoj meri relevantne za sisteme i službe zaštite dece u nacionalnim okvirima. Naročit

## OKVIR 1.2. Odabrana međunarodna regulativa od značaja za zaštitu dece u migracijama

**Konvencija Međunarodne organizacije rada broj 182 o najtežim oblicima dečjeg rada** definiše najteže oblike dečjeg rada i obavezuje države na kreiranje i implementaciju mera njihovog suzbijanja, uz identifikovanje i dopiranje do dece koja su u specijalnom riziku.

**Opcioni protokol uz Konvenciju o pravima deteta o prodaji dece, dečjoj prostituciji i dečjoj pornografiji** definiše predmetne pojmove i obavezuje države na usvajanje odgovarajućih mera u svrhu njihovog sprečavanja, preko-granične saradnje i zaštite prava i interesa žrtava.

**Protokol za prevenciju, suzbijanje i kažnjavanje trgovine ljudskim bićima, naročito ženama i decom, koji dopunjava Konvenciju UN protiv transnacionalnog organizovanog kriminala**, reguliše zaštitu žrtava nelegalne trgovine ljudima, njeno sprečavanje i saradnju između država, te sprovođenje drugih mera (razmene informacija i obuka i mere na granici).

**Međunarodna konvencija o zaštiti prava radnika migranata i članova njihovih porodica** reguliše zabranu njihove diskriminacije i propisuje njihova ljudska prava. Garantuje pravo radnicima migrantima na istu naknadu koju imaju domicilni radnici, na socijalne naknade i zdravstvenu zaštitu, kolektivno udruživanje i prava u slučaju prekida radnog odnosa. Deca migranata, između ostalog, imaju pravo na registraciju rođenja i nacionalnosti i na pristup obrazovanju.

Izvor: Vučković Šahović, 2011: 69–77, 106–112, 341–349

problem može predstavljati tenzija između suprotstavljenih i neusklađenih gledišta o dobrobiti dece u migracijama između različitih aktera u društvima, sa specifičnim reperkusijama na uloge i odgovornosti sistema i službe za zaštitu dece (Skivenes, Barn, Križ, Poso, 2015: 11), što je predmet detaljnih razmatranja u narednim poglavljima knjige.

## Pregled osnovnih pojmova u oblasti migracija

**Migracije** se najuopštenije definišu kao „kretanje osobe ili grupe osoba, bilo preko međunarodne granice ili unutar jedne države. U pitanju je kretanje stanovništva, koje obuhvata bilo kakvo kretanje ljudi, bez obzira na dužinu, sastav i uzroke; obuhvata migraciju izbeglica, raseljenih lica i osoba koje se kreću iz drugih razloga, uključujući ujedinjenje porodice” (IOM, 2011: 62). Usled toga



što su migracije raznovrsne, a samim tim i migranti, što je prikazano u Okviru 1.3, a biće razrađeno u kasnijim delovima ovog poglavlja, nije iznenađujuće da ne postoji opšteprihvaćena definicija migranta.

U „Rečniku o migracijama” Međunarodne organizacije za migracije navodi se da se pod **migrantom** najčešće podrazumeva svaka osoba koja je „slobodno donela odluku o migriranju iz razloga 'ličnog ubeđenja' i bez intervencije eksternog faktora prisile, zbog čega se odnosi na osobe, i članove porodice, koje se sele u drugu državu ili region da bi unapredili svoje materijalne ili socijalne uslove i popravili izgleda za budućnost za sebe ili za svoju porodicu” (IOM, 2011: 61). Definicija migranta od strane Ujedinjenih nacija, međutim, razlikuje se od ove: „migrant je osoba koja ima prebivalište u stranoj državi duže od jedne godine bez obzira na razloge, dobrovoljne ili prinudne, i sredstva, regularna ili iregularna, korišćena za migriranje” (IOM, 2011: 62).

### OKVIR 1.3. Najvažniji dodatni termini od značaja za razumevanje migracija prema određenjima Međunarodne organizacije za migracije

**Asistirane migracije.** Kretanje migranata postignuto uz pomoć vlade, vladinih ili nevladinih organizacija, nasuprot spontanim migracijama.

**Azil.** Forma zaštite koja se dodeljuje osobi koja ne može da traži zaštitu u svojoj državi naročito usled straha od progona po osnovu rase, religije, nacionalnosti, članstva u nekoj društvenoj grupi ili političkog mišljenja.

**Cirkularne migracije.** Fluidno kretanje ljudi između država, uključujući privremeno ili dugotrajno kretanje, koje može da bude korisno po sve koji su uključeni, ukoliko je dobrovoljno i povezano sa potrebom za radom države porekla i države odredišta.

**Dokumentovani migrant.** Migrant koji je zakonito ušao u zemlju i koji ostane u njoj u skladu sa relevantnom regulacijom.

**Individualne migracije.** Slučajevi u kojima migrira jedna osoba ili porodica, nasuprot masovnim migracijama.

**Interno raseljeno lice.** Ljudi ili grupe ljudi koji su prisilno migrirali ili napustili svoje domove, naročito da bi izbegli efekte oružanog konflikta, opšteg nasilja, kršenja ljudskih prava ili prirodne nepogode, a koji nisu prešli granicu svoje države.

**Iregularne migracije.** Kretanja koja se odvijaju izvan regulatornih normi država slanja, tranzita i prijema.

**Iregularni migrant.** Osoba koja je usled neovlašćenog ulaza prekršila uslove ulaska u državu ili joj je istekla viza, te nema pravni status u državi tranzita ili odredišta.

**Izbeglica.** Osoba koja se usled osnovanog straha od progona po osnovu rase, religije, nacionalnosti, članstva u nekoj društvenoj grupi ili političkog mišljenja, nalazi izvan zemlje u kojoj ima državljanstvo.

**Masovne/kolektivne migracije.** Iznenadno kretanje velikog broja ljudi.

**Nepraćeno dete.** Maloletna lica koja nisu u pratnji roditelja, staratelja ili druge odrasle osobe, koja je, prema zakonu ili običajima, odgovorna za njih.

**Povratne migracije.** Kretanje osoba koje se vraćaju u zemlju porekla obično nakon što su provele određeni broj godina u drugoj zemlji, bilo dobrovoljno ili prisilno.

**Prisilne migracije.** Migracije u kojima postoji element prinude, uključujući pretnju po život, bilo da su izazvane prirodnim ili ljudskim faktorom.

**Prisilan povratak.** Obavezan povratak osobe u državu porekla, tranzitnu ili treću državu, na osnovu sudske odluke.

**Razdvojeno dete.** Deca razdvojena od oba roditelja ili svog prethodnog zakonskog ili uobičajenog primarnog staratelja, ali ne i ostalih rođaka, tj. mogu biti u pratnji drugih članova porodice.

**Regularne migracije.** Migracije koje se odvijaju kroz legalne i uobičajene kanale.

**Tražilac azila.** Osoba koja traži zaštitu od progona u nekoj drugoj zemlji i čeka odluku o dodeljivanju izbegličkog statusa.

**Unutrašnje migracije.** Kretanje ljudi iz jednog u drugi deo države, bilo za privremeno ili za stalno.

Izvor: International Organization for Migration, 2011: 7–108

## Teorijski pristupi migracijama

Studije migracija počele su intenzivno da se razvijaju od početka osamdesetih godina prošlog veka, pre svega u okvirima geografije, sociologije i ekonomije. Karakteristike migracija ukazale su na potrebu za interdisciplinarnošću prilikom njihovog proučavanja i istraživanja, što je dovelo do interesovanja i iz drugih naučnih oblasti, poput političkih nauka, prava, psihologije, antropologije. U fokusu većine ranih pristupa migracijama bio je pojedinačni migrant, shvaćen kao racionalni akter koji donosi odluke o migriranju na osnovu procene troškova i koristi od migracija. Ovi pristupi zamenjeni su onima koji su kontekstualizovali migracije unutar globalnih odnosa moći i nejednakosti. Noviji pristupi naglašavaju agensnost migranata i njihove kapacitete da donose samostalne odluke

unutar širih strukturalnih ograničenja i da se opiru kontrolama. Važan doprinos promenama u pristupu migracijama dala su feministička razmišljanja, ukazivanjem na specifične karakteristike migranata, pre svega pola i porodične situacije, ali i klase, etničkog porekla itd.

Teoretičari migracija su vrlo često pravili razliku između ekonomskih ili dobrovoljnih i prisilnih migracija, pri čemu su studije izbeglištva razvijali zasebno u odnosu na ostale oblasti. Razlike između ova dva tipa migracija ponekad su zamagljene, kako u praksi tako i u politikama država: „događaji koji proizvode izbeglice često su povezani sa onima koji proizvode ekonomske migracije. Mreže koje koriste, na osnovu istorijskih veza između država i ustanovljenih zajednica u državama migriranja, znače da ekonomski i prisilni migranti često imaju ista odredišta” (Sales, 2016: 47). Sve veći značaj konceptata poput mešoviti migracija doprinose prevazilaženju ovih dualizama (Piguet, 2018: 17). Međutim, autori argumentuju da postoje određene specifičnosti, pre svega prisilnih migracija, zbog čega će ukratko biti zasebno prikazana objašnjenja dobrovoljnih, a zatim i prisilnih migracija. Dodatno, iregularne migracije biće takođe obrazložene sa teorijskog aspekta, i to u kontekstu jaza između ciljeva i ishoda politika (Echeverría, 2020: 41).

## **Objašnjenja dobrovoljnih migracija**

**Individualističke teorije o migracijama** vode poreklo iz pristupa političke ekonomije devetnaestog veka, koji naglašavaju tri faktora u osnovi migracija: rad, kapital i zemljište. U skladu sa njihovim postulatima, migracije će se odvijati iz onih oblasti u kojima su kapital i zemljište oskudni, zarade niske, a mogućnosti za zaposlenje male, i to u oblasti u kojima je zemljište dostupno, ekonomske prilike dobre, a potražnja za radom velika. Pojedinci, shodno ovim teorijama, odmeravaju troškove i koristi migriranja, u svrhu maksimiziranja svog blagostanja. Ove teorije kritikuju se s aspekta pretpostavke perfektnosti racionalnosti aktera koji migrira i postojanja perfektnih informacija, s obzirom na to da navedeno ne mora biti pravilo. U njima se migracije konceptualizuju uvek kao individualni čin, bez uzimanja u obzir da mogu predstavljati strategiju porodica, domaćinstava i društvenih grupa (Sales, 2016: 48–49; Poleti, 2013: 336–337).

**Strukturalne teorije o migracijama** imaju za polazište globalne ekonomske i političke nejednakosti u moćima, kao rezultat kolonijalizma i imperijalizma, te neravnomernu uključenost država u globalno tržište. U njima se migracije posmatraju kao mehanizam mobilisanja jeftine radne snage za kapital u visoko dohodovnim državama i odvijaju se iz pravca Globalnog juga ka Globalnom severu. Fokus im je na mladom, radno sposobnom migrantu, koji poseduje kvalifikacije, ali se uprkos tome zapošljava u sektorima nisko plaćenih poslova kada emigrira. Njegova odluka ne predstavlja slobodan izbor, on može biti prisiljen

da emigrira stoga što ukorenjene strukturne nejednakosti izvlače resurse iz nisko dohodovnih država i time održavaju njihovu nerazvijenost. Države koje su ekonomski razvijenije diktiraju uslove migriranja kako bi zadovoljili sopstvene potrebe za radnom snagom. Smatra se da ove teorije adekvatnije objašnjavaju migracije u odnosu na individualističke. Njihovi glavni nedostaci jesu pasiviziranje migranata i oduzimanje migrantima agensnosti, kao i neprepoznavanje drugih razloga za migriranje izuzev ekonomskih (Sales, 2016: 50–51).

**Feminističke teorije o migracijama** dovele su u pitanje prethodna dva pravca, koja pretpostavljaju da prvo migrira muškarac i da je žena njegov pratilac a ne aktivan učesnik, tj. migrant po sopstvenom pravu. Rodne analize idu i korak dalje, pored naglašavanja prava. One posmatraju migrante kao društvena bića koja imaju određene karakteristike, zbog čega mogu doživeti migracije na različite načine, a u krajnjem slučaju imati različite motive za migriranje. Ukazuje se i na tzv. feminizaciju migracija, tj. promenu obrazaca, s aspekta sve većeg učešća žena u migracijama. Poseban segment feminističkih teorija o migracijama fokusira se na migracije visokokvalifikovanih žena, na migracije žena koje su zaposlene u neformalnom sektoru nege i brige, ali i specifične rodne tokove poput naručenih nevesta, seksualnih radnica i žena za rad u industriji zabave (Sales, 2016: 52–54).

Na preseku između individualističkih i strukturalnih teorija nastala je **teorija o socijalnim mrežama**. Od sredine osamdesetih godina prošlog veka postala je jedno od često korišćenih objašnjenja migracija. Migrantske mreže definišu se kao „setovi interpersonalnih veza koje povezuju migrante, bivše migrante i nemigrante u područjima porekla i destinacije kroz rodbinske veze, prijateljstvo i deljenje zajednice porekla” (Poleti, 2013: 338). U početku, migranti stvaraju mreže koje se pretvaraju u resurs i tokom vremena počinju da podstiču migracije, budući da olakšavaju potencijalnim migrantima snalaženje (Poleti, 2013: 338; Brücker, Epstein, McCormick, Saint-Paul, Venturini, Zimmermann, 2001: 61), pružajući tri vrste pomoći: emotivnu, informacijsku i instrumentalnu. Mreže ne moraju nužno da budu protektivne, mogu biti i eksploativne (Sales, 2016: 56).

**Teorija o migrantskim institucijama** naglašava uticaj međunarodnih i nacionalnih institucija koje prevazilaze granice država, a koje povezuju poslodavce u državama koje su razvijene ili se ubrzano razvijaju sa pojedincima koji žive na tzv. periferiji. U pitanju su državne institucije, ali i agencije i posrednici za regrutovanje i zapošljavanje, promoteri zapošljavanja u inostranstvu i drugi posrednici, kako legalni tako i ilegalni. Agencije za regrutovanje postale su najvažniji akter u zapošljavanju inostranih radnika u sektorima zdravstva, obrazovanja i socijalnog rada od početka ovog veka. Ilegalne aktivnosti odvijaju se kao posledica striktnijih kontrola granica i obuhvataju krijumčarenje preko granica, falsifikovanje dokumentacije za ulazak u zemlju i ugovaranje brakova.

Posledično nastaju humanitarne organizacije koje pružaju migrantima usluge poput pravnih saveta, skloništa i pomoći u obezbeđivanju zakonitih dokumenata (Sales, 2016: 60–61).

Teorija o socijalnim mrežama i teorija o migrantskim institucijama podstakle su nastanak **teorije transnacionalizma**, čije polazište podrazumeva da transnacionalizam nije nova pojava nego nova perspektiva. Odnosi se na oznaku za socijalne, ekonomske i političke veze koje migrant zadržava sa zemljom porekla. One ukazuju na to da migrant „živi” i participira u više od jednog društva nakon što je migrirao, te da njegovu životnu realnost oblikuje simultanost, tj. „življenje života koji obuhvata dnevne aktivnosti, rutine i institucije koje su locirane kako u državi odredišta tako i transnacionalno” (Sales, 2016: 62). Na taj način, migranti „izgrađuju socijalne oblasti koje povezuju njihovo poreklo i njihovo naseljavanje” (Glick Schiller, Basch, Blanc-Szanton, 1992: 15). Iako se ovaj aktivizam razlikuje zavisno od životnih faza i dužine boravka u zemlji odredišta, transnacionalizam ukazuje na značaj pridavanja pažnje ovim vezama, pre svega sa stanovišta pozicioniranja migracija kao faktora razvoja zajednica. Od značaja su i za one koji su ostali u državi, odnosno emigracija menja i životna iskustva i perspektive i onih koji su ostali u društvu, tj. nisu emigrirali (Sales, 2016: 63).

## Objašnjenja prisilnih migracija

Teorije o prisilnim migracijama usledile su tek sedamdesetih godina prošlog veka, znatno kasnije u odnosu na teorije o dobrovoljnim migracijama. Jedan od razloga tome bilo je i razumevanje prisilnih migracija kao jednokratnih i privremenih događaja. Posledično, teoretičari prisilnih migracija najviše su se bavili analizom aktivnosti država koje se sprovode kao podrška izbeglicama, a ne konstituisanjem koherentnih teorijskih pristupa. Navedeno se nije promenilo i dalje, uprkos rastu broja izbeglica koji je bez presedana, kao posledica Arapskog proleća (Okvir 1.4).

Jedan od prvih teoretičara prisilnih migracija, Egon Kunc, imao je fokus na raseljavanju, tranzitu i dolasku izbeglica u državu prijema, a zatim i na aspekte koji su prethodili raseljavanju i koji su ga pratili. Ustanovio je razliku između akutnih i anticipatornih izbeglica. Osnovnom odlikom akutnog izbeglištva smatrao je beg, koji je masovan, a motivisan je stizanjem u bezbednost, tj. u susednu ili okolnu državu u kojoj je moguće dobiti azil. Anticipatornim izbeglištvom smatrao je napuštanje države pre nastupanja situacije u kojoj je jedina moguća opcija beg i pripremljen dolazak u državu nastanjivanja. Ovaj pristup dopunili su teoretičari koji su argumentovali da je čak i u vrlo ograničenim okolnostima većini izbeglica na raspolaganju makar izvestan izbor sa stanovišta odluke u koju zemlju će otići (Piguet, 2018: 21–22).

#### OKVIR 1.4. Migracije tokom Arapskog proleća

Politički nemiri koji su započeli u decembru 2010. u Tunisu i proširili se na arapski svet rezultovali su, između ostalog, velikim brojem izbeglica do sredine 2012. godine. U Tunisu i Egiptu nasilje je bilo relativno ograničenih razmera, za razliku od Libije i Sirije, gde je proizvelo milione izbeglica. U martu 2013. godine UNHCR je registrovao četiri miliona Sirijaca u statusu interno raseljenih lica i milion u statusu izbeglica. Najveći broj sirijskih izbeglica dobio je utočište u Turskoj, Jordanu, Libanu, Egiptu i drugim severnoafričkim državama. Arapsko proleće trajalo je do kraja 2013. godine, ali je broj izbeglica i interno raseljenih lica dostigao brojke koje su bez prese-dana tek u kasnijem periodu.

Izvor: Castles, de Haas, Miller, 2014: 14–15

Na osnovu knjige „Izvori totalitarizma” Hane Arent, Aristid Zolberg je započeo svoja razmatranja o procesima „proizvođenja” izbeglica kao posledice stvaranja novih država, i to iz dva razloga. Prvi je njihov čest nastanak povezan sa ratovima i nasiljem, a drugi je isključivanje onih koji nemaju poželjnu etničku pripadnost. U kasnijim radovima stavio je naglasak na odnose snaga na globalnom nivou, smatrajući da su krize u kojima se javlja izbegništvo proizvod transnacionalnih konflikata između supersila (Piguet, 2018: 23).

Perspektiva ekonomije nije zaobišla ni teorije o prisilnim migracijama. Stefan Kastl je argumentovao činjenicu da globalizacija proizvodi sve veće ekonomske nejednakosti u svetu, „da potkopava tradicionalne mehanizme regulacije i podstiče konflikte i zloupotrebu ljudskih prava, čak i uprkos tome što u isto vreme uvećava nivo povezanosti između različitih delova sveta, kroz procese transnacionalizacije” (Piguet, 2018: 23). Smatrao je da nejednakosti imaju za posledicu masovne i različite vrste migracija, koje umnogome zamagljuju razliku između dobrovoljnih i prisilnih (Piguet, 2018: 23).

Albert Hiršman je povezao izlaz (tj. emigraciju), glas (protest) i vernost kao uzajamno isključujuće alternative reakcija građana na nezadovoljavajuću državu. Ukazivao je na to da je emigracija odgovor na suočavanje građana sa nasiljem, nesigurnošću ili progonom. Bio je mišljenja da u tom slučaju postoji prostor izbora za izbeglice, makar marginalan. Njegov još veći doprinos bilo je ukazivanje značaja na aktivnosti države porekla u oblikovanju izbegličkih tokova, koje mogu otvoriti ili zatvoriti svoje granice (Piguet, 2018: 24).

## Objašnjenja iregularnih migracija

Iregularne migracije razmatraju se unutar dva široka teorijska okvira, koja se dodatno diverzifikuju unutar sebe. Jedan se fokusira na smanjene kapacitete država da kontrolišu međunarodne migracije, smatrajući to posledicom određenih spoljašnjih i/ili unutrašnjih prepreka, a drugi na iregularne migracije kao posledicu izbora država.

Unutar prvog **teorijskog okvira o neefektivnosti države** moguće je razlikovati šest pristupa.

Prvi argumentuje da su iregularne migracije *posledica ograničenja karakterističnih za mehanizme i politike država*, koji ne mogu da budu efektivni za kontrolisanje toliko kompleksnih procesa kao što su migracije. Tako se navodi da su razlozi tome, s jedne strane, povezani sa dizajnima politika, koji su neadekvatni, i to usled ograničenih kapaciteta država da predvide migracije, administrativnih propusta, nenameravanih efekata politika i njihovih propusta. S druge strane, navodi se da postoji problem implementacije politika, administrativnih nadležnosti i budžetskih ograničenja. Posledično, pripadnici ovog pravca smatraju da su iregularne migracije nužnost u društvima (Echeverría, 2020: 47–48).

Polazište drugog pristupa je da *kapacitete država ograničavaju spoljašnji faktori*, pre svega globalizacija. Tako se posmatra ekonomska, politička i socijalna dimenzija, tj. uticaj globalizacije na iregularne migracije. Sa ekonomskog aspekta, nejednakosti do kojih dovodi globalizacija rezultuju povećanim pritiskom migranata na određene države, uz uvećanje potražnje za radnom snagom. To stvara veliki podsticaj za međunarodne migracije koji države ne mogu da ograniče: kada pokušaju da zatvore regularne kanale migracija otvore se iregularni. Sa političkog aspekta, postojanje iregularnih migracija rezultat je erozije nadležnosti i suvereniteta države, usled fluidnosti i otvorenosti nacionalnih granica, de-teritorijalizacije i međupovezanosti država. Tome doprinosi i razvoj režima ljudskih prava i međunarodnih institucija koji ograničavaju kapacitete država da kontrolišu kretanja svoje populacije i postupaju restriktivno prema migrantima. Na kraju, sa socijalnog aspekta, globalizacija stvara tehnološki i kulturni osnov za uvećanje mobilnosti u svim delovima sveta. Ona migrantima nudi nove i sofisticirane načine deljenja informacija, razvijanja strategija i efektivnog suprotstavljanja kontrolama država (Echeverría, 2020: 49–53).

*Migrantska industrija* predstavlja treći pristup unutar prvog teorijskog okvira. On objašnjava neefektivnost države kao rezultat aktivnosti koje sprovode akteri unutar njenih granica, a koje umanjuju njene kapacitete. Ukazuje se na aktere koji zarađuju od organizovanja migracija – ovi akteri mogu biti članovi samih migrantskih zajednica, mali preduzetnici, ali i kriminalci, koji naplaćuju



migrantima i često ih eksploatišu, kako bi im pružili „podršku” na putu do željene zemlje. Podrška se sastoji u davanju pravnih saveta o tome kako izigrati zakone i kontrole, falsifikovanju dokumenata, krijumčarenju ljudi itd (Echeverría, 2020: 53–54).

Četvrti se oslanja na objašnjenje iregularnih migracija kao *posledice razvoja neformalne ekonomije*. Neformalne ekonomije se razvijaju iz potrebe za smanjenjem troškova rada i proizvodnje, deficita pružaoca usluga nege, usled zapošljavanja žena, transformacije urbanih ekonomija i pojave etničkih specijalizovanih sektora, što uvećava potražnju za iregularnim migrantima (Echeverría, 2020: 54–55).

*Uloga agensnosti migranata*, peti pristup, fokusira se na strategije i aktivnosti migranata koji nisu pasivni i žrtve kapitalističke logike. Smatra se da oni analiziraju prilike koje mogu da upotrebe, te da pronalaze načine za izbegavanje restrikcija. Predstavljaju rezultat njihovih kapaciteta da iskoriste rupe i slabosti graničnih kontrola (Echeverría, 2020: 55–59).

*Socijalne prepreke* jesu šesti pristup, koji objašnjava iregularne migracije kao posledicu implementacije politika na terenu. U fokusu ovog pristupa je tzv. birokratija na nivou ulice – policajci, zaposleni u javnim službama, socijalni radnici, zdravstveni radnici, nastavnici. Prikazuje se postojanje „važnih marži diskrecionog odlučivanja prilikom primene pisanih zakona i pluralističkog i višeslojnog sistema aktera koji imaju sopstvene stavove i profesionalna razumevanja” (Echeverría, 2020: 60).

**Drugi teorijski okvir**, onaj koji iregularne migracije objašnjava kao **posledicu izbora država**, argumentuje da države poseduju kapacitete za kontrolu iregularnih migracija, ali da to ne čine, već da je implicitno ili eksplicitno dozvoljavaju.

U okviru pristupa o *suverenosti države*, kontrola migracija smatra se demonstracijom suverenosti države. Međutim, kontrola koju država sprovodi nije nešto što je neupitno, smatra Agamben. Ona je mora stalno reafirmisati i potvrđivati. Stoga država, prema njegovom mišljenju, ustanovljava tzv. stanja ili mesta izuzetka, tj. kampove/logore. On navodi primere nacističkih logora i zatvora u Gvantanamu kao savršene primere suverene moći, koja odlučuje da suspenduje uobičajeni poredak kako bi potvrdila svoju moć. Logor je definisao kao „prostor koji se otvara kada vanredno stanje postane pravilo” (Agamben, 2009: 66). Šinkel je argumentovao da kroz zatvaranje iregularnih migranata u centre za zadržavanje i njihovo eventualno proterivanje država ponovo pokazuje i ponovo legitimizuje razliku između onih koji su unutra i onih koji su spolja, onih koji su regularni i onih koji su iregularni. Suverenost upravo zahteva da država odluči ko je unutar poretka, ko je izvan njega, ko je izuzet. Tako je iregularni migrant izuzet/izuzetak, on ima samo goli život, u odnosu na politički život koji imaju građani (Echeverría, 2020: 62–65).



Drugi pristup tumači iregularne migracije kao *rezultat tehnika upravljanja*, koje sprovode države, kako bi adekvatno kontrolisale svoje stanovništvo. Postojanje izvesnog opsega iregularnih migracija smatra se „tehnologijom moći” kao zakonskog i političkog konstrukta efektivnog disciplinovanja i upravljanja stanovništvom. Tehnologija moći oslanja se na Fukoova razmatranja, pa se, posledično, u okviru ovog pristupa argumentuje da škole, bolnice, psihijatrijske i kaznene ustanove predstavljaju lokacije na kojima država demonstrira svoje programe upravljanja, kao nove forme moći. Ljudi se više ne koriguju tako što se prisiljavaju na nešto, nego tako što se navode na to da kreiraju podesne mentalitete. U tome je ključni uticaj tehnologija identifikovanja i praćenja ljudi. Kreiranje različitih kategorija migranata ima za posledicu pripisivanje određenih prava i dužnosti različitim migrantima, što se smatra najboljim primerom tehnike upravljanja. Nužnost ispunjavanja uslova za prelazak iz jedne kategoriju u drugu omogućava državama da odaberu „podobne” kandidate. U tom smislu, iregularnost ima veliki značaj – ne predstavlja problem koji treba eliminisati već fundamentalnu komponentu upravljanja (Echeverría, 2020: 65–67).

*Ograničenja koja države same sebi nameću* predstavljaju još jedan od pristupa. Njegovi zastupnici smatraju da su države ograničene svojim ustavima i liberalnim ideologijama o ljudskim pravima, po pitanju regulacije iregularnih migracija. To se naročito dešava ukoliko su iregularni migranti već zatečeni u datoj državi (Echeverría, 2020: 68–69).

Jedan od najpopularnijih i najrazvijenijih pristupa jeste onaj koji u iregularnoj migraciji posmatra *ekonomske interese države*. Njegova pretpostavka je da iregularni migranti predstavljaju jeftinu radnu snagu, koja je vulnerabilna i koja obavlja nesigurne poslove. Štaviše, u okviru ovog pristupa sumnja se u to da ovakve strategije država predstavljaju stvaranje rezervne radne snage potrebne za prevazilaženje periodičnih kriza kapitalističke privrede, nego da postaju stabilan strukturalni mehanizam unutar nove konfiguracije kapitalizma. Stalna pretnja od deportacije usled iregularnog rada čini da se migranti konstantno nalaze u senci ilegalnosti. Iako se o ovome govori i u pristupu novih formi upravljanja, kontekstualizovanje iregularnih migracija u ekonomske interese država sadrži dominantno ekonomsku dimenziju (Echeverría, 2020: 70–71).

Na kraju, pristup o *državi kao posredniku u socijalnoj potražnji* ukazuje na ulogu države u posredovanju između brojnih aktera i brojnih interesa u društvu, koji ne postoje samo u sferi ekonomije, iako su oni izuzetno važni. Zastupnici ovog pristupa demonstriraju da imigracija proizvodi konkretne koristi, kao i da smanjuje određene troškove po određene aktere u državama. Oni koji ostvaruju koristi od imigracije imaju veće podsticaje da se organizuju i da zastupaju ulazak iregularnih migranata, nego oni koji imaju troškove od nje. Primeri onih koji su dobitnici jesu poslodavci u radno intenzivnim privredama, koji zavise od nekvalifikovane radne snage, one oblasti privrede koje imaju

koristi od rasta populacije (građevina, nekretnine), zajedno sa porodicama i etničkim zajednicama imigranata. Primeri onih koji su gubitnici jesu oni kojima migranti konkurišu za radna mesta, za jeftine stanove i socijalnu pomoć i usluge. Pretpostavlja se da države nastoje da maksimiziraju broj glasova na izborima, tako da će reagovati na organizovan pritisak grupa koje se zalažu za imigraciju, a ne obrnuto (Echeverría, 2020: 71–74). Teorijska objašnjenja migracija prikazana su na Slici 1.1.

**SLIKA 1.1. Teorijski pristupi migracijama**

OBJAŠNJENJA DOBROVOLJNIH MIGRACIJA	OBJAŠNJENJA PRISILNIH MIGRACIJA	OBJAŠNJENJA IREGULARNIH MIGRACIJA	
		Teorije o neefektivnosti države	Teorije o izboru države
1. Individualističke teorije	1. Akutno i anticipatorno izbeglištvo (Egon Kunc)	1. Ograničenja u mehanizmima i politikama država	1. Suverenost države
2. Strukturalne teorije	2. „Proizvođenje” izbeglica (Aristid Zolberg)	2. Ograničenja usled spoljašnjih faktora	2. Tehnike upravljanja
3. Feminističke teorije	3. Ekonomski pristupi (Stefan Kastl)	3. Migrantska industrija	3. Samonametnuta ograničenja
4. Teorija o socijalnim mrežama	4. Alternativa nezadovoljavajućoj državi (Albert Hirmšam)	4. Razvoj neformalne ekonomije	4. Ekonomski interes država
5. Teorija o migrantskim institucijama		5. Agensnost migranata	5. Posredovanje u socijalnoj potražnji
6. Teorija transnacionalizma		6. Socijalne prepreke	

## VEŽBA 1.2. Razumeti teorije o migracijama

### UPUTSTVO

Pitanja iz ove vežbe mogu se koristiti za vođenje diskusije, izradu eseja ili debatu. Razmotriti sledeća pitanja:

- 1) Koje su dodirne tačke teorija o dobrovoljnim i o prisilnim migracijama?
- 2) Koja objašnjenja iregularnih migracija smatrate najubedljivijim i zašto?
- 3) Kako se mogu kombinovati različiti aspekti obrazloženja različitih vrsta migracija?

## VEŽBA 1.3. Migranti u mojoj zajednici

### UPUTSTVO

Ova vežba se radi samostalno u vidu uvodnog ili domaćeg zadatka za polaznike kursa.

#### Zadatak za učesnike

Prisetite se neke osobe iz svog okruženja i zajednice koju poznajete a koja je u nekom periodu svog života migrirala – iz vaše zajednice ili u nju (bilo da su u pitanju migracije unutar zemlje ili van nje) i nastojte da okolnosti slučaja uključuju decu (bilo da je osoba bila dete kao migrant ili je imala decu o kojoj je brinula i koja su migrirala sa njom/njim).

Pripremite listu pitanja kako bi intervjuisali tu osobu o:

- društvenim okolnostima usled kojih je migrirala (šta je prethodilo migracijama u društvenom okruženju),
- ličnim okolnostima usled kojih je migrirala (šta je prethodilo migracijama u ličnom i porodičnom životu),
- događajima i doživljajima tokom napuštanja jedne i prelaska u drugu zajednicu,
- načinu na koji je osoba primljena u novoj sredini, okolnosti sa kojima se suočavala i na koji način ih je doživljavala i reagovala na njih u prvoj godini nakon migracije,
- kako je tekao kasniji proces prilagođavanja te osobe (prigodno i članova njene porodice) u novoj sredini, šta ili ko mu/joj je pomoglo, a šta ometalo da se prilagodi,
- kako izgleda njegov/njen život danas i kakvi su mu/joj odnosi sa zajednicom/ mestom porekla,

- kako bi ta osoba savetovala druge koji slično njemu/njoj nastoje da sada dođu u zajednicu/mesto gde je on/a sada.

**Napravite pisani prikaz razgovora (na etičan način, sa izmenjenim ličnim podacima i prepoznatljivim okolnostima). U prikazu, na reflektivan način pisano, odgovorite i na sledeća pitanja:**

- 1) Kako ste se osećali dok ste se pripremali za ovaj zadatak?
- 2) Šta vam je bilo najizazovnije tokom ovog zadatka?
- 3) Šta ste novo saznali o migracijama dok ste radili na ovom zadatku?
- 4) U kojoj meri su ta saznanja povezana sa vašim ličnim životom i životom ljudi koji su vam bliski?
- 5) Šta je sve potrebno ljudima koji su migrirali da bi se snašli u novoj zajednici?

### **Napomena**

**Pisani prikaz intervjua se može poslati predavaču, koji obezbeđuje pisanu povratnu informaciju i/ili sažeto predstaviti u okviru male grupe (4-6 učesnika). U okviru male grupe se razmenjuju iskustva i diskutuje se o potrebama i teškoćama ljudi koji su migrirali u novoj zajednici. Na nivou velike grupe integrišu se rezultati diskusije i naglašavaju raznovrsne teme vezane za potrebe ljudi u migracijama.**

### **Teme za refleksiju i diskusiju**

- 1) Prepoznati da proces migriranja i adaptacije zavisi od podrške i učešća mnogih ljudi koji direktno ili indirektno utiču na dobrobit migranta.
- 2) Podrška se može dobiti od različitih ljudi, a i drugih migranata (posebno onih koji su imali slična iskustva i mogu da podele svoja znanja i mreže za pomoć pridošlicama) ili članovima porodice u zemlji porekla.
- 3) Deca u migracijama imaju specifične teme, probleme i potrebe, koji se razlikuju od pitanja koja okupiraju odrasle.
- 4) Lokalna zajednica migranta u zemlji prijema može da obezbedi različite resurse (sopstvene ili javne) i praktičnu pomoć (stanovanje, posao, informacije, savete, pomoć u kontaktu sa institucijama u mestu prihvata.
- 5) Deca i odrasli na različit način koriste resurse u zajednici prijema, što se odnosi i na zajednice migranata u novom okruženju.

## Migracije dece – trendovi

U prethodnim delovima ovog poglavlja fokus na migracije u najvećoj meri ticao se migracija uopšteno, a ne migracija dece. Razlog tome jeste odsustvo ili tek marginalno pominjanje dece u migracijama u literaturi, prilikom obrađivanja tema u ovom poglavlju. Međutim, u ostatku ovog poglavlja trendovi migracija u savremenim uslovima biće razmatrani upravo uzimanjem u obzir dece i njihovog migriranja.

Razlozi za migriranje dece mogu biti različiti, kako dobrovoljni tako i prinudni. Odluke o migriranju dece najčešće su odluke koje donose njihove porodice, pod uticajem faktora koji utiču na njihovo postojeće, ali i na anticipirano stanje. Konflikti, siromaštvo, nasilje, prirodne nepogode, nezaposlenost i diskriminacija, mogu biti samo neki od razloga koji će podstaći porodicu na migriranje. Bolja perspektiva u drugim državama, sa stanovišta sigurnosti, ujedinjenja porodice, obrazovanja, višeg životnog standarda i zaposlenja, utiče na odluku o migriranju i o pravcu migriranja. Tome se mogu dodati i tradicija zajednice u pogledu migriranja, aspiracije i želje za novim prilikama (UNICEF, 2016: 34).

Pre ukazivanja na neke važne podatke o deci u migracijama, potrebno je napomenuti da su oni nekompletni, što ima za posledice manjkavo razumevanje migracija dece, a još više nedovoljne dokaze za politike i prakse koje je potrebno kreirati i implementirati.

Teškoće u vezi sa postojećim podacima o deci u migracijama, na koje ukazuje UNICEF, tiču se njihove nekompletnosti i nekonzistentnosti, po pitanju država porekla iz kojih deca migriraju; broja dece koja migriraju unutar država; broja dece o kojoj se brine neko drugi usled migracija njihovih roditelja; broju dece koja se kreću kroz različite države u određenim vremenskim periodima; broju dece u kriznim migracijama koja nisu klasifikovana kao tražioci azila ili izbeglice; mestima na kojima deca započinju i završavaju svoje izbeglištvo. Ovi podaci za neke države nisu dostupni uopšte, naročito za one u kojima je i inače veliki broj izbeglica, a za neke su dostupni samo ograničeno.

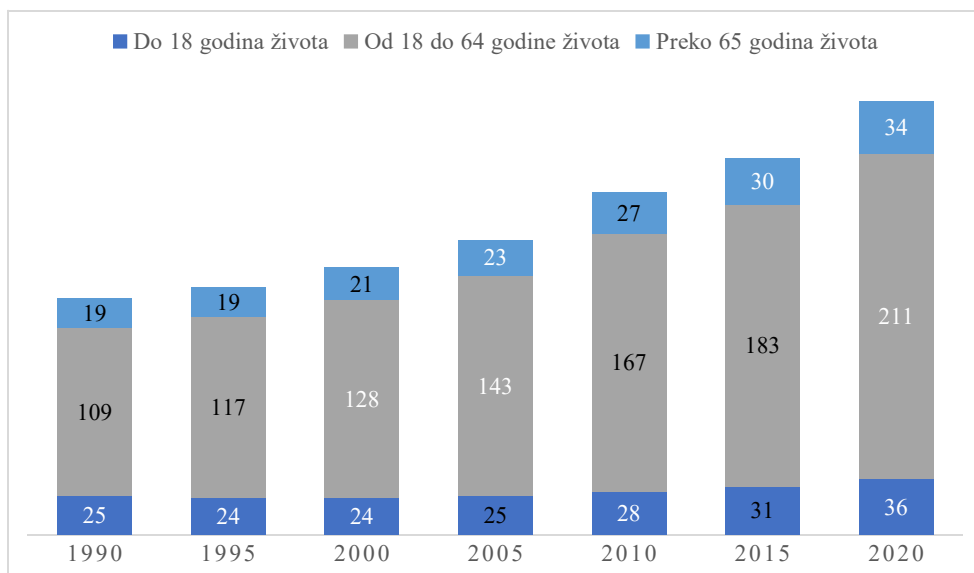
Podaci o tranzitu i dobrobiti dece u pokretu još su oskudniji. Umnogome nedostaju podaci o rutama kojima se deca i njihove porodice kreću iz država porekla; pristupu pravdi za decu u migracijama, uključujući broj dece u pritvorima i uslove u pritvorima; opsegu dečijeg rada i uslovima dečijeg rada, uključujući i zloupotrebu rada dece i njegove najgore oblike, te druge forme nasilja i eksploatacije dece koje su povezane sa prisilnom i iregularnom migracijom dece.

Na kraju, nepotpuni su i nepouzdana podaci o pristupu dece u migracijama esencijalnim uslugama, poput zdravstvenih, obrazovnih i socijalnih, naročito u niskodohodovnim i srednjedohodovnim državama (UNICEF, 2016: 36).

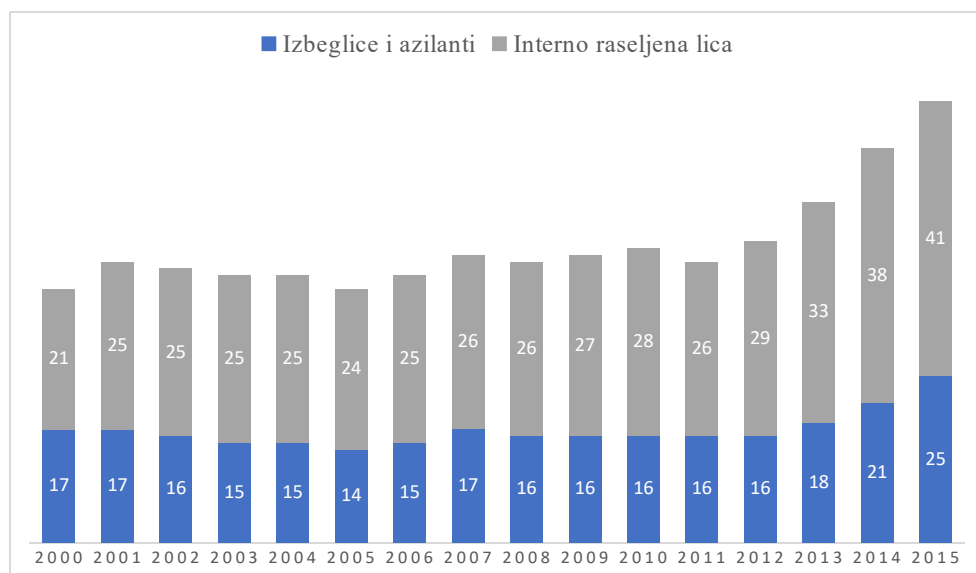
## Deca migranti u svetu

U poslednjih 30 godina broj migranata uopšteno, ali i dece migranata se uvećao. Naime, od 1990. do 2015. godine u svetu je evidentirano oko 3% međunarodnih migranata, sa nešto preko 1% dece migranata. Stabilnost ovih procenata znači da se njihov broj uvećavao, s obzirom na to da se broj stanovnika sveta uvećao. Tako je, prema UNICEF-ovim podacima, 2015. godine 244.000.000 ljudi živelo izvan države u kojoj je rođeno, za razliku od 1990, kada je taj broj iznosio 153.000.000 ljudi. Godine 2015. broj dece migranata iznosio je 31.000.000, za razliku od 1990, kada je iznosio 24.000.000 (UNICEF, 2016: 17–18) (Grafikoni 1.1 i 1.2). Dodatno, u poslednjih pet godina, tj. u periodu od 2015. do 2020. godine, broj međunarodnih migranata popeo se na 3,6%. Tako je, prema poslednjim raspoloživim podacima, broj međunarodnih migranata u svetu 2020. godine iznosio 281.000.000, od čega su 36.000.000 deca migranti (UNICEF, 2021: 1)

**SLIKA 1.2. Broj međunarodnih migranata u svetu, prema godinama života, u milionima, 1990–2020.**



Izvor: UNICEF, 2021: 1

**SLIKA 1.3. Broj prisilnih migranata u svetu, u milionima, 2000–2015.**

Izvor: UNICEF, 2016: 18

Prema podacima za 2015. godinu, više od 21 milion ljudi su izbeglice – a od toga su skoro polovina, tj. 10 miliona, deca. Dodatno, procenjuje se da je još milion dece sveta u azilnim postupcima, a da je 17.000.000 dece interno raseljeno kao posledica nasilja i konflikata. U intervalu od 2005. do 2015. godine broj dece koja su pod zaštitom UNHCR-a udvostružio se sa 4.000.000 na 8.000.000, a od 2010. do 2015. broj dece pod zaštitom UNHCR-a se uvećao za 77% (UNICEF, 2016: 18).

Sve navedeno poslužilo je za zaključak da su „deca dramatično prezastupljena u populaciji izbeglica u svetu. Deca čine manje od jedne trećine svetske populacije, ali predstavljaju 51% izbeglica u svetu 2015. godine. Danas, skoro jedna trećina dece živi izvan države u kojoj je rođena i ima status izbeglice, za odrasle proporcija je ispod 5%” (UNICEF, 2016: 19).

Sa stanovišta pola, devojčice i dečaci podjednako su zastupljeni među registrovanim izbeglicama (UNICEF, 2016: 21). Godine 2015. tri četvrtine dece izbeglica poticalo je iz deset država sveta, dok je najveći broj dece izbeglica smeštenih u pojedinačnoj državi bio smešten u Turskoj, u kojoj je živelo jedno od šestoro dece izbeglica. Broj dece izbeglica u odnosu na broj izbeglica u nekoj zemlji uopšteno razlikuje se među državama. Tako su u Nemačkoj deca činila tek jedno od petoro izbeglica, nasuprot Južnom Sudanu ili Demokratskoj Republici Kongo u kojima su činila tri od petoro izbeglica. Smatra se da su ove razlike rezultat različitih faktora, među kojima su udaljenost države porekla i države prijema, opasnosti tranzita, politike i prakse u oblastima migracija i azila u državama prijema, kao i socijalni i finansijski kapital porodica koje organizuju putovanja (UNICEF, 2016: 32).

Kada su dobrovoljne migracije u pitanju, uzrast u kom deca napuštaju zemlju porekla umnogome se razlikuje. Deca su relativno malo zastupljena u ovoj vrsti migracija i gotovo bez izuzetka prate jednog ili oba roditelja, da bi se broj adolescenata i mladih koji migriraju u svrhe sticanja obrazovanja ili zapošljavanja znatno uvećao (UNICEF, 2016: 21).

### VEŽBA 1.4. U cipelama dece migranata

#### UPUTSTVO

**Ova vežba se radi u grupama od 4 do 6 učesnika. Optimalno vreme je 40 minuta (20 min u malim grupama i 20 min za izlaganje i integraciju).**

Prethodno se pripremaju slike dece u migracijama, gde se biraju deca različitog pola, uzrasta, rase, nacionalnosti. Svakom detetu sa slike daje se prikladno ime koje ukazuje na versko i nacionalno ili regionalno poreklo i naglašava uzrast (godine života). Prikazuje se onoliko slika dece koliko ima malih grupa (optimalno 5 do 8 slika). Osim slajda ili postera sa slikama, imenima i uzrastom dece, priprema se i radni papir za svaku grupu učesnika. Svaka grupa „dobija” određeno dete sa slike.

#### Zadatak za učesnike

Pogledajte ovo dete \_\_\_\_\_ (ime) na slici, i nakon razgovora u grupi zapišite šta mislite ....

O čemu razmišlja?	Šta oseća?	Šta je izgubio/la?	Šta bi želeo/la da radi?
Odakle je došao/la?	Gde bi hteo/la da bude?	Šta biste hteli da mu/joj kažete?	Kako je izgledao njen/njegov put do sada?
Šta mu/joj najviše nedostaje?	Šta mu/joj nedostaje?	Šta mu/joj je sve potrebno?	Koja prava su bila povređena ovom detetu?
Šta želi sada?	Kako izgleda njen/njegov smeštaj?	Koliko joj je potrebno da se vrati u normalan život?	Kada je poslednji put bio/la u školi?
Šta želi sebi kad odraste?	Šta imate zajedničko sa njim/njom?	O čemu sanja?	Šta je radio/la juče?



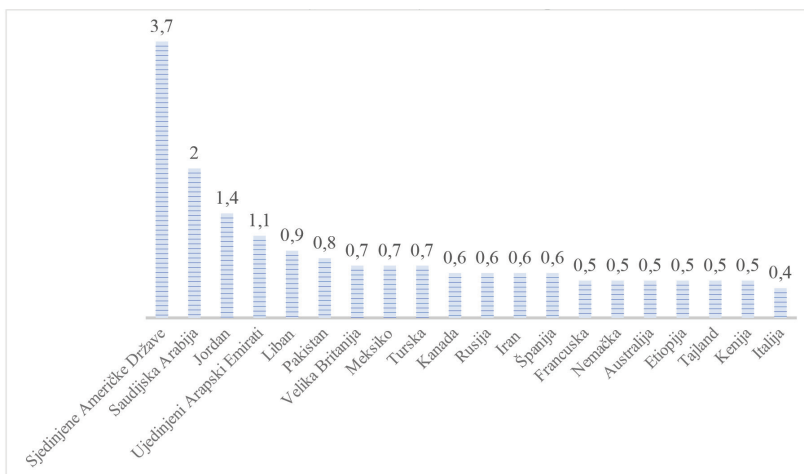
### Teme za refleksiju i diskusiju

- 1) Kako ste komunicirali tokom ove vežbe?
- 2) Šta vam nije bilo blisko u vezi s iskustvima ove dece?
- 3) A šta vam je bilo blisko u njihovim iskustvima?
- 4) Šta je sve potrebno da bi se stručnjaci i drugi akteri na odgovarajući način obrazovali, da bi odgovorili na potrebe ove dece?
- 5) Šta vi želite da naučite o načinima zadovoljavanja potreba i ostvarivanja prava ove dece?

Izvor: adaptirano prema UNICEF, 2016.

Evidencija o državama odredišta dece u migracijama ukazuje na to da ih je 2015. godine skoro 12 miliona živelo u Aziji, što je predstavljalo skoro 40% sve dece u migracijama, iako je ovaj procenat znatno niži u odnosu na udeo Azije u ukupnom broju dece na svetu (koji iznosi 56%). Procenat dece migranata u Africi, koji je iznosio 21%, u najvećoj meri se poklapao sa udelom procenta dece u Africi u svetu uopšteno koji je iznosio 25%. U Aziji i Africi zajedno nalazilo se troje od petoro dece migranata. Polovina broja dece migranata živi u petnaest država sveta. Najveći broj njih živi u SAD – 3.700.000 dece migranata (Grafikon 1.3). Podaci pokazuju i da države sa najvećim brojem dece migranata imaju jednu od dve karakteristike: neke od njih imaju visok udeo dece migranata u sveukupnoj populaciji migranata. Tako je ovaj udeo u Libanu, Jordanu i Meksiku iznosio 43%, 46% i 62% respektivno. U nekima deca predstavljaju relativno mali udeo u populaciji migranata, ali su u tim državama populacije migranata toliko velike da je ukupan broj dece migranata takođe veliki (Saudijska Arabija, Ujedinjeni Arapski Emirati, Kanada i Sjedinjene Američke Države).

**SLIKA 1.4. Dvadeset država sa najvećim brojem dece migranata, u milionima, 2015.**



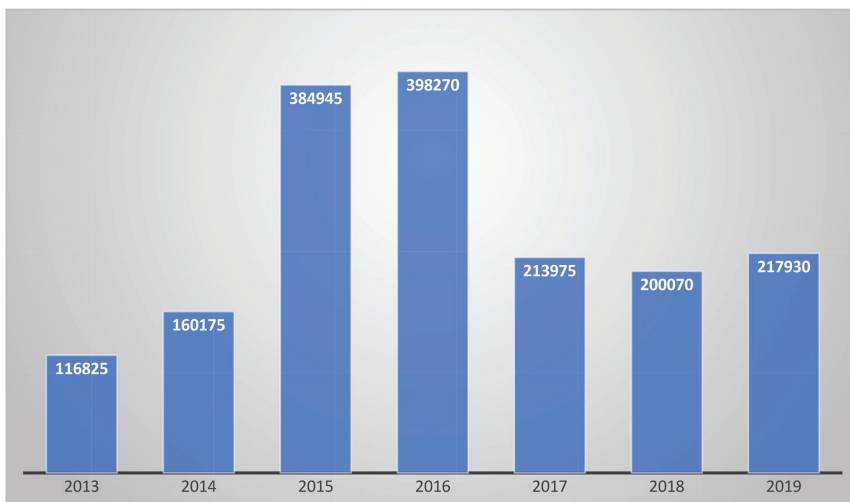
Izvor: UNICEF, 2016: 35

ve). Pravci migracija ukazuju na to da 8 od 10 migranata živi u državi u kojoj je bruto državni proizvod po glavi stanovnika za najmanje jednu petinu veći u poređenju sa državom porekla (UNICEF, 2016: 22–25).

## Deca migranti u Evropskoj uniji

Raspoloživi longitudinalni podaci o deci u migracijama u Evropskoj uniji postoje samo za decu tražioce azila. Pogođenost Evropske unije migracijama dece izbeglica bila je neuporedivo manja, u odnosu na druge regione u susedstvu država Severne Afrike i Bliskog istoka pogođene konfliktima, pre svega Tursku. Podaci o broju dece u migracijama u državama članicama Evropske unije mogu se pratiti do kraja 2019. godine. Njihov osnovni nedostatak sastoji se u dostupnosti podataka o deci tražiocima azila, koji je sasvim sigurno niži od broja dece izbeglica.

**SLIKA 1.5. Deca tražioci azila u EU28, 2013–2019.**



Izvor: Eurostat, 2021: 1 (modifikovano)

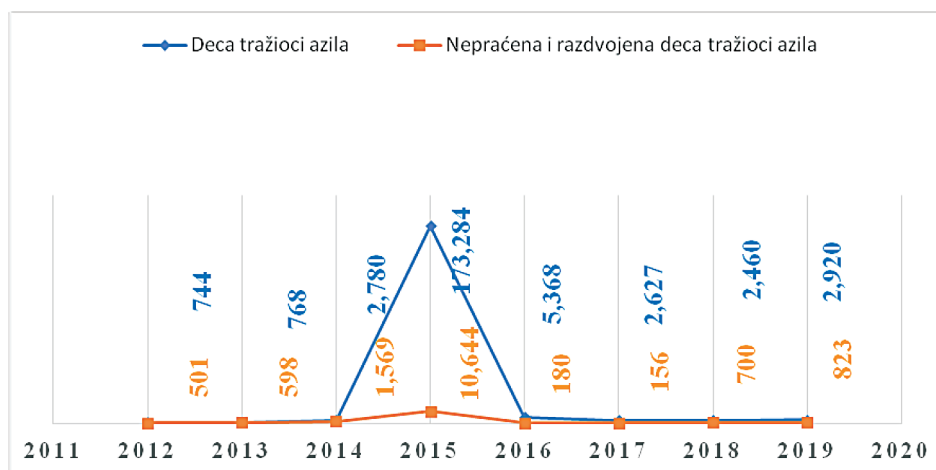
Na Grafikonu 1.4 prikazani su podaci o broju maloletnih tražilaca azila u EU28, od 2013. do 2019. godine. U odnosu na 2013. godinu<sup>3</sup>, ovaj broj uvećao se za više od tri puta u 2015. i u 2016. godini. Period od juna 2015. do marta 2016. godine uobičajeno se naziva migrantskom krizom, okončanom potpisivanjem Sporazuma između EU i Turske, kojim su umnogome zaustavljeni tokovi iregularnih migracija. Nakon toga, broj dece tražilaca azila skoro se prepolovio u 2017. godini, ali i dalje iznosi preko 200.000 (Eurostat, 2021: 1).

<sup>3</sup> Podaci su predstavljeni za period od 2013. godine, s obzirom na promenu definicije i metodologije korišćene u periodu pre 2013, usleg čega je došlo do neuporedivosti podataka.

## Deca migranti u Srbiji

U Srbiji, kao delu Zapadnobalkanske rute, takođe je evidentiran veliki broj dece u migracijama, iako se pouzdan broj ne može tačno utvrditi. Razlog tome je, kao i u Evropskoj uniji, evidentiranje dece tražilaca azila, a ne dece izbeglica uopšteno. Broj dece migranata koja su izrazila nameru da traže azil u Srbiji kretao se od 16% do čak 42% od ukupnog broja onih koji su izrazili nameru da traže azil. Broj dece koja su iskazala nameru u 2012. i 2013. godini bio je skroman, da bi 2014. došlo do njegovog trostrukog uvećanja, pri čemu apsolutna brojka i dalje nije bila visoka (2.780). Međutim, naredne, 2015, evidentirano je maksimalnih 173.284 izražene namere za azil dece, da bi se 2016. ovaj broj dramatično smanjio na 5.368. Usledila su dodatna smanjenja broja dece sa iskazanom namerom da traže azil, sa vraćanjem na nivoe pre migrantske „krize”. U 2019. godini broj dece ponovo se uvećao, na 2.920. Broj nepraćene i razdvojene dece povećavao se od 2012. godine, sa 501, na 10.644 2015. (što iznosi 6,1% ukupnog broja dece koja su izrazila nameru da traže azil). U naredne dve godine došlo je do dramatičnog smanjenja broja nepraćene i razdvojene dece koja iskazuju nameru, kada je iznosio 180 i 156 u 2016. i 2017. godini respektivno. Reverzan trend pokazao se u 2018. i 2019, kada je evidentirano 700 i 823 iskazane namere za azil od strane nepraćene i razdvojene dece u Srbiji. Većinu dece činili su dečaci, naročito među onima koji su bez pratnje i koji su razdvojeni. Većina dece bila je poreklom iz Avganistana i Sirije, iako postoje razlike, zavisno od godina evidentiranja (KIRS, 2012, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019) (Grafikon 1.5).

**SLIKA 1.6. Broj dece koja su iskazala nameru da traže azil u Srbiji, 2012–2019.**



Izvori: KIRS, 2012, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019 (modifikovano)

## VEŽBA 1.5. Mapa dece u migracijama

### UPUTSTVO

**Ova vežba se na produktivan način može izvoditi u okviru domaćeg zadatka – grupnog projekta, gde učesnici u okviru manjih grupa (5-8 članova) izrađuju vizuelne mape migracija dece u svetu.**

Učesnicima se zadaje zadatak da u odgovarajućem periodu (npr. 2 nedelje) izrade „mapu” migracija dece po zadatim regionima ili kontinentima. Potrebno je napraviti vizuelnu mapu u kojoj su predstavljeni regioni (aktuelni ili istorijski, vezani za određeni period i sl.) iz kojih, odnosno u koje migriraju deca, U mapama se prikazuju brojevi, polna i uzrasna struktura dece, pravci kretanja, saznanja o faktorima koji podstiču migracije dece iz jednog dela sveta u drugi i sl.

## Akteri u zaštiti dece u migracijama u Srbiji

Aktivnosti u zaštiti dece u migracijama u Srbiji podeljene su između javnog i civilnog sektora, uz uključenost domaćih, inostranih i međunarodnih organizacija.

Ključna organizacija u oblasti jeste *Komesarijat za izbeglice i migracije Republike Srbije* (KIRS), koji, između ostalog, ima nadležnosti koje se odnose na: registraciju migranata, njihovo zbrinjavanje i obezbeđivanje smeštaja, kao i koordinaciju pružanja pomoći i staranja o ravnomernom i blagovremenom pružanju pomoći. Komesarijat je u 2019. godini raspolagao sa oko 6.000 mesta za smeštaj migranata, raspoređenih u pet centara za azil i trinaest centara za tranzit migranata. Pored odraslih migranata (muškaraca i žena), u centre se smeštaju i deca migranti, što obuhvata i nepraćenu i razdvojenu decu (KIRS, 2019).

Najmanje pet ministarstava u Republici Srbiji u 2021. godini ima nadležnosti u vezi sa decom u migracijama: Ministarstvo unutrašnjih poslova, Ministarstvo zdravlja, Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja, Ministarstvo za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja i Ministarstvo za brigu o porodicima i demografiju.

*Ministarstvo unutrašnjih poslova* (MUP) nadležno je za kontrolu prelaska državne granice, kontrolu kretanja i boravka stranaca, a zatim i azilni postupak. U tom kontekstu, *Kancelarija za azil* omogućuje deci u migracijama, bilo da putuju sa porodicom ili ne, da izraze nameru da podnesu zahtev za azil, da se registruju kao tražioci azila, da podnesu zahtev i budu saslušani, o čemu se donosi rešenje u skladu sa kojim zahtev može biti usvojen, odbačen ili odbijen

i obustavljen (čl. 10–12, Zakon o azilu i privremenoj zaštiti). Dodatno, MUP ima nadležnosti u vezi sa sprečavanjem i otkrivanjem nasilja, trgovine ljudima, krijumčarenjem itd.

*Ministarstvo zdravlja (MZ)* ima u nadležnosti sprovođenje zdravstvene zaštite migranata, a *Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja (MPNTR)* sprovođenje obrazovanja dece migranata kroz redovni nacionalni sistem predškolskog, osnovnog, srednjeg i visokog obrazovanja, kao i obrazovanja odraslih. *Ministarstvo za brigu o porodici i demografiju (MBPD)* je nadležno za zaštitu dece u migracijama posredstvom dva svoja sektora, sektora za unapređenje porodice i dece i sektora za demografiju i unutrašnje migracije.

*Ministarstvo za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja (MRZBSP)* se, kroz Sektor za brigu o porodici, bavi pitanjima zaštite migranata, posebno ranjivih grupa – dece, žrtava nasilja u porodici, žrtava trgovine ljudima itd., kojima pripadaju i deca u migracijama.

Ključna ustanova u sistemu socijalne zaštite, *Centar za socijalni rad (CSR)*, ima brojna ovlašćenja u vezi sa pružanjem pomoći i podrške migrantima. Jedna od njihovih najvažnijih aktivnosti odnosi se na zaštitu interesa i prava dece, kao i žrtava porodičnog nasilja i nasilja nad decom, koja je višestruko vezana i za funkcije nadležnog Organa starateljstva i za funkcije CSR vezane za pružanje usluga socijalne zaštite. U tom kontekstu, CSR ima ovlašćenja u vezi sa zaštitom dece migranata, koja su ekvivalentna ovlašćenjima u vezi sa zaštitom domicilne dece. Tako su, između ostalog, nadležni za imenovanje staratelja za nepraćenu i razdvojenu decu migrante u svrhu poboljšanja zaštite dece migranata i obezbeđenje usluga socijalne zaštite – neposredno ili mehanizmom odobravanja i upućivanja; u CSR su zaposleni tzv. terenski socijalni radnici, koji nemaju ovlašćenja identična voditeljima slučaja, ali su u mogućnosti da sprovode postupke od interesa za decu migrante, u skladu sa „Standardnim operativnim procedurama za zaštitu dece izbeglica/migranata”, koja će biti razmatrana u III poglavlju.

*Ustanove socijalne zaštite za smeštaj dece* su na raspolaganju za urgentno i privremeno zbrinjavanje dece migranata, takođe. Nekoliko njih je angažovano u zaštiti dece migranata, i to: Zavodi za vaspitanje dece i omladine u Beogradu i Nišu, u koje se smeštaju nepraćena i razdvojena deca; Dom za decu ometenu u razvoju „Kolevka” u Subotici, čija Prihvatna stanica za decu i omladinu do 18 godina obezbeđuje smeštaj deci migrantima u trajanju do sedam dana; Centar za zaštitu odojčadi, dece i omladine u Beogradu, u kojoj se obezbeđuje vremenski duži vid smeštaja maloletnih migranata. Predviđeno je i da druge ustanove za smeštaj dece mogu da obezbede smeštaj deci migrantima ukoliko postoji potreba za tim. Smeštaj se realizuje na osnovu uputa CSR, čemu prethodi individualizovana procena i planiranje usluga i mera.

*Centri za porodični smeštaj i usvojenje* takođe su ustanove socijalne zaštite, koje se bave aktivnostima zaštite dece kroz hraniteljstvo i porodični smeštaj, izborom adekvatnih porodica, pružanjem podrške hraniteljima i deci itd. Ovaj oblik zaštite u Republici Srbiji primenjuje se i na decu migrante.

*Centar za zaštitu žrtava trgovine ljudima* identifikuje i obezbeđuje adekvatnu pomoć i podršku žrtvama trgovine ljudima, u kom slučaju se njegove aktivnosti odnose i na decu migrante.

*Međunarodne organizacije* uključene u pružanje pomoći i podrške deci u migracijama u Srbiji su agencije Ujedinjenih nacija – Visoki komesarijat za izbeglice UN-a (UNHCR), Dečiji fond UN-a (UNICEF) i Populacioni fond UN-a (UNFPA), kao i Međunarodna organizacija za migracije (IOM).

Tako je UNHCR angažovan na vođenju i usklađivanju međunarodnih aktivnosti zaštite izbeglica, pa tako i dece u migracijama. UNICEF u Srbiji, pruža podršku državi u odgovoru na potrebe dece izbeglica i migranata u oblasti socijalne zaštite, obrazovanja, i zdravlja kroz pružanje stručne podrške, izgradnju kapaciteta i podršku koordinaciji. UNICEF je u saradnji sa partnerima, uspostavio dečije kutke i kutke za majke i bebe u okviru prihvatnih i azilnih centara. Opremljeni su obrazovnim materijalima i igračkama i predstavljaju utočišta gde deca mogu da se odmore i da se ponovo osećaju kao deca, dok u kucima za majke i bebe majke mogu neometano da doje i dobiju potrebnu podršku u vezi sa dojenjem i ishranom odojčadi i male dece, ranim razvojem higijenom i negom. UNFPA je formulisao operativne procedure za prevenciju i zaštitu migranata od rodno zasnovanog nasilja.

Dodatne, brojne druge *inostrane organizacije* u periodu poslednjih deset godina i duže aktivne su u pružanju podrške i pomoći deci migrantima u Srbiji, i to: Save the Children, International Rescue Committee, Catholic Relief Services, Médecins Sans Frontières (MSF), Médecins du Monde, Real Medicine Foundation, OXFAM International, Jesuit Refugee Service, ADRA, Danish Refugee Council, Caritas, CARE International itd. Njihove aktivnosti kreću se od obezbeđivanja hrane, odeće i obuće za decu, preko smeštaja dece u njihove organizacije, do pružanja specifičnih psihosocijalnih usluga i zaštite.

Kada su u pitanju *nacionalne nevladine organizacije* koje se bave pružanjem podrške i pomoći deci migrantima, identifikovano je tridesetak koje su aktivne od početka migrantske „krize” do danas (2021. godine). One se bave pružanjem različitih vrsta usluga: psihosocijalnom pomoći, identifikovanjem dece i upućivanjem na relevantne oblike pomoći, spajanjem porodica, obezbeđivanjem hrane, odeće i obuće, podrškom u zaštiti zdravlja, pružanjem pravne pomoći u azilnom i drugim postupcima, identifikovanjem i zaštitom žrtava rodno zasnovanog nasilja itd<sup>4</sup>.

---

<sup>4</sup> Spisak organizacija i njihovih aktivnosti, pogl. npr. u Antić, Đorđević, Milojević, Pavlović, Perišić, Šantić (2020) ili Šunderić (2018).

**VEŽBA 1.6. Identifikovanje aktera uključenih u zaštitu dece migranata u Srbiji****UPUTSTVO**

Ova vežba se radi u grupama od 4 do 6 učesnika. Optimalno vreme 40 min – rad u grupama 20 min., diskusija, razmena i integracija 10–20 min.

U uvodnom delu vežbe se u razmeni u plenumu navode i na Flip Čartu (FČ) beleže pojmovi od značaja za migracije i akteri u zaštiti dece u migracijama u Srbiji. Grupe se dele na manje grupe, 4–6 učesnika. Svaka grupa, osim slučaja, dodatno dobija listu pojmova iz okvira 1.3. i listu aktera, pored onih koji su izlistani na FČ.

**Zadatak za učesnike**

U okviru male grupe razmotrite slučaj dečaka Malika (13), kako bi prepoznali ključne pojmove na osnovu definicija sa liste i aktere koji treba da se uključe u datoj situaciji. Navedite sve mogućnosti aktera i šta bi trebalo da rade u konkretnim okolnostima tokom rada na slučaju.

**Malik**

**Malika** su kao 12-godišnjaka identifikovali terenski socijalni radnici u Centru za azil, dva dana nakon smeštaja, a pre registracije. Nije putovao sa porodicom, pa je preporučeno da bude premešten iz Centra za azil u Integracionu kuću (IK), koja obezbeđuje smeštaj deci migrantima bez pratnje.

Malik je u pratnji terenskog socijalnog radnika otišao u policijsku stanicu u Upravu za strance, gde je obavljena registracija maloletnika. Kako terenski socijalni radnik nema javna ovlašćenja Organa starateljstva, Uprava za strance po službenoj dužnosti obaveštava voditelja slučaja nadležnog CSR koji je dužan da izađe na teren i preuzme maloletnika, kao i da potpiše dokumentaciju. Malika su pregledali lekari kako bi se utvrdilo da li ima vaške, šugu, ili telesne vaši, i da li ima akutnih oboljenja. Kako nije imao zaraznih bolesti, obavljen je inicijalni intervju od strane tima IK. Stručni tim je doneo odluku o smeštaju deteta. Zajedno sa Malikom, istog dana je smešten i njegov rođak **Selim (16)**.

Maliku su objašnjena pravila IK koja on razume i prihvata. Socijalni radnik IK je obavestio nadležni CSR o prijemu i poslao potvrdu o registraciji, kako bi Maliku bio postavljen privremeni staratelj. Malik je nakon smeštaja uključen u redovan rad sa psihologom, u redovne aktivnosti, kao što su časovi jezika, kreativne i edukativne radionice, kao i u aktivnosti partnerskih organizacija.



Nakon 10 dana Malik, zajedno sa rođakom Selimom, napušta smeštaj da bi ilegalno prešli mađarsku granicu. Oba dečaka su prethodno upozorena na rizike ilegalnog kretanja i ilegalnog prelaska granica. Socijalni radnik IK obaveštava CSR o napuštanju smeštaja.

Malik je u gradu blizu mađarske granice doživeo saobraćajnu nesreću. Hospitalizovan je u bolnici blizu granice, gde je operisan i zadržan na lečenju. Deset dana nakon nesreće Selim se vraća u Beograd i, po uputu terenskih socijalnih radnika, ponovo je smešten u IK. Socijalni radnik IK obaveštava CSR i redovno kontaktira sa CSR iz grada gde je Malik hospitalizovan. Malik se 20 dana posle nesreće vraća u IK, nastavlja rehabilitaciju u Beogradu.

Manje od mesec dana nakon ponovnog smeštaja Malik je uključen u formalno obrazovanje. Krenuo je da pohađa 4. razred osnovne škole. Dobija svakodnevnu pomoć oko školskih zadataka i učenja gradiva od pedagoga IK. Malik je ubrzo počeo da dobija pohvale od učiteljice i saradnika iz škole (da se lepo ponaša, da je inteligentan i da brzo uči). Lepo su ga prihvatili i vršnjaci u školi.

Procenjeno je da je u najboljem interesu deteta da bude smešten u hraniteljsku porodicu, pa je u centru za socijalni rad održan sastanak privremenog staratelja, voditelja slučaja, socijalnog radnika Integracione kuće i stručnih radnika iz Centra za porodični smeštaj i usvojenje. Doneta je odluka da se u narednom periodu radi na smeštaju Malika u hraniteljsku porodicu.

Nakon mesec dana, u Centru za porodični smeštaj i usvojenje održan je sastanak sa potencijalnom hraniteljskom porodicom. Prvi kontakt Malika sa hraniteljskom porodicom ostvaren je na planiran način. Sve je prošlo dobro i za sledeći sastanak je dogovoreno da hraniteljska porodica dovede svoju decu da se upoznaju sa dečakom. Malik je bio vidno motivisan za život u hraniteljskoj porodici. Nakon još dva viđanja i provođenja zajedničkog vikenda, Malik kaže da ne želi da ide u hraniteljsku porodicu jer je porodica romske nacionalnosti. Procenjeno je da je maletnik instruisan.

Održana je konferencija slučaja gde je voditelj slučaja izjavio da ga je hraniteljica obavestila da je učiteljica u osnovnoj školi koju Malik pohađa razgovarala sa njim i savetovala ga da ne mora da napušta institucionalni smeštaj i da ide u hraniteljsku porodicu.

Nakon više razgovora socijalnog radnika IK i voditelja slučaja sa Malikom o prednostima hraniteljskog smeštaja, kao i razgovora sa njegovim roditeljima preko Skajpa (Skype), Malik je pristao na smeštaj u hraniteljsku porodicu.



Malik je smešten u hraniteljsku porodicu u pratnji voditelja slučaja, socijalnog radnika iz IK i prevodioca.

\* Malik je, uz podršku hraniteljske porodice, nekoliko meseci kasnije uspostavio kontakt sa krijumčarima i napustio zemlju, bez znanja zvaničnih organa i uključenih profesionalaca. Nakon godinu dana javio se socijalnom radniku IK iz Švajcarske.

### Nastavak instrukcije

**Nalazi se diskutuju u velikoj grupi tokom 15 minuta, predavač integriše odgovore, tumači i izvlači ključne poruke i uvide. Teme za refleksiju i diskusiju:**

- 1) Da li možete da uvidite raspodelu odgovornosti za decu u migracijama u Srbiji?
- 2) Da li smatrate da je potrebno uvesti neke dodatne aktere u aktivnosti podrške i pomoći deci u migracijama u Srbiji?
- 3) Koliko je sistem podrške efektivan (od 1 – u najvećoj meri neefektivan do 5 – u najvećoj meri efektivan)?
- 4) Na koji način ga je moguće unaprediti?

*Napomena:* **Malik** je tokom istraživanja prikupljen i prilagođen opis slučaja dečaka koji je kao dete bez pratnje boravio u Srbiji između 2015–2019.

## VEŽBA 1.7. Šematski prikaz aktera uključenih u zaštitu dece migranata u Srbiji

### UPUTSTVO

**Ova vežba se može izvoditi nakon prethodne koja je urađena sa slučajem Malik, ili na nekom drugom slučaju deteta u migracijama koji predavač obezbedi ili učesnici sami pribave. Može se zadati na licu mesta ili kao domaći rad – grupni zadatak koji se može kasnije izlagati i diskutovati pred velikom grupom.**

### Zadatak za učesnike

U okviru male grupe napravite slikovni – šematski prikaz aktera koji su se uključivali u rad sa dečakom Malikom (13) (ili neki drugi slučaj), uz opis preduzetih postupaka aktera u konkretnim situacijama.

Nakon prikaza rezultata grupnog rada, u okviru velike grupe diskutuje se o: a) individualizovanosti, b) blagovremenosti, c) adekvatnosti i d) efektivnosti preduzetih mera i o potencijalnim alternativama, njihovim povoljnim i nepovoljnim stranama.

## Ključni termini

**Migracije** označavaju kretanje osobe ili grupe osoba, preko međunarodne granice ili unutar jedne države.

**Det** je svako ljudsko biće koje nije navršilo 18 godina života.

**Iregularne migracije** jesu kretanja koja se odvijaju izvan regulatornih normi država slanja, tranzita i prijema.

**Prisilne migracije** se odnose na kretanja u kojima postoji element prinude, uključujući pretnju po život, bez obzira na to kojim faktorima su izazvane.

**Nepraćena deca** su deca koja nisu u pratnji roditelja, staratelja ili druge odrasle osobe, koja je, prema zakonu ili običajima, odgovorna za njih.

**Razdvojena deca** su deca razdvojena od oba roditelja ili svog prethodnog zakonskog ili uobičajenog primarnog staratelja, ali ne i ostalih rođaka, tj. mogu biti u pratnji drugih članova porodice.

**Međunarodne organizacije** su organizacije koje deluju u više država.

## Preporuke za dalje čitanje

1. Klasično i često citirano delo u studijama migracija “The Age of Migration” omogućuje uvid u najvažnije elemente u studijama o migracijama. Sadrži opšta poglavlja, koja predstavljaju teorije o migracijama i o načinima na koje migracije transformišu društva. Nakon toga, migracije se razmatraju u vremenskoj (pre i nakon 1945. godine) i prostornoj perspektivi – u regionu američkog kontinenta, azijsko-pacifičkog regiona, Afrike i Bliskog istoka. Problematika bezbednosti, kontrole, kao i uticaja klimatskih promena na migracije, takođe se analizira, kao i položaj migranata na tržištu rada i problemi etničkih manjina (Castles, S., de Haas, H., Miller, M. (2014). *The Age of Migration – International Population Movements in the Modern World (fifth edition)*. New York: Palgrave MacMillan).

Zbornik radova „Studije o izbeglištvu II” sadrži niz relevantnih razmatranja nekih od najvećih imena koji problemu prisilnih migracija pristupaju s aspekta ljudskih prava i iz izbegličke perspektive. Sadrži prevedene radova Lize Malki, Đorđa Agambena, Suvendriniji Perere, Bilenta Dikena, Don Mekmastera i Nikole de Đenove (Milenković, I., Šarčević, P. (urs.), *Studije o izbeglištvu II*. Beograd: Grupa 484).

2. Baze podataka UNICEF-a, Eurostata i KIRS-a o deci u migracijama, koje su dostupne online, omogućuju važne uvide u broj dece u migracijama u svetu, iako sadrže određene nedostatke:

UNICEF – Migration and Displacement Country Profiles (MDCP), dostupno na: <https://data.unicef.org/resources/migration-and-displacement-country-profiles-mdcp/>

Omogućuju uvid u podatke, između ostalog, o indikatorima migracija (broj dece u migracijama, uključujući decu koja su izbeglice i interno raseljena), o indikatorima zaštite dece, a sadrži i ekonomske i obrazovne indikatore za sve države posebno.

EUROSTAT – Asylum Applicants, dostupno na: [http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=migr\\_asyunaa&lang=en](http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=migr_asyunaa&lang=en)

Omogućuje uvid u podatke o broju tražilaca azila od strane dece u migracijama, bilo da su zahtevi podneti sa porodicom ili bez.

Agencija Evropske unije za osnovna prava aktivna je u oblasti publikovanja o zaštiti dece u okviru oblasti azila, migracija i granica, dostupno na: <https://fra.europa.eu/en/themes/child-protection>

KIRS – Migracioni profili Republike Srbije, dostupno na: <https://kirs.gov.rs/lat/migracije/migracioni-profil-republike-srbije>

Sadrži sve raspoložive podatke o deci u migracijama u Srbiji kojima je moguće pristupiti u Srbiji.

## Literatura

- Antić, M., Đorđević, B., Milojević, A., Pavlović, D., Perišić, N., Šantić, D. (2020). *The current and future needs regarding migration, integration and governance related research in Serbia: mapping of stakeholders at the national level*; <https://migrec.fpn.bg.ac.rs/wp-content/uploads/2020/04/Deliverable-1.2.pdf>
- Arnold, G. (2012). *Migration – Changing the World*. London: Pluto Press.
- Agamben, Đ. (2009). Šta je logor? U: I. Milenković, P. Šarčević (urs.), *Studije o izbeglištvu II*. Beograd: Grupa 484.
- Bourbeau, P. (2011). *The Securitization of Migration – A study of movement and order*. London and New York: Routledge.
- Brücker, H., Epstein, G., McCormick, B., Saint-Paul, G., Venturini, A., Zimmermann, K. (2002). Managing Migration in the European Welfare State. In: T. Boeri, G. Hanson, B. McCormick (Eds.), *Immigration Policy and the Welfare System* (pp. 1–167). Oxford: Oxford University Press.
- Castles, S., de Haas, H., Miller, M. (2014). *The Age of Migration – International Population Movements in the Modern World (fifth edition)*. New York: Palgrave MacMillan.
- de Genova, N., Mezzadra, S., Pickles, J. (2015). New Words: Migration and Borders. *Cultural Studies*, 29(1): 55–87.
- Echeverría, G. (2020). *Towards a Systemic Theory of Irregular Migration – Explaining Ecuadorian Irregular Migration in Amsterdam and Madrid*. Cham: Springer.
- Eurostat (2021). *Asylum and first time asylum applicants by citizenship, age and sex - monthly data (rounded)*. Available on: Eurostat - Data Explorer (europa.eu).
- Glick Schiller, N., Basch, L., Blanc-Szanton, C. (1992). Transnationalism: a new analytic framework for understanding migration. *Annals of the New York Academy of Sciences*, 645: 1–24.
- Gregurović, S. (2016). *Integracija migranata u Europskoj uniji s osvrtom na Hrvatsku: strateška polazišta*. Zagreb: Institut za migracije i narodnost.

- Hofbauer, H. (2020). *Kritika migracija – ko dobija, a ko gubi*. Beograd: Albatros plus.
- ILO (2021). *Labour Migration*; <https://www.ilo.org/global/topics/labour-migration/lang-en/index.htm>
- IOM (2011). *Glossary on Migration (second edition)*. Geneva: International Organization for Migration.
- IOM (2021). *IOM – About us*; <https://www.iom.int/about-iom>
- Komesarijat za izbeglice i migracije Republike Srbije (2012). *Migracioni profil Republike Srbije za 2012. godinu*. Beograd: KIRS.
- Komesarijat za izbeglice i migracije Republike Srbije (2013). *Migracioni profil Republike Srbije za 2013. godinu*. Beograd: KIRS.
- Komesarijat za izbeglice i migracije Republike Srbije (2014). *Migracioni profil Republike Srbije za 2014. godinu*. Beograd: KIRS.
- Komesarijat za izbeglice i migracije Republike Srbije (2015). *Migracioni profil Republike Srbije za 2015. godinu*. Beograd: KIRS.
- Komesarijat za izbeglice i migracije Republike Srbije (2016). *Migracioni profil Republike Srbije za 2016. godinu*. Beograd: KIRS.
- Komesarijat za izbeglice i migracije Republike Srbije (2017). *Migracioni profil Republike Srbije za 2017. godinu*. Beograd: KIRS.
- Komesarijat za izbeglice i migracije Republike Srbije (2018). *Migracioni profil Republike Srbije za 2018. godinu*. Beograd: KIRS.
- Komesarijat za izbeglice i migracije Republike Srbije (2019). *Migracioni profil Republike Srbije za 2019. godinu*. Beograd: KIRS.
- Kymlicka, W. (2015). Solidarity in diverse societies: beyond neoliberal multiculturalism and welfare chauvinism. *Comparative Migration Studies*, 3(17): 1–19.
- Leskošek, V. (2009). The Construction of the 'Deviant Foreigner' and its Impact on Social Work. In: V. Leskošek (Ed.), *Theories and Methods of Social Work – Exploring Different Perspectives* (pp. 125–145). Ljubljana: Faculty of Social Work, University of Ljubljana.
- Mekmaster, D. (2009). Tražioci azila i politika građanskog statusa. U: I. Milenković, P. Šarčević (urs.), *Studije o izbeglištvu* (str. 153–176). Beograd: Grupa 484.
- Parekh, B. (2012). Multicultural Society and the Welfare State. In: J. Connely, J. Hayward (Eds.), *The Withering of the Welfare State* (pp. 52–68). New York: Palgrave MacMillan.
- Petrović, J., Pešić, J. (2017). Između integracije, bezbednosti i humanitarnosti: stavovi građana Srbije o migrantima. *Stanovništvo*, 55(2): 25–51.
- Piguet, E. (2018). Theories of Voluntary and Forced Migration. In: R. McLeman, F. Gemenne (Eds.), *Routledge Handbook of Environmental Displacement and Migration* (pp. 17–28). London and New York: Routledge.
- Poleti, D. (2013). Savremene radne migracije u evropskom kontekstu – ekonomski i politički aspekti. *Sociologija*, LV(2): 333–348.
- Sales, R. (2016). *Understanding Immigration and Refugee Policy – Contradictions and Continuities*. Bristol: Policy Press.

- Skivenes, M., Barn, R., Križ, K., Poso, T. (Eds.) (2015). *Child Welfare Systems and Migrant Children – A Cross Country Study of Policies and Practices*. Oxford: Oxford University Press).
- Spencer, S. (2011). *The Migration Debate*. Bristol: Policy Press.
- Šunderić, Ž. (2018). *Vodič za upućivanje i pružanje socijalnih usluga migrantima u Republici Srbiji*. Beograd: Arbeiter-Samariter-Bund Deutschland e.V.
- UNICEF (2021). *Child Migration*; <https://data.unicef.org/topic/child-migration-and-displacement/migration/>.
- UNICEF (2016). *Uprooted – The Growing Crisis for Refugee and Migrant Children*. New York: UNICEF.
- UNICEF (2016). Children On The Move | P1: UNICEF Ireland, World Largest Lesson; <http://cdn.worldslargestlesson.globalgoals.org/2016/07/Children-on-the-move-.pdf>
- UNHCR (2021). *UNHCR – About us*; <https://www.unhcr.org/what-we-do.html>
- Vučković Šahović, N. (2011). *Prava deteta u međunarodnim dokumentima*. Beograd: Poverenik za zaštitu ravnopravnosti, UNICEF i Zaštitnik građana.
- Zakon o azilu i privremenoj zaštiti*; <https://www.paragraf.rs/propisi/zakon-o-azilu-i-privremenoj-zastiti.html>.



POGLAVLJE

II

DECA U MIGRACIJAMA  
– PRISTUP ZASNOVAN  
NA PRAVIMA I OKVIR  
ZA ZAŠTITU DECE





## Sadržaj poglavlja i ciljevi učenja

- Deca u migracijama – pristup zasnovan na pravima deteta
- Pravna komponenta pristupa zasnovanog na pravima deteta
- Teorijska komponenta pristupa zasnovanog na pravima deteta
- Praktična komponenta – profesionalni pristupi u radu sa detetom u migracijama i njegovom porodicom

Ovo poglavlje obezbeđuje pregled i analizu pristupa zasnovanog na pravima deteta, sa fokusom na decu u migracijama. Njegov cilj je da dostigne naredne ishode učenja:

- 1) Poznavanje, razumevanje i interpretaciju pojmova, elemenata i ideja pristupa zasnovanog na pravima deteta, sa fokusom na decu u migracijama.
- 2) Poznavanje, razumevanje i preispitivanje pristupa u praktičnom radu sa decom u migracijama.
- 3) Prepoznavanje, analiziranje i refleksija o sopstvenim stavovima o radu sa decom iz kulturološki različitih konteksta.
- 4) Razumevanje i korišćenje znanja i informacija o principima i standardima reagovanja i zaštite dece u migracijama.

## Deca u migracijama – pristup zasnovan na pravima deteta

Pristup zasnovan na pravima deteta predstavlja vodeću paradigmu u pitanjima vezanim za decu na globalnom nivou, u brojnim društvenim naukama i različitim profesionalnim kontekstima. Označava suštinski preokret u odnosu na tradicionalno praktikovane pristupe, koji svojim naglašavanjem potreba zapravo deluju stigmatizujuće na one koje bi trebalo da podrže. Uprkos tome, tumačenje i primena pristupa zasnovanog na pravima deteta suočavaju se sa brojnim preprekama. To se odnosi i na decu u migracijama, kako dobrovoljnim tako i prisilnim.



**VEŽBA 2.1. Predstave o detinjstvu****UPUTSTVO**

**Citat i pitanja iz ove vežbe mogu se koristiti za vođenje diskusije, izradu eseja ili debatu.**

U eseju „Prava deteta” Gerison Lensdaun je konstatovala:

*Mnogi odrasli shvataju detinjstvo prožeto prilično romantizovanom predstavom o bezazlenosti – kao period bez odgovornosti ili konflikata, kojim dominiraju fantazija, igra i mogućnosti. Pa ipak, za mnogo dece raznih kultura i klasa dominantno obeležje detinjstva je nedostatak moći i kontrole nad onim što im se dešava”.*

**Teme za refleksiju i diskusiju**

- 1) U čemu se ogleda nedostatak moći i kontrole dece na praktičnom nivou?
- 2) Da li se taj nedostatak moći i kontrole razlikuje danas i kada ste vi bili dete/u prošlim vremenima?
- 3) Da li biste ponovo bili dete? Šta je privlačno/neprivlačno kod te pomisli?

Izvor: Lensdaun, 2004: 186

„Raspakivanje” prava deteta, a time i deteta u migracijama, započinje od dileme o istosti, tj. jednakosti nasuprot različitosti deteta, u odnosu na drugoga. U odgovoru na pitanje da li se prava deteta zasnivaju na istosti ili različitosti, Rut Lister navodi dva moguća pravca argumentacije, koja su međusobno isključujuća. Ona polazi od toga da prava deteta potiču od fundamentalne istosti i jednakosti dece sa svim drugim ljudskim bićima, čemu dodaje: „i da navedem ono što je očigledno, deca postaju odrasli. Svaki argument koji bi se zasnivao na različitosti stoga je argument koji pripada samo nekoj fazi životnog ciklusa” (Lister, 2008: 16). Stoga se deca, kako smatraju autori saglasni sa ovim pristupom, mogu tretirati samo kao *drugačije jednaki* članovi društva. Ovakav pristup tzv. **diferenciranog univerzalizma** omogućuje razumevanje specifičnih prava dece, uključujući prava koja su povezana sa njihovim postojećim ili nepostojećim statusom državljanstva u nekoj državi, kao i njihovih ljudskih prava. Naime, deca imaju određena ljudska prava koja imaju i odrasli, neka prava imaju samo deca u formi dečijih prava, tj. prava deteta, a neka prava se deci uskraćuju, upravo u ime zaštite prava deteta. Pristup diferenciranog univerzalizma omogućuje i razumevanje obaveza dece, ali i odgovornosti odraslih za decu.

## VEŽBA 2.2. Konvencija o pravima deteta

### UPUTSTVO

**Pitanja iz ove vežbe mogu se koristiti za vođenje diskusije, izradu eseja ili debatu. Teme za refleksiju i diskusiju**

- 1) Kako Konvencija o pravima deteta UN uobličava dete?
- 2) Šta je emancipatorno u njenom sadržaju?
- 3) Koja prava deteta se smatraju kontroverznim u zakonima, politikama, praksama i javnosti?
- 4) Koji principi Konvencije se u najvećoj meri suočavaju sa preprekama prilikom implementacije u nacionalnim praksama?

Glasovi i iskustva sa terena širom Evrope, uključujući Srbiju, od samog početka migrantske „krize” svedoče u prilog UNICEF-ove paradigme da „su deca u pokretu prvo deca” (UNICEF, 2021) i ukazuju na neefektivnost onih postupanja sa decom u migracijama koja se rukovode drugačijim načelima. Tako se uvidelo da raspodela odgovornosti između sektora socijalne zaštite, sektora za migracije i sektora za azil, bez izuzetka, treba da rezultuje poveravanjem odgovornosti i mandata za decu u migracijama u sektoru zaštite dece, uz razvijanje partnerstava između drugih uključenih sektora koja „prava deteta stavljaju u srž politike i prakse u oblastima migracija i azila” (Byrne, 2018: 4). Publikacije koje su koncipirane i zasnovane na zaštiti dece u migracijama ukazuju na „veliku potrebu za mapiranjem kroz objektiv deteta te oblasti ‘nepoznate zemlje’ koja preostaje u ogromnom i kompleksnom terenu migracione politike i prakse” (Byrne, 2018: 5), te neophodnost preusmeravanja fokusa sa migracija na dete i na prava deteta.

## VEŽBA 2.3. Dete je dete

### UPUTSTVO

**Pitanja iz ove vežbe mogu se koristiti za vođenje diskusije, izradu eseja ili debatu. Teme za refleksiju i diskusiju**

- 1) Šta znači UNICEF-ova paradigma da je dete u migracijama prvo dete?
- 2) Kakve su njene reperkusije na postupanja sa detetom koje ima iregularan i sa detetom koje ima regularan migrantski status?

Interpretacije pristupa zasnovanog na pravima deteta u migracijama, umnogome se razlikuju u zavisnosti od nacionalnog i od profesionalnog konteksta. Stoga su brojni praktičari i aktivisti iz javnog i civilnog sektora u Evropi ukazali na potrebu za njegovim jasnim definisanjem i zajedničkim razumevanjem, kako bi se efektivno preveo u minimalne standarde i prilagodio različitim kontekstima, ali tako da ostane unutar jasno postavljenih granica međunarodnih standarda. Analitički okvir koji je razvio Komitet za socijalna pitanja Saveta Evrope, u oktobru 2017. godine, pruža smernice za definisanje parametara politika, strategija i aktivnosti koje je potrebno razviti na lokalnom nivou, kako bi se obezbedila zaštita, podrška i pomoć deci u migracijama. Osnovna premisa ovog analitičkog okvira je da se orijentisanost svake politike, strategije, mere, programa ili aktivnosti prema pravima deteta može proceniti sa stanovišta toga da li i kako prevodi u praksu četiri ključna principa iz Konvencije o pravima deteta – *nediskriminaciju, najbolji interes deteta, pravo deteta na život, opstanak i razvoj i pravo deteta na participaciju*. Prevođenje ova četiri principa procenjuje se sa stanovišta toga u kojoj meri je politika, strategija, mera, program ili aktivnost **centriran ka detetu, pravičan, inkluzivan i participativan** (Byrne, 2018: 7).

**Centriranost ka detetu** podrazumeva zasnovanost pravca akcije na principu najboljeg interesa deteta, kao primarnog faktora koji utiče na to šta će biti odgovor politike, zakonodavstva ili ustanove na potrebe deteta u migracijama. Ovo je i ključna razlika u odnosu na pristup u oblasti migracija, koji se zasniva na proceni prava po osnovu statusa legalnosti, tj. državljanstva. Najbolji interes deteta mora uvažiti heterogenost prirode migracija: „novopristigla deca u Evropi dolaze iz drugačijeg etničkog, religioznog, kulturološkog, socijalnog i ekonomskog okvira, razlikuju se sa stanovišta uzrasta, pola, kapaciteta, jezika, obrazovnog postignuća, zdravlja i svih drugih varijabli koje prave razliku između dece” (Byrne, 2018: 8–9). U tom kontekstu, iako njihove potrebe mogu biti iste, načini zadovoljavanja tih potreba moraju biti različiti, tj. prilagođeni svakom detetu.

**Pravičnost** se odnosi na jednak pristup svakog deteta svim pravima u jednoj državi, bez obzira na detetovo poreklo, pravni status, rasu, religiju itd. Posledično, države treba da predvide pristup deci u migracijama istim naknadama i uslugama koje imaju domicilna deca (Byrne, 2018: 9).

**Inkluzivnost** obuhvata uvažavanje različitosti i kulturnih specifičnosti, odnosi se na nediskriminaciju, a predstavlja i implementaciju pravičnosti, s obzirom na to da zahteva praktikovanje prava dece migranata unutar istih sistema u kojima prava praktikuju domicilna deca. Ovim se zagovara obrazovanje dece migranata u obrazovnom sistemu dostupnom deci koja su državljanici države, njihov pristup zdravstvenim uslugama unutar nacionalnog zdravstvenog sistema itd. Od država se zahteva da ne stvaraju paralelne sisteme koji će odvojiti decu u migracijama od druge dece, već uključivanje dece migranata u postojeće sisteme namenjene deci u datoj državi uopšteno (Byrne, 2018: 9).

**Participativnost** označava uključivanje dece u donošenje odluka, u meri i na način na koji je to moguće. Participacija zahteva koncipiranje mehanizama koji će omogućiti da se mišljenje i glas deteta čuju i da utiču na donošenje odluka koje se odnose na dete (Lister, 2008: 11; Morrow, 2008: 122–123; Byrne, 2018: 9; Rafique, 2019: 3).

Detaljna pojašnjenja principa, naročito njihova primena, uključena su u sa-držaj drugih delova knjige. U Okviru 2.1. prikazana je ček lista indikatora koja je razvijena u okviru UNICEF-a kako bi se mogla koristiti u svrhu procene toga da li je upravljanje procesima u koje su uključena deca u migracijama u nekoj državi, regulisano na nivou politika i praksi, u skladu sa pristupom zasnovanim na pravima deteta. Ovakve ček liste razvijene su za niz oblasti od značaja za decu u migracijama – opšti kontekst, azilni proces, obrazovanje, zdravlje i zaštitu de-teta, koje su dalje podeljene na specifičnije podoblasti. Tako, na primer, ček lista koja se odnosi na zaštitu deteta omogućava procenu zasnovanosti na pristupu pravima deteta u sferama starateljstva, kontakta sa porodicom i praćenja poro-dice, trafikinga, dece koja su nestala u azilnom procesu i dece u pritvoru (Byrne, 2018: 16–30).

### **OKVIR 2.1. Ček lista za proveru usklađenosti upravljanja procesima u koje su uključena deca u migracijama sa pristupom zasnovanim na pravima**

- 1) Ko ima primarnu odgovornost za dete u migracijama u Vašoj državi – služba za zaštitu dece ili služba za azilnu zaštitu, ili i jedni i drugi ili neka druga služba?
- 2) Ko je vodeća institucija u odnosu na decu koja podnesu zahtev za azil?
- 3) Da li se odgovornost za dete prenosi sa centralnih na lokalne vlasti? Ukoliko se prenosi, da li se u isto vreme prenosi sa jednog na drugi sektor?
- 4) Da li postoje zakonske razlike između kategorija dece na osnovu godi-na, pola i pravnog statusa?
- 5) Da li Ustav ili nacionalni zakon jasno i eksplicitno daju prioritet Kon- venciji o pravima deteta?
- 6) Da li deca u migracijama i deca koja podnesu zahtev za azil imaju ek- splicitno prioritet u svim relevantnim nacionalnim sektorskim strate- gijama i lokalnim akcionim planovima?

Izvor: Byrne, 2018: 16

Reflektivan i koherentan pristup zasnovan na pravima deteta uopšteno, a time i deteta u migracijama, sadrži najmanje dve komponente. Prva komponenta je *legalistička ili pravna*, i u najvećoj meri se oslikava preko Konvencije o pravima

deteta Ujedinjenih nacija (KPD UN). Druga komponenta, komplementarna sa prvom, jeste *teorijska*, i obuhvata studije detinjstva, a obezbeđuje konceptualni okvir i osnov za pristup zasnovan na pravima deteta (Smith, 2016: 15). Iako postoje različita shvatanja o međusobnim uticajima Konvencije o pravima deteta i razvoja teorijskih pristupa zasnovanih na pravima deteta, Smiljka Tomanović ukazuje na to da su studije detinjstva doživele „pravi uzlet nakon donošenja ovog značajnog zakonskog akta, koji predstavlja istorijsku prekretnicu u sagledavanju detinjstva u savremenom svetu” (Tomanović, 2004: 13). Nakon ukazivanja na sadržaj pravne i teorijske komponente pristupa zasnovanog na pravima deteta, sledi ukazivanje na pristupe u praksi rada sa detetom u migracijama i migrant-skim porodicama, koji reflektuju zasnovanost na pravima deteta.

## **Pravna komponenta pristupa zasnovanog na pravima deteta**

Na globalnom nivou, Konvencija o pravima deteta daje okvir za razvijanje pristupa zasnovanog na pravima deteta. Štaviše, eksplicitno i konzistentno pozivanje na Konvenciju o pravima deteta, uporedo sa politikom usklađenom sa standardima iz Konvencije, jeste sastavni element svakog pristupa zasnovanog na pravima deteta (Byrne, Lundy, 2019: 368). Njen značaj (kao i značaj specifičnih komentara Konvencije koje obezbeđuje Komitet za prava deteta UN) za decu u migracijama je neupitan. Proističe i iz toga što se prava deteta ne mogu derogirati, čak ni u okolnostima vanrednog stanja ili u svrhu opravdavanja pristupa sekuritizacije u državama (Brittle, 2019: 759). Konvenciju o pravima deteta usvojila je Generalna skupština Ujedinjenih nacija 20. novembra 1989. godine, a stupila je na snagu 2. septembra 1990. godine. Predstavlja prvi međunarodni instrument kojim se u potpunosti uvažavaju individualna prava deteta, a ratifikovale su je skoro sve države članice Ujedinjenih nacija (OHCHR, 2021: 1)<sup>1</sup>. Zastupa stanovište koje decu tretira kao jednaku i zauzima pristup centriran ka detetu, na osnovu čega nastoji da dovede do pozitivne promene u stavovima o deci. Uopšteno, UN KPD se smatra „kamenom temeljcem kada su u pitanju prava deteta u svetu, a mada je izložena određenim kritičkim preispitivanjima, njene zasluge odnose se na širinu i opseg obuhvatnih odredbi o autonomnim pravima dece” (Kilkelly, 2016: 180).

Konvencija pod detetom podrazumeva „svako ljudsko biće koje nije navršilo osamnaest godina života, ukoliko se, po zakonu koji se primenjuje na dete, punoletstvo ne stiče ranije” (čl. 1, KOPD). Primenljiva je na sve oblasti života dece i reguliše dobrobit dece u različitim kontekstima (čl. 2, 24 i 27, KOPD), sa

<sup>1</sup> Dugo godina Somalija je predstavljala izuzetak, dok trenutno samo Sjedinjene Američke Države nisu potpisale Konvenciju (OHCHR, 2021: 1).

posebnim osvrtnom na decu sa invaliditetom (čl. 23, KOPD), decu čiji roditelji ne žive zajedno (čl. 3 i 9, KOPD), decu koja su izložena zloupotrebi i zanemarivanju, kao i na decu izbeglice (čl. 7, 8 i 10 KOPD).

Kao što je navedeno u prethodnom odeljku, UN KPD se zasniva na četiri osnovna principa: *zabrani diskriminacije dece, najboljem interesu deteta, pravu deteta na život i pravu deteta na participaciju*. Autori ukazuju da su zabrana diskriminacije (čl. 2) i pravo na život (čl. 6) **fundamentalna prava**, dok su najbolji interes deteta (čl. 3) i slobodno izražavanje mišljenja (čl. 12) instrumenti za zastupanje prava deteta (Kilkelly, 2016: 182; Smith, 2016: 10–11).

**Zabrana diskriminacije** regulisana je članom 2 Konvencije, u kom se navodi obaveza država da poštuju i obezbede sva prava iz Konvencije za svako dete, bez diskriminacije i bez obzira na rasu, boju kože, pol, jezik, veroispovest, političko ili drugo uverenje, nacionalno, etničko ili socijalno poreklo, imovinsko stanje, onesposobljenost, rođenje ili drugi status deteta, njegovog roditelja ili zakonskog staratelja. Komitet za prava deteta je u izveštaju o osnovama po kojima se u praksi vrši diskriminacija dece, između ostalog, naveo situacije koje ukazuju na diskriminaciju dece u migracijama. Tako se navodi da se deca diskriminišu po osnovu rase; etničkog porekla; mesta stanovanja (u slučaju interno raseljene dece); i neposedovanja državljanstva, uključujući decu imigrante, decu ilegalne imigrante, decu radnika migranata, decu sezonskih radnika migranata, decu izbeglice, decu tražioce azila, što obuhvata i nepraćenu i razdvojenu decu (UNICEF, 2007: 24–25).

Pridavanje prvenstvenog značaja **najboljem interesu deteta** u svim aktivnostima koje se sprovode u vezi sa detetom, bilo od strane javnih ili privatnih aktera, regulisano je članom 3 Konvencije. Ovaj član predviđa obezbeđivanje zaštite i brige o detetu koji su neophodni za njegovu dobrobit, kao i obezbeđivanje da se institucije, službe i ustanove odgovorne za brigu ili zaštitu dece prilagode standardima koje su utvrdili nadležni organi, posebno u oblasti sigurnosti, zdravlja, u pogledu broja i podobnosti osoblja, kao i stručnog nadzora.

Priznavanje **prava deteta na život**, samim njegovim rođenjem, i ulaganje napora u obezbeđenje opstanka i razvoja deteta predviđeno je članom 6 Konvencije.

Obezbeđivanje prava autonomije, tj. **prava na slobodno izražavanje mišljenja** detetu koje je sposobno da formira sopstveno mišljenje o svim pitanjima koja ga se tiču, pri čemu će njegovom mišljenju biti posvećena pažnja u skladu sa njegovim godinama života i zrelošću, predmet je regulacije u članu 12 Konvencije. Nije propisana donja starosna granica za iskazivanje mišljenja deteta, a Komitet za prava deteta ukazuje na to da „tradicionalni i kulturoški standardi prema deci predstavljaju glavnu prepreku za prihvatanje deteta kao nosioca prava i za implementaciju člana 12 u državama u svim regionima sveta” (UNICEF, 2007: 150). Izazovi u vezi sa davanjem glasa deci, na koje Komitet ukazuje, povezani su

često sa decom koja su u azilnom postupku i drugim imigrantskim postupcima, a naročito sa nepraćenom i razdvojenom decom (UNICEF, 2007: 169–170).

Sva četiri navedena principa primenljiva su u celosti na decu u migracijama. Dodatno, Konvencija sadrži i specifičnu regulaciju koja se odnosi na decu u migracijama. Tako se predviđa:

- 1) registracija deteta odmah po rođenju i pravo na sticanje državljanstva, kako bi se sprečilo da dete postane apatrid (čl. 7, KPD),
- 2) države se obavezuju da poštuju pravo deteta na očuvanje identiteta, uključujući državljanstvo (čl. 8, KPD),
- 3) države se obavezuju da omoguće detetu ili njegovim roditeljima da uđu na teritoriju druge države u svrhu ponovnog spajanja porodice, i to rešavajući po ovim zahtevima pozitivno, humano i ekspeditivno,
- 4) detetu čiji su roditelji nastanjeni u različitim državama daje se pravo da održava lične odnose i neposredne kontakte sa oba roditelja, zbog čega se države obavezuju na poštovanje prava deteta i njegovih roditelja da napuste svaku zemlju, uključujući i sopstvenu, kao i da uđu u svoju zemlju (čl. 10, UN KPD).

Poseban član reguliše prava i položaj dece izbeglica i to tako što propisuje njihovo pravo na odgovarajuću zaštitu i humanitarnu pomoć. U tu svrhu predviđa se saradnja država sa Ujedinjenim nacijama i drugim organizacijama u zaštiti dece izbeglica, kao i u pružanju pomoći u pronalaženju roditelja ili drugih članova porodice, u svrhu dobijanja informacija potrebnih za ponovno sjedinjenje. Ukoliko nije moguće pronaći roditelje ili druge članove porodice, predviđa se obezbeđivanje detetu izbeglici ista zaštita, kao i svakom drugom detetu, koje je stalno ili privremeno lišeno porodične sredine (čl. 22, UN KPD).

Kao što je već nagovešteno, Konvencija o pravima deteta nije pošteđena kritika, ali one se nalaze izvan opsega razmatranja ovog poglavlja. Često se argumentuje da najbolji interes deteta nije adekvatno obrazložen, te da su standardi postavljeni naročito nisko kada su u pitanju deca sa invaliditetom i deca u oružanim sukobima. Za tematiku koja je obrađena u njemu, od značaja su kritički tonovi koji se osvrću na njenu tzv. kulturološku predrasudu prema idealizovanoj viziji detinjstva Globalnog severa. Teoretičari koji iskazuju rezerve prema ovom pristupu u Konvenciji ukazuju na potrebu za snažnijim prilagođavanjem njenog sadržaja različitim društvenim, kulturnim i političkim kontekstima, naročito onim koji, nasuprot zapadnjačkom individualizmu i autonomiji, pridaju veći značaj kolektivnim vrednostima i solidarnosti sa drugima i posmatraju dete u sprezi sa različitim zajednicama kojima ono pripada (Smith, 2016: 12). U tom smislu, veliki je doprinos aktivnosti Komiteta za prava deteta, koji periodično elaborira pojedina prava iz Konvencije i objavljuje Opšte komentare i Opcione protokole, kako bi se izbeglo stagniranje u oblasti i kako bi se unapredila pri-



mena propisanih prava. Kao što je i prethodno navedeno, u svojim aktivnostima Komitet za prava deteta često uzima u razmatranje problematiku dece u migracijama, bez obzira na vrstu migracija.

Komplementarno sa ovim aktivnostima, a u svrhu obezbeđivanja okvira za postupanje država, UNHCR je razvio dvadeset principa u formi smernica koje predstavljaju najbolje prakse u razvijanju, jačanju, primeni i praćenju mera zaštite i unapređenja ljudskih prava migranata u vulnerabilnim situacijama (koje obuhvataju tzv. velike i mešovite migracije). Jedan od dvadeset principa odnosi se u celosti na decu migrante. U pitanju je princip kojim se garantuju ljudska prava sve dece u kontekstu migracija i obezbeđuje **tretiranje dece u migracijama prvo i pre svega kao dece** (UNHCR, 2017: 42).

Prva smernica u okviru ovog principa ukazuje na poželjnost zasnovanosti svih zakona i politika koji se odnose na decu migrante i drugu decu pogođenu migracijama (deca koja su izvan zemlje porekla ili čiji su roditelji migranti) na **međunarodnim zakonima iz oblasti ljudskih prava**. Pri tome se ti zakoni temelje na principima nediskriminacije, najboljem interesu deteta, punoj participaciji deteta, te opstanku, fizičkom, mentalnom, duhovnom, moralnom i socijalnom razvoju dece u migracijama i dece čiji su roditelji migranti. Dodatno, najboljem interesu deteta treba uvek dati prednost u odnosu na ciljeve upravljanja migracijama i druge administrativne ciljeve: „deca u kontekstu migracija moraju se tretirati prvo i najpre kao deca. Sva deca, bez obzira na uzrast, treba da uživaju jednake standarde zaštite” (UNHCR, 2017: 42).

Druga smernica navodi prava dece na odgovarajuće **garancije**, uključujući pravo na pravnog zastupnika; prilike za slobodno iskazivanje mišljenja u svim oblastima koje utiču na njih i na uzimanje njihovog mišljenja u obzir, u skladu sa uzrastom i zrelošću; te na uzrasno podesne i prilagođene informacije o njihovim pravima i svim procesima u koje će biti uključeni (UNHCR, 2017: 42).

Obezbeđivanje saveta za **operacionalizovanje principa najboljeg interesa deteta za decu u migracijama** predstavlja treću smernicu. Ove savete treba zasnivati na međunarodnom okviru ljudskih prava i na najboljim praksama i treba ih staviti na raspolaganje onima koji pružaju podršku deci (UNHCR, 2017: 42–43).

U svim onim situacijama u kojima postoji sumnja u pogledu uzrasta migranta, u skladu sa četvrtom smernicom, **procedure utvrđivanja starosti** potrebno je sprovesti na način koji je osetljiv prema polu, koji je kulturološki podesan i multidisciplinarnan, koji ne narušava dostojanstvo ličnosti i zasniva se na obuhvatnim procenama, izneđu ostalog, od strane nezavisnih i kvalifikovanih psihologa i socijalnih radnika. Države se pozivaju da ne koriste medicinske metode, koje se zasnivaju na snimanju kostiju i zuba, a koje mogu biti neprecizne i sa velikim procentom grešaka. U situacijama u kojima postoje sumnje po pitanju uzrasta preporučuje se uvažavanje mišljenja onoga čija se procena vrši. Vraćanja



treba obustaviti tokom procesa procene uzrasta, a deca ne bi trebalo da budu pritvorena tokom trajanja ovog procesa. Dete se ne sme pritvoriti po osnovu svog migrantskog statusa ili migrantskog statusa svojih roditelja (UNHCR, 2017: 43).

Obezbeđivanje pristupa **službi dečije zaštite**, koji poštuje specifične potrebe i mišljenja dece u migracijama i dece čiji su roditelji migranti, sačinjava sadržaj pete smernice. Ona obuhvata i koordinaciju politika i sistema dečije zaštite, tako da se obezbedi njihova puna usklađenost sa međunarodnim okvirima o ljudskim pravima. Zahteva i obučenosť javnih službenika koji će se sa najvećom verovatnoćom susresti sa decom u migracijama, za dobre prakse postupanja sa njima, poput komunikacije prilagođene detetu. Na kraju, navodi potrebu za dovoljnim brojem stručnih radnika iz službi dečije zaštite kako bi bili na raspolaganju deci u svim fazama migracija (UNHCR, 2017: 43).

Šesta smernica povezana je sa prethodnom, sa stanovišta obezbeđivanja da stručni **radnici iz službi dečije zaštite vrše skrining dece u migracijama** uvek kada je to moguće, a ne službenici za imigraciju ili granični policajci. U onim okolnostima u kojima to nije moguće zahteva se obučavanje službenika za imigraciju ili graničnih policajaca o zaštiti dece i komunikaciji prilagođenoj deci. Stručni radnici iz službi dečije zaštite treba da budu osnaženi da upute decu u migracijama kod relevantnih stručnjaka radi daljeg skrininga, procene, intervjuisanja, planiranja i obezbeđenja podrške i zaštite (UNHCR, 2017: 43).

Pružanje **posebne zaštite i podrške deci bez pratnje i razdvojenoj deci**, regulisano sedmom smernicom, odnosi se na ustanovljavanje ili jačanje **mehanizama starateljstva** i pravovremenog postavljanja kvalifikovanih, obučanih i nezavisnih staratelja u svrhu garantovanja rodno responsivne zaštite i pomoći. Zahteva se i **smeštaj dece bez pratnje i razdvojene dece u zasebnim objektima, u kojima su odvojeni od odraslih** (UNHCR, 2017: 43–44).

Osmom smernicom predviđaju se **praćenje i podrška deci u migracijama nakon što napune 18 godina**, naročito onima koji izlaze iz zaštite. Naglašava se značaj dobijanja regularnog migrantskog statusa u državi, socijalne pomoći i mogućnosti za završetak obrazovanja, te integracije na tržištu rada (UNHCR, 2017: 44).

Poslednjom, devetom smernicom reguliše se **registracija svakog deteta rođenog u migrantskom kontekstu**, bez obzira na status njegovih roditelja i/ili staratelja (UNHCR, 2017: 44).

Pored ovog principa, nekoliko dodatnih principa važno je za decu u migracijama, s obzirom na to da se odnose na određene dimenzije njihovog života. U pitanju je, između ostalog, **pravo na obrazovanje, a naročito zaštita jedinstva porodice i zaštita žena i devojčica**.

## Teorijska komponenta pristupa zasnovanog na pravima deteta

Prilikom postavljanja teorijskih osnova za pristup detinjstvu s kraja devedesetih godina dvadesetog veka, Alison Džejms, Kris Dženks i Alan Praut ukazali su na brojne dihotomije detinjstva i na četiri tada nova i međusobno različita shvatanja deteta: društveno strukturalno dete, dete kao manjinska grupa, društveno konstruisano dete i plemensko dete (Džejms, Dženks, Praut, 2004: 153–163).

Džejms, Dženks i Praut navode da pristup **društveno strukturalnog deteta** zastupaju teoretičari koji razumeju detinjstvo kao trajnu i prepoznatljivu komponentu svih društava, bez obzira na prostor i na vreme. Njihovo proučavanje se umnogome više odnosi na globalno, nego na lokalno shvatanje deteta, s obzirom na to da je detinjstvo kao takvo u ovom pristupu koherentno, te kao posledica zajedničkog položaja unutar društvene strukture, deca imaju snažan osećaj identiteta koji dele između sebe. Na taj način, detinjstvo se može generalizovati, ono je univerzalno, globalno i poseduje specifičan identitet (Džejms, Dženks, Praut, 2004: 155–157).

Diskurs o **detetu kao manjinskoj grupi** takođe percipira detinjstvo kao univerzalnu kategoriju, ali uočava da se između dece unutar društava prave strukturne razlike. Smatra se da su deca globalno eksploatisana, tj. marginalizovana, ali u različitoj meri. Njihove potrebe i prava su nedovoljno primenjeni i ograničeni u skladu sa etničkim poreklom i rodnom, iz razloga „dobronameritosti” i „brige” za njihovu „dobrobit”. Na taj način univerzalnost ovog pristupa prožeta je izdiferenciranošću, a deca se dodatno posmatraju kao „aktivna bića sa svešću u iščekivanju da budu mobilisana” (Džejms, Dženks, Praut, 2004: 159), kako bi prevazišla svoju marginalizaciju (Tomanović, 2004: 36).

Stanovište o **društveno konstruisanom detetu** odlikuje se stavovima o tome da „ne postoji suštinsko dete, već uvek ono koje je izgrađeno putem konstitutivnih praksi, bilo u jakom ili slabom značenju” (Džejms, Dženks, Praut, 2004: 159). Na taj način, i detinjstvo je društveni konstrukt (Tomanović, 2004: 12), tj. ne postoji jedno ili jedinstveno detinjstvo. Ovo stanovište prepoznaje brojne načine na koje se detinjstvo društveno konstruiše u odnosu na vreme, mesto, uzrast deteta, njegov pol, etničko poreklo i na taj način menja. Ono je partikularističko i kreirano lokalno, za razliku od stavova u prethodna dva stanovišta (Džejms, Dženks, Praut, 2004: 159–161).

Na kraju, razmišljanja o **plemenskom detetu** ukazuju na to da plemensko dete pripada „kategoriji koja je u suštini njihova vlastita – njihovu kulturu treba posmatrati kao samoodrživ sistem znakova, simbola i rituala koji propisuje celokupan način života dece unutar određenog društveno istorijskog okruženja” (Džejms, Dženks,

Praut, 2004: 162). Ovaj pristup proučava delanje deteta, i to u različitim, lokalizovanim okruženjima, njihove interakcije, dečiju kulturu i različitosti (Tomanović, 2004: 37). On uvažava i to da deca često ne teže ustanovljenoj moralnosti odraslih, te da ne moraju biti „fina” (Džejms, Dženks, Praut, 2004: 161–163).

Džejms, Dženks i Praut argumentuju da ova četiri stanovišta predstavljaju platformu za buduća istraživanja i proučavanja u pokušaju teoretisanja o detinjstvu (Džejms, Dženks, Praut, 2004: 165) i kreiranju novog pristupa, tj. studija detinjstva (koje se nazivaju i sociologija detinjstva (Tomanović, 2004: 7) i nove društvene studije detinjstva (Džejms, Dženks, Praut, 2004: 163). **Studije detinjstva** predstavljaju pravac razmišljanja i razumevanja deteta koji inkorporira znanja iz različitih disciplina, i to sociologije, antropologije, psihologije, društvene geografije, istorije, sociolegalnih studija, studija kulture i filozofije. U okviru studija detinjstva polazi se od pretpostavke da je detinjstvo društveni fenomen, a da je decu potrebno proučavati „po njihovom vlastitom pravu i iz njihove vlastite perspektive” (Alanen, 2004: 346).

Opšte i zajedničke premise unutar studija detinjstva jesu da je dete aktivan i delatan subjekat koji treba da ima prilike za participaciju. Pristup detetu je pristup osobi koja se uvažava. U studijama detinjstva napušta se shvatanje da je odrasli racionalan, a da detinjstvo predstavlja „period obučavanja za razvijanje racionalnosti” (Praut, Džejms, 2004: 54). Napušta se i slika deteta koje je nekompetentno (Smith, 2016: 157), stoga što se smatra da može da potceni detetovu rezilijentnost i kapacitete za prevladavanje rizika. Preovlađujuća tradicionalna shvatanja da deca treba da žive pod kontrolom odraslih zbog odsustva kapaciteta za donošenje nezavisnih odluka takođe se napušta (Rafique, 2019: 1). Navedeno, međutim, ne znači da studije detinjstva ne uvažavaju vulnerabilnost dece i njihovu zavisnost od odraslih. One uvažavaju ove pretpostavke, ali ih dekonstruišu na načine koji se razlikuju u odnosu na tradicionalno orijentisane pristupe i prakse. Tako Gerison Lensdaun ukazuje na dve dimenzije vulnerabilnosti dece: inherentnu i strukturalnu. Pod **inherentnom vulnerabilnošću** podrazumeva fizičku slabost i nedostatak znanja i iskustva dece, te posledičnu zavisnost od odraslih, koja se smanjuje sa starenjem deteta. Međutim, **strukturalnu vulnerabilnost** deteta objašnjava kao nedostatak političkih i ekonomskih prava i moći dece u društvima i argumentuje da je navedena situacija politički i društveni konstrukt a ne inherentna posledica samog detinjstva (Lensdaun, 2004: 187).

Studije detinjstva argumentuju da deca nisu samo „predmeti brige koje je potrebno štititi i oblikovati, nego kompetentni društveni akteri koji imaju glas i agensnost (...) takva perspektiva o deci sugeriše da odrasli treba da budu zainteresovani i osetljivi prema mišljenjima i osećanjima dece, da sačine napor da ih saslušaju, da zatraže njihova mišljenja i da postupaju na načine koji predstavljaju podržavajući kontekst za njihovo učenje i razvoj” (Smith, 2016: 17). Pri tome, prepoznavanje agensnosti dece ne znači da su ona u potpunosti autonomna, niti da je zaštita

i briga od strane odraslih nepotrebna i nevažna. To je u skladu sa naglašavanjem značaja interakcija, koje su dvosmerne, i teku kako od deteta prema odraslom tako i od odraslog prema detetu. Porodice i zajednice u tom pogledu mogu i treba da predstavljaju temelj znanja koja se generacijski prenose, a „responsivni i recipročni odnosi unutar porodica, zajednica i škola, mogu deci da omoguće da preuzmu autoritativne uloge i da pothrane dečiju agensnost” (Smith, 2016: 19). Da bi dete razumelo i „živelo” svoja prava mora da dobije prostor, vreme, uvažavanje i podršku kako bi razvilo svoj identitet. Potrebno je da budu razvijeni društveni konteksti koji su podržavajući da bi dete moglo da participira i iskazuje svoja gledišta.

Značaj društvenih procesa u formiranju agensnosti ne sme se potceniti s obzirom na to da deca stižu znanja o sebi i o drugome, o svojoj kulturi i sistemu uopšteno, kroz socijalne veze i odnose sa drugim ljudima i kulturom. Na identitet deteta utiče kultura, upravo pridavanjem značenja brojnim konstruktima – šta znači biti zdrav, šta znači dečiji rad, šta znači odgovornost za porodicu itd. Stoga se u okviru studija detinjstva naglašava kontekstualizovanje prava deteta u odgovarajuću kulturu u kojoj se ona primenjuju (Smith, 2016: 159).

Navedeno dovodi u pitanje postojanje jednog jedinog načina i tipa razvoja i ukazuje na višestruke načine istog, koji su uslovljeni drugima, kulturom i mehanizmima uticaja unutar kultura. Smatra se upravo da „detinjstvo ne može da se posmatra kao jedan jedini univerzalni koncept koji je primenljiv na svako dete, nego kao društveno konstruisan koncept unutar određenih društvenih diskursa, koji predstavljaju setove unutrašnje povezanih ideja, koji rade zajedno u skladu sa specifičnim ideologijama ili stanovištima o svetu” (Smith, 2016: 16). Navedeno ima za posledicu uočavanje diverziteta detinjstva i različitih saznanja i iskustava koja deca imaju i sa kojima žive. Šta znači biti dete može se razumeti samo unutar nekog specifičnog kulturnog konteksta i istorijskog vremena (Praut, Džejms, 2004: 52), argumentuje se unutar studija detinjstva, zbog čega je „nemoguće razumeti dečija iskustva bez posmatranja kompleksnosti njihovih života u lokalnim kontekstima” (Smith, 2016: 18). Dodatno, detinjstvo se posmatra kao promenljiva „kategorija”, koja se menja zajedno sa drugim „kategorijama” – klasom, kulturom, rodom, etničkim poreklom itd (Tomanović, 2004: 22).

Razmatranje reperkusija studija detinjstva za rad u praksi je od velikog značaja. Pišući na primer o deci tražiocima azila u Velikoj Britaniji, autori ukazuju na to da se može desiti da neka od njih neće „ispuniti naša očekivanja sa stanovišta razvoja iz niza različitih razloga, uključujući uticaj njihovih iskustava, prirodu sistema dečije zaštite u državi porekla, njihova iskustva siromaštva i kapacitet njihovih porodica da se prilagode okolnostima u Velikoj Britaniji” (Grady, 2004: 141). Stoga se ukazuje na značaj praktikovanja velike pozornosti prilikom upotrebe skala i tabela za procenu razvoja deteta i dokaza o tome. Navedena problematika detaljno je analizirana u poglavlju o izazovima u proceni uzrasta migranata.

## Praktična komponenta – profesionalni pristupi u radu sa detetom u migracijama i njegovom porodicom

Rad sa decom u migracijama predstavlja jednu od oblasti intervencija socijalnih radnika, koju mogu da karakterišu tenzije između kontrole i podrške (Fanning, 2004: 204). Element kontrole potenciran je svakodnevnim uticajem migracione politike i propisa na socijalni rad, naročito onih stavki koje se odnose na pitanja ilegalnosti, azila, spajanja porodice i sl. Intenzivne političke debate i javni diskursi, različite prakse u društvu i sredinski činioци uopšteno, predstavljaju faktore koji mogu da ugrožavaju pristupe podrške u socijalnom radu (Sales, Hek, 2004: 59).

Iskustva porodica u migracijama često su iskustva ličnih, društvenih, ekonomskih i političkih problema, kao što zahtevaju i strategije preživljavanja i prilagođavanja. To ukazuje na potrebu za vrlo kompleksnim pristupom profesionalaca. Porodična iskustva koja je potrebno uzeti u obzir prilikom procene u socijalnom radu ukazuju na brojne dimenzije i nivoe bojazni i problema sa kojima se porodice u migracijama mogu suočavati. One su sumirane u Okviru 2.2.

### OKVIR 2.2. Elementi porodičnog života i funkcionisanja koje je potrebno uzeti u obzir kod procene potreba deteta u migracijama

- 1) Proces migracija.** Da li je dobrovoljna ili prinudna? Anticipirana ili ne? Kako je tekao tranzit porodice? Do kakvih separacija je došlo između članova porodice? Kakav je migrantski status članova porodice?
- 2) Promene u društvenoj moći.** Da li je došlo do socijalno-ekonomskih, obrazovnih i profesionalnih promena i prilagođavanja? Do promene zaposlenja ili u statusu nezaposlenosti? Kakvi su efekti jezičke promene? Da li se odrasli član porodice suočava sa stresom u vezi sa poslom? Ukoliko se suočava, koje vrste stresa su u pitanju (npr. kontrola od strane pretpostavljenog, problemi u međuljudskim odnosima, ksenofobija, migracione vlasti)?
- 3) Ekonomski i stambeni resursi.** Kakva je finansijska situacija porodice? Kakvi su im stambeni uslovi (kvalitet života), kako je porodica rešila pitanja transporta, kakav pristup ima komunikacionoj tehnologiji?
- 4) Fizički i psihosocijalni status.** Da li su potrebe članova porodice za hranom i smeštajem zadovoljene? Da li porodica može da koristi ili da pristupi pružaocima zdravstvenih usluga i/ili kulturološkim izlečiteljima? Da li postoji istorija bolesti ili su se neke bolesti razvile tokom procesa migriranja? Kakvo je trenutno zdravstveno stanje članova porodice?

- 5) **Porodični sistem i mreže.** Kakve su porodične konstelacije, strukture, obrasci komuniciranja, višegeneracijska iskustva i kapaciteti za borbu? Kakvi sistemi socijalne podrške su porodici na raspolaganju (npr. proširena porodica, prijatelji, religijska grupa, zajednica, politička grupa)? U kojoj meri su članovi porodice i porodica aktivni u socijalnim kontaktima ili izolovani u odnosu na druge?
- 6) **Kultura.** Kakvi su profili i kvaliteti socijalnog identiteta individua? Na koje načine i u kojoj meri se članovi porodice identifikuju sa svojom tradicionalnom kulturom, novom kulturom i/ili sa drugim kulturama (u vezi sa religioznom pripadnošću, seksualnom orijentacijom, invaliditetom, itd).

Izvor: Garcia, 2015: 92

**Izazovi** sa kojima se mogu suočavati deca u migracijama, koji se mogu podvesti pod vanredne okolnosti, jesu: različite vrste opasnosti i povreda, fizičko nasilje, seksualno nasilje, psiho-socijalni stres i problemi sa mentalnim zdravljem, regrutovanje u oružane snage, angažovanost u dečijem radu, nepraćenost i razdvojenost, nemogućnost ostvarivanja prava.

Da bi odgovorila efektivnim intervencijama na sve ove i niz drugih izazova sa kojima se mogu suočavati deca u migracijama (bilo da su u migracije uključene njihove porodice ili ne, bilo da su migracije dobrovoljne ili prinudne) potrebno je da profesionalna praksa, zasnovana na pravima deteta, poseduje znanja, vrednosti i veštine koji se primenjuju na mikro, mezo i makronivoima, uz fokusiranje kako na podršku detetu i porodici tako i na zastupanje socijalne pravde.

U tom kontekstu, određeni pristupi koji se uopšteno primenjuju u praksi socijalnog rada imaju snažne implikacije i značaj za rad sa decom u migracijama, ali i njihovim porodicama. U pitanju su, između ostalog, pristup osnaživanja, praksa zasnovana na snagama, eko-sistemska razmišljanje, antipotčinjavajuća, antiopresivna i antidiskriminatorna praksa socijalnog rada (Howe, 1997; Trevithick, 2017; Barnard, Horner, Vajld, 2017; Teater, 2017; Chang-Muy, Congress, 2015). Njihove osnovne postavke prikazane su u Okviru 2.3. Njihova upotreba treba da bude obazriva i adaptirana, zbog postojanja tenzija između znanja kao evrocentričnog koncepta i njegove primene u praksi: „ne bi bilo realistično očekivati da dete koje je (eventualno) iskusilo višestruke traumatske gubitke i koje se nalazi u stranoj kulturi sledi ‘normalne’ obrasce. Donošenje odluka o psihološkom razvoju na osnovu principa iz teorije, koja se zasniva na nekoj posebnoj kulturi, vremenu i mestu, u najmanju ruku je problematično” (Grady, 2004: 140).



### OKVIR 2.3. Pristupi u praksi socijalnog rada

**Pristup osnaživanja (ili omoćavanja)** polazi od pretpostavke da svaki pojedinac, grupa i zajednica imaju kapacitete, prednosti i resurse, a da (trenutni) nedostatak moći predstavlja posledicu blokade ili nekorišćenja resursa, često kao posledica diskriminacije i opresije. Posledično, ovaj pristup fokusira se na snage i resurse koje ljudi imaju, te na podsticanje kako na individualnom tako i na kolektivnom nivou, za preuzimanje kontrole i moći u onim aspektima i oblastima koje su od suštinskog značaja za njihove potrebe i prava.

**Praksa zasnovana na snagama**, kao i pristup osnaživanja/omoćavanja, usmerena je u pravcu otkrivanja i proširivanja resursa, ali je njen fokus na značaju relacionih veština i partnerstva, uključivanju i podržavanju iskustava koja fasilitiraju oporavak i celovitost osobe. Ona prepoznaje i vrednuje jedinstvenost svake osobe, njene kapacitete za prevladavanje različitih životnih događaja i značaj pripadanja zajednici, kao mere celovitosti individue.

**Eko-sistemske razmišljanje** naglašava značaj razumevanja ponašanja unutar određenog konteksta sistema – porodice, vršnjaka, kulture. U njemu se govori o različitim formama funkcionisanja sistema, poput granica, otvorenih i zatvorenih interakcija i entropije, koji su u funkciji razumevanja ponašanja individue i porodice. Ono ukazuje i na veze između potreba (za hranom, smeštajem, podrškom itd) i resursa sredine, te adaptivnu borbu individua.

**Antipotčinjavajuće, antiopresivne i antidiskriminatorne prakse** predstavljaju okvire unutar kojih se ispituje uloga društvene moći u životima ljudi, njihovih porodica i zajednica. Društvena moć smatra se izuzetno važnom, stoga što nekima pridaje nezaslužene privilegije, a nekima pripisuje negativne stereotipe. Predstavljaju koncepte kritičkog razmišljanja, koji dopunjavaju analizu društvene moći i njenih efekata u svakodnevnom životu individua.

Izvori: Howe, 1997; Trevithick, 2017; Barnard, Horner, Vajld, 2017; Teater, 2017; Chang-Muy, Congress, 2015.

Stoga će biti ukratko ukazano na specifičnosti značaja **pristupa preispitivanja i reflektivne prakse** stručnih radnika na rad sa decom u migracijama. Autori ukazuju na to da rad sa korisnicima koji su migranti zahteva povećanu svest praktičara o tenzijama koje mogu da nastanu u njegovom susretu sa individualnim i sa intergrupnim iskustvom. Stoga se smatra da se efektivna upotreba *selfa* od strane praktičara mora zasnivati na samosvesti o sledećim stavkama:

- Kakvu svest i svesnost praktičar unosi u vezi sa kulturno zasnovanim kontratransferom i društvenim projekcijama? Kakvu motivaciju i kakve obaveze praktičar ima u svrhu preispitivanja ovih stavki? (ukoliko pripada etničkoj manjini takođe ili pripada drugoj klasi i/ili se nalazi na drugim nivoima prihvaćenosti vrednosti).
- Kako će praktičar postupiti sa sopstvenom nelagodnom u praksi, razlikama u stilovima komunikacije, itd? (Garcia, 2015: 103).

Autori ukazuju na to da poslednjih pedeset godina i više postoji snažna veza između socijalnog rada, rase, etničkog porekla i problema migranata. **Kulturno kompetentna praksa** prepoznata je i priznata duže vreme u različitim oblastima socijalnog rada, ali, istovremeno, predstavlja jedan od najvažnijih pristupa u radu sa decom u migracijama i njihovim porodicama, zbog čega će biti detaljnije razmotrena u ovom poglavlju. Sama kulturna kompetentnost definiše se kao „proces u kom profesionalci i organizacije efektivno i sa poštovanjem odgovaraju na potrebe svojih korisnika usluga koji su različitog porekla” (Kakela, 2020: 426). Ovakvo određenje ističe profesionalca kao kulturno kompetentnog i senzitivnog, i to unutar organizacija koje su kulturno kompetentne i senzitivne. S tim u skladu, kulturna kompetentnost profesionalaca i organizacija zahteva odgovarajuće veštine, koje su predstavljene u Okviru 2.4.

#### **OKVIR 2.4. Veštine kulturno kompetentnog profesionalca i kulturno kompetentne organizacije**

- **Uključivanje.** Praktičari treba da postave sebi sledeća pitanja:
  - Šta je potrebno da uradim da bih imao/imala kredibilitet profesionalca u očima migranta i njegove/njene porodice?
  - Sa stanovišta kulture migranta, šta bi bilo korisno znati radi započinjanja razgovora sa njim/njom ili njegovom/njenom porodicom? Kako da im se obraćam tako da im poručim da sam prisutan/prisutna?
- **Kulturno kompetentna samosvest**
  - Koji kulturni prtljag donosim sa sobom prilikom susreta sa migrantima iz kultura koje su mi nepoznate (npr. negativni stereotipi)?
  - Sa kakvim porukama o razlikama sam odrastao/odrastala?
  - Koliko je meni samom/samoj jasan moj kulturni identitet u pogledu vrednosti, uverenja i praksi, koje delim sa grupama sa kojima se identifikujem (npr. kako sam dobio/dobila svoje ime)?



- **Negovanje i usavršavanje kulturno kompetentnih intervencija** sa migrantima, njihovim porodicama i zajednicama
  - Šta je potrebno da bih ja preduzeo/preduzela inicijativu u istraživanju koncepata diverziteta prilikom supervizije?
  - Kako koristim superviziju za balansiranje znanja koja sam uneo/unela u svoju praksu sa veštinama koje promovišu učenje o migrantima?
- **Prilagođenost i senzitivnost organizacije**
  - Kakvu poruku moja organizacija (na svim nivoima) šalje u vezi sa kulturnom kompetentnošću? Da li se profesionalci podstiču na istraživanje kulturne kompetentnosti?
  - Kakva podrška mi je potrebna da bih obavljao/obavljala kulturno kompetentnu praksu u mojoj organizaciji?

Izvor: Garcia, 2015: 97

Uobičajeno se smatra da kulturna kompetentnost podrazumeva razumevanje vrednosti kulture kojoj pripada korisnik usluga i to na način na koji je on percipira i uočavanje uticaja kulture na njegovo/njeno ponašanje i život. Istovremeno, poznavanje migrantskog sveta i iskustva treba tretirati kao pretpostavku, sve dok se ne dobiju informacije o tome da to jeste ili nije tako u konkretnom slučaju. Kulturna kompetentnost zahteva i da se kultura koristi kao resurs, snaga ili instrument za zadovoljavanje ljudskih potreba (Hendricks Ortez, Congress, 2015: 73).

Uprkos brojnim odgovorima koji se u radu sa migrantima daju unutar ovog pristupa, promišljanje elemenata kulturne kompetentnosti u socijalnom radu predstavlja proces koji i dalje ne daje nedvosmislene odgovore po pitanju toga šta tačno i konkretno kulturna kompetentnost podrazumeva, tako da ne ostane ikakvih nerešenih tenzija. U tom kontekstu, vode se debate oko toga da li prednost treba dati esencijalističkim ili konstruktivističkim značenjima kulture i koji nivo kompetentnosti profesionalci mogu postići po pitanju kulture korisnika usluga, a zatim i kulture kao faktora koji objašnjava okolnosti u kojima korisnik živi i odgovara na intervencije u socijalnom radu.

#### VEŽBA 2.4. Kulturno kompetentna praksa

##### UPUTSTVO

Ova vežba se može raditi samostalno, u vidu domaćeg zadatka, gde se piše reflektivni esej, ili u grupama od 4 do 6 učesnika. Takođe je moguće izvesti vežbu u grupi, a potom pisati individualni reflektivni esej. Potrebno vreme za izvođenje vežbe u grupi je 30 min.

### Teme za refleksiju i diskusiju

- 1) Da li je detinjstvo devojčica i dečaka različitih rasa i nacija i istorijskih podneblja različito?
- 2) Koje predrasude stručni radnici, humanitarni radnici i drugi uključeni u zaštitu dece mogu imati u radu sa decom u migracijama i njihovim porodicama?
- 3) Navedite primere prakse koja JESTE kulturno kompetentna a koje su vam poznate u zaštiti dece u migracijama.
- 4) Navedite primere prakse koja NIJE kulturno kompetentna, a koje su vam poznate u zaštiti dece u migracijama.

Grupe zapisuju svoje odgovore i predstavljaju ih pred svim učesnicima. Predavač komentariše rezultate grupnog rada i podstiče diskusiju. Integracija nalaza se vodi oko pitanja:

- Kako izbeći zamke kulturnog relativizma?

**Esencijalistički pristupi** kulturi, koji su prethodili konstruktivističkim, kulturno kompetentan rad u praksi uokviravaju u shvatanja kulture kao statičnog seta vrednosti, uverenja i praksi. To se odražava i na konceptualizovanje kompetencija za rad, sa stanovišta sticanja odgovarajućih znanja, veština i svesti. Međutim, esencijalistički pristupi su i etnocentrični, iz najmanje dva razloga. Prvo, pod odgovarajućim znanjima, veštinama i svešću podrazumevaju znanja, veštine i svest o drugome, što ima za posledicu proces proizvodjenja drugoga, autsajdera, stranca. Tako se stvaraju dva sveta, jedan koji je „naš” i drugi koji je „njihov”, „mi” i „oni” („drugi”) (Čekerevac, Perišić, Tanasijević, 2018: 104). Drugo, esencijalistički pristupi tu tzv. drugu kulturu tretiraju kao unapred determinisanu, argumentuju da ju je potrebno upoznati i kontrolisati.

**Konstruktivistički pristupi** posmatraju kulturu kao dinamičan proces i konstrukt, koji se uči, deli, demonstrira preko vrednosti, a zahteva i prilagođavanja (Klein, Chen, 2001: 4–7). Ova dinamičnost i fluidnost kulture oslobađa profesionalca obaveze da „zna” drugu kulturu i omogućuje mu da se odupre kulturnim stereotipima i predrasudama. U ovim pristupima, kompetencije za rad konceptualizuju se sa stanovišta „svesti praktičara o sopstvenim predrasudama i kulturnim uverenjima, kao i usađenim ograničenjima u razumevanju kulture korisnika usluga” (Kakela, 2020: 426). Iako su drugi navedeni pristupi emancipatorski i osnažujući, njihova posledica, međutim, može da bude ekstremno relativizovanje svih izazova sa kojima se korisnici suočavaju, što za posledicu može imati da stručni radnici previde sprovođenje neophodnih intervencija.

Stoga se, uporedo sa primenom koncepta kulturne kompetentnosti, javljaju određene bojazni po pitanju previda ovakve prakse. Navodi se da ona paradoksalno vodi ka užim konceptualizacijama razlika i ka isključivanju socijalnih i političkih fak-

tora i mehanizama koji vode ka etničko-rasnim nepravdama i nejednakostima, te da, osim kulturnih razlika, treba uzeti u obzir i razlike u moći u društvenom okruženju.

Na taj način se u dužem periodu smatra da **antirasistički pristup** treba da predstavlja njegovu važnu dopunu, s obzirom na to da za pretpostavku ima činjenicu da institucionalni rasizam i društvene nejednakosti kao posledicu etničke pripadnosti snažno organizuju odnose u društvu. Antirasistička intervencija podrazumeva, sa stanovišta onih koji je praktikuju, tri koraka (Riči, 2017: 58-62):

- 1) prvi se sastoji u kulturnoj samoproceni stručnih radnika – „što zahteva detaljnu i iskrenu evaluaciju sopstvenih vrednosti, stavova, očekivanja i pretpostavki vezanih za različite nacionalnosti”;
- 2) drugi zahteva uvid u naučne analize problema sa kojima se neka zajednica suočava i u obrasce njihovog svakodnevnog života, kao osnov unapređenja društvene debate i svesti o okolnostima u kojima žive, uz uzimanje u obzir pitanja nejednakosti, diskriminacije i izolacije kao korena mnogih problema;
- 3) treći korak jeste proširivanje individualnog pristupa pristupom koji obuhvata pitanja socijalne pravde, zastupanja, razvoja zajednice, podsticanja promena u politici, itd.

## VEŽBA 2.5. Pristupi deci migrantima u politikama i praksama

### UPUTSTVO

**Ova vežba se može raditi samostalno ili u grupi od 4 do 6 učesnika. Optimalno vreme 30 min.**

Razmotrite sledeći slučaj nezavisno od pozicije u kojoj se nalazite u radu sa decom migrantima.

Učesnici samostalno, ili u okviru malih grupa svako za sebe, na posebnom papiru zapisuju da li se sa donjim tvrdnjama slažu, ne slažu ili ne znaju:

- 1) „Ovo je slučaj u kom služba za zaštitu dece ima ovlašćenje za intervenciju.”
- 2) „Ovo je slučaj u kom interesi deteta imaju prvenstvo u odnosu na migrantsko poreklo porodice.”
- 3) „Ovo je slučaj u kom se migrantsko zaleđe mora uzeti u obzir, pre nego što uzmemo u obzir preduzimanje bilo kakve intervencije.”

Učesnici tokom 5 minuta treba da razmisle o svojim odgovorima i da ih zapišu na poseban papir, a potom iste prodiskutuju u okviru svoje grupe. Svaka grupa na posebnom papiru zapisuje diskutovane teme i dileme (10 min), a potom se nalazi grupa izlažu pred svim učesnicima.

### Teme za refleksiju i diskusiju

- Koji su rizici zapaženi u ovom slučaju i ko je sve pogođen rizicima?
- Na koji način treba razmatrati kulturno poreklo dece u migracijama u ovom slučaju?
- Koje ideje, vrednosti i pristupe na globalnom i na lokalnom nivou treba detaljnije preispitati zbog njihovog potencijalnog diskriminativnog i opresivnog pristupa deci u migracijama?
- Koji principi i standardi se čine najpodobnijim za unapređenje pristupa zasnovanog na pravima deteta u migracijama?

### Mahboob i Noshin

**Mahboob (8)** putuje sa svoja dva brata, **Nadimom (19)** i **Noshinom (9)**. Na putu su sami, roditelji su im ostali u Pakistanu i sa njima su u redovnom kontaktu. Poslednjih osam meseci smešteni su u jednom od centara namenjenih za izbeglice i migrante u Srbiji. Svoju sobu dele sa još pet mladića koji su takođe deca bez pratnje i različitog uzrasta, a svi su stariji od 15 godina.

Jedan od cimera je došao kod menadžera centra i prijavio kako je najstariji brat Nadim pretukao Mahbooba, da mu je udario glavu o zid i da nisu mogli da ga zaustave. Nadim je cimeru zapretio da će i njega pretući ako ikome bude ovo prijavio, ali je on ipak to uradio.

Odmah nakon toga pozvan je Centar za socijalni rad (CSR) koji je razgovor sa Mahboobom obavio u prisustvu velikog broja dečaka iz sobe. Tokom razgovora pretučeni dečak je izjavio kako je zapravo pao dok je igrao fudbal i kako je sve u redu. Dečak je imao vidljive podlive na oba oka koji su mogli da nastanu jedino od udaraca a ne od pada tokom fudbala.

*Napomena: Mahboob i Noshin* je tokom istraživanja prikupljen i prilagođen opis slučaja dečaka koji su kao deca bez pratnje boravili u Srbiji neko vreme u periodu 2015–2020.

U novije vreme, brojni akteri počinju da uviđaju potencijal koncepata interseksionalnosti i superdiverziteta za analizu razlika i nejednakosti. Interseksionalnost se primenjuje u onim oblastima za koje je relevantna veza između rase, pola i klase i daje uverljive odgovore na pitanja kako kultura utiče na pojedinca i na društvo, a zatim i kako pojedinac i društvo utiču na kulturu. Superdiverzitet se tumači kroz načine na koje imigracija dovodi do transformativne „diverzifikacije diverziteta” i predstavlja uzimanje u razmatranja niza faktora deprivacije migranata, pored etničkog porekla i kulture. U faktore koji oblikuju njihove živote ubrajaju se sredine iz kojih dolaze, motivi za migriranje i životne putanje, kao

i kompleksnosti povezane sa superdiverznim gradskim kontekstima u kojima se naseljavaju (Grzymala-Kazłowska, Phillimore, 2019). Koncept superdiverziteta smatra se primenljivijim u radu sa migrantima u odnosu na koncept intersekcionalnosti, ali oba je teško operacionalizovati u praksi (Kakela, 2020: 427).

## Ključni termini

**Agensnost dece** predstavlja kapacitet deteta da govori u svoje ime, pravi izbore i donosi odluke koje su od uticaja na određene događaje, aktivno reflektuje o svom svetu, oblikuje svoj život i živote drugih.

**Antirasistički pristup** ima za pretpostavku da se moć i kontrola nad onima koji su vulnerabilni u društvu a koji su druge boje kože zasniva i vrši od strane diskriminatornih institucija. Posledice etničke pripadnosti jesu društvene nejednakosti – oni koji su druge boje kože suočavaju se sa disproporcionalnim nedostacima, sa stanovišta pristupa blagostanju. Antirasistički pristup stoga zagovara uzimanje u obzir različitih formi uskraćenosti i osujećenja sa kojima se suočavaju oni koji su druge boje kože.

**Intersekcionalnost** se odnosi na razmatranje izazova koji se nalaze na preseku rase, pola i klase i na međusobne uticaje pojedinca, društva i kulture.

**Humanitarni akteri** su različite organizacije i agencije koje pružaju humanitarnu pomoć.

**Korisnik (usluga)** je pojedinac koji ostvaruje pravo na neku (socijalnu) uslugu.

**Kulturno kompetentna praksa socijalnog rada** predstavlja pristup u kom socijalni radnik sa uvažavanjem i poštovanjem odgovara na potrebe svojih korisnika koji su drugačijeg etničkog porekla.

**Najbolji interes deteta** je, u skladu sa Konvencijom o pravima deteta, jedan od rukovodećih principa zaštite deteta, kom svi organi i pojedinci moraju dati prioritetan značaj. Podrazumeva pronalaženja rešenja koja u najvećoj mogućoj meri odgovaraju potrebama deteta, u skladu sa njegovim konkretnim okolnostima i omogućuju njegov kompletan razvitak.

**Pravo na participaciju** podrazumeva, prema Konvenciji o pravima deteta, uključivanje deteta u proces donošenja odluka koje utiču na njega. Zahteva posvećivanje dužne pažnje mišljenju deteta u svim onim pitanjima i postupcima koji ga se tiču i u kojima se odlučuje o njemu, u skladu sa njegovim godinama i zrelošću.

**Praksa socijalnog rada na mikro, mezo i makronivou** obuhvata međusobno povezane nivoe socijalnog rada. Socijalni rad na mikronivou

najčešće sadrži individualizovan fokus na pojedince, porodice i grupe, a intervencije koje se sprovode jesu direktne usluge i usluge podrške. Socijalni rad na makronivou usmeren je primarno na pristup rešavanju problema grupa korisnika ili sistema korisnika. Sastoji se od identifikovanja faktora koji utiču na dobrobit brojnih korisnika. Socijalni rad na makronivou bavi se izazovima redukovanja društvenih problema, u svrhu unapređenja kvaliteta života u zajednicama.

**Pravo na život, opstanak i razvoj** garantuju se Konvencijom o pravima deteta, i to tako što se svakom detetu garantuje pravo na život samim njegovim rođenjem, a pravo na opstanak i razvoj garantuju se u najvećoj mogućoj meri.

**Pristup zasnovan na pravima deteta** zasniva se na odgovarajućim teorijskim i pravnim komponentama koje obuhvataju i promovišu aktivnosti centriranosti ka detetu, pravičnosti, inkluzivnosti i participativnosti.

**Služba dečije zaštite** je državni servis kom je poverena nadležnost zaštite dece.

**Studije detinjstva** predstavljaju preokret u odnosu na tradicionalna razmišljanja o detetu kao neaktivnom i nekompetentnom akteru. U njima se polazi od stava da je dete kompetentan društveni akter koji ima glas i agensnost.

**Superdiverzitet** predstavlja stanje društava u kojima je osnovna norma – razlika. Označava sve izraženiju kompleksnost i nejednakost u društvima.

**Upotreba selfa u profesionalnoj praksi sa migrantima** sastoji se od kombinovanja znanja, vrednosti i veština naučenih i stečenih tokom obrazovanja za socijalni rad i selfa osobe, koji obuhvata njene osobine, lične sisteme verovanja, životna iskustva i kulturno nasleđe.

**Upravljanje migracijama** podrazumeva postojanje normi i institucija koje regulišu načine na koje država reaguje na migracije.

**Zabrana diskriminacije** podrazumeva zabranu svih onih aktivnosti koje imaju za cilj ugrožavanje zagarantovanih prava i sloboda.

## Preporuke za dalje čitanje

1. Zbornik radova “Child Rights: The Movement, International Law and Opposition” sadrži uvide u različite aspekte Konvencije o pravima deteta Ujedinjenih nacija. On predstavlja saznanja o istorijskoj i konceptualnoj analizi prava deteta, ukazuje na značaj Konvencije iz perspektive psihologije deteta, tematizira razvojne perspektive u vezi sa pravom deteta na obrazovanje, te uvođenje kritičkog razmišljanja i dijaloga u predškolsko obrazovanje (Butler, C. (Ed.) (2012). *Child Rights: The Movement, International Law and Opposition*. West Lafayette: Purdue University Press).

2. Zbornik radova „Sociologija detinjstva” omogućuje dublje uvide u emancipatorne odgovore na pitanja koja se odnose na poimanja detinjstva i njegovih kontroverzi u savremenim društvenim perspektivama. U njemu se ukazuje i na pristupe i teme u istraživanjima detinjstva, kao i na okvire i domete teorija. Zbornik je podeljen u tri celine. Prva se odnosi na tekstove u kojima se postavljaju paradigme sociologije detinjstva. Druga obuhvata teme koje su od značaja za decu i detinjstvo: prava deteta, materijalne uslove života dece, život dece u školi i u porodici, dečiji rad. Treća nudi nove perspektive i poglede na detinjstvo i njegovo istraživanje (Tomanović, S. (ur.) (2004). *Sociologija detinjstva*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva).
3. Niz knjiga i zbornika radova sadrže detaljne prikaze različitih teorijskih pristupa u socijalnom radu i njihovih praktičnih refleksija. Knjiga „Uvod u teoriju socijalnog rada” predstavlja klasičan, ali i dalje često citirani izvor koji pristupe klasifikuje sa stanovišta psihoanalitičke teorije u socijalnom radu, bihejvioralnog socijalnog rada, pristupa orijentisanih prema korisniku, radikalnom, revolucionarnom i marksističkom pristupu (Howe, D. (1997). *Uvod u teoriju socijalnog rada*. Beograd: Naučno-istraživački centar za socijalni rad i socijalnu politiku FPN). Zbornik radova „Vrednosna osnova socijalnog rada i socijalne zaštite” tematizira problematiku etike, ljudskih prava, antirasističke strategije, vrednosti socijalnih službi i vrednosti njihovih korisnika, intervencija u zajednici, anti-opresivne prakse, upravljanja u socijalnom radu, ali i antisocijalnog rada (Barnard, A., Horner, N., Vajld, Dž. (2017). *Vrednosna osnova socijalnog rada i socijalne zaštite*. Niš: Univerzitet u Nišu). U formi priručnika, knjiga „Veštine i znanja socijalnog rada” ukazuje na teorije i teoretičare (teorijska znanja, faktička znanja, praktična znanja) i na veštine i intervencije (veštine komunikacije, opservacije, slušanja i procene, vođenja intervjua, pružanja pomoći i davanja smernica, osnaživanja, pregovaranja i partnerstava i profesionalnih kompetencija i odgovornosti. U pilogu su pristupi u socijalnom radu (bihejvioristički, kognitivni, krizni, ekološki, feministički, motivacioni, orijentisani na pojedinca, psihološki, radikalni i aktivistički, korišćenja unutrašnjih snaga, orijentisani na zadatak) (Trevithick, P. (2017). *Veštine i znanja socijalnog rada*. Niš: Univerzitet u Nišu). Knjiga „Uvod u primene teorija i metoda socijalnog rada” sadrži slična znanja, uz dodatak socijalnog konstruktivizma (Teater, B. (2017). *Uvod u primene teorija i metoda socijalnog rada*. Niš: Univerzitet u Nišu).
4. U Zborniku radova “Social Work with Immigrants and Refugees: Legal Issues, Clinical Skills and Advocacy” sadržana su znanja iz oblasti teorije i prakse socijalnog rada sa migrantima. Teorijski pristupi čija je primena u socijalnom radu sa migrant-skim porodicama relevantna obrađeni su kroz navođenje veština koje je potrebno posedovati u svrhu efektivne prakse. Kulturološki relevantna praksa obrađena je u okviru posebnog poglavlja, koje sadrži niz primera. (Chang-Muy, F., Congress, E. P. (Eds.) (2015). *Social Work with Immigrants and Refugees: Legal Issues, Clinical Skills and Advocacy*. New York: Springer Publishing Company).
5. Zbornik radova “Child Welfare Systems and Migrant Children – A Cross Country Study of Policies and Practices” predstavlja opis i analizu uporednih sistema zaštite dece migranata i njihovih porodica u 11 država (Finska, Norveška, Holandija, Austrija, Španija, Italija, Sjedinjene Američke Države, Kanada, Engleska, Australija i Estonija) grupisanih sa stanovišta pripadnosti režimima blagostanja. Poglavlje o svakoj



državi ima identičnu strukturu i obrađuje: 1. zakone i politike relevantne za zaštitu dece u migracijama, 2. organizaciju sistema zaštite dece, 3. obrazovanje i obuke za stručne radnike uključene u pružanje podrške i pomoći deci u migracijama, 4. zastupanje dece u migracijama i 5. prakse rada sa decom i njihovim porodicama (Skivenes, M., Barn, R., Križ, K., Poso, T. (Eds.) (2015). *Child Welfare Systems and Migrant Children – A Cross Country Study of Policies and Practices*. Oxford: Oxford University Press).

## Literatura

- Alanen, L. (2004). Istraživanja u generacijskoj analizi. U: S. Tomanović (ur.), *Sociologija detinjstva* (str. 345–360). Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Barnard, A., Horner, N., Vajld, Dž. (2017). *Vrednosna osnova socijalnog rada i socijalne zaštite*. Niš: Univerzitet u Nišu.
- Brittle, R. (2019). A Hostile Environment for Children? The Rights and Best Interests of the Refugee Child in the United Kingdom's Asylum Law. *Human Rights Law Review*, 19: 753–785.
- Byrne, K. (2018). Towards a Child Rights-based Assessment Tool to Evaluate National Responses to Migrant and Refugee Children. Florence: UNICEF Office of Research – Innocenti.
- Byrne, B., Lundy, L. (2019). Children's Rights-Based Childhood Policy: A Six 'P' Framework. *International Journal of Human Rights*, 23(3): 357–373.
- Chang-Muy, F., Congress, E. P. (Eds.) (2015). *Social Work with Immigrants and Refugees: Legal Issues, Clinical Skills and Advocacy*. New York: Springer Publishing Company.
- Čekerevac, A., Perišić, N., Tanasijević, J. (2018). Social Services for Migrants: The Case of Serbia. *Croatian and Comparative Public Administration*, 18(1): 101–126.
- Džejms, A., Dženks, A., Praut, A. (2004). Teoretisanje o detinjstvu. U: S. Tomanović (ur.), *Sociologija detinjstva* (str. 142–166). Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Fanning, B. (2004). Asylum-seeker and Migrant Children in Ireland: Racism, Institutional Neglect and Social Work. In: D. Hayes, B. Humphries (Eds.), *Social Work, Immigration and Asylum – Debates, Dilemmas and Ethical Issues for Social Work and Social Care Practice* (pp. 201–216). London and Philadelphia: Jessica Kingsley Publishers.
- Garcia, B. (2015). Theory and Social Work Practice With Immigrant Populations. In: F. Chang-Muy, E. P. Congress (Eds.), *Social Work With Immigrants and Refugees: Legal Issues, Clinical Skills and Advocacy* (pp. 87–108). New York: Springer Publishing Company.
- Grady, P. (2004). Social Work Responses to Accompanied Asylum-seeking Children. In: D. Hayes, B. Humphries (Eds.), *Social Work, Immigration and Asylum – Debates, Dilemmas and Ethical Issues for Social Work and Social Care Practice* (pp. 132–150). London and Philadelphia: Jessica Kingsley Publishers.



- Grzymala-Kazłowska, A., Phillimore, J. (2019). *Superdiversity and its Relevance for Central and Eastern European Migration Studies. The Case of Polish Migrants in the UK*; <http://www.ceemr.uw.edu.pl/vol-8-no-2-2019/special-section/superdiversity-and-its-relevance-central-and-eastern-european>.
- Hendricks Ortez, C., Congress, E. P. (2015). Culturally Competent Social Work Practice with Immigrant Populations. In: F. Chang-Muy, E. P. Congress (Eds.), *Social Work With Immigrants and Refugees: Legal Issues, Clinical Skills and Advocacy* (pp. 69–86). New York: Springer Publishing Company.
- Howe, D. (1997). *Uvod u teoriju socijalnog rada*. Beograd: Naučno-istraživački centar za socijalni rad i socijalnu politiku FPN.
- Kakela, E. (2020). Narratives of power and powerlessness: cultural competence in social work with asylum seekers and refugees. *European Journal of Social Work*, 23(3): 425–436.
- Kilkelly, U. (2016). Using the Convention on the Rights of the Child in Law and Policy: Two Ways to Improve Compliance. In: A. Invernizzi, J. Williams (Eds.), *The Human Rights of Children – From Visions to Implementation* (pp. 179–197). London and New York: Routledge.
- Klein, D., Chen, D. (2001). *Working with Children from Culturally Diverse Backgrounds*. New York: Delmar, Thomson Learning.
- KOPD – Konvencija o pravima deteta (1989). <https://www.unicef.org/serbia/media/3186/file/Konvencija%20o%20pravima%20deteta.pdf>
- Lensdaun, G. (2004). Dečja prava. U: S. Tomanović (ur.), *Sociologija detinjstva* (str. 185–198). Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Lister, R. (2008). Unpacking Children's Citizenship. In: A. Invernizzi, J. Williams (Eds.), *Children and Citizenship* (pp. 9–19). Los Angeles, London, New Delhi, Singapore: SAGE Publications.
- Morrow, V. (2008). Dilemmas in Children's Participation in England. In: A. Invernizzi, J. Williams (Eds.), *Children and Citizenship* (pp. 120–130). Los Angeles, London, New Delhi, Singapore: SAGE Publications.
- OHCHR – Office of the High Commissioner for Human Rights (2021). *Thirty Years of the Convention on the Rights of the Child*; <https://www.ohchr.org/EN/HRBodies/CRC/Pages/CRC30.aspx>.
- Praut, A., Džejms, A. (2004). Nova paradigma za sociologiju detinjstva ? Poreklo, obećanje i problemi. U: S. Tomanović (ur.), *Sociologija detinjstva* (str. 51–76). Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Rafique, H. (2019). Implementation of Child Right to Participation under UN Convention: Myth and Reality. *Journal of Political Studies*, 26(1): 1–17.
- Riči, B. (2017). Antirasistička strategija za ličnu i organizacionu promenu. U: A. Barnard, N. Horner, Dž. Vajld (urs.), *Vrednosna osnova socijalnog rada i socijalne zaštite* (str. 55–66). Niš: Univerzitet u Nišu.
- Sales, R., Hek, R. (2004). Dilemmas of Care and Control: The Work of an Asylum Team in a London Borough. In: D. Hayes, B. Humphries (Eds.), *Social Work, Immigration and Asylum – Debates, Dilemmas and Ethical Issues for Social Work and Social Care Practice* (pp. 59–76). London and Philadelphia: Jessica Kingsley Publishers.

- Smith, A. B. (2016). *Children's Rights: Towards Social Justice*. New York: Momentum Press, LLC.
- Teater, B. (2017). *Uvod u primene teorija i metoda socijalnog rada*. Niš: Univerzitet u Nišu.
- The Alliance for Child Protection in Humanitarian Action (2019). *Minimum Standards for Child Protection in Humanitarian Action*; [https://alliancecpa.org/en/system/tdf/library/attachments/cpms\\_2019\\_final\\_en.pdf?file=1&type=node&id=35094](https://alliancecpa.org/en/system/tdf/library/attachments/cpms_2019_final_en.pdf?file=1&type=node&id=35094).
- Trevithick, P. (2017). *Veštine i znanja socijalnog rada*. Niš: Univerzitet u Nišu.
- Tomanović, S. (2004). Sociologija o detinjstvu i sociologija za detinjstvo. U: S. Tomanović (ur.), *Sociologija detinjstva* (str. 7–48). Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- UNHCR (2017). *Principles and Guidelines, supported by practical guidance, on the human rights protection of migrants in vulnerable situations*; <https://www.ohchr.org/en/issues/migration/pages/vulnerablesituations.aspx>.
- UNICEF (2007). *Implementation Handbook for the Convention on the Rights of the Child*. Geneva: United Nations Publications.
- UNICEF (2021). *Child Protection – Migrant and Displaced Children*; <https://www.unicef.org/migrant-refugee-internally-displaced-children>.





POGLAVLJE

III

STANDARDI ZA  
ZAŠTITU DECE U  
HUMANITARNIM  
KRIZAMA





## Sadržaj poglavlja i ciljevi učenja

- Okvir za razumevanje migracija – faktori „guranja” i „privlačenja”
- Standardi za zaštitu dece u humanitarnim krizama
- Globalni minimalni standardi za zaštitu dece u humanitarnim akcijama

Ovo poglavlje se bavi standardima za zaštitu dece u humanitarnim krizama. Cilj poglavlja je da obezbedi sledeće ishode učenja:

- 1) Primena teorijskog okvira faktora „guranja” i „privlačenja” (push i pull faktori) za razumevanje raznovrsnih faktora koji podstiču migracije.
- 2) Razumevanje osnovnih pojmova i ideja i interpretacija specifičnosti zaštite dece u vanrednim i kriznim situacijama.
- 3) Razumevanje i sposobnost prepoznavanja stepena u kome su primenjeni standardi za zaštitu dece u vanrednim i kriznim situacijama.

## Okvir za razumevanje migracija – faktori „guranja” i „privlačenja”

Teorijski okvir „guranja” i „privlačenja” (engl. *push* i *pull*) je osnov za razumevanje ekonomskih, socijalnih, ekoloških i drugih faktora koji navode migracije u savremenom svetu. Ovaj okvir razmatra negativne faktore povezane sa poreklom lokacija, što „gura” (nagoni, pokreće, tera, primorava) ljude na migracije i vezane pozitivne faktore koji se odnose na (željeno, krajnje) odredište, koje pojedince 'vuče' (privlači, mami, intrigira, podstiče) da migriraju do određene lokacije. Ovaj okvir omogućava da razumemo različite motive za migracije, pa i za prisilne migracije koje stvaraju izbeglice.

Pored dobro opisanih ekonomskih faktora koji pokreću na migracije iz zemlje porekla (siromaštvo, nezaposlenost, ekonomska nesigurnost, niske zarade, loši uslovi rada, nedostatak mogućnosti za napredovanje i dalje obrazovanje), uočljivi su i drugi, neekonomski faktori (Drolet, Hamilton, Esses and Wright, 2016; Hagen- Zanker, 2008).

Socijalni faktori podsticanja na migracije odnose se na kulturne norme koje podstiču migracije (što se odnosi na vrednovanje eksplicitnih ili implicitnih porodičnih obaveza, poslušnost i poštovanje odluka starijih članova porodice),

tešku porodičnu situaciju, diskriminatorne politike i prakse, ugrožen doživljaj bezbednosti i sl. Politički faktori podsticanja („guranja”) potiču od aktuelnih ili percipiranih dejstava vlada, koje se odnose na političku nestabilnost, progon (vezan za različita pitanja pripadnosti i identiteta), rat, promenu političkih struktura u zemlji i sl. Ekološko-sredinski faktori podsticanja na migracije obuhvataju sredinske promene vezane za dostupnost hrane, pijaće vode, sušu, širenje pustinja, gubitak obradivih površina, porast nivoa mora, nestanak šuma i sl.

Međunarodni pravni okvir ne prepoznaje u dovoljnoj meri one koji migriraju usled klimatskih promena i katastrofa koje su njima izazvane (Drolet, 2017). Ekološke migracije su jedan od novijih pojmova (i očiglednih društveno-istorijskih pojava), gde se kao poseban vid prisilnih migracija izdvajaju one koje su izazvane klimatskim promenama, prirodnim katastrofama i složenom interakcijom lokacije, bezbednosti i okruženja i ljudi (Bose & Lunstrum, 2014). Navodi se da ekološka dešavanja svoje puno dejstvo imaju u složenom sklopu demografskih, socijalnih, političkih i ekonomskih faktora koji se odražavaju na odlučivanje o migracijama. Deca su deo tog procesa, sa svojim specifičnim potrebama, ranjivostima i perspektivama.

Svako migrantsko iskustvo istovremeno je i individualno i kontekstualno, a deca u migracijama, pored ovih opštih iskustava, prolaze kroz razvojne faze koje su sa stanovišta odraslih brzo smenjive i predstavljaju samo epizodu u životnom veku. Istovremeno, osećaj deteta za vreme i protok vremena je drugačiji od načina doživljavanja odraslih, jer je detetu starom četiri godine dve godine polovina života, gde se tokom više sukcesivnih faza dešava skokovit i buran fizički, emocionalni, kognitivni, socijalni i drugi razvoj deteta (Fahlberg, 1991).

### OKVIR 3.1. Faktori „guranja” i „privlačenja” u migracijama

#### SOCIJALNI, EKONOMSKI I DRUGI FAKTORI „GURANJA” (PUSH) KOJI UTIČU NA MIGRACIJE

Socijalni push faktori	Ekonomski push faktori	Drugi push faktori
<ul style="list-style-type: none"> <li>• Kultura migracija</li> <li>• Nisko osećanje pripadnosti</li> <li>• Teške porodične okolnosti</li> <li>• Kulturološka i porodična očekivanja</li> <li>• Diskriminativne socijalne politike</li> <li>• Visoke stope kriminala</li> <li>• Nasilje</li> <li>• Briga za bezbednost</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>• Visoka stopa nezaposlenosti</li> <li>• Ekonomska nestabilnost</li> <li>• Niski prihodi/plata</li> <li>• Loši uslovi rada</li> <li>• Niska diversifikacija prihoda domaćinstava</li> <li>• Izvoz radne snage kao strategija ekonomskog razvoja</li> <li>• Nedostatak pristupa kapitalu i kreditima</li> <li>• Nedostatak mogućnosti za obrazovanje</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>• Politička nestabilnost</li> <li>• Progon</li> <li>• Rat</li> <li>• Promene u političkim strukturama</li> <li>• Faktori životne sredine: vremenske katastrofe, suša, krčenje šuma, opustošenje, porast nivoa mora, klimatske promene</li> </ul>

### SOCIJALNI, EKONOMSKI I DRUGI FAKTORI „PRIVLAČENJA” (PULL) KOJI UTIČU NA MIGRACIJE

Socijalni pull faktori	Ekonomski pull faktori	Drugi pull faktori
<ul style="list-style-type: none"> <li>• Porodica i prijatelji</li> <li>• Spajanje porodice</li> <li>• Etnokulturna i jezičke zajednice</li> <li>• Socijalne mreže</li> <li>• Lične veze i odnosi</li> <li>• Zajednica koja pruža dobrodošlicu</li> <li>• Kvalitet života</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>• Jaka ekonomija</li> <li>• Mogućnosti za zapošljavanje</li> <li>• Veće plate</li> <li>• Mogućnosti za samozapošljavanje</li> <li>• Ekonomski rast</li> <li>• Stabilnost tržišta</li> <li>• Ekonomska stabilnost</li> <li>• Pristup pogodnostima</li> <li>• Programi socijalne zaštite</li> <li>• Napredne mogućnosti za obrazovanje</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>• Stalan boravak i državljanstvo</li> <li>• Politike i prakse imigracije</li> <li>• Jednostavnost i brzina dobijanja viza za međunarodne studente</li> <li>• Pristupačne javne usluge</li> <li>• Dostupnost usluga za imigrante</li> <li>• Životna sredina</li> </ul>

Izvor: Drolet, 2017, 196–197

#### VEŽBA 3.1. Procena faktora „guranja” i „privlačenja”

##### UPUTSTVO

*Ova vežba se nastavlja na vežbu 1.3, Migranti u mojoj zajednici, i podrazumeva:*

- individualni deo popunjavanja tabele na osnovu podataka dobijenih tokom intervjua,
- rad u paru, gde se međusobno razmenjuju sličnosti i razlike u iskustvima dece migranata o kojima su učesnici saznali tokom intervjua,
- grupnu diskusiju u plenumu, gde se integrišu dotadašnji nalazi, iskustva i uvidi.

##### **Instrukcija za učesnike**

Na osnovu intervjua koji ste uradili u okviru vežbe 1.3, *Migranti u mojoj zajednici*, popunite tabelu koja govori o faktorima „guranja” i „privlačenja” koje ste zabeležili tokom intervjua, a koji se odnose na decu uključenu u migracije.

	Socijalni faktori	Ekonomski faktori	Drugi faktori
Faktori „guranja” ( <i>push</i> )			
Faktori „privlačenja” ( <i>pull</i> )			



Kada popunite tabelu, razmenite u paru svoje nalaze, iskustva i uvide, nastojeći da utvrdite sličnosti i razlike o faktorima koji su (direktno ili indirektno) decu, o kojoj ste prikupili podatke tokom intevjuisanja, „gurnula” ili „povukla” u migracije.

### Teme za refleksiju i diskusiju

- Koji ekonomski, socijalni, politički, ekološki ili drugi faktori su uticali na okolnosti da se dete/deca iz vašeg intervjua nađe u situaciji migracija?
- Sa kojim izazovima su se dete/deca iz vašeg intervjua susretala tokom integracije u novu zajednicu prihvata?
- Kako su socio-demografske karakteristike (npr. uzrast, pol itd.) i drugi faktori (npr. jezik, zaposlenje, stanovanje itd.) uticali na ishode naseljavanja i integracije dece migranata i njihovih porodica u zajednici prihvata?
- Koje politike i prakse mogu da pomognu deci migrantima da dostojanstveno prebivaju ili žive u vašoj zajednici?

Izvor: Adaptirano prema Drolet, 2017.

## Standardi za zaštitu dece u humanitarnim krizama

**Krizna** ili **vanredna situacija** predstavlja preteće stanje – nepogodu koja zahteva hitne akcije. Uspesne i pravovremene akcije sprečavaju da se to stanje pretvori u **humanitarnu krizu** ili **katastrofu** – humanitarnu krizu velikih razmera. To je događaj ili niz događaja u zemlji ili regionu koji uzrokuju ozbiljne multidimenzionalne poremećaje u funkcionisanju društva i prekid u normalnim životnim i radnim aktivnostima ljudi, koji proizvodi ljudske, materijalne ili ekološke gubitke koji prevazilaze sposobnost pogođenih ljudi i zajednica da sopstvenim resursima obezbede zdravlje, bezbednost i blagostanje za velike grupe ljudi (The Alliance for Child Protection in the Humanitarian Action, 2019). Prema Svetskoj zdravstvenoj organizaciji, ove situacije mogu da dovedu do visokog nivoa mortaliteta, neuhranjenosti, zaraznih i drugih bolesti, da izazovu nedostatke u bezbednom snabdevanju vodom i hranom, osnovnim sanitarnim uslovima i smeštaju (WHO, 2008).

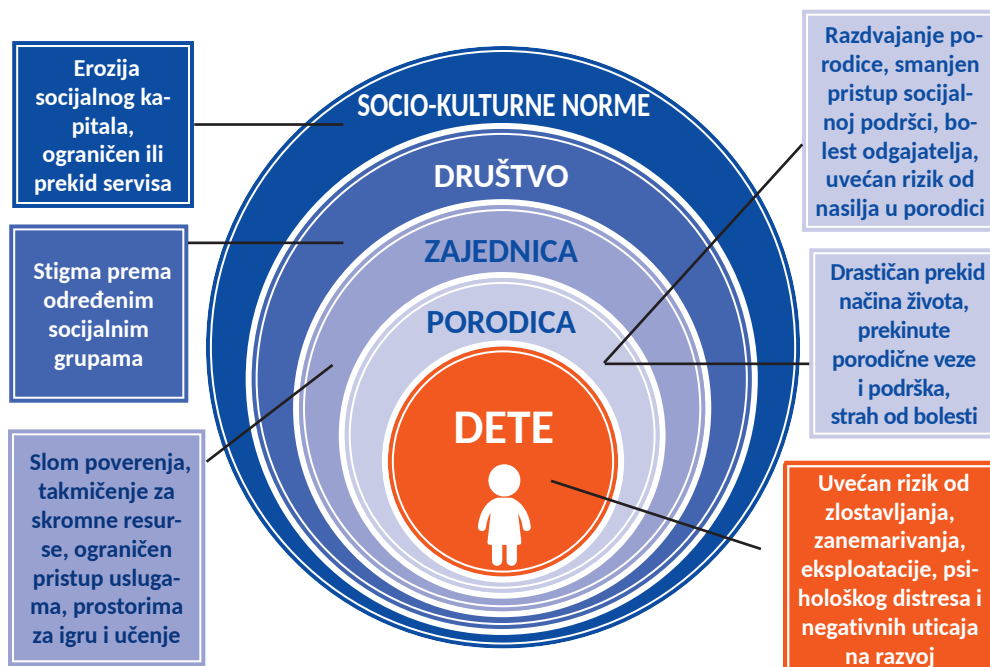
Kriza se može dalje klasifikovati prema **brzini** (iznenadna ili spora), **dužini** (akutna ili dugotrajna) ili **uzroku** (prirodna opasnost ili opasnost koju je izazvao čovek ili kompleksna i mešovita) (Berman et al., 2016) i **predvidivosti** (očekivana i iznenadna). Prirodne opasnosti koje mogu izazvati kriznu situaciju jesu prirodne katastrofe poput poplave, zemljotresa, cunamija, uragana, požara, vulkana, suše, lavine i sl. Najčešće nepogode koje posredno i neposredno izazivaju delovanje ljudi su:

- **tehnološke:** industrijske, hemijske i nuklearne nesreće, eksplozije prirodnog gasa;
- **društvene:** rat, konflikt, bombardovanje, progon, teroristički napad;
- **zdravstvene:** početne zaraze, epidemije i pandemije.

Tokom prve dve decenije XXI veka, prema podacima Agencije Ujedinjenih nacija za smanjenje rizika od nepogoda (2020), oko 90% nepogoda je povezano sa klimatskim promenama, koje imaju snažan uticaj na humanitarne krize i podstiču masovne migracije, odnosno klimatska preseljenja (engl. *climate displacement*). Beg od oružanih konflikata, gladi i klimatskih promena u osnovi je savremenih humanitarnih kriza koje se vezuju za migracije.

Migrantske, kao i druge humanitarne krize razorno utiču na kompletne zajednice, a deca su u tim okolnostima izložena povećanim rizicima od nasilja, svih vidova zloupotrebe i eksploatacije, zanemarivanja, napuštanja, učešću u traumatičnim iskustvima i nizu negativnih uticaja na njihov fizički, psihološki, socijalni i duhovni razvoj.

SLIKA 3.1. Ekološki model uticaja vanrednih i kriznih situacija na dete



Humanitarne krize često imaju dugotrajne, razarajuće posledice na život dece. Uočeno je da tokom vanrednih situacija i humanitarnih kriza dolazi do značajnog opadanja standarda zaštite dece, budući da specifične potrebe za zaštitom dece najčešće nisu prioritet u organizovanju sistemskih reakcije i među-

narodne humanitarne pomoći (The Alliance for Child Protection in the Humanitarian Action, 2019). Posebno je zanemareno rodno zasnovano nasilje, trgovina decom i zloupotreba dečijeg rada. U situacijama vanrednih situacija i masovnih migracija deca se suočavaju sa rizicima od razdvajanja porodica, regrutovanja u oružane snage ili grupe, fizičkog ili seksualnog zlostavljanja, ekonomske eksploatacije, što često ostavlja dugotrajne nepovoljne posledice na njihovo fizičko i mentalno zdravlje, a nekada uzrokuje invaliditet ili smrt.

Sistemi koji su odgovorni za sprečavanje i reagovanje na nasilje, zloupotrebu, eksploataciju i zanemarivanje dece zahtevaju prilagođavanje u kriznim situacijama. Vanredne situacije, međutim, mogu da traju dugo nakon što je kriza prošla, te je potrebno razviti niz efikasnih i održivih rešenja za kratkoročnu i dugoročnu zaštitu dece u vreme humanitarnih kriza. Ta rešenja treba da preveniraju nepovoljne okolnosti, obezbede zaštitu na najrazličitijim lokacijama i omoguće oporavak dece i (re)integraciju u zajednicu. Delotvorna rešenja zaštite dece u ovim situacijama oslanjaju se na postojeće kapacitete, uspešna ili obećavajuća lokalna rešenja i pripremu pre nastanka krize. Intervencije na različitim nivoima sistema (makro, mezo, egzo i mikro) treba da budu uvremenjene, komplementarne i koordinisane među lokalnim, nacionalnim i međunarodnim akterima, da bi podržale fizičko i emocionalno zdravlje, dostojanstvo i dobrobit dece, porodica i zajednica.

Faktori koji utiču na tip i jačinu rizika koji pogađaju decu u raznovrsnim vanrednim situacijama, pa i kod migrantskih kriza, su sledeći:

- priroda i razmera vanrednih situacija,
- broj pogođene dece,
- sociokulturne norme,
- već postojeći rizici kod zaštite dece,
- pripremljenost zajednice za kriznu situaciju i
- stabilnost i kapacitet države pre i tokom krize.

Principi kojima se rukovode međunarodne i druge organizacije koje se bave organizacijom humanitarnih akcija ukazuju na potrebu odgovora prilagođenog konkretnom kontekstu i situaciji, pri čemu je potrebno (Ressler, 1992):

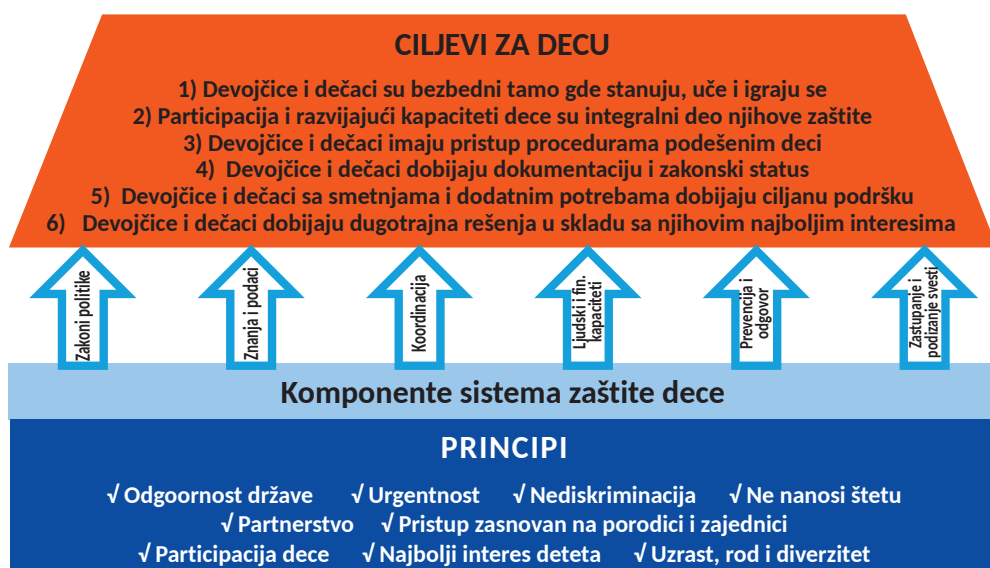
- 1) obezbediti zaštitu i pomoć na licu mesta.** Prioritet je obezbedenje zaštite i pružanje pomoći bez pomeranja stanovništva sa lokacije, tako da porodice mogu zadovoljiti potrebe svoje dece u mestu. Za to je potrebna jasna identifikacija i efikasno adresiranje potreba, što pruža mogućnost da ljudi izaberu da ostanu tu gde jesu i da njihove porodice ostanu zajedno;
- 2) očuvati jedinstvo porodice.** Ako je evakuacija neizbežna, najdelotvorniji način za smanjenje štete po decu jeste njihova evakuacija sa roditeljima ili primarnim odgajateljima;

- 3) evakuacija pod odgovarajućim uslovima.** Evakuacija se odvija na bezbedan način, uzimaju se u obzir želje roditelja i dece, a najbolji interesi deteta se procenjuju prilikom dogovora o prijemu i staranju o deci, i obezbeđuje se pomoć kako bi se sprečilo dalje ili trajno razdvajanje.

Pri tome je važno primeniti mere prevencije razdvajanja porodice, obezbediti potpuno informisanje porodica, evakuisati decu sa najmanje jednim članom porodice ukoliko je ikako moguće, dok je razdvajanje dece poslednja i privremena opcija. Pravila nalažu i da se deca evakušu na najbliže bezbedno i prikladno mesto, koje je na odgovarajući način nadgledano, održavanje komunikacije dece sa porodicom i detaljno dokumentovanje svih ličnih podataka, kontakata i preduzetih postupaka.

Visoki komesarijat Ujedinjenih nacija za izbeglice (UNHCR) u nizu dokumenata naglašava pitanja zaštite dece i usmerenost na osnaživanje nacionalnih, odnosno lokalnih sistema zaštite. To proizlazi iz međunarodne obaveze država da uspostave i sprovedu sistem zaštite dece i osigraju nediskriminatorni pristup zaštiti svoj deci na sopstvenoj teritoriji, nezavisno od pitanja vezanih za boravišni status i državljanstvo. Stoga je UNHCR ustanovio okvir za zaštitu dece (2012), koji se bavi a) zakonima i politikama, b) pitanjima koordinacije, c) aktivnostima prevencije intervencije, d) upravljanjem znanjem i podacima, e) upravljanjem ljudskim i finansijskim kapacitetima, te f) pitanjima zastupanja i podizanja svesti javnosti. Komponente ovako dizajniranog sistema sa međusobno povezanim funkcijama i aktivnostima deluju na nivou lokalne zajednice, te na nacionalnom i međunarodnom nivou. Okvir za zaštitu dece UNHCR strukturiran je oko navedenih komponenti sistema a „ukrovljen” u okviru šest ciljeva zaštite dece (Slika 3.2).

**SLIKA 3.2. Okvir za zaštitu dece (UNHCR, 2012: 13)**



Principi na kojima se ovaj okvir za zaštitu dece zasniva ukazuju na:

- odgovornost država i vlada,
- urgentnost,
- nediskriminaciju,
- nenanošenje štete,
- partnerstvo,
- pristup zasnovan na porodici i zajednici,
- participaciju dece,
- najbolje interese deteta,
- uzrast, rod i diverzitet.

Potrebno je da to bude ugrađeno u zakone i politike, bazu znanja i podatke na kojima zasnivamo znanje, koordinaciju kao komponentu okvira, ljudske i finansijske resurse, ali i na preventivne i responsivne intervencije, te na aktivnosti zastupanja i podizanja svesti.

## **Globalni minimalni standardi za zaštitu dece u humanitarnim akcijama**

Alijansa za zaštitu dece u humanitarnim akcijama, kao globalni interagencijski savez međunarodnih organizacija, akademskih institucija, kreatora politika, donatora i praktičara, na osnovu iskustava iz brojnih humanitarnih kriza 2012. razvila je globalne minimalne standarde za zaštitu dece u humanitarnim akcijama, koji su inovirani 2019. godine. Ovi standardi integrišu principe, kriterijume i norme humanitarnih akcija na način koji promoviše i operacionalizuje prava deteta i kvalitetnu zaštitu dece kroz praktične aktivnosti u vanrednim i kriznim situacijama koje zahtevaju humanitarne akcije (Slika 3.3).

Globalni minimalni standardi su razvijeni kao podrška zaštiti dece u humanitarnim akcijama, kako bi se razvilo zajedničko razumevanje, ojačala koordinacija, unapredio kvalitet programa zaštite dece i njihovih uticaja na decu, markiralo profesionalno polje zaštite dece u specifičnom kontekstu i obezbedila sinteza dosadašnjih znanja i iskustava dobre prakse.

Standardi se zasnivaju na 10 principa, čije poštovanje Alijansa zagovara iz potrebe za primenom i realizovanjem 28 definisanih standarda zaštite deteta. Principi koji su navedeni u dokumentu odnose se na decu u migracijama i drugim vanrednim situacijama, i zasnivaju se na Konvenciji na pravima deteta (Okvir 3.1).

**SLIKA 3.3. Globalni minimalni standardi za zaštitu dece u humanitarnim akcijama**  
(Alliance for Child Protection in the Humanitarian Action, 2019)



### OKVIR 3.2. Principi zaštite dece u vanrednim okolnostima

- 1) Opstanak i razvoj:** humanitarni akteri moraju uzeti u obzir efekte humanitarnog konteksta i njegovih odgovora na ostvarivanje prava i na fizički, psihološki, emotivni, socijalni i duhovni razvoj deteta.
- 2) Nediskriminacija i inkluzija:** humanitarni akteri su dužni da proaktivno identifikuju i reaguju na uzroke i obrasce diskriminacije i isključivanja i da zastupaju pristupačnost sistema zaštite dece za svu decu.
- 3) Participacija deteta:** humanitarni akteri moraju da osiguraju vreme i prostor za smisleno uključivanje dece u sve odluke koje ih se tiču, što se odnosi i na pripremu i reakciju na vanrednu situaciju.
- 4) Najbolji interes(i) deteta:** jeste rukovodni princip i pravo deteta, te moraju biti procenjivani i razmatrani u svim aktivnostima ili odlukama koje se odnose na dete. Ovaj princip usmerava dizajn, primenu, praćenje i prilagođavanje svih humanitarnih programa i intervencije, te je podležan stalnom preispitivanju radi unapređene primene.

- 5) **Unapređenje bezbednosti, dostojanstva i prava ljudi i sprečavanje izlaganja daljoj šteti:** humanitarna pomoć mora biti organizovana tako da se u najvećoj meri umanje rizici sa kojima se suočavaju deca i njihove porodice, uz vođenje računa o očuvanju njihovog dostojanstva.
- 6) **Obezbeđivanje pristupa nepristrasnoj pomoći u skladu sa potrebama i bez diskriminacije:** humanitarni radnici moraju primenjivati humanitarne principe i relevantne zakone, kako bi preispitali svaku akciju koja nepravedno onemogućava decu i njihove porodice da zadovolje osnovne životne potrebe.
- 7) **Pomaganje ljudima da se oporave od fizičkih i psiholoških efekata zaprećenog ili stvarnog nasilja ili prinude:** sve reakcije (i akteri) u zaštiti dece moraju nastojati da učine da se deca osećaju sigurnije, da olakšaju napore deteta i porodice da ostanu sigurni i da smanje izloženost rizicima.
- 8) **Pomaganje ljudima da ostvare prava:** humanitarni akteri moraju zastupati poštovanje ljudskih prava u skladu sa međunarodnim zakonodavstvom koje podržava protektivno okruženje.
- 9) **Jačanje (lokalnog) sistema zaštite dece:** zakoni, institucije, kapaciteti i ostali elementi sistema zaštite dece treba da budu osnaženi, tako da se mogu prilagoditi političkim i kriznim situacijama.
- 10) **Jačanje rezilijentnosti dece u humanitarnim akcijama:** programiranje treba da se zasniva na snagama deteta, na smanjenju rizika i podržavanju pozitivnih odnosa između dece, porodica i zajednica.

Izvor: The Alliance for Child Protection in Humanitarian Action, 2019: 39–48

Standardi su podeljeni u četiri grupe ili stuba: za osiguranje kvaliteta zaštite dece, za rizike zaštite dece, za razvoj adekvatnih strategija i za međusektorsku saradnju i koordinaciju.

- I. Prvi stub predstavlja osnov za **osiguranje kvaliteta**, u okviru koga su svi konteksti i akteri u jednoj državi orijentisani prema zaštiti deteta. U pitanju su standardi koji su generički i koji ne predstavljaju zamenu za politike, programe i mere koji postoje u nacionalnim kontekstima. Smatra se da je kvalitet ovih standarda od najvećeg značaja za pripremljenost države i za njene reakcije u okolnostima koje obuhvataju decu u migracijama (The Alliance for Child Protection in Humanitarian Action, 2019: 52).

**OKVIR 3.3. PRVI STUB – Standardi za osiguranje kvaliteta zaštite dece****Standard 1. KOORDINACIJA**

*Vlasti, humanitarne agencije, organizacije civilnog društva i populacija pogođena humanitarnom krizom koordiniraju akcije radi pravovremene i efikasne zaštite sve pogođene dece.*

Neadekvatna koordinacija umanjuje efektivnost i efikasnost humanitarne pomoći i može proizvesti nepovoljne ishode ili naneti štetu pojedincima, grupama i zajednicama. Koordinacija je neophodna komponenta humanitarnih standarda. Sistem koordinacije ima jednoobrazne ciljeve u svim situacijama, a njegova struktura se menja shodno:

- veličini i uticajima humanitarne krize,
- tipu humanitarne krize (oružani sukob, prirodna katastrofa i sl.);
- karakteristikama pogođene populacije i
- sposobnošću vlade da se bavi problemima zaštite.

Ključne akcije vezane za ovaj standard usmerene su na dve grupe aktera: agencije ili vladina tela koja vode koordinaciju zaštite dece i na članove koordinacionih grupa.

**Standard 2. LJUDSKI RESURSI**

*Usluge zaštite dece pružaju osoblje i saradnici sa dokazanim kompetencijama u svojim oblastima rada, koje je usmeravano procesima i politikama ljudskih resursa koji promovišu pravične radne aranžmane i mere za zaštitu dece od zloupotrebe od strane humanitarnih radnika.*

Sve osoblje i saradnici koji rade u humanitarnim aktivnostima (što se, osim na zaposlene i profesionalce, odnosi i na volontere, aktiviste, ugovarače, konsultante, partnere i bilo koga drugog, kao i na sve ostalo osoblje koje je povezano sa organizacijom ili njenim predstavljanjem) moraju da poznaju i slede politike zaštite dece. Ovaj standard opisuje minimalne standarde za ljudske resurse, praktičare i menadžere koji mobilisu osoblje u pogledu zaštite dece i sprovođenja zaštitnih mera. Standard opisuje potrebu za podrškom osoblju da efikasno obavlja svoj posao, te da se poslodavac pošteno i ravnopravno ophodi prema osoblju.

**Standard 3. KOMUNIKACIJA I ZAGOVARANJE**

*Pitanja zaštite dece bave se zagovaranjem i komuniciraju uz poštovanje dostojanstva, najboljeg interesa i sigurnosti deteta.*

Delotvorna komunikacija i zagovaranje putem tekstova, slika, audio, video i drugih komunikacijskih kanala – mogu podržati samoizražavanje, njihovu



zaštitu i osnaživanje dece. Komunikacija i zagovaranje u humanitarnom kontekstu treba da utiču na čitav niz odgovornih organa, institucija i osoba, kao i na nosioce prava – decu u migracijama. Da bi se obezbedilo da poruke tačno odražavaju glasove dece i da podržavaju njihovu zaštitu, humanitarni akteri koji rade u komunikaciji i zastupanju trebalo bi da:

- obezbede prioritet zaštite dece i principa nenanošenja štete i najboljih interesa deteta,
- slede smernice koje su vezane za poverljivost i zaštitu podataka,
- spreče (situaciono) i sprečavaju (proaktivno) diskriminaciju, govor mržnje i dezinformacije, jer se komunikacija i zagovaranje mogu iskoristiti za lažno predstavljanje, ponižavanje i ugrožavanje konkretne i druge dece u migracijama.

#### **Standard 4. UPRAVLJANJE PROGRAMSKIM CIKLUSOM**

*Svi programi zaštite dece su dizajnirani, planirani, vođeni, praćeni i evaluirani putem strukturiranih procesa i metodologija na osnovu postojećih kapaciteta i resursa, a bave se postojećim i mogućim rizicima i potrebama za zaštitu dece (koji se kontinuirano prilagođavaju na osnovu učenja i dokaza).*

Upravljanje programskim ciklusom predstavlja kontinuiran proces dizajniranja, planiranja, upravljanja, praćenja i vrednovanja programa. To je okvir koji vodi poboljšanju kvaliteta i odgovornosti u humanitarnim intervencijama. Programski ciklus sastoji se od pet osnovnih koraka:

- 1) pripremljenost,
- 2) procena potreba i analiza situacije,
- 3) dizajn i planiranje programa,
- 4) sprovođenje i praćenje programa i
- 5) vrednovanje i učenje na osnovu učinka programa.

#### **Standard 5. UPRAVLJANJE INFORMACIJAMA**

*Aktuelne informacije potrebne za aktivnosti zaštite dece su prikupljene, obrađene, analizirane i podeljene shodno međunarodnim principima zaštite dece i uz puno poštovanje poverljivosti (shodno protokolima za zaštitu podataka i razmenu informacija).*

Neophodno je prikupiti četiri široke kategorije informacija radi zaštite dece u humanitarnim akcijama:

- a) informacije o vanrednoj situaciji i podrška mehanizmima koordinacije;

- b) informacije o celokupnom humanitarnom odgovoru, i posebno o zaštiti dece;
- c) informacije o stanju i potrebama dece u datom kontekstu (odnosi se i na domaćinstva porodica/odgajatelja, specifične faktore rizika i obrasce kršenja prava deteta) i
- d) informacije o posebno ranjivoj deci koja se suočavaju sa problemima zaštite (kojima se obično pristupa preko postupka vođenja slučaja o kome će biti više reči u poglavljima V, VII, VIII i IX).

Ove grupe informacija treba učiniti anonimnim, obraditi, analizirati i deliti, radi donošenja odgovarajućih programskih strategija i odluka. Informacije treba deliti isključivo shodno usvojenim protokolima zaštite podataka i razmene informacija.

Celokupan ciklus upravljanja informacijama opisan je u Okviru za zaštitu i upravljanje informacijama u okviru četiri glavne faze:

- 1) planiranje podataka;
- 2) prikupljanje podataka;
- 3) obrada podataka i analiza i
- 4) razmena informacija i procena.

Peti standard dopunjuje smernice za upravljanje informacijama o zaštiti dece.

## **Standard 6. NADGLEĐANJE NAD ZAŠTITOM DECE**

*Objektivni i blagovremeni podaci i informacije o rizicima zaštite dece su prikupljeni, analizirani i korišćeni i njima se rukuje na principijelan, siguran i kolaborativan način, da bi se omogućila prevencija i intervencija zasnovana na dokazima.*

Nadzor nad zaštitom dece se odnosi na redovan i sistematski pregled (monitoring, praćenje) rizika i kapaciteta sistema zaštite dece u konkretnom humanitarnom kontekstu. Svrha nadzora je pribavljanje dokaza koji informišu analize, strategije i odgovore. Efikasno praćenje treba da bude zajedničko, koordinisano i multisektorsko. Podaci i prikupljene informacije treba da odražavaju situaciju sve dece i rizika po njihovu zaštitu.

- II. Drugi stub se odnosi na zaštitu dece od nasilja, kao i na rizike od nasilja koji se definišu kao „potencijalna kršenja prava deteta i pretnje po njegova prava, što mu može naneti povredu ili štetu” (The Alliance for Child Protection in Humanitarian Action, 2019: 104). Svi rizici navedeni u okviru ovog stuba moraju se posmatrati u međusobnoj vezi, s obzirom na visok stepen verovatnoće njihovog udruženog delovanja. Ukazuje se na potrebu za holističkim sagledavanjem deteta, identifikovanjem vulnerabilnosti i snaga kod svakog deteta i kod njegovog okruženja.

### OKVIR 3.4. DRUGI STUB – Standardi zaštite dece u migracijama

Da bi razumeli rizike kojima su izložena deca u humanitarnim krizama važno je da sagledamo prirodu rizika i ranjivosti individualnog deteta u vezi sa tim rizicima. U ovom kontekstu, na dobrobit dece mogu uticati oružani sukobi, prisilne migracije, katastrofe, degradacija životne sredine, ekonomska nesigurnost, zarazne bolesti, diskriminatorne aktivnosti u društvu, itd. Ranjivost dece može smanjiti njihovu otpornost i sposobnost da prevaziđu rizike.

Deca se mogu suočiti sa višestrukim problemima zaštite istovremeno ili sukcesivno. Glavne oblasti rizika za decu su međusobno povezane i označavaju ključne oblasti za aktivnosti zaštite dece:

- 1) opasnosti i povrede,
- 2) fizičko i emocionalno zlostavljanje,
- 3) seksualno i rodno zasnovano nasilje,
- 4) mentalno zdravlje i psihosocijalni distress,
- 5) deca povezana sa oružanim snagama ili grupama,
- 6) zloupotreba dečijeg rada i
- 7) nepraćena i razdvojena deca.

Dete može biti izloženo višestrukim rizicima, te se na rizike ne može delovati izolovano. Neophodno je sagledati celokupnu situaciju svakog pojedinačnog deteta, identifikovati ranjivosti i snage unutar deteta i njegovog okruženja.

#### Standard 7. OPASNOSTI I POVREDE

***Sva deca i njihovi odgajatelji su svesni i zaštićeni od povreda, oštećenja i smrti usled fizičkih i ekoloških opasnosti, a deca sa povredama i/ili oštećenjima pravovremeno dobijaju fizičku i psihosocijalnu podršku.***

Ovaj standard se bavi fizičkim i ekološkim opasnostima koje povređuju ili usmrćuju decu u humanitarnim krizama. Nenamerne povrede nastaju kad

šteta nije namerno naneta. Namerne povrede prouzrokovane su namernim nasiljem i/ili samopovređivanjem. Nenamerne povrede uzrok su više od 25% smrti među decom starosti 5–14 i vodeći uzrok smrti i trajnog oštećenja kod dece uzrasta 15–19 godina. Mnogo više dece zadobija trajna oštećenja u nenamernim nego u namernim povredama. Humanitarne krize mogu povećati svakodnevne opasnosti i rizike i stvoriti nove, posebno za decu koja su raseljena u nepoznatoj zemlji i okolini. Potrebno je utvrditi (u saradnji sa decom, zajednicama i drugim humanitarnim akterima) koja deca su, u aktuelnom kontekstu, povređena ili usmrćena, na koji način, kada i u kakvim okolnostima. U skladu sa tim podacima, razvijaju se programi zdravstvene, rehabilitacione, ekonomske, pravne i pomoći u socijalnoj inkluziji žrtvama i preživelim.

### **Standard 8. FIZIČKO I EMOCIONALNO ZLOSTAVLJANJE**

*Deca su zaštićena od fizičkog i emocionalnog zlostavljanja i imaju pristup kontekstualno odgovarajućim uslugama, koje su prilagođene rodu, uzrastu i invaliditetu.*

Zlostavljanje podrazumeva bilo koju radnju i propust, što rezultira stvarnom, potencijalnom ili pretnjom štete po dete. Radnje ili propuste koji vode zlostavljanju i zanemarivanju dece mogu činiti roditelji, odgajatelji ili drugi koji se staraju o deci, članovi porodice, osobe na poziciji autoriteta za dete i porodicu, nepoznate osobe, kao i druga deca. Postoje dokazi da je zlostavljanje široko rasprostranjeno i da se povećava u okruženjima humanitarnih kriza, gde obično slabe dotadašnji mehanizmi zaštite u okruženju.

Zlostavljanje ima ozbiljne kratkoročne i dugoročne efekte na sadašnju decu i naredne generacije. Potrebno je da se svi humanitarni akteri uključe u sveobuhvatne i koordinirane intervencije radi prevencije, sprečavanja i zaštitne intervencije u slučajevima zlostavljanja.

### **Standard 9. SEKSUALNO I RODNO ZASNOVANO NASILJE (SRZN)**

*Sva deca su informisana i zaštićena od seksualnog i rodno zasnovanog nasilja i pristupačne su im usluge namenjene žrtvama nasilja, prilagođene njihovom polu, uzrastu, invaliditetu, razvojnoj fazi i kulturnom i verskom poreklu.*

Seksualno nasilje je određeno kao bilo koji oblik seksualne aktivnosti sa detetom (kontaktne ili beskontaktne), koje sprovodi odrasla osoba ili drugo dete koje ima moć nad detetom. Rodno zasnovano nasilje je opšti termin za svako štetno delo počinjeno protiv volje osobe, koje se zasniva na društveno pripisanim polnim/ rodnim razlikama između muškaraca i žena. Obuhvata dela koja nanose fizičku, seksualnu ili mentalnu povredu ili patnju, pretnje

takvim delima, prinude i druga lišenja slobode. Deca koja su pretrpela SGBV su i ona deca koja su izložena štetnim praksama, kao što su dečiji brak ili genitalna multilacija (sakaćenje ženskih genitalija).

Mada sva deca mogu doživeti SGBV, devojčice – posebno adolescentkinje, su neproporcionalno više ugrožene usled svog pola i uzrasta. Jaka društvena stigma čini da seksualno nasilje nad dečacima ostaje nedovoljno vidljivo i ređe prijavljeno, a mehanizmi podrške za preživle muškarce retko postoje. Specifičnu ranjivost imaju deca LGBTIQ+ orijentacije, što zahteva prilagođene preventivne i interventne pristupe.

Svi humanitarni akteri treba da pretpostavljaju da se SGBV dešava u humanitarnom kontekstu. U okviru multisektorskog i koordinisanog odgovora, akteri uključeni u zaštitu dece su odgovorni za sprečavanje i ublažavanje rizika od SGBV-a.

#### **Standard 10. MENTALNO ZDRAVLJE I PSIHOSOCIJALNI DISTRES**

*Deca i njihovi odgajatelji unapređuju mentalno zdravlje i psihosocijalno dobrostanje.*

Humanitarne krize mogu prouzrokovati neposrednu i dugoročnu psihološku i socijalnu krizu kod dece i njihovih odgajatelja, usled izloženosti traumatskim događajima, smrti ili razdvajanja članova porodice, nedostatka osnovnih usluga, pouzdanih informacija, bezbednosti i zaštite, raseljavanja i premeštanja i oslabljenih mreža socijalne podrške porodice i zajednice.

Ukoliko se kriza ne ublaži ili se koriste destruktivne strategije suočavanja (npr. zloupotreba psihoaktivnih supstanci, problemi u ponašanju, samopovređivanje) deca i njihovi odgajatelji mogu razviti probleme u mentalnom zdravlju koji zahtevaju specijalizovanu podršku.

#### **Standard 11. DECA POVEZANA SA ORUŽANIM SNAGAMA ILI GRUPAMA**

*Sva deca su zaštićena od regrutovanja i aktivnosti u oružanim snagama ili grupama, oslobođena i delotvorno reintegrirana nakon regrutovanja i upotrebe u svim kontekstima oružanih sukoba.*

Ovaj standard se odnosi na sve dečake i devojčice koji su u bilo kom svojstvu povezani sa oružanim snagama ili grupama. Deca se u kontekstu oružanih snaga koriste kao borci, čuvari, (de)mineri, ljudski štit, samoubilački bombarderi, za seksualne svrhe, kuvanje i obavljanje poslova u domaćinstvu, kao špijuni, kuriri i za druge svrhe. Regrutovanje podrazumeva prisilno, prinudno prijavljivanje deteta u bilo koju naoružanu grupu. Regrutovanje i upotreba dece u oružanim snagama prepoznati su kao jedan od najgorih oblika dečijeg rada.

### **Standard 12. ZLOUPOTREBA DEČIJEG RADA**

***Sva deca su zaštićena od zloupotrebe dečijeg rada, naročito najgorih oblika dečijeg rada.***

Zloupotreba dečijeg rada se odnosi na učešće dece u radu kojim se deci oduzima detinjstvo, potencijal i dostojanstvo. To je rad koji ometa rast, obrazovanje i negativno utiče na psihofizičku, emocionalnu i socijalnu dobrobit dece. Mnoga deca koja rade angažovana su u najgorim oblicima dečijeg rada: prisilan rad, regrutovanje u oružane grupe, trgovinu ljudima, radnu eksploataciju, seksualno iskorišćavanje ili opasan rad dece. Humanitarne krize neretko dovode do većeg broja dece uključene u neodgovarajući rad i njegove najgore oblike. Stoga je važno izgraditi kapacitete za multisektorski odgovor na zloupotrebu dečijeg rada u humanitarnim krizama, posebno kada su u pitanju forme koje su u najvećoj meri skrivene, informisati i edukovati decu i zajednice o adekvatnim formama rada dece i mehanizmima zaštite.

### **Standard 13. NEPRAĆENA I RAZDVOJENA DECA**

***Razdvajanje porodice je sprečeno, nepraćena i razdvojena deca dobijaju blagovremeno, bezbedno, prilagođeno i pristupačno staranje i zaštitu u skladu sa njihovim pravima i najboljim interesima.***

Razdvajanje porodice može nastati iz različitih uzroka, slučajnih i nameranih. U uslovima humanitarnih kriza, nepraćena i razdvojena deca nemaju porodičnu zaštitu i pomoć onda kada im je najpotrebnija. U mnogim slučajevima razdvajanje se može sprečiti, a humanitarne intervencije mogu pozitivno ili negativno uticati na razdvajanje i spajanje porodica. Ovaj standard podrazumeva niz aktivnosti vezanih za prevenciju razdvajanja, identifikaciju nepraćene i razdvojene dece i za ustanovljavanje mehanizma vođenja slučaja.

Izvor: The Alliance for Child Protection in the Humanitarian Action 2019: 105–160

- III. Treći stub, **razvijanje adekvatnih strategija** zaštite dece, ukazuje na ključne strategije, pristupe i intervencije za sprečavanje i reagovanje na rizike kojima su izložena deca, a koji su opisani u okviru drugog stuba. Treći stub inkorporira socijalno-ekološku perspektivu, koja se zasniva na tome da na dobrobit i razvoj deteta utiču sama deca, porodice (nekad i šira porodična grupa), zajednica u koju je porodica ukorenjena i društva. Ovaj stub se zasniva na razmišljanju koje uzima u obzir sve sisteme zaštite deteta, kako formalne tako i neformalne (The Alliance for Child Protection in Humanitarian Action, 2019: 163).

### OKVIR 3.5. TREĆI STUB – Razvijanje adekvatnih strategija

Treći stub prikazuje socioekološki model u zaštiti dece u skladu sa INSPIRE strategijama za borbu protiv nasilja nad decom (WHO, 2018). Pomoću socio-ekološkog modela sagledavaju se načini na koji su faktori u okruženju međusobno povezani i kako utiču na razvoj i dobrobit deteta. Socio-ekološki model pruža konkretan okvir koji podržava sistemsko razmišljanje za programiranje zaštite dece. Sistemsko razmišljanje uzima u obzir čitav niz problema sa kojima se dete suočava, osnovne uzroke i rešenja dostupna na svim nivoima sistema, kako bi se obezbedio holistički i integrisani pristup zaštiti dece.

#### **Standard 14. PRIMENA SOCIO-EKOLOŠKOG PRISTUPA U PROGRAMIRANJU ZAŠTITE DECE**

*Deca, porodice, zajednice i društva podržana su u staranju o deci i njihovoj zaštiti.*

Primena socio-ekološkog pristupa u zaštiti dece implicira dizajniranje integrisanih pristupa u partnerstvu sa decom, porodicama, zajednicama i društvima na sva četiri nivoa sistema: mikro, mezo, egzo i makro. Ovde se razmatraju i programske aktivnosti vezane za jačanje zakona i politika, finansiranje zaštite dece, usluge socijalne zaštite, aktivnosti uključivanja i razvoja zajednica, podizanja svesti itd.

#### **Standard 15. GRUPNE AKTIVNOSTI ZA DOBROBIT DETETA**

*Deca su podržana kroz planirane grupne aktivnosti koje (a) promovišu zaštitu, dobro stanje i učenje i (b) koje se sprovode na bezbedan, inkluzivan, kontekstualan i uzrastu prilagođen način.*

Kada deca redovno i dosledno učestvuju u grupnim aktivnostima to utiče pozitivno na njihovu sveukupnu dobrobit, unapređuje njihovu rezilijentnost i smanjuje stres. Deca koja su okupljena u predvidivom i podsticajnom okruženju u grupnim aktivnostima imaju priliku da na siguran način uče, relaksiraju se i uspostavljaju veze sa drugom decom i negujućim i zainteresovanim odraslima, izražavaju sebe i osećaju se podržano i uvaženo. Grupne aktivnosti imaju potencijal da promovišu zaštitu tako što a) identifikuju decu koja su ranjiva ili koja doživljavaju zlostavljanje, zanemarivanje, eksploataciju ili nasilje i b) na primeren način učestvuju u upućivanju na nadležne zaštitne službe.

**Standard 16. JAČANJE PORODICE I OKRUŽENJA ZA STARANJE O DECI**  
*Okruženje porodice i drugo okruženje u kome se deci obezbeđuje staranje i nega osnaženi su da podržavaju zdrav razvoj i da zaštite decu od zlostavljanja i drugih nepovoljnih uticaja i nedaća.*

Sva deca su osetljiva na negativne efekte sukoba, katastrofe i raseljavanja. Uprkos rizicima, mnoga deca rastu i napreduju u teškim uslovima.



Ovaj efekat je prepoznat kao rezilijentnost. Poznato je nekoliko zaštitnih faktora koji podržavaju rezilijentnost:

- negujuće i zaštitno okruženje;
- responsivni i podržavajući odgajatelji i
- zdravi odnosi odgajatelja i deteta.

Neposredni odgajatelj je osoba sa kojom dete živi i koja obezbeđuje svakodnevnu brigu, staranje i negu deteta. Neposredni odgajatelj može biti majka, otac, drugi član porodice ili nesrodnici – formalni (usvojitelji, hranitelji, vaspitači, u određenim slučajevima i zakonski staratelji) ili neformalni odgajatelji (osobe koje se staraju o detetu u nesrodničkom neformalnom aranžmanu (prijatelji porodice, kumovi i sl.).

Neposredni odgajatelji imaju značajnu ulogu u jačanju sposobnosti dece da prevladavaju stresne situacije, posebno u humanitarnim situacijama. Odgajatelji takođe mogu predstavljati izvore znatnih rizika po dete. Njihova sposobnost za staranje o detetu i zadovoljavanje njegovih potreba može biti limitirana usled sopstvenih iskustava traume, distresa, nevolje i nedaća tokom sukoba, katastrofa i raseljavanja. Ekonomske teškoće, već postojeće mentalne bolesti, socijalna izolacija, gubici i promene u sastavu porodice i ulogama usled smrti, razvoda i prisilnog razdvajanja, kao i gubitak zaštitnih mehanizama u zajednici povećavaju stres odgajatelja i umanjuju njihove sposobnosti za brigu o deci. Stoga je roditeljima i drugim odgajateljima neophodna blagovremena, prilagođena i dovoljna podrška, kako bi obezbedili odgovarajuću brigu o deci u izazovnim okolnostima humanitarnih kriza.

### **Standard 17. PRISTUPI NA NIVOU ZAJEDNICE**

***Deca žive u zajednicama koje podstiču njihovo blagostanje i prevenciju zlostavljanje, zanemarivanje, eksploataciju i nasilje nad decom, pre, tokom i posle humanitarnih kriza.***

Zajednice imaju važnu ulogu u sprečavanju i reagovanju na rizike sa kojima se suočavaju deca u humanitarnim uslovima. Tokom raseljavanja, usled naglih i značajnih promena, strukture i mreže u zajednici mogu da se poremete, što može oslabiti njihovu sposobnost da zaštite decu. Zajednice takođe mogu biti izvor rizika za dete, u pogledu rizika koji dolaze iz fizičkog okruženja ili od članova zajednice.

Potrebno je da humanitarni akteri razumeju kapacitete postojećih zajednica i šta je to što u njima ima potencijal da promoviše prava, sigurnost, razvoj, blagostanje i učešće dece. Stoga je neophodno temeljno razumevanje konteksta i postojećih praksi, uz uvažavanje i definisanje prioriteta.



Pritom se razumevanje konteksta odnosi i na ponašanja, norme i sisteme verovanja koji utiču na načine prema kojima zajednice sagledavaju detinjstvo, dobrobit dece i njihovu zaštitu. Na nivou zajednice, analiza se usmerava na određivanje prilagođenih i delotvornih načina za obezbeđenje podrške i osnaživanje pozitivnih strategija prevladavanja nedaća, i konstruktivno bavljenje pozitivnim i negativnim socijalnim normama u zajednici.

### **Standard 18. VOĐENJE SLUČAJA**

*Problemi u vezi sa zaštitom dece koji se javljaju kod porodica i dece su identifikovani, a njihove potrebe se uvažavaju kroz individualizovani proces vođenja slučaja, što se odnosi na neposrednu podršku i povezivanje sa odgovarajućim uslugama.*

Vođenje slučaja je pristup koji se bavi potrebama individualnog deteta koje je u riziku od povrede/štete ili je već povređeno. Voditelj slučaja ima ulogu da sistematski i blagovremeno podržava dete i njegovu porodicu, tako što obezbeđuje neposrednu (direktnu) podršku ili preporučuje i upućuje dete i porodicu na druge potrebne izvore pomoći i podrške. Voditelj slučaja obezbeđuje individualizovanu, koordinisanu, holističku i multisektorsku podršku kod neretko složenih situacija zaštite dece. Najbolji interesi deteta, participacija deteta i porodice, individualizovan i kulturno osetljiv pristup u proceni, planiranju i pružanju usluga predstavljaju rukovodne principe ovog modela prakse.

### **Standard 19. ALTERNATIVNO STARANJE**

*Sva deca bez odgovarajuće zaštite i staranja dobijaju alternativno staranje shodno pravima, specifičnim potrebama, željama i najboljim interesima, pri čemu se prednost daje porodičnim oblicima staranja i stabilnim aranžmanima.*

Tokom humanitarnih kriza deca mogu biti odvojena od svojih porodica iz brojnih razloga, te je neophodno stručno utvrditi najprikladniji odgovor u okviru procesa vođenja slučaja. Alternativno staranje deci obezbeđuju staratelji koji nisu biološki roditelji dece, a ono može biti formalno (propisano, nadgledano od strane ovlašćenih organa) ili neformalno. U različitim društvenim i kulturnim kontekstima javljaju se i varijeteti alternativnog staranja koji se prilagođavaju lokalnim kulturnim normama, praksama, zakonima i politikama. Savremena znanja, međunarodni standardi i zakonska rešenja nedvosmisleno daju prioritete porodičnim oblicima alternativnog staranja nasuprot rezidencijalnim (institucionalnim) oblicima staranja. Za decu koja su izbeglice, interno raseljena ili migranti veoma je značajno povezivanje sa ljudima iz njihove zemlje porekla ili zajednice, u različitim tranzitnim tačkama njihovih migracija.

### Standard 20. PRAVDA ZA DECU

*Sva deca koja su u kontaktu sa formalnim i neformalnim sistemima pravosuđa tokom humanitarne krize tretirana su na način koji je prilagođen deci, nediskriminatoran, u skladu sa međunarodnim normama i standardima, i dobijaju usluge koje su odgovarajuće njihovim potrebama i najboljim interesima.*

Tokom humanitarnih kriza, deca potencijalno češće imaju kontakte sa pravosudnim sistemima različitih zemalja tokom migracija. To se dešava usled nedostatka roditeljskog staranja za dete u migracijama (nepraćena i razdvojena deca), ilegalnog prelaska granice, izloženosti zloupotrebi, nasilju, trgovini, eksploataciji, najgorim oblicima dečijeg rada, krivičnih i prekršajnih dela i sl.

U humanitarnim okolnostima, akteri zaštite dece imaju prilike da saraduju sa nacionalnim i lokalnim akterima na osnaživanju pravde za decu. Te prilike mogu da budu okvir za podršku primeni postojećih zakona o zaštiti dece, usklađivanje običajnog, nacionalnog i međunarodnog prava, zagovaranje i podrška novim zakonima koji štite decu i sl. To se odnosi na decu koja su u kontaktu sa pravosudnim sistemom kao svedoci, žrtve, preživeli, optuženi, potencijalni prestupnici, osuđeni prestupnici, i kada je u pitanju kombinacija navedenih statusa.

Izvor: The Alliance for Child Protection in the Humanitarian Action, 2019: 163–219

- IV. Četvrti stub, koji reguliše rad između različitih sektora, stavlja u fokus povezanost rizika kojima su izložena deca sa radom drugih sektora koji treba da nastupaju usaglašeno sa sektorom zaštite dece u određenim segmentima, usled kompleksnosti rizika koji ih pogađaju. U tom kontekstu, naglašava se značaj **multisektorskog pristupa i koordinacije**, jer se smatra da on odražava povezanost potreba dece i naglašava odgovornost svih aktera zaduženih za njihovu zaštitu (The Alliance for Child Protection in Humanitarian Action, 2019: 223).

### OKVIR 3.6. ČETVRTI STUB – Standardi za međusektorsku saradnju

Rizici koji su relevantni za sistem zaštite dece usko su povezani sa radom ostalih društvenih podсистema, jer su potrebe dece utkane u različite sektore. Ovo je naročito izazovno tokom humanitarnih kriza, jer može doći do opadanja kvaliteta obrazovanja, zaposlenosti i sl., što povećava rizike po decu – npr. od dečijih brakova i zloupotrebe dečijeg rada. Multisektorski pristupi naglašavaju kolektivnu odgovornost svih sektora i humanitarnih aktera u zaštiti dece i podršci porodicama da zaštite decu

Integrirani pristup omogućava da dva ili više sektora združeno deluju radi postizanja zajedničkih programskih ishoda. U integrisanom pristupu, polazište je zdrav razvoj i holističko razumevanje dobrobiti deteta, što se nadograđuje na jedinstvene kapacitete svakog pojedinačnog sektora koji koristi svoje specijalnosti za postizanje zajedničkog cilja.

### **Standard 21. OBEZBEĐENA HRANA I ZAŠTITA DECE**

***Sva deca pogođena humanitarnom krizom imaju sigurno dostupnu ishranu koja smanjuje rizike zaštite dece.***

Obezbeđivanje hrane je svojevrsan humanitarni odgovor koji može sačuvati živote i značajno poboljšati bezbednost i dobrobit dece. Ishrana je obezbeđena kada svi ljudi, u svakom trenutku, imaju fizički, socijalni i ekonomski pristup dovoljnoj količini sigurnih namirnica za ishranu, koje zadovoljavaju relevantne prehrambene potrebe i preferencije prema ishrani za aktivan i zdrav život. Nesigurnost u prehrambenim namirnicama povećava rizike zaštite dece i mogućnost izbora negativnih strategija prevladavanja teškoća kao što su zanemarivanje, dečiji brakovi, zloupotreba dečjeg rada i sl.

Zaštita dece se može integrisati u svaki od četiri stuba sigurnosti hrane – dostupnost, pristupačnost, stabilnost i korišćenje – radi podrške dobrostanju i zaštiti dece.

### **Standard 22. SREDSTVA ZA ŽIVOT I ZAŠTITA DECE**

***Odgajatelji i radno sposobna deca imaju pristup adekvatnoj podršci za obezbeđivanje sredstava za život.***

Programske aktivnosti humanitarnih napora koje se bave obezbeđenjem sredstava za život (izdržavanje) moraju biti integrisane sa sistemom zaštite dece, kako bi se izbeglo uvećanje rizika i nanošenje štete deci.

U okviru humanitarnog odgovora, sredstva za život su deo ekonomskog oporavka koji sagledava mogućnosti, sredstva i aktivnosti koje su potrebne za pojedince, porodice i zajednice, da bi oni mogli da steknu dovoljno prihoda za zadovoljenje bazičnih potreba. Humanitarne krize često imaju negativan uticaj na prihode, usled male i neadekvatne potražnje na tržištu rada i nedostataka kvalitetnog obrazovanja.

### **Standard 23. OBRAZOVANJE I ZAŠTITA DECE**

***Sva deca imaju pristup kvalitetnom obrazovanju koje štiti i promovise dostojanstvo i učešće u svim suštinskim aktivnostima društva.***

Neuključenost u obrazovni sistem i procese ima direktne negativne uticaje na razvoj i dobrobit dece. Deca koja se ne školuju suočena su sa većim rizicima od zlostavljanja, zanemarivanja i eksploatacije od druge dece. Sa druge strane, deca koja su izložena rizicima od zloupotrebe na teže načine ulaze u

proces obrazovanja i imaju slabija postignuća u školi. Unapređena saradnja između aktera u zaštiti dece i obrazovanja može doprineti povećanju rezilijentnosti dece, podržanom psihosocijalnom, kognitivnom i fizičkom razvoju, podržati faktore zaštite i ublažiti rizike. Takođe, okruženje škole podržava pozitivne odnose sa vršnjacima i socijalnu koheziju, i promoviše razvoj životnih veština koje unapređuju kapacitete i samopouzdanje dece.

U oblasti obrazovanja, zaštita dece u migracijama zahteva kvalitetno i proaktivno obrazovanje kao pravo deteta, te doslednu i prilagođenu primenu principa jednakosti i inkluzije. Neophodna je i administrativna fleksibilnost zbog pokretljivosti i neizvesne dužine boravka dece i porodica, prekida školovanja, nedostataka dokumenata o prethodnom obrazovanju, raznovrsnosti obrazovnih programa u zemljama porekla, tranzita i krajnjeg odredišta dece u migracijama i sl. Stoga osoblje u sistemu obrazovanja treba da bude podržano i obučeno za uključivanje dece u migracijama u obrazovni proces i upućeno u mehanizme zaštite dece od nasilja.

#### **Standard 24. ZDRAVLJE I ZAŠTITA DECE**

***Sva deca imaju pristup kvalitetnim zaštitnim zdravstvenim uslugama koje su usklađene sa njihovim gledištem, uzrastom i razvojnim potrebama.***

Zdravstveni, kao i programi zaštite dece u humanitarnim akcijama imaju važne i srodne uloge u osiguranju bezbednosti i dobrobiti dece u humanitarnim akcijama. Integrisani pristup zdravlju i zaštiti dece zahteva bezbednost, zaštitu od nasilja, inkluzivnost, sistematičnost, komplementarnost, kao i participativnost dece, porodica i zajednica. To podrazumeva: brigu o zdravlju dece u migracijama koja su izložena nasilju, zanemarivanju, eksploataciji, nepraćena i razdvojena, saradnju tokom epidemija, kao i aktivnosti vezane za seksualno i reproduktivno zdravlje adolescenata, situacije seksualne zloupotrebe i nasilja u porodici, situacije dečijeg braka, maloletničke trudnoće i roditeljstva.

#### **Standard 25. PREHRANA I ZAŠTITA DECE**

***Deca i njihovi odgajatelji, posebno trudnice i dojilje, imaju pristup bezbednoj, adekvatnoj i odgovarajućoj hrani.***

Humanitarni akteri u ishrani i u zaštiti dece imaju važne mogućnosti za saradnju, naročito u prve tri godine života deteta i tokom adolescencije. Deca su, a posebno odojčad i trudne maloletnice, osetljiva na nedovoljnu i neadekvatnu ishranu. Neuhranjenost posebno pogađa decu sa smetnjama u razvoju. U kriznim situacijama i humanitarnim katastrofama često opada nutritivna vrednost ishrane, a odgajatelji se bore da obezbede hranu, prihode i zdravstvenu zaštitu za svoje porodice. Stoga je potrebno ustanoviti zajedničke kriterijume za pristup hrani, međusobno upućivanje i posebnu podršku vulnerabilnim grupama dece u migracijama.

### **Standard 26. VODA, SANITACIJA I HIGIJENA I ZAŠTITA DECE**

*Sva deca imaju pristup odgovarajućoj vodi, sanitarnoj infrastrukturi i higijenskim uslugama koje podržavaju njihovo dostojanstvo i minimiziraju rizike od fizičkog i seksualnog nasilja i eksploatacije.*

Potrebno je da službe za zaštitu dece vode računa i o pijaćoj vodi, sanitarnim uslovima i higijeni osoblja, da bi oni bili u stanju da pruže bezbedne i odgovarajuće resurse, prilagođene potrebama dece. Postoje mnoga područja saradnje službi za zaštitu dece sa drugim humanitarnim akterima, npr. higijenski tretman u intervencijama zaštite dece; prilagođavanje objekata za pristup vodi, sanitarijama i higijeni tako da budu pristupačni i prilagođeni deci i minimiziraju potencijalne rizike za decu; adekvatna i za decu bezbedna podrška u oblasti menstrualne higijene u intervencijama koje su namenjene devojčicama itd.

### **Standard 27. KROV NAD GLAVOM, STANOVANJE I ZAŠTITA DECE**

*Sva deca i njihovi odgajatelji imaju odgovarajuće sklonište koje odgovara njihovim osnovnim potrebama, što se odnosi na bezbednost, zaštitu i pristupačnost prebivališta i neposrednog okruženja.*

Odgovarajuće sklonište i naselja su neophodni za zdravlje i bezbednost porodica i zajednica u migracijama i značajno utiču na fizičko i mentalno zdravlje i dobrobit dece i porodica. Sklonište (ili stanište) je termin kojim se označava životni prostor i oprema domaćinstva, a naselje je šira lokacija gde ljudi i zajednice u migracijama prebivaju. Kod raseljenih i drugih migrantskih porodica varira veličina i sastav porodice, te postoji potreba za fleksibilnošću u pogledu veličine i rasporeda skloništa/staništa.

Kod upravljanja lokalitetima, odnosno naseljima i kampovima gde su smešteni migranti potrebno je obezbediti:

- da izbeglice, interno raseljena lica i druga migrantska populacija ima ravnopravan i dostojanstven pristup skloništu i uslugama u privremenim naseljima (kampovi, prihvatni, kolektivni, i evakuacioni centri, spontana naselja i sl.) dok ne dođu do koherentnijih usluga pomoći i zaštite;
- dostojanstvene uslove života i za raseljeno stanovništvo i za zajednice domaćina i
- zagovaranje i podršku trajnijih rešenja za staništa i naselja migrantske populacije.

U saradnji sa nacionalnim i lokalnim vlastima i partnerima iz organizacija civilnog društva i međunarodnih organizacija, zaduženi za upravljanje skloništima i naseljima, između ostalog:

- koordiniraju i nadgledaju pružanje usluga u privremenim naseljima, pri čemu se pitanja bezbednosti dece i porodica posebno razmatraju (analizom fizičkih rizika u naselju, postavljanjem osvetljenja, prepreka, rasporedom zgrada i prostorija, obezbeđenjem privatnosti i fizičke bezbednosti – posebno za adolescentkinje i kod porodica koje vode žene, identifikovanjem barijera za pristup informacijama ili fizički pristup objektima, određivanjem potreba specifičnih grupa – npr. porodice sa malom decom i sl.) ;
- uspostavljaju strukture upravljanja i zastupanja, i komunikacione sisteme unutar i izvan naselja i mehanizme izveštavanja;
- podržavaju učešće zajednice i uključuju perspektivu dece i porodica u procenu potreba i efekata i u proces monitoringa;
- adaptiraju postojeća skloništa i naselja, u smislu infrastrukture i opreme, radi ublažavanja rizika po decu, što se odnosi i na rizike od zloupotrebe i rodno zasnovanog nasilja;
- ustanovljavaju zajedničke kriterijume sa službom za zaštitu dece za identifikovanje dece i porodica (domaćinstava) u riziku i razvijaju multisektorski mehanizam upućivanja koji je prijateljski i prema deci;
- obučavaju osoblje u svim prihvatnim, kolektivnim, evakuacionim i drugim centrima i kampovima o pitanjima zaštite dece, kako bi deca koja su izložena nasilju i tamo gde postoji ozbiljna zabrinutost za njihovu bezbednost bila što je moguće ranije identifikovana i upućena na odgovarajuću pomoć;
- obezbede informacije o zaštiti od nasilja podešene deci u okviru skloništa i naselja;
- redovno prate pitanja bezbednosti dece, dobijaju i razmatraju povratne informacije od dece i porodica, izveštavaju, razmatraju i unapređuju saradnju sa drugim akterima u zaštiti dece.

### **Standard 28. UPRAVLJANJE KAMPOM I ZAŠTITA DECE**

#### ***Aktivnosti upravljanja kampom bave se pitanjima potreba i zaštite dece u prisilnim migracijama.***

Potrebno je da uprava kampa i akteri zaštite dece zajedno rade na smanjenju rizika sa kojima se deca koja borave u kampovima i drugim migrant-skim skloništima i naseljima suočavaju. Ovo obuhvata pitanja identifikacije dece i populacije u riziku, kao i procenu njihove potrebe za zaštitom i odgovarajućim intervencijama. Posebno se razvijaju procedure i sredstva za identifikaciju dece koja:

- su nepraćena i razdvojena,
- su sa smetnjama u razvoju,
- žive u domaćinstvima koja vode deca i
- žive u domaćinstvima sa više porodica.

Neophodno je i sistematično vođenje evidencije i dokumentacije, te da se prikupljeni podaci o deci u migracijama u kampovima, shodno minimalnim zahtevima, razvrstavaju barem po polu, uzrastu i invaliditetu, odnosno smetnjama u razvoju.

Pri tome je neophodan efikasan sistem komunikacije između uprave kampa i ključnih aktera u zaštiti dece, aktivnosti za ustanovljavanje rodne ravnoteže osoblja u kampu i redovna edukacija osoblja o pitanjima zaštite dece.

Izvor: The Alliance for Child Protection in the Humanitarian Action, 2019: 223–295

### VEŽBA 3.2. Principi i standardi zaštite dece u migracijama

#### UPUTSTVO

**Ova vežba se izvodi u grupama od 4 do 6 učesnika. Optimalno trajanje vežbe je 20 minuta.**

**Cilj vežbe je upoznavanje polaznika sa principima i standardima zaštite dece, kao i da njihovom primenom, na osnovu slučajeva iz prakse, predlože i obrazlože postupke i intervencije u zaštiti dece na zadatom slučaju.**

**Polaznici se dele na grupe od 4 do 6 učesnika i svaka grupa dobija po jedan slučaj sa zadatkom da, uvažavajući osnovne međunarodne principe, odredi šta je potrebno preduzeti da se:**

- obezbedi zaštita i pomoć na licu mesta;
- očuva jedinstvo porodice;
- dete izmesti iz trenutne sredine.

#### Teme za refleksiju i diskusiju

- 1) Šta je primarni cilj vaše intervencije?
- 2) Koje korake treba sprovesti prioritarno da bi se osigurala bezbednost dece?



- 3) Koje dodatne informacije su vam potrebne da biste planirali intervenciju?
- 4) Od kojih službi možete tražiti podatke i sa kojim službama je potrebna saradnja?
- 5) Šta zapažate kao potencijalni rizik?

### Hamza

**Hamzu** su identifikovali terenski socijalni radnici i nakon obavljenog intervjua procenjeno je da je u njegovom najboljem interesu da bude smešten u Integracionu kuću (IK), zbog specifičnog zdravstvenog stanja i zato što je iz Pakistana, a tada je u IK bilo smešteno još dečaka pakistanskog porekla.

Dečak boluje od albinizma - nedostatka melanina u koži. Pored toga što mu je koža izuzetno osetljiva i sklona opekotinama i osipima, Hamza je usled primarnog oboljenja slabovid i nagluv. U pratnji terenskog socijalnog radnika odlazi u policijsku Upravu za strance radi registracije. Kako terenski socijalni radnik nema javna ovlašćenja, Uprava za strance po službenoj dužnosti obaveštava voditelja slučaja nadležnog CSR, koji je dužan da izađe na teren i preuzme maloletnika, kao i da potpiše dokumentaciju.

### Haya

**Haya**, stara 9 godina, putuje sa ocem. Poreklom su iz Sirije. Majka je preminula još u zemlji porekla i devojčica je sama krenula sa ocem na put. Smešteni su u jednom od centara za izbeglice i migrante u Srbiji.

Haya je uključena u školu i redovno posećuje aktivnosti van centra u kom živi. Na aktivnosti van centra najčešće dolazi sama, bez oca, koji je zauzet preprodajom stvari kako bi obezbedio novac za nastavak putovanja. Devojčica je sitne konstitucije, mršava, često nosi istu odeću danima, a ta odeća je u skladu sa uzrastom i polom deteta.

Devojčica i njen otac naizgled imaju dobar odnos, komuniciraju kada se vide, devojčica traži očevo mišljenje kada je on prisutan. Otac delimično obraća pažnju na devojčicu, najčešće želi da ona bude sa svojim vršnjacima, a on sa svojim kada su na istom mestu. Haya od zaposlenih u NVO koji posećuju centar traži pažnju različitim postupcima, inicira zagrljaje i fizički kontakt i ima potrebu da bude istaknuta, primećena i pohvaljena od strane zaposlenih.



### Idris

**Idris (15)** je iz Iraka, putuje sa roditeljima i mlađim bratom. Smešteni su u Azilnom centru, a Idriz je ubrzo počeo da dolazi u dnevni centar, gde učestvuje u raznovrsnim aktivnostima. U početku, kod Idrisa nisu primećeni znaci neobičnog ponašanja niti potreba za dodatnom podrškom. Lepo se adaptirao na okruženje, uspostavljao dobre socijalne odnose i radio na usavršavanju jezika.

Međutim, tri meseca nakon redovnog pohađanja aktivnosti u dnevnom centru Idris je proredio dolaske, a svaki put i kada bi došao bilo je primetno da je došlo do neke promene. U tom periodu i vršnjaci su izveštavali o njegovom mentalnom stanju, ali nisu znali da kažu u čemu je problem, već su navodili da nije dobro. Narednih nekoliko puta Idris je dolazio u centar skoro neprepoznatljiv, ošamućen, pod dejstvom lekova.

*Napomena: Hamza, Haya i Idris* su tokom istraživanja prikupljeni i prilagođeni opisi slučajeva dečaka i devojčice koji su boravili u Srbiji u periodu 2015–2020.

Svaki od 28 standarda u ove četiri grupe ukazuje na ključne aktivnosti za pripremu, prevenciju i intervenciju, indikatore za merenje postignuća, preporuke za prioritete aktivnosti, etička pitanja i uočene nedostatke u znanjima, kao i reference ključnih dokumenata i pomoćnih alata za implementaciju standarda.

Principi na kojima se zasnivaju Globalni standardi oslanjaju se na četiri osnovna principa KPD – opstanak i razvoj, nediskriminacija, participacija i najbolji interesi dece, i promovišu primenu i adaptaciju univerzalnih minimalnih principa humanitarnog delovanja (Sphere Association, 2018), a uvode i dodatne standarde koji su specifični za zaštitu dece:

- izbegavati izlaganje dece daljem riziku tokom intervencija;
- obezbediti pristup neutralnoj pomoći (nediskriminacija u pristupu pomoći);
- zaštita od fizičke i psihološke povrede usled nasilja i prinude;
- pomoć deci da traže svoja prava, pristup žalbi i oporavak od nasilja;
- pospešivanje sistema zaštite dece;
- jačanje rezilijentnosti dece u humanitarnim akcijama.

**VEŽBA 3.3. Refleksija i samorefleksija o perspektivi i izazovima dece u migracijama****UPUTSTVO**

Ova vežba se izvodi samostalno, u parovima ili u grupama od 4 do 6 učenika. Optimalno trajanje vežbe je 30 minuta.

**Teme za refleksiju i diskusiju**

- 1) Koji su problemi sa kojima se mogu suočavati deca bez pratnje?
- 2) Iz kog razloga deca nemaju pratnju?
- 3) Koliko ih je u svetu, u Evropi, u Srbiji?

Mišljenja se beleže na flip čartu.

Nakon pet minuta učesnicima se prezentuju odgovori iz literature i statistički podaci koji odgovaraju na gornja pitanja u toku narednih pet minuta, kako bi imali priliku da konfrontiraju sopstvena mišljenja sa činjenicama o razmerama problema. Zamoljeni su da vizuelizuju konkretno dete i da, sa tim na umu, porazmisle o donjem tekstu (prikazan na PPP, sa italic slovima):

„Deca koja se razdvoje od svojih roditelja u vanrednim okolnostima *gube svoje primarne zaštitne mehanizme*. Kada se eksterni rizici povećaju deci je potrebna sigurnost porodice više nego inače: razdvajanje od člana porodice ili njegov gubitak povećavaju mogućnost negativnog društvenog, ekonomskog i psihološkog uticaja vanrednih prilika. Deca *mogu postati žrtve prisilnog rada, regrutovana u naoružane grupe ili sile ili prodata*. Razdvajanje od odraslih može *redukovati mogućnosti dece da pristupe potrebnoj humanitarnoj pomoći i uslugama*. Istraživanja pokazuju veliki dugotrajan psiho-socijalni uticaj navedenog na decu. *Utvrđene su korelacije između razdvajanja od onoga ko se brine o detetu i smrti deteta*” (Child Protection Working Group, 2016).

Standardi promovišu da se tokom izrade i primene programa zaštite dece nizom preventivnih, razvojnih i zaštitnih intervencija podržava roditeljsko staranje, sprečava razdvajanje porodice i čuva integritet porodice (što obuhvata i prethodnu procenu rizika od ranjivosti i razdvajanja), te organizovanje što bržeg ujedinjenja razdvojenih porodica. Istovremeno, standardi obavezuju na obezbeđenje usluga mentalnog zdravlja i psihosocijalne podrške i na niz procesa čiji je cilj osiguranje da administrativni i pravni postupci odgovaraju najboljim interesima dece.

Značajan set aktivnosti i indikatora posvećen je jačanju i prilagođavanju na porodici zasnovanih oblika alternativnog staranja za decu koja ostanu bez roditeljske brige i prilagođavanju usluga posebno ranjivim i marginalizovanim grupama. Standardi zahtevaju i punu informisanost i participaciju dece i porodica i izradu Standardnih operativnih procedura, koje definišu organizacioni model reagovanja, uloge i odgovornosti svih aktera, jedinstvene kriterijume i procedure shodno jedinstvenom kontekstu određene zemlje i situaciji vezanoj za specifičnu humanitarnu krizu. U Srbiji su standarde operativne procedure za zaštitu dece izbeglica/migranata utvrđene 2016. godine, nakon velikog priliva migranata iz Azije „balkanskom rutom”.

### Ključni termini

**Alternativno staranje.** Oblik celovite zaštite, staranja i nege koju deci bez roditeljskog staranja obezbeđuju staratelji i odgajatelji koji nisu biološki roditelji dece.

**Ekološke migracije (sredinski izazvane migracije).** Vid prisilnih migracija koje su izazvane klimatskim promenama, prirodnim katastrofama i drugim ekološkim promenama koje otežavaju ili onemogućavaju život ljudi na određenoj lokaciji (zbog nedostatka pijaće vode, suše, uništavanja ili zagađivanja useva, vode, vazduha i devastiranja staništa i ljudskih naseobina) usled delovanja ljudi na okruženje.

**Evakuacija.** Premeštanje ljudi (životinja, materijalnih i kulturnih dobara, državnih organa, preduzeća i sl.) sa ugrožene teritorije na teritoriju na kojoj ne postoji opasnost i koja pruža uslove za život i organizovane aktivnosti zaštite. Evakuacija je po pravilu privremena, može biti u većoj ili manjoj meri planska i/ili organizovana.

**Hitni sistemski odgovori.** Odnose se na dva tipa reagovanja na migrantске krize. Preventivni akcioni planovi se operacionalizuju kada je potrebno regulisati preteći ili uočeni pritisak na sistem azila određene države, dok se akcioni planovi upravljanja krizama utvrđuju kada ti pritisci nisu uspešno savladani, te je potrebno odgovoriti na novonastale potrebe i zahteve prihvata izbeglica. (Art. 33 of Regulation (EU) No 604/2013 (Dublin III Regulation))

**Humanitarna kriza.** Jedan ili više događaja koji ugrožavaju bezbednost, zdravlje i dobrobit velike grupe ljudi ili zajednica, što zahteva dodatno angažovanje lokalnih, nacionalnih ili međunarodnih resursa za saniranje posledica i ponovnu izgradnju života zajednica.

**Humanitarni akteri.** Različiti organi, organizacije, službe i međuagencijske mreže koje obezbeđuju da humanitarna pomoć bude usmerena ka onima koji imaju potrebu za njom.

**Inicijalni sistemski odgovor.** Početne odluke i radnje preduzete kao reakcija na određeni događaj, prijavljeni incident ili pojavu. U kontekstu migracija, način na koji sistem angažuje svoje institucije, materijalne i ljudske resurse u organizovanju prihvata migranata. Kod pojedinačnog deteta inicijalni odgovor podrazumeva intervencije koje se shodno individualnoj situaciji pružju kao prve (nekada i hitne), da bi se potom planirale i pružale prilagođene intervencije, usluge i mere.

**Odgajatelj.** Osoba koja se neposredno stara o detetu i sa kojom dete živi. To je obično roditelj – majka i/ili otac, a može biti i drugi član porodice (baba, deda, ujak, tetka, stric i sl.), ili nesrodnici – formalni (usvojitelji, hranitelji, vaspitači, u određenim slučajevima i zakonski staratelji) ili neformalni odgajatelji (osobe koje se staraju o detetu u nesrodničkom neformalnom aranžmanu (prijatelji porodice, kumovi i sl.).

**Vanredne ili krizne situacije.** Preteća stanja koja zahtevaju urgentne akcije, jer je moguć nastanak humanitarnih kriza. Uspešne akcije sprečavaju eskalaciju u katastrofe – humanitarne krize veoma velikih razmera.

**Standardi za zaštitu dece** predstavljaju osnov za postupanje u specifičnim okvirima i situacijama u kojima se može naći dete migrant.

**Principi za zaštitu dece migranata** zasnovani su na standardima i daju uputstva i pravila za postupanje profesionalcima koji su direktno i indirektno uključeni u rad sa decom migrantima.

## Preporuke za dalje čitanje

1. Camp Management Toolkit, International Organization for Migration (IOM), Norwegian Refugee Council (NRC) and UN Refugee Agency (UNHCR), 2015.
2. CBM (2018). Humanitarian Inclusion Standards for Older People and People with Disabilities, International, Bensheim, HelpAge International, London, Handicap International, Lyon Inter - Agency Standing Committee (2015).
3. Inter-Agency Standing Committee (2015). Guidelines for Integrating Gender-Based Violence Interventions in Humanitarian Action: Reducing risk, promoting resilience and aiding recovery, [https://gbvguidelines.org/wp/wp-content/uploads/2015/09/2015-IASC-Gender-based-Violence-Guidelines\\_lo-res.pdf](https://gbvguidelines.org/wp/wp-content/uploads/2015/09/2015-IASC-Gender-based-Violence-Guidelines_lo-res.pdf)
4. Sphere Association (2018). The Sphere Handbook: Humanitarian Charter and Minimum Standards in Humanitarian Response, fourth edition, Geneva, Switzerland, [www.spherestandards.org/handbookT](http://www.spherestandards.org/handbookT)

5. Global Shelter Cluster (2018). Site Planning: Guidance to Reduce the Risk of Gender-based Violence, Third Edition.
6. O’Kane, C. (2013). Guidelines for Children’s Participation in Humanitarian Programming, Save the Children.

## Literatura

- Berman, G., Hart, J., Mathuna, D. O., Mattellone, E., Potts, A., O’Kane, C., Shusterman, J., Tanner, T. (2016). *What We Know About Ethical Research Involving Children in Humanitarian Settings*. UNICEF Innocenti Working Paper 2016-8; <https://www.unicef-irc.org/publications/849-what-we-know-about-ethical-research-involving-children-in-humanitarian-settings-an.html>
- Bose, P., Lunstrum, E. (2014). Introduction: Environmentally induced displacement and forced migration. *Refugee*, 29(2), 1–6.
- Child Protection Working Group (2016). Child Protection in Emergencies: Coordination Handbook. Child Protection AoR; [https://resourcecentre.savethechildren.net/node/9820/pdf/child\\_protection\\_coordination\\_handbook.pdf](https://resourcecentre.savethechildren.net/node/9820/pdf/child_protection_coordination_handbook.pdf)
- Drolet, J. (2017). Forced Migration and the Lived Experiences of Refugees (Chapter 14). In: Michaela Rinkel, Meredith Power (Eds.), *Social Work Promoting Community and Environmental Sustainability: A Workbook for Global Social Workers and Educators*. The International Federation of Social Workers; [https://libres.uncg.edu/ir/uncg/f/M\\_Powers\\_Social\\_2017.pdf](https://libres.uncg.edu/ir/uncg/f/M_Powers_Social_2017.pdf)
- Drolet, J., Hamilton, L., Esses, V., Wright, J. (2016). *Geographies of (im)migration to Canada and Alberta: Improving understanding of social and economic factors driving migration patterns*. Report prepared for the Government of Alberta; [https://www.researchgate.net/publication/316490879\\_Geographies\\_of\\_immigration\\_to\\_Canada\\_and\\_Alberta\\_Improving\\_understanding\\_of\\_social\\_and\\_economic\\_factors\\_driving\\_migration\\_patterns](https://www.researchgate.net/publication/316490879_Geographies_of_immigration_to_Canada_and_Alberta_Improving_understanding_of_social_and_economic_factors_driving_migration_patterns).
- Fahlberg, V. (1991). *A child’s journey through placement*. London: British Agencies for Fostering and Adoption.
- Hagen-Zanker, J. (2008). *Why do people migrate? A review of the theoretical literature. A Review of the Theoretical Literature (January 2008)*. Maastricht Graduate School of Governance Working Paper No.MGSOG/2008/WP002; <http://mpr.ub.uni-muenchen.de/28197/>
- Ressler, E. M. (1992). *Evacuation of Children from Conflict Areas – Considerations and guidelines*. Geneva: UNICEF and UNHCR; <https://www.refworld.org/docid/48abd57c0.html>
- Sphere Association (2018). *The Sphere Handbook: Humanitarian Charter and Minimum Standards in Humanitarian Response, fourth edition*, Geneva, Switzerland; [www.spherestandards.org/handbookT](http://www.spherestandards.org/handbookT)
- The Alliance for Child Protection in the Humanitarian Action (2019). Minimum Standards for Child Protection in Humanitarian Action; <https://alliancecpha.org/>

en/system/tdf/library/attachments/cpms\_2019\_final\_en.pdf?file=1&type=node&id=35094

UNHCR (2012). *A Framework for the Protection of Children*. Geneva: United Nations High Commissioner for Refugees; [ms.emergency.unhcr.org/documents/11982/44178/UNHCR%2C+Child+Protection+Framework%2C+2012/2229a0ca-b1fa-4e68-915e-efe42427e778](https://www.unhcr.org/documents/11982/44178/UNHCR%2C+Child+Protection+Framework%2C+2012/2229a0ca-b1fa-4e68-915e-efe42427e778)

United Nations Office for Disaster Risk Reduction (2020). *UNDRR Annual Report 2019*; <https://www.undrr.org/publication/undrr-annual-report-2019>

World Health Organisations (2008). *Reliefweb glossary of humanitarian terms*. Reliefweb Project; <https://www.who.int/hac/about/reliefweb-aug2008.pdf>

World Health Organization (2018). *INSPIRE Handbook: Action for Implementing the Seven Strategies for Ending Violence Against Children*, World Health Organization; <https://www.who.int/publications/i/item/inspire-handbook-action-for-implementing-the-seven-strategies-for-ending-violence-against-children>.





POGLAVLJE

IV

IDENTIFIKACIJA  
DECE U MIGRACIJAMA  
I ORGANIZOVANJE  
INICIJALNIH  
INTERVENCIJA







## Sadržaj poglavlja i ciljevi učenja

- Preliminarna identifikacija dece u migracijama
- Otvaranje procesa vođenja slučaja
- Pravila intervjuisanja dece
- Početni postupak utvrđivanja i određivanja najboljih interesa deteta
- Prostori podešeni deci

Ovo poglavlje se bavi procesom identifikacije dece u migracijama, postupkom vođenja slučaja u početnim fazama rada sa decom u migracijama i preliminarnim određivanjem najboljih interesa deteta, pomoću postupaka i prostora koji su podešeni deci. Cilj poglavlja je da obezbedi sledeće ishode učenja:

- 1) Razumevanje i interpretacija specifičnosti zaštite dece u vanrednim i kriznim situacijama, tokom procesa identifikacije i organizovanja prvog odgovora.
- 2) Predstavljanje, pojašnjenje, priprema, osmišljavanje pristupa i demonstracija veština pripreme za intervju sa decom u migracijama.
- 3) Razumevanje pravila i upotreba metoda intervjuisanja dece u migracijama.
- 4) Razumevanje, upoređivanje i tumačenje standarda i postupka za utvrđivanje najboljih interesa deteta u migracijama u Srbiji, Evropi i u međunarodnoj praksi tokom identifikacije i inicijalnih intervencija.
- 5) Razumevanje, identifikacija sastavnih delova i vrednovanje postojeće prakse, dizajniranje, provera i primena kriterijuma za procenu podešenosti prostora deci u migracijama u organizacijama, službama i institucijama za rad sa migrantskom populacijom u Srbiji.

## Preliminarna identifikacija dece u migracijama

### Organizovanje prihvata dece

**D**olazak, prijem i skrining – početni pregled jesu ključne tačke u početnom procesu zaštite i pomoći deci u migracijama. To su najčešće prve mogućnosti za formalno identifikovanje dece sa specifičnim ranjivostima i potrebama. Već na graničnim prelazima potrebno je razviti procedure i obučiti osoblje da brzo ali pažljivo:

- uoči među migrantima one koji su mlađi od 18 godina,
- identifikuje nepraćenu i razdvojenu decu,
- identifikuje posebno ranjivu decu (žrtve nasilja, trgovine ljudima, eksploatacije, decu uključenu u oružane sukobe),
- identifikuje drugu posebno ranjivu decu (odojčad i mala deca, obolela ili deca sa povredama, invaliditetom i sl.),
- identifikuje drugu decu koja su u pratnji roditelja ili staratelja kojima je potrebna dodatna pomoć ili zaštita, pa je potrebno uočiti znakove rizika.

Tokom ovih postupaka otvara se mogućnost i za procenu socijalne, emocionalne i mentalne zrelosti i razvoja deteta, njegove sposobnosti za komunikaciju, razumevanje i saradnju. Tokom prijema i skrininga moguće je razviti razumevanje specifičnih planova i želja deteta i obezbediti informacije o raspoloživoj podršci, organizacijama koje je obezbeđuju, procesima i procedurama.

**Prihvat podešen deci** je važan već na granici, jer su mnoga deca tokom putovanja bila suočena sa teškim i uznemirujućim iskustvima. Kod dece se mogu javiti strah, nepoverenje (posebno prema odraslima koji imaju zvanična ovlašćenja da odlučuju o njima) i zabrinutost. Raznovrsna istraživanja i izveštaji ukazuju da je nasilan, grub ili ponižavajući tretman prema deci prisutan na brojnim graničnim prelazima. Izveštaj Lekara bez granica (MSF) iz 2017. godine ukazuje da je 92% dece i tinejdžera koji koriste njihove programe podrške mentalnom zdravlju u Srbiji prijavilo iskustvo fizičkog nasilja od strane policije i pograničnih zvaničnika u tri određene države članice EU. Svi koji su u kontaktu sa decom od prvog trenutka prelaska granice: policija, graničari, socijalni radnici, lekari, humanitarni radnici i drugi, sa decom treba da postupaju pažljivo, sa poštovanjem prema detetovim potrebama i dostojanstvu.

Posebno su osetljive situacije kada su deca u grupi koja je presretnuta tokom ilegalnih migracija. **Presretanje** ili **intercepcija** je svaka aktivnost na kopnu ili moru koja sprečava migrante koji nemaju potrebnu dokumentaciju da nastave putovanje. Pošto su ove aktivnosti povezane sa krivičnim delom krijumčar-

renja ljudi i nedozvoljenog prelaska granice (čl. 350 KZ, 2005) u presretanje su uključene policija, a nekada i vojska i bezbednosna agencija. To je nesumnjivo visokostresna, neretko i fizički ugrožavajuća situacija za decu. U takvim akcijama je moguće identifikovati i zaštititi na licu mesta odojčad, decu predškolskog i mlađeg školskog uzrasta, često i mlađe adolescente (10–14 godina). Starija deca u ovim okolnostima neretko ostaju neprepoznata i neidentifikovana kao deca.

#### OKVIR 4.1. Nedozvoljen prelaz državne granice i krijumčarenje ljudi

(1) Ko bez propisane dozvole pređe ili pokuša da pređe granicu Srbije, naružan ili uz upotrebu nasilja, kazniće se zatvorom do jedne godine.

(2) Kounameridasebiili drugom pribavikakvukorist, omogućava drugom nedozvoljeni prelaz granice Srbije ili nedozvoljeni boravak ili tranzit kroz Srbiju, kazniće se zatvorom od šest meseci do pet godina.

(3) Ako je delo iz stava 2. ovog člana učinjeno od strane grupe, zloupotrebom službenog položaja, ili na način kojim se ugrožava život ili zdravlje lica čiji se nedozvoljeni prelaz granice Srbije, boravak ili tranzit omogućava ili je krijumčaren veći broj lica, učinilac će se kazniti zatvorom od jedne do deset godina.

(4) Ako je delo iz stava 2. ovog člana učinjeno od strane organizovane kriminalne grupe, učinilac će se kazniti zatvorom od tri do dvanaest godina.

(5) Sredstva namenjena ili upotrebljena za izvršenje dela iz st. 1. do 3. ovog člana oduzeće se.

Izvor: Krivični zakonik Republike Srbije, čl. 350

### **Zašto je važno identifikovati decu kao decu u kontekstu migracija?**

Kad osoba poseduje pasoš ili druga odgovarajuća lična dokumenta, relativno je jednostavno razjasniti da li je mlađa od 18 godina. Kod onih koji putuju bez ličnih dokumenata to može biti mnogo teže. Deca takođe mogu davati lažne informacije ne želeći da budu identifikovana kao maloletna. Neka deca namerno kažu da su punoletna zato što ne veruju u dobre namere imigracionih i socijalnih službi, što može biti povezano sa njihovim prethodnim lošim iskustvima. Ili, u drugim situacijama, deca mogu biti uverena da će im to što prikriju da su maloletni omogućiti da nastave put prema zemlji željenog krajnjeg odredišta. Mogu da izjave da je odrasla osoba s kojom putuju roditelj ili staratelj i kada je to netačno. Takođe mogu biti pod pritiskom, ili da, po savetu krijumčara ili trgovaca

ljudima, daju lažne informacije o svom uzrastu. Neke mlađe punoletne osobe u situaciji migracija predstavljaju se kao mlađe od 18 godina, jer računaju da na taj način mogu da ostvare svoje interese i namere, korišćenjem specifičnih prava, koja bi im inače bila nedostupna.

Shodno međunarodnim standardima, kada postoji sumnja oko uzrasta uvažava se pretpostavka da je u pitanju dete – maloletna osoba. To znači da se, ukoliko ne postoje dokazi da osoba ima više od 18 godina, izjava osobe da je maloletna uzima kao validna, čak iako izgleda starije (tzv. pezumpcija maloletnosti). Netačno identifikovanje deteta i proglašavanje maloletnih osoba odraslim može imati posledice koje utiču na ostatak njihovog života. Godine starosti su važne jer:

- ukoliko se dete pogrešno proceni kao punoletno, neće moći da ostvari zaštitu i dobije negu na koje ima pravo prema UN KPD i drugim međunarodnim i nacionalnim zakonima,
- dete neće imati pravo na smeštaj odvojen od odraslih i alternativno staranje, zaštitu od zloupotrebe i pristup drugim uslugama,
- u velikom broju zemalja deca mogu dobiti status privremene zaštite i boravak u zemlji do navršene 18. godine života,
- obezbeđuju imenovanje staratelja koji zastupa prava i interese deteta pred drugim organima, pravo na obrazovanje, zdravstvene i druge usluge,
- kada se donose različite odluke o budućem statusu deteta (npr. azilu, spajanju porodice, preseljenju u treću zemlju, podržanom povratku u zemlju porekla i sl.),
- garantuju pravo deteta da bude saslušano i da njegovi stavovi budu ozbiljno razmatrani i uzeti u obzir prema nacionalnim zakonima, pravo na učešće u pravnim i upravnim postupcima, kao i poseban pristup pravnoj pomoći i zastupanju.

Aktivnosti i odluke tokom registracije dece u migracijama mogu imati dugoročne, pa i dramatične uticaje na dalji život dece. Greške u vidu pogrešno napisanog imena, nekog drugog ličnog podatka, kao i pogrešno određivanje uzrasta su u praksi stvorile brojne trenutne i dugoročne probleme migrantima, jer, ukoliko se ne isprave, i nakon mnogo godina utiču na pravne postupke i druge važne odluke. Postoje brojni dokumentovani slučajevi dece kojima je uskraćena mogućnost spajanja porodice, situacije da su pogrešno smeštene u prihvatne centre za odrasle, ili bila zatvorena u pritvorskim centrima za odrasle. Te situacije doprinose razvoju značajnih neravnoteža u moći među migrantima različitog porekla i uzrasta u izolovanom okruženju centara za smeštaj ili prihvat, što pojačava ranjivost dece migranata, posebno nepraćene i razdvojene, i njihovu izloženost fizičkom i seksualnom nasilju i eksploataciji (Digidiki, & Bhabha, 2017). Seksualno nasilje je prepoznato kao uobičajen metod za uspo-

stavljanje moći i dominacije u zatvorenim socijalnim setinzima, poput zatvora, detencionih centara, kasarni, velikih rezidencijalnih centara za izbeglice i sl. (Warburton, 2016).

Naročito je važno **ne razdvajati braću i sestre** koja putuju zajedno, osim ukoliko postoji jasan rizik od zlostavljanja ili drugo opravdanje za razdvajanje u skladu sa najboljim interesima deteta. Kada grupa braće i sestara doputuje zajedno potrebno je uložiti sve raspoložive resurse i napore da se održe na okupu, naročito kada se utvrdi da su nepraćeni ili razdvojeni.

Prihvatanje treba da obezbedi da deca migranti, bilo da putuju sama ili u pratnji roditelja, staratelja ili člana porodice dobiju odgovarajuće informacije, savete i upućivanje na odgovarajuće usluge, kao i prikupljanje informacija za utvrđivanje njihovog preliminarnog profila.

**Pružanje informacija.** Informacije treba da su obezbeđene što ranije, da budu tačne, celovite, na jeziku i na način na koji individualno dete razume. Kod male dece koja su u pratnji roditelja informacije se obično pružaju preko njih. Starija deca, ona koja putuju bez porodice i druga deca zahtevaju prilagođen pristup u pružanju jasnih i razumljivih informacija – usmenih, pisanih i vizuelnih. Vizuelno prenošenje informacija koristi crteže, animaciju, grafičke prikaze i ilustracije koje olakšavaju razmenu i obradu velikog broja podataka na efikasan, jednostavan, intuitivno razumljiv i univerzalan način. Pisane informacije koje dete može da razume i ponese sa sobom su korisne, i najčešće sadrže relevantne procese i procedure, zakonska prava, obaveze i raspoložive usluge.

Na osnovu informacija prikupljenih tokom preliminarne identifikacije dece u situaciji migracija, obezbeđuju se mere neposredne podrške (npr. aranžmani smeštaja, traženja porodice, zdravstvene, obrazovne i savetodavne usluge, privremena starateljska zaštita) koje garantuju neodložno staranje i zaštitu, te upućivanje na druge službe i usluge koje obezbeđuju dalje intervencije i ostvarivanje prava. Osnovni skrining intervjui zahtevaju minimalnu obuku osoblja, a upotreba pogodnih i standardnih obrazaca olakšava prikupljanje i sistematizovanje podataka.

Standardne operativne procedure u Srbiji (Milanović, Perišić i Milić, 2016) predviđaju dva koraka u preliminarnoj identifikaciji: opservaciju i brzi skrining.

**1) Opservacija:** uočavanje i usmereno posmatranje grupe, porodice ili pojedinačnog deteta, kako bi se brzo prepoznala deca koja se nalaze u pojačanom riziku u odnosu na drugu decu migrante. Opservacijom se, bez uspostavljanja fizičkog kontakta i verbalne komunikacije, obraća pažnja na sledeće znake:

- dete izgleda samo/bez pratnje odraslih/izolovano od grupe sunarodnika;
- dete putuje u grupi druge dece (bez odraslih ili sa malim brojem odraslih);

- ugroženo zdravlje, smetnje u razvoju i/ili invaliditet deteta ili odrasle osobe koja se brine o njemu;
  - ugrožena fizička bezbednost deteta i/ili neprimereno ponašanje odraslog prema detetu;
  - novorođenčad, mlade i maloletne majke i trudnice;
  - dete izgleda uznemireno, uplašeno, razdražljivo;
  - dete traži pomoć i/ili odrasla osoba traži pomoć za dete.
- 2) **Brzi skrining** nakon opservacije jeste postupak u kome se postavljanjem ograničenog broja fokusiranih pitanja bliže utvrđuje da li je dete u riziku, ugroženo, da li mu je i kakva neodložna pomoć potrebna i da li je i kome potrebno uputiti dete na dalju podršku i zaštitu. Pitanja se postavljaju detetu, a shodno situaciji i odraslima u okruženju deteta. Traže se podaci vezani za ime, osobe u pratnji, stanje deteta (bol, glad, umor...), situaciju usled koje dete izgleda ugroženo i sl.

#### OKVIR 4.2. Pitanja za brzi skrining

<b>Pitanja za dete</b>	<b>Pitanja za odraslu osobu</b>
<ul style="list-style-type: none"> <li>– Kako se zoveš?</li> <li>– Da li su tvoji mama/tata u blizini?</li> <li>– Da li su tvoji rođaci u blizini? Braća, sestre?</li> <li>– Da li putuješ sa ovom grupom?</li> <li>– Kako si proveo/la današnji dan/noć?</li> <li>– Da li te nešto jako boli?</li> <li>– Šta se desilo pa si sada sam/a?</li> <li>– Šta bi tebi sada važno?</li> <li>– Imaš li telefon, ranac, novac...?</li> <li>– Šta mogu da ti donesem/ pomognem?</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>– Kako se zovete? Odakle dolazite?</li> <li>– Jeste li umorni, imate li sve što vam je potrebno?</li> <li>– Sa kim putujete? Jesu li sva deca vaša? U kakvom ste srodstvu sa detetom/decom?</li> <li>– Imate li teškoća da pazite na decu na putu?</li> <li>– Jeste li ranije provodili vreme sa njima, pre nego ste krenuli na put?</li> <li>– Da li je dete bolesno, neraspoloženo, nemirno?</li> <li>– Da li ste primetili neuobičajeno ponašanje deteta u poslednje vreme?</li> <li>– Da li ste u kontaktu sa detetovim roditeljima? Da li je dete u kontaktu?</li> <li>– Šta vam je sada potrebno?</li> </ul>

Nakon skrininga, radnik sa prve linije (u pitanju je često granični prelaz ili mesto prvog prihvata migranata) označava posebno rizičnu grupu kojoj dete, po njegovoj proceni, pripada:

- dete bez pratnje,
- razdvojeno dete,
- dete odvojeno od grupe,
- dete u specifičnoj situaciji rizika i/ili traži pomoć.

Detete se dalje **upućuje** na:

- 1) medicinski tretman (kod visoke zdravstvene ugroženosti),
- 2) terenskog socijalnog radnika (kada su u pitanju deca do 14 godina i trudne devojčice, posebno mlađe od 16 godina), ili
- 3) NVO specijalizovanu za rad sa decom (kod druge dece starije od 14 godina).

Radnik sa prve linije nakon toga informiše dete i druge o daljim postupcima i povezuje ga sa osobama i službama koje će nastaviti rad sa detetom.

**Registracija** je postupak, koji sprovode imigracione vlasti (u Republici Srbiji za to je zadužena policija), gde odrasli i deca koja prilikom dolaska u novu zemlju izjavljuju da su izbeglice i žele da podnesu zahtev za azil. Ovaj proces nadgledaju imigracioni službenici, koji beleže lične detalje o pojedincima. U nekim zemljama se nepraćenom i razdvojenoj deci koja traže azil izdaje privremeni identifikacioni broj, privremena izbeglička potvrda, ili potvrda da je podnet zahtev za azil. Tada se pokreće postupak za dobijanje azila. UNHCR takođe registruje osobu kao tražioca azila ili izbeglicu. Lični podaci se registruju, potom proveravaju, što obavlja posebno obučeno osoblje. Važan deo registracije je i dokumentovanje podataka o detetu radi pronalaženja porodice, što je osnova za organizovanje potrage za podacima o prebivalištu roditelja i drugih značajnih osoba radi spajanja porodice. Dete dobija jedinstveni registarski broj, koji je poverljiv, pomaže kod identifikacije deteta i spajanja porodice, a dokumentacija se redovno pregleda, verifikuje i dopunjava novim podacima (UNHCR, 2020).

**Dokumentacija** o deci migrantima, a posebno o nepraćenom i razdvojenoj i drugoj deci u riziku treba da bude pravovremena, pregledna i tačna. Potrebno je pribeležiti informacije koje su potrebne za identifikaciju deteta i potragu za porodicom, kao i druge podatke koji ukazuju na potrebu za odgovarajućim uslugama i merama zaštite. Podaci se prikupljaju od samog deteta, roditelja ili staratelja i drugih lica koja imaju saznanja o detetu. Pri prikupljanju, beleženju i čuvanju podataka potrebno je obezbediti zaštitu podataka o ličnosti, jer su, shodno zakonu, u pitanju naročito osetljivi podaci (Zakon o zaštiti podataka o ličnosti RS, 2018).



Dobra praksa je razvoj uputstva za rukovanje podacima osoba iz migrant-ske ili izbegličke populacije, kako bi se, pored tačnosti i preglednosti, osigurala poverljivost i bezbednost. Obezbeđena poverljivost podataka i informacija koji su prikupljeni tokom skrininga, upućivanja, korišćenja usluga i učešća u pravnim postupcima predstavljaju neophodan uslov za kreiranje okruženja poverenja. To omogućava pojedincima da daju osetljive informacije bez straha od negativnih posledica. Dokumentacija o deci u migracijama koja su upućena na alternativno staranje obavezno sadrži i socijalnu istoriju deteta, podatke o svim smeštajima, donetim odlukama, korišćenim uslugama i postupcima koji su se vodili u ime deteta ili na njegov zahtev.

#### VEŽBA 4.1. Praksa podešena deci

##### UPUTSTVO

**Ova vežba se može raditi samostalno ili u grupi od 4 do 6 učesnika. Optimalno vreme je 20 min.**

##### Zadatak za učesnike

U okviru male grupe razmotrite pet kratkih scenarija i označite one za koje smatrate da na najbolji način predstavljaju primere prakse podešene deci u migracijama. Razmenite svoja razmišljanja u velikoj grupi.

**I. Abraham (15)** je dečak koji je spašen sa broda koji je potonuo usred mora. Kada ga ukrcaju na brod za spasavanje daju mu suv set odeće, topli napitak i nešto za jelo. Jedan od službenika na brodu sedi pored dečaka, pita ga da li je dobro i da li može još nešto da mu donese. Službenik objašnjava dečaku da će mu postaviti nekoliko pitanja. Abraham ukazuje da ne govori taj jezik i da ne razume. Službenik pregleda svoju torbu i donosi set informacionih lifleta na različitim jezicima. Pokazuje ih dečaku, a on uzima onaj koji može da pročita na svom jeziku. Službenik kaže da će se vratiti kasnije sa prevodiocem. Takođe obezbeđuje da ostalo osoblje na brodu zna nacionalnost dečaka i pronalazi dobrovoljca koji će preuzeti odgovornost da se brine o njemu.

**II. Amira (10)** je razdvojena od svojih roditelja tokom puta i putuje sa stricem. Amira želi da se spoji sa bakom, za koju misli da živi u obližnjem izbegličkom kampu. Službenik sa strpljenjem i pažnjom uverava dete da će učiniti sve što je u njihovoj moći da što pre pronađu baku. Nakon toga, službenik razgovara nasamo sa ujakom. Ujak ne želi da dete ode i ostane kod bake. Službenik saopštava Amiri da mora da poštuje želje starijih članova porodice i da ostane sa stricem. Iako je vidljivo da je devojčica veoma uznemirena, niko je ne umiruje, niti joj objašnjava zašto je doneta takva odluka.

**III. Rifat (10)** je prešao granicu sa grupom ljudi koji s njim nisu povezani. Plače i pokušava da objasni radniku na prihvatu da mu čovek sa kojim putuje nije rod i da je bio okrutan i nasilan prema njemu. Radnik pokušava da uteši dete i da ga umiri. Detetu daju igračke sa kojima se igra. Ali Rifata vraćaju čoveku sa kojim je putovao govoreći mu da će sve biti u redu.

**IV. Aladen (17)**, dečak bez pratnje, upravo je preživeo opasan put preko planinskog lanca. Nakon dolaska u zemlju, službenik koji je zadužen da prikupi njegove podatke ostavlja mladića da čeka gotovo 6 sati pre nego što razgovara s njim. Dečak sedi u toploj, lepo uređenoj sobi. Volonter mu je dao hranu i topao čaj. Službenik koji je zadužen za razgovor dolazi, nudi dečaku letak koji objašnjava postupak traženja azila u zemlji. Službenik je oštar, sekantan, odsutan i ne sluša pažljivo šta Aladen govori. Kaže dečaku da će biti poslat u tranzitni centar.

**V. Selma (14)**, devojčica bez pratnje, čeka da se završi postupak registracije izbeglica i procenu najboljeg interesa. Dok čeka, odvode je u toplu živopisnu sobu sa puno slika i plakata na zidovima. Pitaju je da li bi želela da se pridruži nekoj od aktivnosti koje osoblje organizuje sa decom. Osoblje obezbeđuje da Selma interakciju sa decom obavlja na način primeren njenom uzrastu. Selma može da bira između niza aktivnosti, kao što su crtanje, igranje igara, čitanje i sviranje muzičkog instrumenta.

Izvor: Adaptirano prema Future Learn, 2019.

## Utvrđivanje da li je dete bez pratnje ili u pratnji odraslih

Najdelikatniji zadatak kod identifikacije dece je utvrditi da li jeste ili nije u pitanju dete bez pratnje odraslih. Hitna i prioritarna identifikacija dece bez pratnje je zadatak ovlašćenih službenika policije, koji pri tome mogu da koriste pomoć lica koja su obučena za rad sa decom. Ukoliko dete nije sa svojim roditeljima, odnosno zakonskim starateljima ili starateljima po običaju, onda se ono prvobitno tretira kao nepraćeno ili razdvojeno dete. Neka deca nisu u pratnji roditelja ili staratelja, već drugih srodnika ili druge odrasle osobe. Neophodno je pažljivo ispitati i proceniti prirodu, kvalitet, trajanje i implikacije odnosa deteta i odrasle osobe ili osoba koje ga prate. Za svako dete koje putuje bez pratnje odraslih potrebno je (UNHCR, 2008):

- obezbediti momentalnu brigu i nadzor,
- prikupiti što potpunije informacije o poreklu deteta, okolnostima odvajanja od roditelja,

- medicinski, nutritivni i psiho-socijalni skrining,
- preduzeti radnje da se pronađu detetovi roditelji kako bi se omogućilo spajanje porodice, gde god je to moguće.

Nedostatak dokaza (dokumenata) otežava identifikaciju, a u tim slučajevima dete, pored ostalog, može biti i žrtva zlostavljanja, dečijeg braka ili trgovine ljudima. Ukoliko policijski službenik tokom registracije posumnja u istinitost iskaza ili u prirodu odnosa između odrasle osobe i deteta potrebno je postupati sa detetom kao i kod dece bez pratnje odraslih. U ovim situacijama neophodno je poučiti nepraćenu decu o njihovom pravnom položaju (pravima i obavezama tokom boravka na teritoriji zemlje) i to na jeziku i na način koji je razumljiv detetu. Dalja procena koju obavljaju profesionalci iz nadležne službe za zaštitu dece može da utvrdi da je u najboljem interesu deteta da porodična grupa sa kojom dete bez roditeljske pratnje putuje ostane na okupu, ili da je potrebno preduzeti mere za zaštitu deteta.

U situacijama kada se utvrdi ili posumnja da je u pitanju nepraćeno dete, ili da je potrebno detaljnije proceniti potrebe i ranjivosti dece u migracijama, neophodno je hitno pozvati službu za zaštitu dece (u Srbiji je u pitanju centar za socijalni rad – u daljem tekstu CSR, koji ima i ovlašćenja organa starateljstva, shodno Porodičnom zakonu, 2005), gde specijalizovano osoblje radi dalju procenu.

Početni skrining obavlja osoblje na granicama, u policiji, prihvatnim centrima i sl., te je potrebno ukazati na mogućnosti unapređenja tog procesa i prepoznate dobre prakse (UNHCR, 2016):

- Deca koja nezavisno podnose zahtev za azil, kao i razdvojena i nepraćena deca trebalo bi da budu individualno intervjuisana. Pri tome je potrebno postavljati pitanja za utvrđivanje ranjivosti na način koji je primeren uzrastu, polu i kulturnom poreklu deteta.
- Potrebno je posvetiti vreme kako bi se deci objasnili postupci i upotrebe opreme (npr. biometrijska), jer se na taj način umanjuje strah i doživljaj strepnje. Neka deca su primorana da daju lažne informacije o sebi, radi prikrivanja eksploatacije, ili veruju da je njihov interes da daju netačne podatke. Jasno saopštavanje svrhe prikupljanja podataka, poverljivosti intervjua i savetovanja (kao i ograničenja poverljivosti) jesu neophodna osnova za izgradnju poverenja.
- Potrebno je prilagoditi postupke da bi se obezbedilo da deca (pogotovo nepraćena, razdvojena i ona sa drugim specifičnim ranjivostima i potrebama) imaju mogućnost da dobiju odgovarajuće informacije o postupcima azila, što obuhvata i pravo na podnošenje nezavisnog zahteva za azil.
- Na mestima prihvata korisno je organizovati grupne aktivnosti za decu u zatvorenom ili na otvorenom prostoru. To olakšava iden-

tifikaciju i informisanje, a sam postupak skrininga čini manje zastrašujućim.

- Poseban „dečiji sto”, odnosno označeno mesto gde se nalaze osobe zadužene za pružanje pomoći i podrške deci je prepoznata dobra praksa u prihvatnim i skrining centrima, koja olakšava procenu i upućivanje. Kada je moguće i prigodno (npr. na mestima prihvata, gde je veliki broj migranata) obučeno i ovlašćeno osoblje, koje je povezano sa službom za zaštitu dece (bilo da su u pitanju javni uposlenici iz CSR ili tzv. terenski socijalni radnici, odnosno obučeni profesionalci ili relevantni paraprofesionaci iz NVO), obezbeđuje detaljniju i tačniju procenu i upućivanje dece.

Neka deca odlaze bez pratnje iz svog doma jer im je život ugrožen (usled konflikta koji regrutuje adolescente u oružane snage, progona i sl.), kao i usled kompleksnih ekonomskih prilika koje ometaju obrazovanje i ostvarenje životnih mogućnosti mladih u brojnim regionima savremenog sveta. Ta deca, neretko uz podsticaj, nekada nagovor, ali i emocionalnu i organizaciono logističku podršku svojih porodica (u vidu nade za bolju budućnost deteta i/ili porodice, instrukcija, kontakata, novca i sl.), putuju sa osobama od kojih očekuju ostvarenje svojih težnji. Osim dece (najčešće starijih adolescenata muškog pola) koja od početka putuju sama, brojna deca tokom putovanja ostaju bez pratnje. Okolnosti u kojima se dete razdvoji od roditelja ili druge pratnje su sledeće:

- u velikim gužvama, prilikom prelaska granice ili masovnog ukrcavanja u autobuse, vozove, brodove ili druga prevozna sredstva,
- u vreme panike, bekstva od naoružanih ljudi i sl.,
- kada odrasla osoba u pratnji deteta ode nakratko, na primer, da traži hranu – ali se zbog određenih okolnosti ne vrati,
- kada odrasla osoba koja je u pratnji deteta bude pritvorena od strane zvaničnika ili ako su pritvoreni i odrasli i deca, ali na odvojenim mestima,
- kada se roditelji ili staratelji razbole na putu ili preminu,
- u okolnostima kada imigracione vlasti namerno odvoje decu od roditelja.

Deca koja putuju u pratnji roditelja, staratelja ili drugih odgajatelja takođe mogu biti u opasnosti, jer oni koji bi trebalo da se staraju o njima mogu ih ugroziti svojim postupcima ili propustima (situacije u kojima je dete izloženo zlostavljanju i zanemarivanju od strane odgajatelja), ili kada roditelji nisu u mogućnosti da zaštite dete od drugih. U tim situacijama je potrebno **identifikovati rizike** kojima je dete izloženo i preduzeti prigodne mere za zaštitu od zlostavljanja i zanemarivanja. To kao krajnju meru obuhvata i donošenje odluka o odvajanju deteta od roditelja, staratelja ili drugog odgajatelja sa kojim dete putuje.

Posebno je značajno, ali i složeno, identifikovati decu žrtve trgovine ljudima, jer su ova deca visoko ugrožena i potrebna im je specijalizovana zaštita. Pri tome je važno organizovati identifikaciju koja prepoznaje žrtve i trgovce ljudima, senzitivno nastupa prema žrtvama (posebno deci), bez pretnje sankcijama i kriminalizacije za dela na koja su žrtve bile prisiljene.

Pravilna identifikacija dece u migracijama koja su u riziku, obezbeđenje zaštite i alternativnog staranja predstavlja složen i izazovan zadatak za države, zajednice i socijalne službe, usled sledećih okolnosti:

- veoma veliki broj dece koja dolaze u zemlju u kojoj žele da ostanu ili prolaze kroz zemlje tranzita,
- teškoće u razlikovanju dece i mladih odraslih,
- teškoće u utvrđivanju da li deca jesu ili nisu praćena ili razdvojena,
- nedostatak odgovarajućih opcija alternativnog staranja i nedovoljna dostupnost drugih usluga,
- nedostupnost alternativnog staranja, usled čega se deca upućuju na neodgovarajući smeštaj u pritvorskim centrima ili tranzitnim kampovima za odrasle,
- nepostojanje mogućnosti da se deci bez pratnje obezbedi smeštaj odvojen od odraslih,
- nemogućnost pružanja usluga deci na koje imaju pravo,
- neobučenost osoblja i manjak obuka,
- nedostatak koordinacije i saradnje između profesionalnih službi.

Neki od ovih izazova mogu se povezati sa izostankom političke volje za promenama i nerazvijenim resursima na nacionalnom i/ili lokalnom nivou, što se odnosi i na neodgovarajući broj dobro obučenog osoblja kao vitalnu kariku u sistemu zaštite dece. Takođe, ukoliko u određenoj zemlji zakoni i politike ne štite prava dece, kao i kada su politike i zakoni diskriminatorni i štetni prema migrantima, zaštita dece postaje znatno kompleksniji zadatak.

Posebno su izazovne situacije kada je potrebno zaštititi i podržati dete koje ne želi ponuđenu pomoć ili koje želi da oстане u sigurnom smeštaju nekoliko dana pre ponovnog odlaska na (nebezbedno) putovanje.

## **Otvaranje procesa vođenja slučaja**

Nakon identifikacije gde je utvrđeno da je dete u migracijama u riziku kao nepraćeno ili razdvojeno, izloženo nasilju, zlostavljanju, zanemarivanju, trgovini ljudima, eksploataciji i drugim rizicima po bezbednost, zdravlje i razvoj, potrebno je pokrenuti postupak vođenja slučaja.

**Vođenje slučaja** (engl. *case management*) omogućava donošenje odluka sa detetom i za njega, kao i koordinaciju procesa pružanja usluga koje pružaju različite službe, uz pokretanje i sprovođenje pravnih mera zaštite deteta. U većini savremenih zemalja postoje ovlašćene službe zadužene za zaštitu dece koje koriste metod vođenja slučaja. U Srbiji je ovlašćena agencija za zaštitu dece CSR, koji, shodno mesnoj nadležnosti (mestu boravišta deteta), ima odgovornost za svu decu, domaće i strane državljane kojima je potrebna socijalna ili porodič-nopravna (starateljska) zaštita. CSR imaju razvijene procedure vođenja slučaja definisane Pravilnikom o organizaciji, normativima i standardima rada centra za socijalni rad (u daljem tekstu Pravilnik o CSR, 2008).

- Shodno Opštem komentaru Komiteta za prava deteta br. 6, par. 21 (2005), odmah nakon identifikacije da je u pitanju dete bez pratnje, potrebno je u najkraćem mogućem roku postaviti staratelja, kako bi se u daljem postupanju i odnosu prema detetu obezbedilo poštovanje njegovih najboljih interesa. U pitanju je najčešće postupak privremenog starateljstva, koji, shodno zakonu, sprovodi mesno nadležan Organ starateljstva, odnosno CSR (Porodični zakon, 2005).
- Postupak imenovanja staratelja proizlazi iz vođenja slučaja i tesno je povezan sa celim ciklusom procene, planiranja, upućivanja, obezbeđenja usluga i mera zaštite, koordinacije, monitoringa, evaluacije i ponovnog pregleda. Staratelj ima tri osnovne funkcije: a) staranje o najboljem interesu deteta, b) obezbeđivanje ukupne dobrobiti deteta i c) (pravno) zastupanje u svim postupcima pred organima javne vlasti.

U procesu identifikacije, staratelj treba da osigura da se procena uzrasta ne sprovodi u slučajevima kada je očigledno da je osoba mlađa od 18 godina i da se zalaže da se lice tretira kao dete u slučajevima kada se ne može sa sigurnošću utvrditi njegov uzrast. Staratelj treba da utiče na to da se postupak identifikacije odvija u prijateljskoj i bezbednoj atmosferi i da ga obavljaju kvalifikovani profesionalci, koji su prošli obuku o tehnikama za obavljanje razgovora sa decom. Takođe, dužan je da osigura da se procena uzrasta radi uz saglasnost deteta, da insistira da se osoba tretira kao dete ukoliko rezultati procene nisu nesumnjivi, te da obezbedi da su rezultati procene detetu saopšteni na razumljiv i prilagođen način. Staratelj dalje vodi računa o tome da se postupkom identifikacije utvrdi da li je dete u pratnji roditelja ili staratelja, a ako je u pratnji drugih lica – kakav je njihov međusobni odnos, odnosno koja je priroda tog odnosa i da li on može imati neke negativne posledice po maloletnika. Takođe, tokom postupka identifikacije staratelj proverava da li su nadležni državni organi utvrdili da li je u pitanju lice koje želi da zatraži međunarodnu zaštitu. O starateljstvu za decu u migracijama i postupcima procene uzrasta biće više reči u poglavlju X.

Budući da potiče iz sistemskog pristupa u socijalnom radu, vođenje slučaja se usmerava na način na koji pojedinačni korisnik, u našem slučaju dete, funkcionise svakodnevno u svom okruženju i društvenim (pod)sistemima (Žegarac, 2016). Kod dece u situaciji migracija ti (pod)sistemi mogu da budu porodica, grupa u kojoj dete putuje, sistem prihvata i zbrinjavanja migranata, školski, zdravstveni sistem, pravosuđe i policija. Jasno je da dete u situaciji migracija može da ima brojne teškoće da ostvari svoje razvojne i druge životne potrebe tokom puta kroz brojne zemlje i društvene sisteme koji imaju različita pravila, pristupe i kapacite da odgovore na te potrebe i zaštite dete od nasilja i drugih ugrožavajućih okolnosti.

**Slučaj**, odnosno individualne situacije ili okolnosti usled kojih je dete povređeno ili je u riziku da bude povređeno, a koje otežavaju zadovoljavanje potreba, ometaju funkcionisanje i ostvarivanje prava deteta, zahteva pokretanje stručno vođenog procesa promene u cilju zadovoljenja potreba i prevazilaženja problema deteta. Procesom upravlja posebno obučeni stručnjak, **voditelj slučaja**, koji, osim **vođenja**, kombinuje i druge važne funkcije menadžmenta: **planiranje, organizovanje, kontrolu i koordinaciju**. Proces obuhvata aktivnosti procene, aranžiranja pristupa uslugama, planiranja, koordinacije, nadgledanja i evaluacije primene mera i usluga koje treba da odgovore na individualne potrebe deteta (Žegarac, 2016).

Osim na drugim poljima, u savremenim migrantskim i humanitarnim krizama širom planete, vođenje slučaja se pokazalo kao nezaobilazan pristup u radu na slučajevima dece koja imaju kompleksne potrebe za zaštitom. Stoga se kod migrantskih i drugih kriza značajna materijalna i tehnička međunarodna pomoć usmerava na jačanje i prilagođavanje nacionalnog modela vođenja slučaja, ili na njegovo uspostavljanje (Child Protection Working Group, 2016), čime se operacionalizuje i Standard br. 18 globalnih minimalnih standarda za zaštitu dece u humanitarnim akcijama (Alliance for Child Protection in the Humanitarian Action, 2019). Kao esencijalni deo odgovora u zaštiti dece, vođenje slučaja se primenjuje na tri nivoa socio-ekološkog modela: na nivou deteta, porodice i zajednice (Slika 3.1).

#### **OKVIR 4.3. Standard 18. Vođenje slučaja – Globalni minimalni standardi za zaštitu dece u humanitarnim akcijama**

„Decu i porodice koje se suočavaju sa problemima zaštite dece u humanitarnim okruženjima treba identifikovati, a njihove potrebe se uvažavaju kroz individualizovani proces vođenja slučaja, što obuhvata neposrednu pojedinačnu podršku i povezivanje sa odgovarajućim uslugama”.



Vođenje slučaja sastoji se od niza radnji i postupaka koji omogućavaju:

- što tačnije utvrđivanje i procenu potreba, okolnosti i želja pojedinačnog deteta;
- utemeljeno donošenje odluka o najboljim interesima deteta kao centralnom faktoru u procesu opredeljivanja za mere i usluge;
- podržano učešće dece u donošenju odluka i planiranju staranja i podrške;
- sistematsko nadgledanje okolnosti svakog deteta i intervencije za njihovo prilagođavanje shodno individualnim potrebama.

U sistemu socijalne zaštite Srbije, koji koordinira uvezanim multisistemskim odgovorom u zaštiti dece, pa i ugrožene dece u migracijama, vođenje slučaja označava „sistemski pristup u socijalnom radu koji obuhvata aktivnosti procene, aranžiranja pristupa uslugama, planiranja, koordinacije, nadgledanja i evaluaciju usluga koje treba da odgovore na potrebe konkretnog korisnika” (Pravilnik o CSR, 2008, čl. 2). Svaka procena se planira i koordinira sa drugim aktivnostima zaštite deteta, a svrha procene treba da bude transparentna, jasna i prihvatljiva svim učesnicima u procesu (Žegarac, 2016). Kod početne procene najboljih interesa deteta iz migrantske populacije priprema za procenu može da sadrži korake kao što su:

- a) preciziranje ciljeva procene, za svako pojedinačno dete u migracijama za koje se pokreće procena,
- b) utvrditi ključne elemente procene, i to opšte i individualizovane,
- c) mapiranje osoba koje treba da budu uključene u procenu,
- d) mapiranje resursa koji voditelju slučaja i detetu stoje na raspolaganju za zadovoljavanje urgentnih i dugoročnih potreba.

Proces vođenja slučaja usmeren je ka gledištima i odlukama deteta i poro-dice, dok je **najbolji interes deteta** od primarnog značaja. Intervencije podrške, pomaganja i zaštite dece potrebno je prilagoditi njihovoj jedinstvenoj situaciji i karakteristikama (odnosi se na pol, starost, stadijum razvoja, jezik, kulturu, identitet i dr.). Voditelji slučaja pri tome nastoje da podrže i osnaže doživljaj sigurnosti, dobrostanja i otpornost (rezilijentnost) dece. Sistem vođenja slučaja zahteva ustanovljenje procedure i obezbeđen sistem monitoringa, da li se te procedure sprovode na adekvatan način, standarde za zaštitu podataka, obučeno osoblje i superviziju.

Vođenje slučaja može biti relevantno i za decu koja su u tranzitu i onu koja su stigla na svoju krajnju destinaciju. Proces vođenja slučaja je neophodan i kod donošenja odluka o najprikladnijim izborima za dugotrajna rešenja kod dece kojoj je to potrebno. Kod dece u situaciji migracija dugotrajna rešenja se odnose na aranžmane dobrovoljnog vraćanja u zemlju porekla deteta, preseljenje u novu zemlju ili integraciju u zemlju u koju je dete već pristiglo, o čemu će biti više reči u poglavlju X.



U ovom poglavlju će biti predstavljene osnovne karakteristike procesa i detaljniji prikaz pokretanja postupka vođenja slučaja prilikom identifikacije dece iz migrantske situacije u riziku (kojoj pripada i **početna procena najboljih interesa deteta**), što se odnosi na **prijem i početnu procenu**, dok će drugi koraci biti prikazani u poglavlju IX.

## **Osnovne faze vođenja slučaja**

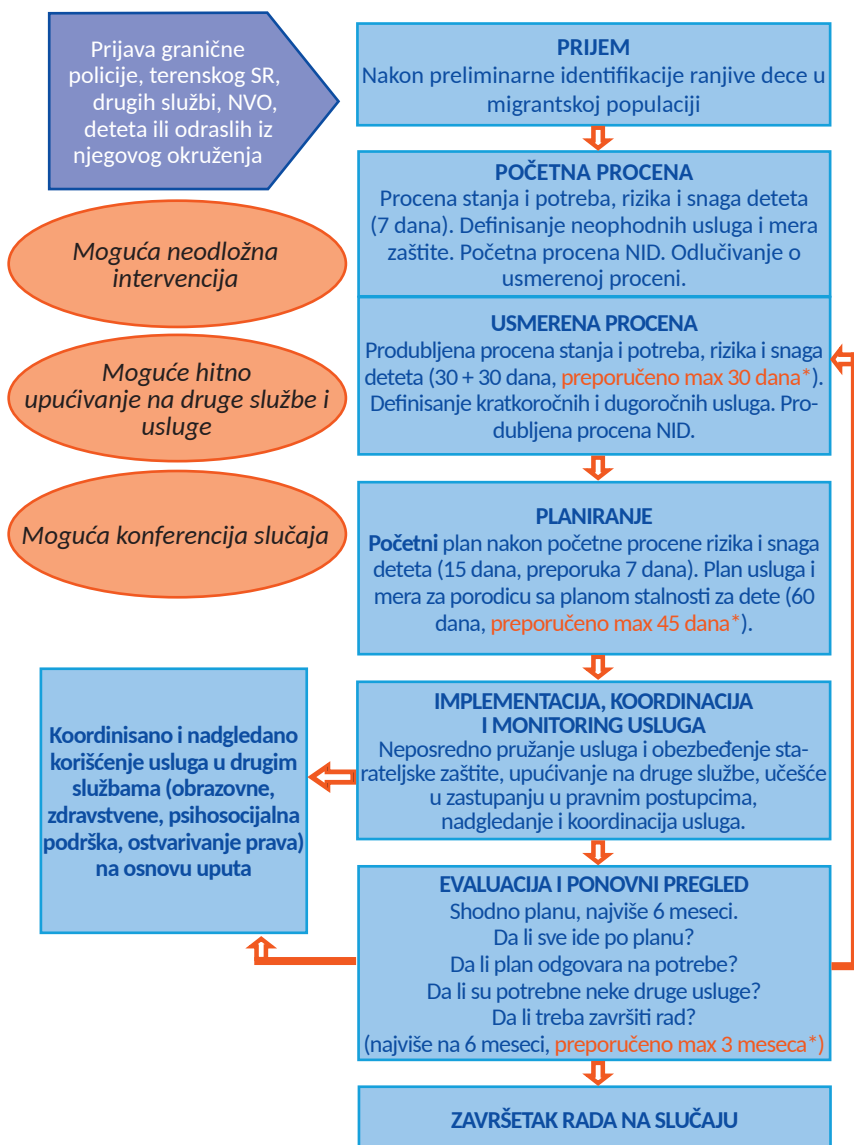
Postoje brojne klasifikacije faza i koraka u vođenju slučaja. U centrima za socijalni rad u Srbiji, osnovne faze vođenja slučaja (Global Child Protection Working Group, 2014; Žegarac, 2016) date su na slici 4.1, gde su postupak i rokovi prikazani shodno Pravilniku o CSR (2008) i SOP (2016). Važno je naglasiti da je pokretanje neodložnih intervencija, upućivanje na druge službe i akcije, kao i iniciranje konferencije slučaja moguće u svakoj fazi ciklusa vođenja slučaja.

- 1. Prijem.** Odnosi se na prihvatanje zahteva, uputa i prijava, te informisanje korisnika o pravima, nadležnostima i pristupačnim oblicima podrške i pomoći. Kod dece u migracijama, prijem u postupku vođenja slučaja (a samim tim i u sistem socijalne i porodičnopravne zaštite) podrazumeva postupak koji započinje nakon preliminirne identifikacije. To je okolnost kada je nakon opservacije i skrininga pri prvom kontaktu deteta sa graničnim ili imigracionim vlastima, ili saradnicima NVO u prihvatnim punktovima i centrima, CSR uključen u zaštitu prava deteta. Druge okolnosti nastaju kada tokom boravka deteta u migracijama na teritoriji Srbije bude uočeno da je dete ugroženo, jer je bez pratnje ili usled izloženosti zlostavljanju, zanemarivanju, eksploataciji, trgovini ljudima, dečijem braku ili drugom obliku grubog kršenja prava deteta.
- 2. Procena.** Procena stanja i potreba dece radi određivanja vrste pomoći i podrške potrebne za prevazilaženje problema ili zadovoljavanje potreba, da li oni zadovoljavaju kriterijume za korišćenje usluga, da li su potrebne intervencije starateljske zaštite i sl. To se u svim slučajevima odnosi na decu u migracijama kod koje je potrebno organizovati i sprovesti ispitivanje i intervencije kod zabrinutosti usled potencijalnog zlostavljanja, zanemarivanja i eksploatacije, kada je potrebno preduzeti specifične mere zaštite. Tokom procene, prikupljaju se potrebne informacije o detetovim okolnostima, potrebama, gledištima, željama i mišljenju. Možda će biti potrebno sprovesti dve odvojene faze procene – **početnu** kratku procenu, i drugu, detaljniju i sveobuhvatniju, takozvanu **usmerenu** procenu.

3. **Planiranje.** Izrada Plana usluga i mera sa planom stalnosti za dete, gde se, u saradnji sa detetom i porodicom, utvrđuju ciljevi, očekivani ishodi, aktivnosti i njihovo vremensko trajanje, definisana prava i obaveze, mehanizmi praćenja i sl. Plan treba da odgovori na prepoznate potrebe pojedinačnog deteta u situaciji migracija i da jasno prikaže relevantne detalje o alternativnom staranju, merama pravne zaštite i uslugama podrške na koje je dete upućeno.
4. **Implementacija, koordinacija i monitoring usluga.** Planirane usluge se pružaju direktno – kada ih neposredno obezbeđuje voditelj slučaja, i po uputu – kada ih pružaju druge službe, institucije i društveni sistemi (npr. zdravstveni, obrazovni, pravosudni i sl.). To podrazumeva razvijene mehanizme upućivanja, „povezivanje korisnika sa pružaocima usluga, pregovaranje, zastupanje korisnika radi prilagođavanja usluga njegovim potrebama i sl. Podrazumevaju i koordinaciju usluga za pojedinačnog korisnika i saradnju sa službama koje pružaju usluge kako bi one pravovremeno, celishodno i ekonomično odgovorile na potrebe korisnika” (Žegarac, 2016: 28). Monitoring se odnosi na aktivnosti praćenja i nadgledanja kako su usluge obezbeđene, da li odgovaraju potrebama korisnika, da li postoje problemi u sprovođenju plana, te intervencije u situacijama teškoća u sprovođenju plana.
5. **Evaluacija i ponovni pregled.** Ponovni pregled predstavlja ponovljenju (dakle inoviranu i shodno aktuelnim prilikama revidiranu) procenu kojom se utvrđuje da li su usluge ispunile svoj cilj, odnosno da li su detetu još uvek potrebne usluge koje je do tada koristilo, ili je potrebno preduzeti neke druge mere i intervencije, odnosno da li su sazrele okolnosti za završetak rada na slučaju. Periodična i redovna evaluacija rada na slučaju u Srbiji sprovodi se na najviše šest meseci, što je veoma dugačak period za najveći deo dece u migracijama koja imaju potrebu za intervencijama socijalnih službi. U propisima koji regulišu planiranje predviđeno je da se evaluacija i ponovni pregled specifikuju i u kraćem i individualizovanim roku, koji je primeren potrebama konkretnog deteta. Tokom evaluacije utvrđujemo da li su detetu potrebne dodatne usluge ili mere zaštite. Takođe, tokom evaluacije i ponovnog pregleda može se utvrditi da usluge koje su do tog trenutka pružane detetu nisu delotvorne, tj. da ne doprinose poboljšanju stanja, ne odgovaraju na potrebe, te da nisu u skladu sa najboljim interesima deteta, što ukazuje na to da ih treba izmeniti i prilagoditi shodno potrebama konkretnog deteta.
6. **Završetak rada.** Kada dete u migracijama „izađe iz sistema” u predviđenim situacijama (npr. dete je spojeno sa porodicom, vraćeno u

zemlju porekla, preseljeno u treću zemlju, osamostalilo se, samovoljno napustilo sistem staranja i ne može mu se ući u trag i sl.), potrebno je na stručan način „zatvoriti“ proces rada, obrazložiti preduzete usluge, intervencije i mere i evidentirati potrebne podatke. Evidencija i dokumentacija preduzetih aktivnosti je ključna karika u uspostavljanju dobre prakse i razvoju uspešnih, fleksibilnih i inovativnih rešenja.

GRAFIKON 4.1. Vođenje slučaja



## Prijem u ciklusu vođenja slučaja kod dece u migracijama

Kod dece u migracijama, prijem u postupku vođenja slučaja najčešće počinje nakon preliminarnе identifikacije koja je ranije opisana. Jedan od ishoda ovog postupka jeste upućivanje deteta na mesno nadležni (obično opštinski) CSR, gde se imenuje voditelj slučaja zadužen za određeno dete.

Tamo gde su razvijeni resursi, predstanica je uključivanje terenskog socijalnog radnika koji obavlja prijem (trijažu) i početnu procenu dece u migracijama, u svim situacijama kada su u pitanju nepraćena i razdvojena deca, deca u riziku od nasilja i eksploatacije, kao i druge dece mlađe od 14 godina, i kod trudnih devojčica, posebno mlađih od 16 godina (Milanović, Perišić i Milić, 2016).

### OKVIR 4.4. Terenski socijalni radnici

**Program terenskih socijalnih radnika** (engl. *outreach social workers*) razvijen je u Srbiji uz pomoć UNICEF-a tokom 2015. godine, da bi se osnažili kapaciteti CSR za reagovanje na veliki priliv dece u migracijama. Terenski socijalni radnik je predstavnik CSR na terenu, zadužen da samostalno, ili uz pomoć stručnjaka iz CSR:

- potvrdi ili opovrgne rezultate preliminarnе identifikacije da je u pitanju dete u migracijama kome je potrebna zaštita CSR i OS,
- izvede početnu procenu, što obuhvata i početnu procenu najboljih interesa deteta, sačinjava samostalne preporuke i konsultativno učestvuje u donošenju odluka za dete i davanju odgovarajućih mišljenja o stanju, potrebama i najboljim interesima deteta,
- koordiniše podršku detetu do dolaska stručnog radnika centra za socijalni rad,
- pruža informacije i psihosocijalnu podršku detetu i porodici,
- podržava voditelja slučaja u organizovanju konferencije slučaja,
- učestvuje na koordinacionim sastancima i razvija svest o ulozi CSR i socijalnih službi u zaštiti dece,
- redovno izveštava relevantne aktere o situaciji i potrebama na terenu.

Terenski socijalni radnici u Republici Srbiji su posebno obučeni i zvanično angažovani (od 2020. godine Ministarstvo za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja neposredno rukovodi programom terenskih socijalnih radnika) profesionalci definisanog stručnog profila: u pitanju su diplomirani socijalni radnici, pedagozi, psiholozi, specijalni pedagozi i defektolozi.

U praksi su, slično iskustvima brojnih zemalja u kojima su humanitarne krize zahtevale dodatne ljudske resurse za pomoć socijalnim službama na terenu, prisutni i tzv. **terenski radnici NVO**. Oni nisu nužno pripadnici specifičnih pomagačkih struka, te deluju uglavnom iz **paraprofesionalne uloge** pomagača. Oni, shodno stepenu svoje obuke i zaduženja u određenim programima međunarodnih i domaćih vladinih i nevladinih humanitarnih organizacija, pružaju potporu različitim akterima na terenu prilikom identifikacije, obezbeđenja psihosocijalne podrške, koordinacije aktivnosti i rada na slučaju i sl.

Izvor: Žegarac, Burgund Isakov, Perišić i Marković, 2021.

Terenski socijalni radnik koji je primio obaveštenje o ugroženom detetu u migracijama radi na utvrđivanju aktuelnog stepena rizika. Kod visokog rizika od povrede ili štete po dete često je indikovano i preduzimanje neodložnih intervencija i hitno uključivanje i zaduživanje voditelja slučaja iz CSR. Srednji nivo rizika ukazuje na aktuelnu zabrinutost za dete usled predvidivih nepovoljnih posledica aktuelnog stanja ili očekivanih narednih postupaka ili propusta koji mogu naneti štetu detetu. U situacijama niskog rizika terenski socijalni radnik upućuje dete na podršku u relevantne programe NVO ili drugih službi, uz odgovarajuću dokumentaciju, a po potrebi i praćenje, bez daljeg angažovanja nadležnog CSR.

#### VEŽBA 4.2. Priprema za pridruživanje

##### UPUTSTVO

**Ova vežba se može raditi samostalno ili u paru. Optimalno vreme je 15 minuta.**

Razmislite o nečemu čega se stidite, ili vas je sramota.

- Kakva bi bila vaša reakcija kada bi vam nepoznata osoba pokućala na vrata i zatražila da razgovara s vama o tom iskustvu?
- Da li mislite da biste rado podelili sve informacije?
- Na koje načine biste mogli da se zaštitite, naročito ako vam nije jasno šta će se dogoditi sa informacijama nakon sastanka?

Napravite beleške o vašim razmišljanjima. Uporedite ove beleške kasnije sa ponašanjem deteta ili roditelja tokom intervjuja.

Uspeh svake, a posebno početne procene zavisi u najvećoj meri od sposobnosti voditelja slučaja (odnosno terenskog socijalnog radnika) da uspostavi

**konstruktivan odnos** sa detetom, koji omogućava saradnju na zajedničkim zadacima. Takav odnos treba da bude u najvećoj mogućoj meri:

- **bezbedan** (objektivno, ali isto tako i u doživljaju deteta),
- **brižan i topao** na autentičan način,
- **poverljiv** (sa odgovarajućim ograničenjima),
- **uvažavajući** prema celokupnosti ličnosti i situacije deteta i
- zasnovan na **celovitim i pouzdanim informacijama**, bez manipulacija, prikrivanja i davanja lažnih nada ili obećanja za koja se ne zna da li mogu biti održana.

Osim odgovarajuće profesionalne i specijalizovane obuke, najbolje rezultate u uspostavljanju odnosa sa decom u nevolji imaju voditelji slučaja ili terenski socijalni radnici koje odlikuje lična toplina, empatija, sposobnost da se pokažu razumevanje za specifičnu situaciju deteta (što obuhvata i uticaj kulture), bez obzira na odlike i ponašanje konkretnog deteta.

#### **VEŽBA 4.3. Priprema terenskog socijalnog radnika za razgovor sa detetom tokom početne identifikacije**

##### **UPUTSTVO**

**Ova vežba se može raditi samostalno ili u grupi od 4 do 6 učesnika. Optimalno vreme 30 minuta.**

Vi ste terenski socijalni radnik angažovan kao ispomoć CSR tokom migrant-ske krize. Potrebno je da utvrdite početni status, moguće rizike kojima je dete izloženo i aktuelne potrebe za pomoći i/ili zaštitom. Na osnovu datog slučaja, pripremite se za razgovor sa detetom. Odgovorite u grupi na sledeća pitanja:

- 1) Kada i gde je najbolje da obavite razgovor sa ovim detetom?
- 2) Kako ćete se obući?
- 3) Kako ćete organizovati okruženje za razgovor?
- 4) Šta ćete poneti od materijala sa sobom?
- 5) Napišite po 3–5 rečenica kojima ćete se predstaviti i objasniti svoju ulogu.
  - a) Roditelju ili drugoj odrasloj osobi sa kojom je dete,
  - b) Detetu koje treba da intervjuišete.
- 6) Zabeležite teme koje treba pokriti radi dobijanja saglasnosti na osnovu pune informisanosti.
- 7) Definišite teme za razgovor.

### Sabina

**Sabina**, krhka, sitna, izgleda kao devojčica osnovnoškolskog uzrasta, sa vidljivim tragovima masnica na licu, deluje uplašeno, krije pogled. Izgleda da razume Paštu, pomalo engleski, nema dokumente.

U 6. je mesecu trudnoće, nastoji da sakrije stomak koji je ipak vidljiv. **Osman (50)**, sa kojim ona putuje, tvrdi da joj je stric i da je vodi kod roditelja u Norvešku.

Upućena je na razgovor sa terenskim socijalnim radnikom, jer je graničaru izgledala kao devojčica mlađa od 15 godina, u specifičnoj situaciji rizika.

*Napomena: Sabina je tokom istraživanja prikupljen i prilagođen opis slučaja devojčice koja je boravila u u Srbiji nekoliko meseci u periodu 2016–2020.*

## Pravila intervjuisanja dece

Intervjuisanje dece jeste kompleksan zadatak koji zahteva obuku i stalno usavršavanje. U kontekstu migracija, intervju sa decom se organizuje radi prikupljanja podataka za potrebe procene ranjivosti i rizika, snaga i potreba, tretmana, za utvrđivanje detetovih gledišta, mišljenja i želja o temi koja ga se tiče, zarad regulisanja pravnog statusa, prikupljanja dokaza za potrebe postupaka pred sudom (tzv. forenzički intervju, prema Stakić, 2019) ili u postupku određivanja najboljih interesa deteta. Specifičnosti dece (uzrast, invaliditet ili smetnje u razvoju, kulturne osobenosti, uticaj traume i sl.) i situacije u kojoj se deca nalaze (npr. izloženost nasilju i pretnji nasiljem, strepnja za značajne osobe, pristupačnost podržavajućeg roditelja ili odgajatelja, podešenost okruženja potrebama dece i sl.) daju okvire za prilagođavanje strategija i taktika u pripremi i realizaciji intervjuja.

Svaki intervju sa decom, nezavisno od konkretnog povoda i svrhe, treba da bude razvojno osetljiv i da koristi pristup usmeren na dete. Tokom intervjuja, potrebe i interesi deteta treba da budu okosnica svih preduzetih postupaka, a na osnovu najboljih raspoloživih znanja i uz najveće moguće predupređivanje mogućih štetnih posledica.

Važno je imati na umu da je kultura jedan od kontekstualnih faktora koji mogu uticati na detetovo razumevanje situacija koje ga ugrožavaju (što se odnosi i na zlostavljanje) i na sposobnost deteta da razgovara o tome sa drugima (Newlin, Steele, Chamberlin, Anderson, Kenniston, Russell, Stewart and Vaughan-Eden, 2015).

Nije dovoljno da intervju ne nanese štetu detetu, već je neophodno da se o strukturiranom razgovoru razmišlja kao o sredstvu za osnaživanje i omoćavanje

deteta. Dete, u razgovoru sa kompetentnom osobom o stvarima koje su mu važne, dobija priliku da artikuliše svoj glas, interese i uticaj na sopstvene okolnosti.

## Razvoj pamćenja i moralni razvoj kod dece

Doseg, razumevanje i uvažavanje glasa deteta je kompleksan zadatak u kultu-rama koje decu proglašavaju nekompetentnom i nepouzdanim. Teorijska razmatranja Piageta popularizovala su interes za razvoj dečijeg pamćenja, a istraživanja pamćenja, razvoja kognitivnih i komunikacionih sposobnosti kod dece, potom i istraživanja moralnog razvoja, sugestibilnosti i uticaja traume na pamćenje dece jesu skorašnja i nedovoljno poznata u stručnoj javnosti (Newlin et al., 2015; Poole & Lindsai, 2002; Hove, Cicchetti, Toth, 2006; Stakić, 2019). Danas je usvojeno gledište da se uzrast i moralni razvoj deteta razvojno podudaraju sa njegovim kognitivnim i jezičkim sposobnostima. Sa uzrastom se rečnik deteta obogaćuje, te deca ulaze u složenije razgovore, a više informacija se skladišti u dugoročnom pamćenju. Razumevanje o istini i laži i sposobnost dece da pruže potpuni narativ o događajima koje su doživela zavise od preseka njihovog moralnog i kognitivnog razvoja, ali i od njihovog jezičkog razumevanja pojmova (Newlin et al., 2015). U Okviru 4.5. data je usklađenost razvoja pamćenja i moralnog razvoja shodno uzrastu i fazi razvoja, zasnovana na teorijama i istraživanjima Piageta i Kohlberga.

### OKVIR. 4.5. Razvoj pamćenja i moralni razvoj kod dece

Godine starosti	Razvoj pamćenja	Moralni razvoj
0-1 <sup>1/2</sup> -2	Prepoznavanje	Nepoznato
2-3 ili 4	Početno prisećanje Početak autobiografske memorije	Zasnovano na poslušnosti i izbegavanju kazne
3 ili 4-9	Prisećanje je snažnije i infantilna amnezija postaje očigledna	Egoističan – zasnovan na egoističnim potrebama i na zadobijanju nagrada ili preimućstva
9 - rane tinežerske godine	Prisećanje je snažnije i infantilna amnezija postaje očigledna	Zasnovano na dobijanju odobravanja i pohvale i izbegavanju neodobravanja i kritike
Tinejdžersko doba - rano mlado doba (12-19)	Prisećanje je pojačano ponavljanjem događaja	Zasnovano na konformizmu i ponašanju u skladu sa pravilima

Izvor: Robins, 2018: 353



## Koncept razvijajućih kapaciteta

Kroz istoriju, deca su posmatrana kao „bića u nastajanju”, koja tek kroz univerzalan proces razvoja postaju članovi društva, a koja tokom tog procesa zavise od zaštite i materijalne pomoći odraslih. Shvatanje da su deca nekompetentna stavljaju dete u poziciju *objekta* koji nema autonomna prava, što je povezano sa statusom nemoći, bezglasnosti i nevidljivosti u društvu. Akumulirana znanja različitih disciplina koje se bave razvojem dece (obuhvata i položaj dece u različitim kulturama) i usvajanje UN KPD (1989) omogućilo je drugačije razumevanje dece i detinjstva. Ona u pravnom smislu više nisu objekti, već subjekti prava, te su svoj deci, nezavisno od uzrasta, priznata ista prava. Način na koji se ta prava ostvaruju razlikuje se među decom različitog uzrasta i zrelosti.

U kontekstu ostvarivanja prava dece, koncept **razvijajućih kapaciteta** (engl. *evolving capacities*), koji je razvila Gerison Lensdaun (Lansdown, 2005), elaboriran je prvobitno u Opštem komentaru br. 7 Komiteta za prava deteta (UN-CRC, 2005), a potom i u nekoliko drugih komentara Komiteta (posebno br. 12, koji obrazlaže participaciju dece). Koncept razvijajućih kapaciteta razvijen je na osnovu naučnih saznanja o ograničenim dometima procene kapaciteta i kompetencija dece na osnovu kalendarskog uzrasta, što je bio dominantan princip za određivanje uzrasnih granica kod merenja razvojnih postignuća i određivanja uzrasnih limita u ostvarivanju prava.

Drugi izvor znanja je koncept koji je razvijen u okviru tzv. „nove sociologije detinjstva”, gde se priča o tzv. **agensnosti ili aktivitetu** dece (engl. *agency*). U studijama detinjstva agensnost se posmatra kao sposobnost dece da konstruišu i odrede sopstveni društveni i život ljudi oko njih, kao i život društava u kojima odrastaju. Fokusiranje na decu kao kompetentne, individualne, društvene aktere omogućava da se sazna više o načinima na koje „društvo” i „socijalna struktura” oblikuju socijalna iskustva, koji su i sami preoblikovani kroz društvene akcije svojih članova, što obuhvata i decu (James and Prout, 1997).

Razvijajući kapaciteti označavaju pozitivan proces osposobljavanja i omogućavanja koji podržava sazrevanje, autonomiju i samoizražavanje deteta (Oswell, 2013; Pascale, 2015; Esser, Meike and Betz, 2016). Kroz ovaj proces deca postepeno stiču znanje, kompetencije i razumevanje, uključujući i razumevanje svojih prava i kako ih najbolje mogu ostvariti. Ovo evolviranje se samo delimično dešava na ustaljen, spontan i „prirodan” način. Ukoliko se detetova autonomija ne podstiče razvoj će biti sporiji, nekompletniji i nediferenciraniji. Potrebno je da sa vremenom (ali i sa novim iskustvima) raste učešće dece u procesima donošenja odluka koje utiču na njih, u skladu sa razvojem kompetencija. Da bi kapaciteti dece evolvirali potrebna je adekvatna stimulacija, te je ohrabrivanje smislenog učešća dece u svakodnevnom životu porodice, zajednice i društva razvojni imperativ.

## **Pripreme i uvodni postupci za razgovor sa decom**

Pre razgovora sa detetom, koji obavlja terenski socijalni radnik ili stručni radnik CSR, potrebno je proveriti postojeće informacije o detetu i porodici, iz službenih i drugih beležaka, dosijea korisnika i baza podataka. Druge organizacije, službe i institucije ili organi koji su ranije ili trenutno rade sa detetom ili porodicom, mogu takođe posedovati važne podatke za pripremu razgovora. Prikupljene informacije pomažu u planiranju, organizaciji i objašnjenju svrhe razgovora, ali i kod opredeljenja da li je potrebno uključiti druge saradnike ili članove tima u razgovor.

- **Predstavljanje i objašnjavanje svoje uloge i svrhe rada**

Veoma je važno da se svaka osoba koja iz službene pozicije razgovara sa detetom u migracijama predstavi imenom i prezimenom, objasni svoju profesionalnu (ili drugu službenu) ulogu, kao i organizaciju ili instituciju za koju radi. Ukoliko se intervju snima, potrebno je objasniti način na koji će se snimci (ili u drugom slučaju beleške) koristiti, odnosno ko može da ima uvid u njih. Neophodno je na razumljiv i nedvosmislen način objasniti razlog posete i nedoumice koje treba razjasniti, šta je potrebno proceniti, odnosno koje odluke mogu biti donete na osnovu razgovora. Po pravilu, o detetu se ne donose odluke bez prethodnog kontakta, odnosno prigodne interakcije i komunikacije sa detetom na koga se te odluke odnose.

- **Pojasniti očekivanja, prava i mogućnosti**

Na prigodan način treba objasniti detetu (shodno okolnostima i drugima sa kojima razgovarate o detetu) kako se obezbeđuje privatnost, poverljivost, dobrovoljnost učešća i poverljivost podataka, zakonska prava, obaveze i mogućnosti dobijanja podrške u ostvarivanju tih prava.

- **Uspostavljanje partnerskog odnosa**

Potrebno je pripremiti se za otpor, odbijanje saradnje i mogući sukob, naročito sa odraslim osobama koje su u pratnji deteta. Dete koje putuje bez pratnje takođe može biti zastrašeno, instruisano ili nepoverljivo. Neka od pitanja koja je potrebno postaviti podrazumevaju otkrivanje traumatičnih iskustava, teških zloupotreba i krivičnih dela ili pribavljanje detalja o aktuelnim (izabranim ili nametnutim) okolnostima i načinima života i uticaju koji to ima na dete. Poruke koje se daju deci i/ili njihovim roditeljima i starateljima treba saopštiti jasno i nedvosmisleno, uz puno uvažavanje autonomije i privatnosti, i sa fokusom na potrebe i interese dece u skladu sa zakonskim ovlašćenjima.

- **Ustanoviti i dogovoriti osnovna pravila ponašanja**

Potrebno je dogovoriti realistična i specifična pravila (tzv. *ground rules*, prema Brubacher, Poole and Dickinson, 2015) koja će se koristiti tokom razgovora

sa detetom. Ključna poruka je da intervjuer pita dete jer ne poznaje situaciju, pa nastoji da dobije potrebne informacije. Potrebno je izgraditi dogovor, naročito za situacije kada dete teba da ispravi intervjuera ako on nešto nije dobro shvatio, da intervjuer može više puta da ponovi pitanje da bi razumeo šta se zaista dogodilo, da dete može da traži bliže objašnjenje ili preformulaciju jer ne razume pitanje, da je u redu da kaže „ne znam”, odnosno da ne nagađa odgovor, kao i dogovaranje načina kako da signalizira umor, veliku nelagodu i sl.

- **Tražiti povratnu informaciju**

Treba proveriti sa detetom (i drugim relevantnim uključenim stranama) kako je razumelo ulogu i svrhu rada ispitivača. Važno je olakšati detetu da postavi dodatna pitanja. Takođe, ako dete postavlja spontana pitanja intrevjuer treba da odgovori na njih. Potrebno je obezbediti informacije kako dete, u slučaju potrebe, može da kontaktira intervjuera ili druge relevantne službe nakon razgovora.

## **Poverljivost i saglasnost na osnovu pune informisanosti**

Poštovanje i praktična primena ključnih etičkih principa **saglasnosti na osnovu pune informisanosti, poverljivosti, privatnosti, dobrovoljnosti i neškodljivosti** podrazumeva posebno izazovan zadatak u specifičnom kontekstu zaštite dece uključene u migracije, naročito u situacijama prisilnih migracija (Forced Migration Review, 2019). Ovi principi imaju izvor još u Hipokratovoj zakletvi, a ugrađeni su i verifikovani u vrednosnim i normativnim okvirima socijalnog rada, ljudskih prava i međunarodne pomoći, što obuhvata i norme koje regulišu načine na koji se rukuje informacijama u humanitarnim krizama.

### **OKVIR 4.6. Prava korisnika socijalne zaštite**

Shodno Zakonu o socijalnoj zaštiti, korisnici, pa i deca u migracijama kojoj su neophodne usluge socijalne i mere porodičnopravne zaštite imaju:

- pravo na informacije,
- pravo na učešće u donošenju odluka,
- pravo na slobodan izbor usluga,
- pravo na poverljivost podataka,
- pravo na privatnost,
- pravo na pritužbu.

Bez smislenog učestvovanja deteta u proceni, odlučivanja o pružanju potrebnih usluga i blagovremenog dobijanja svih obaveštenja koja su mu potrebna za donošenje odluka i pristanak na usluge, nema punovažnog izbora. Ograničen izbor su vezana isključivo za pitanje bezbednosti.

**Uspostavljanje poverenja** između pomagača (profesionalnih i paraprofesionalnih), službi i institucija koje oni predstavljaju i korisnika, u ovom slučaju ranjivih grupa dece u migracijama, jeste osnovni preduslov za ostvarivanje prava i obezbeđenje efikasne podrške, pomoći i zaštite. Profesionalna praksa u zaštiti dece u migracijama podrazumeva zaštitu prava i zastupanje interesa ove dece i njihovih porodica i zajednica. Za to je neophodno uspostavljanje i održavanje odnosa poverenja, što je povezano sa garancijama očuvanja privatnosti i poverljivosti. Sva deca, kao i njegovi roditelji i staratelji, imaju pravo da budu tretirani kao autonomne ličnosti sa pravom na samoodređenje, čijim mišljenjima i izborima se poklanja dužna pažnja. Lična i porodična uverenja i izbori se ne osporavaju i ne ometaju, osim ako to nije neophodno zbog bezbednosti deteta ili drugih osoba, ili zbog bezbednosti zajednice.

**Privatnost** podrazumeva pravo na nemešanje u lični i porodični život. Privatnost deteta i porodice treba u najvećoj mogućoj meri poštovati i čuvati od neetičkog i nezakonskog mešanja, i u tom smislu se prikupljaju samo relevantne informacije. Ne ulazi se u očigledne ili simbolične aspekte ličnog i porodičnog života koji nisu od interesa za pružanje podrške, pomoći ili zaštite.

**Poverljivost** se odnosi na zaštićenost podataka o ličnosti, povezanim licima, okolnostima, stanjima i preduzetim intervencijama. Stoga je potrebno obezbediti sistem prikupljanja, čuvanja i skladištenja podataka koji obezbeđuje da sa podacima, na prigodan način i uz obavezu čuvanja poverljivosti, budu upoznati isključivo oni koji su ovlašćeni. Sa načinima kojima se obezbeđuje poverljivost podataka i sa svrhom njihovog deljenja pod odgovarajućim uslovima treba unapred upoznati dete i osobu koja je ovlašćena da u ime deteta daje informacije (roditelj ili zakonski staratelj deteta). Brojne informacije se mogu podeliti, srazmerno utvrđenoj potrebi i očekivanoj koristi, samo na bezbedan način, i uz eksplicitnu dozvolu deteta, odnosno roditelja ili staratelja. Postoje i nedvosmislena ograničenja poverljivosti. Ona se prvenstveno odnose na situacije u kojima je dete u neposrednoj opasnosti, pa je neophodno obezbediti neodložnu zaštitu. Dužnost obezbeđenja neodložne zaštite je pretežnija od dužnosti čuvanja poverljivosti.

#### **OKVIR. 4.7. Izgradnja odnosa i dobijanje saglasnosti ili pristanka na osnovu pune informisanosti**

Kod predstavljanja možete reći:

- *Zdravo, moje ime je [ime], ja sam [uloga] i radim za [ime organizacije]. Drago mi je što si došao/la danas. Ovde sam da te saslušam i pomognem.*

**Za objašnjenje poverljivosti i ograničenja poverljivosti možete reći:**

- Važno je da znaš da će ostati tajna ono što mi kažeš i sve što zapisujem tokom naših sastanaka. To znači da nikome neću reći ono što mi kažeš, ili deliti bilo koje druge informacije o tvom slučaju, bez tvog odobrenja.

- Postoji nekoliko situacija kada ću možda morati da razgovaram s nekim drugim a da te ne pitam za dozvolu. Ako mi kažeš da ćeš povrediti samog sebe moraću da kažem svom nadređenom ili drugima koji ti mogu pomoći da budeš bezbedan.
- Ako mi kažeš da planiraš da povrediš nekog drugog moram to da kažem da bi se to sprečilo. Ako te je neko povredio, bilo da su to osobe iz tvoje porodice, ili ljudi iz kampa, osoblje ili humanitarni radnici, moram to da kažem svom rukovodiocu i da prijavim šta je ta osoba učinila, tako da ne može da povredi nikog drugog.
- To moram da kažem da bi ti bio dobro i bezbedan i da bi dobio pravu pomoć i zaštitu.
- Osim ovih situacija, ono što pričamo je tajna, i ja to bez tvog odobrenja neću deliti ni sa kim.

Da biste objasnili kako će podaci o osobi biti čuvani na bezbednom i sigurnom mestu možete da kažete:

- *Postoje obrasci koje moram da popunim i da zapišem podatke koje si podelio sa mnom. Ovi obrasci se ne pokazuju drugima – koristim ih kako bih mogao da se setim stvari o tvom slučaju.*
- *Ovi obrasci se čuvaju u zaključanoj kancelariji na sigurnom mestu, ne mogu se pokazivati drugim ljudima i službama, i mogu se koristiti samo za tvoju zaštitu i dobijanje pomoći.*

Kad god je to moguće poverljivost se garantuje, a u sledećim situacijama postoje jasna ograničenja poverljivosti, nakon čega je potrebno preduzeti mere za zaštitu deteta (Schenk and Williamson, 2005):

- Otkrivanje zlostavljanja, zanemarivanja ili eksploatacije deteta;
- Otkrivanje da druga osoba pretili ili nanosi povredu ili štetu detetu;
- Otkrivanje da dete povređuje ili nanosi štetu samom sebi ili postoji pretnja i zabrinutost od samopovređivanja.

O odluci da se preduzmu aktivnosti za zaštitu deteta u situaciji koja bi mogla biti opasna (što podrazumeva i obaveštavanje nadležnih službi), obavezno i prigodno se razgovara sa detetom i, kada je to prikladno, sa roditeljima ili starateljem. Prilikom utvrđivanja da li je neophodno prekršiti poverljivost treba proceniti sledeće faktore:

- Sa kojim se rizicima suočava dete?
- Da li ova situacija zahteva neodložnu intervenciju?

Saglasnost na osnovu pune informisanosti je etički i zaštitni standard koji ima specifičnu primenu kada su u pitanju deca. Deca svih uzrasta imaju pravo na participaciju, punu informisanost i učešće u donošenju odluka koje ih se tiču, a to su svakako sve situacije u kojima se odlučuje o njihovim pravima. Pri tome je detetu potrebno pružiti sve relevantne informacije na kulturno, rodno i razvojno prigodan način i obezbediti mu podršku za razumevanje informacija.

- Deca na prigodan način moraju dati svoj pristanak za učešće, ali saglasnost je potrebno pribaviti od odgovarajuće odrasle osobe, najčešće roditelja ili staratelja.
- Saglasnost o učešću u određenim postupcima daje roditelj ili staratelj (što može biti poseban izazov kod nepraćene ili razdvojene dece) osim kada je to u suprotnosti sa interesima deteta.
- Lični podaci dece se obrađuju u skladu sa zakonom, a na način koji je u najboljem interesu deteta.
- Gde god je prigodno treba obezbediti dobrovoljno učešće dece, a pri tome omogućiti da deca znaju da se mogu zaustaviti ili povući u bilo kom trenutku.
- Intervjuer je dužan da obezbedi deci, njihovim roditeljima ili starateljima sve relevantne informacije o svrsi prikupljanja i korišćenja podataka, relevantnim procedurama, pravima i dužnostima, na način primeren njihovoj kulturi i obrazovanju, na jeziku koji im je razumljiv, uz učešće kvalifikovanog tumača ili prevodioca kad god je to moguće.
- Pri pribavljanju saglasnosti na osnovu pune informisanosti i dobijanju pristanka od dece potrebno je omogućiti i podstaći postavljanje dodatnih pitanja.
- Postupci tokom intervjuja treba da odražavaju potrebu da se zaštite deca i njihovi najbolji interesi.

Zakonski, deca nisu u stanju da daju valjanu saglasnost na osnovu pune informisanosti (osim u definisanim slučajevima shodno Porodičnom zakonu Republike Srbije, 2005) dok ne napune 18 godina. Pre nego što učestvuju u određenom postupku od njih se traži **pristanak**, odnosno njihovo slaganje da učestvuju. Oni takođe mogu da odbiju učešće, odnosno da ne daju pristanak. Sve su brojniji autori koji zastupaju shvatanja da su deca (naročito starijeg uzrasta) kompetentna da samostalno daju saglasnost (npr. Baines, 2011). Kako navodi Sara Benks (2012), kod većine odluka koje se svakodnevno donose u socijalnom radu (a naročito kada je u pitanju zaštita dece), prisutna je „složena interakcija međusobno povezanih etičkih, političkih, tehničkih i pravnih pitanja” (str. 18).

#### OKVIR 4.8. Kriterijumi za procenu da dete mlađe od 15 godina u konkretnoj prilici ima dovoljno razumevanja da obezbedi ili odbije pristanak

Razmotrite sledeća pitanja:

- Da li dete razume pitanje koje ste mu postavili?
- Da li dete na odgovarajući način razume:
  - koje informacije mogu biti podeljene?
  - razlog za deljenje informacija?
  - implikacije deljenja podataka, odnosno implikacije nedeljenja?
- Da li dete:
  - shvata i razmatra mogućnosti izbora koje su mu ponuđene?
  - razmatra različite aspekte situacije?
  - izražava jasno i nedvosmisleno lično gledište u vezi predmeta ili stalno menja mišljenje?

### Faze razgovora sa decom

Tri osnovne faze kod intervjuisanja deteta prilikom procene potreba, rizika i snaga, odlučivanja o najboljim interesima i merama zaštite i drugim postupcima za ostvarivanje prava jesu izgradnja odnosa, centralna faza i zatvaranje (Newlin et al., 2015; Stakić, 2019).

- 1) **Izgradnja odnosa.** Intervjuer daje uvodni okvir, objašnjava postavku i pravila intervjua (engl. *ground rules*). U ovoj fazi intervjuer procenjuje nivo detetovog razvoja, određuje njegovu sposobnost da razlikuje istinu od laži i postavlja opšta pitanja o detetovom životu i interesovanjima. Uvodna pitanja o životu i interesovanjima se prikupljaju da bi od deteta dobili narativne odgovore. To omogućava ispitivaču da proceni nivo razvoja i istovremeno poučava dete da daje narativne odgovore. Ovo ujedno omogućava dobijanje detaljnijih informacija i sticanje uvida u kontekst događaja koji su značajni kod procena potreba i interesa deteta. Kretanje ka centralnoj fazi intervjua zahteva korišćenje niza nesugestivnih pitanja. Intervjuer treba da uvede temu koristeći najmanje moguće sugestivno pitanje (npr. „Znaš li zašto si danas došao/la ovde da razgovaraš sa mnom?” ili „Želim da pričam sa tobom zašto si ovde danas. Reci mi zašto si došao da razgovaraš sa mnom” ili „Razumem da si imao nekih problema u ..., molim te da mi kažeš o tome”). Ako dete negira događaj koji je izazvao zabrinutost nikada ne treba koristiti sugestivna pitanja na osnovu nečega što dete nije izjavilo.



- 2) **Centalna (supstancijalna) faza.** Kada je odnos uspostavljen potrebno je ohrabriti dete da „ispriča priču“, što podrazumeva postavljanje otvorenih pitanja da bi se dobio opis okolnosti, događaja i pratećih osećanja. Po potrebi, uvode se i preciznija, fokusirana pitanja. Intervjuer koristi tehniku *testiranja hipoteza*, odnosno nastoji da isključi alternativna objašnjenja ili da bliže razjasni šta je dete reklo. Pri tome je veoma značajno izbegavanje pritiska, prisile i sugestija. Važno je ohrabriti dete da kaže „ne znam“, „ne razumem“, „nije tako“ i sl.
- 3) **Zatvaranje.** Intervjuer se prebacuje na opštije nesupstancijalne teme, pita da li dete ima pitanja za njega (ili nekog drugog) i zahvaljuje detetu na učešću u intervjuu (na trudu, a ne na sadržaju). Takođe, potrebno je pitati dete da li postoji još nešto što intervjuer treba da zna, kao i da li ima još nešto što želi da kaže ili pita intervjuera. Razgovara se o pitanjima vezanim za bezbednost, dok intervjuer objašnjava šta će se sledeće dogoditi.

#### VEŽBA 4.4. Razmatranje primene pravila intervjuisanja dece

##### UPUTSTVO

Ova vežba se nastavlja na vežbu 4.3. Priprema terenskog socijalnog radnika za razgovor sa detetom tokom početne identifikacije.

##### Teme za refleksiju i diskusiju

- 1) Tokom pripreme za razgovor na slučaju Sabine, koja od pomenu- tih pravila *jeste* razmatrali i primenili?
- 2) Tokom pripreme za razgovor na slučaju Sabine, koja od pomenu- tih pravila *niste* razmatrali i primenili?
- 3) Zašto DA/Zašto NE?
- 4) Da li biste sada nešto drugačije uradili – šta, kako i zašto ?

### Tehnike intervjuja kod registrovanja dece

Efektivno slušanje podrazumeva ponavljanje, parafraziranje i reframiranje izjava, što pokazuje osobi da je pažljivo saslušana i da osoba koja intervjuiše razume ono što ista ima da kaže. Pri tome je ključno voditi računa o **formulaciji pitanja** (Žegarac, 2005):

- „Zašto“ pitanja (izazivajuća) – umesto njih koristiti „kako“ ili „šta“ pitanja.
- „Ali“ pitanja (relativizujuća, poništavaju prethodnu izjavu)– koristiti „da, i“ , „da, a ...“.



- „Trebada” pitanja (osuđujuća) je potrebno refrimirati u predlog: „Sledeći put možemo da ...”.
- „Ti” pitanja (optužujuća) – refrimirati u „Ja” pitanja ili izjave.
- „Koliko dugo” ili „kada” pitanja mogu biti veoma izazovna za decu predadolescentnog uzrasta, jer im može biti veoma teško da odrede vreme.
- „Kao što sam već rekao/la ...” pitanja (nestrpljivost) – bolje je ponoviti rečeno.
- Zatvorena pitanja (kratki odgovor da, ne ili jednostavan podatak) koristiti prvenstveno za osnovna pitanja o biografskim podacima (ime, datum i mesto rođenja, državljanstvo i sl.).
- Otvorena pitanja (zahtevaju širi odgovor, pružaju narativni opis) treba koristiti za dobijanje mišljenja, reakcija, emocija, jer ona omogućavaju osobama da povežu događaje na sopstveni način i „ispričaju (svoju) priču”.
- Usredsredite se na ko, šta, gde pitanja, jer ona zahtevaju konkretne informacije na koje većina dece može da odgovori pouzdano.
- Dopustiti tišinu kada je i u meri u kojoj je prikladno. To omogućava sređivanje misli i emocija, osim ukoliko tišina nije preduga i neprikladna.

Pri tome je potrebno održavati **otvoren i uvažavajući telesni stav i govor tela**, kao osnov za razvoj empatijskog odnosa (Žegarac, 2005), što obuhvata odgovarajući kontakt očima (smanjuje napetosti, pokazuje toplinu i podstiče saradnju), postavljanje tela u odgovarajući ugao koji olakšava neverbalnu komunikaciju i ne narušava privatnost sagovornika (pokazuje interes i empatiju i uvažavanje ličnosti). **Fizički dodir** može da bude moćan medij u pravom kontekstu, ali je potrebno biti izvanredno obazriv sa njegovim korišćenjem. Ključno je pitanje kako osoba razume dodir (rukovanje, tapšanje po ramenu, držanje za ruku i sl.) i njena puna svesnost o prikladnosti dodira (kulturalna, verska, rodna), a naročito utvrđeno ili potencijalno traumatsko iskustvo deteta (Ferguson, 2017).

U okolnostima kada je potrebno **brzo doneti odluke** (npr. u kriznim situacijama, kad je vreme ključni faktor), prvenstveni zahtev je dobro poznavanje i korišćenje standardnih procedura i propisane dokumentacije. Uspostavljanje odnosa poverenja radi osiguranja saradnje je osnovni zadatak, bez koga postoji pretnja da će dalja komunikacija i zaštita deteta u situaciji migracija biti bespovratno narušena i prekinuta. U tim okolnostima uputno je organizovati efikasan intervju sa detetom, uz pravilnu upotrebu zatvorenih, fokusiranih i otvorenih pitanja.

**Rad sa prevodiocem** se odvija po specifičnim pravilima. Načelno, smatra se da su profesionalni prevodioci poželjniji od onih iz izbegličke populacije, zbog pitanja poverljivosti i sukoba interesa, o čemu će više reči biti u Poglavlju IX.

Istovremeno, mogu se javiti brojni izazovi da se obezbedi njihovo učešće, npr. nedostatak kvalifikovanih prevodilaca za određen jezik ili dijalekt, nedostatak materijalnih sredstava za pokrivanje troškova njihovog rada, nedovoljna obučenost za kulturno-senzitivan nastup i za rad sa decom. Opšta pravila nalažu da prevodioci kod registracije moraju biti adekvatno edukovani. To je neophodno da bi se izbegle greške kod prikupljanja osnovnih podataka, jer one imaju dalekosežne pravne posledice. Veoma je značajno i da prevodioci budu osvešćeni i edukovani kada i kako da prijave sukob interesa i postojanje procedure koja to podržava.

## **Početni postupak utvrđivanja i određivanja najboljih interesa deteta**

Najbolji interes(i) deteta su jedan od četiri temeljna principa UN KPD, koji, uz ostala tri, usmerava celovitu i nedeljivu primenu prava deteta. Procena najboljih interesa predstavlja ključni aspekt zaštite deteta, te je potrebno da načela ovog postupka budu integrisana u strategije zaštite dece u migracijama. U tom pogledu, korisno je imati na umu da procena najboljeg interesa upravlja svim procesima u zaštiti deteta – od početne procene, planiranja, do monitoringa, evaluacije i ponovnog pregleda.

Postupci za obezbeđenje najboljih interesa deteta daju okvir za uživanje svih prava garantovanih UN KPD, pri čemu je svrha poštovanje integriteta i omogućavanje celokupnog (fizičkog, psihičkog, socijalnog, moralnog i duhovnog) razvoja deteta (Comment No. 14 CPC). Ne postoji univerzalna formula niti rešenje za utvrđivanje najboljih interesa dece, jer različita deca imaju različite interese, već se ovaj koncept integriše u sve strategije zaštite dece i kao grupe i svakog pojedinačnog deteta. Neophodna je pažljiva procena individualnih, porodičnih, sredinskih i drugih karakteristika i okolnosti u svakom konkretnom slučaju. Pri tome je potrebno posvetiti dužnu pažnju specifičnim okolnostima ranjivosti, kakve su i situacije povezane sa migracijama i izbeglištvom. Kod dece u migracijama kojoj je neophodna posebna zaštita (kao što su nepraćena i razdvojena deca, žrtve nasilja, dečijeg braka, trgovine ljudima i eksploatacije), procena najboljih interesa podrazumeva razrađene procedure i sveobuhvatnu (neretko multidisciplinarnu) procenu i čitav niz pravnih postupaka (npr. za utvrđivanje identiteta deteta, regulisanje pravnog statusa u zemlji, azilne procedure, procedure za spajanje porodice i sl.). Procenjuju se specifični oblici ranjivosti, rizici kojima je dete izloženo, a potom i snage deteta, porodice i zajednice za prevladavanje rizika. Te procene služe opredeljivanju o prigodnim merama zaštite, uslugama pomoći, podrške razvoju, oporavku od traume i reintegraciji. Pri tome, detetu mora biti dozvoljen pristup određenoj teritoriji, a država mora da se pridržava obaveze

nevraćanja u zemlju u kojoj je dete bilo predmet progona (engl. *non-refoulement*), u skladu sa principima prava izbeglica i njihove međunarodne zaštite (Ćopić i Ćopić, 2019).

Preduslov za procenu najboljih interesa deteta je dosledno poštovanje prava deteta na participaciju. **Participacija** podrazumeva smisleno i puno učešće svakog deteta u procesima koji ga se tiču (u svakodnevnom životu, porodici, školi, zajednici, ali i u specifičnim administrativnim i sudskim postupcima), bez diskriminacije, a u skladu sa uzrastom i zrelošću. Pri tome se ozbiljno razmatra situacioni, kulturni i kontekst traume u iskustvu konkretnog deteta. U postupku određivanja najboljih interesa, pravo deteta na participaciju podrazumeva da, prilikom opredeljivanja za mere koje će biti primenjene, dete ima pravo da slobodno izrazi svoje mišljenje, da se mišljenju deteta posveti dužna pažnja, i da bude saslušano u sudskim ili administrativnim postupcima koji ga se tiču (Žegarac, 2019). Za to je neophodno da dete bude na prigodan način, ali celovito, informisano o svojim pravima, raspoloživim uslugama, proceduri za dobijanje azila, potrazi za članovima porodice, okolnostima u zemlji porekla ili u trećoj zemlji. Mišljenje i želje se ozbiljno razmatraju i uzimaju u obzir i u situaciji kada je detetu dodeljen staratelj ili drugi pravni zastupnik. Takođe, sve informacije se moraju pružiti na jeziku koji dete razume i na način koji je primeren njegovim komunikacionim sposobnostima, nivou zrelosti i razumevanja. Za određivanje najboljih interesa deteta u migracijama koriste se brojni međunarodni i evropski instrumenti i domaći zakoni, protokoli i strategije (Galonja, 2015).

Kod početnog procesa određivanja najboljih interesa deteta cilj je da se u što kraćem roku obezbedi potrebna podrška detetu u skladu sa inicijalno prepoznatim stepenom rizika i potrebama deteta u migracijama. Ovlašćene osobe koje obavljaju početnu procenu:

- 1) utvrđuju početni stepen rizika po dete;
- 2) identifikuju početne potrebe deteta za podrškom;
- 3) upućuju dete na druge službe i usluge u zajednici shodno utvrđenim potrebama deteta i posreduju kod tih službi da dete dobije pristup potrebnoj pomoći;
- 4) donose zaključke i preporuke o najboljem interesu deteta, koje se koriste u procesu formalnog odlučivanja.

Početna procena najboljeg interesa deteta u migracijama obavlja se na način koji je predviđen Pravilnikom o CSR i Standardnim operativnim procedurama. Prikupljaju se i analiziraju podaci iz tri ključne oblasti okvira za procenu dece (Žegarac, 2016), o kojima će biti više reči u poglavlju IX:

- a) **razvojnim potrebama deteta** (domeni vezani za zdravlje, obrazovanje, razvoj emocija i ponašanja, identitet, porodične i socijalne odnose, predstavljanje u društvu, veštine samozaštite) ;

- b) **kapacitetima roditelja**, odnosno staratelja ili drugog odgajatelja (domeni vezani za osnovnu negu, osiguranje bezbednosti, emocionalnu toplinu, stimulaciju, vođstvo i granice, stabilnost) ;
- c) **porodici i faktorima okruženja** (domeni vezani za porodičnu istoriju i funkcionisanje, resurse zajednice, društvenu integraciju porodice, prihode, zaposlenje, stanovanje, širu porodicu).

Odluke se donose na osnovu analize interakcije navedenih domena iz tri oblasti procene, uz razmatranje specifičnih aspekata koji su važni za razumevanje pozicije dece u migracijama i karakterističnih rizika kojima su izložena na putu i tokom boravka u Srbiji (socijalna isključenost, tok i dinamika migracija i sl.), uz punu participaciju dece.

Tokom početne procene prikupljaju se identifikacioni i drugi osnovni podaci deteta (ime i prezime, pol, datum i godina rođenja, detetova izjava o uzrastu, proceniteljeva procena uzrasta, državljanstvo, maternji jezik, drugi jezici koje dete govori i sl.). Naročito je važno dobiti i zabeležiti izjavu deteta o tome sa kim putuje (bez pratnje odraslih ili u pratnji roditelja, staratelja, srodnika ili drugih) i obrazložiti ukoliko se javi sumnja u tačnost detetove izjave. Komunikacija sa detetom se opisuje kao dobra, otežana ili neizvodljiva u tom trenutku.

Procena rizika usmerava intervencije shodno nivou rizika (Žegarac i Vujović, 2011):

- **Nizak rizik:** potrebe deteta su zadovoljene na adekvatan način, dalje usluge i mere nisu potrebne, ili su potrebni preventivni i razvojni programi podrške za dete i porodicu.
- **Srednji (umeren) rizik:** promene u ponašanju deteta ili kod odraslog koji se stara o detetu ukazuju na pretrpljeni stres, postoji mogućnost povrede deteta ili da odrasli ne pruži adekvatnu zaštitu. Postoji zabrinutost da detetu može biti naneta veća šteta ukoliko se ne preduzmu mere zaštite.
- **Visok rizik:** kada postoji velika verovatnoća da će dete biti ozbiljno povređeno, zlostavljano ili eksploatisano ako ostane u sadašnjim okolnostima bez neodložnih ili hitnih mera zaštite.

Beleže se i korišćene tehnike komunikacije, snage deteta, porodice i sredine (kompetencije, rezilijence, resursi, talenti), kao i intervencije koje su preduzete tokom početne procene (službe i usluge na koje je dete upućeno i sl.).

Procena najboljih interesa deteta se obavlja **kontinuirano** i **revidira** tokom rada na slučaju, a obuhvata i stalno praćenje načina na koji dete koristi usluge i mere, i posmatranje veza koje dete ostvaruje, kao značajnog elementa za dalje procene. Za to je neophodno obezbediti saradnju i razmenu informacija među svim akterima. Početna procena najboljih interesa deteta može imati nekoliko ishoda, koji se odnose na sledeće situacije:

- 1) Da dete ostane sa porodicom i nastavi putovanje u postojećem porodičnom aranžmanu.
- 2) Osiguranje privremenog aranžmana zaštite za dete, kako bi se obezbedio ostanak deteta sa porodicom.
- 3) Osiguranje privremenog aranžmana zaštite deteta do donošenja odluke o dugotrajnim najboljim interesima deteta.

## Prostori podešeni deci

Traumatična iskustva kod dece i odraslih narušavaju osnovno uverenje da je svet sigurno mesto i da se ljudima može verovati. Stoga je tokom humanitarnih kriza i organizovanja prihvata migranata i izbeglica veoma značajno planiranje i sprovođenje aktivnosti koje doprinose stvaranju sigurnog, podržavajućeg, gostoljubivog i uvažavajućeg okruženja. Deca su posebno osetljiva na znake u svojoj neposrednoj okolini, i njihov razvoj trpi kada borave u okruženjima u kojima se ne osećaju fizički i emotivno bezbedna, saslušana i poštovana. Traumatska iskustva snažno pokreću probleme sa sigurnošću. Uspostavljanje doživljaja fizičke i emocionalne sigurnosti ima ključni značaj za oporavak od traume (Clervil, Guarino, DeCandia, & Beach, 2013). Stoga je važno razviti sigurno i podržavajuće okruženje.

- **Fizički sigurno okruženje** je ono koje omogućava deci da budu u obezbeđenom prostoru koji minimalizuje mogućnost povrede, napada, koje omogućava kontrolu nad ličnim prostorom i stvarima.
- **Podržavajuće okruženje** je ono u kome se osoba oseća dobrodošlo, uvaženo i prihvaćeno. To su emocionalno prijatna okruženja u kojima se neguje kultura otvorene komunikacije, tolerancije, poštovanja i zajednice i omogućavaju prevedljive i smislene aktivnosti.

**Pristup podešen deci** (engl. *child-friendly approach*) je okvir gde se promišljeno razrađuju procedure koje su prilagođene specifičnim načinima kojima deca iskazuju i zadovoljavaju svoje potrebe i ostvaruju svoja prava u nekom kontekstu. U okviru migracija, pristup podešen deci je razvijen na osnovu standarda Saveta Evrope u Smernicama o pravdi prilagođenoj deci. Ovaj pristup zahteva od onih koji rade sa decom migrantima da budu odgovarajuće edukovani, da se prema deci ponašaju pažljivo, da uvažavaju decu, njihove potrebe i gledišta i da službe i usluge budu prilagođene i osetljive za potrebe dece. Pristup podešen deci podrazumeva razvoj programa, procedura, prostora i sredstava koja omogućavaju pristupačan, uzrastu podesan, adaptiran i na potrebe i prava deteta usredsređen nastup. To omogućava istinsko poštovanje prava deteta, prilagođavanje postupaka potrebama dece, uz njihovo puno i smisljeno učešće, poštovanje privatnosti i porodičnog života, integriteta i dostojanstva (Council of Europe, 2019).

**Prostori podešeni deci** (engl. *child-friendly spaces*) je koncept razvijen u okviru pristupa podešenog deci, kako bi se deci obezbedila zaštićena okruženja u kojima mogu učestvovati u organizovanim aktivnostima za igranje, druženje, učenje i samoizražavanje, posebno u okolnostima kada obnavljaju svoje traumama poljuljane živote. Sam prostor i aktivnosti u njemu osmišljavaju se kao podrška i podsticaj deci svojstvenim mehanizmima prevladavanja teškoća, kapaciteta za samoregulaciju i razvijajućih kapaciteta u suočavanju sa stresnim i traumatičnim događajima u okruženju. Tako se deci pomaže da uspostave doživljaj sigurnosti i da izgrade samopoštovanje. To je moguće ukoliko su ti prostori usmereni na ono što je potrebno detetu u prijatnom okruženju, gde deca nastavljaju svoj kognitivni, socijalni i drugi razvoj, uz mogućnosti da uče i da se relaksiraju na raznim nivoima. Ovi prostori obezbeđuju negu i podsticaj deci u vreme kada se porodice, zajednice i socijalne strukture obnavljaju. To su i mesta koja pružaju mogućnosti roditeljima i odgajateljima da se aktivno uključe, dele i dobijaju informacije, daju sugestije i smernice, što uvećava njihovo samopouzdanje za staranje i obezbeđenje zaštite deci (Save the Children, 2008).

Ovi prostori nude deci mogućnost da se razvijaju, uče, igraju i izgrađuju ili jačaju rezilijentnost nakon vanrednog stanja ili tokom dugotrajnih humanitarnih kriza. Takođe, deci podešeni prostori omogućavaju da se pronađu načini za odgovor na specifične rizike za svu decu ili određene grupe dece, tokom i nakon krize ili dugotrajne vanredne situacije.

Iskustva sa razvojem i implementacijom programa u prostorima podešenim deci prepoznata su kao potreba i u okviru Minimalnih standarda za zaštitu dece u humanitarnim akcijama (The Alliance for Child Protection in the Humanitarian Action, 2019), i to direktno u dva standarda: Standard 10. Mentalno zdravlje i psihološki distres, i, još specifičnije, u okviru Standarda 15. Grupne aktivnosti za dobrostanje dece.

Poznato je da humanitarne krize kod dece i njihovih odgajatelja provociraju neposredne i dugoročne psihološke i socijalne patnje. One nastaju usled izloženosti traumatskim događajima, preseljenju, gubitku ili razdvajanju članova porodice, nedostatku osnovnih službi i slabljenju neformalnih sistema podrške, tačnih informacija, gubitku sigurnosti, nebezbednom okruženju. Ukoliko se deci i porodicama ne obezbedi podrška za razvoj konstruktivnih strategija za prevladavanje stresa i druga podrška koja podupire i promoviše psihološko dobrostanje, postoji velika mogućnost da oni razviju stanja koja zahtevaju specijalizovanu pomoć. Stoga Standard 10. zahteva da se mapiraju postojeći formalni i neformalni programi mentalnog zdravlja i psihosocijalne podrške, razvijaju kapaciteti za uvažavanje kulturnog razumevanja problema u mentalnom zdravlju i njegovom prevladavanju i identifikuju specifični faktori rizika i rezilijentnosti u konkretnom kontekstu. Potrebno je obučiti osoblje o osnovnim veštinama slušanja i psihološkoj prvoj pomoći, znacima teškoća u mentalnom zdravlju i meha-

nizmima upućivanja. Ne manje važno je uspostavljanje mehanizama za čuvanje psihološkog dobrostanja osoblja, sprečavanje sagorevanja i vikarijske traume.

Predviđen je razvoj programa sa spektrom elemenata koji prate razvoj, podržavaju i jačaju rezilijence dece, porodica i zajednica i njihove kapacitete za samopomoć. U razradi ovog standarda predviđeno je i prilagođavanje odgovora službi mentalnog zdravlja u slučajevima ozbiljnih ili kompleksnih problema u mentalnom zdravlju, gde su indikacije, između ostalog, samopovređivanje, pokušaji samoubistava, ozbiljni problemi u ponašanju, prolongirani distres i teškoće u izvršavanju svakodnevnih zadataka. Osnovni zahtev je da deca sa teškoćama u mentalnom zdravlju budu podržana u okviru svoje porodice, osim ukoliko je jasno da je privremeno alternativno staranje u najboljem interesu deteta. Takođe, kad god je to moguće, deca treba da ostanu u okviru svoje zajednice.

#### **OKVIR 4.9. Standard 15. Grupne aktivnosti za dobrostanje dece**

**Deca su podržana posredstvom planiranih grupnih aktivnosti koje promovišu zaštitu, blagostanje i učenje, što se obezbeđuje na bezbedan i inkluzivan način, u skladu sa uzrastom dece i kontekstom.**

Izvor: The Alliance for Child Protection in the Humanitarian Action, 2019: 174

U okviru razrade Standarda br. 15, vezanog za grupne aktivnosti za dobrostanje dece, navodi se da redovno i koherentno učešće dece u grupnim aktivnostima može imati pozitivan uticaj na njihovu sveukupnu dobrobit, jačanje rezilijentnosti i smanjenje stresa. Grupne aktivnosti pružaju mogućnost deci da se u poznatom, predvidljivom i podsticajnom okruženju osećaju sigurno i zaštićeno, da uče, ispoljavaju svoje potrebe i interesovanja, uspostavljaju veze sa drugom decom i negujućim odraslima i da se osećaju podržana. Takođe, one doprinose tome da deca povrate osećaj normalnosti u svakodnevnom životu. Ove aktivnosti istovremeno mogu da afirmišu i podržavaju zaštitu dece ukoliko uspostave okruženje i mehanizme za identifikaciju dece koja su ranjiva ili koja se suočavaju sa zlostavljanjem, zanemarivanjem, eksploatacijom i nasiljem.

Grupne aktivnosti se mogu odvijati u određenom, fizički zatvorenom prostoru koji je prilagođen deci u smislu lokacije, radnog vremena, opreme, osoblja i programskih aktivnosti. Grupne aktivnosti takođe mogu biti mobilne, mogu se odvijati u različitim (bezbednim) prostorima ili na otvorenom prostoru grada, naselja ili u prirodi. Primeri grupnih aktivnosti su sledeći:

- edukativne radionice (strani jezici, rad na računaru, matematika i sl.),
- strukturirana i slobodna igra,
- umetničke, imaginativne i kreativne radionice, ručna radinost,



- sportske aktivnosti,
- programi za razvoj rezilijentnosti i učenje životnih veština,
- obuke iz liderstva za adolescente,
- grupne podrške roditeljstvu, koje jačaju kapacitet porodice i zajednice za zaštitu dece.

**Kutak za decu**, kao jedan od načina obezbeđenja prostora podešenog deci, prepoznat je kao važan mehanizam zaštite dece u kriznim situacijama. Smatra se da ih tokom humanitarnih kriza i akcija treba uspostaviti što pre, kako bi se deci obezbedio oporavak od traumatskih iskustava, prilika za iskustva i aktivnosti koje grade otpornost dece. U pitanju su sigurna, brižna i organizovana mesta u kojima deca mogu da provedu kvalitetno strukturirano i organizovano vreme, da se igraju, relaksiraju i učestvuju u prigodnim aktivnostima (Kafedžić, Kasumagić Kafedžić i Žiga, 2015).

Programi dečijih kutaka razvijeni su na principima bezbednosti, participacije (dece, roditelja i zajednice), inkluzije i nediskriminacije, kao i integrisanog pristupa uslugama. Pri kreiranju programa potrebno je voditi računa da se prostor, oprema i sadržaji prilagode potrebama dece različitog uzrasta, voditi računa o tome da se obezbede zajedničke i odvojene aktivnosti i za devojčice i za dečake, kao i o kulturnoj osetljivosti i prilagođenosti programa (Avramović i Stamenković, 2018; Snider and Ager, 2018). Posebna pažnja u prostorima za decu se obraća na načine uključivanja i pružanja podrške roditeljima, odgajateljima i zajednici, zarad jačanja njihovih kapaciteta da zaštite decu.

#### VEŽBA 4.5. Prostori podešeni deci

##### UPUTSTVO

**Ova vežba se optimalno izvodi kao grupni projekat – domaći zadatak, gde grupa od 4 do 6 učesnika ima rok od 10 do 14 dana da odgovori na zadatak koji potom predstavlja pred drugima.**

- U grupama od 4 do 6 učesnika razvijte kriterijume za procenu (evaluaciju) prilagođenosti prostora deci, za prostore u kojima se radi sa decom migrantima.
- Rezultat grupnog rada se izlaže i komentariše pred drugim grupama.
- Kriterijume je potrebno testirati na terenu, tokom prakse, kada svaki student procenjuje podešenost određenog prostora koji koriste deca u migracijama i u kome obavlja praksu.
- Napisati individualni izveštaj sa opisom i procenom stanja u konkretnoj organizaciji, sa preporukama za unapređenje prostora shodno potrebama dece u migracijama.



## Ključni termini

**Identifikacija** je proces utvrđivanja identitetskih podataka i određivanja statusa i stanja posebne ranjivosti za osobe u migracijama radi dalje podrške i zaštite prava.

**Kutak za decu** označava mesto gde je razvijeno brižno i sigurno okruženje za decu, gde ona mogu da provedu kvalitetno strukturirano i organizovano vreme, da se igraju, relaksiraju i učestvuju u prigodnim aktivnostima. U kutku za decu se pruža obrazovna i psihosocijalna pomoć i podrška i organizuju se druge strukturirane i slobodne aktivnosti.

**Nepraćena deca (deca bez pratnje)** su deca koja su odvojena od oba roditelja i drugih srodnika i o kojima ne brine druga odrasla osoba koja je na osnovu zakonskih ovlašćenja ili običaja odgovorna za dete.

**Poverljivost** podrazumeva zaštićenost podataka koji ne treba da budu poznati trećoj strani, osim uz dozvolu deteta na koga se podaci odnose (ili osobe zakonski odgovorne za dete), ili uz definisana ograničenja poverljivosti.

**Presretanje (intercepcija)** jeste svaka aktivnost na kopnu ili moru koja sprečava migrante bez potrebne dokumentacije da nastave putovanje.

**Pristup podešen deci** odnosi se na razvoj programa, procedura, prostora i sredstava koja omogućavaju pristupačan, uzrastu prilagođen, adaptiran i na potrebe i prava deteta usredsređen nastup.

**Razdvojena deca** su ona koja su se usled različitih razloga odvojila od svojih roditelja ili zakonskih/običajnih staratelja, ili koja nisu nužno razdvojena od drugih srodnika.

**Registracija** je postupak sistematičnog beleženja podataka o migrantima, izbeglicama ili drugim osobama koje su pogođene humanitarnim krizama. Tokom postupka registracije osoba dobija lični identifikacioni broj koji omogućava verifikaciju statusa i ostvarivanje brojnih prava.

**Saglasnost na osnovu pune informisanosti** (tzv. informisana saglasnost) je proces koji treba da obezbedi da svaki pojedinac voljno, bez pritiska i sa raspolaganjem celovitih informacija učestvuje u određenom procesu ili postupku. Saglasnost na osnovu pune informisanosti se razlikuje od pristanka, koji se odnosi na prihvatanje dece da učestvuju u nekom postupku. Saglasnost se u tom smislu pribavlja u određenom postupku, a pristanak se od dece dobija.

**Saglasnost** se odnosi na potvrdnu odluku pojedinca koji je (pravno) sposoban da pruži saglasnost.

**Vođenje slučaja** je proces pomaganja pojedinačnoj deci i porodicama, na prilagođen, sistematičan i uvremenjen način, putem neposredne prakse socijalnog rada i upravljanje informacijama o korisniku i radu na slučaju.

**Voditelj slučaja** je stručnjak pomagačke profesije (najčešće socijalni radnik) zadužen za konkretan slučaj koji utvrđuje i koristi potrebne profesionalne i druge resurse iz centra za socijalni rad ili iz drugih ustanova i organizacija u lokalnoj zajednici neophodne za zadovoljavanje i prevazilaženje potreba i problema, odnosno za pružanje odgovarajućih usluga korisniku.

**Inicijalni sistemski odgovor.** Početne odluke i radnje preduzete kao reakcija na određeni događaj, prijavljeni incident ili pojavu. U kontekstu migracija, način na koji sistem angažuje svoje institucije, materijalne i ljudske resurse u organizovanju prihvata migranata. Kod pojedinačnog deteta inicijalni odgovor podrazumeva intervencije koje se shodno individualnoj situaciji pružju kao prve (nekada i hitne), da bi se potom planirale i pružale prilagođene interвенije, usluge i mere.

**Odgajatelj.** Osoba koja se neposredno stara o detetu i sa kojom dete živi. To je obično roditelj – majka i/ili otac, a može biti i drugi član porodice (baba, deda, ujak, tetka, stric i sl.), ili nesrodnici – formalni (usvojitelji, hranitelji, vaspitači, u određenim slučajevima i zakonski staratelji) ili neformalni odgajatelji (osobe koje se staraju o detetu u nesrodničkom neformalnom aranžmanu (prijatelji porodice, kumovi i sl.).

**Vanredne ili krizne situacije.** Preteća stanja koja zahtevaju urgentne akcije, jer je moguć nastanak humanitarnih kriza. Uspešne akcije sprečavaju eskalaciju u katastrofe – humanitarne krize veoma velikih razmera.

**Standardi za zaštitu dece** predstavljaju osnov za postupanje u specifičnim okvirima i situacijama u kojima se može naći dete migrant.

**Principi za zaštitu dece migranata** zasnovani su na standardima i daju uputstva i pravila za postupanje profesionalcima koji su direktno i indirektno uključeni u rad sa decom migrantima.

## Preporuke za dalje čitanje

1. Avramović, M., Stamenković, N. (2018). *Kutije ideja: Priručnik za razvijanje programa sa decom u pokretu*. Beograd: Save the children; [https://nwb.savethechildren.net/sites/nwb.savethechildren.net/files/library/Kutije%20ideja\\_Prirucnik%20za%20razvijanje%20programa%20sa%20decom%20u%20pokretu\\_web.pdf](https://nwb.savethechildren.net/sites/nwb.savethechildren.net/files/library/Kutije%20ideja_Prirucnik%20za%20razvijanje%20programa%20sa%20decom%20u%20pokretu_web.pdf)
2. Galonja, A. (2015). *Vodič za procenu najboljeg interesa deteta*. Beograd: Udruženje građana za borbu protiv trgovine ljudima i svih oblika nasilja nad ženama – Atina; [http://atina.org.rs/sites/default/files/Vodic\\_za\\_procenu\\_najboljeg\\_interesa\\_deteta.pdf](http://atina.org.rs/sites/default/files/Vodic_za_procenu_najboljeg_interesa_deteta.pdf)
3. Milanović, L., Perišić, M. i Milić, M. (2016). Standardne operativne procedure, zaštita dece izbeglica/migranata. Beograd: Ideas; <https://www.unicef.org/serbia/media/5621/file/Standardne%20operativne%20procedure.pdf>
4. Stakić, Đ. (2019). *Pažnja, dete govori: proces, strategije i metodologija forenzičkog intervjua s decom*. Beograd: Centar za primenjenu psihologiju.

## Literatura

- Alliance for Child Protection in the Humanitarian Action (2019). *Minimum Standards for Child Protection in Humanitarian Action*; [https://alliancecpa.org/en/system/tdf/library/attachments/cpms\\_2019\\_final\\_en.pdf?file=1&type=node&id=35094](https://alliancecpa.org/en/system/tdf/library/attachments/cpms_2019_final_en.pdf?file=1&type=node&id=35094)
- Avramović, M., Stamenković, N. (2018). *Kutije ideja: Priručnik za razvijanje programa sa decom u pokretu*. Beograd: Save the children; [https://nwb.savethechildren.net/sites/nwb.savethechildren.net/files/library/Kutije%20ideja\\_Prirucnik%20za%20razvijanje%20programa%20sa%20decom%20u%20pokretu\\_web.pdf](https://nwb.savethechildren.net/sites/nwb.savethechildren.net/files/library/Kutije%20ideja_Prirucnik%20za%20razvijanje%20programa%20sa%20decom%20u%20pokretu_web.pdf)
- Baines, P. (2011). Assent for children's participation in research is incoherent and wrong. *Archives Disease Child*, 96: 960–962.
- Banks, S. (2012). *Ethics and Values in Social Work*, 4<sup>th</sup> edition. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Berman, G., Hart, J., Mathuna, D. O., Mattellone, E., Potts, A., O'Kane, C., Shusterman, J., Tanner, T. (2016). *What We Know About Ethical Research Involving Children in Humanitarian Settings*. UNICEF Innocenti Working Paper 2016-8; <https://www.unicef-irc.org/publications/849-what-we-know-about-ethical-research-involving-children-in-humanitarian-settings-an.html>
- Brubacher, S. P., Poole, D. A., Dickinson, J. J. (2015). The use of ground rules in investigative interviews with children: A synthesis and call for research. *Developmental Review*, 39(1): 87–97.
- Child Protection Working Group (2014). *Inter agency guidelines for Case management and Child protection*. Child Protection Working Group; [http://www.cpcnetwork.org/wp-content/uploads/2014/08/CM\\_guidelines\\_ENG\\_.pdf](http://www.cpcnetwork.org/wp-content/uploads/2014/08/CM_guidelines_ENG_.pdf)
- Ćopić, S., Ćopić, S. (2019). Deca migranti i izbeglice bez pratnje u Srbiji: standardi postupanja i nivo poštovanja njihovih prava. *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, 38(2): 9–72.

- Clervil, R., Guarino, K., DeCandia, C. J., Beach, C. A. (2013). *Trauma-Informed Care for Displaced Populations: A Guide for Community-Based Service Providers*. Waltham, MA: The National Center on Family Homelessness, a practice area of American Institutes for Research Health and Social Development Program.
- Council of Europe (2019). *Promoting child-friendly approaches in the area of migration: Standards, guidance and current practices*. Paris: Council of Europe.
- Digidiki, V., & Bhabha, J. (2017). 'Emergency within an emergency: The growing epidemic of sexual exploitation and abuse of migrant children in Greece'. Cambridge, MA: Harvard University FXB Center for Health and Human Rights; <https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/Emergency-Within-an-Emergency-FXB.pdf>
- Esser, F., Meike S. B., Betz, T. (2016). *Reconceptualising Agency and Childhood: New Perspectives in Childhood Studies*. London: Routledge.
- Ferguson, H. (2017). How Children Become Invisible in Child Protection Work: Findings from Research into Day-to-Day Social Work Practice. *British Journal of Social Work*, 47: 1007–1023.
- Forced Migration Review (2019). The Ethic issue: Exploring ethical questions that confront us in our work, Couldry, M., Peebles, J. (Eds.). University of Oxford: Forced Migration Review; <https://reliefweb.int/report/world/forced-migration-review-issue-61-ethics-issue-exploring-ethical-questions-confront-us>
- Future Learn (2019). *Caring for Children Moving Alone: Protecting Unaccompanied and Separated Children*, Future Learn MOOC. CELCIS and University of Strathclyde Glasgow, with strategic advice and review of course content by Harvard FXB Center for Health and Human Rights at Harvard University; <https://www.futurelearn.com/courses/caring-for-children-moving-alone>
- Global Child Protection Working Group (2014). *Inter agency guidelines for case management & child protection: The role of case management in the protection of children: a guide for policy & programme managers and caseworkers*; <https://www.humanitarianresponse.info/en/operations/iraq/document/interagency-guidelines-case-management-and-child-protection>
- Galonja, A. (2015). *Vodič za procenu najboljeg interesa deteta*. Beograd: Udruženje građana za borbu protiv trgovine ljudima i svih oblika nasilja nad ženama – Atina; [http://atina.org.rs/sites/default/files/Vodic\\_za\\_procenu\\_najboljeg\\_interesa\\_deteta.pdf](http://atina.org.rs/sites/default/files/Vodic_za_procenu_najboljeg_interesa_deteta.pdf)
- Howe, M. L., Cicchetti, D., Toth, S. L. (2006). Children's basic memory processes, stress, and maltreatment. *Developmental Psychopathology*, 18(3): 759–769; <https://resourcecentre.savethechildren.net/library/inter-agency-guidelines-case-management-and-child-protection>
- Instrukcija o postupanju centara za socijalni rad i ustanova socijalne zaštite za smeštaj korisnika u obezbeđivanju zaštite i smeštaja maloletnih migranata bez pratnje. <http://www.udruzenjesz.rs/images/PDF/instrukcija.pdf>
- Instrukcija o postupanju centara za socijalni rad – organa starateljstva u realizaciji smeštaja maloletnih migranata/izbeglica bez pratnje. [https://www.minrzs.gov.rs/sites/default/files/2018-11/2018-04-13\\_142033\\_0.pdf](https://www.minrzs.gov.rs/sites/default/files/2018-11/2018-04-13_142033_0.pdf)

- James, A., Prout, A. (1997). *Constructing and Reconstructing Childhood*, 2nd ed. London: Routledge.
- Konvencija o pravima deteta. *Službeni list SRFJ, Međunarodni ugovori*, br. 15/90, i *Službeni list SRJ, Međunarodni ugovori*, br. 4/96 i 2/97.
- Krivični zakonik, *Sl. glasnik RS*, br. 85/2005, 88/2005 – ispr., 107/2005 – ispr., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 i 35/2019.
- Lansdown G. (2005). *The evolving capacities of children: Implications for the exercise for rights*. Florence: UNICEF Innocenti Research Centre.
- Médecins Sans Frontières (2019). Games of violence: Unaccompanied children and young people repeatedly abused by EU member state border authorities. Serbia; <https://www.msf.org/sites/msf.org/files/serbia-games-of-violence-3.10.17.pdf>
- Milanović, L., Perišić, M., Milić, M. (2016). *Standardne operativne procedure, zaštita dece izbeglica/migranata*. Beograd: Ideas; <https://www.unicef.org/serbia/media/5621/file/Standardne%20operativne%20procedure.pdf>
- Newlin, C., Steele, L. C., Chamberlin, A., Anderson, J., Kenniston, J., Russell, A., Vaughan-Eden, V. (2015). *Child forensic interviewing: Best practices*. Washington, DC: Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention.
- Oswell, D. (2013). *The Agency of Children: From Family to Global Human Rights*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Opšti komentar Komiteta za prava deteta br. 6 (2005). Postupanje sa decom bez pratnje i razdvojenom decom van zemlje porekla, CRC/GC/2005/6.
- Kafedžić, L., Kasumagić Kafedžić, L., Žiga, B. (2015). *Uspostavljanje Kutaka za djecu: Priručnik za rad sa decom u kriznim situacijama*. Sarajevo: World Vision, Bosna i Hercegovina.
- Pascale, G. (2015). The "Agency" of Children. The "Childhood Studies" Scientific and Political Project. *Education et sociétés*, 36(2): 159–173.
- Poole, D. A., Lindsay, D. S. (2002). Children's suggestibility in the forensic context. In: M. L., Eisen, J. A., Quas, G. S., Goodman (Eds.), *Memory and suggestibility in the forensic interview: Personality and clinical psychology series* (pp. 355–381). Mahwah, NJ: Erlbaum.
- Porodični zakon. *Službeni glasnik RS*, br. 18/2005, 72/2011 – dr. zakon, i 6/2015.
- Pravilnik o organizaciji, normativima i standardima rada centra za socijalni rad. *Službeni glasnik Republike Srbije*, br. 59/2008, 37/2010, 39/2011 – dr. pravilnik i 1/2012 – dr. pravilnik.
- Ressler, E. M. (1992). *Evacuation of Children from Conflict Areas – Considerations and guidelines*. Geneva: UNICEF and UNHCR; <https://www.refworld.org/docid/48abd57c0.html>
- Robins, S. (2018). Forensic Interviewing, Chapter 22. In: T. Maschi, G. Leibowitz, *Forensic Social Work: Psychosocial and Legal Issues Across Diverse Populations and Settings*, 2nd ed. New York: Springer, pp. 333–342.
- Save the Children (2008). *Child Friendly Spaces in Emergencies: A Handbook for Save the Children Staff*; <https://resourcecentre.savethechildren.net/library/child-friendly-spaces-emergencies-handbook-save-children-staff>

- Schenk, K., Williamson, J. (2005). *Ethical Approaches to Gathering Information from Children and Adolescents in International Settings: Guidelines and Resources*. Washington, DC: Population Council.
- Snider, L., Ager, W. (2018). *Operational Guidance for Child Friendly Spaces in Humanitarian Settings*. Copenhagen: World Vision International and IFRC Reference Centre for Psychosocial Support.
- Sphere Association (2018). *The Sphere Handbook Humanitarian Charter and Minimum Standards in Humanitarian Response, fourth edition*. Geneva: Sphere Association; [www.spherestandards.org/handbook](http://www.spherestandards.org/handbook)
- Stakić, Đ. (2019). *Pažnja, dete govori: proces, strategije i metodologija forenzičkog intervjua s decom*. Beograd: Centar za primenjenu psihologiju.
- UN Committee on the Rights of the Child (CRC). *General comment No. 7 (2005): Implementing Child Rights in Early Childhood*, September 20, 2006, CRC/C/GC/7/Rev. 1; <https://www.refworld.org/docid/460bc5a62.html>
- UN Committee on the Rights of the Child (CRC). *General comment No. 12 (2009): The right of the child to be heard*, July 20, 2009, CRC/C/GC/12; <https://www.refworld.org/docid/4ae562c52.html>
- UN Committee on the Rights of the Child (CRC). *General comment No. 14 (2013) on the right of the child to have his or her best interests taken as a primary consideration (art. 3, para. 1)*, May 29, 2013, CRC /C/GC/14; <https://www.refworld.org/docid/51a84b5e4.html>
- UNHCR (2004). *Inter-agency Guiding Principles on Unaccompanied and Separated Children*. Geneva: UNHCR; <https://www.unhcr.org/protection/children/4098b3172/inter-agency-guiding-principles-unaccompanied-separated-children.html>
- UNHCR (2008). *Guidelines of determining the best interest of the child*. Geneva: UNHCR; <https://www.unhcr.org/protection/children/4566b16b2/unhcr-guidelines-determining-best-interests-child.html>
- UNHCR (2016). The 10-point plan in Action. Section 5: Mechanisms for screening and referral; <https://www.unhcr.org/the-10-point-plan-in-action.html>
- UNHCR (2020). Guidance on registration and identity management; <https://www.unhcr.org/registration-guidance/>
- United Nations Office for Disaster Risk Reduction (2020). UNDRR Annual Report 2019; <https://www.undrr.org/publication/undrr-annual-report-2019>
- Warburton, J. (2016). Preventing the sexual exploitation of children: A mapping of practice and interventions. *ECPAT International Journal*, 11: 4–24.
- World Health Organisations (2008). Reliefweb glossary of humanitarian terms. Reliefweb Project; <https://www.who.int/hac/about/reliefweb-aug2008.pdf>
- Zakon o zaštiti podataka o ličnosti. *Službeni glasnik RS*, 87/2018.
- Žegarac, N. (2005). Veštine socijalnog rada. U: I. Vidanović, *Pojedinac i porodica: metode, tehnike i veštine socijalnog rada*. IV izdanje (str. 195-225). Beograd: Tiro-erc.
- Žegarac, N., Vujović, R. (2011). Intervencije centra za socijalni rad u zaštiti deteta od zlostavljanja i zanemarivanja. U: V. Išpanović-Radojković (ur.), *Zaštita deteta od*

*zlostavljanja i zanemarivanja – Primena Opšteg protokola* (str. 99-141). Beograd: Centar za prava deteta, str. 99–141.

Žegarac, N. (2016). *Od problema do prilika u vođenju slučaja: Priručnik za praktičare*. Beograd: Fakultet političkih nauka, Centar za istraživanja u socijalnoj politici i socijalnom radu.

Zegarac, N. (2019). The best interests of the child in family support policies, services, and research. In: Lisa Moran, John Canavan (Eds.), *Realising Children's Rights Through Supporting Parents* (p. 5-24). Galway: UNESCO Child and Family Research Centre, pp. 5–24.

Žegarac, N., Burgund Isakov, A., Perišić, N., Marković, V. (2021). Response system for the migrant children in Serbia: challenges for the rights-based approach. In: *Children in migration: perspectives from South East Europe*. The Global Campus South East Europe/European Regional Master in Democracy and Human Rights in South East Europe GCSEE/ERMA (u štampi).





POGLAVLJE

V

RIZICI I  
REZILIJENTNOST  
DECE  
U MIGRACIJAMA







## Sadržaj poglavlja i ciljevi učenja

- Zaštita dece u migracijama zasnovana na znanjima o traumi
- Rizici i rezilijentnost kao okvir za zaštitu dece u migracijama
- Participacija dece i konsultacije sa decom u pokretu
- Zaštita za pomagače – prevencija i intervencije vezane za izgaranje i vikarijsku traumu

Ovo poglavlje se bavi savremenim saznanjima o traumi i uticaju traumatskog iskustva, kao bazi znanja za razvoj sistema zaštite dece u migracijama. Ova znanja su, zajedno sa prethodno razmotrenim pravima, standardima i principima zaštite dece, postavljena u kontekst procene rizika i ranjivosti zajedno sa zaštitnim faktorima. To je važno za planiranje intervencija koje su u najboljem interesu dece, što obuhvata i pravo deteta na participaciju i konsultacije sa decom koje podstiču njihovu rezilijentnost i kapacitete. Posebna pažnja se poklanja i brizi o profesionalcima i značaju staranja o sebi, kao i tehnikama debriefinga. Cilj poglavlja je da obezbedi sledeće ishode učenja:

- 1) Poznavanje i razumevanje glavnih pojmova, ideja i teorija o traumi, kao i pristupu procene zasnovanom na prepoznavanju traume i podsticanju rezilijentnosti, njenog značaja za rad sa decom u migracijama, kao i smernica za podsticanje i negovanje rezilijentnosti.
- 2) Prepoznavanje, interpretacija i primena principa i koraka kod informisanja, uključivanja i konsultacija sa decom i mladima u migracijama, radi osnaživanja dece da uzmu učešće u odlukama koje ih se tiču i radi bolje procene okolnosti u kojima se deca nalaze, kako bi se planirala održiva rešenja.
- 3) Primena znanja o potrebama, rizicima i snagama i osmišljavanje individualizovanog pristupa deci u migracijama, zasnovanog na teoriji rezilijentnosti.
- 4) Razumevanje, objašnjenje i demonstriranje značaja staranja o sebi i prepoznavanje izgaranja kod stručnih radnika koji rade sa decom u migracijama. Ovladavanje tehnikama *mindfulnessa* i osveščivanje značenja rada na sebi.

## Zaštita dece u migracijama zasnovana na znanjima o traumi

Zaštita zasnovana na znanjima o traumi (engl. *trauma informed care*) naročito se razvila u prethodnih 30 godina. Razvoj ovog koncepta i njegova primena u praksi započela je dubljim razumevanjem profesionalaca o posttraumatskom stresnom poremećaju kod ratnih veterana (Wilson, Pence, Conradi, 2013), da bi se kasnije počeo primenjivati u različitim okruženjima – od mentalnog zdravlja, preko sistema zaštite dece, pa do škola i sudova. Sam koncept zasniva se na polazištu: *Ukoliko bi profesionalci zastali i uvažili ulogu koju trauma i traumatski stres imaju na živote populacije sa kojom rade, kako bi se ponašali prema njima? Šta bi radili drugačije?* (Harris, Fallot, 2001). Sprovoditi zaštitu zasnovanu na znanjima o traumi podrazumeva (Butler, Critelli, Rinfrette, 2011):

- razumevanje na koji način nasilje i viktimizacija utiču na život korisnika,
- primenu tog razumevanja u obezbeđivanju i kreiranju usluga na način koji je prilagođen potrebama i osetljivosti onih koji su preživeli traumatsko iskustvo, i to
- na način koji omogućava aktivnu participaciju korisnika u sprovođenju intervencija podrške i pomoći.

Zaštita zasnovana na znanjima o traumi zasnovana je na teoriji o traumi. Trauma se definiše kao *događaj, niz događaja ili set okolnosti koje pojedinac doživljava kao fizički ili emocionalno štetne ili životno ugrožavajuće, a koje imaju dugoročne negativne posledice na funkcionisanje, kao i na njegovo/njeno mentalno, fizičko, socijalno, emocionalno i spiritualno blagostanje* (Miller i sar., 2019: 22).

Izbeglice i migranti često imaju traumatska iskustva koja se mogu odnositi na preživljena dešavanja u zemljama porekla poput konflikta, nasilja, ratova, svedočenja tragičnim događajima sa smrtnim ishodom, smrti bliskih osoba i članova porodice, vojne regrutacije. Mogu se odnositi i na iskustva koja su preživeli na putu od zemlje porekla – poput fizičkog nasilja od strane policije u zemljama kroz koje su prolazili, prisilnog oduzimanja slobode, seksualnog nasilja, situacija u kojima je njihov život ili život njima bliskih osoba sa kojima putuju bio u opasnosti. Pored traumatskih iskustava iz zemlje porekla i na putu, izbeglice i migranti se često suočavaju sa traumatskim iskustvima nakon dolaska u bezbednu zemlju, gde se neretko sreću sa ksenofobijom i diskriminacijom (Miller i sar., 2019).

Ova i slična iskustva znatno pojačavaju rizik od različitih problema sa mentalnim zdravljem i razvoja poremećaja u psihološkom funkcionisanju (Park, Katsiaticas, 2019). Istraživanja (Steel i sar., 2009; Willard, Rabin, Lawless, 2015; Turrini i sar., 2017; Brinckmann i sar., 2018) pokazuju da više od 40% izbeglica i tražilaca azila izveštava o simptomima posttraumatskog stresnog poremećaja,

depresije i anksioznosti. Istraživanje u Srbiji pokazuje da 35% populacije izbeglica, migranata i tražilaca azila pokazuje simptome depresije, 29% simptome anksioznosti, a 20% simptome posttraumatskog stresnog poremećaja (Vukčević Marković i sar., 2020).

Među opštom populacijom migranata i izbeglica, posebno ranjivu grupu čine deca koja imaju izrazita traumatska iskustva kako iz zemlje porekla tako i na putu do zemlje koja je bezbedna za njih. Deca preživljavaju ista traumatska iskustva kao i odrasli, uz dodatna traumatska iskustva koja imaju specifičan uticaj na njihov razvoj, a koja se mogu ticati razdvajanja od članova porodice, trgovine i eksploatacije, eksploatacije dečijeg rada, itd. (Im, Swan, 2020). Izloženost ponovljenim traumatskim iskustvima u kratkom vremenskom periodu dovodi ovu decu u rizik od razvijanja problema sa mentalnim zdravljem, naročito ukoliko u zemljama kroz koje tranzitiraju nemaju pristup uslugama mentalnog zdravlja.

Ova mnogostruka interpersonalna traumatska iskustva koja deca u kontekstu migracija preživljavaju i značajne posledice koje ta iskustva imaju po njihovo mentalno zdravlje ukazuju na potrebu korišćenja pristupa zasnovanog na znanju o traumama u brizi o deci koja migriraju.

## Tri stuba pristupa zasnovanog na znanjima o traumi

Iako je nesumnjivo proces rada na traumatskim iskustvima dugotrajan, u literaturi se može naći konsenzus oko tri ključna faktora važna za primenu pristupa zasnovanog na znanjima o traumi: bezbednost, povezanost i razvijanje mehanizama za upravljanje emocijama i impulsima (Bath, 2008).

- I. **Bezbednost.** Prvi korak u radu sa decom koja su preživela traumu jeste stvaranje bezbednog okruženja. Ovo je proces koji dugo traje, ali je od suštinske važnosti kako bi terapijski rad mogao da bude uspešan (Greenwald, 2005). Kreiranje bezbednog okruženja obuhvata veliki broj elemenata koje pomagači moraju da uzmu u obzir. Prvi korak jeste obezbeđivanje fizičke i emocionalne bezbednosti, ali i doslednost, dostupnost, iskrenost, predvidivost, posvećenost i transparentnost. To su neke od osobina pomagača koje doprinose stvaranju bezbednog okruženja za decu (Bath, 2008). Još jedan važan aspekt stvaranja bezbednog okruženja jeste i obezbeđivanje participacije deteta u donošenju odluka o tome na koji način će se sa njima raditi i osiguranje da deca imaju adekvatan nivo moći i kontrole nad okolnostima tamo gde je to razvojno i praktično moguće (Perry, 2006).
- II. **Povezanost.** Bezbednost dece zavisi od stepena razvoja drugog stuba zaštite zasnovane na znanjima o traumi – povezanosti i izgradnje odnosa između dece koja su preživela traumu i osoba koje im pružaju

podršku (Bath, 2008). Izgradnja pozitivnih odnosa ključna je za zdrav ljudski razvoj, a traumatska iskustva podrivaju veze koje su deca gradila. Sa neurorazvojnog stanovišta, čini se da mozak deteta koje je preživelo traumatsko iskustvo povezuje odrasle sa negativnim emocijama, što vodi ka ponašanjima poput sumnjičavosti, izbegavanja ili neprijateljstva. Zbog toga je važno da pomagači rade na tome da pomognu deci da restrukturiraju način na koji stvaraju odnose sa odraslima, tako da deca mogu razvijati pozitivne emocionalne odgovore na odrasle osobe, kao i da mogu jasno razlikovati one odrasle koji su pretnja po njihovo dobrostanje i one koji to nisu (Bath, 2008).

- III. **Razvijanje mehanizama za upravljanje emocijama i kontrolu impulsa.** Najdalekosežnije posledice traumatskog iskustva po decu ima poremećaj regulacije emocija i impulsa (Lieberman i sar., 2003). Istovremeno, sposobnost upravljanja emocijama predstavlja fundamentalni zaštitni faktor za zdrav razvoj dece (Alvord, Grados, 2005). Zbog ovoga je važno da primarni fokus u radu sa decom koja su preživela traumu bude upravo na ovim aspektima. To se naročito odnosi na učenje novih načina da efikasno upravljaju svojim emocijama i impulsima, tako što decu treba podučavati da postepeno modeluju svoje reakcije na određene događaje. Zavisno od toga na koji način su deca od ranog detinjstva učila da upravljaju svojim emocijama, da li su imala odraslu osobu koja im je u odrastanju u tome pomagala, kao i od prirode samog traumatskog iskustva, primenjuju se različiti pristupi u radu sa decom. Postoji opšta saglasnost da pristupi koji se zasnivaju na upotrebi racionalnog procesuiranja i razvijanja sposobnosti kod dece u vezi reflektovanja osećanja i impulsa imaju značajnu ulogu u razvijanju veština samoregulacije (Bath, 2008).

### VEŽBA 5.1. Prvi odgovor i različite perspektive

#### UPUTSTVO

**Ova vežba podrazumeva igranje uloga u okviru malih grupa. Moguće je izvoditi vežbu i korišćenjem *fish-bowl tehnike*, gde velika grupa posmatrača (opservera) prati proces, uključuje se na poziv predavača i kasnije deli svoja zapažanja, doživljaje i momente učenja.**

Učesnici pre početka vežbe izvlače papir sa mogućim ulogama – zaduženjima – dostupne uloge su: radnik NVO, terenski socijalni radnik, prevodilac, dete bez pratnje i opserver. Na papiru je detaljno opisana uloga svakog od učesnika, osim terenskih socijalnih radnika koji će na papiru imati samo informacije o tome šta treba da rade. Ostali učesnici će dobiti uloge

koje će oslikavati izazove predstavljene u prethodnom delu predavanja – npr. prevodilac ne prevodi sve, sam vodi razgovor sa detetom, gleda čudno i neodobravajuće kad socijalni radnik postavi neko pitanje detetu; radnik NVO – insistira da bude prisutan na intervjuu zato što ima dosta iskustva, zato što je njegova organizacija uradila prvu identifikaciju i zato što se intervju odvija u njihovim prostorijama.

Nakon što se opredele za uloge, učesnici prate scenario prema uputstvu.

### Teme za refleksiju i diskusiju

- 1) Kako ste se osećali u svojoj ulozi?
- 2) Šta vam je bilo od pomoći u ovoj situaciji?
- 3) Šta je bilo izazovno/činilo da se osećate loše?

## Sali

**Sali** ima 10 godina i dospao je u Miksalište nakon što ga je grupa krijumčara ostavila ispred Miksališta tog dana. Dete je sa krijumčarima provelo prethodna dva meseca. Potrebno je obaviti razgovor sa detetom i isplanirati dalje korake i intervencije.

### Uloge

- **Terenska socijalna radnica**

Vi ste terenska socijalna radnica koja dolazi u Miksalište na poziv NVO kako biste obavili intervju sa detetom. Ulazite u Miksalište gde vas dočekuje grupa od pet maloletnika bez pratnje koji već dva dana čekaju da se registruju i odu u kamp i koja vas zadržavaju na ulazu kako biste im objasnili zašto ih još uvek niste odveli na registraciju. Prilazi vam radnica NVO i odvodi u prostoriju gde ćete obaviti razgovor sa detetom.

Vaš zadatak je da obezbedite prostor kako biste mogli da obavite razgovor sa detetom na najadekvatniji mogući način u postojećim uslovima, kako biste saznali detalje o detetu i isplanirali intervenciju. Vaš zadatak je da obezbedite da se razgovor obavi u okruženju koje je najmanje uznemirujuće za dete, tamo gde imate više ljudi koji nastupaju iz različitih interesa.

- **Dete**

Vi ste Sali, dečak od 10 godina, koji je danas došao u Miksalište budući da vas je grupa krijumčara ostavila ispred nakon što ste sa njima proveli prethodna dva meseca. Nije vam jasno što su vas ostavili jer vam je bilo

zabavno da sa njima provodite vreme – vodili su vas u grad, izlazili ste, pili. Pokazujete svima fotografije iz telefona koje imate i govorite kako Vam je bilo sa njima zabavno. Ne želite da odgovarate na pitanja o roditeljima i o zemlji porekla, a o putu do Srbije govorite samo da znate da ste došli avionom (ovo možete da pokazujete rukama, koristiti pantomimu). Ne znate gde ste bili smešteni dok ste bili u Srbiji, znate samo da ste bili u maloj sobi sa još jednim čovekom koji je bio u grupi ljudi koji su vas doveli u Srbiju i ostavili danas ispred Miksališta da potražite pomoć. Otvoreni ste za razgovor, ali ne o razlozima napuštanja zemlje porekla. Uplašeni ste od broja ljudi koji se nalaze oko vas.

### Posebno uputstvo

**S obzirom na to da u realnosti terenski radnici ne razumeju jezik kojim deca pričaju, preporučljivo je da u igranju uloga više koristite neverbalnu komunikaciju i/ili gibberish jezik (nerazumljiv, besmislen jezik).**

- **Radnik NVO u Miksalištu**

Vi ste radnik/ca NVO u Miksalištu koja je prva videla dečaka Salija i uradila inicijalnu procenu kroz razgovor sa detetom. Nakon razgovora pozvali ste terensku socijalnu radnicu. Kada je terenska socijalna radnica došla saznali ste da želi da razgovara sa detetom samo u prisustvu prevodioca. Važno vam je da i vi budete prisutni na razgovoru kako biste prikupili još informacija o detetu i učestvovali u planiranju zaštite. Smatrate da na to imate pravo jer će se razgovor odvijati u prostorijama Vaše organizacije, a i prevodilac je zaposlen kod vas. Sa druge strane, niste želeli da idete u detalje u prvom razgovoru sa detetom jer ste znali da će terenska socijalna radnica razgovarati sa njim pa da dete ne bi više puta ponavljalo istu priču. Takođe, nakon što ste saznali detalje kako je dete došlo i ostavljeno ispred Miksališta, kao i da je provelo prethodna dva meseca u Beogradu, smatrate da je potrebno da pozovete NVO koja je specijalizovana za utvrđivanje da li je osoba u riziku od trgovine ljudima.

Insistirate da prisustvujete razgovoru, govorite terenskoj socijalnoj radnici da ukoliko ne budete prisutni moraćete opet razgovarati sa detetom posle njenog razgovora, što je loše jer će dete više puta ponavljati svoju priču.

- **Prevodilac**

Vi ste prevodilac za persijski jezik koji je zamoljen da terenskoj socijalnoj radnici pomogne da razgovara sa detetom. Tokom prevođenja trudite se da sa detetom pričate tako da prevođenje ne oslikava realnu dužinu pitanja koje je socijalna radnica postavila (npr. ako socijalna radnica postavi kratko

pitanje vi postavite to pitanje i kad vam dete odgovori postavite još nekoliko potpitanja pa tek onda prevedite socijalnoj radnici, ako ona postavi pitanje koje je dugo vi ga detetu prenesite u kraćoj formi). Negde na sredini razgovora vi nastavljate da sami vodite razgovor i uopšte ne prevodite sadržaj terenskoj socijalnoj radnici, sve dok vas ona ne zamoli da prevedete. Takođe, u nekom trenutku tokom razgovora ubacujete rečenice npr. „Jesi sigurna da baš to hoćeš da ga pitaš? Možda je ipak bolje da ga sad pitamo o nečemu drugom”, itd..

### Posebno uputstvo

**S obzirom na to da u realnosti terenski radnici ne razumeju jezik kojim deca i prevodioci komuniciraju međusobno, preporučljivo je da u igranju uloga više koristite *gibberish* jezik (nerazumljiv, besmislen jezik).**

- **Opserver**

Vaš zadatak je da opservirate igranje uloga i da u velikoj grupi podelite šta je bilo dobro, a šta je moglo da bude bolje.

Stvaranje bezbednog okruženja i adekvatne povezanosti, kao preduslova za rad na upravljanju emocijama i impulsima, može biti izazov za pomagače kada rade sa decom u migracijama. To je posebno izraženo kod onih koji rade sa decom u tranzitnim zemljama, gde se deca kratko zadržavaju. Važno je i u ovoj situaciji ostaviti vremena da se steknu uslovi da se radi na traumatskim iskustvima i dati deci dovoljno vremena da se osećaju prilično bezbedno da mogu da rade na prevazilaženju ovih iskustava. U tom smislu, važno je da se osigura, pre svega, fizička bezbednost deteta, u okruženju koje za njega nije ugrožavajuće. Preporuka je da se na traumi radi u prostoru koji se nalazi van smeštajnih ustanova, naročito ako su te ustanove mesto gde je dete preživelo neko traumatsko iskustvo. Ukoliko nije moguće raditi van ustanova za smeštaj, preporučljivo je raditi sa decom u posebnoj prostoriji gde će im se primarno pružiti fizička bezbednost. To je preduslov za dalje razvijanje osećaja sveukupne bezbednosti, kako bi deca mogla da razgovaraju o svojim iskustvima.

Takođe, pošto se deca kreću i ponekad ne zadržavaju dugo u zemljama tranzita, pomagači u svakom pojedinačnom slučaju moraju proceniti kada je i da li je učinkovito za dete da započne rad na traumi u zemlji kroz koju prolazi (poput Republike Srbije). S obzirom na to da rad na traumatskom iskustvu i primena pristupa zasnovanog na znanjima o traumi zahteva vreme da se osigura bezbedno okruženje i adekvatni odnosi, u situacijama kada se deca brže kreću može biti korisnije za njih da rade na drugim iskustvima, a da na traumatskom iskustvu rade u zemlji u kojoj se budu duže zadržala. U ovim



situacijama je od pomoći za decu kada pomagači koji u zemljama tranzita održavaju odnos sa decom i nakon što napuste zemlju, kako bi im pomogli da se u zemljama destinacije povežu sa profesionalcima koji će sa njima moći da rade na adekvatan način.

Pored ova tri osnovna stuba, postoji niz smernica za primenu pristupa zasnovanog na znanjima o traumi u radu sa decom u migracijama:

- **Primena pristupa staranja zasnovanog na snagama.** Iako su mnoga deca u migracijama preživela nepovoljne okolnosti i teškoće ona su, baš usled tih nedaća, razvila unutrašnje i spoljašnje snage kako bi preživela ta iskustva. Deca su suštinski rezilijentna, a u migracijama deca takođe razvijaju rezilijentnost i u okviru svoje zajednice i kulture (Neblett, 2012). Jednostavno prepoznavanje i imenovanje snaga može pomoći detetu da identifikuje unutrašnje snage i, u skladu sa tim, snage koje pronalazi u svom okruženju ili porodici.
- **Promovisanje razvoja sistema zaštite koji prevenira retraumatizaciju dece.** Jedna od ključnih komponenti primene pristupa zaštite dece zasnovanog na traumi jeste prevencija retraumatizacije. Različiti sistemi zaštite, uključeni u ostvarivanje prava dece u migracijama (zdravstveni, socijalne zaštite, obrazovni, pravosudni sistem), mogu biti izvori traume za dete, rasizma i ksenofobije (Miller i sar., 2019). Zbog ovoga je važno da zaposleni u pomenutim sistemima redovno pohađaju obuke, budu informisani o pravima migranata, kao i da nauče načine kako svojim ponašanjem mogu prevenirati retraumatizaciju dece. Neophodno je da pomagači znaju da se traumatska iskustva često ne završavaju time što je dete stiglo u zemlju koja je bezbedna i da se traumatski događaji vezani za rasizam, diskriminaciju i ksenofobiju mogu dešavati dugo nakon što je dete imigriralo.
- **Tražiti dozvolu od deteta za razgovor o temama koje mogu biti teške za njega.** Pristup zasnovan na znanjima o traumi ukazuje nam da deca i mladi mogu biti retraumatizovani ukoliko su prinuđeni da informacije o svojim traumatskim iskustvima podele pre nego što su na to spremni (Miller i sar., 2019). Traženje dozvole od deteta za razgovor o osetljivim temama vraća deci kontrolu nad sopstvenim narativom i omogućava im da ne govore o onim temama o kojima nisu spremni da razgovaraju.
- **Raditi na poremećajima koji su razvijeni kao posledica traume shodno sopstvenim mogućnostima i kompetencijama.** Traumatsko iskustvo koje deca prežive u zemljama porekla i na putu do zemlje u kojoj će se osećati bezbedno često dovodi do razvoja različitih teškoća, pa i poremećaja u mentalnom zdravlju. Kada rad na ovim po-

remećajima prevazilazi kompetencije profesionalaca, dete na bezbedan način treba da bude upućeno na stručnjake u oblasti mentalnog zdravlja koji mogu pomoći detetu određivanjem adekvatne (farmako)terapije ili primenom odgovarajućeg terapijskog pristupa (Clark i sar., 2014).

- **Korišćenje pristupa intervencijama, koji obuhvata i porodicu deteta.** Potrebno je imati u vidu da deca u migracijama nisu jedina koja su preživela traumatska iskustva; njihove porodice su verovatno preživle iste okolnosti i događaje kao i deca. S tim u vezi, roditelji i staratelji dece mogu biti protektivni faktor koji će olakšati deci da prežive traumatsko iskustvo, a podržavajući i stalni odnosi sa brižnom odraslom osobom mogu ublažiti negativan uticaj traumatskih iskustava (Potochnick, Perreira, 2010). Zbog ovoga je važno da tretman sa decom integriše i tretman sa roditeljima, gde je potrebno jačati njihove roditeljske kapacitete, uvažavajući njihova traumatska iskustva i probleme sa kojima se mogu suočavati prilikom prilagođavanja na novu zemlju, kulturu i jezik.
- **Poznavanje resursa u zajednici i staranje da se koriste pouzdani resursi.** Partnerstva sa drugim institucijama i organizacijama mogu biti značajan resurs u pružanju podrške, pomoći i zaštite deci u migracijama, naročito jer iskustvo u zemljama porekla i na putu može uticati na njihovo poverenje u institucije i organizacije. Istovremeno, deca mogu biti nedovoljno informisana kako da pristupe određenim službama (Miller i sar., 2019). Pomagači koji rade u sistemu socijalne zaštite mogu biti prvi kontakt dece sa sistemom zaštite. Stoga oni imaju značajnu ulogu da olakšaju deci pristup i kontakt sa drugim službama i sistemima u zajednici, u skladu sa njihovim potrebama. Značajno je da svi profesionalci (a i drugi pomagači) budu upoznati sa službama i organizacijama koje pružaju psihološku pomoć, pravnu pomoć, centrima koji organizuju rekreativne aktivnosti za decu, organizacijama koje pružaju podršku deci u učenju, kao i osobama i organizacijama koje govore jezik deteta i poznaju kulturu zemlje iz koje dete dolazi u lokalnoj sredini u kojoj rade.

Primena znanja zasnovanog na traumi predstavlja važan aspekt u pružanju podrške deci u migracijama. Deca u migracijama su deca koja su često preživela višestruka traumatska iskustva, kako u zemlji porekla tako i na putu, a vrlo često se dešava da doživljavaju i nova traumatska iskustva u zemlji u kojoj su se nastanili. U zavisnosti od toga da li je dete u tranzitu ili planira da se duže zadrži u zemlji zavisice i način organizovanja tretmana zasnovanog na znanjima o traumi.

**VEŽBA 5.2. Prepoznavanje traumatskih iskustava kod dece u migracijama<sup>1</sup>****UPUTSTVO**

**Ova vežba se može raditi u grupama od po 3 učesnika. Optimalno vreme za prvu vežbu je 30 minuta (rad u malim grupama 15 minuta i diskusija u plenumu 15 minuta).**

Cilj vežbe je da studenti nauče da jasno prepoznaju i definišu traumatski događaj, kao i da prepoznaju svoje misli i osećanja kako bi mogli da planiraju intervencije koje su neutralne i zasnovane na profesionalnoj empatiji.

Studenti se dele u grupe od po troje i svaka grupa dobija po jedan slučaj iz prakse. Studenti dobijaju zadatak da u malim grupama diskutuju o identifikaciji traumatskog događaja, mislima koje se javljaju u vezi sa osećanjima, reakcijama i intervencijama koje se mogu preduzeti u datoj situaciji. Nakon toga se u velikoj grupi pojašnjavaju i zajednički diskutuju svi slučajevi a predavač pojašnjava razliku između činjenica, misli, osećanja i njihove uticaje na planiranje intervencija u radu sad decom.

**Mahboob i Noshon<sup>1</sup>**

**Mahboob (8)** putuje sa svoja dva brata, **Nadimom (19)** i **Noshinom (9)**. Na putu su sami, roditelji su im ostali u Pakistanu i sa njima su u redovnom kontaktu. Poslednjih 8 meseci smešteni su u jednom od centara namenjenih izbeglicama i migrantima u Srbiji. Svoju sobu dele sa još 5 mladića koji su takođe deca bez pratnje i koji su različitog uzrasta, a svi su stariji od 15 godina.

Tokom boravka nisu imali veće probleme, sa cimerima i bratom su se dobro slagali. Najstariji brat Nadim je često odsustvovao iz sobe, i provodio je vreme družeći se napolju sa vršnjacima. Dečaci su povremeno išli u školu i vreme su provodili zajedno, igrajući fudbal i igrice na telefonu.

Jedan od cimera došao je kod menadžera centra i prijavio kako je najstariji brat pretukao Mahbooba, kako mu je udarao glavom o zid i kako nisu mogli da ga zaustave. Nadim je cimeru zapretio da će i njega pretući ako ikome bude ovo prijavio, ali je cimer ipak to uradio.

Odmah nakon toga pozvan je CSR koji je razgovarao sa Mahboobom u prisustvu velikog broja dečaka. Tokom razgovora Mahboob je izjavio kako je zapravo pao dok je igrao fudbal i kako je sve u redu. Dečak je vidno imao podlive na oba oka koji su mogli da nastanu jedino od udaraca i nikako od pada tokom fudbala.

<sup>1</sup> Mahboob i Noshon je slučaj koji je već korišćen u II poglavlju, u okviru Vežbe 2.5.

Razgovor je obavljen nasamo sa detetom, da bi se zaštitila privatnost. Tokom razgovora Mahboob je izjavio kako je ovo bio prvi put da ga brat tuče i da neće nikada više. Nakon razgovora, predstavnik NVO je ponovo obavio razgovor sa socijalnom radnicom iz nadležnog CSR i uputio je u nove informacije, kao i u moguće pravce zaštite dečaka. Jedan od pravaca bio je da se dečaci izmeste u hraniteljsku porodicu. Zadaci su jasno podeljeni među uključenim pomagačima i određen je rok od 3 dana da se obave prvi zadaci.

Pet dana nakon razgovora dečaci su sa bratom premešteni u novootvoreni centar za izbeglice i migrante. Ovim potezom promenjena je nadležnost CSR, te je trebalo obaviti terensku posetu u novom gradu. Do ponovnog dolaska NVO u posetu detetu najstariji brat Nadim je, zbog problema u ponašanju, nasilničkog ponašanja prema drugim ljudima, zadržan u policiji, gde mu je određen pritvor od mesec dana. Ovaj vremenski period bio je prilika da se mlađi dečaci smeste u hraniteljsku porodicu.

Nakon kontakta, utvrđeno je da novi nadležni CSR nije upućen u slučaj, da nisu „primili predmet“ iz prethodnog centra, da nisu upoznali dečake i da nijedan dogovoreni korak nije ispunjen.

### Jabar

**Jabara (15)**, dečaka koji je migrirao iz Irana, identifikovao je terenski socijalni radnik. Putovao je ka Zapadnoj Evropi sa nešto starijim dečacima iz svog sela tokom poslednjih 14 meseci, bez jasne destinacije. Saputnike je izgubio pre više od 6 meseci, sada ne zna gde bi. Roditelji su mu preminuli, a sa mlađom braćom i sestrama je izgubio kontakt otkad je na putu.

Jabar je identifikovan nakon što je granična policija presrela grupu u kojoj je putovao. Procenjeno je da je u riziku od trgovine ljudima. Jabar je u vreme identifikacije imao tešku povredu ruke. Izjavio je da se plaši krijumčara. Jabar je nepismen, ne piše ni na maternjem jeziku. Zna da mu je potrebna zdravstvena pomoć, ali se uplašio kada je čuo da mu je potrebna operacija ruke. Tokom puta je čuo da su nekoj deci „vadili organe“. Kaže da ne želi da ide u školu.

Nakon intenzivnog rada sa psihologom upisan je u osnovnu školu. Zakazana mu je operacija ruke, koja je uspešno protekla. Organizovan je intervju sa UNHCR-om u vezi Jabarovog preseljenja u treću sigurnu zemlju, ali je tada odbijen za preseljenje.

### Aabdar

**Aabdar (16)** je smešten u Integracionu kuću (IK) zajedno sa još jednim dečakom po uputu terenskih socijalnih radnika. Nakon registracije kod policijske uprave i preuzimanja od strane voditelja slučaja nadležnog CSR, terenski tim IK odveo je Aabdara na pregled lekaru. Lekar je identifikovao šugu i telesne vaši. Terenski socijalni radnik je kontaktirao koordinatorku IK i rekao da je procenjeno da je u najboljem interesu deteta da bude smešten u IK, ali da je moguće uraditi inicijalni intervju tek nakon dvodnevno tretiranja protiv šuge i telesnih vaši. Nakon inicijalnog intervjua od strane tima IK doneta je odluka o njegovom smeštaju. Aabdaru su objašnjena pravila Kuće na jeziku koji razume i govori, a on ih je prihvatio.

Socijalni radnik iz IK obavestio je nadležni CSR o smeštaju i poslao medicinsku dokumentaciju i dokumentaciju o registraciji iz policije kako bi maloletniku bio dodeljen staratelj.

U sledećih par dana nakon smeštaja Aabdar je uključen u redovne edukativne i kreativne aktivnosti, gde se lepo uklopio i isticao u poznavanju engleskog jezika. Motivisan je da ostane u Srbiji i da tu nastavi školovanje, ali roditelji su zahtevali da nastavi put. Nakon par dana Aabdar je napustio IK. CSR je obavešten o napuštanju smeštaja.

*Napomena: Mahboob i Noshon, Jabar i Aabdar su tokom istraživanja prikupljeni i prilagođeni opisi slučajeva dečaka koji su boravili u Srbiji u periodu 2015–2020.*

## Rizici i rezilijentnost kao okvir za zaštitu dece u migracijama

U prethodnim poglavljima prikazano je da su deca u migracijama, bez obzira da li putuju sa svojim porodicama ili sama, izložena brojnim rizicima. Prema konvenciji o pravima deteta, kao i prema standardima za zaštitu dece u migracijama, sva deca moraju biti zaštićena od svih vidova nasilja, povređivanja, zanedbanja, eksploatacije, nehumanih i ponižavajućih postupaka ili kažnjavanja, odnosno od svih postupaka i ponašanja koja mogu da ugroze pravo deteta na život, opstanak i razvoj. Osim toga, država ima obavezu da deci koja su bila žrtve nasilja ili eksploatacije obezbedi oporavak i reintegraciju u uslovima koji podstiču zdravlje, samopoštovanje i dostojanstvo deteta.

Prema postojećim nalazima, deca u migracijama i izbeglice koji dolaze u Srbiju izložena su raznovrsnim rizicima, posebno od krijumčarenja, trgovine

ljudima, fizičkog nasilja i eksploatacije, što se naročito odnosi na nepraćenu i razdvojenu decu (Regional refugee and migrant response plan for Europe, 2017; Burgund, Branković, 2016).

Posebnim rizicima izložena su deca u iregularnim migracijama koja:

- 1) ne poseduju dokumente i dozvole da prelaze granice zemalja u koje ulaze. Ova deca su izložena teškoćama poput niskog životnog standarda, nemogućnošću povratka u zemlju porekla, kao i drugim napadima i trgovini ljudima (decom),
- 2) putuju bez pratnje roditelja, nemaju zaštitu odrasle osobe od poverenja, koja ih vodi, usmerava i štiti,
- 3) jesu u prinudnim migracijama, usled prirodnih ili društvenih katastrofa, a koja obično nemaju neophodnu dokumentaciju i resurse za putovanje.

Prema podacima Unicefa (UNICEF, 2018), 51% migrantske populacije su deca, što je povezano sa pojačanim rizicima od:

- zlostavljanja i zanemarivanja – deca su u povećanom riziku od nasilja, seksualnog zlostavljanja i zloupotrebe, a posebno u velikim i prenaseljenim skloništim zbog sistemskih nedostataka kapaciteta za smeštaj i zbrinjavanje,
- pretnji za lično zdravlje i bezbednost, usled nedostatka skloništa i resursa za život, izloženosti elementima i pretnjama za ličnu bezbednost (npr. rizik od davljenja ukoliko se oštete brodovi kojima se prevoze preko mora),
- psihološki stres objedinjuje prolongirano razdvajanje od porodice i staratelja i usmerenje na putovanje bez odrasle osobe u koju imaju poverenja ili koju poznaju odranije,
- razdvajanja, jer se deca mogu razdvojiti od odraslih koji se o njima staraju dok putuju prilikom prelaska granica, prijema u centre i u tranzitnim tačkama u kojima je obično haotično i gde postoji veliki promet ljudi sa različitim potrebama i okolnostima, a bez adekvatne dokumentacije.

Rizike sa kojima se suočavaju deca migranti možemo podeliti u tri velike grupe:

- I. **Psihološka trauma.** Suočavanje sa nedaćama, krizama ili katastrofama kod kuće i polazak na put (pogotovo kod dece koja putuju bez odrasle osobe od poverenja) utiče na psihološko zdravlje dece u migracijama. Kada dođu do zemlje destinacije ova deca i dalje doživljavaju brojne izazove u formi izolacije, otuđenja ili čak neprijateljstva od strane domaćina (i zvaničnika i stanovništva). Kao rezultat

ovakvih iskustava, deca migranti, a posebno deca bez pratnje, u većoj meri obolevaju od mentalnih bolesti, poput sindroma posttraumatskog stresa, depresije i anksioznosti, nego njihovi vršnjaci (O'Higgins, Ott and Shea, 2018: 2).

- II. **Protraćeni potencijali.** Obrazovanje je osnažujuća alatka koja omogućava ljudima da ostvare svoj puni potencijal i predstavlja investiciju koja omogućava velike i dugoročne dobiti. Deca migranti često nemaju kontinuiran i adekvatan pristup obrazovanju, što doprinosi povećanju rizika zavisno od materijalne pomoći u budućnosti i ograničenih mogućnosti za razvoj karijere i povoljno pozicioniranje u društvu.
- III. **Delinkvencija.** Bez adekvatnog vođstva u sredini u kojoj nema uslova za razvoj pozitivnih karakternih osobina i prosocijalnog ponašanja, deca postaju posebno osetljiva na negativne uticaje i mogu razviti kriminalna ponašanja. Ograničene karijerne mogućnosti, koje se događaju usled nedostatka obrazovanja, mogu usmeriti decu prema ilegalnim aktivnostima.

## **Rezilijentnost dece u migracijama**

Usled svih navedenih rizika, neophodno je razmatrati načine i perspektive rada sa decom koji mogu doprineti smanjenju rizika i saniranju traumatskih iskustava. Jedan od koncepata koji predstavlja konstruktivan okvir za rad na snagama dece migranata jeste **rezilijentnost**. Prema definiciji, rezilijentnost predstavlja sposobnost osobe da se uspešno nosi sa stresnim okolnostima i negativnim posledicama stresa na procese učenja (Masten i sar., 2009). Jedan od najvećih doprinosa ranih istraživanja rezilijentnosti jeste usvajanje ideje da je u kontekstu teškoća moguć pozitivan razvoj, što je poslužilo za razvoj preventivnih i tretmanskih intervencija, naročito kod dece u riziku od problema u ponašanju i razvoja ozbiljnih problema u mentalnom zdravlju. Rezilijentnost predstavlja mogućnost osobe da se pravilno prilagodi nepovoljnim okolnostima, uprkos teškoćama.

**Faktori rezilijentnosti** su brojni i menjaju se tokom vremena kod pojedinaца. Rezilijentna (zapravo rezilijentnija) deca i mladi imaju sledeće karakteristike: viši IQ, blag temperament, percepciju da su efikasni, pozitivan koncept o sebi, sposobnost kontrole situacije, empatije i rešavanja problema i društvene veštine (Cowen i sar., 1996; Miller-Lewis i sar., 2013). Faktori koji doprinose rezilijentnosti kod dece koja prolaze kroz nedaće uključuju kvalitetan odnos između deteta i odgajatelja (Miller-Lewis i sar., 2013). Dodatni faktori koji doprinose rezilijentnosti odnose se na adekvatnu socijalnu podršku, kvalitet braka, fizičko



i mentalno zdravlje roditelja i na doživljaj roditeljske efikasnosti (Cowen i sar., 1996; Miller-Lewis i sar., 2013). Prethodni uspesi u savladavanju nedaća jačaju rezilijentnost – oni koji su „preživeli” postaju otporniji na nove situacije koje preispituju njihove sposobnosti prevladavanja životnih izazova.

Hronično izlaganje stresu koji je toksičan, poput onog koji proživljavaju deca migranti, dovodi do dugoročne razdražljivosti. To dovodi do ubrzanog rada srca, povišenog krvnog pritiska i stanja uzbuđenja. Takođe, ova deca mogu da doživljavaju promene u hemiji mozga, što dovodi do hiperaktivnosti i anksioznosti. Sve je više dokaza da hronični stres u životu deteta može stvoriti značajne fizičke, emocionalne, psihološke, socijalne i promene u ponašanju (Bick i sar., 2012).

## Podsticanje rezilijentnosti

Veliki broj istraživanja se bavio podsticanjem rezilijentnosti, obično kod dece sa traumatskim iskustvima. Ipak, istraživanja o podsticanju rezilijentnosti dece u migracijama nisu razvijena. Dostupni nalazi istraživanja su pokazali da rezilijentna deca najčešće imaju socijalnu podršku (Cowen i sar., 1996). Koncept **socijalne podrške** se često primenjuje u socijalnom radu i različiti teorijski i interventni pravci naglašavaju njegov značaj i primenjivost u neposrednoj praksi (Kort-Butler, 2018). Ričman i saradnici (1993) su definisali više različitih formi podrške u radu sa decom:

- a) podrška deci da budu saslušana (bez davanja saveta šta treba da urade ili kako treba da se ponašaju i bez osuđivanja),
- b) emocionalna podrška,
- c) emocionalni izazov (pomoć detetu da razmotri sopstvene stavove, vrednosti i osećanja),
- d) podrška u potvrđivanju stvarnosti (podeliti detetovo poimanje sveta),
- e) podrška u preduzimanju akcija,
- f) izazov u preduzimanju akcija (stimulans, motivacija),
- g) materijalna podrška (novac ili dobra),
- h) pomoć u vidu ličnog angažmana (npr. otići sa detetom da dobije i lična dokumenta).

Za sve ove izvore podrške potrebna je kontinuirana potpora detetu, uz stabilan odnos poverenja sa odraslom, odgovornom i brižnom osobom. U kontekstu migracija, veliki izazov predstavlja održavanje stabilnih veza i odnosa, pa je važno da postoji stalna razmena informacija o deci migrantima tokom svih tačaka tranzicije, kako bi podrška bila kontinuirana i individualizovana.



Mnogi autori su izdvojili uspeh u školovanju kao posebno značajan faktor za razvoj rezilijentnosti kod mladih. Deca u migracijama često imaju velike teškoće u prilagođavanju obrazovnim sistemima zemalja kroz koje prolaze i značajne pauze u pohađanju škole. Istraživanja su pokazala da rezilijentnost može da bude podstaknuta i uspehom u neakademske poljima, kao što je sport, muzika ili prihvaćenost u društvu, kao i popularnost. Značajan broj aktivnosti koje su namenjene migrantima su radionice sa plesom, muzikom, a imaju za cilj da se deca opuste i rasterete, ujedno oslobađajući svoje potencijale. Raznovrstan je opseg aktivnosti, hobija, razvojno podsticajnih i društveno korisnih zadataka u koje deca migranti mogu biti uključena. Pri tome je važno da te aktivnosti odgovaraju njihovim afinitetima i da postoje raznovrsne mogućnosti tokom tranzicije ka zemlji destinacije. Ove aktivnosti se mogu organizovati u školi, zajednici ili rezidencijalnim smeštajima. Uglavnom ih sprovodi nevladin sektor, a njihova dostupnost i trajanje određena je projektnim aktivnostima.

Deci i mladima je potrebno da ostanu povezani sa ljudima u koje imaju poverenja, kako bi dobili socijalnu podršku i izgradili pozitivan doživljaj sebe. **Osobe od poverenja** za mlade su obično roditelji, srodnici, babe i dede, kumovi, bliski prijatelji, nastavnici. Za decu koja migriraju, jedan od velikih izazova jeste ostvarivanje kontakta i odnosa sa nepoznatom sredinom i novim osobama, kao i sticanje osoba od poverenja u novom okruženju. Povezanost stručnih radnika i drugih pomagača i osoba koje su uključene u rad sa decom u migracijama, kao i dobra koordinacija i saradnja između zemalja na ruti kojom deca migriraju, može biti od pomoći u održavanju odnosa i kontakata tokom putovanja. Za neku decu put do zemlje destinacije može potrajati i više godina, pa je neophodno da dobiju posebnu podršku za očuvanje odnosa sa (dotad stečenim) osobama od poverenja. „Čak i ona deca koja ne mogu da ostvare neposredan kontakt sa roditeljima i porodicama treba da dobiju pomoć od okruženja i pomagača kako bi razumeli svoje porodice i porodične okolnosti” (Baldry, Kemmis, 1998: 37).

Istraživači smatraju da vršnjaci imaju pozitivan uticaj na jačanje rezilijentnosti kod dece i mladih. Vršnjaci mogu biti veliki izvor međusobne podrške i potrebno je posmatrati ih na taj način, jer upravo oni mogu biti ključni resurs u rešavanju teškoća (Hill, 1999). Istraživanje sprovedeno u Srbiji 2020. godine, kao aktivnost tokom razvoja kurikuluma za zaštitu dece u migracijama, takođe je ukazalo na činjenicu da deca teže da uspostave i očuvaju odnose sa vršnjacima iz njihove zemlje ili govornog područja i da se osećaju sigurnije i bezbednije kada imaju redovne kontakte i odnose sa vršnjacima sa kojima dele jezik, poreklo i kulturu.

**VEŽBA 5.3. Podsticanje rezilijentnosti kod dece u migracijama****UPUTSTVO**

Ova vežba se može raditi u grupama od po 3 učesnika. Optimalno vreme za prvu vežbu je 30 minuta (rad u malim grupama 15 minuta i diskusija u plenumu 15 minuta).

Studenti dobijaju slučaj i imaju zadatak da u grupama od po troje identifikuju kapacitete i resurse deteta u datoj situaciji, kao i da razviju strategiju podsticanja identifikovanih kapaciteta u cilju omoćavanja deteta

**Arman**

**Arman (13)** je tri meseca nakon svog boravka u Centru za azil došao u prostorije dnevnog edukativnog centra. Krenuo je da pohađa časove engleskog jezika. Na časove je dolazio zajedno sa mlađim bratom **Alijem (11)**.

Sa Armanom je obavljen inicijalni intervju, što predstavlja redovnu proceduru prilikom prvog susreta, radi dobijanja informacija o ličnim podacima, nivou obrazovanja, kao i interesovanjima. Na osnovu tih podataka izrađuje se plan rada sa svakim pojedinačnim detetom. Prilikom intervjuja je zapaženo da Arman izražava nezadovoljstvo, da je veoma negativan i u otporu. Dnevni centar je prostor u kome deca dobrovoljno borave, a Arman je u početku imao problem da uspostavi odnos sa vršnjacima. Aktivnosti u dnevnom centru pohađao je redovno i uredno.

Pored neobičnog ponašanja, kod Armana je bilo primetno da njegovo odevanje nije bilo u skladu sa okolnostima. Tokom leta, pri temperaturi od oko 35 stepeni, Arman je dolazio u centar u odeći dugih rukava i nogavica. Mlađi brat Ali je bio odeven u skladu sa vremenskim prilikama, bio je slobodniji i otvoreniji u komunikaciji sa edukatorima.

S obzirom na prirodu njegovog ponašanja, kao i na to da je samoinicijativno dolazio u prostorije dnevnog centra, Armanu je dato vreme da se prilagodi i otvori za nova iskustva. Nakon nešto više od dve nedelje Armanovo ponašanje se znatno promenilo, počeo je više da komunicira sa edukatorima i vršnjacima. Prilikom jednog od dolazaka, Arman je iskazao želju da razgovara sa jednim od edukatora. Rekao mu je da je imao teško iskustvo, kada je stariji maloletnik, inače njegov prijatelj, pokušao da siluje njegovu majku.

Porodica je razdvojena jer je otac ostao u Turskoj, bez mogućnosti da napusti zemlju. Armin, kao trenutno najstariji muškarac u porodici, ustao je da odbrani majku. Napadač je bio stariji i fizički jači i

povredio je Armina tokom tuče. Zbog buke tokom tuče zaposleni u Centru za azil su pozvali policiju. Policija je reagovala po službenoj dužnosti i procesuirala nasilnika.

### Fuad

**Fuada (16)** su identifikovali terenski socijalni radnici kao maloletnika bez pratnje, a tim Integracione kuće (IK) obavio je inicijalni intervju za prijem u kuću. Fuada je prethodno pregledao lekar kako bi se utvrdilo zdravstveno stanje maloletnika.

Nakon smeštaja, sa Fuadom je obavljen razgovor na jeziku koji razume, objašnjena su mu pravila i upoznat je sa dinamikom kuće. Fuad je smešten u četvorokrevetnu sobu sa još tri dečaka koja su, kao i on, poreklom iz Avganistana. Socijalni radnik obavestio je voditelja slučaja CSR kako bi Fuadu bio određen privremeni staratelj u roku od mesec dana.

Fuad je uključen u brojne aktivnosti IK (časovi srpskog i engleskog jezika, kreativne i edukativne radionice, sportske aktivnosti). Takođe učestvuje i u aktivnostima drugih organizacija (psihosocijalne radionice, sportske aktivnosti, časovi engleskog, kreativne radionice).

Specijalni pedagog IK je razgovarao sa Fuadom u vezi motivisanosti za nastavak školovanja, a socijalni radnik IK je s tim u vezi kontaktirao privremenog staratelja. Početkom naredne školske godine upisan je u Osnovnu školu za obrazovanje odraslih. Na predlog stručnih radnika IK, Fuad je u pratnji privremenog staratelja dobio personalizovanu kartu za neometano korišćenje gradskog prevoza.

Fuad je dobro poznao engleski jezik, ali i farsi, paštu i urdu, a bilo je očigledno da u obrazovanju nije mnogo zaostao tokom puta. Pošto je pokazao motivisanost za dalji razvoj, uključen je u projekat UNHCR-a, za vršnjačke edukatore. Fuad je postao jedan od prvih vršnjačkih edukatora iz izbegličke populacije u Srbiji.

*Napomena: Arman i Fuad* su tokom istraživanja prikupljeni i prilagođeni opisi slučajeva dečaka koji su boravili u Srbiji u periodu 2015–2020.

## Participacija dece i konsultacije sa decom u pokretu

Participacija je fundamentalno ljudsko pravo. Svi ljudi, pa i deca u migracijama, imaju pravo da se njihov glas čuje i uvaži, te da izraze mišljenje povodom stvari koje direktno ili indirektno utiču na njihov život. Participacija pred-

stavlja sredstvo za samozastupanje dece i mladih i za transformaciju njihovog položaja u društvu. Član 12. Konvencije o pravima deteta (KPD) jasno ističe da je participacija supstantivno pravo sve dece i mladih ljudi<sup>2</sup> (UN, 1989). Sva deca su puni nosioci prava bez obzira na imigracijski status, i kao takvi imaju prava na informacije koje su prilagođene njihovoj starosti i zrelosti, na jeziku koji mogu da razumeju, a koji je osetljiv na pol i kulturu (Avramović, 2014). Ova odrednica upućuje na to da su sva deca uživaoci istih prava bez obzira na lične karakteristike, status ili životne okolnosti. Dužnost i odgovornost odraslih koji se o deci staraju je da obezbede jednake uslove za učešće u odlukama od značaja za svu decu.

Participacija, kao univerzalno pravo deteta, promovisana je na multidimenzioniran način tokom internacionalne godine mladih, 1985, kada je formulisano da se participacija dece i mladih sastoji iz četiri komponente:

- 1) ekonomska participacija se odnosi na prihode i troškove;
- 2) politička participacija se odnosi na procese donošenja odluka;
- 3) socijalna participacija se odnosi na učešće u zajednici i
- 4) kulturna participacija se odnosi na umetnost, kulturne vrednosti i izraze.

Sva četiri navedena elementa reafirmisana su u Konvenciji o pravima deteta i predstavljaju osnov za kreiranje kulture uvažavanja dece i mladih (UN, 1989).

Potreba da se participacija konstituiše u radu sa decom proizlazi iz činjenice da uključivanje dece i mladih u pitanja koja ih se tiču ima suštinski značaj, kako bi interesi i dobrobit dece ostali u središtu politika i procedura (Ridge, 2002). Evidentni su značajni propusti u beleženju „nefiltriranih” dečijih gledišta, stavova i želja (Burgund, Zegarac, 2016). Uglavnom se dečiji stavovi i gledišta zapravo predstavljaju preko doživljaja odraslih koji su u kontaktu sa njima. Odrasli koji se staraju o deci evidentiraju i izveštavaju o dečijim gledištima iz sopstvene perspektive, dok izostaje povratna informacija od deteta o načinima te interpretacije.

Značajno je da deca osećaju da su povezana sa sredinom i zajednicom i da su deo zajednice kako bi mogla da steknu utisak da su podržana da se uključe i suoče sa izazovima (Siegler i sar., 2003). Kako bi dospeli do prave mere postignuća, izazova i povezanosti nužan je dijalog. Ovaj preduslov nije lako ostvariv kada su u pitanju deca u migracijama zbog toga što oni nemaju stabilne i podržavajuće odnose sa zajednicom u koju dolaze i zahteva zastupanja, službi za zaštitu dece aktivaciju zajednice u cilju dečije integracije.

---

<sup>2</sup> Pod mladima se ovde smatraju osobe od 15 do 24 godine (UN, 2013), dok su, prema Zakonu o mladima RS, omladina ili mladi lica od navršениh 15 godina do navršениh 30 godina života.

Mladima je potreban dijalog kako bi razumeli svoja gledišta i razvili mišljenje, a za to im je potreban prostor i sloboda da razviju kapacitete i sopstvenu ličnost. Mladi koji su korisnici usluga socijalne zaštite često imaju sužen prostor za učešće i razvoj i doživljaj da imaju mnogo manje kontrole nad sopstvenim životom od ostalih vršnjaka. Mogućnost da oni istinski učestvuju postoji samo ukoliko deca i mladi imaju osećaj da njihovo učešće može nešto da promeni i ako se njihovo gledište iskreno uvažava (Burgund, 2016). Ostvarivanje prava na participaciju od posebne je važnosti za decu u migracijama, jer se ona tu susreću sa nizom odluka koje značajno utiču na njihov život (Avramović, 2014).

## **Konsultacije sa decom u migracijama**

Konsultacije sa decom su vid participacije i način ravnopravnog i saradničkog učešća dece u procesu donošenja značajnih odluka za život i razvoj dece koja se suočavaju sa izazovima migracija, zajedno sa odraslima koji se staraju o njima. Konsultacije sa decom u migracijama (i sa drugom decom koja se susreću sa njima) imaju za cilj da se u razgovoru steknu uvidi koji su relevantni za preispitivanje postojećih politika i praksi koje se tiču dece i za donošenje odluka radi njihovog unapređivanja (Avramović, 2014). U pogledu trajanja, konsultacije mogu biti koncipirane kao:

- vremenski ograničena aktivnost (npr. u slučajevima kada se deca konsultuju povodom nekog konkretnog, aktuelnog pitanja),
- proces koji je deo šire inicijative (npr. kada se deca konsultuju u različitim fazama nekog projekta koji im je namenjen),
- kontinuiran proces (npr. stalne konsultacije o nekom programu ili usluzi u koju su deca uključena).

Jedna od karakteristika procesa konsultacija je to da ih iniciraju i vode odrasli. Deca mogu da utiču na proces konsultacija, ali ne direktno i na njihove ishode, jer su odrasli ti koji nose odgovornost za donošenje krajnje odluke (Avramović, 2009). Donošenje propisa i uvođenje procedura i mehanizama za uključivanje dece u rad institucija i organizacija zahteva sistemski pristup razvijanja kulture dečje participacije, institucionalne strukture koja podržava uključivanje dece, zatim razvijanje prakse dečje participacije, njeno praćenje i unapređivanje (Wright i sar., 2006; Avramović, 2009). Konsultacije sa decom u migracijama predstavljaju poseban vid participacije dece pri kojem odrasli (relevantni stručnjaci, donosioci odluka i istraživači) pitaju decu o njihovim iskustvima, gledištima i stavovima, kako bi sagledali i razumeli njihovu perspektivu o relevantnim pitanjima i uvažili je u procesu kreiranja i unapređivanja politike i prakse koja se tiče dece (Avramović, 2014). Konsultacije sa decom se mogu organizovati u različitim okruženjima i na različitim nivoima: od institucionalnog

do nivoa zajednice, kao i na nacionalnom i međunarodnom nivou. Decu u migracijama treba konsultovati oko svih odluka koje ih se tiču, sa posebnim fokusom na uslove putovanja, pozitivna i negativna iskustva, zlostavljanje i zloupotrebu i percepciju adekvatne pomoći na putu, kako bi im se olakšao put i unapredili sistemi podrške.

Dijalog dece i odraslih podrazumeva (Clark & Moss, 2001; Graham & Fitzgerald, 2010; Avramović, 2012, 2014):

- aktivno slušanje i komunikaciju odraslih i dece koja se ne može svesti na izgovorene reči, već uključuje i druga čula, emocije i ponašanja,
- stalno tumačenje i preispitivanje gledišta dece i odraslih,
- svest o svrsi dijaloga i proces zajedničkog traganja za značenjima i
- promenu koja proizlazi iz dosegnutog razumevanja.

Deci je potrebno da kraj sebe imaju odrasle koji:

- prihvataju i uvažavaju dete kao kompetentnog sagovornika koji je vredan po onome što jeste i biva, sa svojim specifičnim položajem, iskustvima i perspektivama,
- usaglašavaju dijalog sa svakodnevnim kontekstom življenja deteta, njegovim iskustvima, pravima i izborima,
- je vođen detetovim (samo)razumevanjem pitanja koja su za njega relevantna,
- je usmeravan detetovim kompetencijama, (ne)zavisnošću, ranjivošću i rezilijentnošću u nastojanjima da omogući detetu da na različite načine učestvuje u dijalogu,
- jeste spreman da preispituje vlastita stanovišta i gradi nova značenja u dijalogu sa decom.

Znamo da je dete konsultovano kada ima status ravnopravnog sagovornika koji pokreće pitanja koja su za njega važna i o njima iznosi svoja gledišta i stavove. To je dete koje u odnosu sa odraslim/a razvija svoju aktivnu ulogu, kapacitet za (samo)razumevanje i sagledavanje vlastitog iskustva i perspektiva i koje preispituje i rekonstruiše vlastita stanovišta kroz dijalog, gde otkriva perspektive koje se razlikuju od njegove (Clark & Moss, 2001; Graham & Fitzgerald, 2010; Avramović, 2012, 2014).

Značajno je napomenuti da je u osnovi konsultativnih procesa participacija, koja ima za cilj da omogući deci da aktivno učestvuju i izražavaju svoje poglede na različite načine (Avramović, 2014). Mozaik pristup (Clark & Moss, 2001) omogućava da se deca uključe u konsultativni pristup, pri čemu se različitim tehnikama dobijaju „delovi” koji se, poput mozaika, sklapaju u celovitu sliku dečje perspektive. Time se omogućava „slanje” i „primanje” poruka na različite načine, čime se doprinosi njihovom razumevanju (Avramović, 2014).

Tehnike konsultovanja sa decom su: posmatranje sa učestvovanjem, individualni intervju, fokus grupe i grupni intervju, dubinski razgovor o temi, tehnike strukturiranja i multisenzorne tehnike. Sve ove tehnike treba prilagođavati potrebama svakog pojedinačnog deteta, radi konsultacija, kako bi se postigli najmerodavniji i najadekvatniji ishodi uključivanja dece.

### **OKVIR 5.1. Smernice za planiranje konsultacije – ključni koraci**

- **Usvajanje dečije participacije kao rukovodnog principa.**
  - o Uključivanje dece treba da bude u skladu sa principima smislene participacije, uvek vođeno brigom za najbolje interese dece.
  - o Sve aktere koji su direktno ili indirektno uključeni u proces konsultacija sa decom treba tretirati kao ravnopravne partnere. Treba se pobrinuti da oni razumeju cilj konsultovanja sa decom, kao i važnost i dobiti od dečije participacije.
- **Obezbediti resurse za proces konsultacija sa decom.**
  - o Neophodno je obezbediti materijalne i strukturne resurse potrebne za organizovanje procesa konsultacija sa decom.
  - o Od suštinske je važnosti da se obezbedi stručno vođenje procesa.
- **Utvrđivanje cilja i tematskog okvira konsultacija sa decom.**
  - o Definisati ciljeve i očekivane ishode konsultacija sa decom – obrazložiti zašto se deca konsultuju i šta se očekuje od procesa konsultacija.
  - o Odrediti ključne teme i pitanja o kojima će deca biti konsultovana.
- **Ustanovljavanje grupa dece za koje su konsultacije relevantne.**
  - o Utvrditi na koju decu se direktno i indirektno odnose definisani ciljevi i teme za konsultaciju, odnosno koja deca su pogođena problemom koji je identifikovan, imaju iskustva u vezi sa pitanjem koje je u fokusu, koja deca bi mogla da budu zainteresovana da učestvuju u konsultacijama i sl.
  - o Ustanoviti kako je moguće doći do određenih grupa dece – da li se sa relevantnim grupama dece već radi u okviru određenih programa, projekata ili usluga, da li je potrebno uspostaviti partnerstvo sa određenim organizacijama ili institucijama, da li je nekim grupama dece potrebna dodatna podrška kako bi se uključili u proces konsultacija i sl.
  - o Definisati okvirnu strukturu, kao i veličinu grupe dece koja će biti konsultovana, vodeći računa da budu uključeni predstavnici svih relevantnih grupa dece, uključujući i onu decu kojoj je potrebna dodatna podrška.



- **Formiranje tima koji će voditi konsultacije sa decom.**
  - Formirati tim koji će koordinirati i voditi konsultacije sa decom, uz zahtev da članovi tima imaju potrebna znanja i stručnost, budu pouzdani i posvećeni zalaganju za prava dece.
  - Upoznavanje članova tima o problematici koja je u fokusu konsultacija sa decom, specifičnostima grupa dece za koje su konsultacije relevantne – njihovim socio-kulturnim karakteristikama, specifičnostima njihove životne situacije i sl., o prethodnim konsultacijama na slične teme, relevantnom literaturom, itd.
- **Definisanje okvirnog plana konsultacija sa decom.**
  - Utvrditi vremenski okvir konsultovanja sa decom, potencijalne partnere, uloge i odgovornosti članova tima.
  - Ustanoviti metodološki okvir konsultacija sa decom, u kojim će sve fazama i na koje načine deca biti uključena, principe i procedure koji će obezbediti etičnost i zaštitu dece.
  - Definirati načine na koje će se dokumentovati proces i rezultati konsultacija, u kojoj formi i kojim sve ciljnim grupama će biti predstavljeni rezultati i koji vidovi evaluacije će biti primenjeni.
- **Formiranje grupe dece i njihovo informisanje.**
  - Utvrditi listu dece koja će biti pozvana da učestvuju u konsultacijama na osnovu definisane strukture i veličine grupe.
  - Informisati izabranu decu o svrsi i temi konsultacija, kao i svim fazama procesa i principima koji će se poštovati u radu.
  - Informisati roditelje/staratelje dece o konsultacijama sa decom, predočiti im na koji način će se obezbediti poštovanje prava deteta i zaštita dece.
- **Dobrovoljnost učešća dece.**
  - Predočiti deci da je dobrovoljnost učešća jedan od ključnih principa u konsultacijama sa decom i dati im priliku da na osnovu dobijenih informacija odluče da li žele da učestvuju.
  - Roditelji/staratelji dece koja su izrazila spremnost da se uključe u konsultacije treba da daju saglasnost za učešće dece.
  - Deci treba predočiti i to da tokom procesa konsultacija mogu da odustanu od učešća ukoliko to žele.
- **Građenje partnerskog odnosa dece i voditelja konsultacija.**
  - Važno je da se posveti vreme međusobnom upoznavanju dece i voditelja konsultacija.



- Voditelji konsultacija moraju da predoče deci svoj vrednosni okvir kojim će biti rukovođeni tokom procesa konsultacija, uz isticanje važnosti građenja uzajamnog poverenja i partnerskog odnosa.
- **Očekivanja od procesa konsultacija.**
  - Potrebno je deci predstaviti ulogu koju će imati u procesu konsultacija, istaći šta se od njih očekuje, kao i to na koji način i u kojoj meri rezultati konsultacija mogu uticati na unapređivanje položaja dece, donošenje odluka koje ih se tiču.
  - Pobriniti se da deca sagledaju realne okvire uticaja koji konsultacije mogu imati.
  - Slušati i uvažavati očekivanja dece koja se odnose na njihovo učešće u procesu i rezultate konsultacija.
  - Dogovoriti sa decom pravila kojih će se deca i odrasli pridržavati, pri čemu treba imati u vidu da određena pravila moraju uneti odrasli, sa svoje pozicije odgovornosti za smislenu i etičku participaciju dece.
- **Oснаživanje dece za učešće.**
  - Obezbediti jednak pristup učešću svoj deci, što može zahtevati i dodatnu podršku za neku decu.
  - Prepoznati koja znanja, veštine i stavovi mogu biti potrebni deci da bi što aktivnije učestvovala u procesu konsultacija (npr. imati znanja o temi konsultacija, različite veštine izražavanja, pozitivni stavovi o učešću dece i sl.).
  - Odvojiti vreme za razmenu novih informacija, upoznavanje novih pojmova i problema, razvijanje potrebnih veština, podsticanje usvajanja određenih stavova.
  - Odvojiti vreme da se deca koja učestvuju u procesu konsultacija međusobno upoznaju, izgrade pozitivne odnose i mrežu solidarnosti.
  - Uvažiti da deca mogu imati različita viđenja pojedinih pitanja, podržavati ih da iznose svoje stavove i ideje i podsticati ih da uvažavaju drugačija mišljenja i poštuju različitost.
  - Ukoliko se od neke dece očekuje da predstavljaju svoje vršnjake, treba planirati dodatne aktivnosti u okviru kojih bi se deci pomoglo da se pripreme za ovu ulogu.
- **Uključivanje dece u kreiranje procesa konsultacija.**
  - Konsultovati decu o ključnim temama koje su u fokusu konsultacija, podstaći ih da iz svoje perspektive ukažu na različite aspekte teme.

- Pilotirati sa decom izabrane tehnike konsultovanja.
- Podržati decu da usmeravaju proces konsultacija – dijalog sa vodičelima i njegove granice, aktivnosti organizovane u okviru procesa konsultacija, tumačenje rezultata konsultacija i sl.
- **Implementacija konsultacija sa decom.**
  - Obezbediti adekvatan i prijatan prostor za rad, vremensku dinamiku koja je u skladu sa potrebama dece.
  - Način rada, koncipiranje aktivnosti, u okviru kojih se primenjuju različite konsultacione tehnike i sl., treba da budu zanimljivi i podsticajni za decu, usklađeni sa njihovim kompetencijama i interesovanjima.
  - Atmosfera u kojoj se radi treba da bude prijatna, otvorena i podržavajuća.
  - Voditelji aktivnosti treba da budu autentični, podržavajući, „podešeni” individualnom detetu, kao i grupi dece sa kojom rade (dinamici, energiji, onome što im je u određenom trenutku važno deci), fleksibilni i kreativni.
  - Potrebno je osigurati zaštitu i bezbednost dece – pretpostaviti i preduprediti rizike kojima deca mogu biti izložena, uvesti mehanizme njihove zaštite, delegirati osobu kojoj se deca mogu obratiti ukoliko imaju neki problem i sl.
- **Dokumentovanje procesa konsultacija.**
  - Proces i rezultati konsultacija sa decom treba da budu dokumentovani, uz konsultovanje sa decom i argumentovanu interpretaciju.
  - Izveštaj o rezultatima konsultacija treba da ukaže na dečiju perspektivu i značaj koja ona može da ima za unapređivanje položaja dece i kvaliteta politika i praksi koje se tiču dece.
  - Rezultati konsultacija sa decom treba da budu dostupni i predočeni svim relevantnim akterima, uključujući donosiocel odluka, relevantne profesionalce i druge odrasle koji su u kontaktu sa decom, relevantne grupama dece, kao i javnosti.
- **Povratna informacija.**
  - Deca treba da učestvuju u evaluaciji procesa konsultacija.
  - Deci treba dati povratnu informaciju o njihovom učešću.

## Vežba 5.4. Informisanje dece u migracijama

### UPUTSTVO

Ova vežba se može raditi kao grupni projekat – domaći zadatak.

Učesnici se dele na pet manjih grupa (4-7 članova).

- I. Prva grupa ima zadatak da razvije biltene o ključnim informacijama vezanim za usluge na raspolaganju deci u migracijama.
  - II. Druga grupa treba da pripremi flajere za informisanje dece u migracijama o rizicima, telefonima za zaštitu dece od nasilja i trgovine decom.
  - III. Treća grupa priprema letke, biltene i/ili postere o pravima dece u migracijama.
  - IV. Četvrta grupa priprema materijale za informisanje o institucijama, osobama i mogućnostima za zaštitu dece bez pratnje.
  - V. Peta grupa priprema informacije o kampovima, smeštaju i povezivanju sa porodicom za decu koja putuju bez pratnje.
- Tokom osmišljavanja, poruka, flajera, biltena, postera i bilborda, polaznici treba da osmisle i navedu mesta na kojima bi deci ovaj materijal mogao da se podeli i način, kao i osobu koja bi im obezbeđivala dati materijal, tako da dođu do što većeg broja dece.
  - Rezultati rada grupa se predstavljaju i komentarišu u plenumu.

### Teme za refleksiju i diskusiju

- 1) Kako je tekao proces grupnog rada tokom izrade materijala?
- 2) Šta je bilo izazovno tokom izrade materijala?
- 3) Sa čime su posebno zadovoljni u vezi materijala za informisanje koji su produkovali u okviru grupa?
- 4) Šta bi sada drugačije uradili u procesu izrade materijala za informisanje dece u migracijama?

## Zaštita za pomagače – prevencija i intervencije vezane za izgaranje i vikarijsku traumu

Rad u sistemu zaštite dece obezbeđuje profesionalcima oslonce koji su nagrađujući, ali istovremeno može biti izazovan i preplavljujuć. Razlozi zbog kojih rad u sistemu socijalne zaštite „preplavljuje” potiče iz mnogih pokretača: dugo radno vreme, kratki rokovi, veliki broj slučajeva po profesionalcu, koji su istovremeno vrlo izazovni za rad, ograničeni ili neadekvatni resursi na koje se mogu

oslanjati, krize i hitne situacije na koje je potrebno reagovati u kratkom vremenskom periodu, nedovoljno velike plate i zabrinutost za sopstvenu bezbednost (Whitaker, Weismiller, & Clark, 2006). Svi ovi izazovi sa kojima se profesionalci u sistemu socijalne zaštite suočavaju mogu dovesti do emocionalnih i psiholoških problema, usled čega je važno govoriti o principima i tehnikama samozaštite profesionalaca. Što bolje razumeju stresore sa kojima se suočavaju to će profesionalci i drugi pomagači biti sposobniji da tim stresorima upravljaju.

Pomagači<sup>3</sup> koji učestvuju u radu s izbeglicama, tražiocima azila i migranti- ma izloženi su stresu i neizvesnostima. Potreban broj usluga često prelazi granice njihovih mogućnosti, te vodi prekovremenim časovima rada. Neretko su suočeni sa zahtevom za brzom i efikasnom modifikacijom postojećih tehnika i metoda rada u susretu s urgentnim potrebama, pokretljivošću ili pak mogućnošću produženog boravka ciljne populacije. **Sindrom izgaranja**, kao i **sekundarna traumatizacija**, predstavljaju učestale pojave kod osoba koje rade pod tako složenim uslovima, s korisnicima koji su često preživeli mnogobrojna traumatska iskustva, a za koje je dokazano da mogu imati izrazito nepovoljan efekat na profesionalni i lični život i fizičko i mentalno zdravlje pomagača (Svetozarević i sar., 2019). Brojnost jezika i dijalekata veoma heterogene populacije migranata dodatno otežava izbor i angažman prevodilaca. U prisustvu prevodioca, korisnici socijalne i psihološke podrške i psihijatrijske zaštite i lečenja mogu biti manje spremni da govore o sebi, usled:

- doživljaja narušavanja privatnosti u prisustvu „trećeg lica”,
- propusta da se vodi računa o rodnoj osetljivosti odnosa koji se uspostavlja,
- ideje o tome da prevodilac može uticati na odluke u vezi sa pitanjima koja su značajna za status i život korisnika.

Očuvanje fizičkog i mentalnog zdravlja značajno je za sve ljude, a posebno je važno za pomagače kao što su socijalni radnici, savetnici i medicinske sestre. U savremenim uslovima učestalih globalnih i transnacionalnih kriza mentalno zdravlje humanitarnih radnika je značajan izazov. Redovne samozaštitne aktivnosti mogu se tretirati i kao prepreka od izgaranja i sekundarne traumatizacije, kao kombinacije mentalnog, emocionalnog i fizičkog umora. **Samozaštita** ili briga o sebi (engl. *self-care*) se u kontekstu pomagača može razmatrati kao deo samokontrole, samopouzdanja, samoregulacije, samopomoći i samosvesnosti. Istovremeno, može biti izvor potrebnih informacija za pomagače u cilju unapređenja sposobnosti da se suočavaju sa svakodnevnim opterećenjem. Pošto utiče na mentalne i fizičke procese koji mogu da doprinesu uspostavljanju balansa, ali

---

<sup>3</sup> Opredelili smo se za ovaj termin jer obuhvata različite profesionalce i paraprofessionalce koji obezbeđuju pomoć i podršku migrantima, izbeglicama i tražiocima azila u okviru vladinog ili civilnog sektora.

i disbalansa, neophodnost samozaštite za pomagače koji su tu da pomognu drugima je uočljiva, jer je njima neophodna fizička i mentalna dobrobit da bi mogli uspešno da obavljaju svoj posao (Burgund, 2010; Šlosar i sar., 2016).

**Samozaštita** se obično doživljava kao prirodna odbrana povezana s aktivnostima od suštinskog značaja za redovan život (Lovaš i sar., 2014). To je višedimenzionalni koncept kojim se bave različite discipline, a svaka ispituje i vrednuje samopomoć iz svoje perspektive, *ergo* drugačije (Lovašova, 2016). Ove razlike mogu proizaći iz predmeta ispitivanja različitih disciplina, različitih uslova rada ili nivoa profesionalnog opterećenja. Samozaštita se definiše kao proces, sposobnost i uključenost u aktivnosti koje unapređuju: osećaj sopstvenog dobrostanja, zdrav stil života, sposobnost nošenja sa stresnim događajima i rezilijentnost (Miller & Lee, 2013). Samozaštita je suštinska veština socijalnih radnika i odnosi se na aktivnosti koje se mogu sprovesti svakodnevno u cilju umanjenja stresa i održavanja dugoročnog dobrostanja, kao i unapređivanja zdravlja i blagostanja (NASW, 2008).

## OKVIR 5.2. Ciljevi samozaštite

- 1) Briga o fizičkom i psihološkom zdravlju.
- 2) Upravljanje umanjenjem stresa.
- 3) Uvažavanje emocionalnih i duhovnih potreba.
- 4) Negovanje i održavanje odnosa.
- 5) Postizanje ravnoteže između privatnog i profesionalnog života.

Izvor: Miller & Lee, 2013.

Vežbanjem brige o sebi i sprovođenjem aktivnosti koje za cilj imaju samozaštitu pomaže u (Butler i sar., 2019):

- **identifikaciji i upravljanju izazovima** sa kojima se profesionalci u sistemu socijalne zaštite suočavaju, poput stresnih događaja, sagorevanja i interpersonalnih poteškoća;
- **postizanju svesnosti** o sopstvenim vulnerabilnostima, poput mogućnosti retraumatizacije (ukoliko pomagač ima traumatska iskustva), vikarijske ili sekundarne traumatizacije (ukoliko pomagač radi sa pojedincima koji su preživeli traumu) i gubitka saosećajnosti i empatije (koja se razvija iz kombinacije sagorevanja i vikarijske traume);
- **postizanju ravnoteže u svom životu**, kroz održavanje i povećavanje pažnje koju posvećujete različitim domenima života na način koji je smislen za konkretnog pomagača.

Nacionalna asocijacija socijalnih radnika (NASW) Sjedinjenih Američkih Država samozaštitu određuje kao jedan od etičkih zahteva socijalnih radnika. Prema njima, socijalni radnici imaju etičku obavezu da ljudima sa kojima rade pružaju najbolju moguću uslugu, za šta nisu u mogućnosti ukoliko nemaju razvijene mehanizme za brigu o sebi (NASW, 2008).

Dakle, briga o sebi i samozaštita nije samo mogućnost i prilika, to je etički princip i imperativ za blagostanje profesionalaca, a posredno i ljudi sa kojima rade. Samozaštita počiva na nekim ključnim, međusobno povezanim konceptima i principima koji mogu pomoći profesionalcima da formiraju sistem i aktivnosti njima prilagođene. Ovi koncepti i principi su (Miller, Grise-Owens, 2019):

- **Samozaštita je individualna.** Sam naziv samozaštita podrazumeva da svako ima svoj način na koji brine o sebi, što je čini individualizovanom. Ono što funkcioniše i pomaže jednom profesionalcu ne mora da „radi“ kod nekog drugog. Jedan od najvećih mitova brige o sebi jeste savršena strategija koja je ista za sve. Međutim, savršena strategija je ona koja je prilagođena ličnim vrednostima, interesovanjima, ličnosti i okolnostima profesionalca.
- **Samozaštita je integrisana.** Često govoreći o brizi o sebi govorimo i o balansu između posla i privatnog života. Još jedan od mitova samozaštite jeste da ona ima veze sa nečim što se dešava nakon posla u smislu bavljenja stresom sa kojim se na radnom mestu suočavamo. Kako bismo zaštitili sebe važno je da brinemo o sebi i svojim potrebama tokom celog dana. Tako izbegavamo da se nakon radnog vremena prevashodno „odmaramo od posla“ i pokušavamo da integrišemo osećanja i iskustva koja nam se na radnom mestu događaju. Samozaštita je način života, a profesionalcima se preporučuje da pronađu strategije brige o sebi koje mogu sprovoditi i na samom radnom mestu, poput traženja podrške od kolega na poslu, *majndful-nesa*, plesa, odnosno bilo koje aktivnosti koja je u skladu sa interesovanjima i vrednostima individue i pomaže da se ublaži stres koji dolazi kao posledica posla ili privatnog života.
- **Samozaštita je namerna.** Koliko god želeli da verujemo da se samozaštita desi sama od sebe, ipak je neophodno da postoji namera da brinemo o sebi, a ona zahteva svrhovitost u mislima i u delovanju. Potrebno je napraviti plan za sebe koji je individualizovan, uključuje aktivnosti koje su prilagođene osobi, ali koje se mogu dosledno sprovoditi.
- **Samozaštita je strukturisana.** Samozaštita koja je individualizovana, integrisana i namerna podrazumeva i strukturu. Struktura u ovom smislu može da znači sačinjavanje individualizovanog plana samozaštite koji će uključivati fizičke, emocionalne, socijalne, profesionalne i duhovne aspekte, kao i slobodno vreme. S obzirom na to da je plan

individualizovan, mogu se dodavati nove aktivnosti i izostaviti one za koje se čini da ne pomažu.

- **Samozaštita je SMART.** Ciljevi bi trebalo da prate SMART (MUDRO) formulaciju, ali se i samozaštita može voditi SMART standardima koji se koriste za ciljeve. Ovo bi značilo da pristup individue samozaštiti bude SMART. S se odnosi na specifičnost; M na merljivost; A na ambicioznost, odnosno mogućnost ostvarivanja rezultata sa raspoloživim resursima i sposobnostima; R na realnost, odnosno da je moguće da se ostvari; T na vremensku ograničenost, odnosno da ima definisano konačno vreme za ostvarivanje (engl. *time-limited*). Pravljenje plana u skladu sa SMART formulom pomaže individui da dostigne postavljene ciljeve samozaštite, istovremeno joj dajući mogućnost da plan revidira i ponovo započne u skladu sa sopstvenim potrebama i mogućnostima.
- **Samozaštita je kontinuiran proces.** Samozaštita, kao i svaka druga praktična veština, jeste kontinuiran i dinamičan proces koji se prilagođava promenama i okolnostima sa kojima se osoba suočava u svakodnevnom životu, kako profesionalnom tako i ličnom. Važno je isprobavati različite strategije i metode, menjati plan u skladu sa potrebama i tragati za načinima za razvoj veština samozaštite kojima se osoba može posvetiti i koje će sprovesti dugoročno.

Praktikovanje veština samozaštite kroz različite metode i strategije od suštinske je važnosti za prevenciju, adresiranje i nošenje sa prirodnim posledicama rada pomagača (Lustick i sar., 2020). Nažalost, u praksi organizacija i institucija socijalne zaštite, kao i u oblasti mentalnog zdravlja, ne posvećuje se dovoljna pažnja zaštiti pomagača, a izazovi sa kojima se oni suočavaju utiču na njihove sposobnosti razvijanja strategija samozaštite. Nedovoljno posvećivanje pažnje samozaštiti unutar institucija, kao i razumevanje samozaštite kroz prizmu nošenja sa ili prevencije negativnih posledica koje proizlaze iz prirode posla, oblikuju način na koji pomagači (ne) prepoznaju njen značaj (Miller & Lee, 2013).

Za najefikasnije otklanjanje negativnih uticaja Metju (*Mathieu*) (2007) predlaže složenu strategiju samozaštite, koja obuhvata:

- a) preispitivanje odnosa prema životu,
- b) uspostavljanje ravnoteže radnog opterećenja i
- c) otvorenost prema novim mogućnostima.

Element svakodnevnog života stoga treba da bude briga o sebi, impersonalizacija, odvajanje od sadržaja sa posla u privatnom životu, uspostavljanje granica u prihvatanju zadataka (naučiti da kažete „ne” drugima), međusobna kolegijalna podrška na radnom mestu, kontinuirano i specijalizovano usavršavanje, skraćeni radni dani, očuvanje emocionalnog dobrostanja i fizičke aktivnosti. Navedenim stavkama možemo da dodamo i smisao života i neprekidno



napredovanje (Kramen, Hansen, 1998). Ovakav odnos prema opštoj dobrobiti možemo predstaviti kao kombinaciju tri metode (Baker, 2011): samosvesti, samoregulacije i samopomoći. Stručnjak koji pomaže drugima može da poboljša način na koji vidi važnost staranja o sebi i sveukupno zadovoljstvo životom na osnovu ličnog izbora, kontrole situacije i orijentacije na rešenje.

**Strategije ličnog razvoja o samopomoći** usredsređene su na fizičko i mentalno blagostanje, a kod stručnjaka koji su po profesiji pomagači ističe se zadovoljavanje njihovih potreba i očekivanja (Šlosar, Plavnicka, 2016). Sistematsko i kontinuirano obrazovanje smatraju se važnim procesom od koga zavisi lični razvoj profesionalnih pomagača (Skovholt i sar., 2001). Međutim, mnogi pomagači ne pridaju dovoljan značaj samopomoći, što rezultira nižim samopouzdanjem. U kontekstu tih strategija možemo razmatrati teoriju mentalne samoregulacije koja se odnosi na izbor i usvajanje takvih upravljačkih stilova pomagača, koji donose najviši stepen uspeha zavisno od situacije sa kojom se suočavaju u stvarnosti (Ruiselova i sar., 2006).

**Emocionalne strategije brige o sebi** odnose se na samoostvarenje. Stepeni samoostvarenja i blagostanja dalje su povezani sa konceptom kvaliteta života koji uvodi manifestaciju čovekove autonomije (Hartl, Hartlova 2000). Višedimenzionalni upitnik, koji su pripremili Janke i Erdmannova (2003), sadrži različite strategije samopomoći koje se mogu podeliti na pozitivne (potcenjene strategije) i negativne. Osnova pozitivnih strategija je nivo pomoći profesionalnom menadžmentu i upravljanje njegovom stvarnom situacijom, dok su negativne strategije povezane sa samoinkriminacijom i rezignacijom i usled toga predstavljaju strategije orijentisane na bekstvo.

**Strategije samopomoći orijentisane na fizičko zdravlje i zdrav način života** povezane su sa značajem mobilizacije i motivacije pomaganja stručnjacima u podsticanju i očuvanju sopstvenog zdravlja (Šloster i sar., 2016). Veoma je zahtevan zadatak da se meri ne samo fizičko zdravlje za stručnjake u pomagačkim profesijama već i za ostale, jer se broj ljudi koji pate od fizičkih i mentalnih bolesti neprestano povećava. U kontekstu navedenog, Svetska zdravstvena organizacija (WHO 2015) kreirala je globalnu strategiju usmerenu na poboljšanje života pojedinaca. Strategija uključuje dva glavna faktora rizika koji utiču na zdravlje, a to su fizička aktivnost i ishrana. Glavni cilj ove globalne strategije je smanjenje faktora rizika koji deluju u društvu kao rezultat nezdrave ishrane i fizičke neaktivnosti ljudi. Drugi cilj je sveobuhvatno povećanje svesti o uticaju ishrane i fizičke aktivnosti na zdravlje i njegovom razumevanju. Podrška razvoju i primeni globalnih, nacionalnih, regionalnih i lokalnih politika, akcionih planova, nevladinih organizacija, medija i privatnog sektora koji vode ka poboljšanju ishrane i povećanju fizičke aktivnosti takođe je važan cilj postavljen predstavljenom strategijom. Poslednji cilj je podržati istraživanje u odgovornim oblastima, kao i obezbediti dovoljno resursa za podršku i održavanje zdravlja.



### OKVIR 5.3. Principi samozaštite

1. Samozaštita je osnova za efikasnu i etičnu praksu socijalnog rada.
2. Samozaštita je efikasnija ako joj se pristupi proaktivno i sa namerom.
3. Proaktivno uključivanje veština samopomoći promoviše samosvest i osmišljen odgovor (umesto neposredne neplanirane reakcije) profesionalaca na okruženje i u okruženju.
4. Samozaštitu treba razumeti kao kombinaciju dve dimenzije: individualna samozaštita i profesionalna samozaštita.
5. Individualna samozaštita i profesionalna samozaštita su dinamični i međusobno povezani procesi.
6. I individualne i profesionalne veštine samozaštite moguće je razvijati i održavati kroz strukture podrške koje predstavljaju organizacione domene ojačane konkretnim strategijama samopomoći.
7. Primena strategija samopomoći je individualizovan proces u kome treba uzeti u obzir brojne faktore koji obuhvataju i preferencije profesionalca, njegov/njen vrednosni sistem, kulturnu i socijalnu pozadinu, kao i kontekst u kojem rade.
8. Samozaštita osnažuje profesionalce da ispolje agensnost u negovanju svog zdravlja i blagostanja.
9. Samozaštita pomaže promeni profesionalne kulture u socijalnom radu.

Izvori: NASW, 2009; Miller, 2013; Barnett i sar., 2007.

### Individualne i profesionalne strategije samozaštite

Samozaštitu je neophodno sprovoditi i u privatnom i u profesionalnom životu. Međutim, ova dva konteksta treba shvatiti kao povezana i prožimajuća, imajući u vidu da je u praksi vrlo teško razdvojiti iskustva koja imamo o jednom ili drugom. Razumevanje ova dva konteksta kao međupovezana pomaže profesionalcima i da na sveobuhvatniji način brinu o sebi i svom blagostanju. Tako, briga o sebi na ličnom nivou, odnosno u privatnom životu može da se odnosi na uspostavljanje i održavanje smislenih odnosa sa drugim ljudima ili jaku emotivnu investiranost u neku aktivnost. Sa druge strane, briga o sebi na profesionalnom nivou može da podrazumeva sposobnost da se uspostave jasne granice prema emocionalnom odnosu s aktivnostima i izazovima u radnom okruženju (Miller, Lee, 2013). Prepoznavanje mogućnosti povezanih sa korišćenjem svog *selfa* na različite načine u ova dva konteksta može pomoći profesionalcima da na sveobuhvatniji način brinu o sebi. Isto tako, održavanje emocionalnih odnosa, kao važna individualna strate-

gija, može poslužiti i nadograditi strategiju uspostavljanja jasnih granica u emocionalnim odnosima na profesionalnom nivou. Učenje uspostavljanja jasnih granica kao deo strategije brige o sebi u profesionalnom kontekstu može pomoći pomagaču da jasnije i efikasnije postavlja granice u odnosima u privatnom životu (Miller & Lee, 2013). Ovakvo razumevanje međupovezanosti strategija u privatnom i profesionalnom kontekstu nudi pomagačima okvir da otkrivaju i razumeju svoje reakcije na izazove sa kojima se suočavaju, i da kao rezultat toga razvijaju mehanizme samozaštite koji su prikladniji za praksu zaštite dece i, šire, socijalnog rada.

### VEŽBA 5.5. Vežba svesnog disanja

#### UPUTSTVO

**Ova vežba može da se radi u stojećem ili sedećem položaju i na bilo kom mestu u bilo koje vreme, ako ste u situaciji da zauzmete lotus položaj za meditaciju sjajno, ako ne nema veze. U svakom slučaju, sve što treba da uradite jeste da se umirite i fokusirate na disanje jedan minut.**

- 1) Počnite sa sporim disanjem, svaki ciklus treba da traje prosečno 6 sekundi.
- 2) Udišite kroz nos, a izdišite kroz usta tako polako i bez napora da osetite kako dah lagano napušta vaše telo.
- 3) Otpustite sve misli i stvari koje treba da uradite kasnije ili projekte koji su na čekanju i koji zahtevaju vašu pažnju. Jednostavno dozvolite mislima da se pojave i nestanu zajedno sa izdisajem.
- 4) Svesno i namerno posmatrajte svoj dah, fokusirajući se na svesno disanje od trenutka udisanja do izdisaja.
- 5) Potom svesno posmatrajte kako dah putuje iz vašeg tela ka spoljašnjoj sredini.

Ako ste mislili da nikada nećete meditirati upravo ste uspe! Samo napred, pokušajte da svesno dišete, posmatrate, slušate i budete prisutni u svakom trenutku svog života.

I privatni i profesionalni kontekst samozaštite pomagača sadrži u sebi strategije koje mogu da primenjuju kako bi se osnažili i brinuli o svom blagostanju. Na osnovu ovih strategija, oni grade individualizovane planove samozaštite koji su prilagođeni njihovim potrebama, preferencijama i kontekstu.

#### • Individualne strategije samozaštite

Individualne strategije samozaštite su multidimenzionalne, a briga o sebi se postiže implementacijom strategija u sledećim oblastima (Richards i sar, 2010; Jordan, 2010; Miller & Lee, 2013):

- a) **fizičkoj**: targetiraju fizičko funkcionisanje i bezbednost. Ove strategije podrazumevaju fizičku aktivnost, adekvatan san, zdravu ishranu, prevenciju bolesti i uopšteno fizičko zdravlje;
- b) **psihološkoj i emocionalnoj**: fokusiraju se na sposobnost održavanja pozitivnog i saosećajnog pogleda na sebe i pregovaranje o zahtevima koji proizlaze iz intersekcije individualnog i okruženja. Podrazumeva aktivnosti za izgradnju emocionalne regulacije, uz naglašavanje na adaptivno zadovoljavanje sopstvenih potreba poput prepoznavanja sopstvenih snaga, učenja o strategijama za regulisanje stresa i rešavanja problema;
- c) **socijalnoj**: odnose se na izgradnju značajnih, smislenih i podržavajućih odnosa sa drugim osobama i mogu podrazumevati učešće u zajednici, održavanje kontakta sa važnim osobama i učešće u različitim događajima u zajednici;
- d) **duhovnoj (spiritualnoj)**: odnose se na one koji neguju povezanost, veru i mir i mogu uključivati meditaciju, molitvu, refleksiju ili provođenje vremena u prirodi (Miller & Lee, 2013) ;
- e) **slobodnim aktivnostima**: strategije koje se odnose na negovanje samozaštite kroz provođenje slobodnog vremena su one koje se odnose na odmor i relaksaciju ili pospešuju kreativnost poput čitanja, učešća u sportovima, provođenja vremena sa kućnim ljubimcem itd.

- **Profesionalne strategije samozaštite**

Profesionalne strategije samozaštite podrazumevaju šest primarnih struktura (Miller & Lee, 2013). Zadovoljavanje potreba koje proizlaze iz ovih struktura i identifikovanje individualnih aktivnosti samozaštite mogu unaprediti zadovoljstvo poslom i sveukupno blagostanje profesionalca.

- a) **Radno opterećenje i upravljanje vremenom**: strategije koje omogućavaju profesionalcima da na aktivan način učestvuju u organizaciji svog posla i vremena koje je potrebno da bi se neke radne aktivnosti završile. Neke od aktivnosti u okviru ove strategije su: pravljenje pauza tokom radnog vremena, uzimanje odmora, završavanje poslova poput papirologije, odgovaranja na imejlove tokom radnog vremena, kao i postavljanje sistema za organizaciju i prioritizaciju radnih zadataka (Richards i sar., 2010).
- b) **Razumevanje profesionalne uloge**: podrazumevaju aktivnosti koje pomažu profesionalcima da razmotre svoju ulogu u profesionalnom okruženju, ne samo kao socijalni radnik, već kao profesionalac kome je dodeljen određeni opis poslova u konkretnom okruženju kako bi radio na ostvarivanju konkretnih ciljeva. Ovo se odnosi i na prepoznavanje ograničenja koja proističu kako iz organizacije/institucije u kojoj rade tako i iz sopstvenih kapaciteta (npr. nedovoljno znanja i

veština za rad sa određenom problematikom i klijentima). Prepoznavanje i svesnost o sopstvenim ograničenjima omogućuje profesionalcima da imaju zdraviji i efikasniji pristup i osobama sa kojima rade i sebi. Aktivnosti u okviru ove strategije podrazumevaju upućivanje onda kad je to neophodno i moguće, traženje supervizijskih sastanaka ili traženje načina da se steknu nova znanja i veštine kroz dodatne treninge i obuke (Miller & Lee, 2013).

- c) **Razumevanje reakcija na situacije na radnom mestu:** strategije koje osnažuju profesionalce da primete i upravljaju svojim reakcijama na izazove sa kojima se suočavaju na radnom mestu. Aktivnosti mogu biti lični terapijski rad, vežbe majndfulnessa, vođenje refleksivnih dnevnika, sastanci sa drugim kolegama gde će se razmenjivati i razgovarati o izazovima i reakcijama na te izazove. Ove aktivnosti pomažu profesionalcima da izgrade mrežu podrške u svom profesionalnom okruženju i na taj način osnažuju sebe i iznalaze alternativne načine da reaguju na izazove i neguju svoje blagostanje.
- d) **Profesionalna podrška:** strategije koje omogućavaju razmenu sa kolegama u okviru tima i/ili radne jedinice, kao i sa supervizorima na nivou organizacije.
- e) **Profesionalni razvoj:** strategije koje omogućavaju profesionalcima održavanje i unapređivanje znanja i veština za rad na konkretnom radnom mestu. Neke od formalnih aktivnosti mogu biti uključivanje u profesionalne stručne organizacije (poput Društva socijalnih radnika, Komore socijalne zaštite i sl.), uključivanje u dodatne kurseve, kontinuirano obrazovanje, učešće na konferencijama, treninzima, stručnim skupovima u cilju unapređivanja znanja i veština. Neformalne aktivnosti u koje se profesionalci u okviru ove strategije mogu uključiti odnose se na čitanje naučnih i stručnih članaka ili publikacija vezanih za određenu problematiku, sprovođenje istraživačkih projekata i učešće u pisanju različitih publikacija, članaka, priručnika, kao i učenje od kolega kroz posmatranje njihovog rada i neformalnih konsultacija (Hunter, Schofield, 2010).
- f) **Obnova i proizvodnja energije:** strategije koje održavaju energiju, ohrabrenje i nadu o radnim zadacima, podrazumevaju aktivnosti za uspostavljanje ili obnavljanje spremnosti za aktivno angažovanje i posvećenost svom poslu. Ove aktivnosti su visokopersonalizovane, a mogu uključivati stvaranje prijatnog radnog prostora, stavljanje podsetnika na pozitivne ishode postignute sa klijentima (poput dečijih crteža, zahvalnica), stvaranje i isprobavanje inovativnih pristupa u rešavanju izazova povezanih sa radom i učešće u socijalnim događajima i društvenim okupljanjima vezanim za posao.

## **Sekundarna traumatizacija i izgaranje pomagača u sistemu zaštite dece**

Stručni radnici i drugi pomagači koji se bave zaštitom dece najčešće rade sa ljudima koji su u životu imali traumatična iskustva od nasilja, zloupotreba, preko različitih neposrednih i posrednih rizika (Borjanić-Bolić, 2018). Pored odgovornosti i izazova u obezbeđivanju adekvatne pomoći i podrške, stepen stresa kojim su izloženi pomagači na terenu može biti ugrožavajući i za njihovu dobrobit. Kako su pomagači u zaštiti dece izloženi stresu, snažnim emocijama i traumi, može biti ugroženo njihovo fizičko i mentalno zdravlje, kao i kvalitet usluga koje pružaju. Oni koji rade sa decom u migracijama, tokom obavljanja svog posla, kroz realizovanje postavljenih procedura i zaštitu dece i mladih, mogu biti izloženi primarnoj i sekundarnoj traumatizaciji.

**Primarna traumatizacija** se odnosi na prisustvovanje nemilim ličnim i porodičnim događajima korisnika i pretnjama i/ili napadima članova njihovih porodica ili osoba iz njihovog okruženja na same pomagače. **Sekundarna traumatizacija** pomagača vezana je za posredno svedočenje nemilim događajima iz života korisnika koje profesionalac saznaje kroz razgovor sa njima i članovima njihovih porodica, kao i putem dokumentacije (Borjanić-Bolić, 2018). Važno je prepoznati i na vreme reagovati kako bi se rizici i efekti vikarijske traume minimizirali.

Jedno od objašnjenja o nastanku vikarijske traume upućuje na neadekvatno empatijsko angažovanje u radu sa korisnicima (Pearlman, Saakvitne, 1995a). **Vikarijska trauma** ima sličnosti sa konceptima sekundarnog traumatskog stresnog sindroma, zamora saosećanja i sindroma izgaranja. Za razliku od sekundarnog traumatskog stresa, vikarijska trauma ima naglasak na kontekstu i etiologiji. Karakteriše je izloženost sekundarnoj traumatizaciji kroz duži vremenski period, vezana je isključivo za profesionalne pomagače i za posledicu ima promene unutrašnjeg iskustva profesionalnih pomagača. Vikarijska trauma se meri indirektno, na primer brojnim tendencijama u reagovanju na traumu koje su bazirane na osobinama ličnosti (Figley, 2012). Upitnici koji se koriste za merenje vikarijske traume konstruisani su sa ciljem da detektuju i izmere narušenu sliku koju profesionalac ima o sebi i drugima, jer narušena slika nastaje kao posledica psihološke traume ili usled sekundarnog izlaganja traumatskom materijalu korisnika (Borjanić-Bolić, 2018)

**Sindrom profesionalnog izgaranja** se može definisati kao emocionalna iscrpljenost, nedostatak motivacije i empatije u radu i generalno negativan stav prema poslu, a zatim i ostalim oblastima života. Profesionalno izgaranje ima negativne efekte na psihičko i fizičko zdravlje pomagača i značajno umanjuje radnu efikasnost, a samim tim i kvalitet usluga koje se pružaju krajnjim korisnicima (Burgund, 2010). Profesionalno izgaranje (engl. *burnout*) podra-

zumeva stanje u koje dospevaju stručnjaci pomagačkih profesija usled izloženosti hroničnom stresu, a ogleda se u osećanju emocionalne iscrpljenosti, razvoju negativnih i ciničnih stavova prema korisnicima (depersonalizacije) i smanjenom osećanju lične uspešnosti, koja podrazumeva negativan odnos prema poslu i nezadovoljstvo sopstvenim postignućem (Maslach et al., 1996, prema Lloyd, King & Chenoweth, 2002). Kao tvorac termina navodi se američki psiholog nemačkog porekla Herbert Freudberger, koji je termin *burnout* koristio da opiše postepeno emocionalno poniranje, gubitak motivacije i smanjenu posvećenost poslu (Schaufeli, Leiter & Maslach, 2009).

Nastanak profesionalnog izgaranja se različito tumači. Prema nekim autorima, emocionalna iscrpljenost je prvi stadijum profesionalnog sagorevanja, koja, kada uzme maha, prelazi u izbegavanje kontakata sa korisnicima i kolegama, tj. depersonalizaciju (Maslach i sar., 2001, prema Lloyd, King & Chenoweth, 2002). Različiti autori imaju različita mišljenja o fazama u razvoju ovog sindroma, ono što je izvesno jeste da je osnovni preduslov za nastanak profesionalnog izgaranja veliko profesionalno opterećenje i visok nivo stresa usled nemogućnosti da se odgovori na zahteve posla.

Uzroci razvoja profesionalnog izgaranja mogu biti interni i eksterni.

- **Interni uzroci** se odnose na ličnost profesionalca, ličnu rezilijentnost i posedovanje odgovarajućih veština kao što su komunikajska spremnost, neutralnost, empatičnost, sposobnost refleksije nad sopstvenim iskustvom, sposobnost postavljanja granica i sl.
- **Eksterni uzroci** su karakteristike posla (broj radnih sati, broj korisnika, vrsta problema sa kojima korisnici dolaze, očekivanja od nadređenih, resursi na raspolaganju, jasno definisane uloge i odgovornosti i sl.) i karakteristike organizacije (jasne linije komunikacije, usklađenost vrednosti i prakse, davanje pozitivnog fidbeka zaposlenima i sl).

Prema brojnim istraživanjima, profesionalnom stresu i izgaranju skloni su profesionalci svih pomagačkih profesija, a posebno socijalni radnici (Lloyd, King & Chenoweth, 2002). Treba naglasiti da nisu samo pomagačke profesije pogođene ovim problemom, ali je njegovo proučavanje u ovoj oblasti važno, jer direktno utiče na kvalitet interakcije sa korisnicima, što u drugim profesijama koje se bave predmetima ili procesima možda nije toliko značajno.

**Supervizijski proces** može obuhvatati brojne uloge i funkcije I, u skladu sa tim, može biti od značajne pomoći u zaštiti profesionalaca od stresa, izgaranja i sekundarne traumatizacije. Ukoliko se koristi na adekvatan način, supervizija doprinosi unapređenju dobrobiti stručnih radnika (pomagača), kao i unapređenju radnog procesa. Pored supervizije, za unapređenje dobrobiti pomagača mogu se koristiti i psihološke krizne intervencije u situacijama

pojačane krize, poput Kovid-19 krize. One označavaju skup jednokratnih postupaka pomoću kojih se, nakon kriznih događaja, nastoji pomoći pomagačima da lakše prebrode ono što su doživeli u vršenju svoje profesionalne uloge. U psihološke krizne intervencije ubrajaju se brojne intervencije iz domena kognitivno bihevioralnih pristupa, koje su usmerene na desenzitizaciju, somatsko proživljavanje traumatskog stresa, IMDR i drugo.

U pojedinim slučajevima se može dogoditi da je profesionalcima i pomagačima potrebna dodatna pomoć i podrška da prevaziđu nagomilan stres i iskustva traume. Tada se mogu uputiti na psihoterapijski proces, čiji je cilj da se promeni ili smanji delovanje uticaja koji ometaju kvalitetno življenje pomagača i stvaranje pretpostavki za delotvornije rešavanje svakodnevnih problema. To obuhvata unapređenje kvaliteta mentalnog zdravlja, kao i izlečenje psihičkih smetnji i poremećaja.

## Ključni termini

**Empatija** je sposobnost saosećanja sa drugom osobom i doživljavanja tuđih emocija kao svojih, sa punom svešću da su u pitanju tuđa osećanja.

**Izgaranje** podrazumeva stanje u koje dospevaju stručni radnici pomagačkih profesija usled izloženosti hroničnom stresu, a ogleda se u osećanju emocionalne iscrpljenosti, razvoju negativnih i ciničnih stavova prema korisnicima (depersonalizacije) i smanjenom osećanju lične uspešnosti, koja podrazumeva negativan odnos prema poslu i nezadovoljstvo sopstvenim postignućem.

**Konsultacije sa decom** su poseban vid dečije participacije u kojem odrasli (relevantni stručnjaci i donosioci odluka) pitaju decu o njihovim iskustvima, gledištima i stavovima, kako bi sagledali i razumeli dečiju perspektivu o relevantnim pitanjima i uvažili je u procesu kreiranja i unapređivanja politike i prakse koja se tiče dece.

**Participacija** dece definisana je članom 12. Konvencije o pravima deteta UN, gde se navodi da se detetovo gledište uzima u obzir u svim stvarima i postupcima koji ga se neposredno tiču. Pravo da bude saslušano i njegovo mišljenje uvaženo je jedno od osnovnih principa Konvencije. Participacija dece je jedan od četiri osnovna principa iz kojih proističu svi članovi Konvencije UN o pravima deteta.

**Pomagač** profesionalac ili paraprofesionalac koji obezbeđuje pomoć i podršku migrantima, izbeglicama i tražiocima azila u okviru vladinog ili civilnog sektora.



**Rezilijentnost** je dinamičan proces pozitivne adaptacije na značajne teškoće, predstavlja mogućnost osobe da se valjano prilagodi nepovoljnim okolnostima, uprkos teškoćama. Rezilijentnost je dinamična i igra veliku ulogu u odgovoru na toksičan stres.

**Rizik** je verovatnoća izlaganja nesreći ili gubitku, opasnosti, predstavlja mogućnost povrede, bolesti ili smrti uzrokovane izlaganjem opasnosti. Kada su u pitanju deca migranti najčešće identifikovani rizici u literaturi su: rizik od nasilja, eksploatacije, trgovine ljudima ili druge zloupotrebe.

**Samozaštita i briga o sebi** predstavlja sposobnost da se uspostave jasne granice prema emocionalnom odnosu s aktivnostima i izazovima u radnom okruženju.

**Sekundarna traumatizacija** predstavlja posredno svedočenje nemilim događajima iz života korisnika koje profesionalac saznaje kroz razgovor sa njima i članovima njihovih porodica, kao i putem dokumentacije.

**Self** označava sopstvo ili samstvo, egzistencijalno bivstvovanje osobe koja ga razlikuje od ostalih, posebno kada je u pitanju introspektivna ili reflektivna aktivnost individue.

**Stres** je skup nespecifičnih reakcija čovekovog organizma na štetne faktore iz radnog i životnog okruženja. Štetni faktori iz čovekovog okruženja aktiviraju adaptacioni mehanizam u organizmu kako bi se organizam zaštitio uspostavljanjem ravnoteže sa sredinom. Stres, bilo psihološki ili biološki, odgovor je organizma na stresore u životnoj sredini, način na koji telo reaguje na stanje kao što je pretnja, izazov ili fizička i psihološka barijera.

**Traumatski događaji** su događaji koji su neposredno doživljeni, koje je neko samo video ili posmatrao ili koji su se dogodili bliskim osobama a pojedinac za njih posredno saznaje (rat, nasilje, otmica, teroristički napad, prirodne katastrofe, teške saobraćajne nesreće, dijagnoze teških, po život opasnih bolesti i sl.).

**Vikarijska trauma** je transformacija unutrašnjeg iskustva pomagača, koja je nastala kao rezultat empatijskog angažovanja oko klijentovog traumatskog materijala.



## Preporuke za dalje čitanje

1. Borjanić-Bolić, E. (2017). Model zaštite dece zasnovan na znanjima o traumi. *Socijalna politika*, 2/3: 51–65.
2. Ellis, B. H., Miller, A. B., Baldwin, H., Abdi, S. (2011). New directions in refugee youth mental health services: overcoming barriers to engagement. *Child Adolescent Trauma*, 4, 69–85.
3. Harris, M., Fallot, R. D. (Eds.) (2001). *Using Trauma Theory to Design Service Systems*. San Francisco, CA: Jossey-Bass.
4. Morantz, G., Rousseau, C., Banerji, A., Martin, C., Hetmann, J. (2013). Resettlement challenges faced by refugee claimant families in Montreal: Lack of access to child care. *Child & Family Social Work*, 18, 318–328.
5. Ringel, Sh., Brandell, J. R. (2012). *Trauma: Contemporary Directions in Theory, Practice and Research*. LA: Sage Publications.

## Literatura

- Ajduković, M., Cajvert, L. (2004). *Supervizija u psihosocijalnom radu*. Zagreb: Društvo za psihološku pomoć.
- Alvord, M. K., Grados, J. J. (2005). Enhancing resilience in children: A proactive approach. *Professional psychology: research and practice*, 36(3): 238.
- Avramović, M. (2012). *Primena koncepta dečje participacije u praksi*. Diplomski rad odbranjen na Odeljenju za pedagogiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu.
- Avramović, M. (2014). Research with Children: Involving Children's Perspectives. In: M. Despotović, E. Hebib (Eds.). *Contemporary Issues of Education Quality*, pp. 485–499. Belgrade: Institute for Pedagogy and Andragogy.
- Avramović, M. (2014). *Kad smo pitani, a ne ispitivani. Konsultacije sa decom u pokretu*. Save the children.
- Baker, E. (2011). *Caring for ourselves: A therapist's guide to personal and professional well-being*. 4<sup>th</sup> edition. Washington, DC: American Psychological Association.
- Baldry, S., Kemmis, J. (1998). The quality of child care in one local authority: A user study. *Adoption and Fostering*, 22(3): 34–41.
- Barnett, J. E., Baker, E. K., Elman, N. S., Schoener, G. R. (2007). In pursuit of wellness: The self-care imperative. *Professional Psychology: Research and Practice*, 38(6): 603–612.
- Barretta-Herman, A. et al. (2000.) *Teaching skills in cross cultural supervision*. Joint Conference of the International Federation of Social Workers and International Association of School of Social Work. Montreal, 29th July–2nd August, 2000. Book of Abstracts, 50.
- Bath, H. (2008). The three pillars of trauma-informed care. *Reclaiming children and youth*, 17(3): 17–21.
- Bick, A., Calvo, S., Mootha, V. (2012). Evolutionary Diversity of the Mitochondrial Calcium Uniporter. *Science*, 336, 886.

- Borjanić-Bolić, E. (2018). Mogućnosti prevazilaženja vikarijske traume kod profesionalnih pomagača u zaštiti dece i mladih. *Temida*, 21(3): 411-421.
- Brinckmann, M. P., van Noort, B. M., Leithner, C., Ploner, C. J. (2018). Neurological emergencies in refugees. *Frontiers in neurology*, 9, 1088.
- Burgund, A. (2016). *Uticaj ličnih i sredinskih faktora na mlade u procesu pripreme za napuštanje alternativnog staranja*, doktorska disertacija. Univerzitet u Beogradu, Fakultet političkih nauka.
- Burgund, A. (2010). Sindrom izgaranja u pomažućim profesijama. *Socijalna misao*, 2, 111-120.
- Burgund, A., Zegarac, N. (2016). Perspectives of Youth in Care in Serbia. *Child and Adolescent Social Work Journal*, 33, 2, 151-161.
- Burgund, A., Branković, I. (2016). Zaštita dece migranata u Srbiji – iskustva i preporuke. *Socijalna politika*, 2: 9-24.
- Butler, L. D., Critelli, F. M., & Rinfrette, E. S. (2011). Trauma-informed care and mental health. *Directions in Psychiatry*, 31(3): 197-210.
- Butler, L. D., Mercer, K. A., McClain-Meeder, K., Horne, D. M., Dudley, M. (2019). Six domains of self-care: Attending to the whole person. *Journal of Human Behavior in the Social Environment*, 29(1): 107-124.
- Clark, A., Moss, P. (2001). *Listening to young children*. The Mosaic approach. London: National Children's Bureau.
- Clark, C., Classen, C. C., Fourn, A., Shetty, M. (2014). *Treating the trauma survivor: An essential guide to trauma-informed care*. Routledge.
- Cowen, E. L., Wyman, P. A., Work, W. C., Kim, J. Y., Fagen, D. B., Magnus, K. B. (1996). Follow-up study of young stress-affected & stress-resilient urban children. *Development and Psychopathology*, 9: 564-577.
- Figley, C. R. (2012). Helping that Hurts: Child Welfare Secondary Traumatic Stress Reactions. CW360 Secondary Trauma and the Child Welfare Workforce, pp. 4-5; [http://cantasd.org/wp-content/uploads/CWVE18\\_CW360\\_2012.pdf](http://cantasd.org/wp-content/uploads/CWVE18_CW360_2012.pdf)
- General Comment No. 12, The Right of Child to Be Heard (2009). United Nations Committee On the Rights of the Child.
- Graham, A., Fitzgerald, R. M. (2010). Progressing children's participation: exploring the potential of a dialogical turn. *Childhood*, 17(3): 343-359.
- Greenwald, R. (2014). *Child trauma handbook: A guide for helping trauma-exposed children and adolescents*. New York: Routledge.
- Harris, M., Fallot R. (2001). *Using trauma theory to design service systems*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Hartl. p. a h. Hartlová (2000). *Psychologický slovník*. Praha: portál.
- Hill, M. (1999). What's the problem? Who can help? The perspectives of children and young people on their well-being and on helping professionals. *Journal of Social Work Practice*, 13(2): 135-145.
- [https://www.researchgate.net/publication/324748311\\_The\\_importance\\_of\\_Self-care\\_by\\_professionals\\_in\\_helping\\_professions/link/5ae06e4ca6fdcc2935910105/download](https://www.researchgate.net/publication/324748311_The_importance_of_Self-care_by_professionals_in_helping_professions/link/5ae06e4ca6fdcc2935910105/download)

- Human Rights Watch (2018). "Without Education They Lose Their Future": Denial of Education to Child Asylum Seekers on the Greek Islands. (n.p.): UNHCR. IOM (2015). Migration Facts and Trends: South-Eastern Europe, Eastern Europe and Central Asia. Vienna: International Organization for Migration.
- Hunter, S., Schofield, M. (2006). How counselors cope with traumatized clients: Personal, professional and organizational strategies. *International Journal for the Advancement of Counseling*, 28(2): 121–138.
- Im, H., Swan, L. E. (2020). Capacity building for refugee mental health in resettlement: implementation and evaluation of cross-cultural trauma-informed care training. *Journal of immigrant and minority health*, 1–12.
- Janke, W., Erdmannová, G. (2003). *Strategiezvládání stresu*. Praha: testcentrum.
- Jordan, K. (2010). Vicarious trauma: Proposed factors that impact clinicians. *Journal of Family Psychotherapy*, 21(4): 225–237.
- Kort-Butler, L. A. (2018). Social Support Theory. In: Christopher J. Schreck (Ed.), *The Encyclopedia of Juvenile Delinquency and Justice*. Wiley-Blackwell, pp. 819–823.
- Kramen-Kahn, B., Hansen, N. D. (1998). Rafting the rapids: Occupational hazards, rewards, and coping strategies of psychotherapists. *Professional Psychology: Research and practice*, 29, 130–134.
- Lieberman, M. D., Eisenberger, N. I., Crockett, M. J., Tom, S. M., Pfeifer, J. H., Way, B. M. (2007). Putting feelings into words. *Psychological science*, 18(5): 421–428.
- Lloyd, C., King, R., Chenoweth, L. (2002). Social work, stress and burnout: A review; *Journal of Mental Health*, Vol. 11, 3, 255–265.
- Lovaš, L. et al., (2014). Starostlivost' o seba a jej psychologické kontexty. In: L. Lovaš, (Ed.), *Psychologické kontexty starostlivosti o seba*. Košice: UPJŠ, s. 9-23.
- Lovašová, S., (2016). Koncept starostlivosti o seba z pohľadu sociálnej práce. In: *Grant Journal*. Roč. 5, č. 2, s. 36-39.
- Lustick, H., Norton, C., Lopez, S. R., & Greene-Rooks, J. H. (2020). Restorative practices for empowerment: A social work lens. *Children & Schools*, 42(2): 89–97.
- Maslach, C., Jackson, S. E., Leiter, M. P. (1996). *The Maslach Burnout Inventory (3rd ed.)*. Palo Alto, CA: Consulting Psychologists Press. [www.mindgarden.com](http://www.mindgarden.com)
- Masten, A. S., Cutuli, J. J., Herbers, J. E., Reed, M.-G. J. (2009). *Resilience in development*. In: S. J. Lopez, C. R. Snyder (Eds.), *Oxford library of psychology. Oxford handbook of positive psychology* (pp. 117–131). Oxford University Press.
- Mathieu, F. (2007). Transforming Compassion Fatigue into Compassion Satisfaction: Top 12 Self-care Tips for Helper [online]. [cit. 2017-06-07]; <http://www.ten-dacademy.ca/wp-content/uploads/2007/10/Top-12-Self-care-tips-final-2016-for-website.pdf>
- Miller, J., Grisse-Owens, E. (2019). *Self-Care 'IS' an Ethical Imperative for Social Workers*; [https://www.socialworktoday.com/archive/exc\\_020420.shtml](https://www.socialworktoday.com/archive/exc_020420.shtml)
- Miller, K. K., Brown, C. R., Shramko, M., Svetaz, M. V. (2019). Applying trauma-informed practices to the care of refugee and immigrant youth: 10 clinical pearls. *Children*, 6(8): 94–105.

- Miller, S. E., Lee, J. J. (2013). A self-care framework for social workers: Building a strong foundation for practice. *Families in Society*, 94(2): 96–103.
- Miller-Lewis, L. R., Searle, A. K., Sawyer, M. G., Baghurst, P. A., Hedley, D. (2013). Resource factors for mental health resilience in early childhood: an analysis with multiple methodologies. *Child and Adolescent Psychiatry and Mental Health*, 7, 1, 6.
- Munson, C. E. (1993). *Clinical social work supervision*. New York: Haworth Press.
- National Association of Social Workers (2008). *Code of ethics of the National Association of Social Workers*. Washington, DC: NASW.
- National Association of Social Workers (2009). *Professional selfcare and social work*. In: NASW, *Social work speaks: National Association of Social Workers policy statement 2009–2012* (pp. 268–272). Washington, DC: NASW.
- Neblett Jr, E. W., Rivas-Drake, D., Umaña-Taylor, A. J. (2012). The promise of racial and ethnic protective factors in promoting ethnic minority youth development. *Child development perspectives*, 6(3): 295–303.
- O’Higgins, A., Ott, E. M., Shea, M. W. (2018). What is the Impact of Placement Type on Educational and Health Outcomes of Unaccompanied Refugee Minors? A Systematic Review of the Evidence. *Clinical Child and Family Psychology Review*, 21(3): 354–365.
- Park, M., Katsiaficas, C. (2019). Mitigating the Effects of Trauma among Young Children of Immigrants and Refugees. *Migration Policy Institute*.
- Pearlman, L. A., McKay, L. (2008). *Understanding and Addressing Vicarious Trauma*. Headington Institute; [http://www.headington-institute.org/files/vtmoduletemplate2\\_ready\\_v2\\_85791.pdf](http://www.headington-institute.org/files/vtmoduletemplate2_ready_v2_85791.pdf)
- Perry, B. D. (2006). Applying principles of neurodevelopment to clinical work with maltreated and traumatized children. In: N. Webb (Ed.), *Working with traumatized youth in child welfare*, pp. 27–52. New York: The Guilford Press.
- Potochnick, S. R., Perreira, K. M. (2010). Depression and anxiety among first-generation immigrant Latino youth: key correlates and implications for future research. *The Journal of nervous and mental disease*, 198(7): 470.
- Regional refugee and migrant response plan for Europe (2017); <https://www.unhcr.org/partners/donors/589497d07/2017-regional-refugee-migrant-response-plan-europe-january-december-2017.html>
- Richards, K. C., Campenni, C. E., Muse-Burke, J. (2010). Self-care and well-being in mental health professionals: The mediating effects of self-awareness and mindfulness. *Journal of Mental Health Counseling*, 32(3): 247–264.
- Richman, J., Rosenfeld, L., Hardy, C. (1993). The social support survey: an initial validation study of a clinical measure and practice model of social support. *Process Research on Social Work Practice*, 3, 288–311.
- Ridge (2002). *Childhood Poverty and Social Exclusion*. Policy Press, Bristol.
- Ruiselová, z. et al. (2006). *Štýly zvládania záťaže a osobnosť*. Bratislava: slovak academic press.
- Save the Children and International Rescue Committee (2017). *Out of Sight, Exploited and Alone: A Joint Brief on the Situation for Unaccompanied and Separated Chil-*

- dren in Bulgaria. The Former Yugoslav Republic of Macedonia, Serbia and Croatia, March 2017. (n.p.): (n.p.).
- Schaufeli, B. W., Leiter, P. M., Maslach, C. (2009). Burnout: 35 years of research and practice. *Career Development International*, 14(3): 204–220.
- Siegler, R., Deloache, J., Eisenberg, N. (2003). *How children develop*. Worth, New York.
- Skovholt, T. M. (2001). *The resilient practitioner: burnout prevention and self-care strategies for counselors, therapists, teachers, and health professionals*. Needham heights, ma: allyn & bacon.
- Šlosar, D., Šoltesova, Z., Plavnicka, J. (2016). The importance of Self-care by professionals in helping professions.
- Steel, Z., Chey, T., Silove, D., Marnane, C., Bryant, R., van Ommeren, M. (2009). Association of torture and other potentially traumatic events with mental health outcomes among populations exposed to mass conflict and displacement: A systematic review and meta-analysis. *JAMA*, 302(5): 537–549.
- Svetozarević, S., Vukčević Marković, M., Pejušković, B., Simonović, P. (2019). *Smernice za zaštitu i unapređenje mentalnog zdravlja izbeglica, tražilaca azila i migranata u Republici Srbiji*. Svetska zdravstvena organizacija.
- Tan, J. (2018). *Risks facing children on the move and effects of movement*. Child Protection Hub for South East Europe.
- Terre des Hommes International Federation (2018). Children on the Move [online]; <https://www.terredeshommes.org/causes/children-on-the-move>.
- Turrini, G., Purgato, M., Ballette, F., Nosè, M., Ostuzzi, G., Barbui, C. (2017). Common mental disorders in asylum seekers and refugees: umbrella review of prevalence and intervention studies. *International journal of mental health systems*, 11(1): 1–14.
- UN (2013). Youth definition; <https://www.un.org/esa/socdev/documents/youth/fact-sheets/youth-definition.pdf>
- UN Convention of the rights of the child (1989); <http://www.unicef.org.uk/UNICEFs-Work/Our-mission/UN-Convention/>
- UNHCR (2016). Missing Out: Refugee Education in Crisis. Geneva: UNHCR.
- UNICEF (2016). Uprooted: The Growing Crisis for Refugee and Migrant Children. New York: UNICEF.
- UNHCR (2017). Regional refugee and migrant response plan for Europe; <https://www.unhcr.org/partners/donors/589497d07/2017-regional-refugee-migrant-response-plan-europe-january-december-2017.html>
- UNICEF (2018). Refugees and Internally Displaced Persons [online]; <https://data.unicef.org/topic/child-migration-and-displacement/displacement/#>.
- Vukčević Marković, M., Stanković, I., Živić, I., Stojadinović, I., Todorović A., Bobić A., Šapić, D., Bjekić, J. (2020). *Mentalno zdravlje i dobrobit izbeglica i tražilaca azila u Srbiji*. Beograd: PIN.
- Whitaker, T., Weismiller, T., Clark, E., Wilson, M. (2006). *Assuring the sufficiency of a frontline workforce: A national study of licensed social workers. Executive summary*. Washington, DC: National Association of Social Workers.

- Willard, C., Rabin, M., Lawless, M. (2014). The prevalence of torture and associated symptoms in United States Iraqi refugees. *Journal of Immigrant and Minority Health, 16*(6): 1069–1076.
- Wilson, C., Pence, D. M., Conradi, L. (2013). Trauma-informed care. In: *Encyclopedia of social work*.
- World Health Organization (2015). WHO global strategy on people-centred and integrated health services: interim report. World Health Organization; <https://apps.who.int/iris/handle/10665/155002>
- World Vision International (2018). On the Road to Somewhere. (n.p.): World Vision International.
- Wright, P., Turner, C., Clay, D. Mills, H. (2006). Participation of Children and Young People in Developing Social Care. London: SCIE.
- Zakon o mladima (2011). *Službeni glasnik RS, 50/2011*.





POGLAVLJE

VI

ROD I  
VULNERABILNOST







## Sadržaj poglavlja i ciljevi učenja

- Osnovni koncepti teorije roda
- Rod, vulnerabilnost i migracije
- Vulnerabilnost dečaka i devojčica bez pratnje

Ovo poglavlje se bavi pitanjima roda i rodno zasnovanog nasilja u kontekstu zaštite dece u migracijama. Cilj poglavlja je da obezbedi sledeće ishode učenja:

- 1) Razumevanje pojmova roda, rodne socijalizacije, rodnih uloga, patrijarhata kao sistema moći i interseksionalnosti.
- 2) Konceptualizovanje sistema rodnih uloga kao sistema nejednakosti koji postoji u svakom društvu i kulturi.
- 3) Razumevanje roda i ranjivosti na primeru žena i dece u pokretu.
- 4) Razumevanje ranjivosti dece (dečaka i devojčica) u migracijama i specifičnih rodnih odlika ranjivosti nepraćene i razdvojene dece.

Pitanja roda i vulnerabilnosti, kao i tema rodno zasnovanog nasilja u migracijama su problemi koje je u praksi gotovo nemoguće razdvojiti. Kako se ta pitanja takođe odnose i na decu u migracijama, odnosno u pokretu, da bismo mogli da kompetentno pristupimo dečacima i devojčicama i odgovorimo na njihove potrebe, neophodno je da uzmemo u obzir i pitanja roda, rodnih uloga, rodne diskriminacije, (različite) vulnerabilnosti dečaka i devojčica u migracijama, i sa njima povezana pitanja nasilja (uključujući i seksualno nasilje) i eksploatacije (uključujući i seksualnu eksploataciju).

Cilj ovog poglavlja je da uvede pojmove roda, rodnih uloga, sistema pola/roda, pojam interseksionalnost, i sistema patrijarhalnih odnosa kao odnosa nejednakosti, ali i da odgovori na pitanje zašto je važno da razumemo da se rod i rodne uloge oblikuju i konstruišu u svakom društvu i svakoj kulturi. Na osnovu razumevanja ovih pojmova i problema koji iz njih proističu, ovo poglavlje uvodi i pojam vulnerabilnosti/ranjivosti, postavlja ga u odnos sa pitanjima roda i rodne diskriminacije u migracijama sa specifičnim fokusom na rodno zasnovanu ranjivost dece u migracijama, a naročito dece bez pratnje.

## Osnovni koncepti teorije roda

### Rod i sistem rodnih uloga

Razlikovanje pojmova pola i roda počinje da ima značaj u društvenim naukama krajem šezdesetih i početkom sedamdesetih godina 20. veka. Iako „pol nije isto što i rod ... mnogi ljudi u svakodnevnom govoru koriste ta dva termina kao da su međusobno zamenjivi” (Stryker, 2017: 7), odnosno kao da nema veće razlike između ta dva pojma i kao da su sinonimi. Jedan od važnih doprinosa feminističke teorije je upravo isticanje važnosti razlikovanja između pola i roda i uvođenje distinkcije pol/rod u promišljanja i istraživanja društvenih nauka, naročito ako su predmeti istraživanja nejednakosti, diskriminacija, marginalizacija, kao i pitanja kako da se približimo svetu ravnopravnosti i društvene pravde.

Pol se na samim počecima feminističkog promišljanja odnosa između pola i roda tokom drugog talasa feminizma posmatrao kao „biološki, dok se rod posmatra[o] kao proizvod kulture (iako se i to značenje menja)”. U tom smislu, „reči 'mužjak' i 'ženka' se odnose na pol” (Stryker, 2017: 7; upor. Milet, 1981; Jarić i Radović, 2010: 119–121; Papić, 2012; Mikkola, 2019). U naporu da se suprotstave, pre svega, biološkom determinizmu, odnosno stavu da je biologija sudbina, feministkinje s početka drugog talasa feminizma uvode distinkciju pol/rod, u kojoj „pol’ označava ljudske mužjake i ženke zavisno od *bioloških* osobina (hromozoma, polnih organa, hormona i drugih fizičkih osobina), dok 'rod' označava žene i muškarce zavisno od *društvenih* faktora (društvene uloge, pozicije, ponašanja ili identiteta)” (Mikkola, 2019). Prema tome, u studijama roda i feminističkoj teoriji, za rod se uopšteno smatra da je društveno i kulturno proizveden, dok je pol biološki, iako ne tako mali broj savremenih feminističkih teorija postavlja i pol kao društvenu kategoriju (upor. Batler, 2010; Stryker, 2017).

Razlikovanje između pola i roda je, istorijski posmatrano, bio prvi korak u pobijanju stava da žene „po prirodi” nisu skrojene ni napravljene da budu jednake sa muškarcima, što je stav koji je ukorenjen u takozvanom **biološkom determinizmu**. Biološki determinizam bi se mogao ukratko i upečatljivo predstaviti preko devetnaestovekovne ideje da su stanja metabolizma uzrok psiholoških, bihevioralnih i društvenih osobina i razlika. Kako to pokazuje Mari Mikola (Mari Mikkola), biološki determinizam bi nam u ovom slučaju rekao da žene zapravo *čuvaju energiju* (koja je zato anabolička), i da to čuvanje energije žene „čini” sporim, pasivnim, konzervativnim, stabilnim i generalno nezainteresovanim za politiku. Sa druge strane, muškarci *troše višak energije* (koja je zato katabolička), i trošenje energije muškarce „čini” energičnim, nestrpljivim, promenljivim i, prema tome, zainteresovanim za pitanja sveta koji se stalno menja, a to je svet politike. Problem sa biološkim determinizmom ili stavom da je biologija sudbina, smatra Mari Mikola, ne sastoji se samo u tome što se na osnovu bioloških „činjenica” objašnjavaju razlike

u ponašanju muškaraca i žena, već, pre svega, što se te razlike dalje koriste da bi se opravdala društvena i politička nejednakost između muškaraca i žena. Jer, kako se navodi u jednom tekstu iz 19. veka, „ono što je odlučeno među praistorijskim protozoama ne može se poništiti zakonom parlamenta” (Mikkola, 2019), odnosno, biološkim determinizmom se opravdava situacija da žene nemaju politička prava i njihova društvena nejednakost i diskriminacija jer one jednostavno nisu napravljene, njihova tela nisu skrojena da imaju ta prava i privilegije (Mikkola, 2019).

Prema tome, da bi se suprotstavile i da bi osporile biološki determinizam, feminističke teoretičarke uvode razlikovanje između pola i roda. „Reči ‘muškarac’ i ‘žena’ se odnose na rod. Niko se ne rađa kao muškarac ili žena – već se [muškarcem, ženom] ‘postaje’ kroz složeni proces socijalizacije. **Rod** je društveno organizovanje različitih tela u kategorije ljudi” (Stryker, 2017: 11). Jedan od najranijih stavova da su razlike u ponašanju društveno proizvedene, a ne biološke, imamo u knjizi Simon de Bovoar (Simone de Beauvoir) *Drugi pol*, iz 1949. godine (Bovoar, 1982), koja predstavlja važnu prethodnicu drugotalasnim feminističkim razmatranjima distinkcije pol/rod. Takođe, važnu prethodnicu predstavlja i knjiga američkog psihijatra Roberta Stolera (Robert Stoller), objavljena 1968. godine pod naslovom *Pol i rod*, za koju se obično kaže da je verovatno prva knjiga u Americi koja u naslovu ima reč „rod” u nelingvističkom značenju, a sam termin „rod” Stoler koristi tako da ima više psihološke i kulturne nego biološke konotacije. Obe knjige, Bovoar i Stolera, zajedno sa naporom da se ospori biološki determinizam, vode dalje feministkinje drugog talasa da argumentovano tvrde da je najveći broj razlika koje možemo videti između muškaraca i žena društveno proizveden, da su rodne razlike rezultat društvenih i kulturnih praksi, odnosno društvenih očekivanja i normi. Naime, ako je rod društveno proizveden to znači da su razlike društveno, kulturno i istorijski proizvedene, što dalje znači da su promenljive, a ne jednom zauvek date (Mikkola, 2019).

### OKVIR 6.1. Kontekst za razvoj rodnih uloga i rodnih normi

Poželjne rodne uloge i norme roda uče se i stiču u određenom kontekstu, i „[i]storijski i kroz različite kulture, postojali su mnogi različiti sistemi organizovanja ljudi u rodove. Neke kulture ... imaju tri ili četiri društvena roda. Neke pripisuju društveni rod onome što ljudi čine, a ne telima koje žive. U nekim kulturama ljudi mogu da promene svoj društveni rod u zavisnosti od njihovih snova i vizija. U nekima ga menjaju skalpelom. ... [R]od je istorijski, razlikuje se od jednog mesta do drugog, i od kulture do kulture. ... [R]od je kontingentan. ... [P]ol tela nema nikakav *nužan* niti *deterministički* odnos sa društvenom kategorijom u kojoj to telo živi. ... Jedna od glavnih poenti feminizma je da su društva često organizovana na načine koji su više eksploatatorski prema ženskim nego prema muškim telima”.

Izvor: Stryker, 2017: 11–12

Kejt Milet (Kate Millett), delom pod uticajem *Drugog pola* Simon de Bovoar, a svakako pod uticajem knjige *Pol i rod* Roberta Stolera, u jednom od najznačajnijih dela u istoriji feminističke teorije, *Polna politika* (1970), uvodi i otvara razmatranja pitanja odnosa pola i roda, i kaže da je rod „ukupni zbir shvatanja roditelja, vršnjaka i čitave kulture o tome koji je temperament, karakter, interes, status, značaj, gest i izraz prikladan kom rodu” (Milet, 1981: 178). Ono što je Milet videla u feminizmu druge polovine 20. veka jeste ključni napor da se uruši sistem pola i roda, koji je, po njoj, u osnovi potčinjenosti žena, što bi vodilo stvaranju društva bez rodnih uloga.

Na sličnom tragu, Suzan Moler Okin (Susan Moller Okin), polazeći od ideje da je sistem rodnih odnosa uvek i svuda sistem koji utvrđuje hijerarhiju, definiše rod kao „duboko usađenu institucionalizaciju polne razlike” (Okin, 1989: 6), koja uključuje hijerarhiju u muškim i ženskim ulogama u društvu. Ono što je važno naglasiti jeste da kada feminističke teoretičarke, od Simon de Bovoar (iako ona sama ne koristi termin rod), preko psihologa Stolera, koji je upotrebio distinkciju pol/rod i direktno uticao na feminizam takozvanog drugog talasa, i pre svega Kejt Milet, koja preuzima tu distinkciju da bi objasnila rod kao društvenu konstrukciju, do Suzan Moler Okin, koja o rodnim odnosima govori kao o onima koji uključuju hijerarhiju u muškim i ženskim ulogama u društvu, *niko* od njih ne govori da ne postoje polne razlike, niti da su muškarci i žene potpuno isti. Ono što se tvrdi jeste da se polna razlika *koristi* kao nešto iz čega proizlazi rodna nejednakost (pritom, sama razlika ne mora nužno da povlači i nejednakost). Rod je društvena i kulturna konstrukcija koja utvrđuje nejednakost, različite rodne uloge, i kažnjava sve one prestupnike roda koji pokušavaju da žive izvan granica koje određuje jedna kultura ili jedno društvo (bilo tako što žene ne prihvataju da žive život koji je društveno prihvatljiv i normiran za žene, bilo tako što to ne čine muškarci; bilo tako što se ide sa one strane propisanih rodnih identiteta, kao u slučaju trans\* osoba, bilo preko nedopustivih seksualnih identiteta i orijentacija u nekom društvu).

Dakle, kada govorimo o sistemu roda i rodnih uloga kao sistemu ideoloških i materijalnih praksi koje praktikuju individue u nekom društvu, on je prisutan u svim društvima: kako u onim u kojima vlada binarna opozicija (koja nam kaže da dva pola podrazumevaju dva roda) tako i u onim društvima koja poznaju više rodova. Prepoznavanje više rodova ne vodi nužno jednakosti jer i u društvima koja poznaju više od dva roda, poput plemena naroda Bugisa u Indoneziji, taj sistem roda i rodnih uloga duboko je hijerarhizovan. Drugim rečima, ma koliko rodova i rodnih uloga razlikovali, sistem roda počiva na hijerarhiji, na nejednakosti, sledstveno na nasilju i isključivanju, i zato se feminističke teorije zalažu za ukidanje sistema rodnih uloga kao sistema nejednakosti.

Ova kratka analiza pojma roda, načina na koji se on pojavljuje u feminističkim teorijama, ali i šire u društvenim naukama, jedna je od mogućih od mnogo

analiza, posebno ako se ima u vidu da veliki broj savremenih feminističkih teorija analiziraju i pol kao društveno konstruisan. Ukazivanje na pitanja roda koja povlače nejednakost, diskriminaciju, marginalizaciju i nasilje, nisu samo teorijska pitanja, jer je cilj različitih feminističkih pristupa pitanjima roda bio, između ostalog, i uticaj na javne politike.

## OKVIR 6.2. Pojam roda u javnim politikama

Pojam roda, onako kako je definisan u feminističkim teorijama u 21. veku, konačno je dospelo u međunarodne konvencije i dokumenta, pa u Istanbulskoj konvenciji<sup>1</sup>, odnosno Konvenciji Saveta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici, donetoj 2011. godine, stoji da „rod” označava društveno određene uloge, ponašanja, aktivnosti i atribute koje dato društvo smatra prikladnim za žene i muškarce”.

Izvor: Konvencija Saveta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici, 2011, član 3, tačka v

Na više mesta u ovom poglavlju, uključujući i upravo citiranu Istanbulsku konvenciju, pomenut je pojam **rodnih uloga** (Jarić i Radović, 2010: 137). On označava „društvena očekivanja doličnih ponašanja i aktivnosti za pripadnike/pripadnice roda koji je u pitanju” (Stryker, 2017: 12). Na upravo tom mestu nastaju i različiti rodni stereotipi koji nas usmeravaju više ka nekim profesijama nego prema drugim, ka specifičnim poslovima unutar porodice, ka specifičnom ponašanju tela, odevanju, načinu govora i gestikulacije, itd. I ne samo to, „rodne uloge nam govore da ako ne radimo ono što su propisana očekivanja mi ne uspevamo da budemo prave žene ili pravi muškarci” (Stryker, 2017: 12).

Samim tim dolazimo do sledećeg važnog pojma, a to je pojam **rodne socijalizacije**. Mi postajemo žene, odnosno muškarci, u procesu učenja, usvajanja i sticanja ženskih, odnosno muških osobina, i učimo se ženskom, odnosno muškom ponašanju. Proces postajanja ženom, odnosno muškarcem je proces vaspitanja i učenja, odnosno obrazovanja u širem smislu te reči, pošto se ne radi samo, pa ni isključivo o institucionalnom obrazovanju, iako i ono ima važnu ulogu u procesu postajanja rodnim sopstvom. Rodna socijalizacija, iako nije uvek tako nazivana, osporava se od samih početaka protofeminističke misli i svakako kasnije u feminističkim teorijama. Pošto postajemo rodno sopstvo u nekoj zajednici, nekom društvu i kontekstu, to znači da mi postajemo rodno sopstvo kroz proces oblikovanja i učenja u društvu u skladu sa postojećim normama o rodnim ulogama. Kejt Milet, na primer, naglašava da su rodne norme koje oblikuju socijalizaciju

<sup>1</sup> O Istanbulskoj konvenciji biće više reči u VIII poglavlju, „Rodno zasnovano nasilje i migracije”.

problematične jer rodno ponašanje pojačava potčinjenost žena. Devojčice se u okviru takozvane „rodne socijalizacije” upravo socijalizuju u potčinjene društvene uloge: one uče da budu pasivne i poslušne (Milet, 1981: 172, 180, 183). Pošto se radi o naučenim ulogama kroz procese rodne socijalizacije, jedan od prvih koraka u postizanju jednakosti i ravnopravnosti jeste osveščivanje da u tim ulogama nema ničega „prirodnog”, ni nužnog.

Rodna socijalizacija je, međutim, duboko ukorenjena, pa se i sami roditelji, često i nesvesno, različito odnose prema muškoj i ženskoj deci. Roditelji, ali i šira okolina, (namerno ili ne) podstiču određena „prikladna” i poželjna ponašanja. Iako, naravno, zahvaljujući feminističkim pokretima širom sveta, čitav niz rod-nih socijalizacija je ne samo osvešćen već se i jasno izbegava, rodna socijalizacija je izuzetno otporna, a dodatno se podstiče, pa čak i svako odstupanje sankcioni-še u konzervativnim i tradicionalnim sredinama i društvima.

Na ovaj način dolazimo i do sledećeg važnog pojma, a to je pojam **rodne segregacije**. Rodna segregacija se pojavljuje kada su muškarci i žene postavljeni odvojeno jedni od drugih. Na primer, u sistemu obrazovanja, naročito ako imamo u vidu da nemaju svuda i dalje devojčice isto pravo na obrazovanje kao i dečaci, ili, ono što je češće, rodna segregacija se u obrazovanju pojavljuje na suptilnije načine, pa se dečaci i devojčice oblikuju tako što se usmeravaju ka „prigodnim” oblastima obrazovanja, što se dalje nastavlja i u starijem dobu, i zatim manifestuje u podeli na muške i ženske poslove i profesije. Sistem rodnih odnosa vodi rodnoj segregaciji koju u različitom stepenu možemo da pratimo u svim društvima.

## Pojam patrijarhata

Kada u feminističkoj teoriji počinje da se koristi termin **patrijarhat**, on nije predstavljao ništa novo u političkoj teoriji, ali način na koji ga je među prvima upotrebila Kejt Milet jeste nov. Izveden iz grčkog *patriarches*, što znači „glava plemena”, ovaj pojam je bio centralan za debate u 17. veku povodom monarhijske vlasti: zastupnici apsolutne vladavine/monarhije su tvrdili da je moć kralja nad podanicima ista kao i moć oca (Pejtmen, 2001).

Kejt Milet uzima kao početnu tačku tu moć nad porodicom, pa kaže da se čini da postoje dva principa patrijarhata: muškarci vladaju nad ženama, a stariji muškarci vladaju nad mlađim muškarcima (Milet, 1981: 171). U političkim raspravama 17. i 18. veka smatra se da je i u teoriji (odnosno teorijama društvenog ugovora) i praksi ukinut patrijarhat kao moć oca. Takođe, politički teoretičari su smatrali da je to i jedino značenje pojma patrijarhata i da je ukidanjem patrijarhalne vlasti kao moći oca (pa sa njom analogne apsolutne moći kraljeva) zapravo ukinut i patrijarhat (Pejtmen, 2001). Međutim, Milet ukazuje na novo značenje patrijarhata kao muške moći unutar porodice i u društvu kao celini i, uprkos



naporima nekih autora da ograniče termin patrijarhat samo na moć koja postoji u porodici, njegova upotreba kao termina za društveni sistem koji se zasniva na muškoj dominaciji i ženskoj potčinjenosti postala je standardna u feminističkoj teoriji drugog talasa. Naravno, to je vodilo i unutrašnjim kritikama u samoj feminističkoj teoriji, jer se često, kao kod Kejt Milet, sam patrijarhat tumači anahrono i obično se ne ukazuje na njegovu istorijsku dimenziju, odnosno da su sistemi patrijarhalnih odnosa istorijski proizvedeni, a ne jednom zauvek zadati i isti: „patrijarhat ne predstavlja jednoznačan pojam niti takav konglomerat odlika koje su nepromenljive i koje će uvek postojati u istom 'sastavu'. Patrijarhat je istorijska kategorija i kao takva se mora posmatrati kako bi se u potpunosti razumeo njegov značaj i snaga dominacije nad privatnim i/ili javnim u odnosima među polovima” (Papić, 1993).

Ono što je važno za nas danas jeste da je patrijarhat, odnosno patrijarhalni sistem odnosa nešto što ne vezujemo samo za prošlost i da se radi o prilično prilagodljivom sistemu nejednakosti: prilagodljivom u smislu da ne možemo samo da ga vežemo za feudalizam, pa ni za kapitalizam samo 19. veka; iskustvo socijalističkih država takođe pokazuje da se i u njima vrlo uporno održavao patrijarhalni sistem odnosa. To ne znači da se patrijarhat ne menja, ali znači da je ukorenjen kada je reč o odnosima u svakom društvu. Dodatno, „čak i u najpatrijarhalnijim društvima postoji poštovanje prema ženama i jasna svest o njihovom vitalnom značaju za ljudsku društvenost i njegov opstanak. ... [R]azličiti oblici ... patrijarhata upravo ukazuju ... da su moguće različite varijante i različiti vidovi komplementarnosti među polovima. Sva ljudska društva su na svoj specifičan način shvatala i kulturom konstruisala odnos među polovima, te tako na određeni način uspostavljala i realizovala načelo komplementarnosti, u kojem je odnos mogao biti manje ili više ravnopravan” (Papić, 1993).

Feminističke teoretičarke su svesne da je patrijarhat veoma prilagodljiv sistem odnosa, tako da se, i pored svih promena, u njemu zadržava muška dominacija (Papić, 1993; Pejtmen, 2001). Ali, „preovladala [je] svest da muška dominacija nije 'prirodna' niti večna, da se i ona nalazi u procesu promena u kojima ima sve više izgleda da, umesto principa dominacije, preovlada, ili da makar paralelno postoji, princip komplementarnosti među polovima. Međutim, taj princip nikako ne može biti shvaćen tradicionalno i isključivo kao asimetrična ženska pasivnost/privatnost i muška aktivnost/javnost, već kao princip bogat kulturnim alternativama i slobodnim oblicima saradnje, koji daju mogućnost različitih, nehijerarhijskih vidova komplementarnosti među polovima” (Papić, 1993).

U svakom slučaju, strukture patrijarhata, kao i različiti oblici patrijarhalnih odnosa nisu nestali ni u društvima na Zapadu, pa ni u zemljama porekla migranata i migrantkinja, a isto važi i za rodne režime i rodnu nejednakost i neravnopravnost. Zato je važno kada imamo u vidu migrante i migrantkinje, ili spe-



cifično dečake i devojčice u pokretu, u pratnji ili bez pratnje, da, s jedne strane, ne generalizujemo i ne esencijalizujemo njihovu situaciju, i da, sa druge, budemo upoznati i sa političkim, ekonomskim, društvenim i kulturnim osobinama i patrijarhalnim obrascima u zemaljama porekla. To nam je važno i da bismo imali koliko-toliko koherentan, sveobuhvatan i holistički pristup deci (devojkicama i dečacima) da bismo razumeli njihove specifične situacije bez predrasuda, ali i da bismo mogli da dođemo do uvida i preporuka koje su u najboljem interesu deteta.

## Intersekcionalnost kao pojam i metod

Za adekvatno razumevanje nejednakosti i neravnopravnosti, koje proizvođe patrijarhalne strukture i sisteme rodnih uloga, neophodno je uvesti još jedan pojam, a to je pojam **intersekcionalnosti**. Naime, pojam roda kao analitičke i eksplanatorne kategorije jeste nužan u objašnjavanju nejednakosti, diskriminacije i nasilja sa kojima se suočavaju različite grupe (žene, dečaci, devojčice, lgbt+ osobe i deca i mnoge druge manjinske grupe), ali on nije dovoljan, i neophodno je sagledati nejednakost i diskriminaciju, pa prema tome i identitete i grupe koje iz njih proizlaze na složeniji način.

Teorija intersekcionalnosti dobila je svoje ime 1989. godine u radu afroameričke teoretičarke prava Kimberli Krenšo (Kimberlé Crenshaw). Ali i pre nego što je teorija dobila ime, afroameričke feministkinje su još tokom sedamdesetih godina 20. veka ukazale na potrebu da se promisli i osmisli politička borba koja će uključiti borbu protiv mnoštva višestrukih i simultanih potčinjavanja sa kojima se suočavaju različite marginalizovane grupe (Combahi River Collective, 1978). Dakle, radi se o uzajamnoj konstrukciji, istovremenoj i isprepletanoj konstrukciji roda, rase, klase, seksualnosti, etniciteta i višestrukosti njihovih iskustava. Diskriminacija se retko kada događa samo preko jedne ose diferencijacije, već višestrukih osa diferencijacije koje se međusobno konstruišu, podržavaju i pojačavaju. Dakle, intersekcionalnost se odnosi na interakciju između roda, rase, klase i drugih kategorija razlika (poput etniciteta, seksualnosti, verske pripadnosti, invaliditeta, itd.) u individualnim životima, ali i društvenim praksama, institucijama, kulturnim ideologijama i na rezultate ovih interakcija kada je reč o odnosima moći. U radovima Krenšo, intersekcionalnost se definiše kao *metodologija* za analiziranje identiteta, subjektiviteta, društvene lokacije i situiranih znanja (Crenshaw, 1989; Crenshaw, 1991). Intersekcionalnost kao teorijski okvir ukazuje na to da analiza potčinjenosti, diskriminacije i marginalizacije samo preko jedne ose potčinjavanja briše mnoga iskustva i mnoge društvene grupe iz konceptualizacije, identifikacije i ukidanja diskriminacije na osnovu rase, pola, roda, etničke pripadnosti, itd., ograničavanjem ispitivanja na iskustva i inače privilegovanih pripadnika/pripadnica neke grupe. Ovi problemi isključivanja se ne mogu prosto rešiti pukim deklarativnim „dodavanjem” iskustava unutar već utvrđene analitičke strukture. Iskustvo intersekcionalnosti je veće

od pukog zbira rasizma, seksizma, heteroseksizma, klasizma, što znači da svaka analiza koja ne uzme u obzir intersekcionalnost ne može da se usredsredi na specifičan način na koji su određene marginalizovane grupe potčinjene. Ove opservacije Krenšo zahtevaju novo promišljanje postojećih okvira javnih politika.

### OKVIR 6.3. Kompleksnost intersekcionalnosti

„Intersekcionalnost ... ne dodaje prosto promenljive. ... Intersekcionalnost se fokusira na ljude i iskustva – odnosno, na društvene sile i dinamike – koji se previđaju u monokularnom vidu. Intersekcionalnost dopunjuje Venove dijagrame na mestima preklapanja gde su konvergencije zanemarene, vežbajući svoj vid tamo gde se vektori nejednakosti presecaju na raskršćima na kojima se ranije u najboljem slučaju ubrzavalo. ... Kao kategorijski korektiv, intersekcionalnost, ..., dodaje specifičnosti pola i roda rasi i etnicitetu, a rasnu i etničku specifičnost dodaje polu i rodu”, i to na složeni i multidimenzionalni način, gde nije u svakom trenutku ni lako, ali ni poželjno razdvojiti jasno sve te elemente pošto zajedno i u sadejstvu čine iskustvo diskriminacije upravo tim iskustvom.

Izvor: MacKinnon, 2013: 1020

Okvir intersekcionalnosti upozorava da je neophodno da, kada se promišlja odnos roda i migracija, pitanjima roda, rodnih uloga i rodne neravnopravnosti pridemo imajući u vidu intersekciju različitih osa diferencijacije koje će na različite načine pogađati na primer žene iz Avganistana, dečake iz Iraka, gej dečake iz Avganistana ili devojčice iz Nigerije ili Obale Slonovače.

### VEŽBA 6.1. Rod, pol i intersekcionalnost

#### UPUTSTVO

**Ova vežba se može raditi samostalno, u vidu domaćeg zadatka, gde se piše reflektivni esej, ili u grupama od 4 do 6 učesnika. Takođe je moguće izvesti vežbu u grupi, a potom pisati individualni reflektivni esej. Potrebno vreme za izvođenje vežbe u grupi je 30 min.**

#### Teme za refleksiju i diskusiju

- 1) Zašto se uvodi razlika između pola i roda i od kada se one razmatraju?
- 2) Na koji način razumete pojmove roda, rodnih uloga, rodne socijalizacije i rodne segregacije?

- 3) Zašto je važno da razumemo sistem patrijarhalnih odnosa kao prilagodljiv sistemu nejednakosti koji svuda u različitom obliku i stepenu postoji?
- 4) Na koji način okvir interseksionalnosti pomaže u razumevanju rodno zasnovane nejednakosti i diskriminacije?

Grupe zapisuju svoje odgovore i predstavljaju ih pred svim učesnicima. Predavač komentariše rezultate grupnog rada i podstiče diskusiju. Integracija nalaza se vodi oko pitanja:

- Na koji način se ovi koncepti mogu primeniti u oblasti zaštite dece u migracijama?

## Rod, seksualnost i migracije

Literatura koja se bavi pitanjima migracija, i ona koja ima za cilj formulisanje procedura i politika, često naglašava da pristup migrantima i migrantkinjama, pa i deci u migracijama, odnosno dečacima i devojčicama u pokretu, treba da bude takav da uzima u obzir i različitosti kultura u zemljama porekla i zemljama koje su samo tranzitne i neka vrsta privremenog smeštaja i, konačno, u zemljama koje su cilj, odredište putovanja.

U kontekstu proučavanja odnosa roda i migracija, u ovom poglavlju istaknuto je da su sve kulture, pa i sva društva na različite načine prožeti rodnim praksama i ideologijama koje postavljaju žene i devojčice u nepovoljniji položaj u odnosu na muškarce i dečake, i da takve rodne prakse i ideologije utiču na oblikovanje i vaspitanje i dečaka i devojčica u procesu postajanja muškarcem ili ženom. U velikom broju zapadnih liberalnih demokratija, koje su često cilj migracija, ideal je dugo bio multikulturalno društvo koje bi trebalo da uzme u obzir nejednakosti koje trpe kulturne manjine u cilju izbegavanja poništavanja kulturnih različitosti i ostvarivanja prava na kulturnu različitost.

Međutim, kada govorimo o **kulturama**, ne bi trebalo da ih posmatramo kao homogene, fiksirane i nepromenljive, kao monolitne i sa jasnim granicama. Takvo posmatranje kultura često vodi stereotipima o nekoj kulturi nasuprot nekoj drugoj navodno razvijenijoj kulturi. To vodi dalje i stereotipizaciji ne samo kultura već i ljudi koji potiču iz drugih kultura koje nisu „naša” kultura. Potenciranje razlika između kultura vodi i hijerarhizaciji, ali i diskursima po kojima je neka kultura isuviše različita od naše, pa prema tome nema ni mogućnosti dijaloga, razmene i međusobnog prevođenja (upor. poglavlje II; naročito deo koji razmatra esencijalističke i konstruktivističke pristupe kulturi).

Nasuprot toj ideji o velikoj različitosti, koja polarizuje različite kulture i pravi hijerarhiju među njima, stoji uvid koji je u osnovi **kulture ljudskih prava**, a

to je uvid da ljudi nisu u potpunosti različiti širom sveta. U tom smislu, brojni teoretičari i teoretičarke postavljaju granice kada je reč o poštovanju različitosti kultura. Na primer, feministička teoretičarka En Filips (Anne Phillips) ukazuje da sva društva, bez obzira na razlike, treba da zaštite decu od nasilja, treba da spreče mentalno i fizičko nasilje i treba da omoguće da se muškarci i žene tretiraju kao jednaki. Drugim rečima, poštovanje kulturnih razlika staje tamo gde neka praksa izaziva značajnu i nepovratnu povredu ili štetu deci i maloletnim licima (Phillips, 2007; Phillips, 2010). Teoretičari i teoretičarke se ne slažu uvek u mišljenju da li zaštita koja je namenjena deci može na identičan način da se preslika i primeni na odrasle jer tu uvek postoji mogućnost da takav postupak bude izraz paternalizma. Ali, i tu poštovanje kulturnih razlika, smatra Filips, staje kada su i odrasli podvrgnuti fizičkom ili mentalnom nasilju jer nije moguće ne uzeti u obzir posledice nasilja jer postoji *univerzalna ljudska ranjivost* kada je reč o bolu i patnji (Phillips, 2007; Phillips, 2010).

Kada se kaže da je **princip rodne ravnopravnosti** kulturno specifičan, ljudi tada obično imaju u vidu činjenicu da se u pogledu statusa žena prakse dosta razlikuju širom sveta i u različitim društvima. Međutim, En Filips naglašava da varijacije u praksama ne dokazuju razlike u principu, i ako smo spremni da posmatramo jednakost kao nešto što odslikava široko rasprostranjeno uverenje da svi ljudi imaju isto pravo na dostojanstvo i poštovanje onda prosto nije koherentno da se zahteva odvojeno ili dodatno opravdanje za jednakost između polova (Phillips, 2007; Phillips, 2010).

Kada je reč o deci u migracijama, postoji odgovornost da se ona zaštite i to tako da ta zaštita bude u najboljem interesu deteta (upor. poglavlja III, IV i VIII). U svakom slučaju, polazeći od ideje fundamentalne jednakosti ljudi, međunarodne organizacije, međunarodne povelje i konvencije, zakonske regulative u velikom broju zemalja omogućavaju da se reaguje na prakse koje su štetne u smislu nasilja, nanošenja štete i bola, i fizičkog i mentalnog, ugrožavanja dostojanstva i prava na život deteta, i koje se ne mogu braniti pod idejom kulturnih razlika bez obzira što u pristupu deci u migracijama treba uvek imati u vidu kontekst, odnosno zemlje i kulture porekla u cilju da bolje razumemo i rodne režime i druge oblike nejednakosti i diskriminacije koje deca imaju u svom iskustvu, i koji bitno utiču ne samo na njihov život u zemljama porekla već oblikuju i njihova iskustva i mogućnosti na migrantskom putu i u zemljama odredištima (upor. poglavlje II, odnosno deo o kulturološko kompetentnoj praksi).

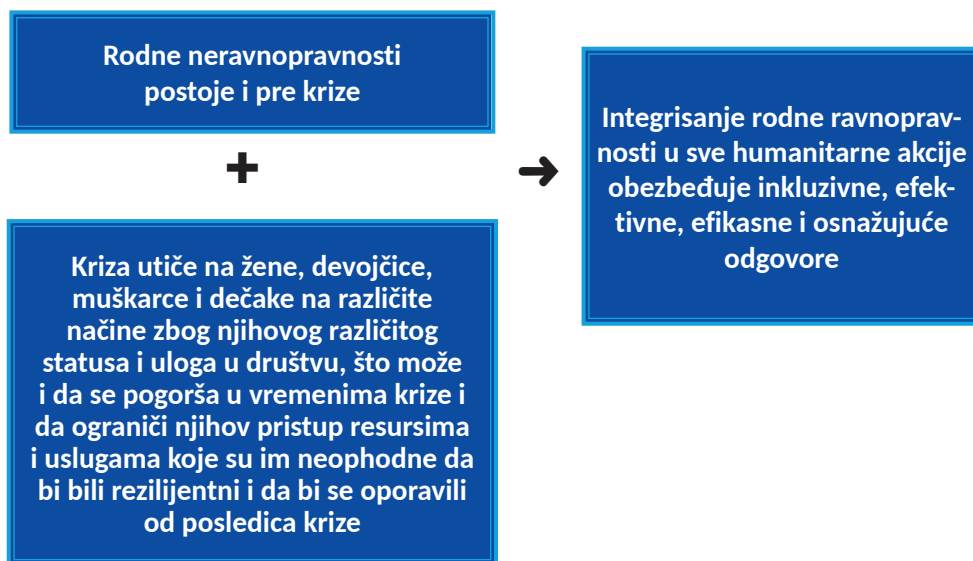
Principi rodne ravnopravnosti predstavljaju važan deo programa humanitarnih organizacija, uključujući i one koje se bave problemima migracija. Pitanja rodne ravnopravnosti i načini kojima je međunarodna zajednica koncipirala programe borbe protiv rodne diskriminacije i rodno zasnovanog nasilja obrađuju se u poglavlju „Rodno zasnovano nasilje i migracije”. Budući da su u ovom poglavlju tema ključni pojmovi koje treba imati u vidu kada se uvodi rodna perspektiva u rad

sa decom u migracijama, ne treba zaboraviti i važno pitanje **seksualnih manjina u migracijama**, kako odraslih tako i dece koja pripadaju seksualnim manjinama.

Odrasle osobe i deca koja pripadaju seksualnim i rodnim manjinama, kako u zemljama porekla tako i centrima za migrante, često doživljavaju nasilje i odbacivanje upravo zato što se ne uklapaju bilo u rodne uloge i/ili osobine propisane od njihove šire zajednice. Oni su izloženi diskriminaciji, ali se prema njima često ispoljavaju i predrasude ne samo od strane njihovih zajednica, već i u migrantskim centrima. Često su žrtve nasilja i neretko se zanemaruju kada se rade procesi konsultacija u cilju odlučivanja o prioritetima zaštite. Iz tih razloga je važno da se, kada se govori o deci u migracijama, njihovim potrebama i njihovoj zaštiti, uzme u obzir u ovom poglavlju objašnjen interseksionalan pristup, jer su lgbt+ deca ranjiva poput ostale dece, ali i dodatno zbog neuklapanja u norme rodnog identiteta i seksualne orijentacije, kako u zemljama porekla tako i u zajednicama koje se formiraju tokom putovanja na migrantskim rutama, a njihova ranjivost na nasilje i eksploataciju dobija još jednu dodatnu dimenziju kada je reč o lgbt+ deci bez pratnje.

Danas se često naglašava da je rodna ravnopravnost ključna u humanitarnom radu i humanitarnim akcijama. Zašto je tako može se videti na shematskom prikazu Slike 6.1.

**SLIKA 6.1. Značaj rodne ravnopravnosti u humanitarnim akcijama**  
(prilagođeno prema IASC, 2018: 21)



Šta znači baviti se rodnim aspektima migracija? To znači da žene i devojčice imaju manji pristup obrazovanju u mnogim zemljama sveta jer patrijarhalne i

konzervativne ideologije i prakse često (ne i uvek) namenjuju ženama uloge koje su pre svega uloge negovateljica i onih koje brinu o užoj i široj porodici. Manji pristup obrazovanju devojčica i žena, koji takođe možemo da pratimo u siromašnim zemljama i kriznim područjima, dalje vodi krajnje ograničenim mogućnostima za plaćeni rad, što postavlja žene u stanje finansijske i društvene zavisnosti od muškaraca (glava porodica, odnosno očeva, braće i muževa). Ta neravnoteža u odnosima moći, ili preciznije nejednakost u moći, često čini i žene i devojčice izloženijima rodno zasnovanom nasilju i nasilju u porodici. Zbog ograničenih životnih mogućnosti žene i devojčice su često i žrtve prisilnih brakova, o čemu će više reći biti u poglavlju VIII o rodno zasnovanom nasilju).

Rodna neravnopravnost i isključivanje koje postoji i pre velikih kriza mogu se pojačati tokom krize (poput ratova, ekonomskih kriza, elementarnih nepogoda, itd.). Zato je važno da se rodna perspektiva (znanje o rodnim nejednakostima) uvede u sve programe humanitarnih organizacija i u rad sa decom u migracijama. Drugim rečima, „[u]vođenje roda u humanitarne programe pomaže da se obezbedi da se prepoznaju specifične potrebe, kapaciteti i prioriteti žena, devojčica, muškaraca i dečaka – u odnosu na prethodno postojeće rodne uloge i nejednakosti, zajedno sa specifičnim uticajima krize. Postizanje rodne ravnopravnosti i promovisanje osnaživanja žena u humanitarnim akcijama ... utvrđuje i štiti ljudska prava i fundamentalne slobode svih ljudi” (IASC, 2018: 24).

## Rod, vulnerabilnost i migracije

U humanitarnom kontekstu i specifično u kontekstu migracija, vulnerabilnost/ranjivost se definiše na različite načine, od kojih će neki biti problematizovani u nastavku ovog poglavlja, sa specifičnim fokusom na odnos vulnerabilnosti, roda i migracija.

**Vulnerabilnost**, odnosno ranjivost, u literaturi se obično definiše kao nemogućnost neke osobe, grupe ili zajednice da izdrže uticaje i posledice hostilnog okruženja. Ranjivost takođe označava osobine i okolnosti koje individue, grupe i zajednice čine podložnim štetnim posledicama opasnih situacija, odnosno ranjivost označava uslove koji su određeni fizičkim, društvenim, ekonomskim i sredinskim faktorima ili procesima koji povećavaju podložnost individue, zajednice, imovine ili sistema na uticaje opasnosti (UN, 2016: 24; IFRC, 2019). Vulnerabilnost se takođe najčešće povezuje sa žrtvama, oskudicom i zavisnošću od drugih, pa su deca, žene i starije osobe najčešći primeri ranjivih populacija ili grupa (Fineman, 2008: 8). Društveni, politički, geografski i kulturni konteksti su različiti, pa se i sama vulnerabilnost različito manifestuje. Drugim rečima, vulnerabilnost je višedimenzionalna; ona je i relativan i dinamički pojam (Nelson, Reyes Saade, Greenough, 2020: 3).

Imajući u vidu da patrijarhalni odnosi i sistem nejednakosti, koji se zasniva ju na rodnim režimima i rodnim ulogama, postoje u većoj ili manjoj meri svuda, ta činjenica najčešće utiče na autore i autorke koji se bave rodnim aspektima migracija da zauzmu stav da su u situacijama kriza naročito ranjive žene, devojčice, dečaci, starije žene i žene, odnosno devojčice sa invaliditetom. Autori i autorke naglašavaju da je vulnerabilnost ili ranjivost u situacijama humanitarnih kriza, koje često izazivaju i migracije, „rezultat klasnih, rodnih, starosnih, etničkih, rasnih, telesnih (*able-bodied*) i verskih nejednakosti i hijerarhija koje sprečavaju individuu da zadovolji svoje osnovne potrebe, da pristupi resursima i da uživa svoja prava. ... Humanitarne krize ... mogu da pogoršaju odranije postojeće strukture ranjivosti (na primer, ekonomsku nejednakost, nejednakost u društvenim ulogama, kulturne stereotipe) ili da stvore nove (na primer, povrede, bolesti, različite gubitke, siromaštvo, nasilje i isključivanje)” (Zhukova, 2020: 230). Sve ovo se, naravno, ne odnosi samo na individue već i na različite društvene grupe i zajednice. Dodatno, u situacijama krize, „ranjivost postaje prepreka za moć delovanja ljudi, što može da pojača konzervativne stavove, kao i kontrolu i dominaciju određenih društvenih grupa” nad drugim društvenim grupama (Ibid.).

Postoje brojni globalni instrumenti koji imaju za cilj da obavežu države da reaguju u smislu smanjivanja vulnerabilnosti/ranjivosti (ECRE, 2017). Na primer, Milenijumski ciljevi razvoja bili su jedan od pokušaja članica UN da zajedničkim radom smanje siromaštvo i probleme ranjivosti. Sa druge strane, postoji i čitav niz međunarodnih dokumenata i konvencija koje su fokusirane na specifične ranjivosti i ranjive grupe: na primer, Konvencija UN o eliminisanju svih oblika diskriminacije žena (1979), zatim Pekinška deklaracija i platforma za akciju (koja je doneta posle Pete svetske konferencije UN o ženama 1995. godine). Obe konvencije imale su za cilj da se države potpisnice obavežu na rad na eliminisanju diskriminacije žena i na promovisanje ravnopravnosti između polova. Takođe, cilj međunarodnih konvencija je da zaštite i da promovišu prava grupa koje se smatraju izuzetno ranjivima u postojećim odnosima moći. Slično važi i za Deklaraciju UN o pravima deteta (1989), iako tu postoji i dodatna dimenzija da su deca samim tim što su deca, po definiciji, ranjivija od drugih grupa, pa Preambula Deklaracije kaže da su „detetu, s obzirom na njegovu fizičku i mentalnu nezrelost, potrebni posebna zaštita i briga, uključujući i pravnu zaštitu kako pre, tako i posle rođenja” (UNICEF, 2016: 6), dok se u dokumentu kasnije naglašava da će „dete koje je privremeno ili stalno lišeno porodične sredine ... ima[ti] pravo na posebnu zaštitu i pomoć od strane države” (član 20(1)). To ima posebnu težinu u slučajevima dece bez pratnje i razdvojene dece u migracijama na teritorijama svih država potpisnica ovog dokumenta. Kada je reč o dodatno ranjivoj grupi ljudi, kao što su osobe sa invaliditetom, one su fokus UN Konvencije o pravima osoba sa invaliditetom (iz 2007. godine), u kojoj se, između ostalog, uzima u obzir i ranjivost dece i rodna dimenzija ranjivosti žena i devojčica sa invaliditetom, jer ovaj dokument naglašava da su devojčice i žene sa invaliditetom u većem rizi-



ku od nasilja, zlostavljanja i eksploatacije, dok se taj rizik povećava u situacijama krize i migracijama.

Način na koji se pojam vulnerabilnosti/ranjivosti definiše u međunarodnim, kao i u državnim dokumentima i u humanitarnim kontekstima često je i predmet kritika, ne u smislu da te definicije treba u potpunosti odbaciti, ali da svakako treba uzeti u obzir njihovu ograničenost. Na primer, Marta Fajnman (Martha A. Fineman) naglašava da ranjivost treba razumeti kao „univerzalnu i konstantnu, inherentnu ljudskom stanju” (Fineman, 2008: 1) i da na taj način oslobađamo pojam ranjivosti od puko negativnih asocijacija i činimo ga „moćnim konceptualnim alatom sa potencijalom da definiše obavezu država da obezbede bogatiju i robusniju garanciju jednakosti” (Ibid., 8–9). Naime, Fajnman polazi od uvida da je pojam „ranjivosti/vulnerabilnosti” važan zbog svog „potencijala da opiše univerzalne, neizbežne i trajne aspekte ljudskog stanja, koji moraju da budu u srcu našeg pojma društvene i državne odgovornosti” (Ibid.).

Naša telesnost, odnosno, kako to Fajnman naglašava, naše otelovljenje i utelovljenje, uvek nosi i mogućnost povrede, ozlede i nesreće. To zapravo znači da je uvek prisutna mogućnost zavisnosti bilo kao rezultat bolesti, epidemija, mogućnosti povrede na različite načine usled vremenskih nepogoda (poplava, suša, požara...): „Naša telesna ranjivost je pojačana shvatanjem da ukoliko podlegnemo bolesti ili povredi, njima mogu da uslede i ekonomske i institucionalne povrede kao rezultat poremećaja postojećih odnosa” (Ibid., 9–10). Ono na šta upozorava Fajnman, a što prihvataju i neki drugi teoretičari i teoretičarke koji se bave pitanjima ranjivosti i roda u krizama, jeste neizbežnost krize. Odnosno, kriza se „posmatra kao neizbežna, a ne kao epizodna” (Aloain, 2011: 5), pa se stvara prostor da se bar dopune do sada isključivo negativne asocijacije na vulnerabilnost koje prožimaju javne politike i političke diskurse koji oblikuju rasprave o ranjivosti u situacijama nepogoda, ratova i migracija. Ako pođemo od stava univerzalne ljudske ranjivosti i neizbežnosti kriza, onda možemo da se distanciramo od esencijalističkih pristupa ranjivosti koji podrazumevaju specifično određene pasivne žrtve. „[P]ristup koji se zasniva na neizbežnosti ranjivosti zahteva alternativu dominantnim političkim i pravnim teorijama koje su razvijene oko unapred pretpostavljenog ljudskog subjekta za koga se smatra da poseduje sposobnost da nezavisno upravlja svojim potrebama i slabostima” (Ibid.). Drugim rečima, ovakav pristup ranjivosti pokušava da unese novu dimenziju u razumevanje ovog pojma jer se na ranjivost ne gleda isključivo kao na nešto što je svojstveno pasivnim žrtvama (jer smo svi ranjivi iako na različite načine), niti se ljudi pretvaraju samo u objekte kojima upravljaju neka spoljna tela ili eksperti i specijalisti. Ovakav pristup ranjivosti vraća moć delovanja onima koji se obično posmatraju kao pasivni objekti (žene, deca, starije osobe, osobe sa invaliditetom), dok, sa druge strane, upozorava na oprez kada je reč o postupcima i pristupima humanitarnih organizacija: „Spoljni ekspert može ... da



zanemari specifične istorije i odnose moći ... i da unese svoje sopstvene teorije o kulturnim ulogama i o moći" (Zhukova, 2020: 231), i da tako dodatno nanese štetu ranjivim individuama, grupama i zajednicama.

Kada je reč o rodu i rodnoj dimenziji ranjivosti/vulnerabilnosti, prethodno razmatranje o rodu i rodnim ulogama u ovom poglavlju usmerava nas ka stavu da **rodnu ranjivost** treba da razmatramo kao *društveno i kulturno proizvedenu*. Na taj način izbegavamo esencijalistički pristup ranjivosti i, dodatno, usmeravamo pažnju na specifične i strukturalne ranjivosti koje žene imaju u iskustvu, kao i na uslove koji su postojali i pre krize (Aloain, 2011: 5). Kao rezultat složenih odnosa između ranije postojećih društvenih nejednakosti i novih specifičnih povreda i nasilja u situacijama krize, žene i deca se suočavaju sa velikim problemima i izazovima kako za njihovo zdravlje tako i za njihovo šire shvaćeno blagostanje u situacijama složene humanitarne krize. Kada se uzmu u obzir nejednakosti, marginalizacija, rodne uloge i norme, kao i rodne predrasude koje postoje i pre kriza, onda imamo mogućnost da iskoristimo ta znanja i podatke da bi se „formulisale javne politike i pravni odgovori na krizu“, koji se neće odnositi samo na krizu kao na neku epizodu već i na one nejednakosti sa kojima žene žive i pre krize, i dodatno imati potencijal da spreče pogoršanje štete koja se akumulira tokom i u kontekstu kriza (Ibid., 6).

U kontekstu krize, žene i deca često gube zaštitu od strane zajednice, naročito kada su u pokretu i u situaciji migracija. Takođe je opasnost od rodno zasnovanog nasilja i seksualnog nasilja veća nego pre krize i migracija. Žene i devojčice su često tokom krize i na migrantskom putu prinuđene na prostituciju kao strategiju preživljavanja, dok je u velikom broju slučajeva zabeleženo targetiranje žena i devojčica od strane policije i predstavnika drugih institucija za seksualne usluge i nasilje. Ženska ranjivost na seksualno nasilje i manipulaciju od strane predstavnika institucija je takođe velika u situacijama kada traže izbeglički ili azilantski status, dok se nasilje u porodici i u intimnom partnerskom odnosu, koje često postoji i pre krize i migracija, pojačava tokom migracija. Kada je reč o ekonomskoj ranjivosti žena tokom kriza i u migracijama, ona uključuje nesigurnost kada je reč o hrani, čistoj vodi, isključenost iz formalnog tržišta rada, ograničen ili nepostojeći pristup zdravstvenoj zaštiti i finansijskoj pomoći kako za sebe tako i za osobe koje zavise od njih, a to su najčešće deca i stariji članovi porodica (Zhukova, 2020: 230; Nelson, Reyes Saade, Greenough, 2020: 3; Aloain, 2011: 9–12, 20).

Promenljive okolnosti, poput nemanja pristupa ili kontrole nad resursima, kao i nedostatak ugleda ili autoriteta u zajednici, koje su prisutne i pre krize, usložnjavaju ranjivost i urušavaju moć delovanja žena, kao i mogućnost prilagođavanja i oporavak kada je reč o opasnostima sa kojima se žene suočavaju tokom krize. Često se tokom kriza i u migracijama žene i devojčice u skloništima i centrima za migrante suočavaju sa nedostatkom prostora, odnosno sigurnog

prostora za žene i devojčice, koji nisu važni samo zbog bezbednosti već i zbog mogućnosti dolaska do informacija i kontakata sa drugim ženama, devojka i devojčicama. Bez pristupa adekvatnim toaletima (koji su i bezbedni i privatni), što je takođe česta pojava u kampovima, centrima i skloništim na migrantskoj ruti, žene se često odlučuju na svojevolsnu dehidraciju, moraju da vrše nuždu unutar skloništa, odlažu odlazak do toaleta, što ugrožava i njihovo zdravlje kao pojedinki ali i zdravlje cele zajednice. Ono što često nedostaje ženama u migracijama i u migrantskim centrima i kampovima je pristup čistoj vodi, bezbednim toaletima, a često nedostaju i osnovni higijenski uslovi koji omogućavaju održavanje higijene i zdravlja na minimumu. Veliki broj kampova za migrante i izbeglice u, na primer, Africi imaju toliko udaljene izvore čiste i pijaće vode od mesta gde žene borave sa decom da je za žene i devojčice (koje upravo brinu o higijeni i hrani za celokupnu porodicu) opasno da idu po čistu vodu za kuvanje i kupanje, a neretko se ide i potpuno neosvetljenim putevima, što povećava opasnost kada je reč o njihovoj bezbednosti i izlaže ih velikom riziku od nasilja (Kisić, 2019).

## VEŽBA 6.2. Rodni aspekti migracija

### UPUTSTVO

**Ova vežba se može raditi samostalno, u vidu domaćeg zadatka, gde se piše reflektivni esej, ili u grupama od 4 do 6 učesnika. Takođe je moguće izvesti vežbu u grupi, a potom pisati individualan reflektivni esej.**

### Teme za refleksiju i diskusiju

Potrebno je razmotriti sledeća pitanja:

- 1) Koji su uvidi iz oblasti kulture ljudskih prava značajni u radu humanitarnih organizacija?
- 2) Kako biste odredili pojam vulnerabilnosti/ranjivosti u kontekstu migracija?
- 3) Koje su prednosti i nedostaci uključivanja pitanja roda i rodne jednakosti u rad humanitarnih organizacija?

Grupe zapisuju svoje odgovore i predstavljaju ih pred svim učesnicima. Nastavnik/ predavač komentariše rezultate grupnog rada i podstiče diskusiju. Integracija nalaza se vodi oko pitanja:

- Koje su sve posledice nerazmatranja rodnih aspekata migracija?
- U kojim aspektima je uvođenje rodne perspektive važno za razumevanje ranjivosti dece bez pratnje?

Pored kritika koje su upućene standardnim shvatanjima pojma ranjivosti u humanitarnim krizama a koje naglašavaju univerzalnu ljudsku ranjivost i neizbežnost kriza, neophodno je ukazati na još jednu dimenziju kritike koja je razvijena u odnosu na postojeće definicije ranjivosti i koja je naročito važna za razumevanje razlika unutar grupa koje se obično smatraju ranjivim grupama.

#### OKVIR 6.4. Ranjivost unutar grupa u migracijama

Međunarodna organizacija za migracije (International Organization for Migration – IOM) naglašava da je problematično što je u postojećim definicijama ranjivosti fokus „isključivo na pripadnosti nekoj grupi (na primer, ženama, deci, ...), a da se vrlo malo prepoznaje da ranjivosti mogu da se značajno razlikuju unutar grupa. Zasnivanje 'ranjivosti' isključivo na pripadanju jednoj posebnoj grupi je, u najboljem slučaju, pojednostavljivanje, a u najgorem, diskriminacija". ... „Složenije razumevanje rizika od nasilja, eksploatacije, zlostavljanja i kršenja prava je nužno. Individue, porodice i zajednice mogu biti više ili manje ranjive u odnosu na svaki rizik, zavisno od velikog broja društvenih, kulturnih, ekonomskih, političkih i faktora okruženja.”

U kontekstu migracija, od ključne važnosti je da se vulnerabilnost/ranjivost definiše kao „smanjena sposobnost individue ili grupe da pruži otpor, da se nosi sa ili da se oporavi od nasilja, eksploatacije, zlostavljanja i kršenja njenih prava”.

Izvor: IOM, 2017: 4–5

Razlike koje treba prepoznati unutar grupa, između ostalog, govore i o tome da ni društvene grupe nisu homogene i monolitne i da je neophodno složenije i suptilnije razumevanje migranata i migrantkinja, njihovih porodica i zajednica u širim kontekstima. Iako se tako ne pominje, ovo naglašavanje razlika unutar većih grupa ukazuje ponovo na značaj intersekcionalnosti u promišljanju ranjivosti, o čemu je bilo reči u prethodnom delu ovog poglavlja. Definicija ranjivosti u kontekstu migracija Međunarodne organizacije za migracije, data u Okviru 6.4, određena je prisustvom i odsustvom i interakcijom različitih faktora: onih koji povećavaju rizik i izloženost, ali i onih koji štite od nasilja i eksploatacije. Dodatno, ona zahteva ispitivanje i poznavanje delovanja različitih faktora kako na individualnom tako i na nivou domaćinstva, zajednice, ali i na strukturalnom nivou u cilju formulisanja javnih politika i pružanja adekvatne pomoći osobama u migracijama. Iako ova definicija, koju nudi Međunarodna organizacija za migracije, možda ne izbegava sve opasnosti na koje su ukazivali autori i autorke poput Fajnman, ona ipak ukazuje na jedan važan aspekt migracija koji se često zanemaruje: društvene grupe u migracijama ne treba shvatati kao homogene i monolitne, te je neophodno

razviti osetljivost na *razlike unutar* društvenih grupa. Jedan od primera koji nam pokazuje zašto je ovaj uvid u različitost unutar društvenih grupa važan, i reklo bi se presudan kada je reč o deci u pokretu, jeste primer starijih adolescenata bez pratnje.

### VEŽBA 6.3. Kulturne prakse kao izazov za zaštitu dece u migracijama

#### UPUTSTVO

Ova vežba se može raditi samostalno, u vidu domaćeg zadatka, gde se piše reflektivni esej, ili u grupama od 4 do 6 učesnika. Takođe je moguće izvesti vežbu u grupi, a potom pisati individualan reflektivni esej. Potrebno vreme za izvođenje vežbe u grupi je 30 min.

Polaznici treba da pogledaju dokumentarni film *Dancing Boys of Afghanistan* (2010, Frontline), o specifičnoj praksi seksualnog nasilja kojem su izloženi siromašni dečaci u Avganistanu.

#### Teme za refleksiju i diskusiju

- 1) Imajući u vidu saznanja o pitanjima roda, rodnih uloga, rodne nejednakosti koja postoji i u zemljama porekla pre migrantskog puta, formulišite ključna pitanja o seksualnom nasilju prema dečacima koje održava praksa *bacha bazi*.
- 2) Kada, u kakvom ekonomskom i političkom okruženju ponovo oživljava praksa *bacha bazi* i zašto?
- 3) Kako uvođenje rodne perspektive utiče na način na koji razumete klasni aspekt diskriminacije, seksualnog ropstva, pa i korupcije u državi?
- 4) Čije mesto zauzimaju dečaci u ovoj praksi?

Grupe zapisuju svoje odgovore i predstavljaju ih pred svim učesnicima. Nastavnik/ predavač komentariše rezultate grupnog rada i podstiče diskusiju. Integracija nalaza se vodi oko pitanja:

- Kako razumete vulnerabilnost dece, i to specifične grupe dece u konfliktnim i postkonfliktnim zonama?

## Vulnerabilnost dečaka i devojčica bez pratnje

Kada je reč o ranjivosti nepraćene i razdvojene dece, neophodno je u analizu njihove situacije uključiti i rodnu perspektivu, odnosno ne posmatrati ih isključivo kao decu, kao pripadnike jedne homogene grupe, već kao decu koja

dolaze iz specifičnih konteksta koji podrazumevaju različite rodne režime i nejednakosti i, prema tome, različiti stepen ranjivosti.

Prema zvaničnim podacima, 90% dece bez pratnje i razdvojene dece u migracijama čine dečaci i adolescenti, dok, prema nekim procenama, 10% čine devojčice bez pratnje i razdvojene devojčice (UNICEF, 2021). U nastavku ovog poglavlja biće analizirani važni i zabrinjavajući nalazi koji su rezultat istraživanja u Grčkoj, gde su istraživači i istraživačice radili i sa stručnjacima i socijalnim radnicima na terenu i sa dečacima i adolescentima bez pratnje u Grčkoj, a potom će biti ukazano na problem „nevidljivosti” devojčica bez pratnje, problem koji je tema novije UNICEF-ove analize iz 2020. godine, koja donosi i čitav niz preporuka za države (Bugarsku, Grčku, Italiju i Srbiju), njihove institucije i za rad na terenu.

Kada je reč o dečacima, i to specifično starijim adolescentima migrantima bez pratnje, najveći broj istraživanja publikovan je tokom 2020, dok su sama istraživanja sprovedena u periodu od avgusta 2018. do aprila 2019. godine u Grčkoj (Mishra, Spiegel, Digidiki, Winch, 2020). Rađeno je kvalitativno istraživanje, i to dubinski intervjui i sa praktičarima i socijalnim radnicima, kako sa onima koji rade u nevladinom sektoru tako i onima iz Nacionalnog centra za socijalnu solidarnost. Istraživanje je sprovedeno upravo zbog analize ranjivosti dečaka, odnosno adolescenata migranata bez pratnje. Po zvaničnim podacima, u Grčkoj je, od 4.000 dece koja su ulazila u zemlju u svojstvu migranata bez pratnje na mesečnom nivou, više od polovine na listi čekanja za smeštaj u skloništima za decu zbog nedovoljnih kapaciteta. Više od 90% dece bez pratnje u Grčkoj (isto važi i za Evropu) čine stariji dečaci, odnosno adolescenti koji imaju pravo na skloništa za decu u relativno kratkom vremenskom periodu zbog svojih godina. Međutim, jako malo se zna šta se sa njima događa kada prerastu period u kojem mogu da budu primljeni u skloništa za decu, što obuhvata i one koji napune 18 godina dok su na listi čekanja.

Na terenu i u migrantskim centrima za decu prioritet se u proceni ranjivosti obično daje mlađim adolescentima bez pratnje u odnosu na one koji imaju 17 godina. To se obrazlaže time da se mlađi dečaci smatraju više ranjivim, pa se stariji adolescenti suočavaju sa dodatnim problemima kada je u pitanju i preživljavanje, ali i mogućnost integracije u novo društvo i sredinu. Smeštaj u skloništima za decu obično znači i automatski smeštaj u prihvatilištima za odrasle kada ona napune 18 godina. Deca koja su u skloništima imaju mogućnost da se uz pomoć stručnog kadra posvete učenju novih veština, jezika i uspostavljanju mreže podrške koja im olakšava integraciju. Upravo je ovaj gotovo siguran prelaz iz dečijeg u sklonište za odrasle važan faktor o presudnom značaju ulaska u sistem skloništa za decu.

Istraživanja iz Grčke pokazuju da dečaci bez pratnje koji napune 18 godina pre nego što su ušli u sklonište za decu često ostaju beskućnici ili nalaze

neki neformalni ili ilegalni smeštaj, koji je u najvećem broju slučajeva neadekvatan i ne doprinosi poboljšanju njihove ukupne situacije. Naprotiv, ta situacija postaje sve gora jer u humanitarnom kontekstu ne postoji prioritet kada je reč o smeštaju odraslih muškaraca koji su sami. Upravo zbog toga, istraživanja o starijim adolescentima bez pratnje ukazuju na zanemarivanje njihove ranjivosti, odnosno oni se najčešće ne posmatraju kao pripadnici ranjive grupe. Ranjivost dečaka adolescenata bez pratnje koji su relativno blizu svoje 18. godine pokazuje se na više načina: oni duži period provode u socijalnoj izolaciji, često su beskućnici i primorani da rade, odnosno radno su eksploatisani; često su izloženi i seksualnoj eksploataciji kako u zemljama tranzita tako i u zemljama odredištima i, konačno, nisu na listi prioriteta za smeštaj u dečijim skloništima jer se smatraju manje ranjivim zbog svojih godina (Mishra, Spiegel, Digidiki, Winch, 2020).

Poruka ovih istraživanja je da se mora uzeti u obzir vreme koje se meri mesecima, pa čak i godinama koje adolescenti bez pratnje provode na putu, bez papira, sa krijumčarima, u socijalnoj izolaciji, bez mogućnosti da dostojanstveno zadovolje osnovne potrebe, u beskućništvu i sa iskustvima eksploatacije i zloupotrebe dečijeg rada. Svi ti elementi utiču na psihosocijalne potrebe ovih adolescenata kada konačno dođu do evropskih zemalja, a te potrebe se često ne prepoznaju kao prioritet od strane država, međunarodnih organizacija i službi za zaštitu dece. Imajući u vidu da se radi o adolescentima bez pratnje koji obično kreću na put negde od svoje 14. godine, i da u putu provode od tri meseca do nekoliko godina, a da boravak u skloništima za decu bitno utiče na mogućnosti koje kasnije imaju u životu, preporuka novijih istraživanja je da se dozvoli adolescentima koji napune 18 godina a na listi su čekanja da ipak uđu (i to prioritetno) u smeštaj za odrasle, u kojem mogu da se resocijalizuju, nauče jezik, steknu nova znanja i stvaraju mreže koje im pomažu integraciju u društvu i konačno zasnivanje novog života. To dalje znači da su neophodni indikatori ranjivosti koji su više osetljivi, jer deca koja imaju najveću potrebu da nauče nove veštine kako bi se integrisala u novu sredinu imaju zapravo najmanje mogućnosti da to urade (Mishra, Spiegel, Digidiki, Winch, 2020).

Važno je da sa stanovišta adolescenata bez pratnje razmotrimo definiciju ranjivosti koju predlaže Međunarodna organizacija za migracije. Ova definicija ukazuje da je ranjivost „smanjena sposobnost individue ili grupe da pruži otpor, da se nosi sa ili da se oporavi od nasilja, eksploatacije, zlostavljanja i kršenja njenih prava” (IOM, 2017: 5), što treba da nam pomogne da ne posmatramo društvene grupe kao homogene i monolitne, već da, pre svega, razumemo različitosti unutar društvenih grupa i, stoga, drugačije ranjivosti različitih pripadnika neke veće grupe. U ovom kontekstu, adolescenti bez pratnje, iako se obično ne posmatraju kao specifično ranjiva grupa, jer su navodno skoro pa odrasla lica, pojavljuju se kao višestruko ranjivi: kao žrtve seksualnog nasilja,

ekonomske eksploatacije, bez pomoći i podrške koja bi im omogućila da izađu iz eksploatacije. Situacije marginalizacije, zlostavljanja, eksploatacije, nasilja i kršenja njihovih prava utiču na fizički, psihosocijalni i emocionalni razvoj adolescenata bez pratnje.

Takođe, okvir interseksionalnosti nam dodatno naglašava da se pitanja nejednakosti i diskriminacije ne mogu analizirati samo preko jedne ose diferencijacije: da bismo razumeli nečiju situaciju u njenoj složenosti moramo uzeti u obzir i rod i seksualnost, i rasu i klasu i etničku pripadnost, pripadnost verskoj zajednici. Drugim rečima, moramo da uzmemo u obzir čitav niz elemenata kada gradimo sliku o nekom specifičnom slučaju. Okolnosti u kojima su žene i deca živeli u zemljama porekla utiču i na njihov migrantski put i nastavljaju da ga oblikuju do zemalja odredišta.

U tom smislu, deca koja potiču iz siromašnih porodica i koja nisu stekla bar neko obrazovanje imaju upravo ta iskustva koja oblikuju i njihov migrantski put: ona su bez novca, bez sredstava kojima bi potplatili krijumčare za bolji tretman, provode mesece i godine u Iranu ili Turskoj (kao zemljama tranzita) kao beskućnici ili rade kao eksploatisana radna snaga. Sa druge strane, deca koja potiču iz boljestojećih porodica, koja su išla u školu, čiji roditelji održavaju kontakte sa dijasporom, često su u situaciji da mogu da zatraže pomoć od rođaka ili prijatelja i poznanika njihove porodice čak i kada putuju bez pratnje. Iako je za svu decu bez pratnje proces putovanja izuzetno traumatičan, pa kada putuju sa krijumčarima često se radi o potpuno neuslovnim putovanjima koja podrazumevaju hodanje po 12 sati ili provođenje celog dana u kolima sa velikim brojem ljudi, ipak oni koji imaju finansijsku podršku porodice i kontakte u tom putu provode kraći vremenski period. Kada dođu na dogovoreno mesto deca iz više ranjivih grupa najčešće ostaju sama, društveno su izolovana, bez kontakta sa vršnjacima, bez aktivnosti koje bi mogle da im pomognu da izgrade neke veštine koje im mogu pomoći kao odraslima. Sa druge strane, deca čiji su roditelji imali dovoljno novca da ih krijumčari odmah dovedu do Grčke obično nisu imala iskustvo usamljeničkog i samačkog života, često su pošteđena socijalne izolacije, lakše se uklapaju u skloništa za decu, pa zatim i u smeštaj za odrasle u kojima nastavljaju da stiču veštine i znanja koja im omogućavaju socijalizaciju i izgradnju novog života (Mishra, Spiegel, Digidiki, Winch, 2020).

Novija istraživanja o adolescentima bez pratnje ukazuju da je neophodno promisliti na novi način ranjivosti starijih adolescenata. To se odnosi na one koji su imali iskustvo nemaštine, oskudice i marginalizacije i u zemljama porekla, koji su proveli daleko duže vreme u putu, kao beskućnici i eksploatisana radna snaga, kao žrtve seksualnog nasilja i eksploatacije. Ovi adolescenti u važnom periodu svog oblikovanja i razvoja nisu imali okruženje ni podršku vršnjaka i zajednice koji bi ih pripremili za odraslo doba (Mishra, Spiegel, Digidiki, Winch, 2020).



Kada je reč o devojkicama migrantkinjama bez pratnje i razdvojenim devojkicama, one čine oko 10% dece bez pratnje (UN, 2019; UNICEF, 2021; Savarese, 2009). Međutim, najnovija istraživanja pokazuju da je sve veći broj žena u pokretu i da je došlo do porasta broja devojkica u pokretu. Razlozi za putovanje devojkica bez pratnje su raznoliki: neke se odlučuju na putovanje bez pratnje zbog prilike da se obrazuju jer u zemljama porekla nemaju mogućnosti ili pravo na obrazovanje, druge zbog mogućnosti zaposlenja, treće da bi se pridružile svojim porodicama ili partnerima. Veliki broj devojkica beži od nasilja i od dečijeg braka ili su žrtve trgovine ljudima, što samo povećava njihovu ranjivost na nasilje i eksploataciju (UNICEF, 2020; International Federation of Red Cross and Red Crescent Societies, 2018; UNHCR, 2008; UN, 2019).

U jednoj od novijih UNICEF analiza iz 2020. godine o devojkicama bez pratnje se govori kao o jednoj od najnevidljivijih osoba u sklopu evropske podrške za izbeglice i migrante. One su često skrivene među drugim porodicama, grupama ljudi ili se identifikuju kao punoletne osobe. Pošto nisu uvek prepoznate, one nisu ili su slabo zastupljene u zvaničnim statistikama (UNICEF, 2020: 3). Rodno osetljiva statistika i inače predstavlja veliki problem u mnogim zemljama tranzita i odredišta, tako da podaci koji nisu rodno klasifikovani dodatno doprinose nevidljivosti devojkica bez pratnje (Ibid., 6). Devojkice koje putuju bez pratnje su obično mlađe od dečaka u istoj situaciji, pa 34% devojkica bez pratnje ima 15 godina ili su mlađe. Takođe, devojkice koje putuju bez pratnje obično ne dolaze iz istih zemalja porekla kao dečaci (Ibid., 7).

Pošto rodne nejednakosti već postoje u zemljama porekla i pre migrant-skog puta, da bi se razumele i specifične ranjivosti i došlo do adekvatnih načina njihove zaštite, i za devojkice kao i za dečake važno je da se razume specifičan kontekst iz kojeg dolaze i rodne nejednakosti u zemljama porekla. Put koji prelaze devojkice bez pratnje do Evrope prilično je težak i opasan, i na tom putu su često izložene rodno zasnovanom nasilju. Centralna mediteranska ruta u svim istraživanjima se navodi kao najopasnija, pa postoje zabrinjavajući podaci o nasilju i eksploataciji u Libiji, grupnim silovanjima, prisilnoj prostituciji, trgovini ljudima u cilju seksualne eksploatacije upravo na toj ruti. Neke devojkice koje na put kreću bez pratnje se tokom puta pridružuju porodicama koje sa njima nemaju nikakve veze. Ove devojkice, kada dođu u kontakt sa predstavnicima vlasti i policije, obično govore da su deo tih porodica, što dodatno otežava identifikaciju i procenu rizika za njih (Ibid., 9). Devojkice su takođe u većem procentu žrtve trgovine ljudima od dečaka, pa UNICEF navodi podatak Međunarodne organizacije za migracije po kojem je 80% devojkica koje putuju iz Nigerije, kao zemlje porekla, u Italiju, kao zemlju odredišta, pod rizikom da postanu žrtve trgovine ljudima u cilju seksualne eksploatacije (Ibid., 10).

UNICEF-ovo istraživanje o nevidljivosti devojkica bez pratnje pokazuje da se često od strane predstavnika institucija u zemljama tranzita ne vrši



detaljna provera da li su ove devojčice zaista deo porodica za koje se tvrdi da im pripadaju. Često izostaje provera i procena navedenog uzrasta devojčice od strane institucija i službenika, pa i dokumenata u kojima su često ove devojčice predstavljene kao punoletne (Ibid., 11). Slično kao i žene u migracijama, devojčice bez pratnje su ranjive dodatno po rodnoj osnovi jer imaju samo delimične informacije o pomoći koju mogu dobiti u skloništima i centrima za migrante, uz već postojeći problem u mnogim državama na migrantskoj ruti i u centrima za migrante koji najčešće nisu prilagođeni potrebama žena i devojčica, i gde se i žene i devojčice suočavaju sa opasnostima po svoje zdravlje i bezbednost.

UNICEF u svojoj studiji o devojčicama migrantkinjama bez pratnje, na osnovu višegodišnjeg rada sa decom, i specifično devojčicama koje se odlučuju na putovanje bez pratnje odraslih, ukazuje na deset znakova koje bi trebalo da pomognu radnicima na terenu u proceni da li je devojčica bez pratnje u cilju pružanja adekvatne zaštite i pomoći, što je prikazano u Okviru 6.5.

#### **OKVIR 6.5. Deset znakova za identifikaciju devojčica u migracijama kojima je potrebna dodatna podrška i zaštita**

1. Devojčica putuje sama.
2. Devojčica govori da je punoletna iako ne izgleda kao punoletna osoba.
3. Devojčica nema dokumenta ili su dokumenta falsifikovana.
4. Devojčica govori o svojoj situaciji tako da izgleda da je tekst naučila napamet i da je uvežban. Narativ je često sličan onom koji su radnici i radnice na terenu već čuli.
5. Devojčica kaže da je udata, izgleda kao da je trudna ili se ponaša kao roditelj drugoj deci.
6. Devojčica putuje sa porodicom koja se ne uklapa u porodični profil.
7. Devojčica ne govori istim jezikom ili dijalektom kao članovi grupe sa kojom putuje.
8. Devojčica izgleda bitno drugačije od svojih saputnika ili grupe sa kojom putuje.
9. Devojčica izgleda neuredno i drugačije u odnosu na drugu decu i odrasle u grupi sa kojom putuje.
10. Devojčica deluje uplašeno i kao da joj je neprijatno u društvu svojih saputnika.

Pored ovih deset znakova koji treba da pomognu radnicima na terenu i predstavnicima različitih institucija u identifikaciji devojčica bez pratnje, UNICEF daje i niz preporuka i za države (Srbiju, Bugarsku, Grčku i Italiju) i za organizacije i institucije koje rade sa devojčicama bez pratnje u ovim državama u cilju pružanja adekvatne zaštite i podrške, i među njima su sledeće (UNICEF, 2020: 17–18):

- 1) Sistem socijalne zaštite treba da preuzme na sebe odgovornost za utvrđivanje najboljeg interesa deteta u skladu sa polom i uzrastom (uporediti sa poglavljima III, IV i VIII).
- 2) Uključivanje pitanja roda u rad humanitarnih organizacija, ali i u politike i u smernice i izgradnju kapaciteta za decu bez pratnje od ključnog je značaja.
- 3) Da bi rad sa devojčicama bez pratnje bio adekvatan, nužno je da države poboljšaju prikupljanje, analizu i upotrebu podataka koji su rodno osetljivi.
- 4) Države treba da učine dostupnim informacije na ulaznim i tranzitnim tačkama koje su prilagođene deci, njihovom uzrastu, razumevanju i napisane na jeziku koji deca razumeju.
- 5) Usled osobene ranjivosti dece, i specifično dečaka i devojčica, važno je da se obezbede sigurni prostori u kojima se dečaci i devojčice osećaju sigurno i u kojima mogu da dobiju informacije i pomoć.

#### VEŽBA 6.4. Ranjivost nepraćene i razdvojene dece

##### UPUTSTVO

**Ova vežba se radi u grupama od 4 do 6 učesnika. Optimalno vreme 40 min. Moguće je da sve grupe rade na jednom od tri slučaja, ili da slučajevi budu raspoređeni po grupama, tako da grupe paralelno rade na njima.**

Razmotrite sledeći slučaj sa stanovišta kako rodne, klasne i etničke nejednakosti postoje u zemljama porekla, i kako se zatim te nejednakosti ukrštaju i pojačavaju jedna drugu ne samo u zemljama porekla već i tokom migrantskog puta, u tranzitnim zemljama, kao i u zemljama odredištima.

##### Gauhar

**Gauhar (19)**, koji je poreklom iz Avganistana, stigao je u Grčku sa 17 godina preko kopnene rute. Pre migrantskog puta porodica se preselila iz Avganistana u Pakistan. Porodica je bila prilično siromašna i bez bilo kakve svojine. Gauhar nije mogao da računa na to da će mu porodica obezbediti školovanje. Nije išao u školu. Gauharov otac, koji je izdržavao celu porodicu, preminuo je kada je dečaku bilo 10 godina, i od tog trenutka dečak je počeo da radi i zarađuje da bi porodica mogla da preživi.

Pre puta, Gauhar je uspeo da obezbedi tek toliko novca da bi ga krijumčari prevezli do Turske. U Turskoj provodi četiri godine, uglavnom kao beskućnik. Konačno u Grčku dolazi sa punih 17 godina.

### Hafez

**Hafez (18)**, koji je poreklom iz Irana, stigao je u Grčku sa 16 godina. Pre migrantskog puta Hafez je ostao bez oba roditelja. Otac je preminuo kada je dečak imao dve godine, a majka kada je imao devet godina. Posle smrti majke Hafez je napustio školu. Sa 12 godina je počeo da radi kao radnik na gradilištu. Sa 14 je iznajmio stan sa mlađim bratom. Tada je prešao u hrišćanstvo, zbog žene koja se brinula o njemu i njegovom bratu, pa im je postala „druga majka“. Pošto je takva promena religije krivično delo u Iranu, uskoro je dobio pretnje od rodbine da će ga prijaviti vlastima. Hafezova tetka je platila krijumčarima da ga odvedu u Tursku, da bi izbegao hapšenje i zatvor. Hafez je došao u Tursku sa 16 godina. U Turskoj je radio u fabrici tekstila, ali je ubrzo otputovao za Grčku. U trenutku ulaska u Grčku još uvek je imao 16 godina.

### Bilal (19)

**Bilal (19)**, koji je poreklom iz Pakistana, dospeo je u Grčku preko kopnene rute sa 17 godina. Rođen je u porodici u kojoj je majka bila obrazovana, dok je otac bio deo lokalne kriminalne grupe. Kada je Bilal imao 14 godina porodica ga je poslala u drugi grad u Pakistanu u englesku školu da bi ga izmestili iz okolnosti nasilja u koje je bila upletena porodica. Kada je napunio 17 godina, iako je očekivao da će nastaviti školovanje na univerzitetu, porodica mu saopštava da nemaju dovoljno sredstava da plate njegovo univerzitetsko obrazovanje. Porodica je odlučila da ga preko migrantske kopnene rute pošalje u Evropu, u nadi da će tamo moći da živi bezbedno i možda nastavi školovanje. Od pozajmljenog novca, roditelji su platili krijumčarima da ga prebace u Italiju, Bilal je dospeo do Grčke. Do Grčke Bilal je putovao mesec dana, a imao je dovoljno novca da plati dodatno krijumčarima kako bi se prema njemu bolje ponašali.

Učesnici u okviru malih grupa treba da odgovore na sledeća pitanja:

- 1) Na osnovu znanja koje ste stekli o specifičnim ranjivostima starijih adolescenata bez pratnje na migrantskom putu, pokušajte da odgovorite, na osnovu podataka koje ste dobili za dati slučaj,

- kolike su šanse konkretnog mladića da uđu u sklonište namenjeno deci, a potom i da se prebace u objekte namenjene odraslim migrantima kada napune 18 godina?
- 2) Kakve su šanse ovih mladića da steknu obrazovanje, izuče zanat, prođu dodatne obuke za rad, i tako resocijalizovani počnu sa integracijom u novo društvo i počnu sa izgradnjom života bez nasilja?

Izvor: Ovi slučajevi su preuzeti iz Mishra, Spiegel, Digidiki, Winch, 2020.

U migrantskim centrima i u radu sa ženama, devojčicama i dečacima, sa i bez pratnje, za razumevanje stepena ranjivosti u cilju pružanja adekvatne pomoći naročito je važno znanje o kulturnim i društvenim normama i o nejednakostima u odranije postojećim sistemima moći, ograničenjima kada je reč o njihovoj uključenosti u različite oblasti građanskog i javnog života, rodnoj segregaciji, ograničenjima po pitanju kretanja, nejednakostima u procesima donošenja odluka, koji, svi zajedno, povećavaju njihovu ranjivost u kontekstu migracija i izbeglištva.

## Ključni termini

**Interseksionalnost** označava preklapanje i prožimanje između roda, rase, klase i drugih kategorija razlika (poput etniciteta, seksualnosti, verske pripadnosti, invaliditeta, itd.) u individualnim životima, ali i društvenim praksama, institucijama, kulturnim ideologijama i rezultate ovih interakcija kada je reč o odnosima moći.

**Patrijarhat** je prilagodljiv sistem odnosa nejednakosti koji u različitom stepenu zadržava i čuva mušku dominaciju nad ženama.

**Pol** kao biološka kategorija označava ljudske mužjake i ženke zavisno od bioloških osobina.

**Rod** je društvena i kulturna kategorija. Rod je društveno organizovanje različitih tela u kategorije ljudi (muškarac, žena, trans, itd.).

**Rodna ranjivost/vulnerabilnost**, kao društveno i kulturno proizvedena, rezultat je složenih odnosa između ranije postojećih društvenih nejednakosti i novih specifičnih povreda i nasilja u situacijama krize.

**Rodna ravnopravnost** podrazumeva pravo na jednakost i pravo na različitost, da sva ljudska bića imaju pravo da razvijaju svoje sposobnosti i da niko nema pravo da ih u tome onemogućava gurajući ih u unapred zadane rodne uloge.

**Rodna socijalizacija** – proces učenja, usvajanja i sticanja ženskih, odnosno muških osobina i ponašanja.

**Rodne uloge** su društvena očekivanja doličnih (prikladnih) ponašanja i aktivnosti za pripadnike/pripadnice roda koji je u pitanju.

**Vulnerabilnost u migracijama** označava smanjenu sposobnost individue ili grupe da pruži otpor, da se nosi sa ili da se oporavi od nasilja, eksploatacije, zlostavljanja i kršenja njenih prava.

**Vulnerabilnost/ranjivost** označava nemogućnost neke osobe, grupe ili zajednice da izdrže uticaje i posledice hostilnog okruženja.

## Preporuke za dalje čitanje

1. Dominelli, L. (2002). Working with Children and Families. In: *Feminist Social Work Theory and Practice* (pp. 105–124). Basingstoke: Macmillan.

Poput celog zbornika koji se specifično bavi feminističkim pristupima u socijalnom radu, ovo poglavlje se fokusira na socijalni rad iz feminističke perspektive sa decom i sa porodicama.

2. Persia Educational Foundation (2017). A Legal Study on Children's Rights and Iran's Laws. *Persia Educational Foundation*; [https://www.persia.education/wp-content/uploads/2017/01/PEF\\_Irans-Childrens-Report.pdf](https://www.persia.education/wp-content/uploads/2017/01/PEF_Irans-Childrens-Report.pdf)

Ovo istraživanje o dečijim pravima, rodnoj diskriminaciji dece u Iranu i specifično diskriminaciji devojčica, predstavlja jedan od načina na koji se može dodatno obogatiti znanje i sam rad na terenu sa decom migrantima koja dolaze iz Irana.

3. Skehill, C. (2009). An Integrative Approach to Teaching Gender and Social Work. In: V. Leskošek (Ed.), *Teaching Gender in Social Work* (pp. 15–33). Utrecht and Stockholm: ATHENA3, University of Utrecht, Stockholm University; [https://atgender.eu/wp-content/uploads/sites/207/2017/08/Teaching\\_Gender\\_in\\_Social\\_Work.pdf](https://atgender.eu/wp-content/uploads/sites/207/2017/08/Teaching_Gender_in_Social_Work.pdf)

Ovaj tekst pokazuje jedan od načina na koji pitanja roda mogu biti jedna od ključnih tema unutar šireg konteksta obrazovanja i obučavanja socijalnih radnika i radnica.

4. UNICEF (2016). *The UNICEF Multi-Country Gender-based Violence in Emergencies Programme Evaluation. Final Synthesis Report*. New York: UNICEF; [https://www.unicef.org/evaldatabase/files/Full\\_report\\_with\\_cover\\_UNICEF\\_Multi-country\\_GB-ViE\\_Evaluation\(1\).pdf](https://www.unicef.org/evaldatabase/files/Full_report_with_cover_UNICEF_Multi-country_GB-ViE_Evaluation(1).pdf)

UNICEF-ov izveštaj o rezultatima programa u većem broju zemalja u borbi protiv rodno zasnovanog nasilja predstavlja dobar okvir da se pitanja roda, rodnih uloga i rodno zasnovanog nasilja posmatraju komparativno u većem broju država.

5. Zupančić, M. (2017). *Knowledge, Attitudes and Practices (KAP) on Violence and Harmful Practices against Children in Afghanistan: A Baseline Study*. Save the Children International, Save the Children – Afghanistan Country Office; [https://resourcecentre.savethechildren.net/node/12361/pdf/violence\\_against\\_children\\_kap\\_survey\\_afghanistan\\_2017.pdf](https://resourcecentre.savethechildren.net/node/12361/pdf/violence_against_children_kap_survey_afghanistan_2017.pdf)

Istraživanje kulturno osetljivih tema poput dečijeg rada, dece u oružanim konfliktima, rodno zasnovanog nasilja prema deci, dečijeg braka u Avganistanu, u kojem

su često i siromašni dečaci ranjivi na različite oblike rodno zasnovanog nasilja, koje predstavlja dobru osnovu za upoznavanje sa dečijim pravima i sa pitanjima roda u toj zemlji.

## Literatura

- Aolain, F. N. (2011). Women, Vulnerability, and Humanitarian Emergencies. *Michigan Journal of Gender & Law*, 18(1): 1–23.
- Batler, Dž. (2010). *Nevolja s rodom: feminizam i subverzija identiteta*. Loznica: Karpos.
- Bovoar, S. (1982). *Drugi pol*, I–II. Beograd: BIGZ.
- Crenshaw, K. (1989). Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory and Antiracist Politics. *University of Chicago Legal Forum*, 1: 139–167.
- Crenshaw, K. (1991). Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics, and Violence against Women of Color. *Stanford Law Review*, 43(6): 1241–1299.
- Combahee River Collective (1978). A Black Feminist Statement. In: Z. Eisenstein (Ed.), *Capitalist Patriarchy and the Case for Socialist Feminism* (pp. 210–218). New York: Monthly Review Press.
- ECRE. (2017). *The Concept of Vulnerability in European Assylum Procedures*. Brussels: European Council on Refugees and Exiles.
- Fineman, M. A. (2008). The Vulnerable Subject: Anchoring Equality in the Human Condition. *Yale Journal of Law and Feminism*, 20(1): 1–23.
- International Federation of Red Cross and Red Crescent Societies (2018). *Alone and Unsafe: Children, Migration, and Sexual and Gender-based Violence*. Geneva: International Federation of Red Cross and Red Crescent Societies.
- IFRC. (2019). *What Is Vulnerability?* International Federation of the Red Cross; <https://www.ifrc.org/en/what-we-do/disaster-management/about-disasters/what-is-a-disaster/what-is-vulnerability/>
- Jarić, V., Radović, N. (2010). *Rečnik rodne ravnopravnosti*. Beograd: Heinrich Böll Stiftung; [https://rs.boell.org/sites/default/files/rrr\\_fin.pdf](https://rs.boell.org/sites/default/files/rrr_fin.pdf)
- IASC. (2018). *The Gender Handbook in Humanitarian Action*. IASC; [https://interagency-standingcommittee.org/system/files/2018-iasc\\_gender\\_handbook\\_for\\_humanitarian\\_action\\_eng\\_0.pdf](https://interagency-standingcommittee.org/system/files/2018-iasc_gender_handbook_for_humanitarian_action_eng_0.pdf)
- IOM. (2017). *Protection of the Human Rights and Fundamental Freedoms of Migrants and the Specific Needs of Migrants in Vulnerable Situations*. Geneva: IOM; [https://www.iom.int/sites/default/files/our\\_work/ODG/GCM/IOM-Thematic-Paper-Protection-of-Human-Rights-and-Vulnerable-Migrants.pdf](https://www.iom.int/sites/default/files/our_work/ODG/GCM/IOM-Thematic-Paper-Protection-of-Human-Rights-and-Vulnerable-Migrants.pdf)
- Kisić, M. (2019). Gender in Refuge: Women's Lives, Spaces and Everyday Experiences in Nakivale Refugee Settlement in Uganda. *Genero: A Journal of Feminist Theory and Cultural Studies*, 23: 41–76; <https://doi.org/10.18485/genero.2019.23.1.3>
- MacKinnon, C. (2013). Intersectionality as Method: A Note. *Signs*, 38(4): 1019–1030.

- Mikkola, M. (2019). Feminist Perspectives on Sex and Gender. In: E. Zalta (Ed.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Fall 2019 Edition). Stanford: Stanford University Press; <https://plato.stanford.edu/archives/fall2019/entries/feminism-gender/>
- Milet, K. (1981). Teorija politike polova. *Marksizam u svetu*, 8/9: 168–184.
- Mishra, D., Spiegel, P. B., Digidiki, V. L., Winch, P. J. (2020). Interpretation of Vulnerability and Cumulative Disadvantage among Unaccompanied Adolescent Migrants in Greece: A Qualitative Study. *PLOS Medicine*, 17(3): 1–18; <https://doi.org/10.1371/journal.pmed.1003087>
- Okin, S. M. (1989). *Justice, Gender, and the Family*. New York: Basic Books.
- Nelson, E. L., Reyes Saade, D., Greenough, P. G. (2020). Gender-based Vulnerability: Combining Pareto Ranking and Spatial Statistics to Model Gender-based Vulnerability in Rohingya Refugee Settlements in Bangladesh. *International Journal of Health Geographics*, 19(20): 1–14; <https://doi.org/10.1186/s12942-020-00215-3>
- Papić, Ž. (2012). Patrijarhat. U: M. Matić, M. Podunavac (urs.), *Enciklopedija političke kulture*. Beograd: Savremena administracija.
- Pejtmen, K. (2001). *Polni ugovor*. Beograd: Feministička 94.
- Phillips, A. (2007). *Multiculturalism without Culture*. Princeton: Princeton University Press.
- Phillips, A. (2010). *Gender and Culture*. Cambridge: Polity Press.
- Savarese, L. (2009). *Refugee Girls – The Invisible Faces of War*. New York: Women's Refugee Commission; <https://www.refworld.org/docid/4a7835fa2.html>
- Savet Evrope (2011). *Konvencija o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici*. Istanbul: Savet Evrope.
- Stryker, S. (2017). *Transgender History*. New York: Seal Press.
- UN (2016). *Report of the Open-ended Intergovernmental Expert Working Group on Indicators and Terminology Relating to Disaster Risk Reduction*. New York: United Nations.
- UN (2019). *The Impact of Migration on Migrant Women and Girls: A Gender Perspective. Report of the Special Rapporteur on the Human Rights of Migrants*. New York: UN; <https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/G1910791.pdf>
- UNHCR (2008). *UNHCR Handbook for the Protection of Women and Girls*. Geneva: UNHCR; <https://www.unhcr.org/protection/women/47cfa9fe2/unhcr-handbook-protection-women-girls-first-edition-complete-publication.html>
- UNICEF (2016). *Konvencija o pravima deteta*. Beograd: UNICEF.
- UNICEF (2020). *Kako učiniti nevidljivo vidljivim: identifikacija devojčica bez pratnje i razdvojenih devojčica u Bugarskoj, Grčkoj, Italiji i Srbiji*. Beograd: UNICEF; <https://www.unicef.org/eca/media/12071/file/Analysis%20Serbian.pdf>
- UNICEF (2021). *Child Migration*. New York: UNICEF; <https://data.unicef.org/topic/child-migration-and-displacement/migration/>
- Zhukova, E. (2020). Vulnerability. In: A. De Sauri (Ed.), *Humanitarianism: Keywords* (pp. 230–232). Leiden: Brill.





POGLAVLJE

VII

ZLOUPOTREBA  
DECE  
U MIGRACIJAMA







## Sadržaj poglavlja i ciljevi učenja

- Rizici kojima su izložena deca tokom migracija
- Nasilje nad decom u migracijama: opšti i specifični oblici nasilja
- Trgovina decom i krijumčarenje
- Zloupotreba dečijeg rada

Ovo poglavlje se bavi rizicima kojima su izložena deca u različitim fazama procesa migracija, specifičnim oblicima i manifestacijama nasilja nad decom u migracijama, radi razumevanja i prepoznavanja karakterističnih vidova zloupotrebe. Cilj poglavlja je da obezbedi sledeće ishode učenja:

- 1) Razumevanje rizika sa kojima se deca suočavaju u tri faze migriranja (pre, tokom i posle migriranja).
- 2) Predstavljanje i pojašnjavanje glavnih oblika nasilja sa kojima se suočavaju deca u migracijama.
- 3) Razumevanje glavnih pojmova i ideja o trgovini ljudima i razlika između trgovine ljudima, krijumčarenja i dečijeg rada.
- 4) Razumevanje i identifikacija karakteristika dečijeg rada u kontekstu migracija.

## Rizici kojima su izložena deca tokom migracija

Migriranje generiše veliki broj rizika po dobrobit onih koji migriraju, počev od rizika sa kojim se suočavaju u zemljama pre nego što odu, rizicima na putu, pa i rizicima u zemljama destinacije (Williams, Baláž, 2010). U kontekstu migracija, deca su posebno vulnerabilna i izložena rizicima, naročito ona koja putuju bez pratnje roditelja ili staratelja.

Ajzenštadt (Eisenstadt) (1954) govori o „tri faze” migriranja:

- **I faza:** podsticaj da se napusti zemlja porekla, vezan za potrebe ili sklonosti usled kojih ljudi migriraju iz jednog mesta u drugo;
- **II faza:** društvena struktura procesa migracija, prelaženja granica i migriranja od zemlje porekla do zemlje destinacije;

- **III faza:** uključivanje u socijalni, pravni i kulturni okvir novog društva, koji se danas naziva integracijom.

Mada je podela faza migracija o kojoj je Ajzenštat (Eisenstadt) pisao stara više od 50 godina, ona je relevantna i danas. Kada govorimo o rizicima, ova podela je važna jer su u svakoj od ovih faza osobe koje migriraju izložene specifičnim rizicima. U savremenoj literaturi, podela rizika sa kojima se suočavaju deca u kontekstu migracija sagledava se u tri konteksta (Save the Children and International Rescue Comitee, 2017; Terre des Hommes, 2018; David, Brian, Larsen, 2019; Kim i sar., 2020):

- 1) Rizici sa kojima se deca suočavaju u zemljama porekla, koji utiču na odluku da deca migriraju;
- 2) Rizici sa kojima se deca suočavaju tokom migriranja i prelaska više međunarodnih granica;
- 3) Rizici sa kojima se deca suočavaju u zemljama destinacije (trgovina, rasizam, diskriminacija, ugroženo mentalno zdravlje, itd.

## Rizici sa kojima se deca suočavaju u zemljama porekla

U zemljama porekla, rizici sa kojima se deca u migracijama suočavaju jesu oni koji dovode do odluke da deca napuste svoju zemlju. Razumevanje rizika sa kojima se suočavaju osobe i odluka o migriranju, koje na osnovu tih *rizika* donose, polaze od teorija koje u središte stavljaju pojedinca, odnosno njegovu procenu pozitivnih i negativnih strana migriranja (Predojević-Despić, 2010). Prema ovim teorijama, faktori koji utiču na odluku o migriranju su faktori potiskivanja, sa jedne, i faktori privlačenja, sa druge strane (tzv. push i pull ili faktori guranja i privlačenja, o kojima je bilo više reči u III poglavlju), gde osoba u odluci da migrira procenjuje negativne faktore koji ga potiskuju iz zemlje u kojoj živi (push faktore) nasuprot faktorima koji se odnose na dobrobit koju bi imao od zemlje u koju imigrira (Zimmermann, 1996; Organiściak-Krzykowska, 2017).

Osim push i pull faktora, odluke o migriranju determinisane su sa još dva aspekta (Bruder, 2003). Prvi se odnosi na postojeće barijere migracijama, poput troškova neophodnih za migriranje, i na institucionalne barijere, poput restriktivne imigracione politike. Drugi aspekt se odnosi na individualne karakteristike, poput straha od rizika koje migriranje nosi, godina i pola (Organiściak-Krzykowska, 2017). Ova dva aspekta utiču na procenu push i pull faktora svakog pojedinca, pa je u analizi razloga za migriranje nepreporučljivo da se koncept push i pull faktora posmatra bez njih.

Faktori koji utiču na odluku o migriranju u isto vreme predstavljaju i rizike po blagostanje sa kojima se suočavaju osobe u zemljama porekla. Kada govorimo o deci, ovi rizici su još intenzivniji imajući u vidu da su deca vulnerabilna

samim tim što su deca. Deca se u svojim zemljama porekla često suočavaju sa gubitkom članova porodice i rizikom od prisilne regrutacije u oružane snage. Deca mogu biti izložena i dugoročnom prekidu školovanja usled ratnih dešavanja, ili riziku da budu uključena u dečiji rad u zemlji porekla kako bi pomogli porodici da se prehrani nakon gubitka u prihodima, imovini, zdravlju i članstvu (Høvring, 2016). Za decu je karakteristično i što je njihova odluka o migriranju neretko uslovljena odlukom njihovih roditelja i porodice. Tako deca koja putuju sa porodicom na put kreću onda kada porodica proceni da je za njih to najbolje. Za decu koja putuju sama odluka često podrazumeva njihovu i procenu porodice o tome kada je, zašto i gde najbolje da migriraju.

### **Rizici sa kojima se deca suočavaju tokom migracija**

Osim push i pull faktora, važan aspekt, koji utiče, jesu i postojeće barijere koje se odnose na troškove migriranja i politike zemalja na ruti. Ovaj aspekt postaje naročito važan faktor rizika na putu do zemlje destinacije, naročito za one koji u procesu migracija prelaze više međunarodnih granica.

U cilju zaštite prava izbeglica i migranata usvojeno je više međunarodnih dokumenata. Poštovanje prava osoba koje migriraju pojavljuje se već u Konvenciji za zaštitu ljudskih prava i sloboda iz 1948. godine, koja je države potpisnice formalno i legalno obavezala na poštovanje ljudskih prava (Goodwil – Gill, 1995). Ova Konvencija došla je sa setom pratećih protokola i paktova, uključujući i dva pakta iz 1966. godine, i to Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima i Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima. Pored toga, usvojena je i Ženevska konvencija o statusu izbeglica 1951. godine. Ubrzo nakon ovog dokumenta usvojen je i Protokol o statusu izbeglica 1967, a 1984. godine i Konvencija protiv torture i drugih surovih, neljudskih i ponižavajućih kazni i postupaka. Dve poslednje Konvencije i Protokol iz 1967. naročito su važni dokumenti kojima se štite prava osoba koje migriraju.

Deca u migracijama, naročito deca koja su u zemlje Evrope stizala od 2015. godine, smeštena su na tački ukrštanja dve posebno vulnerabilne grupe – izbeglištva i dece. Ova specifična vulnerabilnost uvažena je donošenjem brojnih međunarodnih dokumenata koji štite prava dece (Bhabha, 2001). Svi gorenavedeni dokumenti odnose se i na zaštitu dece u migracijama, a Konvencija o pravima deteta, iz 1989. godine, propisuje katalog prava obezbeđen deci, što obuhvata i decu u migracijama.

Mada je 78 država potpisalo Konvenciju o statusu izbeglica iz 1951. godine ili Protokol o statusu izbeglica iz 1967. (UNHCR, 2019), a 196 zemalja ratifikovalo Konvenciju o pravima deteta, nacionalne države su i nadalje zadržale puno pravo regulisanja uslova za ulazak i izlazak sa njihove teritorije. Na nivou Evropske unije usvojeno je više regulativa koje se odnose na upravljanje pojačanim

migracionim tokovima. Neke od tih regulativa usvojene su pre 2015. godine, a neke nakon toga, kada je priliv izbeglica i migranata na teritoriju EU značajno porastao.

Važno je razmatrati politike nacionalnih država u kontekstu rizika, zbog činjenice da te politike mogu osobe koje migriraju staviti u rizik od različitih oblika eksploatacije. Kada govorimo o politikama Evropske unije, jedan od značajnijih dokumenata je Uredba saveta EC broj 343/2003 o utvrđivanju kriterijuma i mehanizama za određivanje nadležne države članice za odlučivanje o zahtevu za azil koji je državljanin treće države podneo u jednoj od država članica – tzv. Dablin II sporazum (Galante, 2014). Ovaj sporazum propisuje da je za azilnu proceduru odgovorna prva zemlja članica u kojoj je državljanin treće zemlje stigao. Tokom 2015. godine, kada je značajno pojačan priliv izbeglica i migranata, obezbeđen je slobodan prolaz svih putem tzv. Balkanske rute do zemalja Evropske unije, a u prihvatu izbeglica i migranata u tom periodu naročito se izdvojila Nemačka.

Međutim, pojačan priliv izbeglica i migranata na teritoriju Evrope započeo je 2013, a intenziviran tokom 2015. godine. To je dovelo do velikog broja ljudi koji su stradali pokušavajući da dođu na teritoriju EU. Ovome su umnogome doprinele politike zemalja koje ograničavaju legalno kretanje, naročito onda kada je život ljudi u opasnosti. Ipak, i pored svih rizika koje su postojeće politike nosile za život i blagostanje izbeglica i migranata, politike EU su tokom 2015. i 2016. godine pooštravane. Ovde je važno da se napomenu četiri specifična događaja (Guiraduon, 2017):

- 1) Vojne patrole na Mediteranskom, Egejskom i Jadranskom moru, koje je organizovala Agencija za evropsku graničnu i obalnu stražu (FRONTEX), koje su kontrolisale ulazak izbeglica i migranata putem mora.
- 2) Hitan plan realokacije 160.000 izbeglica iz Grčke i Italije, koji je donet u septembru 2015. godine, shodno planu EU o ravnomernoj realokaciji između država članica zasnovan na broju stanovnika, BDP-u i prethodnom broju zahteva za azil. Ovaj plan je predviđen za sprovođenje kao izuzetak od Dablin II sporazuma usled vanrednih okolnosti, ali je do kraja 2016. godine samo 5% od predviđenog broja migranata realocirano.
- 3) Stvaranje tzv. hotspotova u Grčkoj i Italiji. S obzirom na to da su Grčka i Italija najčešće bile prve zemlje ulaska izbeglica i migranata u EU, njima je zapao teret obrade i procesuiranja azilnih zahteva svih migranata i izbeglica pristiglih tokom 2015. i 2016. godine. Stoga je EU određeni broj kampova u Grčkoj i Italiji opredelila za registraciju novopridošlih, uzimanje otisaka prstiju i izbor onih migranata i izbeglica koji bi trebalo da budu realocirani u druge zemlje EU. Uslovi u

ovim kampovima bili su ispod elementarnih životnih, zdravstvenih i bezbedonosnih standarda.

- 4) Sporazum EU – Turska donet je u martu 2016. godine, čime je zvanično zatvorena Balkanska ruta i zaustavljen slobodan i organizovan prolaz do zemalja EU. Turska se obavezala da će pojačati kontrolu svojih granica i ograničiti prelaz izbeglica i migranata u zemlje EU.

Dakle, politike o uslovima ulaska u zemlje Evropske unije, kao i uslovima za procesuiranje zahteva za azil su pooštrene, što ukazuje na usvajanje mera za upravljanje migracijama koje oslikavaju pristup sekuritizacije nasuprot pristupu zasnovanom na ljudskim pravima (Zanker, 2019). Sporazum između EU i Turske doveo je do smanjenja broja izbeglica i migranata koji prolaze Balkanskom rutom – od 6.000 ljudi, koji su dnevno stizali na obale Grčke i Italije u oktobru 2015. godine, taj broj se smanjio na prosečno 105 dolazaka dnevno (European Commission, 2020). Ovaj sporazum, međutim, nije sprečio kretanje izbeglica i migranata, već je migriranje pomerilo u sferu ilegalnog, što izbeglice i migrante stavlja u pojačane rizike od različitih oblika eksploatacije.

Deca u migracijama su posebno ugrožena ovim političkim rešenjima, gde se kretanje njih i njihovih roditelja i odgajatelja pomera (čak „gura”) u ilegalnu sferu. Ograničavanje kretanja legalnim putem pojačalo je delovanje krijumčarskih mreža, koje neretko koriste opasne puteve kako bi preveli preko granice porodice i decu (David, Latham, Lansen, 2019). Pored toga, politike često zadržavaju decu i porodice u ilegalnoj sferi usled straha od deportacije, detencije ili da će biti vraćeni u zemlju prvog ulaska onda kada stignu u zemlju destinacije, što propisuje Dablin II sporazum. Usled ovih rizika, deca i porodice često odlučuju da u zemljama kroz koje tranzitiraju na putu do zemlje svoje (željene) destinacije ne registruju svoje prisustvo, a za tranzit koriste krijumčare. Krijumčarenje sa sobom nosi velike rizike za decu. Tokom procesa ilegalnog prelaska granica deca mogu biti razdvojena od svojih porodica, mogu biti žrtve torture i nasilja na granicama, u riziku su od eksploatacije, izloženosti dečijem radu i trgovini dece (Bhabha, 2002).

Među decom koja putuju posebno su ugrožena ona koja putuju bez pratnje roditelja ili staratelja. Ono što ovu decu čini posebno vulnerabilnom jeste upravo činjenica da putuju bez odrasle odgovorne osobe koja bi mogla da ih zaštiti i usmerava u situacijama koje mogu biti ugrožavajuće po njih. Zbog ovog razloga, deca bez pratnje su u mnogo većem riziku da budu izložena nasilju i zlostavljanju, naročito u kampovima i prihvatnim centrima gde se često smeštaju sa odraslim samcima, usled nedovoljno regulisanih procedura za procenu njihovog uzrasta (godina starosti, o čemu će biti više reči u poglavlju IX) u zemljama kroz koje tranzitiraju (Tan, 2018).

Deca u migracijama, bilo da putuju sama ili u pratnji, u riziku su i da budu dugoročno isključena iz obrazovnog procesa. U migrantskom talasu, koji je u 21.

veku pogodilo Evropu, putovanje dece od 2016. godine, otkad je stupio na snagu sporazum između Turske i Evropske unije, nekada traje i godinama, pa je prisutan veliki rizik da deca na putu ne budu isključena iz formalnog sistema obrazovanja i da dugoročno prekinu školovanje (Tan, 2018).

## **Rizici sa kojima se suočavaju deca u migracijama u zemljama destinacije**

Čak i nakon što završe migriranje, deca su u zemljama destinacije izložena rizicima koji narušavaju njihovo blagostanje. Ti rizici proističu iz nebezbednih životnih uslova, ograničenog pristupa sistemu obrazovanja, dugoročne nesigurnosti usled dugih i komplikovanih azilnih procedura, bolesti ili nezaposlenosti roditelja, socijalne isključenosti, dugoročnih problema u adaptaciji na kulturne norme u zemljama destinacije, diskriminacije od strane građana u zemljama destinacije (Marquardt i sar., 2015; Majumder i sar., 2015; Pejović-Milovančević, Klasen Anagnostopoulos, 2018).

Rizici sa kojima se deca u migracijama suočavaju nakon što stignu u zemlje destinacije proističu iz okolnosti vezanih za:

- **Zakonske procedure.** Prvi korak nakon dolaska u zemlje destinacije za decu i njihove porodice (ukoliko putuju sa porodicama) jeste regulisanje pravnog statusa u toj zemlji. Deca tada ulaze u pravnu proceduru regulisanja svog statusa, koja može da podrazumeva azilnu proceduru ili finaliziranje procedure spajanja sa porodicom (Kim i sar., 2020). Procedure regulisanja pravnog statusa su obično duge, deca se tokom njih suočavaju sa nedostatkom adekvatnog smeštaja i niskim nivoima podrške. Tokom azilne procedure deca bez pratnje se suočavaju i sa postupkom procene uzrasta, što često podrazumeva medicinske procedure skenera kostiju i stomatološke preglede. Istraživanje koje je sa nepraćenom decom rađeno u Norveškoj 2016. godine pokazalo je da postoji velika razlika između godina koje dete izjavljuje da ima i rezultata medicinskih procedura; kod 55% dece koja su izjavila da su maloletna na osnovu medicinskih ispitivanja procenjena su kao starija od 18 godina (Jacobsen i sar., 2017). Ovo decu dovodi u rizik da budu smeštena u azilne centre zajedno sa odraslima, gde im nije obezbeđena starateljska zaštita, pristup obrazovanju, a prisutan je i rizik od zlostavljanja od strane odraslih koji su sa njima zajedno smešteni (Jacobsen i sar., 2017).

Tokom trajanja azilne procedure deca se suočavaju i sa neizvesnošću vezanom za odobravanje njihovog zahteva i straha od deportacije u zemlju porekla (Derluyn, Broekaert, 2008). Imajući u vidu i ovaj faktor, može se zaključiti da proces utvrđivanja zakonskog statusa predstavlja

rizik za mentalno zdravlje i osećaj sigurnosti i bezbednosti za decu. Mentalno zdravlje dece je ugroženo kao posledica traumatskih iskustava u zemlji porekla i na putu, a proces regulisanja pravnog statusa u zemljama destinacije predstavlja rizik za dalje ugrožavanje mentalnog zdravlja ili značajno produžava proces oporavka dece (Jacobsen i sar., 2017).

- **Pristup obrazovanju.** Deca u migracijama često imaju istoriju neredovnog obrazovanja – počev od zemalja porekla u kojima nije bezbedno da idu u školu, kao i tokom putovanja kada, usled prelaska više granica i zemalja, nemaju priliku da se adekvatno uključe u obrazovni proces (Ursache, Blair, Raver, 2012). Isključenost iz procesa obrazovanja stvara propuste u znanju koje deca treba da steknu na određenom uzrastu, što proizvodi izazove za njihovo adekvatno uključivanje i prilagođavanje procesu obrazovanja u zemljama destinacije. Periodično pohađanje obrazovanja na putu dovodi do toga da deca u zemljama destinacije budu uključena u niže razrede u odnosu na uzrast i socio-emocionalni razvoj. Nepoznavanje jezika zemlje destinacije takođe predstavlja izazov da se deca adekvatno uključe u obrazovni proces, pa ona neretko iznova i iznova ponavljaju razrede (Kim i sar., 2020). Istraživanja pokazuju da ponavljanje razreda ili upisivanje razreda koji nije u skladu sa uzrastom i socio-emocionalnim razvojem deteta dugoročno utiče na akademska postignuća i motivaciju, socijalnu i emocionalnu adaptaciju i napuštanje školovanja (Bornsheuer i sar., 2011; Martin, 2009; Jimerson, 2001). Važno je umanjiti negativne posledice migracija na obrazovni proces dece i uložiti napore da se ona što ravnopravnije i svrsishodnije uključe u sistem obrazovanja. Ovo se može postići kroz angažovanje dodatnih kapaciteta u obrazovnim institucijama (kulturni medijatori, pedagoški asistenti, volonteri) koji će pružati podršku kako deci tako i nastavnicima u školskom okruženju.
- **Siromaštvo.** Jedna od posledica dugih i komplikovanih procedura za regulisanje boravka u zemljama destinacije jeste i ograničen pristup tržištu rada porodicama iz izbegličke i migrantske populacije (Kim i sar., 2020). Istraživanja pokazuju da, usled ovih okolnosti, oko 70% izbegličkih porodica u jednoj od zemalja destinacije, Libanu, živi ispod granice siromaštva (UNHCR, UNICEF, WFP 2016). Kako bi održali egzistenciju, izbegličke i migrantske porodice, tokom trajanja postupka regulisanja boravka u zemljama destinacije, često koriste alternativne metode obezbeđivanja sredstava za egzistenciju poput ilegalnog rada, rada u zamenu za hranu i smeštaj ili oslanjanja na humanitarnu pomoć (Kim i sar., 2020). U ovakvim okolnostima veliki su rizici da deca budu uključena u prekomeran, čak i opasan, dečiji rad. Rizik je još veći



za decu koja putuju bez pratnje, koja su u zemljama destinacije bez podrške roditelja ili odgajatelja, u riziku da budu izložena eksploataciji i najgorim oblicima dečijeg rada. O zloupotrebi dečijeg rada biće više reči u nastavku ovog poglavlja.

- **Rasizam i diskriminacija.** Iako su izbeglice i migranti, jednom kada stignu u zemlju destinacije, bezbedni od rizika zbog kojih su napustili zemlje porekla, rizici vezani za odnos nove zajednice prema njima su nešto što utiče na mogućnost njihove integracije u novo društvo. Istraživanje (UNHCR, UNICEF, WFP, 2016) rađeno sa sirijskim izbeglicama u Libanu pokazalo je da se izbeglice u ovoj zemlji osećaju nebezbedno zbog rizika da budu deportovani u zemlje porekla, uhapšeni zbog svog boravišnog statusa, dok, pored toga, naglašavaju i strah da budu fizički i verbalno napadnuti od strane komšija i članova zajednice u kojoj borave. Takođe, deca koja su uključena u obrazovni proces izložena su rizicima od diskriminacije i verbalnog nasilja, kako od vršnjaka tako i od nastavnika u školi (Kim i sar., 2020). Na odnos lokalne zajednice zemlje destinacije prema migrantima i izbeglicama utiče mnogo faktora, poput individualnih stavova prema izbeglicama i migrantima, ličnog iskustva izbeglištva, ratova i nasilja, kao i ličnog kontakta sa izbeglicama i migrantima (Savelkoul i sar., 2011; Bansak, Hainmueller & Hangartner, 2016; Ghosn, Braithwaite, Chu, 2018; Pejović-Milovančević, Klasen Anagnostopoulos, 2018). S obzirom na navedeno, važno je razvijati kapacitete zajednice i raditi na promeni stavova i društvenih normi, kroz organizovane projekte i aktivnosti, ali i lične kontakte. Istovremeno, iskustvo nasilja, rata i izbeglištva može pomoći u razvijanju pozitivnih stavova prema izbeglicama (Whitt, Wilson, 2007).

### VEŽBA 7.1. Identifikovanje faktora rizika i dobiti za decu koja migriraju

#### UPUTSTVO

**Ova vežba se radi u grupama od 5 do 7 učesnika.**

**Optimalno vreme je 45 minuta.**

**Potreban materijal:** flip čart (3 lista), markeri

**Uputstvo:** Trener treba da pripremi markere u dve različite boje (crveni za rizike i zeleni za dobiti). Svaki od 3 flip čart papira treba podeliti na dva dela po vertikali – na levoj strani upisati rizike, na desnoj dobiti. Flip čart papiri treba da nose nazive: PRE MIGRIRANJA, TOKOM MIGRIRANJA, NAKON MIGRIRANJA.

Podeliti učesnike u 3 grupe. Kod svakog flip čart papira treba da stoji crveni i zeleni marker. Grupama treba dati uputstvo da crvenim markerima zapišu rizike, a zelenim dobiti za decu u konkretnoj fazi migracije koja je zapisana na flip čartu.

Potrebno je svaku grupu inicijalno zadužiti za određenu fazu migracija. Nakon što provedu 15 minuta na jednoj fazi, potrebno je grupe uputiti na drugu fazu (drugi flip čart), tako da sve tri grupe pređu sve tri faze. Svaka grupa dopunjuje rad prethodnih grupa, dopisuje rizike i dobiti koje nedostaju. U drugom i trećem krugu grupe bi na određenoj fazi trebalo da provedu do 10 minuta.

### ***Dodatna smernica za predavače***

Pokušajte da učesnike usmeravate tako da se fokusiraju podjednako i na koristi i na rizike sa kojima se deca suočavaju kako biste ih potakli da prepoznaju snage dece čak i u ugrožavajućim situacijama.

Rezultati rada grupa se sumiraju tokom diskusije u velikoj grupi.

### **Teme za refleksiju i diskusiju**

- 1) U kojoj fazi migriranja vam je bilo najteže da identifikujete rizike za decu? A dobiti?
- 2) U kojoj fazi migriranja su rizici za decu najbrojniji? A dobiti? Kako to razumete?
- 3) Ko, šta i kako može da pomogne deci da prevladaju rizike i uvećaju dobiti od migracija?

## **Nasilje nad decom u migracijama: opšti i specifični oblici nasilja**

U prethodnom delu poglavlja opisani su rizici sa kojima se suočavaju deca u kontekstu migracija, i oni predstavljaju realno iskustvo brojne dece. Gotovo sva deca su u zemljama porekla i na putu doživela neki oblik nasilja, a izloženost nasilju nastavlja se i u zemljama destinacije (Arsenijević i sar., 2017). Nasilje koje doživljavaju deca u kontekstu migracija je traumatično i često ima snažan uticaj na njihovo mentalno zdravlje.

Iako je teško precizirati sve događaje koji se smatraju traumatskim, i to usled činjenice da su individualni odgovori na te događaje, kao i njihove psihološke posledice različiti (Bjekić i sar., 2019), ipak postoje akcidenti koji se mogu

smatrati traumatskim za najveći broj ljudi. Jedna od definicija traumatskih događaja navodi da je u pitanju „događaj ili serija događaja koji direktno ili indirektno ugrožavaju život ili fizički integritet, uključujući doživljavanje teških telesnih povreda ili seksualno zlostavljanje; svedočenje nasilnoj smrti, teškoj fizičkoj povredi ili situaciji koja je bila ugrožavajuća za život ili fizički integritet neke osobe; saznanje da se takav događaj dogodio članu porodice ili nekoj veoma bliskoj osobi; i kontinuirana izloženost zastrašujućim detaljima ili posledicama takvih događaja” (Vukčević Marković i sar., 2018: 4).

Traumatska iskustva koja preživljavaju deca u kontekstu migracija mogu se podeliti na **kolektivna iskustva** – koja su zajednička za većinu osoba koje dolaze iz neke zemlje (događaji vezani za ratna dešavanja, poput rušenja nasilja, izloženosti oružanim sukobima, prirodne ili humanitarne katastrofe koje pogađaju čitave zajednice), i **individualna iskustva** – ona koja su se desila jednoj ili nekoliko osoba (Bjekić i sar., 2019). Deca u migracijama izložena su fizičkom, emocionalnom i seksualnom nasilju, a pored toga postoje specifični oblici nasilja vezani za kontekst migracija, poput detencije, push-back-ova (momentalnog, neretko nasilnog, vraćanja nazad preko pređene granice) i specifičnih manifestacija rodno zasnovanog nasilja u kontekstu migracija.

Deca u migracijama preživljavaju **fizičko nasilje** u različitim kontekstima. Pre svega, mnoga deca su preživela neki oblik fizičkog nasilja ili pretnje fizičkim nasiljem već u zemlji porekla. Tokom migriranja, deca fizičko nasilje preživljavaju najčešće tokom pripreme za prelazak i samog čina prelaska granica (Arsenijević i sar., 2017; BCHR i sar., 2017; UNHCR i sar., 2018; CRPC, 2019). Istraživanje (CRPC, 2019) rađeno sa nepraćenom i razdvojenom decom u Republici Srbiji pokazalo je da je 61% dece preživelo neki oblik fizičkog nasilja tokom putovanja. Deca izveštavaju da su nasilje preživela od strane policije na graničnim prelazima, krijumčara, drugih migranata sa kojima su putovali, pa i od građana u zemljama kroz koje su prolazili na putu do Srbije (CRPC, 2019). Najčešće deca preživljavaju fizičko nasilje, poput prebijanja od strane policije na graničnim prelazima, od strane krijumčara tokom pripreme za prelazak, kao i od strane drugih migranata sa kojima putuju. U poslednjem slučaju, do nasilja neretko dolazi kada u istoj grupi putuju osobe različite nacionalnosti. Deca često na putu takođe bivaju opljačkana, nekad od strane granične policije kada budu uhvaćeni tokom prelaska granice, nekad i od strane građana zemlje kroz koju prolaze.

Prelaženje granica je često dugotrajan proces koji podrazumeva i dugo čekanje blizu granice ili višestruke pokušaje prelaska (BCHR i sar., 2017). Tokom čekanja i ponovljenih pokušaja prelaska deca neretko dugo hodaju od mesta do mesta ili su prevožena iz jednog mesta u drugo prevoznim sredstvima u kojima je sa njima mnogo ljudi, a tokom ovog procesa često nemaju dovoljno hrane i vode (UNHCR i sar., 2018). Prilikom pokušaja prelaska granice deca neretko spa-

vaju na otvorenom, a bez medicinske pomoći ukoliko dođe do povrede ili bolesti (CRPC, 2019). Usled loših vremenskih uslova i prelaženja granica neprohodnim terenom, često putem šuma, planina ili vodenih površina, uz nedovoljnu količinu hrane i vode, deca na putu preživljavaju fizičke povrede, različite zdravstvene probleme (kožne bolesti, visoku temperaturu, malariju), kao i događaje u kojima im je život neposredno u opasnosti. Veliki broj dece, čak 67%, izveštava da su na putu bili u situacijama u kojima im je život bio u opasnosti, bilo od iscrpljenosti zbog nedovoljne količine hrane i vode, rafala iz vatrenog oružja od strane pogranične policije ili usled mogućnosti davljenja tokom prelaska granice vodenom površinom (CRPC, 2019).

Pored fizičkog, deca su često izložena i **psihološkom nasilju**. Tokom putovanja, ona svedoče smrti drugih ili su videla mrtva tela na ruti (CRPC, 2019). Često preživljavaju verbalno nasilje, uvrede i pretnje od strane krijumčara, policijskih službenika, lokalnih zajednica zemalja kroz koje putuju, kao i drugih migranata (Arsenijević i sar., 2017). Dešava se i da deca koja putuju bez pratnje budu kidnapovana, često od strane krijumčara, i zadržavana u izolovanim kućama dok njihove porodice ne plate otkupninu (CRPC, 2019).

**Seksualno nasilje** je konstantna pretnja koja prati migracije, a naročito su u riziku izložene devojčice i kada putuju sa porodicama, a pogotovu ako putuju same (Araujo i sar., 2019). Riziku od seksualnog nasilja su povećano podložni i dečaci koji putuju sami. Nepraćeni razdvojeni dečaci (posebno iz regiona centralne Azije) su takođe u nekim slučajevima podvrgnuti štetnoj kulturnoj praksi *bacha bazi* (o ovoj praksi videti više u poglavlju VI), gde su prisiljeni da preuzimaju rodnu ulogu devojčica, plešu pred odraslim muškarcima, nakon čega su seksualno zlostavljani od strane tih muškaraca (CRPC, 2019).

Široko rasprostranjena praksa **detencije** u zemljama Evrope, Severne Amerike i Australije takođe predstavlja kontekst u kome su deca izložena nasilju tokom migriranja. Detencija se odnosi na lišavanje slobode ili zatvaranje tražioca azila u prostor koji nije dozvoljeno da napusti, a odnosi se na zatvore, namenski izgrađene ustanove za detenciju ili centre zatvorenog tipa (UNHCR, 2012). Uprkos tome što je veliki broj međunarodnih organizacija, političkih stranaka i organizacija civilnog društva više puta pozivao na ukidanje prakse detencije dece zbog dokazanih negativnih posledica po njihovo dobrostanje, ova praksa je aktuelna i u današnje vreme. Deca koja putuju sa roditeljima ili odgajateljima, kao i deca koja putuju bez pratnje, mogu biti smeštena u detencijske centre. Raspoloživi podaci, analize, izveštaji i rezultati istraživanja ukazuju na ozbiljna kršenja prava deteta u okviru ovih ustanova, poput arbitrarnog zatvaranja, brutalnog tretmana od strane policije ili čuvara, kao i smeštaja u iste ćelije sa odraslima sa kojima nisu u srodstvu, izloženost fizičkom, psihološkom i seksualnom nasilju (Farmer, 2013).

Naredni specifičan oblik nasilja sa kojima se suočavaju izbeglice i migranti, a sa njima i deca, jesu **nasilna proterivanja** (engl. push backs). Push back je termin koji se koristi kako bi se opisala praksa država koja podrazumeva sprečavanje stranaca da zatraže međunarodnu zaštitu na njihovoj teritoriji ili prisilno vraćanje na teritoriju druge zemlje (BCHR i sar., 2017). Ovim činjenjem, države sebe oslobađaju obaveze da ispituju njihove pojedinačne slučajeve. To je praksa pravnog koncepta kolektivnog proterivanja koje je zabranjeno članom 4. Protokola broj 4 Konvencije o ljudskim pravima (BCHR, 2017). Od 2015. godine veliki broj zemalja sprovodio je praksu sprečavanja ulaska na njihovu teritoriju pojačavajući kapacitete za obezbeđivanje graničnih prelaza. Od zatvaranja „Balkanske rute” Srbija i Bosna i Hercegovina su postale zemlje iz kojih nekoliko hiljada ljudi pokušava da uđe u zemlje Evropske unije, suočavajući se sa nasilnim i degradirajućim push-back-ovima (CRPC, 2019). Nasilje koje u tim situacijama preživljavaju migranti podrazumeva prebijanje pendrecima, elektrošokove, uklanjanje odeće i primoravanje ljudi da bez odeće stoje napolju satima, čak i u izuzetno hladnim vremenskim prilikama, upotrebu pasa kako bi napadali ljude, verbalno nasilje, zastrašivanje i pretnje (BCHR, 2017). Istraživanja na ovu temu pokazuju da su deca, naročito deca bez pratnje, izložena svim ovim oblicima nasilja, kao i deca koja putuju sa roditeljima (BCHR, 2017, UNHCR i sar., 2018).

Nasilje kojem su deca izložena tokom migriranja ostavlja značajne posledice po njihovo mentalno zdravlje. Istraživanja pokazuju da kao posledica ovih traumatskih iskustava deca imaju dugoročne probleme sa mentalnim zdravljem, a naročito razvijaju poremećaje posttraumatskog stresnog poremećaja, depresije i anksioznosti (Montgomery, 2008; Trentacosta i sar., 2016; Bouhenia i sar., 2017; Vukčević Marković i sar., 2018). Kako bi profesionalci mogli na adekvatan način da rade sa decom neophodno je da razumeju ova traumatska iskustva, kao i da u svom radu primenjuju tretman zasnovan na znanjima o traumi, o kojem je više reči bilo u V poglavlju.

## VEŽBA 7.2. Nasilje nad decom u migracijama

### UPUTSTVO

**Pitanja iz ove vežbe mogu se koristiti za vođenje diskusije, izradu eseja ili debatu. Teme za refleksiju i diskusiju**

- 1) Kojim oblicima nasilja su izloženi deca bez pratnje u odnosu na decu koja putuju u pratnji?
- 2) Koji faktori utiču na to da deca bez pratnje budu izložena nekim oblicima nasilja više nego deca koja putuju u pratnji?
- 3) Da li su vam poznati i koji su mogući oblici nasilja kojima su izložena deca u Republici Srbiji kao tranzitnoj zemlji za decu u migracijama?

- 4) Koje posledice nasilja koje dete preživljava na putu su vam poznate? Kada se te posledice mogu ispoljiti u tranzitnim zemljama i koja je uloga službi za zaštitu dece u okviru sistema socijalne zaštite i drugih sistema na saniranju tih posledica?
- 5) Ko je nadležan da reaguje u situacijama kada dete na smeštaju (u kampu, prihvatnom centru, prihvatilištu, ustanovi socijalne zaštite, hraniteljskoj porodici) u Srbiji doživi nasilje od strane osoblja koje je angažovano u ustanovi smeštaja?

## Trgovina decom i krijumčarenje

U kontekstu migracija, deca su izložena specifičnim, multiplikovanim i povišenim rizicima da postanu žrtve trgovine, pa je ovde izazovno primeniti uobičajene okvire za identifikaciju, procenu i sprovođenje intervencija (Brunovskis, Surtees, 2019). Standardni okvir za zaštitu dece od trgovine zasnovan je na Protokolu za prevenciju, suzbijanje i kažnjavanje trgovine ljudskim bićima, naročito ženama i decom (u daljem tekstu: Protokol), koji je usvojen 2000. godine kao dopuna Konvencije UN protiv transnacionalnog organizovanog kriminala. Ovaj dokument definiše zaštitu preko tri stuba: **identifikacija, upućivanje i koordinacija i dugoročna podrška oporavku i reintegraciji** (ASTRA, 2013). Takav klasičan okvir u kojem funkcioniše zaštita dece od trgovine nije moguće dosledno primeniti na decu u migracijama. To se posebno pokazalo u periodu od 2015. godine do danas, u evropskoj migrantskoj krizi, a naročito u zemljama tranzita kakva je Republika Srbija, iz konceptualnih i praktičnih razloga (Brunovskis, Surtees, 2019).

- **Konceptualno**, razlikovanje određenih oblika vulnerabilnosti i eksploatacije koji mogu da ukazuju na trgovinu ljudima je zahtevno u kontekstu gde je vulnerabilnost norma, migraciona kretanja kompleksna, a oblici eksploatacije se neretko razlikuju od ustanovljenih obrazaca koji ukazuju na trgovinu decom. Pretpostavke o trgovini, koje se zasnivaju na rodu, takođe su uticale na identifikaciju u ranijem periodu. U kontekstu (iregularnih) migracija, iako značajna, rod nije jedina determinanta na koju se treba fokusirati tokom identifikacije žrtve. Slučajevi trgovine ljudima zabeleženi su i kod žena i kod muškaraca – i odraslih i dece.
- **Praktično**, identifikacija i podrška žrtvama trgovine otežana je usled velikog broja ljudi koji tranzitiraju mnogobrojnim zemljama i kratko-ročnog zadržavanja u njima. Takođe, interakcija sa potencijalnim žrtvama ograničena je jezičkim barijerama i teškoćama uspostavljanja

poverenja, što je posledica kratkog zadržavanja. Nadalje, biti identifikovan kao žrtva trgovine ljudima često je suprotstavljeno interesima migranata i izbeglica u zemljama tranzita, pošto dobijanje privremenog boravka po ovom osnovu ometa njihov cilj da zaštitu traže u zemljama željene destinacije.

Imajući u vidu ove izazove, intervencije zaštite dece od trgovine neophodno je prilagoditi konkretnom kontekstu i potrebama dece u migracijama.

## Razjašnjenje osnovnih koncepata

### OKVIR. 7.1. Definicija trgovine ljudima

#### Trgovina ljudima je:

„(a) vrbovanje, prevoženje, prebacivanje, skrivanje i primanje lica, putem pretnje silom ili upotrebom sile ili drugih oblika prisile, otmice, prevare, obmane, zloupotrebe ovlašćenja ili teškog položaja ili davanja ili primanja novca ili koristi da bi se dobio pristanak lica koje ima kontrolu nad drugim licem, u cilju eksploatacije. Eksploatacija obuhvata, kao minimum, eksploataciju prostitucije drugih lica ili druge oblike seksualne eksploatacije, prinudni rad ili službu, ropstvo ili odnos sličan ropstvu, servitut ili uklanjanje organa;

(b) pristanak žrtve trgovine ljudskim bićima na nameravanu eksploataciju iznetu u podstavu (a) ovog člana je bez značaja u slučajevima u kojima je korišćena bilo koja mera izneta u podstavu (a);

(c) vrbovanje, prevoženje, prebacivanje, skrivanje ili primanje deteta za svrhe eksploatacije smatra se „trgovinom ljudskim bićima” čak i ako ne obuhvata bilo koje od sredstava iznetih u podstavu (a) ovog člana;

(d) „dete” znači bilo koju osobu mlađu od osamnaest godina.

Izvor: Protokol za prevenciju, suzbijanje i kažnjavanje trgovine ljudskim bićima, naročito ženama i decom, 2000, čl. 3

Trgovina decom predstavlja kršenje međunarodnih i nacionalnih zakonskih okvira. Deca koja su uključena u trgovinu doživljavaju kršenje mnogih prava, a njihovo fizičko i psihološko dobrostanje je ugroženo. Deca koja su žrtve trgovine mogu se podeliti u tri podgrupe (Dottridge, 2006):

- 1) Glavnu grupu predstavljaju adolescentkinje i neki adolescenti, starosti 16 ili 17 godina (nekad i 15 godina). Ove adolescentkinje i adolescenti često sebe ne posmatraju kao „decu” i osećaju da su dovoljno



zreli da donesu odluku da sami napuste svoj dom. Ova grupa dece se najčešće nalazi u situaciji trgovine zajedno sa odraslim ženama u cilju seksualne eksploatacije. Manji deo dece iz ove grupe angažovan je za rad u fabrikama i domaćinstvima, najčešće u uslovima koji nalikuju ropstvu.

- 2) U drugu grupu spadaju deca koja su eksploatisana za rad<sup>1</sup>, a ne za seksualnu eksploataciju, gde su angažovana kao sluge ili za prosjačenje.
- 3) U treću grupu spadaju mlađa deca, najčešće bebe, kojima se trguje radi usvojenja.

Prema dostupnim podacima, deca iz prve grupe čine najveći broj dece žrtava trgovine u Evropi (Dottridge, 2004). Ovoj grupi dece je, nakon završetka obaveznog obrazovanja, dozvoljeno da se uključe na tržište rada, a često napuštaju svoj dom samostalno ili uz saglasnost roditelja ili odgajatelja. Jednom kada napuste svoje zemlje i započinu proces migracija dešava se da završe kao žrtve trgovine. U Evropi, deca koja su najčešće žrtve trgovine su (Dottridge, 2006):

- a) deca koja dobrovoljno migriraju u druge zemlje, a završe kao žrtve trgovine;
- b) deca koja su iz jedne evropske zemlje odvedena u drugu evropsku zemlju kako bi bila eksploatisana;
- c) deca iz zemalja van Evrope koja su dovedena u neku evropsku zemlju u cilju eksploatacije;
- d) deca koja su preseljena unutar svoje zemlje u cilju eksploatacije.

Trgovina decom obuhvata niz aktivnosti – regrutovanje i neretko transport deteta iz jednog mesta u drugo, eksploatisanje deteta i u svim ovim fazama deca preživljavaju kršenje njihovih prava. Tako, proces i iskustvo trgovine ne podrazumeva samo eksploataciju dece, već uključuje više faza:

- 1) regrutaciju dece, tzv. vrbovanje,
- 2) eksploataciju dece,
- 3) izlazak iz situacije trgovine, i
- 4) oporavak i moguću reintegraciju.

Zavisno od faze, deci mogu biti nanete različite vrste povreda ili štete. U fazi regrutacije deca mogu da budu izložena nasilju ili obmani, kao i da budu primorana da uzimaju psihoaktivne supstance kako bi bila poslušna. Takođe, neka deca dobijaju nova dokumenta kako bi mogla da prelaze granice, gde gube svoj

---

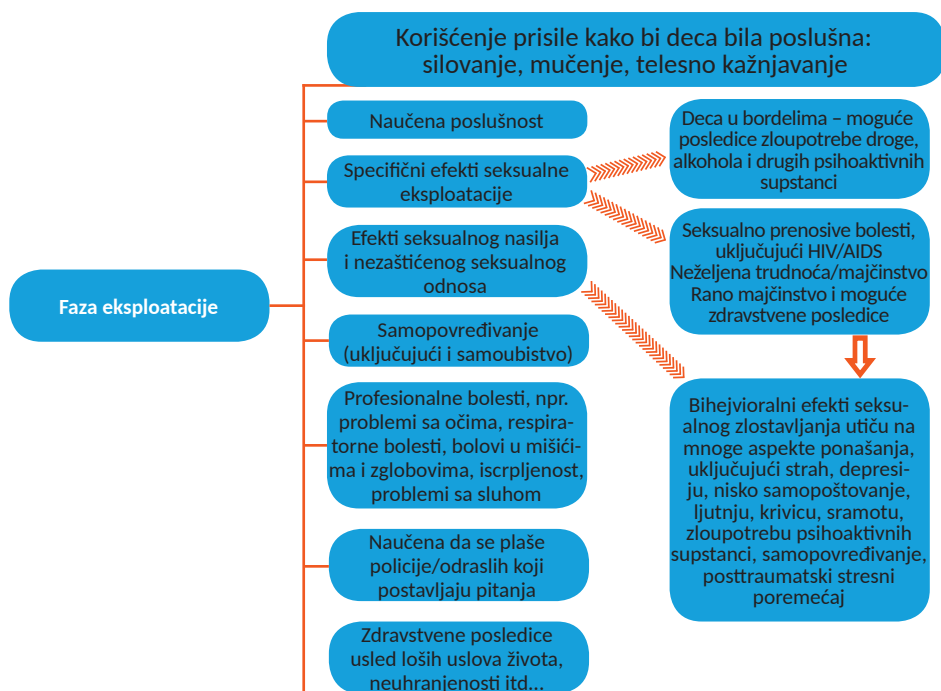
<sup>1</sup> Potrebno je praviti razliku između zloupotrebe dečijeg rada i trgovine decom, o čemu će biti više reči u nastavku ovog poglavlja.



identitet. Tokom poslednje dve faze deca mogu da pretrpe nasilje kada trgovci decom pokušavaju da ponovo uspostave kontakt sa njima i povrate kontrolu kroz pretnje da ih ne prijave policiji, ili usled sekundarne viktimizacije izazvane nestručnim postupcima onih koji su zaduženi da im pomognu i da ih štite. Jednom kada se vrate u svoje porodice deca mogu da trpe nasilje od strane porodice i zajednice porekla, naročito ukoliko postoji sumnja da su preživela seksualno nasilje tokom trgovine (Dottridge, 2004), kao i u situacijama zaostalih porodičnih dugova i pretnje nasiljem krijumčara i trgovaca ljudima.

Najveća kršenja prava dece dešavaju se u fazi eksploatacije, a intenzitet nasilja i štete koja se nanosi detetu zavisi od oblika eksploatacije kojoj su ona izložena.

**SLIKA 7.1. Tipovi povrede deteta u fazi eksploatacije**  
(Adaptirano prema Dotridž (Dottridge), 2006: 18)



Kako navodi Dotridž (Dottridge) (2004), posledice trgovine decom su trojake:

- 1) posledice po fizičko blagostanje**, koje se manifestuju kroz neuhranjenost, razvojne poteškoće, infektivne bolesti zbog loše higijene, stomatološki problemi povrede usled okrutnog, nehumanog ili degradirajućeg tretmana ili kažnjavanja, posledice rada u opasnim uslovima (problemi sa očima, respiratorni problemi, bolovi u mišićima, problemi sa sluhom);

- 2) **posledice po emocionalno i psihološko blagostanje**, koje se manifestuju kroz anksioznost, depresiju, nepoverenje, bes, nemogućnost dece da formiraju odnos poverenja, seksualizovano ponašanje, izolacija, zloupotreba supstanci, samopovređivanje, posttraumatski stresni poremećaj itd.;
- 3) **posledice zatočenosti i nemoći**, koje se manifestuju kroz poteškoće deteta da razvije osećaj za vreme, smetnje sa koncentracijom i pamćenjem. Deca takođe ispoljavaju nisko samopoštovanje i mogu imati doživljaj beznadežnosti. Usled dugotrajnog ili veoma teškog zlostavljanja deca se mogu emocionalno „otcepiti“ (engl. *detachment*) od iskustva trgovine, što može voditi i do stanja depersonalizacije, a mogu i iskazivati bes prema onima koji su ih povredili ili onima koji su propustili da im pomognu.

## Sistem reagovanja na trgovinu dece u migracijama

Odgovornost za zaštitu dece u migracijama koja su uključena u trgovinu pripada individualnim državama, koje svoje intervencije planiraju na osnovu međunarodnih dokumenata koje su ratifikovale i lokalnog zakonodavstva.

Za borbu protiv trgovine ljudima i decom u kontekstu migracija važno je uzeti u obzir **pristup zasnovan na žarišnim tačkama** (*the hotspot approach*), usvojen od strane Evropske komisije 2015. godine, kao deo odgovora na pojačan priliv migranata i izbeglica (OEBS, 2017). Pristup zasnovan na žarišnim tačkama predviđa sveobuhvatnu strategiju upravljanja migrantskom krizom, a propisuje postupke identifikacije na žarišnim mestima i kasnije planiranje zaštite identifikovanih žrtava trgovine ljudima. Ovaj pristup definiše nadležnosti različitih aktera: državnih organa (policije i zdravstvenih ustanova), nevladinih organizacija, agencija Evropske unije i međunarodnih organizacija (OEBS, 2017). Prema ovom pristupu definisani su koraci za borbu protiv trgovine ljudima, koji podrazumevaju:

- 1) spasilačke akcije i iskrčavanje,
- 2) zdravstvene preglede i identifikaciju ranjivosti,
- 3) transfer do lokacija u žarišnim tačkama, podelu informativnih brošura, bezbedonosne provere (prikupljanje identifikacionih podataka, razloge za napuštanje zemlje porekla),
- 4) preliminarnu identifikaciju (uzimanje otisaka prstiju, pregled dokumentacije ako je poseduju),
- 5) obezbeđivanje smeštaja u prihvatnim centrima i zdravstvene preglede koji se sprovode na osnovu inicijalnih zdravstvenih pregleda na iskrčavanju,

- 6) ciljano individualno obaveštavanje o mogućnostima za međunarodnu zaštitu,
- 7) individualne, dobrovoljne razgovore sa Frontexom (evropskom agencijom za upravljanje granicama na kopnu i moru),
- 8) ostanak u postojećem objektu za prihvat na prvoj liniji ili transfer u sekundarni prihvatni centar za ekonomske migrante koji ne traže međunarodnu zaštitu ili za lica koja imaju pravo na pomoć i zaštitu kao žrtve trgovine ljudima.

U ovako organizovanom pristupu najveću ulogu u identifikaciji ima policija, u početnoj fazi kroz uzimanje otisaka prstiju i proveru dokumenata i u kasnijim specijalizovanim postupcima identifikacije potencijalnih žrtava trgovine ljudima. Ostali uključeni akteri pružaju podršku policiji u određenim fazama i u situacijama koje su u njihovoj nadležnosti. Kada su u pitanju deca, ovaj pristup predviđa da za decu bez pratnje u sistem zaštite bude uključen i privremeni staratelj. Nakon identifikacije, dalja zaštita prelazi na sistem socijalne zaštite i pravosudni sistem (OEBS, 2017).

Ovaj pristup, iako prilagođen aktuelnom kontekstu i karakteristikama migracionih kretanja, suočava se sa dva izazova koji mogu da otežaju identifikaciju žrtava trgovine ljudima. Prvo, identifikacija koja podrazumeva detaljan intervju o okolnostima i rizicima osobe odlaze se do kontakta na drugoj liniji (korak 7), što dovodi do rizika da se propusti identifikacija nekih od žrtava. Sa druge strane, postoji problem nedovoljnog broja sigurnih smeštajnih kapaciteta. Pošto se potencijalne žrtve trgovine smeštaju u nespecijalizovane objekte smeštaja (korak 8), gde su smešteni ljudi sa mešovitim karakteristikama ranjivosti, otvaraju se mogućnosti za ponovnu viktimizaciju (OEBS, 2017). Stoga je važno dodatno prilagoditi sistem potrebama na terenu – i u smislu jačanja kapaciteta da se identifikacija organizuje i sprovodi na prvoj liniji, i da se obezbede specijalizovana skloništa za (potencijalne) žrtve, kako bi se prevenirala reviktimizacija.

Da bi se na adekvatan način pružila podrška deci koja su žrtve trgovine neophodno je voditi se nekim opštim principima. Opšti principi koji se primenjuju u cilju prevencije trgovine i zaštite dece koja su identifikovana kao žrtve oslanjaju se na Konvenciju o zaštiti prava deteta (Dottridge, 2006).

Zaštita dece od trgovine u Republici Srbiji definisana je u okviru više dokumenata i zakona koji određuju sistem zaštite i za odrasle žrtve. U sklopu državne policije, 2017. formirana je Nacionalna kancelarija za koordinaciju borbe protiv trgovine ljudima, koja je 2018. usvojila nove Standardne operativne procedure za postupanje sa žrtvama trgovine ljudima (SOP ŽTLJ) 2018. godine. SOP ŽTLJ opisuju procedure, kao i nadležnosti različitih aktera u sistemu zaštite (CSR, Centar za zaštitu žrtava trgovine ljudima, NVO, policija i organi pravosuđa). Opisane su sledeće procedure (SOP ŽTLJ, 2018):

- 1) preliminarna identifikacija i upućivanje,
- 2) formalna identifikacija,
- 3) podrška i zaštita žrtava trgovine,
- 4) pomoć i podrška žrtvama u krivičnom i parničnom postupku, i
- 5) planiranje stalnosti za žrtvu.

Profesionalci koji rade u sistemu socijalne zaštite mogu biti uključeni u svaku od ovih procedura, u različitim kapacitetima, u zavisnosti od ustanove ili organizacije u kojoj su zaposleni. U kontekstu migracija, najčešće će profesionalci iz sistema zaštite biti uključeni u prve tri procedure, dok će u poslednje dve učestvovati ukoliko rade u CSR ili u specijalizovanoj NVO koja je prepoznata u SOP ŽTLJ. U Srbiji su posebno prepoznate NVO Atina i Astra.

Profesionalci koji rade na terenu, naročito oni koji rade direktno sa decom, najčešće su u situaciji da **identifikuju** dete koje je u riziku od trgovine, zbog činjenice da su u prilici da svakodnevno viđaju decu i sa njima uspostave odnos poverenja, te da primete ukoliko dođe do promene u njihovom ponašanju ili svakodnevnim aktivnostima (npr. dete iznenada prestaje da ide u školu). U procesu identifikacije važno je da profesionalci budu upoznati sa indikatorima koji ukazuju da dete može biti potencijalna žrtva trgovine. Kako bi proces identifikacije bio olakšan, Vlada Republike Srbije usvojila je listu indikatora za preliminarnu identifikaciju žrtava trgovine ljudima za socijalnu zaštitu sa specijalnim fokusom na decu. Ovi indikatori dostupni su za korišćenje, a mogu biti korisni profesionalcima koji rade u organizacijama koje nisu specijalizovane za rad sa žrtvama kao vodič šta treba pratiti kod dece, i u okolnostima kada postoji sumnja da je dete žrtva. U situaciji kada postoji sumnja svi akteri na terenu imaju obavezu da upute dete na Centar za zaštitu žrtava trgovine ljudima ili jednoj od dve specijalizovane NVO u Srbiji koje rade sa žrtvama trgovine ljudima – Atini i Astri.

Identifikacija deteta kao žrtve trgovine izuzetno je važna kako bi se deca zaštitila od krijumčara, ali isto tako i kako ne bi bila procesuirana i kažnjavana u okviru pravosudnog sistema zbog kriminalnih aktivnosti koje čine dok su u situaciji krijumčarenja ili trgovine. Kao što je ranije opisano, deca mogu biti primorana na vršenje krivičnih dela kao jedan od oblika zloupotrebe dece u situaciji trgovine. Zakon i međunarodni propisi jasno naglašavaju da deca ne smeju biti krivično gonjena, pritvorena ili kažnjena zbog nezakonitog ulaska u zemlju ili zbog aktivnosti kojima se bave, koje su direktna posledica njihove situacije gde su žrtve trgovine ljudima (UNHCR, 2002).

**Intervjuisanje deteta** za koje se sumnja da je žrtva trgovine može biti veliki izazov čak i onda kada je sa detetom uspostavljen odnos poverenja. Raznovrsne osobe koje intervjuišu decu za koju se sumnja da su potencijalne žrtve trgovine ljudima mogu imati različite profesionalne ciljeve, pa će im usled toga biti potrebne i različite informacije od deteta. Važno je imati u vidu ključne in-

formacije koje su potrebne kako bi se identifikovao potencijalni slučaj trgovine ljudima. Važno je pažljivo saslušati decu i dati im prostora da slobodno iskažu svoje mišljenje i potrebe, a u svakom intervjuu princip najboljeg interesa deteta mora da bude prioritet.

### **OKVIR 7.2. Saveti za intervjuisanje deteta potencijalne žrtve trgovine ljudima**

- Intervjue treba sprovesti što je pre moguće nakon što je ustanovljena sumnja da je dete zlostavljano.
- Dete treba da se oseća sigurno i podržano tokom intervjuja.
- Sa devojkama i mlađim dečacima intervjuue treba da sprovodi osoba ženskog pola. Adolescente muškog pola treba da intervjuišu ispitivači muškog pola.
- Odrasla osoba kojoj dete veruje treba da bude prisutna tokom razgovora. Odgovornost ove osobe je da se brine o najboljim interesima deteta. To može biti roditelj ili odgajatelj, staratelj, zakonski zastupnik ili druga osoba od poverenja (radnik NVO npr.). Ne treba intervjuisati dete koje ima staratelja bez prisustva staratelja.
- Intervjui treba da se sprovedu u neformalnom setingu, od osoba edukovanih za vođenje razgovora sa detetom.
- Osoblje koje je zaduženo za preliminarnu identifikaciju treba da izbegava da dete opisuje detalje onoga šta je preživelo u procesu trgovine. Tu priču će morati da ispriča ponovo kada budu došle specijalizovane ustanove i pomagači, pa treba sprečiti da dete više puta ponavlja svoje iskustvo.
- Prilikom planiranja intervjuja treba da budu razmotreni razvojna faza i potrebe deteta, kao i karakteristike i porodična situacija deteta.
- Ako je to moguće, intervju ne treba da traje dugo, kako bi se izbegao umor deteta.
- Deci treba dati priliku da ispričaju svoju priču na način koji je njima najprihvatljiviji, pre nego što im se postave pitanja.
- Pitanja treba postavljati tako što će se započeti sa otvorenim pitanjima, a direktna i zatvorena pitanja treba ostaviti za kasniji deo intervjuja.
- Mogu se pažljivo koristiti pomoćna sredstva, kada je to prikladno (igračke, materijal za crtanje itd).
- Potrebno je uveriti se da dete razume termine koji se javljaju u razgovoru, naročito ukoliko je uključen prevodilac. Stoga je važno da se dete intervjuiše na maternjem jeziku, a ako je uključen prevodilac treba voditi računa o tome da:

- prevodilac bude nezavisan i poznat organizaciji/instituciji,
- ukoliko takav prevodilac nije dostupan, potrebno je uveriti se da dete ne vidi kao pretnju osobu koja nudi usluge prevođenja ,
- neophodno je proveriti osobu koja nudi usluge prevođenja, da li je na neki način povezana sa trgovcima ili drugima koji zarađuju novac koristeći decu, ili je to neko ko bi mogao da zastraši ili učutka dete,
- važno je uveriti se da prevodilac nema nikakvu kontrolu niti uticaj na dete,
- prevodilac treba da prevodi ono što dete govori, ne izostavljajući niti dodajući ništa, niti interpretirajući dečiji odgovor,
- ne sme se dopustiti da prevodilac preuzme intervju i postavlja pitanja – njegova uloga treba da bude neutralna,
- prevodioci treba da se uzdrže da pokažu strah ili bilo koju drugu jaku emociju koja može imati uticaj na dete.

Izvor: Dottridge, 2006: 121–122

Identifikacija deteta može se odvijati i u situaciji ozbiljne egzistencijalne ugroženosti, kada je neophodno hitno zbrinjavanje deteta. **Hitno zbrinjavanje** podrazumeva osiguranje bezbednosti, neodložno zadovoljavanje osnovnih životnih potreba, neodložnu zdravstvenu zaštitu i osiguranje bezbednog smeštaja (SOP ŽTLJ, 2018). Ova vrsta zbrinjavanja obično traje do nedelju dana, kako bi se osigurala bezbednost deteta. Nakon ovog perioda planira se **kontinuirana zaštita** kroz saradnju relevantnih institucija i uz participaciju deteta. Kontinuirana zaštita deteta identifikovanog kao žrtva trgovine ljudima može se planirati ukoliko je dete bezbedno. Usled toga, imperativ je obezbeđenje smeštaja u specijalizovanim prihvatilištima, gde su zaposleni profesionalci koji imaju iskustva u radu sa decom koja su identifikovana kao žrtve (Dottridge, 2006). Ovo je važno kako deca ne bi došla u situaciju da budu u kontaktu sa ljudima koji su povezani sa trgovcima ljudima i tako bila u riziku da ponovo postanu deo lanca trgovine.

Kada je osiguran bezbedan smeštaj, potrebno je omogućiti detetu kontinuiran pristup zdravstvenoj zaštiti i sistemu obrazovanja, u skladu sa njegovim potrebama i na način koji ne ugrožava bezbednost. Planiranje zaštite za decu u migracijama podrazumeva i aktivnu saradnju sistema socijalne zaštite sa organima zaduženim za regulisanje prava boravka ili azila u zemlji. Važno je da tokom sačinjavanja plana zaštite dete bude aktivno uključeno, kao i da se uvažava njegovo mišljenje o tome šta plan zaštite treba da sadrži (Dottridge, 2004).

Planiranje dugoročne zaštite za decu u migracijama koja su identifikovana kao žrtve trgovine ljudima može biti izazovno, naročito za tranzitne zemlje poput Republike Srbije. SOP ŽTLJ (2018) prepoznaje povratak u zemlju porekla

kao dugoročan oblik zaštite za strance, osim u situacijama koje su propisane Zakonom o azilu i Zakonom o strancima. To su situacije koje se odnose na zabranu progona stranaca na teritoriju gde mu/joj preti progon zbog rase, pola, seksualne orijentacije ili rodnog identiteta, vere, nacionalne pripadnosti, državljanstva, pripadnosti određenoj društvenoj grupi ili političkog mišljenja (Zakon o strancima, čl. 83, st. 1; Zakon o azilu i privremenoj zaštiti, čl. 6).

Generalno, kada govorimo o oblicima dugoročnih rešenja za decu koja su identifikovana kao žrtve trgovine postoje tri osnovne alternative (IOM, UNHCR, 2020):

- 1) povratak u zemlju porekla i reintegracija u zemlji porekla;
- 2) lokalna integracija deteta u zemlji u kojoj je dete identifikovano kao žrtva trgovine ljudima;
- 3) preseljenje u treću zemlju radi integracije u novoj zemlji.

Planiranje dugoročne zaštite treba da se sprovede u skladu sa principima participacije deteta, uz garancije da je doneto rešenje bezbedno za dete.

### **OKVIR 7.3. Dugoročna rešenja za dete u migracijama žrtvu trgovine ljudima**

**Povratak u zemlju porekla** sprovodi se onda kada je to bezbedno za dete. Povratak u zemlju porekla podrazumeva koordinaciju sa institucijama i odgovornom osobom za dete koja će biti zadužena da se brine za dete kada se ono vrati u zemlju porekla.

**Lokalna integracija** sprovodi se onda kada za dete nije bezbedno da se vrati u zemlju porekla, ili kada povratak nije u najboljem interesu deteta.

**Preseljenje u treću zemlju** radi integracije sprovodi se onda kada za dete nije bezbedno da se vrati u zemlju porekla ili kada zemlja u kojoj je dete identifikovano kao žrtva nije u mogućnosti da obezbedi pravilan razvoj i integraciju u toj zemlji.

Izvor: IOM, UNHCR, 2020: 4–5

U kontekstu migracija, naročito za decu izbeglice u tranzitnim zemljama kada nije bezbedan organizovan povratak u zemlju porekla, može doći do situacija da za dete nije moguće obezbediti preseljenje u treću zemlju, a da ono istovremeno ne želi da ostane u državi u kojoj je identifikovano. U ovoj situaciji važno je osigurati da dete ostane bezbedno dok je u zemlji tranzicije, da ima osobu od poverenja, kao i da profesionalci rade sa njim kako bi dete bilo upoznato sa svim rizicima sa kojima će se suočiti ukoliko napusti tranzitnu zemlju.



Ako dete ipak napusti alternativno staranje i tranzitnu zemlju, profesionalci treba da pokušaju da sa detetom održe kontakt, kako bi pratili njegovo kretanje, i kada stigne u predviđenu zemlju odredišta uspostave saradnju sa nadležnim institucijama u toj zemlji koje se bave zaštitom dece žrtava trgovine ljudima i da upute dete na njih.

## Razlika između trgovine ljudima, krijumčarenja i dečijeg rada

U kontekstu migracija, trgovina decom isprepletena je sa krijumčarenjem ljudi. Linija između krijumčarenja i trgovine je u nekim slučajevima veoma zamagljena, jer u kontekstu migracija i jedna i druga aktivnost podrazumevaju (nelegalno) prelaženje međunarodnih granica. **Krijumčarenje** se definiše kao „obezbeđivanje nelegalnog ulaska u državu potpisnicu lica koje nije njen državljanin ili lica sa stalnim boravkom, a u cilju sticanja, na neposredan ili posredan način, finansijske ili druge materijalne koristi” (Protokol o krijumčarenju migranata kopnom, morem i vazduhom, 2000). U ovom smislu, krijumčarenje podrazumeva dobrovoljni pristanak osobe koja plaća krijumčara da bi ušla u neku zemlju, i u tome je najznačajnija razlika. Na terenu je, međutim, u nekim slučajevima teško razlikovati ove dve pojave, naročito imajući u vidu da krijumčari mogu eksploatisati decu, o čemu je bilo više reči u prethodnom delu ovog poglavlja.

Ova dva krivična dela ipak nisu ista, jer se odnos krijumčara i migranata obično završava po prelasku granice, a krijumčarena osoba može, bez ikakvih posledica, izaći iz lanca krijumčarenja, što nije slučaj sa trgovinom ljudima (Vreća, Barjaktarević, 2016). Ono što takođe treba imati u vidu jeste da deca često krijumčare vide kao osobe koje im na njihovom putu pomažu, kao i da svi krijumčari ne podvrgavaju decu naknadnoj eksploataciji. Usled toga, ove dve pojave i krivična dela nikako ne treba izjednačavati.

Javljaju se i poteškoće u razumevanju **razlike između dečijeg rada i trgovine decom**. Ovo je često zbog toga što su pokazatelji zloupotrebe dečijeg rada često povezani sa pokazateljima trgovine decom, naročito kada se radi o najgorim oblicima dečijeg rada. Ipak, važno je praviti razliku između ove dve pojave. Zloupotreba dečijeg rada je **širi pojam od trgovine dece** radi radne eksploatacije. Samo **jedan deo** dece koja su angažovana u neodgovarajućim, preteranim, ili najgorim oblicima dečijeg rada su istovremeno i žrtve trgovine decom.

Deca čiji je rad zloupotrebljen postaju **žrtve trgovine radi radne eksploatacije** (što obuhvata i komercijalnu, seksualnu eksploataciju, uključivanje u prosjačenje, vršenje krivičnih dela i sl.) onda kada osoba preuzme kontrolu nad aktivnostima deteta, i po pravilu ga izmesti iz poznatog okruženja u kome može da dobije podršku i iskorišćava rad deteta radi sticanja sopstvene koristi, a na račun života, zdravlja, razvoja i ukupne dobrobiti deteta (Žegarac, 2021).



### VEŽBA 7.3. Prepoznavanje razlike između trgovine decom, krijumčarenja i dečijeg rada

#### UPUTSTVO

**Ova vežba se može raditi samostalno ili u grupama od 3 do 5 učesnika. Optimalno vreme trajanja je 30 minuta.**

Predavač deli učesnike u manje grupe. U okviru malih grupa učesnici treba da razmotre pet datih scenarija i da procene da li je dete iz svakog pojedinačnog slučaja:

- 1) žrtva trgovine decom,
- 2) u riziku da postane žrtva trgovine,
- 3) dete je krijumčareno bez rizika po njegovo dobrostanje,
- 4) dete je krijumčareno uz rizike po njegovo dobrostanje,
- 5) dete je uključeno u dečiji rad (specifikovati da li je dozvoljen ili nedozvoljen).

#### Samira

**Samira (13)** je došla iz Ruande na Tajland nakon što su se njeni roditelji dogovorili sa porodičnim prijateljem da joj on tamo pronade posao. Nakon što je stigla započela je da radi u fabrici cipela, radno vreme bilo joj je 12 sati. Porodični prijatelj ju je ujutru dovodio i uveče odvodio s posla, tako da nije imala slobodu kretanja. Od svoje plate je sebi plaćala hranu i smeštaj, ali je ostatak mogla da troši kako god ona odluči.

#### Abiha

**Abiha (15)** je sa porodicom izbegla iz Sirije u Jordan, gde su smešteni u izbegličkom kampu Zaatari. Nakon nekoliko meseci, na putu do škole upoznala je lokalnog poslodavca koji joj je ponudio posao u hladnjači, čiji je vlasnik. Radno vreme je 9 sati dnevno, radi se u tri smene za minimalnu zaradu. Abiha pristaje da radi nakon što su precizirali dogovor. Sve uslove o kojima su se dogovarali poslodavac je ispoštovao.

#### Bilal

**Bilal** je iz Avganistana došao u Srbiju 2016. godine Balkanskom rutom. Putovao je uz pomoć krijumčara. Svakodnevno dolazi u kurtak za decu koji drži NVO. Izjavljuje da živi sa krijumčarima u iznajmljenoj kući i da ne želi da se registruje i ode u bezbedan smeštaj jer se sa krijumčarima oseća bezbedno.

### Ahmad

**Ahmad** je pre 3 godine krenuo na put iz Pakistana ka Nemačkoj. Roditelji su se dogovorili sa krijumčarima da plate deo puta, a da drugi deo plate nakon što Ahmad stigne u Nemačku. U Turskoj, nakon što je Ahmad prešao kod nove grupe krijumčara, oni su ga zatvorili u nepoznatu kuću, seksualno zlostavljali i zahtevali od njegovih roditelja da pošalju još novca. Tamo je proveo dve nedelje, a nakon što su njegovi roditelji poslali novac on je sa istim krijumčarima nastavio put ka Bugarskoj.

### Ali

**Ali** je doputavao iz Pakistana, a nalazi se u Srbiji poslednjih godinu dana i redovno pohađa školu. Živi u kampu za izbeglice. Jednog dana Ali izjavljuje da već 6 meseci radi za krijumčare, a posao podrazumeva posredovanje u krijumčarenju i nalaženje novih klijenata. Ali se poverio volonteru u kampu da ga glavni krijumčar već neko vreme tera da uzima drogu i da pokušava već mesec dana da napusti taj posao. Izjavljuje da mu je krijumčar prvo dozvolio da napusti posao, ali da mu je juče pretio da će ga ubiti ako napusti.

#### Teme za refleksiju i diskusiju

- 1) Za koji slučaj vam je bilo najizazovnije da identifikujete vrstu eksploatacije? Za koji vam je bilo najlakše?
- 2) Koje okolnosti dece su vam otežavale identifikaciju?
- 3) Šta vam je pomoglo ili bi moglo da olakša identifikaciju?

## Dečiji rad

Dečiji rad, zapravo zloupotreba dečijeg rada, predstavlja jednu od glavnih oblasti gde se grubo krše prava deteta definisana kako međunarodnim dokumentima tako i domaćim zakonodavstvima. Procenjuje se da je tokom 2016. godine 152 miliona dece bilo izloženo dečijem radu, od čega je 73 miliona dece bilo izloženo opasnom dečijem radu (ILO, 2017).

U kontekstu migracija, rizik da deca budu izložena zloupotrebi dečijeg rada je velika, naročito imajući u vidu da migriranje samo po sebi sadrži sve one rizike koji su inače definisani kao rizici da deca budu izložena uključivanju u uzrasno neadekvatne, štetne ili opasne poslove koji ometaju njihovo školovanje: siromaštvo, neredovno pohađanje škole, nezaposlenost roditelja itd. Ovo postaje naročito značajno u periodu masovnih migracionih kretanja prema Evropi i

Severnoj Americi, koja su postala aktuelna od 2015. godine. Najskorije procene ukazuju na to da je tokom 2019. godine bilo 272 miliona međunarodnih migranata. Pored toga, procenjuje se da je do kraja 2018. godine bilo ukupno 25,9 miliona izbeglica, od čega deca čine između 41% i 52% (ILO, 2020).

Prema podacima Međunarodne organizacije rada, deca koja potiču iz zemalja koje su zahvaćene ratnim dešavanjima imaju 77% više šanse da budu uključena u dečiji rad (ILO, 2017). Deca migranti koji putuju sa porodicama uključena su u rad u raznovrsnim sektorima. Rizici vezani za rad dece su najčešće povezani sa nepoznavanjem lokalnog jezika, nedostatkom mreže podrške, nepoznavanjem lokalnih pravnih normi, nejednakim pristupom obrazovanju i zdravstvenoj zaštiti, povrh njihove povećane vulnerabilnosti samim tim što su deca (Braam, 2019). Važno je pomenuti i pravni status dece – njihov legalan status može bitno uticati na vidljivost ove dece i pristupačnost sistemima zaštite. Dodatni izazov predstavlja i nedostatak dokumenata iz zemlje porekla, što decu često onemogućava da koriste neka prava – naročito obrazovanje koje je prepoznato kao jedan od najznačajnijih faktora zaštite dece od uključenosti u neprikladan i štetan dečiji rad.

Sa druge strane, deca koja putuju bez pratnje odraslih odgovornih osoba, kao i razdvojena deca, suočena su sa navedenim izazovima ali i dodatnim rizicima koji proističu iz okolnosti da nemaju neposrednu mrežu podrške i zaštite od strane porodice. To često podrazumeva da se nepraćena i razdvojena deca oslanjaju za pomoć na osobe koje im pomažu da putuju ili ljude koje su upoznali na putu. Ovome dodatno pogoduju i politike zemalja destinacije, koje su često restriktivne i ne omogućavaju deci da putuju legalno. Usled toga, ona su prinuđena da se oslanjaju na lokalne krijumčare, posrednike i poslodavce kako bi zaradila novac za nastavak puta. Pri tome, deca se često plaše da prijave kršenje svojih prava, zbog rizika da završe u zatvoru ili da budu deportovana, što daje prostor ovim „preduzetnicima” da decu eksploatišu za rad uz relativno niske troškove i rizike (David i sar., 2019).

#### **OKVIR 7.4. Osnovni pojmovi vezani za dečiji rad**

**Dečiji rad se** odnosi na decu u ekonomskim aktivnostima koje ne nanose štetu zdravlju i dobrobiti dece.

**Laki rad** je propisan Konvencijom MOR br. 138 o minimalnim godinama starosti za zasnivanje radnog odnosa kao rad koji: a) nije štetan po detetovo zdravlje i razvoj i b) nije takav da ometa detetovo pohađanje škole, učešće u praktičnoj nastavi ili programima za obuku odobrenim od nadležnih vlasti, ili kapacitet dece da imaju korist od dobijene obuke (MOR, 2009).

**Dostojanstven rad** dece podrazumeva radno angažovanje maloletnika koji nakon navršene 15. godine života učestvuju u produktivnom i sigurnom radu, gde im je osigurano poštovanje radnih prava (što obuhvata i poštovanje posebnih mera bezbednosti i zdravlja na radu koji se odnose na maloletne i mlade radnike), obezbeđen odgovarajući prihod (zarada), socijalno osiguranje, omogućen socijalni dijalog, sloboda sindikalnog organizovanja, kolektivnog pregovaranja i učešća (Žegarac, 2021: 6).

**Zloupotreba dečjeg rada** se odnosi na situacije u kojima je dete previše mlado da bi radilo na poslovima koji su mentalno, fizički, socijalno ili moralno opasni ili štetni i koji ometaju proces sticanja osnovnog i daljeg obrazovanja deteta. Minimalna starosna granica za zapošljavanje u Republici Srbiji je 15 godina, a zabranjeno je angažovanje dece do 18 godina starosti na poslovima koji su definisani kao najgori oblici dečijeg rada (Žegarac, 2021: 6).

**Najgori oblici dečijeg rada** regulisani su Konvencijom MOR 182 i obuhvataju ropstvo ili prakse slične ropstvu, uključivanje dece u prostituciju i pornografiju, eksploataciju dece za vršenje krivičnih dela (proizvodnja i krijumčarenje droga), kao i **opasan dečiji rad**.

**Opasan dečiji rad** definisan je kao rad koji je, po svojoj prirodi ili okolnostima u kojima se obavlja, verovatno štetan po zdravlje, bezbednost ili moral dece (MOR, 2009).

## Sistemi zaštite dece od zloupotrebe dečijeg rada

Sistemi zaštite dece od dečijeg rada u nacionalnim zemljama zasnivaju se na tri međunarodna dokumenta:

**Konvencija UN o pravima deteta** (KPD UN), usvojena 1989. godine, koja postavlja okvir za zaštitu fundamentalnih prava deteta, pa tako i osnovni dokument kada govorimo o zaštiti dece od dečijeg rada. Konvencija o pravima deteta propisuje set univerzalno prihvaćenih pravila koje države potpisnice treba da poštuju u zaštiti dece mlađe od 18 godina, a posebno obaveze koje se tiču zaštite dece u oblasti radnog angažovanja. Ovaj dokument je u međuvremenu razvijen kroz usvajanje tri opciona protokola: Fakultativni protokol uz Konvenciju o pravima deteta o učešću dece u oružanim sukobima, Fakultativni protokol uz Konvenciju o pravima deteta o prodaji dece, dečijoj prostituciji i dečijoj pornografiji i Treći opciona protokol o komunikacijskim procedurama uz Konvenciju o pravima deteta.

## OKVIR 7.5. Konvencija o pravima deteta o zaštiti deteta od zloupotrebe dečijeg rada

Strane ugovornice priznaju pravo deteta da bude zaštićeno od ekonomskog iskorišćavanja i od obavljanja bilo kog posla koji bi mogao da bude opasan ili bi ometao školovanje deteta ili bi bio štetan po zdravlje deteta ili za fizički, mentalni, duhovni, moralni ili društveni razvoj deteta.

Strane ugovornice će preduzeti pravne, administrativne, društvene i obrazovne mere da bi se obezbedila primena ovog prava. U tom cilju, i u skladu sa važećim odredbama međunarodnih instrumenata, strane ugovornice će posebno: (a) obezbediti minimalnu starosnu granicu ili granice za zapošljavanje; (b) obezbediti odgovarajuće regulisanje vremena i uslova zapošljavanja; i (c) obezbediti odgovarajuće kazne ili druge sankcije da bi se osigurala efikasna primena ovog člana.

Izvor: KPD UN, 1989, čl. 32, st. 1. i st. 2.

1. **Konvencija Međunarodne organizacije rada br. 138 o minimalnim godinama starosti za zasnivanje radnog odnosa** iz 1973. godine. Ova Konvencija poziva na uspostavljanje minimalnog uzrasta za rad koji nije niži od uzrasta obaveznog školovanja. U mnogim zemljama ovaj uzrast je do 15 godina starosti, odnosno 14 za zemlje u razvoju (MOR, 2009). Ova Konvencija takođe definiše i laki rad.
2. **Konvencija Međunarodne organizacije rada br. 182 o najgorim oblicima dečijeg rada**, doneta 1999. godine, koja se odnosi na posebne vrste poslova koje deca ne bi smela da rade (MOR, 2009).

Ova tri dokumenta, naročito dve Konvencije MOR, za zemlje koje su ih potpisale i ratifikovale, predstavljaju okvir za uređenje lokalnog zakonodavstva u ovoj oblasti. Republika Srbija je ratifikovala sva tri dokumenta i, shodno njima, uredila zakonodavstvo i donela podzakonske akte koji se primenjuju u cilju zaštite dece od zloupotrebe dečijeg rada. Koncept zaštite dece oslanja se na sisteme koje je potrebno aktivirati kako bi se deca zaštitila od zloupotrebe dečijeg rada. Institucije i organizacije na nacionalnim i lokalnim nivoima razvijaju intervencije u cilju zaštite dece i umanjivanja negativnih posledica dečijeg rada. Deca u migracijama su u posebnom riziku da budu izložena dečijem radu, te je neophodno kontinuirano raditi na mehanizmima njihove zaštite kako bi se smanjile negativne posledice koje ova pojava ima po decu (UNICEF, Save the Children, 2015; Habib, 2019; Braam, 2019). Posebno se ukazuje na važnost obrazovanja kao zaštitnog faktora koji omogućava deci koja migriraju da se ne uključe na tržište rada, a u isto vreme stvara bolje mogućnosti za zaposlenje u budućnosti (David i sar., 2019). Zaštitu obezbeđuju nadležne institucije, naročito sistem so-

cijalne zaštite i zdravstva, i to tokom identifikacije, prepoznavanja i intervenisanja kod zloupotrebe dečijeg rada (Van de Glind, Kou, 2013).

### **OKVIR 7.6. Zakonski i podzakonski akti važni za zaštitu dece od zloupotrebe dečijeg rada u Republici Srbiji**

**Zakon o radu** – propisuje uzrasnu granicu za zasnivanje radnog odnosa (15 godina), vrste poslova koje ne može da obavlja maloletna osoba, kao i mere zaštite. Propisano je najduže radno vreme za mlade od 18 godina, obavezna je provera zdravstvene sposobnosti deteta za obavljanje određenih poslova, a zasnivanje radnog odnosa sa maloletnikom uslovljeno je pismenom saglasnošću roditelja, odnosno staratelja (MOR, 2018).

**Krivični zakonik** – propisuje kao krivično delo navođenje, podsticanje ili predaju dece radi vršenja prostitucije, kao i iskorišćavanje dece u pornografske svrhe (Krivični zakonik, 2006).

**Porodični zakon** – uređuje pravo deteta na zaštitu od svih vrsta nasilja, zlostavljanja i eksploatacije. Zakon navodi i situacije koje su vezane za zloupotrebu dečijeg rada od strane roditelja, poput izrabljivanja deteta prisiljavajući ga na preterani rad; primoravanje na rad koji ugrožava moral, zdravlje i obrazovanje deteta, podsticanja na vršenje krivičnih dela i navikavanje deteta na odavanje rđavim aktivnostima (Porodični zakon, 2005).

**Zakon o socijalnoj zaštiti** – u delovima koji se odnose na materijalna davanja propisana ovim zakonom i u članovima Zakona koji definišu posebno ugrožene grupe dece kao korisnike socijalne zaštite.

**Uredba o utvrđivanju opasnog rada za decu** – propisana je lista poslova gde su obuhvaćeni svi opasni poslovi i predviđeni rokovi periodičnog reviziranja liste (MOR, 2018).

**Pravilnik o preventivnim merama za bezbedan i zdrav rad mladih** – gde su propisani zahtevi u obezbeđivanju primene preventivnih mera sa ciljem otklanjanja ili svođenja na najmanju moguću meru rizika od nastanka oštećenja zdravlja mladih na radu, a naročito u vezi sa njihovim duhovnim i telesnim razvojem (MOR, 2018).

**Instrukcija o načinu rada ustanova socijalne zaštite i organizacija socijalne zaštite za pružanje usluga socijalne zaštite deci u zaštiti dece od zloupotrebe dečijeg rada** – sa uputstvima za postupanje i saradnju ustanova i pružaoca usluga socijalne zaštite u oblasti dečijeg rada (Instrukcija br. 560-00-00255/2021-09), sa upućivanjem na relevantno stručno-metodološko uputstvo Dečiji rad – prevencija, prepoznavanje i intervencija, i relevantne instrumente procene (Žegarac, 2021).

**Kontrolna lista za inspeksijski nadzor u oblasti dečijeg rada** – namenjena inspektorima rada, ali može biti značajna za profesionalce u socijalnoj zaštiti radi uvida u indikatore koje koriste inspektori rada sa kojima sistem socijalne zaštite u ovoj oblasti treba da koordiniše i reaguje na identifikovane slučajeve (KL-005-02/05.)

Izgradnja specifičnih mehanizama za zaštitu dece u migracijama je važna, kako bi se minimalizovale posledice koje uključenost u neadekvatan rad može da ima po decu – prekid školovanja, povrede na radu, bolesti usled radnog angažovanja i sveukupno ugrožavanje dobrobiti dece – aktuelno i buduće.

## Perspektiva snaga dece

Posmatrano iz **perspektive dece**, određeni aspekti dečijeg rada mogu doprineti blagostanju onda kada su alternativni putevi psihosocijalnog razvoja nedovoljno razvijeni (Liborio, Unghar, 2010). Deca, naročito u sredinama koje su nedovoljno podsticajne za njihov razvoj, posmatraju svoj rad kao „formativno razvojno iskustvo koje im pomaže da obezbede dragocene psihosocijalne resurse neophodne za njihov budući rast” (Ungar, 2005). Ovakvo razumevanje rada od strane dece usko je povezano sa konceptom rezilijentnosti (o čemu je detaljnije pisano u poglavljima V i IX). **Rezilijentnost** nije samo sposobnost da deca uspeju uprkos nepovoljnim okolnostima, već je takođe i mera sposobnosti dečijeg socijalnog i fizičkog okruženja da obezbedi resurse neophodne za uspeh na način koji je smislen za dete. U kontekstima gde su ograničene socijalne i obrazovne prilike za dostizanje višeg statusa i tranziciju ka zrelijoj poziciji člana koji doprinosi porodici i zajednici rad pruža (ne)legitimno sredstvo za postizanje pozitivnog psihološkog rasta. U takvoj situaciji možemo samo reći da deca pokazuju „skrivenu rezilijentnost” (Ungar, 2004), put ka uspešnom razvoju koji je socijalno neprikladan. Ova perspektiva usmerena ka individui može, međutim, upasti u ambis relativizma osim ako se dečiji rad i doprinos ne razlikuju od teškog i eksploativnog dečijeg rada. Pored fizičkih pretnji od eksploatacije (nasilje, bolest, smrt), ekstremni oblici dečijeg rada (poput seksualne eksploatacije) podrazumevaju i složene rizike, poput marginalizacije, stigme, ekstremnog siromaštva i prekidanja negujućih odnosa koji imaju značajan negativan psihološki uticaj na dečije živote (Woodhead, 2004). Za decu koja navode da je njihovo iskustvo dečijeg rada povezano sa nekim pozitivnim ishodima (Anyango-Kivuva, 2006; Cortes & Buchanan, 2007; Li, 2007; Mapedzahama & Bourdillon, 2000) može se reći da su ona izvukla najbolje iz loše situacije (Berge, 2007), ali i da bi verovatno dobila mnogo više od alternativnih iskustava rada i doprinosa da su im oni bili dostupni.



Ne treba zaboraviti da, uprkos pozitivnim ishodima, neke karakteristike dečijeg rada proizvode uvek negativne ishode. To se pre svega odnosi na strukturalne/sistemske faktore poput: **izloženosti opasnim materijama i nezdravim supstancama, veliko radno opterećenje, rad puno radno vreme i izloženost supstancama koje izazivaju zavisnost**. U okolnostima migracija rad deci može donositi i negativne, ali i pozitivne ishode. U situacijama tranzita deca rade kako bi stekla sredstva da nastave put dalje, a ako putuju sa porodicom svoj rad vide kao doprinos porodičnom blagostanju. Ovo im za uzvrat jača osećaj samostalnosti, nezavisnosti i odgovornosti.

Blisko ovome, važno je pomenuti i koncept **agensnosti ili aktiviteta dece**. Definisana kao sposobnost ispoljavanja sopstvene volje i delovanja u svetu, postavljanjem sopstvenih ciljeva i samostalnim delovanjem, agensnost uključuje aspekte nezavisnosti i autonomije u donošenju odluka (Boem i sar., 2011; Larson, Angus, 2011; Orgocka, 2012; Hinjusmans, Baker, 2012). Za decu u migracijama ovaj koncept je važan, što su pokazala i istraživanja koja ukazuju na to da su deca veoma motivisana da rade kako bi pomogli roditeljima u izbegličkim kampovima da obezbede dovoljno sredstava za život (Edmonds, Shrestha, 2013; Braam, 2019). Istovremeno, deca bez pratnje su motivisana da rade kako bi obezbedila sredstva za putovanje do zemlje željene destinacije (Orgocka, 2012).

## Sektori u kojima rade deca koja migriraju

Deca migranti i izbeglice uključeni su u rad u različitim sektorima. Pregledom literature identifikovani su najčešći sektori gde rade deca migranti.

1. **Deca kao radnici u domaćinstvima.** Deca koja rade u domaćinstvima su ona koja obavljaju poslove u domaćinstvima svojih poslodavaca (nekada rođaka) sa ili bez nadoknade (Edmonds, Shrestha, 2009). Migriranje za rad u domaćinstvu naročito je karakteristično za zemlje južne Azije, ali i za mnoge druge zemlje u razvoju (Edmonds, Shrestha, 2009). Ova deca često žive i obavljaju različite poslove u tom domaćinstvu, poput kuvanja, čišćenja, čuvanja dece, nabavke namirnica itd. Ovaj sektor rada je jedan od sektora sa najvećim rizikom od zlostavljanja dece (fizičkog i seksualnog). U različitim istraživanjima deca izjavljuju kako su se osećala pod pretnjom, kao i da ne mogu da napuste posao kad god žele (Braam, 2019). Istraživanje rađeno na uzorku dece iz Kenije, Perua i Nepala pokazalo je da gotovo sve devojčice iz uzorka rade u domaćinstvima, a deca su izveštavala da ne mogu da napuste taj posao jer su im vlasnici domaćinstva oduzeli pasoš, da im vlasnici nisu davali dovoljno hrane, kao i da su doživeli neki vid zlostavljanja (ILO, Child Helpline International CHI, 2012).

- 2. Poljoprivreda.** Većina dece koja su uključena u dečiji rad zaposlena je u sektoru poljoprivrede, ali je broj dece iz migrantske populacije uključenih u rad u ovom sektoru teško utvrditi, usled raznovrsnosti poslova koji postoje u ovom sektoru, kao i okolnosti da se zapošljavaju prvenstveno sezonski ili privremeno (Edmonds, Shrestha, 2009). Neka istraživanja ukazuju da su deca u velikom broju uključena u rad na farmama šećera, kakaovca i pamuka, bilo uz roditelje ili sama (Braam, 2019). Istraživanje Dorijana Brama (2019) govori o velikom broju dece izbeglica iz Sirije koja rade u poljoprivredi u Libanu, dok istraživanje Ter de Zom (Terre des Hommes) potvrđuje ovaj podatak i za ostale zemlje sa kojima se Sirija graniči, a koje su bile prve zemlje u koje su izbeglice došle tokom rata u Siriji, poput Turske, Iraka i Jordana (Küppers, Ruhman, 2016). Istraživanje o siromaštvu dece iznosi procenu da su u Turskoj između 35% i 40% od ukupno milion radnika migranata bila deca između 5 i 17 godina (UNICEF, 2017).
- 3. Rudnici.** Rad u rudnicima još jedan je od sektora gde se mogu naći deca migranti na radu. Istraživanja pokazuju da je veća verovatnoća da će deca raditi u malim neformalnim rudnicima nego u velikim, gde rade uglavnom na poslovima iznad zemlje (Edmonds, Shrestha, 2009). Objavljeno je više istraživanja o zastupljenosti dečijeg rada u rudnicima (Potter, Lupilya, 2016; Joseph, 2014) u Tanzaniji, oblasti Sahel, Indoneziji. Došlo se do podataka o velikom broju dece koja rade u rudnicima u Tanzaniji, koja su uglavnom putovala bez roditelja (Mwami i sar., 2002). Bas (Baas) je (2010) u istraživanju sa decom koja rade u rudnicima u Boliviji došla do podataka da veliki broj dece radi u rudnicima i ispod zemlje. Ona naglašava i sezonski karakter dečijeg rada u ovom sektoru, gde deca prestaju da rade tu čim nađu posao koji je manje rizičan. Brza procena dečijeg rada, koju je uradila Međunarodna organizacija rada u okviru Međunarodnog programa za iskorenjivanje dečijeg rada (IPEC) u oblasti Sahel (Burkina Faso i Nigerija) i Indoneziji, pokazuje da je veliki broj dece uključen u rad u rudnicima u ovim zemljama. Podaci su naročito alarmantni za Burkinu Faso i Nigeriju – izveštaj pokazuje da su između 30% i 50% svih zaposlenih u rudnicima deca ispod 18 godina (što je između 200.000 i 500.000 dece), dok je oko 70% njih mlađe od 14 godina (ILO, CHI, 2012).
- 4. Drugi sektori u kojima su deca migranti uključena.** Istraživanje rađeno u Zaraari kampu u Jordanu (UNICEF, Save the Children, 2015) ukazalo je da su deca u velikoj meri uključena u rad u prodaji, bilo u prodavnicama ili na ulici. Istraživanje rada dece u migracijama u Ne-

palu, Keniji i Peruu pokazalo je da su deca često uključena u rad u barovima, restoranima i hotelima, kao i različitim fabrikama (ILO, CHI, 2012). U Turskoj, deca koja rade najčešće su zaposlena u malim radnjama, pekarama, fabrikama i uključena u rad u domaćinstvu. Veliki broj dece radi i na prikupljanju sekundarnih sirovina, na građevini i u restoranima (Küppers, Ruhman, 2016). Ovo su uglavnom deca koja putuju sa roditeljima, a koja su izbegla iz Sirije. Sredinom 2016. godine u Turskoj u velikom broju medija objavljeno je da su deca angažovana u radu u fabrikama tekstila, gde rade pod teškim uslovima, za veoma nisku platu sa dugim radnim vremenom (Küppers, Ruhman, 2016). Pored ovoga, među decom migrantima je vrlo rasprostranjena i prošnja i život i rad na ulici. U ove aktivnosti su više uključeni dečaci nego devojčice, a rad na ulici može da bude posledica lažnih informacija o mogućnosti zaposlenja u zemlji migriranja (Edmonds, Shreshta, 2009). Istraživanja u ovoj oblasti su vrlo ograničena, pa je teško donositi zaključke.

Dečiji rad, za decu koja putuju sa roditeljima, uglavnom je rezultat nemogućnosti roditelja da ekonomski privređuju u zemljama u koje su migrirali. Ovo je naročito značajno za izbegličke porodice koje su napustile zemlju porekla usled rata, kakvi su primeri većine predstavljenih istraživanja. U situaciji izbegništva, zakonska regulacija zemalja u kojima su se izbeglice nastanile (poput Turske, Jordana, Libana) onemogućava legalno uključivanje roditelja na tržište rada, što je i bio slučaj sa izbeglicama iz Sirije. Ovo je dovelo do toga da ogroman broj dece u navedenim zemljama bude uključen u rad u različitim sektorima, a istraživanja pokazuju da su deca tu često bila izložena opasnom dečijem radu koji podrazumeva dugo radno vreme, utiče na obrazovanje dece, izloženost zdravstvenim rizicima, rad na mestima i alatima koji mogu ugroziti njihovo zdravlje, pa i dovesti do ozbiljne povrede ili bolesti.

#### VEŽBA 7.4. Koristi i izazovi u dečijem radu

##### UPUTSTVO

**Ova vežba se radi u grupama od 4 do 6 učesnika. Optimalno vreme je 45 minuta.**

Predavač deli učesnike u tri grupe:

1. radnici u fabrici obuće,
2. radnici na građevini i
3. radnici u berbi voća.

### Zadatak za učesnike

U okviru vaše (zadate) grupe podelite međusobno uloge (alternativno, uloge se izvlače ili dodeljuju), gde zamislite da ste deca koja migriraju: tu su deca bez pratnje i u pratnji roditelja, ima i devojčica i dečaka (predavač vodi računa da su zastupljena deca u migracijama u različitim pozicijama).

Trenutno boravite u Srbiji, zaposleni ste na poslovima prema vašoj grupi. U okviru svoje grupe identifikujte i zapišite na flip čard papiru (20–25 minuta):

- a) najznačajnije koristi koje imate od rada i
- b) najznačajnije izazove sa kojima se suočavate u radu.

### Teme za refleksiju i diskusiju

- 1) Kako ste se osećali u svojoj ulozi?
- 2) U kojoj meri vam je ulaženje u ulogu deteta u migracijama pomoglo da bolje razumete okolnosti u kojima se deca nalaze?
- 3) Kako se okolnosti razlikuju (ili su slične) za decu bez pratnje i decu koja putuju sa roditeljima?
- 4) Kako se okolnosti razlikuju za dečake, a kako za devojčice?

## Ključni termini

**Faktori rizika** za decu migrante su činioци koji utiču na odluku o migriranju, a u isto vreme predstavljaju i rizike po blagostanje sa kojima se ona suočavaju u zemljama porekla. Za decu je karakteristično i što je njihova odluka o migriranju neretko uslovljena odlukom njihovih roditelja i porodice. Tako deca koja putuju sa porodicom na put kreću onda kada porodica proceni da je za njih to najbolje. Za decu koja putuju sama odluka često podrazumeva njihovu i procenu porodice o tome kada je, zašto i gde najbolje da migriraju.

**Nasilje nad decom migrantima** predstavlja svaki oblik narušavanja psihičkog, fizičkog i emocionalnog integriteta deteta koje putuje samo ili u pratnji. Nasilje koje doživljavaju deca u kontekstu migracija često ima snažan uticaj na njihovo fizičko i mentalno zdravlje i razvoj, a može izazvati i invaliditet ili smrt deteta. U Republici Srbiji se za zaštitu dece u migracijama od nasilja primenjuju odredbe Opšteg i posebnih protokola za zaštitu dece od zlostavljanja i zanemarivanja (Išpanović-Radojković i sar., 2011).

**Seksualna zloupotreba dece** obuhvata sve forme kontaktnih i beskontaktnih seksualnih aktivnosti koje se sprovode sa decom, koje ono ne shvata u potpunosti, sa kojom nije saglasno ili za koju nije razvojno doraslo i nije u stanju da se sa njom saglasi, ili onu kojom se krše zakoni ili socijalni tabui društva, bilo da se one sprovode uz upotrebu sile ili pretnje ili na dugi način, a u cilju seksualnog zadovoljenja druge osobe koja ima položaj odgovornosti, poverenja ili moći. Seksualna zloupotreba je konstantna pretnja u migracijama, a obuhvata nekomercijalne (seksualne napade u detencionim centrima i kampovima, silovanja i seksualno nasilje nad decom u porodici) i komercijalne forme zloupotrebe, kao što je trgovina radi seksualne eksploatacije ili seks radi preživljavanja, tj. nabavljanja osnovnih potrepština (engl. *survival sex*). Naročito su u riziku izložene devojčice i kada putuju sa porodicama, a pogotovu ako putuju same. Riziku od seksualnog nasilja su povećano podložni i dečaci koji putuju sami.

**Tortura** označava svaki akt kojim se jednom licu namerno nanose bol ili teške fizičke ili mentalne patnje u cilju dobijanja od njega ili nekog trećeg lica obaveštenja ili priznanja ili njegovog kažnjavanja za delo koje je to ili neko treće lice izvršilo ili za čije izvršenje je osumnjičeno, zastrašivanja tog lica ili vršenja pritiska na njega ili zastrašivanja ili vršenja pritiska na neko treće lice ili iz bilo kog drugog razloga zasnovanog na bilo kom obliku diskriminacije ako taj bol ili te patnje nanosi službeno lice ili bilo koje drugo lice koje deluje u službenom svojstvu ili na njegov podsticaj ili sa njegovim izričitim ili prećutnim pristankom (član 1, Konvencija protiv torture i drugih surovih, neljudskih ili ponižavajućih kazni ili postupaka). Deca u kontekstu migracija mogu biti izložena torturi od strane zvaničnih institucija na njihovom putu, npr. od strane policije na granici ili službenika u izbegličkim kampovima i detencijskim centrima, a mogu biti izložena torturi i u procesu traženja azila od strane službenika za azil.

**Traumatski događaj** ili serija događaja koji direktno ili indirektno ugrožavaju život ili fizički integritet, uključujući doživljavanje teških telesnih povreda ili seksualno zlostavljanje; svedočenje nasilnoj smrti, teškoj fizičkoj povredi ili situaciji koja je bila ugrožavajuća za život ili fizički integritet neke osobe; saznanje da se takav događaj dogodio članu porodice ili nekoj veoma bliskoj osobi; i kontinuirana izloženost zastrašujućim detaljima ili posledicama takvih događaja.

**Detencija** se odnosi na lišavanje slobode ili zatvaranje tražioca azila u prostor koji nije dozvoljeno da napusti, a odnosi se na zatvore, namenski izgrađene ustanove za detenciju ili centre zatvorenog tipa.

**Nasilno proterivanje** (tzv. *push back*) je termin koji se koristi kako bi se opisala praksa država koja podrazumeva sprečavanje stranaca da zatraže međunarodnu zaštitu na njihovoj teritoriji ili prisilno vraćanje na teritoriju druge zemlje.

**Trgovina decom** obuhvata vrbovanje, prevoz, prebacivanje, skrivanje i primanje deteta, putem pretnje silom ili upotrebom sile ili drugih oblika prisile, otmice, prevare, obmane, zloupotrebe ovlašćenja ili teškog položaja ili davanja ili primanja novca ili koristi da bi se dobio pristanak lica koje ima kontrolu nad detetom, u cilju eksploatacije. Eksploatacija minimalno obuhvata eksploataciju prostitucije drugih lica ili druge oblike seksualne eksploatacije, prinudni rad ili službu, ropstvo ili odnos sličan ropstvu, sluganstvo ili uklanjanje organa; vrbovanje, prevoženje, prebacivanje, skrivanje ili primanje deteta za svrhe eksploatacije smatra se „trgovinom ljudskim bićima“.

**Krijumčarenje** označava obezbeđivanje nelegalnog ulaska u državu lica koje nije njen državljanin ili lica sa stalnim boravkom, a u cilju sticanja, na neposredan ili posredan način, finansijske ili druge materijalne koristi.

**Dečiji rad** odnosi se na decu u ekonomskim aktivnostima koje ne nanose štetu zdravlju i dobrobiti dece.

**Zloupotreba dečjeg rada** označava situacije u kojima je dete previše mlado da bi radilo na poslovima koji su mentalno, fizički, socijalno ili moralno opasni ili štetni i koji ometaju proces sticanja osnovnog i daljeg obrazovanja deteta. Minimalna starosna granica za zapošljavanje u Republici Srbiji je 15 godina, a zabranjeno je angažovanje dece do 18 godina starosti na poslovima koji su definisani kao najgori oblici dečijeg rada, koji obuhvataju i poslove koji su za decu označeni kao opasni, jer zbog svoje prirode ili načina na koji se izvode mogu da ugroze zdravlje, sigurnost ili moral deteta.

## Preporuke za dalje čitanje

1. Bjekić, J., Vukčević Marković, M., Todorović, N., Vračević, M. (2019). *Mentalno zdravlje izbeglica i migranata*. Beograd: Crveni krst Srbije.
2. Bouhenia, M., Farhat, J. B., Coldiron, M. E., Abdallah, S., Visentin, D., Neuman, M., ..., Cohuet, S. (2017). Quantitative survey on health and violence endured by refugees during their journey and in Calais, France. *International health*, 9(6), 335–342.
3. CRPC (2019). *Game people – Irregular migration and risks*. Belgrade: CRPC.
4. International Labour Office, Child Helpline International CHI (2012). *Child migrants in child labor: An invisible group in need of attention*. Geneva: ILO.
5. Küppers, B., Ruhmann, A. (2016). *Because we struggle to survive: child labor among refugees of the Syrian conflict*. Lausanne: Terre Des Hommes.
6. Larson, R. W., Angus, R. M. (2011). Adolescents' development of skills for agency in youth programs: Learning to think strategically. *Child Development*, 82(1), 277–294.
7. UNICEF and Save the Children Foundation (2015). *Small Hands Heavy Burden: How the Syria Conflict is Driving More Children into the Workforce*. Geneva: UNICEF.

## Literatura

- Anyango-Kivuva, L. (2006). *The forgotten poor: Problematizing policies of children's work and schooling in Kenya*. (Doctoral dissertation). University of Pittsburg, PA.
- Araujo, J. D. O., Souza, F. M. D., Proença, R., Bastos, M. L., Trajman, A., Faerstein, E. (2019). Prevalence of sexual violence among refugees: a systematic review. *Revista de saude publica*, 53, 78.
- Arsenijević, J., Schillberg, E., Ponthieu, A., Malvisi, L., Ahmed, W. A. E., Argenziano, S., ..., Zachariah, R. (2017). A crisis of protection and safe passage: violence experienced by migrants/refugees travelling along the Western Balkan corridor to Northern Europe. *Conflict and health*, 11(1): 1–9.
- ASTRA (2013). *Aktuelni psiho-socijalni izazovi u borbi protiv trgovine ljudima. Migratorna kretanja i trgovina ljudima u kontekstu pridruživanja EU iz ugla NVO*. Beograd: Astra.
- Baas, L. (2010). Ore mining in Bolivia. In: G. K. Lieten (Ed.), *Hazardous child labour in Latin America*, 105–123. Dordrecht: Springer.
- Bansak, K., Jens H., Dominik H. (2016). How economic, humanitarian, and religious concerns shape European attitudes toward asylum seekers. *Science*, 354(6309): 217–222.
- BCHR, Macedonian Young Lawyers Association, OXFAM (2017). *Dangerous 'Game' The pushback of migrants including refugees, at Europe's borders*; [https://www-cdn.oxfam.org/s3fs-public/file\\_attachments/bp-dangerous-game-pushback-migrants-refugees-060417-en\\_0.pdf](https://www-cdn.oxfam.org/s3fs-public/file_attachments/bp-dangerous-game-pushback-migrants-refugees-060417-en_0.pdf)
- Berge, M. V. D. (2007). *Working children's movements in Peru*. Amsterdam, Netherlands: IREWOC.



- Bhabha, J. (2001). Minors or aliens? Inconsistent state intervention and separated child asylum-seekers. *European Journal of Migration and Law*, 3(3/4): 283–314.
- Bjekić, J., Vukčević Marković, M., Todorović, N., Vračević, M. (2019). *Mentalno zdravlje izbeglica i migranata*. Beograd: Crveni krst Srbije.
- Boem, D. A., Hess, J. M., Coe, C., Rae-Espinoza, H., Reynolds, R. R. (2011). Children, youth and the everyday ruptures of migration. In: C. Coe, R. R. Reynolds, D. A. Boehm, J. M. Hess, H. Rae-Espinoza (Eds.), *Everyday ruptures: Children, youth and migration in global perspective*, 1–19. Nashville, TN: Vanderbilt University Press.
- Bornsheuer, J. N., Polonyi, M. A., Andrews, M., Fore, B., Onwuegbuzie, A. J. (2011). The relationship between ninth-grade retention and on-time graduation in a Southeast Texas high school. *Journal of At-Risk Issues*, 16, 9–16.
- Bouhenia, M., Farhat, J. B., Coldiron, M. E., Abdallah, S., Visentin, D., Neuman, M., ..., Co-huet, S. (2017). Quantitative survey on health and violence endured by refugees during their journey and in Calais, France. *International health*, 9(6): 335–342.
- Braam, D. (2019). *Child Labour in the Context of Migration*. Geneva: International Organisation for Migration.
- Bruder, J. (2003). *East-West Migration in Europe, 2004–2015*. Conclusions from Southern enlargement, "Conference on Enlargement Economics", University of Paris.
- Brunovskis, A., Surtees, R. (2019). Identifying trafficked migrants and refugees along the Balkan route. Exploring the boundaries of exploitation, vulnerability and risk. *Crime, Law and Social Change*, 72(1): 73–86.
- Cortes, L., Buchanan, M. J. (2007). The experience of Columbian child soldiers from a resilience perspective. *International Journal for the Advancement of Counselling*, 29(1): 43–55.
- CRPC (2019). *Game people – Irregular migration and risks*. Belgrade: CRPC.
- David, F., Bryant, K., Latham, J., Larsen, L. J. (2019). *Migrants and their vulnerability to human trafficking, modern slavery, and forced labour*. Geneva: International Organisation for Migration.
- Derluyn, I., Broekaert, E. (2008). Unaccompanied refugee children and adolescents: The glaring contrast between a legal and a psychological perspective. *International Journal of Law and Psychiatry*, 31(4): 319–330.
- Dottridge, M. (2006). *Reference Guide on Protecting the rights of child victims of trafficking in Europe*. Geneva: UNICEF.
- Dottridge, M. (2004). *Kids as Commodities? Child Trafficking and What to do about it*. Geneva: Fédération Internationale Terre des hommes.
- Edmonds, E. V., Shrestha, M. (2013). Independent child labor migrants. In: A. Constant, K. Zimmermann (Eds.), *International Handbook on the Economics of Migration*, 98–120. Northampton Edward Elgar Publishing.
- Eisenstadt S. N. (1954). *The Absorption of Immigrants*. London.
- European Commission (2020). *EU – Turkey Statement – Four Years On*; [https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/policies/european-agenda-migration/20200318\\_managing-migration-eu-turkey-statement-4-years-on\\_en.pdf](https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/policies/european-agenda-migration/20200318_managing-migration-eu-turkey-statement-4-years-on_en.pdf)

- Farmer, A. (2013). The impact of immigration detention on children. *Forced Migration Review*, 44, 14–16.
- Galante, V. (2014). Greece's not-so-warm welcome to unaccompanied minors: Reforming EU law to prevent the illegal treatment of migrant children in Greece. *Brook Journal of International La.*, 39, 745.
- Ghosn, F., Braithwaite, A., Chu, T. S. (2019). Violence, displacement, contact, and attitudes toward hosting refugees. *Journal of Peace Research*, 56(1), 118–133.
- Goodwin-Gill, G. S. (1995). Unaccompanied refugee minors. *The International Journal of Children's Rights*, 3(3–4): 405–416.
- Habib, R. R. (2019). *Survey on Child Labour in Agriculture in the Bekaa Valley of Lebanon: The Case of Syrian Refugees*. Beirut: American University of Beirut.
- Høvring, R. (2016). *Refugee children: 10 dangers*; <https://www.nrc.no/perspectives/2016/refugee-children-10-dangers/>
- Huijsmans, R., Baker, S. (2012). Child trafficking: 'Worst form' of child labour, or worst approach to young migrants?. *Development and Change*, 43(4): 919–946.
- International Labour Office, Child Helpline International CHI (2012). *Child migrants in child labor: An invisible group in need of attention*. Geneva: ILO.
- International Labour Office (2017). *Global estimates of child labour: Results and trends, 2012–2016*. Geneva: International Labour Office.
- International Organisation for Migration (2020). *World Migration Report 2020*. Geneva: International Organisation for Migration.
- IOM, UNHCR (2020). *Developing standard operative procedures to facilitate the identification and protection of victims of trafficking*. Geneva: IOM.
- Išpanović-Radojković, V., Ignjatović, T., Vignjević Kalezić, A., Stevanović, I., Srna, J., Vujović, R., Žegarac, N. (2011). *Zaštita deteta od zlostavljanja i zanemarivanja – Primenjena Opšteg protokola*. Beograd: Centar za prava deteta.
- Jakobsen, M., DeMott, M. A. M., Wentzel-Larsen, T., Heir, T. (2017). The impact of the asylum process on mental health: a longitudinal study of unaccompanied refugee minors in Norway. *BMJ open*, 7(6), e015157.
- Jimerson, S. R. (2001). Meta-analysis of grade retention research: Implications for practice in the 21st century. *School Psychology Review*, 30, 420–437.
- Joseph, C. (2014). *The assessment child labour in Tanzania: a case of Majengo and sabasaba markets in Dodoma Municipality*. (Doctoral dissertation). The University of Dodoma.
- Kim, H. Y., Brown, L., Dolan, C. T., Sheridan, M., Aber, J. L. (2020). Post-migration risks, developmental processes, and learning among Syrian refugee children in Lebanon. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 69, 101142.
- Konvencija o pravima deteta (1990). *Službeni list SRFJ*, Međunarodni ugovori, br. 15/90, i *Službeni list SRJ*, Međunarodni ugovori, br. 4/96 i 2/97.
- Krivični zakonik (2005). *Sl. glasnik RS*, br. 85/2005, 88/2005 – ispr., 107/2005 – ispr., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 i 35/2019.
- Küppers, B., Ruhmann, A. (2016). *Because we struggle to survive: child labor among refugees of the Syrian conflict*. Lausanne: Terre Des Hommes.

- Larson, R. W., Angus, R. M. (2011). Adolescents' development of skills for agency in youth programs: Learning to think strategically. *Child Development*, 82(1): 277–294.
- Li, X. F. (2007). *Let the children speak: Case study of lived experience in a reform school in Wuhan and its implication to police on street children*. (Doctoral dissertation). Hong Kong Polytechnic University, Hong Kong.
- Libório, R. M. C., Ungar, M. (2010). Children's labour as a risky pathways to resilience: children's growth in contexts of poor resources. *Psicologia: Reflexão e Crítica*, 23(2): 232–242.
- Majumder P., O'Reilly M., Karim K., Vostanis P. (2015). This doctor, I not trust him, I'm not safe': the perceptions of mental health and services by unaccompanied refugee adolescents. *International Journal of Social Psychiatry*, 61(2): 129–136.
- Mapedzahama, V., Bourdillon, M. (2000). Street workers in a Harare suburb. In: M. Bourdillon (Ed.), *Earning a life: Working children in Zimbabwe*, 25–44. Harare: Weaver Press.
- Marquardt, L., Krämer, A., Fischer, F., Prüfer-Krämer, L. (2015). Health status and disease burden of unaccompanied asylum-seeking adolescents in Bielefeld, Germany: cross-sectional pilot study. *Tropical Medicine and International Health*, 21, 210–218.
- Martin, A. J. (2009). Age appropriateness and motivation, engagement, and performance in high school: Effects of age within cohort, grade retention, and delayed school entry. *Journal of Educational Psychology*, 101, 101–114.
- Međunarodna organizacija rada (2009). *Poslodavci i dečiji rad*. Priština: Međunarodna organizacija rada.
- Ministarstvo za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja (2020). Kontrolna lista za inspeksijski nadzor u oblasti dečijeg rada, KL-005-02/05.
- Ministarstvo za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja i Ministarstvo za brigu o porodici i demografiji (2021). Instrukcija o načinu rada ustanova socijalne zaštite i organizacija socijalne zaštite za pružanje usluga socijalne zaštite deci u zaštitu dece od zloupotrebe dečijeg rada, br. 560-00-00255/2021-09.
- Montgomery, E. (2008). Long-term effects of organized violence on young Middle Eastern refugees' mental health. *Social science & medicine*, 67(10): 1596–1603.
- MOR (2018). Predlog Mape puta za eliminaciju zloupotrebe dečijeg rada u Srbiji, uključujući i najgore oblike dečijeg rada: 2018–2022. godine. Beograd: MOR; [https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed\\_norm/---ipecc/documents/publication/wcms\\_667351.pdf](https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_norm/---ipecc/documents/publication/wcms_667351.pdf)
- OEBS (2017). *Od prihvata do priznavanja: identifikovanje i zaštita žrtava trgovine ljudima u mešovitim migracionim tokovima*. Beč: OEBS-ova kancelarija specijalnog predstavnika i koordinatora za borbu protiv trgovine ljudima.
- Organiściak-Krzykowska, Anna (2017). "The Determinants and the Size of International Migration in Central and Eastern Europe After 2004". *Comparative Economic Research*, 20(4): 159–178.
- Orgocka, A. (2012). Vulnerable yet agentic: Independent child migrants and opportunity structures. *New Directions for Child and Adolescent Development*, 136, 1–11.

- Pejovic-Milovancevic, M., Klasen, H., Anagnostopoulos, D. (2018). ESCAP for mental health of child and adolescent refugees: facing the challenge together, reducing risk, and promoting healthy development. *European child & adolescent psychiatry*, 27(2): 253–257.
- Porodični zakon (2005). *Službeni glasnik RS*, br. 18/2005, 72/2011 – dr. zakon i 6/2015.
- Potter, C., Lupilya, A. C. (2016). 'You have hands, make use of them!' Child labour in Artisanal and Small-scale Mining in Tanzania. *Journal of International Development*, 28(7): 1013–1028.
- Predojević-Despić, J. (2010). Ka razumevanju determinanti međunarodnih migracija danas – teorijska perspektiva. *Stanovništvo*, 48(1): 25–48.
- Protokol protiv krijumčarenja kopnom, morem i vazduhom (2000); [https://www.papagraf.rs/propisi\\_download/zakon\\_o\\_potvrđivanju\\_konvencije\\_ujedinjenih\\_nacija\\_protiv\\_transnacionalnog\\_organizovanog.pdf](https://www.papagraf.rs/propisi_download/zakon_o_potvrđivanju_konvencije_ujedinjenih_nacija_protiv_transnacionalnog_organizovanog.pdf)
- Protokol za prevenciju, suzbijanje i kažnjavanje trgovine ljudskim bićima, naročito ženama i decom (2000). *Međunarodni ugovori*, br. 6/2001.
- Save the Children and International Rescue Committee (2017). *Out of Sight, Exploited and Alone: A Joint Brief on the Situation for Unaccompanied and Separated Children in Bulgaria, The Former Yugoslav Republic of Macedonia, Serbia and Croatia*; [https://resourcecentre.savethechildren.net/node/12103/pdf/out\\_of\\_sight.pdf](https://resourcecentre.savethechildren.net/node/12103/pdf/out_of_sight.pdf)
- Savelkoul, M., Peer S., Jochem T., Louk H. (2011). Anti-muslim attitudes in the Netherlands: Tests of contradictory hypotheses derived from ethnic competition theory and intergroup contact theory. *European Sociological Review*, 27(6): 741–758.
- Standardne operative procedure za postupanje sa žrtvama trgovine ljudima (2018). Kancelarija za koordinaciju aktivnosti u borbi protiv trgovine ljudima u Direkciji policije Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srbije; <https://media.srbija.gov.rs/medsrp/dokumenti/01.SOP+final+250119.pdf>
- Tan S. J. (2018). *Risks Facing Children on the Move and Effects of Movement*. Child protection Hub for South East Europe; <https://childhub.org/en/child-protection-online-library/risks-facing-children-move-and-effects-movement-childhub-review>
- Taylor, C. S., Lerner, R. M., Von Eye, A., Balsano, A. B., Dowling, E. M., Anderson, P. M., et al. (2002). Individual and ecological assts and positive developmental trajectories among gang and community-based organization youth. In: R. M. Lerner, C. S. Taylor, A. Von Eye (Eds.), *Pathways to positive development among diverse youth* (pp. 57–72). New York: Jossey-Bass.
- Terre Des Hommes (2016). *Because we struggle to survive. Child Labour among refugees of the Syrian Conflict*.
- Terre des Hommes International Federation (2018). *Children on the Move*; <https://www.terredeshommes.org/causes/children-on-the-move/>.
- Trentacosta, C. J., McLear, C. M., Ziadni, M. S., Lumley, M. A., Arfken, C. L. (2016). Potentially traumatic events and mental health problems among children of Iraqi refugees: The roles of relationships with parents and feelings about school. *American Journal of Orthopsychiatry*, 86(4): 384.

- Ungar, M. (2004). A constructionist discourse on resilience: Multiple contexts, multiple realities among at-risk children and youth. *Youth and Society*, 35(3): 341–365.
- Ungar, M. (2005). Pathways to resilience among children in child welfare, corrections, mental health and educational settings: Navigation and negotiation. *Child and Youth Care Forum*, 34(6): 423–444.
- Ungar, M. (2008). Resilience across cultures. *British Journal of Social Work*, 38(2): 218–235.
- UNHCR (2002). *Recommended Principles and Guidelines on Human Trafficking*; <https://www.ohchr.org/documents/publications/traffickingen.pdf>
- UNHCR (2012). *Detention Guidelines – guidelines on the applicable criteria and standards relating to the detention of asylum-seekers and alternatives to detention*. Geneva: UNHCR.
- UNHCR (2019). *Priručnik o postupcima i kriterijumima za utvrđivanje izbegličkog statusa*. Ženeva: UNHCR.
- UNHCR, HCIT, CRPC (2018). *Between closed borders*. Novi Sad: HCIT.
- UNHCR, UNICEF, & WFP (2016). Vulnerability assessment of Syrian refugees in Lebanon 2016. UNHCR, UNICEF, & WFP; <https://reliefweb.int/report/lebanon/vulnerabilityassessment-syrian-refugees-lebanon-2016>
- UNICEF (2017). *A child is a child. Protecting children on the move from violence, abuse and exploitation*. New York: UNICEF.
- UNICEF and Save the Children Foundation (2015). *Small Hands Heavy Burden: How the Syria Conflict is Driving More Children into the Workforce*. Geneva: UNICEF.
- Ursache, A., Blair, C., Raver, C. C. (2012). The promotion of self-regulation as a means of enhancing school readiness and early achievement in children at risk for school failure. *Child Development Perspectives*, 6, 122–128.
- Van de Glind, H., Kou, A. (2013). Migrant Children in Child Labour: A Vulnerable Group in Need of Attention. *IOM Children on the move*, 27–45; [https://publications.iom.int/system/files/pdf/children\\_on\\_the\\_move\\_15may.pdf](https://publications.iom.int/system/files/pdf/children_on_the_move_15may.pdf)
- Vreća, M., Barjaktarović, D. (2016). Identifikacija žrtava trgovine ljudima u kontekstu migracija. *Socijalna politika*, 2: 25–41.
- Vukčević Marković, M., Stanković, I., Bjekić, J. (2018). *Psychological wellbeing of refugees in Serbia*. Belgrade: Psychosocial Innovation Network.
- Whitt, S., Rick K. W. (2007). The dictator game: Fairness and equity in postwar Bosnia. *American Journal of Political Science*, 51(3): 655–668.
- Williams, A. M., Baláž, V. (2012). Migration, risk, and uncertainty: Theoretical perspectives. *Population, Space and Place*, 18(2): 167–180.
- Woodhead, M. (2004). Psychosocial impacts of child work: A framework for research, monitoring and intervention. *The International Journal of Children's Rights*, 12: 321–377.
- Zanker, F. (2019). Managing or restricting movement? Diverging approaches of African and European migration governance. *Comparative Migration Studies*, 7(1): 17.

Zimmermann, K. F. (1996). European Migration: Push and Pull. *International Regional Science Review*, 19, 1-2, 95-128.

Žegarac, N. (2021). *Dečiji rad – prevencija, prepoznavanje i intervencija: Stručno-metodološko uputstvo za stručne radnike u socijalnoj zaštiti*. Beograd: Ministarstvo za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja i MOR.







POGLAVLJE

VIII

RODNO  
ZASNOVANO  
NASILJE  
I MIGRACIJE





## Sadržaj poglavlja i ciljevi učenja

- **Međunarodne konvencije, deklaracije i preporuke: borba protiv diskriminacije i rodno zasnovanog nasilja**
- **Borba protiv rodno zasnovanog nasilja u Republici Srbiji**
- **Rodno zasnovano nasilje u migracijama**

### *Ciljevi učenja*

Poglavlje „Rodno zasnovano nasilje i migracije” postavlja neke od ključnih pojmova koji su neophodni za razumevanje značaja rodne perspektive kao dela svakog humanitarnog konteksta. Migracije su, između ostalog, i rodni proces. Sistem rodnih uloga je sistem koji počiva na nejednakosti i diskriminaciji koje vode nasilju, a sam patrijarhat se menja kako se menjaju društva ali je u različitim oblicima prisutan svuda, pa i u zemljama porekla migranata. Cilj poglavlja je da ostvari sledeće ishode učenja:

- 1) Razumevanje i analiza/identifikacija i razlikovanje pojma i oblika rodno zasnovanog nasilja.
- 2) Razumevanje i interpretacija problema rodno zasnovanog nasilja u kontekstu migracija.
- 3) Razumevanje i interpretacija međunarodnih i nacionalnih konvencija i zakona u cilju borbe protiv rodno zasnovanog nasilja.
- 4) Analiza i evaluacija problema rodno zasnovanog nasilja (prema ženama i deci) u zemljama porekla.
- 5) Analiza i evaluacija problema rodno zasnovanog nasilja kada su u pitanju žene i deca u pokretu.
- 6) Poznavanje i razumevanje pristupa usmerenog ka preživeloj osobi rodno zasnovanog nasilja.

Poglavlje „Rod i vulnerabilnost” postavilo je neke od ključnih pojmova bez kojih ne možemo da razumemo zašto je važno da rodna perspektiva bude deo svakog humanitarnog konteksta i zašto su migracije, između ostalog, i rodni proces. Pojmovi pola i roda, šta znači da je rod društveno i kulturno konstruisan, zašto je sistem rodnih uloga sistem koji počiva na nejednakosti i diskriminaciji

koje vode nasilju i zašto je važno da razumemo da patrijarhalni odnosi na kojima počiva sistem rodni uloga nisu stvar prošlosti, da se i sam patrijarhat menja kako se menjaju društva ali da je u različitim oblicima prisutan svuda, razmatranja su koja su u osnovi i ovog poglavlja. Takođe, uvid da je rodna neravnopravnost, kao i diskriminacija nešto što postoji već u zemljama porekla, kao i da moramo uzeti u obzir intersekcionalnost, odnosno da moramo koristiti intersekcionalan pristup u razmatranju kako rodne neravnopravnosti tako i ranjivosti na nasilje i eksploataciju, uvid je bez koga ne možemo ni da razumemo načine na koje se rodno zasnovano nasilje prema ženama, ali i devojkicama i dečacima manifestuje u migracijama.

Da bismo u pravom smislu te reči mogli da govorimo o borbi protiv nasilja prema deci, nasilja prema devojkicama, nasilja prema ženama, i šire rodno zasnovanog nasilja, neophodno je da postoji cilj koji je jasno formulisan, a to je svet rodne ravnopravnosti i život bez diskriminacije i nasilja. Ti ciljevi su u osnovi različitih međunarodnih konvencija, ugovora i sporazuma koje je potpisala i Republika Srbija, a takođe su u osnovi različitih zakona, procedura i strategija na državnom nivou.

## **Međunarodne konvencije, deklaracije i preporuke: borba protiv diskriminacije i rodno zasnovanog nasilja**

Prvi u nizu međunarodnih dokumenata koji su utrljali put novim konvencijama koje su za svoj fokus imale posebne društvene grupe i probleme je **Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima** iz 1948. godine. Posle ove krovne deklaracije, za dalje poimanje ravnopravnosti između muškaraca i žena važni su **Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima** i **Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima**, oba usvojena 1966. godine, u kojima se eksplicitno naglašava obaveza država potpisnica da obezbede jednaka prava muškaraca i žena da bi i jedni i drugi mogli da uživaju građanska, politička, ekonomska prava koja postavljaju ova dva pakta. Ova tri međunarodna dokumenta su uvod za najznačajniji međunarodni dokument kada je reč o ženskim ljudskim pravima, a to je **Konvencija Ujedinjenih nacija o eliminisanju svih oblika diskriminacije žena**, koja je važna prethodnica drugih međunarodnih dokumenata koji su za svoj fokus imali diskriminaciju žena i devojkica i rodno zasnovano nasilje.

Važno je ukazati da, kada je reč o međunarodnim konvencijama, deklaracijama i preporukama, svi dokumenti nemaju istovetan pravni status i obaveznost primene. Kada neka država potpiše i ratifikuje međunarodni dokument, i na taj način postane ugovorna strana, tada ona na sebe preuzima odgovornost da omogućujući svakoj osobi na svojoj teritoriji i pod svojom jurisdikcijom uživanje onih prava koja se garantuju nekom konvencijom bez diskriminacije i da obezbedi sankcionisanje povreda tih prava.

### OKVIR 8.1. Primena međunarodnih pravnih i političkih instrumenata

„[N]emaju svi dokumenti podjednako obavezujuću snagu. Neki predviđaju i mehanizme koji omogućavaju sankcionisanje u slučaju nepridržavanja. Takve norme su pravno obavezujuće i njihovu primenu nadziru sudovi ili tela koja su ustanovljena samim ugovorom ... Primena ovih dokumenata zavisiće od nacionalnih zakonodavstava, ali nadzor vrše organi van državnog sistema. Ostali međunarodni dokumenti – deklaracije, preporuke i rezolucije su pravni i politički instrumenti koji, iako nisu obavezujući, pružaju uputstva, direktive i smernice državama članicama. Ove norme daju konkretniju sadržinu pravnim normama i, kao takve, mogu biti osnov za pravni postupak. Monistički pravni sistemi, među kojima je i naš, daju primat međunarodnom u odnosu na domaće pravo i omogućavaju da se pravne norme međunarodnog prava neposredno primenjuju. Čim naša država ratifikuje ili pristupi međunarodnom sporazumu isti postaje naše nacionalno, unutrašnje pravo i može se primenjivati neposredno”.

Izvor: Jovanović, 2006: 5

U tom smislu, potpisivanje i ratifikovanje konvencija, poput Konvencije o eliminisanju svih oblika diskriminacije žena, ili Konvencije o pravima deteta, ili Konvencije Saveta Evrope o zaštiti dece od seksualnog iskorišćavanja i seksualnog zlostavljanja od strane Republike Srbije, znači da je država u obavezi da poštuje njihove odredbe, da primeni agendu i da dela u skladu sa ciljevima i odlukama tih međunarodnih dokumenata. U nastavku ovog poglavlja biće ukazano koji su međunarodni dokumenti obavezujući za države potpisnice, a koji pomažu u razumevanju određenih problema i daljoj razradi samih međunarodnih konvencija. Svi zajedno, međunarodne konvencije, ugovori, opšti principi, opšte preporuke, deklaracije i odluke, koji se analiziraju u ovom poglavlju, daju važan okvir za poštovanje ljudskih prava i borbu protiv diskriminacije i rodno zasnovanog nasilja kako na nivou država tako i na nivou rada u organizacijama i institucijama koje se bave pitanjima zaštite ljudskih prava.

U nastavku prvog dela ovog poglavlja biće ukazano na najznačajnije, ali svakako ne sve, međunarodne mehanizme u borbi za ravnopravnost žena i muškaraca, ravnopravnost drugih ranjivih društvenih grupa, kao i na najvažnije međunarodne mehanizme u borbi protiv rodno zasnovanog nasilja, da bi zatim bili ukratko predstavljeni mehanizmi na nivou Republike Srbije.

### **Konvencija o eliminisanju svih oblika diskriminacije žena (CEDAW)**

Konvencija o eliminisanju svih oblika diskriminacije žena (*The Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women*, u nastavku

skraćeno *CEDAW*) usvojena je na Generalnoj skupštini Ujedinjenih nacija 18. decembra 1979. godine, i u Preambuli naglašava veru u fundamentalna ljudska prava, dostojanstvo i vrednost ljudi, kao i u jednaka prava muškaraca i žena. Često se za *CEDAW* kaže da je to zapravo međunarodna povelja o ženskim pravima, na sličan način na koji je to Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima za ljudska prava u širem smislu. Sastoji se od Preambule i 30 članova u kojima se definiše šta znači diskriminacija žena i postavlja agenda za akciju na nacionalnom nivou (odnosno, nivou država potpisnica) koja bi trebalo da vodi ka eliminisanju, odnosno ukidanju svih oblika diskriminacije žena.

Odmah na početku Konvencije se definiše pojam **diskriminacije žena**: „'diskriminacija žena' označava svaku razliku, isključenje ili ograničenje u pogledu pola, što ima za posledicu ili cilj da ugrozi ili onemogući priznanje, ostvarenje ili vršenje od strane žena, ljudskih prava i osnovnih sloboda na političkom, ekonomskom, društvenom, kulturnom, građanskom ili drugom polju, bez obzira na njihovo bračno stanje, na osnovu ravnopravnosti muškaraca i žena" (član 1). I ova definicija diskriminacije žena je u osnovi svih drugih dokumenata Ujedinjenih nacija, ali takođe i mnogih antidiskriminativnih zakona država potpisnica.

Prihvatanjem i ratifikovanjem ove Konvencije države potpisnice se obavezuju da će preduzeti i sprovesti čitav niz mera koje imaju za cilj eliminaciju diskriminacije žena u svim oblicima, što uključuje: „da unesu princip ravnopravnosti muškaraca i žena u svoje nacionalne ustave ili odgovarajuće zakone”, ... „da usvoje odgovarajuće zakonske i druge mere, uključujući i sankcije kada je potrebno, kojima se zabranjuju svi vidovi diskriminacije žena”, ... „da uvedu pravnu zaštitu prava žena na ravnopravnoj osnovi s muškarcima i da preko nadležnih nacionalnih sudova i drugih javnih institucija obezbede efikasnu zaštitu žena od svakog postupka kojim se vrši diskriminacija”, ... „da preduzmu sve potrebne mere za otklanjanje diskriminacije žena od strane bilo kog lica, organizacije ili preduzeća” itd. (član 2).

*CEDAW* postavlja osnovu za ostvarivanje jednakosti između muškaraca i žena tako što se ženama obezbeđuje jednak pristup i jednake mogućnosti kada je reč o političkom i javnom životu (i tu se pominje pravo glasa u užem i širem smislu), ali i kada je reč o obrazovanju, zdravstvenoj zaštiti i zaposlenju. Države potpisnice se obavezuju da će preduzeti sve odgovarajuće mere, od zakonodavnih do privremenih specijalnih mera, da bi žene mogle da uživaju svoja ljudska prava i fundamentalne slobode (Zwingel, 2016).

Ova Konvencija je takođe prvi međunarodni dokument o ljudskim pravima koji afirmiše *reproduktivna prava žena* (član 11) i upozorava da kulture i tradicije predstavljaju uticajne faktore u oblikovanju rodni uloga i odnosa unutar porodica. Konvencija naglašava pravo žena da mogu da zatraže, promene ili zadrže svoju nacionalnost, kao i nacionalnost svoje dece. Države potpisnice se oba-

vezuju takođe na borbu protiv svih oblika trafikinga žena i eksploatacije žena. I sve države koje su potpisale i ratifikovale Konvenciju u zakonskoj su obavezi da primenjuju njene odredbe. To važi i za Republiku Srbiju, koja je ratifikovala Konvenciju 12. marta 2001. godine<sup>1</sup> i obavezala se na sprovođenje njenih principa i borbu protiv diskriminacije žena.

Zašto je bilo neophodno doneti ovu deklaraciju? Inicijatorke i inicijatori *CE-DAW* su smatrali da rodno neutralni simetričan pristup, koji je u ranijem periodu pokrivaio diskriminaciju na osnovu pola u drugim međunarodnim ugovorima, nije na odgovarajući način prepoznao rasprostranjenost diskriminacije žena na osnovu pola i da je zato bio neophodan međunarodni dokument koji podrazumeva asimetričan i rodno specifičan pristup (Byrnes, 2013). Zato se u Preambuli kaže da je zabrinjavajuće što i dalje opstaje diskriminacija žena uprkos brojnim međunarodnim paktovima i ugovorima koji garantuju ljudska prava, promovišu jednakost u pravima žena i muškaraca. Upravo zbog činjenice da u situacijama siromaštva i krize žene imaju najmanji pristup hrani, zdravstvenoj zaštiti, obrazovanju, usavršavanju i mogućnostima zapošljavanja itd., Preambula naglašava takozvani holistički pristup koji obuhvata građanska, politička, socijalna i ekonomska prava u cilju da se popravi situacija žena. Prepoznajući promene u tradicionalnim ulogama muškaraca i žena u društvima, veliki doprinos žena dobrobiti porodice i razvoju društva, kao i važan društveni značaj majčinstva i uloge oba roditelja u porodici i odgoju dece, Preambula postavlja transformativni pristup ženskim pravima i rodnoj ravnopravnosti. Odnosno, već u Preambuli vidimo da CEDAW ima transformativni pristup budući da povezuje jednaka prava, podršku društva i socio-kulturne elemente i da CEDAW ima holistički pristup jer povezuje građanska, politička, socijalna i ekonomska prava; i da, konačno, CEDAW ima rodno specifičan pristup jednakosti i nediskriminaciji (Holtmat, 2013).

CEDAW je kao rodno specifičan instrument moguće primeniti i na privatnu i na javnu sferu i zamišljen je prilično optimistično od strane brojnih teoretičara i teoretičarki prava kao konvencija koja ima najveći potencijal da obezbedi rodnu ravnopravnost. Kada je reč o nasilju prema ženama, CEDAW ne uvodi pojam *nasilja prema ženama*, odnosno nasilje bi se moglo shvatiti samo kao jedan vid diskriminacije, iako se o njemu eksplicitno ne govori, a takođe je *CEDAW* Komi-

---

<sup>1</sup> Na prvi pogled se čini da je Republika Srbija relativno kasno potpisala i ratifikovala Konvenciju o eliminisanju svih oblika diskriminacije žena, posebno imajući u vidu da Republika Srbija relativno brzo potpisuje međunarodna dokumenta iz oblasti ljudskih, ženskih i dečijih prava. Međutim, ne treba zaboraviti da je Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija potpisala 17. jula 1980. godine, a zatim i ratifikovala ovu Konvenciju 26. februara 1982, i da je ona bila obavezujuća za celokupnu teritoriju Jugoslavije. Po nestanku zajedničke države, sve dotadašnje republike, a sada samostalne države, ponovo su ratifikovale Konvenciju, a Republika Srbija je to učinila u martu 2001. godine.



tet, prepoznajući da nije dovoljno samo da se na taj način tretira nasilje prema ženama koje se događa svuda, i u razvijenim i nerazvijenim zemljama, doneo i jednu od Opštih preporuka UN Komiteta za eliminaciju svih oblika diskriminacije žena, koja se specifično bavi nasiljem, to je Opšta preporuka broj 19, zatim i Opštu preporuku broj 35 o rodno zasnovanom nasilju nad ženama, koja predstavlja ažuriranje Opšte preporuke 19.

## **Opšte preporuke Komiteta za eliminaciju diskriminacije žena broj 19 i 35**

Od donošenja Konvencije o eliminisanju svih oblika diskriminacije žena, aktivistkinje za ženska prava, feminističke teoretičarke prava i organizacije civilnog društva koje se bore protiv nasilja prema ženama insistiraju da je neophodno nasilje sagledati i dublje i preciznije nego što je to slučaj u opštijim formulacijama koje se tiču diskriminacije.

**Opšta preporuka broj 19 Komiteta za eliminaciju diskriminacije žena** doneta je 1992. godine jer je Komitet zaključio, iz periodičnih obaveznih izveštaja država potpisnica Konvencije, da one ne povezuju diskriminaciju žena, nasilje zasnovano na razlici polova i kršenje ljudskih prava i sloboda. Zato je Komitet smatrao da je neophodno da države uvedu stvarne mere u cilju suzbijanja svih oblika nasilja prema ženama. Opšta preporuka broj 19 predstavlja dublje tumačenje pitanja nasilja prema ženama u odnosu na opšte predstavljanje problema u glavnom tekstu *CEDAW* dokumenta. Zato se dopunjuje definicija diskriminacije žena iz Konvencije (član 1), koja je ranije navedena u ovom poglavlju.

### **OKVIR 8.2. Definicije diskriminacije i nasilja zasnovanog na razlici polova**

„Definicija diskriminacije uključuje nasilje zasnovano na razlici polova, to jest nasilje koje je usmereno prema ženi zato što je žena ili nasilje koje u većoj meri utiče na žene nego na muškarce. Ono uključuje dela koja nanose fizički, mentalni ili seksualni bol ili patnju, pretnje takvim delima, prinudu i druge vidove ograničavanja slobode...” (član 6).

„Nasilje zasnovano na razlici polova, koje šteti ili negira ženama uživanje ljudskih prava i fundamentalnih sloboda prema opštem međunarodnom pravu ili prema konvencijama o ljudskim pravima, jeste diskriminacija ... Ova prava i slobode uključuju:

- a) pravo na život;
- b) pravo da se ne bude žrtva mučenja ili okrutnog, nehumanog ili ponižavajućeg odnosa ili kazne;

- c) pravo na jednaku zaštitu prema humanitarnim normama za vreme međunarodnog ili unutrašnjeg oružanog sukoba;
- d) pravo na slobodu i bezbednost ličnosti;
- e) pravo na jednaku zakonsku zaštitu;
- f) pravo na ravnopravnost u porodici;
- g) pravo na najviši dostupan standard fizičkog i mentalnog zdravlja;
- h) pravo na pravedne i prihvatljive uslove rada” (član 7).

Izvor: UN Komitet za eliminaciju diskriminacije žena, 2005, Opšta preporuka broj 19

Pojam i problem *rodno zasnovanog nasilja prema ženama* tema je **Opšte preporuke UN Komiteta za eliminaciju diskriminacije žena broj 35**. U ovom dokumentu, rodno zasnovano nasilje nad ženama definiše se kao jedno od temeljnih društvenih, političkih i ekonomskih sredstava kojim se stalno iznova nastavlja podređena pozicija žena uz poštovanje muškaraca i njihovih stereotipnih uloga. Nasilje se prepoznaje kao najznačajnija prepreka u postizanju suštinske jednakosti između muškaraca i žena. Dakle, iako se „nasilje nad ili prema ženama”<sup>2</sup> koristi u velikom delu stručne literature, danas kao sinonim za „**rodno zasnovano nasilje prema ženama**”, smatra se da je ovaj drugi izraz širi jer ukazuje na fenomen koji je duboko ukorenjen u rodnoj nejednakosti i da su mnogi oblici nasilja nad ženama ukorenjeni u nejednakim odnosima moći između muškaraca i žena. Opšta preporuka broj 35 doneta je na dvadesetpetogodišnjicu Opšte preporuke broj 19, odnosno 2017. godine, i sadrži dalje smernice državama potpisnicama *CEDAW* u cilju ubrzavanja ukidanja rodno zasnovanog nasilja prema ženama.

Komitet ukazuje da, uprkos nesumnjivom napretku na nivou pojedinačnih država i na međunarodnom planu, rodno zasnovano nasilje prema ženama, bilo da ga je počinila država, međuvladine organizacije ili akteri koji ne pripadaju državi, uključujući privatna lica i oružane grupe, ostaje prodorno u svim zemljama sveta, uz visoke nivoe nekažnjavanja (član 6).

Član 14 Opšte preporuke broj 35 je naročito značajan jer naglašava da se u svakom upućivanju na žene kao one koje najviše pogađa rodno zasnovano nasilje

<sup>2</sup> Postoji razlika u terminima „nasilje nad ženama” i „nasilje prema ženama”. Naime, aktivistkinje koje se na terenu bave pitanjima nasilja naglašavaju da ako kažemo „nasilje nad...” mi time često žene ili decu ili neke druge žrtve nasilja postavljamo u poziciju objekta koji samo pasivno trpi nasilje. Sa druge strane, ako kažemo „nasilje prema...” žrtve nasilja se ne objektivizuju i računa se na njihovu moć delovanja i izlaženja iz situacije nasilja (zato se često koristi i termin „žene koje su preživele nasilje”). Na ovom mestu nije od suštinskog značaja ovo razlikovanje, ali se ono može naći u literaturi, kao što se može čuti i u govoru, i zato je važno da se na njega ukaže.

misli i na devojke, odnosno na devojčice i adolescentkinje koje su naročito važne u ovom poglavlju kada se govori o rodno zasnovanom nasilju prema deci u migracijama.

### OKVIR 8.3. Rodno zasnovano nasilje

„Rodno zasnovano nasilje pogađa žene tokom celog njihovog životnog ciklusa i, u skladu sa tim, upućivanja na žene u ovom dokumentu uključuju devojke. Ovo nasilje uzima višestruke oblike, uključujući dela ili propuste, smišljene ili koji verovatno mogu izazvati ili rezultovati smrću ili fizičkom, seksualnom, psihološkom ili ekonomskom štetom ili patnjom žene, pretnje takvim delima, uznemiravanje, prisilu i proizvoljno lišenje slobode.

Rodno zasnovano nasilje nad ženama je pod uticajem i često pogoršano kulturnim, ekonomskim, ideološkim, tehnološkim, političkim, verskim, socijalnim i faktorima životne sredine, kako je dokazano, između ostalog, u kontekstima izmeštanja, migracije, povećane globalizacije ekonomskih aktivnosti, uključujući globalne lance nabavke, ekstraktivne i 'of-šor' industrije, militarizaciju, stranu okupaciju, oružani sukob, nasilni ekstremizam i terorizam.

Rodno zasnovano nasilje nad ženama je takođe pogođeno političkim, ekonomskim i društvenim krizama, građanskim nemirima, *humanitarnim hitnim situacijama*, prirodnim katastrofama, uništenjem ili degradacijom prirodnih resursa...”

Izvor: UN Komitet za eliminisanje diskriminacije žena, 2017, član 14 (autorke su delove teksta naglasile italicom)

Za kontekst kriza naročito je značajan član 18, koji naglašava neke od oblika rodno zasnovanog nasilja prema ženama i devojka: „Povrede ženskog seksualnog i reproduktivnog zdravlja i prava, takve kao što su prinudne sterilizacije, prinudni abortusi, prinudna trudnoća, kriminalizacija abortusa, uskraćivanje ili odlaganje bezbednog abortusa i nege posle abortusa, prinudno održavanje trudnoće, zloupotreba i maltretiranje žena i devojaka traženjem informacija o seksualnom i reproduktivnom zdravlju, roba i usluga, su oblici rodno-zasnovanog nasilja koje u zavisnosti od okolnosti može da pređe u torturu ili surovo, neljudsko ili degradirajuće postupanje” (član 18). Član 20. upozorava da se „[r]odno-zasnovano nasilje nad ženama ... javlja u svim prostorima i sferama ljudske interakcije, bilo javnim ili privatnim. Ono uključuje porodicu, zajednicu, javne prostore, radna mesta, dokolicu, politiku, sport, zdravstvene službe, obrazovne postavke i njihovu redefiniciju putem tehnološki podržanih okruženja, kao što su savremeni oblici nasilja koji se dešavaju na Internetu i u digitalnim prostorima” (član 20).

Jedna od glavnih preporuka Komiteta državama potpisnicama je sledeća: „Komitet ... preporučuje da Države potpisnice preduzmu ... mere u oblastima sprečavanja, zaštite, krivičnog gonjenja, kažnjavanja i nadoknade; sakupljanja podataka i praćenja i međunarodne saradnje radi ubrzanja ukidanja rodno zasnovanog nasilja nad ženama. Sve te mere treba da se praktično sprovedu uz pristup koji se fokusira na žrtvu/preživelog, priznajući žene kao nosioce prava i promovišući njihovu moć delovanja i autonomiju, uključujući evoluirajuću sposobnost devojaka, od detinjstva do adolescencije. Takođe, te mere treba da budu oblikovane i praktično sprovedene uz učešće žena i uzimajući u obzir naročitu situaciju žena pogođenih isprepletanim oblicima diskriminacije” (član 28; autorke su delove teksta naglasile italikom).

Opšte preporuke UN Komiteta za eliminisanje diskriminacije žena broj 19 i 35 daju, prema tome, dublje tumačenje i dopunu opštih odredaba CEDAW konvencije. One su takođe od izuzetnog značaja za rad sa žrtvama rodno zasnovanog nasilja u migracijama. Međutim, za razliku od CEDAW, opšte preporuke nisu obavezujuće za države koje su potpisale i ratifikovale Konvenciju, pa zato opšte preporuke treba posmatrati kao meko pravo, iako to ne znači da one nisu važan deo međunarodnog okvira koji, u ovom slučaju, štiti žene i devojčice. Takođe, uvođenje termina rodno zasnovano nasilje u Opštoj preporuci broj 35 pomaže daljem i dubljem razumevanju tog oblika nasilja kao društvenog, pre svega, a ne samo pojedinačnog problema. Rodno zasnovano nasilje, prema tome, zahteva sveobuhvatne odgovore koji sežu dalje od specifičnih događaja, pojedinačnih počinitelaca i žrtvi.

## UN Deklaracija o eliminaciji nasilja prema ženama

Generalna skupština Ujedinjenih nacija u decembru 1993. godine usvojila je **Deklaraciju o eliminaciji nasilja prema ženama** (Declaration on the Elimination of Violence Against Women, skraćeno DEVAW). Iako nije obavezujuća za države članice UN, ova deklaracija postavlja međunarodne norme koje su i inače države potpisnice CEDAW konvencije prepoznale kao ključne u borbi protiv svih oblika diskriminacije prema ženama. Ova deklaracija još jednom naglašava da nasilje prema ženama nije samo jedno od najgrubljih kršenja ljudskih prava žena, devojaka i devojčica, već i najveća prepreka u ostvarivanju svih ostalih ljudskih prava žena i devojaka, koje onda kao takvo ne može da pripada takozvanoj nepolitičkoj sferi privatnosti, već pitanjima ljudskih prava.

U ovoj Deklaraciji, odnosno Rezoluciji Generalne skupštine UN, „nasilje prema ženama” se definiše kao „svaki akt polno zasnovanog nasilja koji rezultira ili može da ima za rezultat fizičku, seksualnu ili psihičku štetu ili patnje žena, uključujući pretnje takvim aktima, ograničenje ili proizvoljno lišavanje slobode, bez obzira da li proizlazi iz javnog ili privatnog života” (član 1). Dodatno, u

Preambuli se ukazuje da ovaj oblik nasilja predstavlja „manifestaciju istorijski nejednakih odnosa moći između muškaraca i žena, što je vodilo u dominaciju nad i diskriminaciju prema ženama od strane muškaraca i sprečavanju njihovog punog razvitka, i da je nasilje prema ženama jedan od suštinskih društvenih mehanizama koji žene prinudno stavlja u podređen položaj u poređenju sa muškarcima. ... [N]eke grupe žena, kao one koje pripadaju manjinskim grupama, žene starosedeoeci, *žene izbeglice, migrantkinje*, žene koje žive u seoskim ili udaljenim zajednicama, siromašne žene, žene u zatvorskim ili sličnim institucijama, *ženska deca*, žene sa invaliditetom, starije žene i *žene u situaciji oružanog sukoba*, posebno izložene nasilju” (član 38; autorke su naglasile delove teksta italicom).

Deklaracija poziva države na odgovornost u smislu da „treba da osude nasilje prema ženama i ne treba pri tom da se pozivaju ni na kakve običaje, tradiciju, religijska ili druga mišljenja da bi izbegle svoje obaveze u pogledu njegove eliminacije. Države treba da primene bez odlaganja sva odgovarajuća sredstva u politici eliminacije nasilja prema ženama... Da usvoje odgovarajuće mere ... radi promene društvenih i kulturnih modela ponašanja muškaraca i žena radi eliminacije predrasuda, običaja i svih drugih praksi baziranih na ideji inferiornosti ili superiornosti bilo kog od polova, kao i na stereotipnim ulogama muškaraca i žena” (član 4).

Ova Deklaracija takođe ukazuje i na odgovornosti različitih UN tela i agencija u smislu unapređenja saradnje između različitih aktera u jednoj državi, podizanja svesti o nasilju prema ženama, izrade analiza i praćenja trendova, kao i da „razmatraju problem eliminisanja nasilja prema ženama kao odgovarajući u ispunjenju svojih ovlašćenja zajedno sa poštovanjem primene instrumenata ljudskih prava” (član 5; UNHCR, 2008: 351).

## **Pekinška deklaracija i Platforma za akciju**

**Pekinška deklaracija i Platforma za akciju** usvojene su posle četvrte svetske konferencije o ženama, u organizaciji Ujedinjenih nacija, 1995. godine. Ujedinjene nacije posmatraju Pekinšku deklaraciju i Platformu za akciju „vizionarskom agendom za osnaživanje žena. ... I dalje najsveobuhvatnijim globalnim okvirom za javne politike i nacrtom za akciju” (UN Women, 2014: 3) kada je reč o borbi za ravnopravnost i ljudska prava žena i devojčica u celom svetu. Deklaracija i Platforma za akciju rezultat su debata i dogovora sa konferencije na kojoj su učestvovali predstavnici 189 vlada, ali i preko 30.000 predstavnica i predstavnika organizacija civilnog društva iz svih delova sveta. Platforma za akciju pokriva **12 kritičnih tema**: siromaštvo, obrazovanje, zdravlje, nasilje, oružani konflikt, ekonomiju, moć i donošenje odluka, institucionalne mehanizme, ljudska prava, medije, životnu sredinu i devojčice.

U ovom obimnom dokumentu se jednim delom ponavljaju definicije i rešenja iz drugih UN dokumenata, konvencija i deklaracija u cilju eliminisanja diskriminacije žena, borbe protiv nasilja prema ženama i za svet u kojem će muškarci i žene biti ravnopravni, ali se takođe postavlja i platforma za akciju na nivou međunarodne zajednice i pojedinačnih država u cilju unapređenja položaja žena širom sveta. Poseban deo Deklaracije, kao i Platforme za akciju posvećen je definisanju nasilja nad ženama, kao i strateškim ciljevima u borbi protiv nasilja nad ženama. Za ovo poglavlje je od značaja šta se sve ubraja u nasilje prema ženama, iako se naglašava da ovim spiskom nisu iscrpljeni svi oblici nasilja.

#### OKVIR. 8.4. Nasilje nad ženama

„[N]asilje nad ženama obuhvata, ali ne i samo, sledeće:

- a) fizičko, seksualno i psihološko nasilje do kog dolazi u porodici, uključujući tuču, seksualno zlostavljanje ženske dece u domaćinstvu, nasilje u vezi sa mirazom, bračno silovanje, odsecanje ženskih genitalija i druge tradicionalne postupke koji škode ženama, nasilje koje ne dolazi od bračnog druga i nasilje u vezi sa eksploatacijom;
- b) fizičko, seksualno i psihološko nasilje do kog dolazi u široj zajednici, uključujući silovanje, seksualno zlostavljanje, seksualno maltretiranje i zaplašivanje na poslu, u obrazovnim institucijama i na drugim mestima, trgovinu ženama i prisilnu prostituciju;
- c) fizičko, seksualno i psihološko nasilje počinjeno ili prećutno odobravano od strane države, gde god da do njega dolazi.

... Drugi akti nasilja nad ženama obuhvataju nasilje nad ljudskim pravima žena u situacijama oružanog sukoba, posebno ubistvo, sistematsko silovanje, seksualno ropstvo i nasilna trudnoća.

... Akti nasilja nad ženama, takođe, obuhvataju nasilnu sterilizaciju i nasilni prekid trudnoće, nasilno korišćenje kontraceptivnih sredstava, ubijanje ženske dece i prenatalni izbor pola.

... Neke grupe žena, kao što su žene koje pripadaju manjinama, žene starosedeci, žene izbeglice, migrantkinje, uključujući i zaposlene žene migrantkinje, žene koje žive u siromaštvu u seoskim i udaljenim sredinama, žene bez sredstava za egzistenciju, žene u institucijama ili u zatvoru, ženska deca, invalidne žene, starije žene, žene izmeštena lica, žene povratnice, žene koje žive u siromaštvu i žene u situacijama oružanih sukoba, strane okupacije, rata i agresije, građanskog rata, terorizma, uključujući i uzimanje talaca, takođe su veoma ugrožene nasiljem.”

## Konvencija Saveta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici: Istanbulska konvencija

U Evropskoj uniji se pitanje nasilja prema ženama prvi put ozbiljno zvanično razmatralo 1985. godine kada je Komitet ministara Saveta Evrope usvojio Preporuku 85(4) o nasilju u porodici, da bi tek 1993. na Trećoj ministarskoj konferenciji u Rimu bila usvojena Deklaracija o politici suprotstavljanja nasilju prema ženama u demokratskoj Evropi.

Tek posle 2000. godine Savet Evrope počinje posvećenije da pristupa problemu rešavanja nasilja prema ženama, i to tako što usvaja veliki broj preporuka i rezolucija. Problem sa svim ovim preporukama, kao i sa, na primer, Opštim preporukama UN Komiteta za eliminisanje diskriminacije žena, sastoji se u tome što države često ovakve dokumente doživljavaju kao neobavezujuće, i zato se na nivou Evrope, odnosno u Komitetu ministara Saveta Evrope zaključilo 2007. da je neophodno da se izradi pravno obavezujući međunarodni dokument u cilju prevencije i borbe protiv nasilja prema ženama i partnerskog nasilja.

U decembru 2008. godine Parlamentarna skupština Saveta Evrope formirala je *ad hoc* Komitet za prevenciju i borbu protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici, čiji je zadatak bio da izradi tekst **Konvencije o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i u porodici**. Ova Konvencija, koju je Komitet ministara Saveta Evrope usvojio 7. aprila 2011. u Istanbulu, zbog čega se i zove **Istanbulska konvencija**, stupila je na snagu 1. avgusta 2014. godine i predstavlja prvi pravnoobavezujući međunarodni dokument u Evropi koji se bavi pitanjem prevencije nasilja prema ženama, zaštitom žrtava, kažnjavanjem učinilaca, i trenutno predstavlja najnapredniji međunarodni instrument za zaštitu ženskih ljudskih prava. Republika Srbija je bila među prvih deset članica Saveta Evrope koja je ratifikovala Istanbulsku konvenciju 31. oktobra 2013. godine. Ratifikovanje Istanbulske konvencije znači da se na njene odredbe mogu direktno pozvati građanke i građani koji traže zaštitu, profesionalci u svom radu i zakonodavac u cilju usklađivanja zakona Srbije sa odredbama ove Konvencije.

Istanbulska konvencija svakako predstavlja najznačajniji međunarodni dokument kada je reč o nasilju prema ženama, jer samo u EU, prema zvaničnim podacima, 33% žena je doživelo fizičko i/ili seksualno nasilje u periodu starosti od 15 godina pa naviše (FRA, 2015: 21), što je u skladu sa podacima za ceo svet, odnosno smatra se da je jedna od tri žene u svetskoj populaciji žrtva fizičkog i/ili seksualnog nasilja u nekom periodu svog života (IASC, 2005: 3). Međutim, kada se rade ovakva istraživanja uvek se naglašava da se radi o zvaničnim podacima, što znači da su slučajevi zvanično prijavljeni i da je u stvarnosti situacija daleko teža, pošto se najveći broj slučajeva nasilja (onih koji se događaju najčešće u sferi privatnosti doma) ne prijavljuju. Ono što je zanimljivo u vezi Istanbulske konvencije jeste da je ona otvorena i za međunarodne organizacije, poput EU,



i za države koje nisu članice Saveta Evrope, pošto ima univerzalnu aspiraciju. Istanbulska konvencija je rezultat dugog procesa podizanja svesti o problemu nasilja prema ženama u Evropi i na međunarodnom nivou i jednu od presudnih uloga u podizanju svesti o raširenosti rodno zasnovanog nasilja imali su feministički pokreti širom Evrope i feminističke organizacije i grupe civilnog društva koje se prvenstveno bave pitanjima nasilja prema ženama i radom sa žrtvama.

U Preambuli Konvencije se naglašava činjenica koja se prenosi iz UN konvencija, deklaracija i drugih akata, odnosno da je nasilje prema ženama manifestacija istorijskih nejednakih odnosa moći između muškaraca i žena, koji su doveli do dominacije muškaraca i njihove diskriminacije žena. Preambula takođe prepoznaje *strukturnu* prirodu nasilja, što znači da je ono ukorenjeno u društvima i da se kao takvo mora eliminisati (Savet Evrope, 2011: 3).

### OKVIR 8.5. Određenje nasilja prema ženama i nasilja u porodici u Istanbulskoj konvenciji

Istanbulska konvencija jasno definiše i pravi razliku između nasilja prema ženama i nasilja u porodici koje može da pogodi žene ali i decu, muškarce i starije osobe.

- **Nasilje prema ženama** se definiše kao kršenje ljudskih prava i kao oblik diskriminacije žena, koja uključuje sve činove rodno zasnovanog nasilja koji rezultiraju fizičkim, seksualnim, psihološkim ili ekonomskim povređivanjem žena, uključujući tu i pretnje takvim aktovima, prisilu, namerno lišavanje slobode, bilo da se događa u javnom ili privatnom životu.
- Definicija **nasilja u porodici** se ne odnosi samo na činove nasilja prema ženama, već se odnosi na svaku vrstu fizičkog, seksualnog, psihološkog i ekonomskog nasilja koje se događa unutar porodice ili doma/domaćinstva ili između bivših ili sadašnjih bračnih partnera ili partnera, bilo da počinitelj nasilja živi ili ne zajedno sa žrtvom.

Izvor: Savet Evrope, 2011: član 3

Mnoge feminističke teoretičarke smatraju da neutralna formulacija definicije nasilja u porodici (član 3b) zanemaruje rodni aspekt nasilja u porodici i da, kao takva, predstavlja ishod političkog kompromisa a ne jasno razumevanje društvenog problema nasilja prema ženama. Bez obzira na slabosti i moguće kritike Konvencije, tekst je inovativan jer jasno ukazuje da je nasilje u porodici jedan od oblika nasilja prema ženama. Takođe, pravno gledano, Konvencija ne previđa činjenicu da su žene većina, iako ne i jedine žrtve nasilja unutar doma/



domaćinstva i, prema Konvenciji, države potpisnice imaju zakonsku obavezu u pogledu žena i preporučuje im se da primene Konvenciju na sve žrtve nasilja u porodici.

Konvencija od država potpisnica zahteva da **kriminalizuje ponašanja** koja se odnose na nasilje prema ženama i u porodici, *bilo da su ta ponašanja već uključena ili ne u pojedine krivične zakone*. Ova ponašanja uključuju: prisilne brakove, genitalno sakaćenje, prisilne abortuse, proganjanje, seksualno uznemiravanje, fizičko i psihičko nasilje i seksualno nasilje. Konvencija takođe zahteva od država potpisnica da omoguće krivično gonjenje akata nasilja koji su pokriveni Konvencijom, a da se kultura, običaji, religija, tradicija ili takozvana „čast” ne posmatraju kao opravdanje takvih činova. Nema opravdanja ni za „tvrdnje da je žrtva prekršila kulturne, verske, društvene ili tradicionalne norme, odnosno običaje prikladnog ponašanja” (član 42, stav 1).

Kada je reč o **prevenciji i merama zaštite**, države moraju da promovišu „promene u društvenim i kulturnim obrascima ponašanja muškaraca i žena kako bi se eliminisali običaji, tradicije i druge prakse koje se zasnivaju na ideji inferiornosti žena ili na stereotipnim ulogama za žene i muškarce” (član 12). Države takođe moraju da **obezbede usluge podrške žrtvama nasilja**, što uključuje i pravno i psihološko savetovanje, finansijsku pomoć, smeštaj, obrazovanje, obuku i pomoć u nalaženju zaposlenja (član 20), specijalizovane usluge podrške (član 22), sigurne kuće ili skloništa (član 23), sos telefone (član 24). Da bi implementirale Konvenciju, države moraju da alociraju značajna sredstva i ljudske resurse i da na taj način stvore jasne zakonske obaveze kada je reč o budžetu i javnoj potrošnji.

Međunarodne konvencije koje se na različite načine bave pitanjima diskriminacije žena i devojčica i pitanjima rodno zasnovanog nasilja svakako jesu nužne, ali ne i dovoljne u borbi protiv rodno zasnovanog nasilja, a isto važi i za nacionalne i regionalne mehanizme. Međutim, iako zakon svakako nije dovoljan da odredi promene u kulturnim obrascima, a koje su nužne da bi se eliminisalo *strukturno nasilje* prema ženama, on svakako u svetu u kome živimo jeste nužan instrument da bi se bar o takvoj promeni razmišljalo i da bi se ona promovisala.

U poglavlju VI, „Rod i vulnerabilnost”, ukazano je da Istanbulska konvencija uvodi i definiciju roda u značenju društveno određene uloge, ponašanja, aktivnosti i atribute koje dato društvo smatra prikladnim za žene i muškarce (član 3, stav v), dok je u ovom poglavlju ukazano na definicije nasilja prema ženama i nasilja u porodici. Dodatno, sledeći već pomenutu praksu iz Opšte preporuke Komiteta UN za eliminisanje diskriminacije žena broj 35, i Istanbulska konvencija pod pojam „žena” uključuje „devojke ispod 18 godina starosti” (član 3, stav đ).

Istanbulska konvencija posvećuje svoje sedmo poglavlje **pitanjima migracija i azila** (odnosno članove 59, 60 i 61), gde se utvrđuje da se države

potpisnice obavezuju da žrtvi nasilja obezbede boravišni status ako njen boravišni status zavisi od supružnika ili partnera u skladu sa njihovim nacionalnim zakonodavstvom. Takođe, obaveza potpisnica je da omoguće obustavljanje postupka proterivanja žrtve nasilja kada je on pokrenut u vezi boravišnog statusa koji zavisi od supružnika ili partnera. Dodatno, Konvencija predviđa da rodno zasnovano nasilje nad ženama treba da bude tretirano kao oblik proganjanja u skladu sa Ženevskom konvencijom o statusu izbeglica i da, ukoliko je rodno zasnovano nasilje izazvano zbog bilo koje karakteristike koja inače predstavlja osnovu za progon, kako je definisan Ženevskom konvencijom, žrtva ima pravo da joj se prizna status izbeglice. Države potpisnice su u obavezi da naprave rodno osetljive procedure prijema, podrške i uputstva za sve osobe koje traže azil i, konačno, Istanbulska konvencija predviđa zabranu proterivanja za žrtve rodno zasnovanog nasilja, odnosno povratka u matičnu državu, gde bi mogle biti podvrgnute mučenju i kažnjavanju (članovi 59, 60, 61; Vukašin et al., 2015: 79–80).

Inovativnost i sveobuhvatnost Istanbulske konvencije, kada je reč o prevenciji i borbi protiv rodno zasnovanog nasilja, dovele su i do priličnog otpora u nekim državama gde su na vlasti konzervativne partije koje u njoj vide pretnju za tradicionalnu strukturu porodice, odnosno da naglašavanje borbe protiv rodnih stereotipa i zalaganje za rodnu jednakost zapravo vodi eliminisanju takozvanih tradicionalnih uloga muškaraca i žena. Konvencija zaista dovodi u pitanje običaje i tradicije koji podrazumevaju da se žene tretiraju kao inferiorna bića i to je verovatno jedna od prvih međunarodnih i obavezujućih deklaracija koja na taj način onemogućava da se kultura, tradicija i običaji koriste kao olakšavajuća okolnost za počiniocce nasilja. Sa ovom Konvencijom otvaraju se važna pitanja rodno zasnovanog nasilja i ne zatvaraju se oči pred diskriminacijom žena i nasiljem koje doživljavaju u ime kulture, tradicije i običaja, što je čini velikim iskorakom u odnosu na mnoge nacionalne strategije i utoliko važnijom jer ima za cilj da bude obavezujući dokument za celu Evropu, ali i šire.

## Konvencija Ujedinjenih nacija o pravima deteta

Pored Konvencije Ujedinjenih nacija o eliminisanju svih oblika diskriminacije žena (*CEDAW*), **Konvencija o pravima deteta** iz 1989. godine, zajedno sa Fakultativnim protokolom iz 2000, predstavlja drugu najznačajniju konvenciju UN u okviru međunarodnog humanitarnog prava koje se specifično bave diskriminacijom žena, pravima deteta i nasilja prema ženama i decom. Pošto je ova Konvencija predmet razmatranja u gotovo svim poglavljima ove knjige, fokus će ovde biti na pitanjima rodno zasnovanog nasilja i ranjivih grupa dece. Konvencija o pravima deteta je najviše ratifikovana konvencija Ujedinjenih nacija i predstavlja važan mehanizam zaštite za devojčice i dečake u migracijama (UNHCR, 2008: 342).

Konvencija počiva na četiri principa: princip nediskriminacije, princip najboljeg interesa deteta, pravo na život, opstanak i razvoj i prava deteta na participaciju (članovi 2, 3, 6 i 12). Kada je u pitanju princip nediskriminacije, Konvencija zabranjuje, pored diskriminacije na osnovu pola, i diskriminaciju na osnovu rođenja i drugog statusa (član 2), i Konvencija se primenjuje i na decu izbeglice, decu u migracijama, raseljenu decu, kao i onu koja traže status azilanta, što znači da su države potpisnice u obavezi da i njima obezbede sva prava. Princip najboljeg interesa deteta se odnosi i na odluke koje se tiču pojedinačnog deteta, ali i na pitanja javnih politika i odluka koje utiču na grupu dece. Pravo na život, opstanak i razvoj integriše kompleksne i međusobno uvezane zahteve za obezbeđenje bio-psiho-socijalnih preduslova za optimalan razvoj deteta, što ima brojne specifičnosti u kontekstu migracija. Pravo deteta na participaciju razmatra se u velikom delu teksta Konvencije, a u članu 12. se precizira da države potpisnice treba da poštuju pravo deteta koje je sposobno da formira sopstveno mišljenje, da ga slobodno izrazi po svim pitanjima koja se tiču njegovog života, i da tom mišljenju treba da se pokloni dužna pažnja u skladu sa detetovim godinama i stepenom zrelosti. Ovo pravo je dopunjeno i pravima koja su od izuzetnog značaja u kontekstu migracija, kao što su ona koja se tiču pristupa informacijama i slobode izražavanja, mišljenja, svesti i veroispovesti, kao i pravo na slobodno udruživanje (članovi 12, 13, 14, 15, 17). Deca sa invaliditetom takođe imaju pravo da učestvuju u donošenju odluka koje se tiču njihovog života (član 23).

Čitav niz odredaba Konvencije bavi se zabranom kršenja prava dece i ove odredbe su od velikog značaja u radu sa decom u migracijama, i dečacima i devojčicama koje su žrtve nasilja.

### **OKVIR 8.6. Zaštita deteta od nasilja**

„Strane ugovornice će preduzeti odgovarajuće zakonske, administrativne, socijalne, obrazovne mere za zaštitu deteta od svih oblika fizičkog ili mentalnog nasilja, povređivanja ili zlostavljanja, zapostavljanja ili nemarnog postupanja, maltretiranja, eksploatacije, uključujući seksualno zlostavljanje” (član 19).

Države potpisnice su dužne da zaštite decu „od svih oblika seksualnog iskorišćavanja i seksualnog zlostavljanja”, uključujući i prostituciju i pornografiju (član 34), trgovinu decom (član 35), kao i svih drugih oblika iskorišćavanja dece koji su štetni po dobrobit deteta (član 36).

Posebna pažnja se poklanja merama koje „podstiču fizički i psihološki oporavak i društvenu reintegraciju deteta žrtve ... koje će se vršiti u uslovima koji podstiču zdravlje, samopoštovanje i dostojanstvo deteta” (član 39).

Pored devojčica, kao specifično ranjiva grupa dece prepoznaju se deca se invaliditetom i deca izbeglice. Kada je reč o deci sa invaliditetom, Konvencija nalaže državama potpisnicama da obezbede deci sa invaliditetom „delotvoran pristup i sticanje obrazovanja, obuke, zdravstvene zaštite, usluga rehabilitacije, pripremu za zapošljavanje i mogućnosti rekreacije na način koji vodi postizanju najviše moguće socijalne integracije i individualnog razvoja deteta, uključujući njegov kulturni i duhovni razvoj” (član 23), dok, kada je reč o deci izbeglicama, Konvencija naglašava da dete koje traži status izbeglice ili se smatra izbeglicom, „bilo da je bez pratnje, bilo da je u pratnji roditelja ili neke druge osobe, [treba da] dobije odgovarajuću zaštitu i humanitarnu pomoć” (član 22).

Važnu dopunu Konvenciji predstavlja i **Fakultativni protokol o prodaji dece, dečijoj prostituciji i dečijoj pornografiji** Komiteta za prava deteta Ujedinjenih nacija iz 2000. godine, koji naglašava ranjivost devojčica koje su „neproporcionalno zastupljene među seksualno korišćenima” (UNICEF, 2004b: 55). Fakultativni protokol naglašava važnost mera koje bi trebalo da vode ukidanju svih tradicionalnih praksi koje su štetne po zdravlje dece (član 24 (3)), a kojima su opet više izložene devojčice od dečaka.

### **Opšti komentar broj 6 Komiteta za prava deteta: postupanje sa decom bez pratnje i razdvojenom decom van zemlje porekla**

Svi opšti komentari Komiteta za prava deteta, iako nisu obavezujući za države, predstavljaju koristan mehanizam za podizanje svesti i lobiranje za zaštitu dece. U ovom poglavlju je važan **Opšti komentar broj 6**, iz 2005. godine, koji za svoju temu ima postupanje sa decom bez pratnje i razdvojenom decom van zemlje porekla. U tekstu Opšteg komentara se prepoznaje i naglašava razlika između dečaka i devojčica, koja vodi većem riziku kojem su izložene devojčice u migracijama, njihovoj većoj vulnerabilnosti i izloženosti rodno zasnovanom nasilju.

#### **OKVIR 8.7. Rizici za nepraćene i razdvojene devojčice i dečake**

„[D]eca bez pratnje i razdvojena deca [su] izložena većem riziku od, između ostalog, seksualnog iskorišćavanja i zlostavljanja... Ova deca su predmet diskriminacije i oduzima im se pravo na dostupnost hrane, stanovanja, zdravstvenih usluga i obrazovanja. Devojčice bez pratnje ili razdvojena ženska deca suočavaju se sa posebnim rizikom od nasilja zasnovanog na rodnoj pripadnosti, uključujući i nasilje u porodici.”

Kao i u Konvenciji o pravima deteta koja naglašava ključnu ulogu koju ima obrazovanje za svu decu, i u ovom dokumentu se naglašava da je dostupnost obrazovanja od ključnog značaja i za svako dete bez pratnje, a posebno za devojčice bez pratnje i razdvojene devojčice, kao i za decu sa invaliditetom (par. 41). Devojčice bez pratnje se prepoznaju kao posebno ranjive kada su u pitanju zdravstvene usluge, usluge lečenja i oporavka zato što su „posebno podložne marginalizaciji, siromaštvu i patnji” i zato što su „mnoge ... bile izložene nasilju zasnovanom na rodu” (par. 47).

Devojčice bez pratnje ili razdvojene devojčice su takođe pod najvećim rizikom da postanu žrtve trgovine decom, uključujući i trgovinu u cilju seksualne eksploatacije (ibid.: par. 50), naglašava se njihova ranjivost na seksualno nasilje u oružanim snagama tokom kriza, bilo tako što se eksploatišu za pružanje seksualnih usluga vojnicima ili preko prisiljavanja na brak sa vojnicima (par. 56, par. 59). Takođe, kao jedan od najvažnijih oblika nasilja zasnovanog na polnoj pripadnosti kada je reč o devojčicama u migracijama prepoznaje se „genitalno sakaćenje devojčica” (par. 74).

## **Konvencija Saveta Evrope o zaštiti dece od seksualnog iskorišćavanja i seksualnog zlostavljanja**

Savet Evrope donosi 2007. godine svoj najobuhvatniji i obavezujući dokument za države potpisnice kada je reč o zaštiti dece od seksualnog iskorišćavanja i seksualnog zlostavljanja, koje je prepoznato kao jedno od najtežih oblika rodno zasnovanog nasilja. Poput Istanbulske konvencije, i ova Konvencija ima za cilj i prevenciju i borbu protiv ove specifične vrste rodno zasnovanog nasilja usmerenog ka deci, predviđa zaštitu prava žrtava i dalje unapređenje multisektorske saradnje kako unutar samih država potpisnica tako i na međunarodnom nivou. Konvencija postavlja mere prevencije, koje uključuju i obrazovanje dece o seksualnom iskorišćavanju i eksploataciji, ali i nadzor nad počiniocima nasilja, kao i obuku i podizanje nivoa svesti o seksualnom nasilju prema deci kako u široj zajednici tako i kod lica koja rade sa decom (Savet Evrope, 2007; Vukašin et al., 2015: 78).

Konvencija određuje i procedure za razgovor sa detetom koje je preživelo nasilje, koje su od velike važnosti, a prikazane su u Okviru 8.8.

### **OKVIR 8.8. Procedure Konvencije Saveta Evrope o zaštiti dece od seksualnog iskorišćavanja i seksualnog zlostavljanja za razgovor sa detetom koje je preživelo nasilje**

„Svaka strana preduzeće sve neophodne zakonodavne ili druge mere kako bi osigurala da: razgovori sa detetom mogu da se odvijaju bez neopravdanog odlaganja odmah pošto su nadležnim organima prijavljene činjenice (u vezi sa slučajem);

razgovori sa detetom odvijaju se, kada je to neophodno, u prostorijama koje su projektovane ili prilagođene za te svrhe;  
razgovore sa detetom obavljaju profesionalci koji su obučeni u te svrhe; ista lica, ako je to moguće i u slučaju da je to pogodno, vode sve razgovore sa detetom;

broj razgovora je ograničen na najmanju moguću meru, onoliko koliko je to neophodno u cilju krivičnog postupka;

dete može biti u pratnji svog pravnog zastupnika ili, gde je to pogodno, odraslog lica koje samo izabere, sem ukoliko je, kada je reč o tom licu, doneta obrazložena odluka o suprotnom.

... Svaka strana preduzeće sve neophodne zakonodavne ili druge mere kako bi osigurala da svi razgovori sa žrtvom ili, gde je to pogodno, razgovori sa detetom-svedokom, mogu biti snimljeni kao video-zapis i da ti video-zapisi razgovora mogu biti prihvaćeni kao dokaz u sudskom postupku, u skladu sa pravilima unutrašnjeg prava te strane ...”

Izvor: Savet Evrope, 2007: član 35

Konvenciju Saveta Evrope o zaštiti dece od seksualnog iskorišćavanja i seksualnog zlostavljanja potpisale su sve članice Saveta Evrope, uključujući i Republiku Srbiju. Budući da ovaj dokument ima i univerzalnu aspiraciju, otvoren je i za države koje nisu članice Saveta Evrope, pa je jedna od potpisnica i Tunis, što ukupno daje zbir od 48 država koje su potpisale i ratifikovale ovaj dokument.

## Konvencija Ujedinjenih nacija o pravima osoba sa invaliditetom

Diskriminacija osoba sa invaliditetom prepoznata je u velikom broju međunarodnih dokumenata koji imaju za cilj da tu diskriminaciju eliminišu. Osobe sa invaliditetom su deo svakog društva, dok se stavovi prema invalidnosti razlikuju u različitim kulturama (pošto je i ona društveno i kulturno proizvedena), kao i sam pojam invalidnosti. Međutim, upravo od tih stavova i zavisi stepen uključenosti ili isključenosti određenih društvenih grupa iz šire zajednice. Generalna skupština Ujedinjenih nacija je 2006. godine usvojila **Konvenciju o pravima osoba sa invaliditetom** i ona predstavlja obavezujući dokument za države potpisnice, među kojima je i Republika Srbija.

U ovom poglavlju je pitanje diskriminacije i nasilja prema osobama sa invaliditetom postavljeno u relativno uzak kontekst, odnosno u kontekst žena i dece u migracijama, imajući u vidu da se smatra da danas u svetu živi više od jedne milijarde ljudi sa nekim oblikom invaliditeta, da je veći procenat žena sa invaliditetom u ukupnoj svetskoj populaciji i da, konačno, situacije velikih kriza taj procenat povećavaju.

Pošto je već u poglavlju VI, „Rod i vulnerabilnost”, ukazano na složene mehanizme diskriminacije i marginalizacije na osnovu različitih osa, a ne samo jedne, kao što je rod, ali i da najveći broj nejednakosti postoji i pre krize, koje se onda usložnjavaju i povećavaju tokom krize, jasno je da žene i devojčice sa invaliditetom predstavljaju ranjivu grupu i pre i tokom kriza.

### **OKVIR 8.9. Ranjivost žena i devojčica sa invaliditetom pre i tokom kriza**

„Žene i devojčice sa invaliditetom mogu da pate od višestruke diskriminacije na osnovu svog pola, starosti i roda, kao i na osnovu invaliditeta. Devojčice sa invaliditetom imaju manju šansu da budu registrovane na rođenju. Veća je verovatnoća da će žene i devojčice sa invaliditetom biti isključene iz skloništa, iz sistema obrazovanja i mogućnosti za obuku za neki posao. One mogu da budu zanemarene, izolovane, napuštene, ili fizički i seksualno zlostavljane. Takva pozicija ih stavlja i u daleko veći rizik od infekcije HIV-om, odnosno od AIDS-a”.

Položaj žena i devojčica sa invaliditetom se pogoršava u kontekstu kriza i u situacijama kada su one prinuđene da ga napuste, pa su konkretno devojčice sa invaliditetom u migracijama i izbeglištvu daleko češće od dečaka sa invaliditetom izložene nasilju, uključujući i seksualno nasilje, zanemarivanje i eksploataciju.

Izvori: UNHCR, 2008: 69, 71; UN, 2006: član 6

Konvencija Ujedinjenih nacija o pravima osoba sa invaliditetom prepoznaje da su žene i devojčice sa invaliditetom pod većim rizikom od nasilja kako u sferi doma tako i izvan doma. Preambula naglašava „potrebu uključivanja rodne ravnopravnosti u sve napore u cilju ostvarenja punog uživanja ljudskih prava i osnovnih sloboda osoba sa invaliditetom” (UN, 2006). Države potpisnice bi trebalo da obezbede uslove kako bi žene i devojčice sa invaliditetom mogle da uživaju svoja ljudska prava bez diskriminacije, ali takođe države moraju da ulože velike napore u borbu protiv stereotipa i predrasuda o osobama sa invaliditetom i svih štetnih postupaka u svim oblastima života, „uključujući i one zasnovane na polu i uzrastu” (član 8).

Konvencija naglašava da države imaju obavezu da garantuju svim osobama slobodu od eksploatacije, nasilja i zlostavljanja, „uključujući njihove rodno zasnovane aspekte i manifestacije, kako u njihovim domovima tako i izvan njihovih domova. ... Države potpisnice osiguraće da servisi zaštite vode računa o invalidnosti, rodu i uzrastu osoba. ... Države potpisnice preduzeće sve odgovarajuće mere kako bi promovisale fizički, kognitivni i psihološki oporavak,



rehabilitaciju i socijalnu reintegraciju osoba sa invaliditetom koje su bile žrtve eksploatacije, nasilja i zlostavljanja, uključujući pružanje zaštitnih usluga. Ovaj oporavak i reintegracija odvičaje se u okruženju koje podstiče zdravlje, blagostanje, samopoštovanje, dostojanstvo i autonomiju ličnosti i vodi računa o posebnim potrebama vezanim za uzrast i rod. ... Države potpisnice će usvojiti efikasno zakonodavstvo i politiku, koji će, između ostalog, uzeti u obzir rod i uzrast, kako bi osigurale identifikovanje, istragu i, kada je to primereno, procesuiranje slučajeve eksploatacije, nasilja i zloupotreba protiv osoba sa invaliditetom” (član 16).

Zajedno sa ostalim analiziranim konvencijama Ujedinjenih nacija, deklaracijama, preporukama i drugim međunarodnim dokumentima, ova Konvencija pruža sveobuhvatan i ključan pravni mehanizam i za zaštitu žena i devojčica sa invaliditetom, i specifično u situacijama krize i izmeštanja.

## **Borba protiv rodno zasnovanog nasilja u Republici Srbiji**

U ovom delu poglavlja biće okvirno predstavljen pravni okvir u Republici Srbiji koji je u skladu sa međunarodnim dokumentima koje je država potpisala i ratifikovala. Zajedno, ova dva okvira, međunarodni i nacionalni, predstavljaju osnovu za postizanje rodne ravnopravnosti i borbu protiv rodno zasnovanog nasilja.

**Ustavom Republike Srbije** garantovana je jednakost polova, odnosno član 15. potvrđuje da „država jemči ravnopravnost žena i muškaraca” (član 15). Iako ustavna garancija ravnopravnosti polova nije u svim pisanim ustavima prisutna, ona, kada je uključena, predstavlja važnu garanciju ravnopravnosti i zabranu diskriminacije na osnovu pola ili roda. Američka teoretičarka prava, Ketrin Mekinon (Catharine A. MacKinnon), uradila je 2012. godine uporednu analizu 200 pisanih ustava, od kojih čak 184 garantuje neki oblik rodne ravnopravnosti. Naime, formulacije su različite, pa se govori o „jednakosti polova”, ili o „rodnoj ravnopravnosti”, dok se u nekim ustavima pominje „ravnopravnost muškaraca i žena” (MacKinnon, 2012: 5). Koji će se izraz smatrati adekvatnim za neki određeni ustav zavisi i od jezika, ali i od samog društveno-političkog konteksta u kojem se ustav donosi. U svakom slučaju, član ustava koji potvrđuje jednakost ili ravnopravnost polova ne garantuje da će ta ravnopravnost i biti ostvarena, ali ipak omogućava i čini nužnim uvođenje principa rodne ravnopravnosti u druge zakonske odredbe, u nacionalne strategije i u formulisanje javnih politika.

Analizirane međunarodne konvencije koje je Republika Srbija potpisala i ratifikovala potvrđene su i ustavom, odnosno one su „sastavni deo pravnog



poretka" (član 16), a takođe se, u skladu sa međunarodnim konvencijama, garantuju strancima sva ustavna i zakonska prava (član 17). Ustav eksplicitno zabranjuje svaki vid diskriminacije, „naročito na osnovu rase, pola, nacionalne pripadnosti, društvenog porekla, rođenja, veroispovesti, političkog ili drugog uverenja, imovnog stanja, kulture, jezika, starosti i psihičkog ili fizičkog invaliditeta" (član 21), brani ljudska prava (članovi 23, 24, 25, 26, 27), kao i ljudska prava deteta (član 64).

Zabrana diskriminacije, koja je deo ustavnih odredbi, dalje je razvijena u **Zakonu o zabrani diskriminacije**, koji definiše diskriminaciju, oblike i slučajeve diskriminacije, kao i zaštitu od diskriminacije. U tom smislu, „diskriminacija" označava „svako neopravdano pravljenje razlike ili nejednako postupanje ... u odnosu na lice ili grupe, kao i članove njihovih porodica, ili njima bliska lica, na otvoren ili prikriven način, a koji se zasniva na rasi, boji kože, precima, državljanstvu, nacionalnoj pripadnosti ili etničkom poreklu, jeziku, verskim ili političkim ubeđenjima, polu, rodu, rodnom identitetu, seksualnoj orijentaciji, polnim karakteristikama, nivou prihoda, imovnom stanju, rođenju, genetskim osobenostima, zdravstvenom stanju, invaliditetu, bračnom i porodičnom statusu, osuđivanosti, starosnom dobu, izgledu, članstvu u političkim, sindikalnim i drugim organizacijama i drugim stvarnim, odnosno pretpostavljenim ličnim svojstvima" (član 2), pri čemu se pod „licem" i „svako" misli na sve osobe koje borave na teritoriji Srbije bez obzira da li su njeni državljani. Zakon dalje, u skladu sa međunarodnim dokumentima, govori o i zabranjuje različite oblike diskriminacije, pri čemu je, kada je reč o rodno zasnovanom nasilju, važno istaći da je zabranjena diskriminacija na osnovu pola, roda i rodnog identiteta (član 20), na osnovu seksualne orijentacije (član 21), a kada je reč o deci, „[z]abranjeno je diskriminirati dete, odnosno maloletnika prema zdravstvenom stanju, invaliditetu, seksualnoj orijentaciji, rodnom identitetu, polnim karakteristikama, etničkom poreklu, nacionalnoj pripadnosti, bračnom, odnosno vanbračnom rođenju, javno pozivanje na davanje prednosti deci jednog pola u odnosu na decu drugog pola... " (član 22) i zabranjena je diskriminacija osoba sa invaliditetom (član 26). Zakon predviđa i kazne za činove diskriminacije (članovi 50–60).

**Zakon o azilu i privremenoj zaštiti** je najvažniji zakon kojim se uređuju prava osoba koje su tražile azil. Principi rodne ravnopravnosti su u osnovi i ovog zakona, pa je osobama koje traže azil omogućeno da budu saslušane od strane osobe istog pola ili da budu saslušane u prisustvu prevodioca koji je istog pola kao i osoba koja traži azil (član 16), a takođe se propisuje i zabrana diskriminacije tražioca azila po bilo kom osnovu (član 7). Zakon takođe predviđa načelo najboljeg interesa deteta, odnosno maloletnog lica, pri čemu se naročita pažnja poklanja deci žrtvama trgovine ljudima, ali i žrtvama nasilja u porodici i drugih oblika rodno zasnovanog nasilja (član 10). Među delima progona koje ovaj zakon prepoznaje je i „fizičko ili psihičko nasilje, uključujući i seksualno i rodno zasno-

vano nasilje; ... dela koja su po svojoj prirodi specifično vezana za pol ili decu” (član 28). Zakon naglašava važnost brige o „specifičnoj situaciji lica kojima su potrebne procesne ili prihvatne garancije, kao što su maloletna lica, maloletna lica bez pratnje, osobe sa invaliditetom, starija lica, trudnice, samohrani roditelji sa maloletnom decom, žrtve trgovine ljudima, teško bolesna lica, osobe sa duševnim poremećajima, kao i lica koja su bila mučena, silovana ili izložena nekim drugim teškim oblicima psihološkog, fizičkog ili polnog nasilja, kao što su žene žrtve sakaćenja polnih organa...” (član 17). Zakon propisuje i zdravstvenu pomoć žrtvama „mučenja, silovanja i drugih teških oblika psihološkog, fizičkog ili seksualnog nasilja” (član 54).

**Porodični zakon**, pored toga što uređuje odnose u braku, vanbračnoj zajednici, roditelja i dece, usvajanje, hraniteljstvo, starateljstvo, takođe propisuje i zaštitu od nasilja u porodici, odnosno eksplicitno zabranjuje ovaj oblik nasilja (član 10) i propisuje dodatnu zaštitu dece od nasilja u porodici (član 82).

#### OKVIR 8.10. Određenje nasilja u porodici u Porodičnom zakonu RS

„Nasilje u porodici se određuje kao ponašanje kojim jedan član porodice ugrožava telesni integritet, duševno zdravlje ili spokojstvo drugog člana porodice. ... Nasiljem u porodici ... smatra se naročito:

1. nanošenje ili pokušaj nanošenja telesne povrede;
2. izazivanje straha pretnjom ubistva ili nanošenja telesne povrede članu porodice ili njemu bliskom licu;
3. prisiljavanje na seksualni odnos;
4. navođenje na seksualni odnos ili seksualni odnos sa licem koje nije navršilo 14. godinu života ili nemoćnim licem;
5. ograničavanje slobode kretanja ili komuniciranja sa trećim licima;
6. vređanje, kao i svako drugo drsko, bezobzirno i zlonamerno ponašanje. ... ”

Izvor: Porodični zakon RS, 2005: čl. 197

Zakon predviđa i mere zaštite od nasilja u porodici (članovi 198, 199), a pod nasiljem se takođe podrazumeva i prinudni brak (član 38), dečiji brak (član 37), koji se i u međunarodnim konvencijama posmatraju kao oblik rodno zasnovanog nasilja.

**Krivični zakonik** propisuje i krivična dela koja su u vezi sa rodno zasnovanim nasiljem, a koja su opet podeljena u kategorije dela protiv života i tela, protiv slobode i prava čoveka i građana, protiv polne slobode, protiv porodice

i braka i protiv javnog reda i mira. Zapravo, svi oblici rodno zasnovanog nasilja koji su prepoznati u međunarodnim konvencijama i ugovorima kao i u zakonima Republike Srbije i ovde su potvrđeni i za njih su predviđene kazne. Ovaj zakon je više puta menjan otkad je donet 2005. godine, a kada je reč o rodno zasnovanom nasilju važne su izmene koje su bile inicirane ratifikovanjem Istanbulske konvencije 2016, pa je zakon dopunjen odredbama o krivičnim delima sakaćenja ženskog polnog organa (član 121a), proganjanja (član 138a), polnog uznemiravanja (član 182a) i prinudnog braka (član 187a).

**Zakon o sprečavanju nasilja u porodici**, iz 2016, pored mera prevencije, uključuje i bliže odredbe koje se tiču zaštite i podrške žrtvama nasilja u porodici. Ovaj zakon cilja ka što je moguće većoj usklađenosti rada državnih institucija: policije, tužilaštva, sudova i centara za socijalni rad. Zakon predviđa i hitne mere koje se mogu izreći počiniocima nasilja, a sve žrtve, prema ovom Zakonu, imaju pravo da budu blagovremeno informisane o pravima i merama zaštite od strane nadležnih organa i institucija i to „na jeziku koji žrtva nasilja razume” (član 29).

Poslednji u ovom nizu zakona koji su važni kada se govori o rodno zasnovanom nasilju i pravima žena i dece u migracijama je nedavno donet **Zakon o rodnoj ravnopravnosti**.<sup>3</sup> Do donošenja ovog zakona 2021. godine, na snazi je bio Zakon o ravnopravnosti polova, donet 2009. (kada je usvojen i Zakon o zabrani diskriminacije). Novi zakon je usklađen sa međunarodnim konvencijama i drugim zakonima u Republici Srbiji, a **rodna ravnopravnost** se definiše kao „jednaka prava, odgovornosti i mogućnosti, ravnomerno učešće i uravnotežena zastupljenost žena i muškaraca u svim oblastima društvenog života” (član 3). Ovaj zakon, takođe, definiše, u skladu sa međunarodnim dokumentima, i pojmove „pol”, „rod”, i „rodni stereotip” (o čemu je bilo reči u poglavlju VI, „Rod i vulnerabilnost”), ali i različite oblike nasilja: od rodno zasnovanog nasilja prema ženama, nasilja u porodici, uznemiravanja, seksualnog uznemiravanja i seksualnog ucenjivanja.

Poglavlje VI Zakona o rodnoj ravnopravnosti posvećeno je **sprečavanju i suzbijanju rodno zasnovanog nasilja**, odnosno nasilja na osnovu pola, polnih karakteristika, odnosno roda i nasilja prema ženama, kako u privatnoj tako i u javnoj sferi (član 51). Prijavljivanje nasilja je *obaveza svakog lica*, dok žrtve nasilja imaju pravo na „psihosocijalnu pomoć ... i besplatnu pravnu pomoć

---

<sup>3</sup> U ovom poglavlju ukazano je samo na neke od zakona, što ne znači da se njima iscrpljuju sve mere prevencije i zaštite žrtava od rodno zasnovanog nasilja. Naime, trebalo bi pomenuti i Zakon o upravljanju migracijama, Zakon o strancima, Zakon o graničnoj kontroli, Zakon o socijalnoj zaštiti, Zakon o zdravstvenoj zaštiti i mnoge druge koji uzimaju ozbiljno u obzir principe rodne ravnopravnosti i nediskriminacije i prepoznaju različite oblike rodno zasnovanog nasilja.

... i besplatnu socijalnu i zdravstvenu zaštitu" (član 54). Zakon veliku pažnju poklanja i programima prevencije nasilja, odnosno radi se o merama podizanja svesti javnosti o potrebi sprečavanja nasilja (član 57), ali i o merama koje su namenjene zaštiti od nasilja. Zakon naglašava ključnu ulogu koju u prevenciji nasilja ima uvođenje principa rodne ravnopravnosti u sve oblasti delovanja društva, a naročito u sistem obrazovanja i vaspitanja, nauke i tehnološkog razvoja (član 37).

Svi analizirani međunarodni dokumenti, konvencije, deklaracije i preporuke, kao i norme koje postoje u Republici Srbiji rezultat su jačanja svesti o raširenosti rodne diskriminacije i rodno zasnovanog nasilja svuda u svetu, i u tom podizanju svesti ključnu ulogu imale su ženske i feminističke organizacije širom sveta koje su se decenijama borile za uvođenje rodne ravnopravnosti u sve oblasti društva. Svi međunarodni i nacionalni propisi su od velike pomoći u radu na terenu i u institucijama sa ženama i decom u migracijama, u prepoznavanju rodno zasnovanog nasilja i poznavanju mehanizama zaštite koji su dostupni.

Ministarstvo za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja Republike Srbije donelo je, u saradnji sa UN agencijom UNFPA, „Standarde operative procedure Republike Srbije za prevenciju i zaštitu lica iz mešovutih migracija od rodno zasnovanog nasilja”, koje su zasnovane na međunarodnim dokumentima i nacionalnom pravnom okviru u cilju standardizacije, ujednačenja i koordinisanja rada svih učesnika angažovanih na zaštiti migranata, kao i da bi se uskladile uloge i aktivnosti svih institucija u cilju brze identifikacije i adekvatne zaštite žrtava rodno zasnovanog nasilja (UNFPA i Ministarstvo za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja, 2019: 21–22), koje su od velikog značaja u radu na terenu i radu različitih stručnjaka za rodno zasnovano nasilje u državnim institucijama.

## **Rodno zasnovano nasilje u migracijama**

U poglavlju VI, „Rod i vulnerabilnost”, objašnjeno je da rodne nepravde, nejednakosti, kao i različiti oblici rodno zasnovanog nasilja, postoje i prethodne migracijama u zemljama porekla. Situacije krize (ratovi, klimatske promene, ekonomske krize i druge) povećavaju vulnerabilnost na osnovu rodni razlika, što dalje stavlja devojčice i žene pod daleko veći rizik od nasilja tokom humanitarne krize, na migracionom putu, u zemljama koje su tranzitne, u centrima za migrante i u zemljama koje su krajnja destinacija.

Kada napuste zemlju porekla devojčice i žene se suočavaju sa brojnim opasnostima: zlostavljanje od strane krijumčara, mogućnosti da postanu žrtve

trgovine ljudima, mogućnosti da budu žrtve seksualnog nasilja i eksploatacije. U centrima za migrante i izbeglice njihova ranjivost se ne smanjuje, a to naročito važi za velike centre koji prihvataju veliki broj ljudi. Takva mesta postaju i mesta nesigurnosti, neadekvatnog smeštaja, u kojima je teško održavanje lične higijene zbog lošeg i otežanog pristupa toaletima. Najčešće u velikim centrima za migrante i migrantkinje nema bezbednih toaleta i kupatila koja garantuju privatnost, karakterističan je loš i nebezbedan pristup čistoj vodi jer se do izvora vode ili česme ide putem koji je neosvetljen, i često u tim centrima žene nemaju nikakav pristup privatnim i sigurnim prostorima.

Iako zvanični podaci govore da je najveći broj migranata muškog pola, bilo da je reč o muškarcima ili dečacima, broj žena u migracijama je sve veći, kao i broj devojčica. Gotovo je nemoguće dati precizan podatak o broju žena koje su u migracijama sa ciljem da stignu u neku državu EU jer podaci kojima raspolažemo često nisu rodno osetljivi, ali procena UNHCR je da među takvim migrantima ima oko 20% žena. Broj žena u migracijama povećava se od 2015. godine i sve je veći broj onih žena koje putuju same ili same sa decom (UNHCR, 2019).

Migracije, i to one ekonomske, često mogu da budu osnažujuće za žene jer mogu da steknu ekonomsku samostalnost i autonomiju, i često takva vrsta migracija dovodi u pitanje rodne stereotipe i tradicionalne rodne uloge. Međutim, žene se često i ne odlučuju na migracije zbog različitih prepreka u zemljama porekla. Zbog nejednakosti, neravnopravnosti, patrijarhalnih odnosa, žene često širom sveta nemaju finansijsku samostalnost, odnosno ekonomski su zavisne od muških članova porodice, uglavnom su i pre svega odgovorne za decu i za nevidljivi i neplaćeni kućni rad, dok u nekim državama postoje i zakonske zabrane za kretanje žena čak i unutar same države porekla. Rodne neravnopravnosti i diskriminacija povećavaju rizik od rodno zasnovanog nasilja pa se mnoge žene ne odlučuju na migracije iz straha od nasilja koje bi mogle da dožive tokom puta i u centrima za migrante. Uprkos tome i svesne svih tih opasnosti, od 2015. godine sve se veći broj žena odlučuje na migracije, putuju same ili sa decom, što dalje ukazuje da je i u samim zemljama porekla došlo u međuvremenu do pogoršanja ukupne situacije. I dok se ne tako mali broj žena odlučuje na migracije i zato što pokušavaju da izbegnu rodno zasnovano nasilje u svojim zemljama porekla, mnoge tokom puta (bilo da su same ili sa decom ili sa celom porodicom) postaju žrtve različitih oblika rodno zasnovanog nasilja počinjenog od krijumčara ili drugih muškaraca. Često tokom puta postaju žrtve grupnih silovanja, „transakcionog seksa” sa čuvarima u migrantskim centrima i kampovima, a takođe postaju i žrtve nasilja tako što su prisilno deo mreže „seksualnih radnica” unutar kampova za migrante. Ni zvanične institucije u državama kroz koje migrantkinje prolaze nisu bezbedne za žene, pa postoje zabrinjavajući podaci o ženama

koje postaju žrtve nasilja u pritvoru i to od čuvara u zatvorima; takođe, za-beleženi su i slučajevi zloupotrebe položaja od strane humanitarnih radnika koji su vršili nasilje nad migrantkinjama u migrantskim centrima (Freedman, 2016).

Čak i ako ne putuju same, već u okviru porodice, žene nisu bezbedne kada je reč o nasilju: nasilje u porodici postoji često i pre velikih kriza, a može da se pojača tokom krize i na migrantskom putu. U tom smislu, žene doživljavaju nasilje od svojih bračnih partnera, i psihičko i fizičko, ali i ekonomsko, pa po-rodlično nasilje i nasilje unutar intimnog partnerskog odnosa dodatno otežava položaj žena na putu i tokom migracija, jer u takvim situacijama one najčešće ne vide mogućnost da izađu iz nasilja, bilo same ili sa decom. Dodatnu opa-snost za žene na migrantskom putu, bilo da putuju same ili sa decom i porodi-com, predstavljaju muškarci koji putuju sami.

Rodno zasnovano nasilje predstavlja izuzetno ozbiljan oblik kršenja ljud-skih prava, ali i ozbiljan zdravstveni i bezbednosni problem koji ugrožava život pre svega žena i dece. Iako različiti oblici rodno zasnovanog nasilja postoje i pre krize, oni eskaliraju tokom krize i tada su žene i deca (daleko češće devojči-ce) najčešće mete zlostavljanja, jer predstavljaju i najranjivije grupe za eksplo-ataciju, nasilje i zlostavljanje upravo zbog svog statusa u društvu, zbog svog pola, rodne uloge i zbog svojih godina. U tom smislu, termin *rodno zasnovano nasilje* možemo da razumemo i kao kišobran termin koji uključuje svaki čin na-silja zasnovan na društveno određenim rodnim razlikama između muškaraca i žena (GBV AoR, 2019: 7).

Jedan od problema sa kojima se suočavaju stručnjaci na terenu i zaposleni u prihvatnim centrima za migrante je da, zbog celokupnog traumatičnog isku-stva i u zemlji porekla i tokom puta, žene koje su preživjele rodno zasnovano nasilje često izbegavaju da govore o svom iskustvu, obično nemaju kome da se povere u smislu da imaju poverenje u druge osobe, ali ni u humanitarne radnike i institucije države u kojoj borave, osećaju stid, same sebe okrivljuju za preživljeno nasilje, plaše se stigmatizacije, odbacivanja od porodice i even-tualno šire zajednice ako govore o proživljenom iskustvu nasilja ili ako pri-jave nasilje, te imaju neretko opravdani strah da će se nasilje ponoviti. Dru-gim rečima, migrantkinje i deca u migracijama veoma retko prijavljuju rodno zasnovano nasilje, a svi dostupni podaci, izveštaji policije, tužilaštva, bolnica, itd., predstavljaju samo mali deo stvarnog broja slučajeva rodno zasnovanog nasilja prema ženama i deci u pokretu (IASC, 2005: 4). Osobe koje su preživjele rodno zasnovano nasilje su u daleko većem riziku od smrtnog ishoda nasilja, uključujući i samoubistvo, kao i od depresije. Osobe koje su preživjele seksual-no rodno zasnovano nasilje su u daleko većoj opasnosti od drugih da se zaraze HIV-om i drugim polno prenosivim bolestima.



**Vežba 8.1. Rodno zasnovano nasilje i migracije****UPUTSTVO**

Ova vežba se izvodi u okviru tri grupe od 5 do 8 učesnika. Svaka grupa dobija specifičan slučaj, odnosno životnu priču devojčica koje su preživjele rodno zasnovano nasilje. Optimalno vreme za vežbu je 30–40 minuta.

**Nuris (16)**

U mojoj zemlji ono što muškarac odluči je zakon. Mi žene nemamo pravo da mislimo, naš glas bukvalno ne postoji. Tako je u Avganistanu. Odrasla sam kao jedno od 26 dece kojima, osim hleba i vode, treba razumevanja i ljubavi, i da neko brine o njima. Moji roditelji nikada nisu bili uz mene, kao ni uz moje sestre, nisu ni znali šta se dešava sa nama. Sa 12 godina sam rodila prvo dete. Tada sam mislila da to nije ništa loše i da tako treba da bude. Nisam mislila da je to nasilje već ljubav. Čak ni danas nisam sigurna. Da li ja sa 12 godina mogu biti zaljubljena i spavati sa nekim ko je stariji od mene 20 godina? Da li sam ja dete sa 12 godina i da li ja mogu da razumem šta se dešava? Nisam imala nikoga da me zaštiti i da mi to objasni. Kako bi spasio čast porodice zbog moje trudnoće, moj otac je odlučio da me uda protiv moje volje za čoveka u poznim godinama. Tada sam pobjegla od kuće i na putu se nalazim skoro četiri godine. Odrasla sam kada je trebalo da idem u školu. Rodila sam dete kada je trebalo da učim o životu. Ostavila sam dete kada je trebalo da gradim svoju budućnost i uništila njegovu budućnost. Golih ruku, grčevito, sa ranama na celom telu, borim se za neki život koji ne znam da li je moguć, ali još uvek imam nadu. Još uvek!

**Marion (16)**

Kada sam imala 14 godina moj tata je došao i rekao da sam postala žena i da treba da se udam. Nisam baš najjasnije shvatila o čemu priča, i da li je to istina. Kroz nekoliko dana to što je rekao se i dogodilo. Nikada neću zaboraviti tu prvu noć. Staračke ruke na mom telu, moje gađenje, bes, tuga, bespomoćnost, očaj! Razmišljala sam kako zatvorenici imaju bolji život. Razmišljala sam koliko sam bezvredna! Jedina podrška mi je bila sestra koja je živela u Švedskoj. Ona je pobjegla da se ne bi udala kao ja i uspele je u tome. Pravile smo plan kako i ja da pobeegnem. Nakon dve godine skupila je nešto para, poslala mi i krenula sam glavom bez obzira. U momentu kada sam stigla u Srbiju saznala sam od svoje majke da je moja mala sestra od 9 godina morala biti moja zame-na za mog muža. Sada ona proživljava ono što sam ja preživela.

Moj život se od tada srušio, ali opet živim sa nadom da ću i ja njoj pomoći, kao moja sestra meni. Ja to moram učiniti! Želim da poručim svim devojčicama Afrike da postoji rešenje za nas i da moramo druge učiti da su to naši a ne njihovi životi!

### Melka (20)

Melka je imala 14 godina kada se jednog dana vratila iz škole i saznala da se tog dana udaje za starijeg čoveka. Svi su bili lepo obučeni; pitala sam mamu šta se događa, ali niko nije hteo ništa da mi kaže. Samo je sve više i više ljudi dolazilo u kuću. Onda je mama donela haljinu i rekla mi: 'Evo, obuci ovo. Udaješ se'. ... Posle udaje, odveli su me u njegovu kuću u drugo selo. On je bio tako star. Počeo je da me gura ka spavaćoj sobi. Nisam htela da idem tamo, ali nije hteo da me sasluša. ... Probudila sam se u bolnici... Medicinske sestre su ispričale policiji šta se dogodilo. Moj očuh i čovek za koga sam bila prisiljena da se udam su uhapšeni i otišli su u zatvor. I moja mama takođe. Brak je poništen.

\*Melka danas podučava devojčice o njihovim pravima i o zaštiti koju imaju kada je reč o zakonu i međunarodnim konvencijama. Intervenirala je u brojnim slučajevima prisilnih brakova devojčica:

Učim devojčice o njihovim pravima. To radim da druge devojčice ne bi morale da prolaze kroz sve ono kroz šta sam ja prošla. Želim da znaju da nije nesreća biti devojčica u Etiopiji.

### Teme za refleksiju i diskusiju

- 1) Pokušajte da rekonstruirate ključne momente u svakoj od navedenih životnih priča.
- 2) Koji su to oblici neravnopravnosti žena i devojčica u specifičnim kontekstima i oblici rodno zasnovanog nasilja kojima su devojčice izložene?
- 3) Gde je moguće, povežite životnu priču devojčica sa kontekstom migracija.
- 4) Ukažite na važne momente osnaživanja kada je reč o devojčicama koje su izašle iz situacije nasilja, kao i na opasnosti za one koje su i dalje u situacijama nasilja.



U humanitarnim kontekstima i u centrima za migrante je važno da se prepozna problem rodno zasnovanog nasilja i da se u rad uključe i eksperti i ekspertkinje za rodno zasnovano nasilje. Međutim, i za sve ostale angažovane u radu sa migrantkinjama i decom važno je da imaju neka elementarna znanja o rodno zasnovanom nasilju jer su radnici na terenu obično prvi u kontaktu sa ženama i decom koja su doživela nasilje, i to daleko pre nego što one uopšte dođu do osobe koja se specifično bavi pitanjima nasilja i podrškom žrtvama.

Međunarodne organizacije koje se bave pitanjima žena i dece u migracijama razvile su vodeće **principe u radu sa žrtvama rodno zasnovanog nasilja** koji treba da budu poznati svim humanitarnim radnicama i radnicima. Ti principi uključuju:

- bezbednost,
- poštovanje dostojanstva,
- poverljivost i
- nediskriminaciju.

Kao dodatni princip, kada su žrtve rodno zasnovanog nasilja deca, tu je i princip **najboljeg interesa deteta**, koji se i inače primenjuje u radu sa decom u humanitarnom kontekstu.

Iako postoji više pristupa u radu sa ženama i decom u migracijama koja su **preživela** rodno zasnovano nasilje, ključan je **pristup usmeren na preživelu/og** (engl. *survivor-centered approach*).<sup>4</sup> Ovaj pristup znači da su na prvom mestu podrška i prava osobe koja je preživela nasilje, njene potrebe i njene želje u svim pitanjima koordinacije, razvoja i implementacije programa koji imaju za cilj borbu protiv rodno zasnovanog nasilja, a koji su u skladu sa vodećim principima. Kada se primenjuje pristup usmeren na preživelu/og rodno zasnovanog nasilja to znači, prema tome, da se pre svega i primarno vodi računa o njenim pravima, potrebama i željama, da se pre svega i primarno preživela/i tretira sa poštovanjem, da preživela/i zna da ima izbor, pravo na privatnost i poverljivost, na nediskriminaciju i na sve neophodne informacije (GBV AoR, 2019: 14). Da bi pristup bio jasniji, možda je dobro ukazati kako izgleda pristup koji je suprotan od usmerenosti na preživelu/og: to bi značilo da se izražavaju stavovi kojima se

---

<sup>4</sup> U literaturi koja se bavi rodno zasnovanim nasiljem osoba koja je doživela rodno zasnovano nasilje se često pominje kao „preživela” ili kao „žrtva”. Iako se često ta dva termina koriste kao međusobno zamensivi, termin „žrtva” obično koriste pravnici i medicinsko osoblje, i na taj način se naglašava da se radi o rodno zasnovanom nasilju koje je krivično delo, dok se termin „preživela” koristi pretežno u sistemu podrške, odnosno kada je reč o psihološkoj pomoći i u socijalnom sistemu podrške jer on podrazumeva rezilijentnost i prepoznavanje snaga osobe koja aktivno radi na svom položaju u društvu, uprkos teškim preživljenim iskustvima.

žrtva osuđuje i okrivljuje, stavovi koji vode ka tome da se ona oseća nemoćno, stigmatizovano; nameće joj se osećaj sramote i diskriminiše se na osnovu pola, roda, etničke pripadnosti, uzrasta, itd.; takođe, to je situacija u kojoj se osobi koja je preživela rodno zasnovano nasilje govori šta treba da radi, a ne omogućava joj se izbor da sama odlučuje.

Pristup usmeren ka preživeloj/om rodno zasnovanog nasilja je, između ostalog, i u skladu sa važnim predlozima koji dolaze iz oblasti socijalnog rada kada je reč o odnosu prema ženama koje su preživele nasilje. Vesna Leskošek, jedna od pionirki uvođenja feminističke perspektive u socijalni rad, naglašava da je važno preispitati odnose moći koji postoje između profesionalaca i korisnika/korisnica usluga socijalne zaštite i da se često obraćanjem profesionalcima, koji poseduju znanje pa su na pozicijama moći, osobe kojima je potrebna pomoć, a koje su često žrtve nasilja, osećaju kao da su u potpunosti izgubile moć, mogućnost da sebe predstavljaju, osećaju se inferiorno, nekompetentno i kao da nemaju uopšte nikakvog znanja i, istovremeno, odgovorno za situaciju u kojoj su se našle a da nemaju nikakvu kontrolu nad njom. Upravo zbog toga, Leskošek naglašava da socijalni rad ne sme da bude zasnovan na pukom hijerarhijskom odnosu: „Da bi doneo promenu, socijalni rad mora da dođe do novog rečnika koji će biti skrojen tako da isključi diskriminatorna značenja koja su postala deo jezika profesionalaca” (Leskošek, 2009: 102, 103).

Ključni elementi pristupa usmerenog ka preživeloj/om rodno zasnovanog nasilja u humanitarnom kontekstu zasnovani su, kako je navedeno, na principima bezbednosti, poverljivosti, poštovanja, nediskriminacije, i dodatno, u slučaju dece, na najboljem interesu deteta.

Kada je reč o principu **bezbednosti**, on naglašava da su bezbednost i sigurnost preživele/og i drugih osoba koje su s njom (npr. njena deca, ali i osobe koje joj pomažu) najvažniji prioritet svih aktera uključenih u sistem zaštite i podrške osobama koje su doživele rodno zasnovano nasilje. Ovaj princip se zasniva i na svesti o tome da su osobe koje su doživele rodno zasnovano nasilje ili imaju u iskustvu to nasilje često u velikom riziku da se to nasilje nastavi, da dožive nove oblike nasilja bilo od počinioca ili drugih osoba oko njega. Cilj je osigurati bezbednost preživele/og vodeći računa o tome da joj/mu se ne nanese dodatna šteta i sprečiti mogućnost da se nasilje ponovi.

Princip **poverljivosti** i sa njim vezanog poverenja podrazumeva da, prvo, svaka osoba ima pravo da izabere da li će i kome ispričati svoje iskustvo nasilja, a da to što je rečeno se ne sme dalje deliti osim u slučaju kada postoji dozvola i pristanak na osnovu pune informisanosti osobe koja je u pitanju. Izuzetak su situacije kada postoji neposredna opasnost po žrtvu ili humanitarnog radnika koji radi sa žrtvom i u slučaju dece koje su žrtve rodno zasnovanog nasilja. Razgovor sa osobom koja je preživela nasilje se vodi u sigurnom i privatnom prostoru. Prin-

cip poverljivosti je ključan u procesu zaštite identiteta zbog bezbednosti osobe koja je preživela nasilje. Zato je važno da se na posebno zaštićen način zapisuju podaci o žrtvi i njeno iskustvo, da se podaci o identitetu i sadržaj razgovora ne dele sa drugima, da se isključe telefoni i računari zbog opasnosti od snimanja. Za svaku informaciju koja se deli dalje neophodna je dozvola osobe koja je preživela nasilje (GBV AoR, 2019: 15, 242).

Princip **poštovanja dostojanstva** osobe koja je preživela rodno zasnovano nasilje naglašava da je preživela osoba glavni akter u procesu, dok je uloga humanitarnog radnika i drugih radnika na terenu kao onih koji pružaju pomoć i podršku takva da oni pre svega treba da *pomognu*, da omoguće što brži i efikasniji oporavak, da obezbede resurse za rešavanje hitnih problema sa kojima se suočavaju osobe koje su tražile pomoć zbog nasilja. Sve što rade humanitarni radnici na terenu mora biti u skladu sa pristupom usmerenim ka preživeloj osobi. To znači da podrška i pomoć moraju biti vođeni poštovanjem izbora, želja, prava i dostojanstva preživele osobe. U tom smislu je jako važno sačekati da se osoba obrati sama za pomoć i da bude saslušana sa poštovanjem i bez osuđivanja. Ne sme se vršiti pritisak na nju da razgovara i deli svoje iskustvo. Osobu koja je preživela nasilje treba pitati da li se oseća ugodno u razgovoru. Jako je važno da se, ukoliko osoba koja je preživela nasilje dođe na razgovor u nečijoj pratnji, ne pretpostavlja unapred da je bezbedno za nju da govori o svom iskustvu u prisustvu te osobe. Poštovanje dostojanstva se pokazuje i time što se omogućava preživeloj/om da vodi razgovor, a to se odnosi i na decu. Tišina je sastavni deo razgovora, i ne treba je prekidati ukoliko osoba koja je preživela nasilje ima potrebu i da čuti. Zbog specifičnih oblika rodno zasnovanog nasilja, koje je pre svega usmereno na žene i decu, važno je obezbediti da osobe koje su preživele nasilje razgovaraju sa osobom istog pola. Kada je u pitanju dete koje je preživelo nasilje treba voditi računa da deca traže pomoć na drugačije načine od odraslih i da retko imaju otvorene i direktne zahteve. Deci često može da bude i teško da uspostave odnos poverenja sa odraslima. Sa svim osobama koje su preživele nasilje, bilo da su u pitanju žene ili deca, humanitarni radnici treba da budu strpljivi, mirni, da pažljivo slušaju i prate govor tela. Posebno je za decu važno da imaju priliku da se izraze svojim rečima, da budu uverena da je u redu da podele, ukoliko to žele, svoje iskustvo nasilja. Detetu treba izraziti podršku i poverenje, kao što mu treba omogućiti da izrazi svoje mišljenje i verovanje. Zadatak humanitarnog radnika je da pomogne da osoba koja je preživela nasilje donese odluku na osnovu potpunih raspoloživih informacija, i tu odluku mora da poštuje i humanitarni radnik; izuzetak predstavljaju situacije rizične po bezbednost i pitanje najboljeg interesa deteta. Jako je važno da ukoliko žena ili dete donesu odluku da prijave nasilje svoje iskustvo nasilja ne ponavljaju više puta u više razgovora (ibid.).

Kada je reč o principu **nediskriminacije**, on podrazumeva da osobe koje su preživele nasilje treba da imaju jednak, ravnopravan i pravičan tretman, bez obzira na njihove godine, pol, rodni identitet, invalidnost, rasu, religiju, nacionalnost, etničku zajednicu, seksualnu orijentaciju, itd. Neophodna je svest kod humanitarnih radnika da situacije kriza dodatno marginalizuju i čine ranjivim na nasilje žene, decu i pripadnike i pripadnice marginalizovanih grupa, koji su često u krizama i migracijama izloženi i novim oblicima diskriminacije i nasilja.

**Princip najboljeg interesa deteta** je dodatni princip u pristupu koji je usmeren ka preživeloj iako se radi o ključnom principu u radu sa decom u migracijama. O ovom principu se govori detaljnije u poglavljima III, IV, IX i X, a kada je reč o deci koja su preživela rodno zasnovano nasilje ovaj princip se ogleda u stavu da ne treba donositi generalne sudove, niti se rukovoditi nekim generalnim stavovima o deci koja su doživela rodno zasnovano nasilje. Svako dete je jedinstveno i svaka situacija u kojoj se radi o detetu žrtvi nasilja zahteva poseban i jedinstven pristup. Kao i u slučaju odraslih, cilj je da se dete osnaži, da se uvaži njegov glas i mišljenje, kao i da se u rad se detetom uključi njegova porodica (sa ograničenjima kada je počinitelj nasilja član porodice) i ostale mreže podrške. Najbolji interes deteta podrazumeva da je prioritet u radu humanitarnih radnika bezbednost deteta, zaštita deteta od nasilja i detetovo fizičko i psihičko zdravlje.

Jedan od prioriteta u radu humanitarnih radnika sa ženama i decom koja su preživela rodno zasnovano nasilje je i njihovo **osnaživanje** u cilju ne samo prevazilaženja situacije i posledica nasilja, već i daljeg razvoja i nastavka života bez nasilja. Jedan od takvih programa je i program međunarodne organizacije UNICEF koji je usmeren na izgradnju **sigurnih prostora za žene i devojčice**. Sigurni prostori su od velike pomoći i u identifikaciji i podršci ženama u migracijama, a naročito devojčicama bez pratnje i razdvojenim devojčicama. Dodatno, sigurni prostori „nude mesta u kojima žene i devojčice mogu da se odmire i dobiju suštinske informacije o svojim pravima i sistemima javne pomoći od strane obučenog ženskog osoblja, a tu mogu i da se pridruže svojim vršnjakinjama u aktivnostima osnaživanja i obrazovanja. Pored toga, ova mesta pružaju priliku za sigurno i poverljivo otkrivanje rodno zasnovanog nasilja i pristup specijalizovanim uslugama” (UNICEF, 2020: 14).

### **OKVIR. 8.11. Siguran prostor za žene i devojčice u migracijama**

„Siguran prostor za žene i devojčice je strukturirano mesto u kojem se fizička i emocionalna sigurnost žena i devojčica poštuje i gde se žene i devojčice podržavaju putem procesa osnaživanja kako bi tražile, delile i dobijale informacije, pristupale uslugama, izražavale se, unapređivale svoju psihosocijalnu dobrobit, te potpunije ostvarivale svoja prava.”

Radi se o specijalizovanim sigurnim i pristupačnim prostorima za žene i devojčice u migracijama koje vode žene i devojčice sa ciljem osnaživanja drugih žena i devojčica. Siguran prostor je osmišljen tako da se zasniva na stvarnim potrebama žena i devojčica u migracijama i važan je za koordinaciju usluga i upućivanje na druge usluge koje su neophodne ženama i devojčicama. U sigurnim prostorima žene i devojčice mogu dobiti zdravstvenu i psihosocijalnu pomoć, podršku i zaštitu. Sigurni prostori su važni kao mesto za rani oporavak žena i dece koja su preživela neki oblik rodno zasnovanog nasilja, a takođe se u njima organizuju i različite obuke, radionice, grupne aktivnosti koje pomažu povezivanju sa drugim ženama i decom i dodatno utiču na njihovo osnaživanje.

## **Rodno zasnovano nasilje i devojčice i dečaci u migracijama**

Na osnovu analize iz poglavlja „Rod i vulnerabilnost” i analize koja je data u ovom poglavlju, jasno je da su deca u situacijama kriza pod naročito velikim rizikom od rodno zasnovanog nasilja, imajući u vidu da su kao deca u nekom stepenu zavisna od drugih, odnosno od odraslih, kao i da upravo zato što su deca imaju ograničene sposobnosti da sebe zaštite od nasilja (IASC, 2005: 4). Devojčice i adolescentkinje su specifično ranjive na rodno zasnovano nasilje, a njihova izloženost opasnosti od silovanja i dečijeg braka raste u humanitarnim krizama, kao što raste rizik i od drugih oblika nasilja.

Dva pilot istraživanja u Srbiji, koja su bila usmerena na pitanja rodno zasnovanog nasilja u migracijama kada je reč o devojčicama i dečacima, potkrepljuju podatke i nalaze koje nalazimo i u međunarodnim istraživanjima (Digidiki and Bhabha, 2018; International Federation of Red Cross and Red Crescent Societies, 2018; Freccero et al., 2017; Mishra, Spiegel, Digidiki, and Winch, 2020; Savarese, 2009) i one koji su analizirani u prethodnom delu ovog poglavlja. U publikaciji *Deca tražioci azila u Srbiji: obrazovanje i prevencija rodno zasnovanog nasilja* dat je čitav niz važnih nalaza kada je reč o sistemu podrške za decu tražioce azila u Srbiji, uz uočavanje potrebe da zaposleni u centrima za socijalni rad, kao i u humanitarnim organizacijama treba da uzmu u obzir rodne nejednakosti i diskriminaciju kada rade sa decom migrantima. Jedan deo rezultata istraživanja se odnosi na iskustva dece kada je reč o rodno zasnovanom nasilju, kao i na njihovu percepciju kada je reč o različitim i nejednakim ulogama koje imaju muškarci i žene, odnosno dečaci i devojčice. Istraživački tim je uradio individualne i kolektivne intervjuje u periodu od oktobra do decembra 2014. godine sa 45 dece, prosečnog uzrasta između 16 i 17 godina. Istraživanje je obuhvatilo 32 dečaka, od kojih je 20 bilo bez pratnje, i 13 devojčica. Najveći broj dece je poreklom iz Sirije, zatim Avganistana i Somalije. Iz Eritreje, Obale Slonovače i Senegala je oko 1% dece koja su učestvovala u istraživanju.

Oko 74% ispitanice dece je svesno da je u njihovim zemljama porekla situacija takva da dečaci više vrede od devojčica, što dalje govori o načinu na koji se izvodi rodna socijalizacija, rodna podela rada i svedoči o nejednakim mogućnostima za obrazovanje kada je reč o devojčicama. Ove rodne nejednakosti i rodna diskriminacija dalje vode ka očekivanim podacima kada je reč o rodno zasnovanom nasilju. Naime, kada je reč o fizičkom nasilju, većina ispitanika navodi dečake kao mete fizičkog nasilja. Kada je reč o nasilju kojem su pre svega izložene žene i devojčice, o praksi genitalnog sakaćenja, deca oba pola iz Somalije upoznata su sa tom praksom, dok je 98% dece ispitanika svesno i upoznato sa običajima ugovorenog i ranog braka, dok je 44% dece ispitanika upoznato sa praksom dečijeg braka. Deca su upoznata i sa problemom selektivnih abortusa zbog preferencije sinova. 49% dece ispitanika smatra da su pre svega devojčice izložene velikoj opasnosti od seksualnog nasilja i to pre svega silovanja tokom rata. I na kraju, 29% dece tražilaca azila koji su učestvovali u ovom istraživanju bila su izložena tokom puta do Srbije nekom obliku nasilja (Vukašin et al., 2015: 90–101).

Udruženje ATINA iz Beograda je takođe uradilo pilot istraživanje o *Nasilju nad ženama i devojčicama u izbegličkoj i migrantskoj populaciji u Srbiji*, čiji su rezultati objavljeni 2017. godine. Uzorak je takođe relativno mali, i čini ga 162 žene i devojčice, tako da, kao i u slučaju prethodno predstavljenog istraživanja, rezultate treba uzeti sa oprezom. Većina ispitanica, žena i devojčica, bila je poreklom iz Avganistana, pa zatim iz Sirije i Iraka. Njihova svedočenja govore o različitim oblicima nasilja kojima su bile izložene, kako u zemljama porekla tako i na migrantskoj ruti. To nasilje uključuje, iako nije ograničeno samo na: nanošenje lakih i teških telesnih povreda, nasilje u porodici, prinudni i dečiji brak, prinudna prostitucija, silovanje, seksualno uznemiravanje, obljuba nad maloletnim licem, trgovina ljudima, različiti fizički napadi. Takođe, ovo istraživanje beleži i pokušaje ubistva iz časti i pretnje njima, osvetničke brakove, kao i seks radi preživljavanja. Ispitanice u svojim svedočanstvima ukazuju na to da postoji konstantna opasnost od nasilja tokom celog puta i da su u najvećem broju slučajeva počinioci nasilja ostali nekažnjeni, a slučajevi neprocesuirani.

Čak 64,8% ispitanica (žena i devojčica) je preživelo neke od oblika fizičkog nasilja: guranje, trešenje, gađanje predmetima, uvrtnje ruke, čupanje za kosu, pesničenje, šutiranje, pretnje i napad nožem, pištoljem i drugim oružjem. Sa druge strane, zanimljiv je podatak da je 24% ispitanica (žena i devojčica) potvrdilo da je bilo izloženo seksualnom nasilju. Međutim, u kontrolnom pitanju, kada su sve ispitanice pitane da li su preživele neke povrede zadobijene tokom seksualnog odnosa, 9,9% od onih koje su rekle da nikada nisu imale prisilan seksualni odnos ipak je potvrdno odgovorilo na ovo pitanje. Ovaj podatak ukazuje da je svakako daleko veći broj žena preživeo neki



oblik seksualnog nasilja od onih koje su potvrdno i direktno odgovorile na to pitanje. Kada se objedine podaci za fizičko i seksualno nasilje dobija se kao rezultat da je 109 ispitanica, odnosno 66,9%, preživelo neki oblik rodno zasnovanog nasilja.

Kada je reč o **prisilnim, ranim i dečijim brakovima**, istraživanje ATINE ukazuje da 52,5% ispitanica nije moglo da bira za koga će se udati i kada će se udati. Prosečne godine kada su žene, obuhvaćene istraživanjem, stupile u brak je 17 i po. Najmlađa je imala 7 godina kada je udata a najstarija 32. Dakle, rani brakovi i dečiji brakovi kao oblik rodno zasnovanog nasilja su prisutni i to u više od 50%: „Jedna ispitanica je na sva pitanja vezana za nasilje odgovarala sa 'ne'. Na pitanje koliko je imala godina kada se udala odgovorila je da se udala u 7. godini, i to za 20 godina starijeg muškarca i da je prvo dete rodila kada je imala 11 godina” (Marković i Cvejić, 2017: 23). Drugim rečima, devojčice odrastaju u situaciji nasilja, nasilje je normalizovano pa se često i ne identifikuje kao nasilje, tako da takve situacije, koje nisu retke, predstavljaju poseban izazov u radu stručnjaka na terenu, ali i istraživača rodno zasnovanog nasilja.

Važan podatak do koga je došao istraživački tim ATINE u ovom pilot istraživanju je da je veliki broj žena rekao da ne bi prijavile nasilje koje su preživele jer bi govor o nasilju i iskustvu nasilja zapravo za njih značio sramotu i poniženje, i ovaj nalaz je potpuno u skladu sa međunarodnim istraživanjima o razlozima neprijavlivanja rodno zasnovanog nasilja. Majke su takođe nesklone prijavljivanju nasilja koje su preživle njihove ćerke, pošto bi znanje o nasilju onemogućilo da se udaju i njihova budućnost bi bila ugrožena (ibid.: 25).

Podaci do kojih dolazimo pomoću ovih istraživanja govore da je u radu sa ženama i devojčicama koje su preživele nasilje u zemljama porekla i na migrantskom putu neophodno pristupiti informisano, saosećajno, s poštovanjem i bez diskriminacije, što i inače podrazumeva pristup usmeren ka preživeloj/om. Takođe, rezultati ovih istraživanja ukazuju i na neophodnost edukacije i pružanje novih mogućnosti za izgradnju novog života, koji podrazumeva osamostaljivanje, što iziskuje i veliku i dosad nezabeleženu posvećnost kako država koje su odredište migracija tako i međunarodne zajednice.

U oba pilot istraživanja se kao jedan od najrasprostranjenijih oblika rodno zasnovanog nasilja prema devojčicama pominje **dečiji brak**. Ujedinjene nacije definišu dečiji brak na sledeći način: „Dečiji brak, ili rani brak, je svaki brak u kojem bar jedna strana ima manje od 18 godina. Prisilni brakovi su brakovi u kojima jedna i/ili obe osobe nisu lično izrazile svoj puni i slobodni pristanak na zajednicu. Dečiji brak se smatra oblikom prisilnog braka” (UN, 2021).



## Vežba 8.2. Dečiji brak

### UPUTSTVO

**Ova vežba se radi samostalno, a potom u grupama od 5 do 7 učesnika ili kao vođena diskusija u plenumu. Može se koristiti i za pisanje analitičkog ili reflektivnog eseja. Optimalno vreme zavisi od modaliteta izvođenja vežbe.**

Učesnici treba da pogledaju kratak informativni video o dečijem braku, Together, We Can End Child Marriage, iz 2017. godine, (<https://www.youtube.com/watch?v=eTGgXbPrM8M>), i dugometražni dokumentarni film koji je usmeren na različite životne priče udatih devojčica i žena koje su udate kao devojčice iz celog sveta, Worth of a Girl, iz 2020. godine, (<https://www.youtube.com/watch?v=J6wzZsEvY84>).

### Teme za refleksiju i diskusiju

- 1) Zašto je dečiji brak jedan od najopasnijih oblika rodno zasnovanog nasilja?
- 2) Šta je dečiji brak i da li postoji veza između dečijeg braka i drugih oblika rodno zasnovanog nasilja?
- 3) Koji su oblici rodno zasnovanog nasilja, pored dečijeg braka, dokumentovani u ovim filmovima?
- 4) Da li je neka od ispričanih priča o dečijem braku ostavila poseban utisak na vas, koja i zašto?
- 5) Kako ovi filmovi utiču na vas kao nekoga ko treba da radi sa decom, i to specifično udatim devojčicama, i koje ste pouke izvukli za vaš rad?

Zvanični podaci agencija Ujedinjenih nacija ukazuju da je preko 650 miliona žena danas u svetu udato pre njihovog osamnaestog rođendana, pa se smatra da, bez ozbiljne koordinisane međunarodne akcije i saradnje, taj broj može da se poveća na 1,2 milijarde do 2050. godine. Dečiji brak je svim međunarodnim konvencijama i ugovorima prepoznat kao specifičan oblik rodno zasnovanog nasilja koji je poguban po fizičko i psihičko zdravlje devojčica i ozbiljno utiče na njihov razvoj i mogućnosti u životu. Naime, devojčice kao „mlade” su daleko ranjivije na fizičko nasilje u braku i na nasilje u porodici od odraslih žena; što je veća razlika u godinama između muškarca i devojčice veća je i verovatnoća da će biti nasilja u braku, i to ne samo fizičkog već i emocionalnog i psihičkog nasilja. Većina devojčica koje su udate svoje prvo seksualno iskustvo opisuje kao prisilno. Kako vreme prolazi, devojčice koje su udate za značajno starije muškarce počinju da veruju da je normalno da muž bude nasilan prema svojoj ženi jer one praktično odrastaju u braku koji počiva na nasilju.

Najveći broj međunarodnih ugovora i konvencija koji se bave rodno zasnovanim nasiljem u njegovim raznovrsnim manifestnim oblicima ističe da nasilje prema devojčicama i ženama ne može i ne sme da se pravda tradicijom i kulturom. Praksa udaje devojčica počiva na kulturno i društveno proizvedenoj konstrukciji da su žene i devojčice ljudska bića manje vrednosti, bez samostalnosti i moći delovanja. Takva pretpostavka upravo doprinosi situacijama u kojima se nasilje prema devojčicama lakše pravda pozivanjem na tradiciju, kulturu ili običaje. Naravno, dečiji brakovi nisu nešto što se događa isključivo u konzervativnim i zatvorenim društvima i zajednicama. Dečiji brakovi se beleže, uprkos zabranama, i u Evropi i Americi, i ne predstavljaju oblik rodno zasnovanog nasilja koje je retko i koje se događa samo u specifičnim društveno-istorijskim trenucima ili u specifičnim kontekstima. Rasprostranjenost ovog oblika rodno zasnovanog nasilja zahteva posebnu pažnju i u situacijama pre velikih kriza, a posebnu pažnju zahteva tokom kriza i migracija. Da bi se na adekvatan način odgovorilo na opasnosti koje nose dečiji brakovi kada je reč o životu i budućnosti devojčica, neophodno je da pristup nasilju bude rodno i uzrasno osetljiv, da postoje mere prevencije i zaštite, kao i koordinisana akcija institucija, sa punim učešćem devojčica koje su žrtve prisilnih i dečijih brakova, da postoji svest o ranjivosti devojčica u humanitarnom kontekstu, kao i dobro poznavanje problema rodno zasnovanog nasilja.

## Ključni termini

**Diskriminacija žena** označava svaku razliku, isključenje ili ograničenje u pogledu pola, što ima za posledicu da onemogućuje priznanje, ostvarenje ili vršenje od strane žena, ljudskih prava i osnovnih sloboda na političkom, ekonomskom, društvenom, kulturnom, građanskom ili drugom polju, bez obzira na njihovo bračno stanje.

**Nasilje prema ženama i devojčicama** predstavlja svaki akt polno zasnovanog nasilja koji rezultira ili može da ima za rezultat fizičku, seksualnu ili psihičku štetu ili patnju žena, uključujući pretnje takvim aktima, ograničenje ili proizvoljno lišavanje slobode, bez obzira da li proizlazi iz javnog ili privatnog života. Ono uključuje fizičko, seksualno, psihološko nasilje.

**Rodno zasnovano nasilje** je jedno od temeljnih društvenih, političkih i ekonomskih sredstava kojim se stalno iznova nastavlja podređena pozicija žena uz poštovanje muškaraca i njihovih stereotipnih uloga. Ovo nasilje pogađa žene tokom celog njihovog životnog ciklusa, a to znači i devojčice i devojke.

**Prisilni brak** je brak u kojem jedna i/ili obe osobe nisu lično izrazile svoj puni i slobodan pristanak na zajednicu.

**Dečiji brak** je svaki brak u kojem bar jedna strana ima manje od 18 godina. Dečiji brak se smatra oblikom prisilnog braka.

**Genitalno sakaćenje žena i devojčica** odnosi se na procedure koje uključuju delimično ili potpuno odstranjivanje spoljašnjih ženskih genitalija ili druge povrede nanete ženskim genitalnim organima iz nemedicinskih razloga.

**Štetne tradicionalne prakse** predstavljaju kulturne, društvene, verske običaje i tradicije koje su štetne za mentalno i fizičko zdravlje neke osobe.

**Seksualna eksploatacija i zlostavljanje** označava svaki čin zloupotrebe ranjivosti, razlike u moći ili poverenja za seksualne svrhe, uključujući i monetarno, društveno i političko profitiranje iz seksualne eksploatacije drugih osoba.

**Seksualno nasilje u kontekstu konflikta** označava incidente ili obrasce seksualnog nasilja, poput silovanja, seksualnog ropstva, prisilne prostitucije, prisilne trudnoće, prisilne sterilizacije, i svaku drugu vrstu seksualnog nasilja protiv žena, devojčica i dečaka, koji se događaju tokom konflikta i u postkonfliktnim situacijama.

**Pristup usmeren na preživela** označava pristup u radu sa osobama koje su doživele rodno zasnovano nasilje, koji na prvo mesta postavlja podršku i prava osobe koja je preživela nasilje, njene potrebe i njene želje u svim pitanjima koordinacije, razvoja i implementacije programa koji imaju za cilj borbu protiv rodno zasnovanog nasilja.

## Preporuke za dalje čitanje

1. Ignjatović, T. (ur. ) (2005). *Nasilje nad ženama – Prepreka razvoju. Međunarodni dokumenti*. Beograd: Autonomni ženski centar.

Ova zbirka najvažnijih međunarodnih dokumenata, koji se bave nasiljem prema ženama i rodno zasnovanim nasiljem, predstavlja osnovu za razumevanje šireg i u međuvremenu dodatno razvijenog međunarodnog pravnog okvira zaštite od rodno zasnovanog nasilja i borbe protiv rodno zasnovanog nasilja.

2. Ignjatović, T. (2011). *Nasilje prema ženama u intimno partnerskom odnosu*. Beograd: Rekonstrukcija Ženski fond.

Studija je pionirsko istraživanje o nasilju prema ženama u intimno partnerskom odnosu i predstavlja osnovu za razumevanje složenosti ovog fenomena, ali i osnovu za rad stručnjaka i stručnjakinja.

3. Krasić, B., Milić N., Šahović, V. (2017). *Položaj nepraćene i razdvojene dece u Srbiji*. Beograd: Beogradski centar za ljudska prava. [http://azil.rs/azil\\_novi/wp-content/uploads/2017/06/Položaj-nepracene-i-razdvojene-dece-izbeglica.pdf](http://azil.rs/azil_novi/wp-content/uploads/2017/06/Položaj-nepracene-i-razdvojene-dece-izbeglica.pdf)  
Kratka studija koja daje osnovna znanja i informacije o položaju dece migranata i izbeglica u Srbiji kroz prizmu međunarodnog i nacionalnog prava i kulture ljudskih prava.
4. Mitrović, D., Božić, D., Mitrović I., Ilić, J., Kisić, M., Milutinović, S. (2018). *Deca u pokretu i obrazovanje*. Beograd: ADRA; [https://adra.org.rs/wp-content/uploads/2018/12/Deca-u-pokretu-i-obrazovanje\\_publikacija.pdf](https://adra.org.rs/wp-content/uploads/2018/12/Deca-u-pokretu-i-obrazovanje_publikacija.pdf)  
Studija predstavlja principe rada u Adrinom Društvenom centru u Borči, u Beogradu, u kojem su sprovedeni programi obrazovanja i rekreacije za decu migrante kao dopuna formalnom obrazovanju, prevazilaženju jezičke barijere i pomoć u uključivanju u lokalnu zajednicu. Posebno je zanimljiv za pitanja rodne ravnopravnosti i borbe protiv rodno zasnovanog nasilja Adrin Ženski centar, koji je takođe analiziran u ovoj publikaciji.
5. UNICEF (2016). *The UNICEF Multi-Country Gender-based Violence in Emergencies Programme Evaluation. Final Synthesis Report*. New York: UNICEF; [https://www.unicef.org/evaldatabase/files/Full\\_report\\_with\\_cover\\_UNICEF\\_Multi-country\\_GBVIE\\_Evaluation\(1\).pdf](https://www.unicef.org/evaldatabase/files/Full_report_with_cover_UNICEF_Multi-country_GBVIE_Evaluation(1).pdf)  
U pitanju je UNICEF-ova uporedna analiza situacije o rodno zasnovanom nasilju u humanitarnim kontekstima i programima.

## Literatura

- Byrnes, A. (2013). The Committee on the Elimination of Discrimination against Women. In: *Women's Human Rights: CEDAW in International, Regional and National Law*, edited by Anne Hellum, Henriette Sinding Aasen, 27–61. Cambridge: Cambridge University Press.
- Digidiki, V., Bhabha, J. (2018). Sexual Abuse and Exploitation of Unaccompanied Migrant Children in Greece: Identifying Risk Factors and Gaps in Services during the European Migration Crisis. *Children and Youth Services Review*, 92: 114–121; <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2018.02.040>
- FRA (2015). *Violence against Women: An EU-wide Survey*. Luxembourg: Publication Office of the EU; [https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra\\_uploads/fra-2014-vaw-survey-main-results-apr14\\_en.pdf](https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-2014-vaw-survey-main-results-apr14_en.pdf)
- Freccero, J., Biswas, D., Whiting, A., Alrabe, K., Seelinger, K. T. (2017). Sexual Exploitation of Unaccompanied Migrant and Refugee Boys in Greece: Approaches to Prevention. *PLOS Medicine*, 14(11): 1–8; <https://doi.org/10.1371/journal.pmed.1002438>
- Holtmaat, R. (2013). The CEDAW: A Holistic Approach to Women's Equality and Freedom. In: A. Hellum, H. Sinding Aasen (Eds.), *Women's Human Rights: CEDAW in International, Regional and National Law* (pp. 95–123). Cambridge: Cambridge

- University Press; <https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/G1910791.pdf>
- IASC (2005). *Guidelines for Gender-based Violence Interventions in Humanitarian Settings*. Geneva: IASC.
- International Federation of Red Cross and Red Crescent Societies (2018). *Alone and Unsafe: Children, Migration, and Sexual and Gender-based Violence*. Geneva: International Federation of Red Cross and Red Crescent Societies.
- Jovanović, N. (2006). Predgovor. U: T. Ignjatović (ur.), *Nasilje nad ženama: prepreke u razvoju* (str. 4–5). Beograd: Autonomni ženski centar.
- Leskošek, V. (2009). Teaching on the Body and Violence against Women. In: V. Leskošek (Ed.), *Teaching Gender in Social Work* (pp. 87–105). Utrecht and Stockholm: ATHENA3 Advanced Thematic Network in Women's Studies in Europe, University of Utrecht and Stockholm University.
- MacKinnon, C. A. (2012). Gender in Constitutions. In: M. Rosenfeld, A. Sajó (Eds.), *The Oxford Handbook of Comparative Law* (pp. 1–19). Oxford: Oxford University Press. doi: 10.1093/oxfordhb/9780199578610.013.0021
- Marković, J., Cvejić, M. (2017). *Nasilje nad ženama i devojčicama u izbegličkoj i migrantskoj populaciji u Srbiji*. Beograd: Atina; <https://serbia.un.org/sites/default/files/2020-07/Nasilje%20nad%20%C5%BEenama%20i%20devoj%C4%8Dicama%20u%20migrantskoj%20populaciji%20u%20Srbiji.pdf>
- Mishra, D., Spiegel, P. B., Digidiki, V. L., Winch, P. J. (2020). Interpretation of Vulnerability and Cumulative Disadvantage among Unaccompanied Adolescent Migrants in Greece: A Qualitative Study. *PLOS Medicine*, 17(3): 1–18; <https://doi.org/10.1371/journal.pmed.1003087>
- Republika Srbija (2016). Zakon o sprečavanju nasilja u porodici. *Službeni glasnik RS*, br. 96/2016.
- Republika Srbija (2005a). Krivični zakonik. *Službeni glasnik RS*, br. 85/2005, 88/2005 – ispr., 107/2005 – ispr., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 i 35/2019.
- Republika Srbija (2005b). Porodični zakon. *Službeni glasnik RS*, br. 18/2005, 72/2011 – dr. zakon i 6/2015.
- Republika Srbija (2006). Ustav Republike Srbije. *Službeni glasnik RS*, br. 98/2006.
- Republika Srbija (2009). Zakon o zabrani diskriminacije. *Službeni glasnik RS*, br. 22/2009 i 52/2021.
- Republika Srbija (2012). Zakon o upravljanju migracijama. *Službeni glasnik RS*, br. 107/2012.
- Republika Srbija (2018). Zakon o azilu i privremenoj zaštiti. *Službeni glasnik RS*, br. 24/2018.
- Republika Srbija (2021). Zakon o rodnoj ravnopravnosti. *Službeni glasnik RS*, br. 52/2021.
- Savarese, L. (2009). *Refugee Girls – The Invisible Faces of War*. New York: Women's Refugee Commission; <https://www.refworld.org/docid/4a7835fa2.html>

- Savet Evrope (2007). *Konvencija Saveta Evrope o zaštiti dece od seksualnog iskorišćavanja i seksualnog zlostavljanja*. Lansarot: Savet Evrope.
- Savet Evrope (2011). *Konvencija o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici*. Istanbul: Savet Evrope.
- UN Komitet za eliminaciju diskriminacije žena (2005). Opšta preporuka Komiteta za eliminaciju diskriminacije žena broj 19: nasilje prema ženama. U: *Nasilje nad ženama – Prepreka razvoju. Međunarodni dokumenti*, uredila Tanja Ignjatović, 29–36. Beograd: Autonomni ženski centar.
- UN Komitet za eliminisanje diskriminacije žena (2017). Opšta preporuka Komiteta za eliminisanje diskriminacije žena broj 35: rodno zasnovano nasilje. Kancelarija za ljudska i manjinska prava Vlade Republike Srbije; [https://www.ljudskaprava.gov.rs/sites/default/files/dokument\\_file/preporuka\\_35\\_se-dow\\_srb.pdf](https://www.ljudskaprava.gov.rs/sites/default/files/dokument_file/preporuka_35_se-dow_srb.pdf)
- UN Komitet za prava deteta (2005). Opšti komentar broj 6 Komiteta za prava deteta: postupanje sa decom bez pratnje i razdvojenom decom van zemlje porekla. Ženeva: UN.
- UN Women 2014. *Bejing Declaration and Platform for Action*. New York: UN Women; [https://www.unwomen.org/-/media/headquarters/attachments/sections/csw/pfa\\_e\\_final\\_web.pdf?la=en&vs=1203](https://www.unwomen.org/-/media/headquarters/attachments/sections/csw/pfa_e_final_web.pdf?la=en&vs=1203)
- UN (2005a). Deklaracija o eliminaciji nasilja prema ženama. U: T. Ignjatović (ur.), *Nasilje nad ženama – Prepreka razvoju. Međunarodni dokumenti* (str. 37–43). Beograd: Autonomni ženski centar.
- UN (2005b). Pekinška deklaracija i Platforma za akciju. U: T. Ignjatović (ur.), *Nasilje nad ženama – Prepreka razvoju. Međunarodni dokumenti* (str. 44–58). Beograd: Autonomni ženski centar.
- UN (2006). *Konvencija o pravima osoba sa invaliditetom*. Njujork: UN.
- UN (2019). *The Impact of Migration on Migrant Women and Girls: A Gender Perspective*.
- UN (2021). *Child and Forced Marriage, including in Humanitarian Settings*. New York: UN; <https://www.ohchr.org/EN/Issues/Women/WRGS/Pages/ChildMarriage.aspx>
- UNFPA i Ministarstvo za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja (2019). *Standardne operativne procedure Republike Srbije za prevenciju i zaštitu izbeglica i migranata od rodno zasnovanog nasilja*. Beograd: UNFPA i Ministarstvo za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja; [https://serbia.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/SOP\\_brosura\\_SRB\\_web.pdf](https://serbia.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/SOP_brosura_SRB_web.pdf)
- UNHCR (2008). *UNHCR Handbook for the Protection of Women and Girls*. Geneva: UNHCR; <https://www.unhcr.org/protection/women/47cfa9fe2/unhcr-handbook-protection-women-girls-first-edition-complete-publication.html>
- UNICEF (2014a). *Konvencija o pravima deteta*. Beograd: UNICEF.
- UNICEF (2014b). *Fakultativni protokol uz Konvenciju o pravima deteta, o prodaji dece, dečijoj prostituciji i dečijoj pornografiji*. Beograd: UNICEF.

- UNICEF (2020). *Kako učiniti nevidljivo vidljivim: identifikacija devojčica bez pratnje i razdvojenih devojčica u Bugarskoj, Grčkoj, Italiji i Srbiji*. Beograd: UNICEF; <https://www.unicef.org/eca/media/12071/file/Analysis%20Serbian.pdf>
- Zwingel, S. (2016). *Translating International Women's Rights: The CEDAW Convention in Context*. London: Palgrave MacMillan.







POGLAVLJE

IX

SMERNICE  
ZA VOĐENJE  
SLUČAJA KOD DECE  
U MIGRACIJAMA





## Sadržaj poglavlja i ciljevi učenja

- Procena potreba, rizika i snaga deteta u migracijama
- Procena snaga kod deteta u migracijama
- Postupak utvrđivanja i određivanja najboljih interesa deteta u migracijama
- Procena uzrasta
- Učešće deteta u proceni tokom vođenja slučaja
- Individualno planiranje kod dece u migracijama
- Ponovni pregled i evaluacija
- Završetak rada na slučaju
- Koordinacija tokom vođenja slučaja u radu sa decom u migracijama
- Transnacionalna zaštita dece
- Zastupanje dece u migracijama u procesu vođenja slučaja
- Rad sa prevodiocima i kulturnim medijatorima

Ovo poglavlje razmatra standarde za vođenje slučaja u radu sa decom u migracijama u nacionalnim i transnacionalnim aspektima, razmatra prava i procedure deteta tokom postupka procene uzrasta, razrađuje proces donošenja odluka o najboljim interesima deteta i tumači standarde dobre prakse u radu na zaštiti dece u migracijama sa prevodiocima i kulturnim medijatorima. Cilj poglavlja je da produkuje naredne ishode učenja:

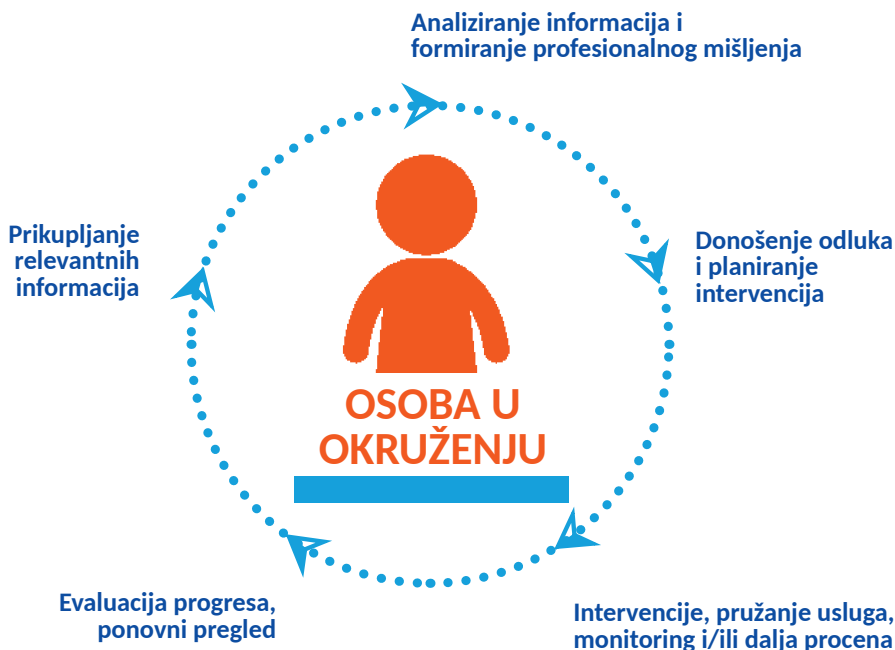
- 1) Interpretacija standarda i postupaka za vođenje slučaja u radu sa decom u migracijama.
- 2) Uočavanje, objašnjavanje i rešavanje etičkih dilema u postupku vođenja slučaja tokom rada sa decom u situaciji migracija;
- 3) Razumevanje i objašnjenje prava deteta i proceduralnih garancija u postupcima za procenu i određivanje najboljih interesa deteta u migracijama;
- 4) Razumevanje i objašnjenje prava deteta u postupcima za procenu uzrasta/starosti;
- 5) Upoređivanje i razlikovanje ideja formulacijom argumenata za i protiv procene uzrasta/starosti kod dece u migracijama;
- 6) Razumevanje i interpretacija osnova transnacionalnog vođenja slučaja kod dece u migracijama;
- 7) Povezivanje znanja iz raznih oblasti i interpretacija standarda dobre prakse u radu sa prevodiocima i kulturnim medijatorima.

## Procena potreba, rizika i snaga deteta u migracijama

Procena se sastoji iz nekoliko ciklično povezanih faza, te se stoga o proceni govori kao o procesu. U pitanju je dinamičan proces, koji zahteva brojne izvore podataka i razmatranje, usvajanje i odbacivanje višestrukih pretpostavki, preispitivanje odluka i učinka preduzetih intervencija i reviziju (odnosno evaluaciju i ponovni pregled. Ciklus procene se može predstaviti preko sledećih faza (Žegarac, 2016: 55):

- a) „prikupljanje relevantnih informacija kroz sve domene (segmente) unutar posebnih oblasti,
- b) analiziranje informacija i formiranje profesionalnog mišljenja,
- c) donošenje odluka i planiranje intervencija,
- d) sprovođenje intervencija i mera, aranžiranje pristupa uslugama, pružanje usluga, monitoring pružanja usluga i dalje procene,
- e) evaluacija i ponovni pregled”.

SLIKA 9.1. Ciklični proces procene  
(Žegarac, 2016: 55)



U Poglavlju IV je naglašeno da u okviru ciklusa vođenja slučaja početna procena nastoji da široko, ali bez dubljeg ulaženja u pojedinačne oblasti procene sagleda potrebe, probleme, snage i rizike vezane za dete, osobe u okruženju deteta i specifične karakteristike okruženja i situacije. Pri tom se pažnja usmerava na utvrđivanje aktuelnih bezbednosnih pretnji, rizika i određivanje statusa deteta koji združeno ukazuju na ugroženost, a gde se nepraćenoj i razdvojenoj deci po pravilu obezbeđuju specifične mere zaštite. Na osnovu ovih podataka i uvida moguće je započeti planiranje potrebnih intervencija i obezbediti prve usluge u relativno kratkom roku, bilo da je u pitanju neodložna ili prvobitna podrška, pomoć ili zaštita (socijalna, pravna, zdravstvena).

Dalja, složena, obuhvatnija i usmerena procena nadograđuje se na rezultate početne i nastoji da u potrebnoj meri sagleda jedan ili više domena ili posebnih oblasti procene koji zahtevaju produbljeni pristup (Žegarac, 2016) koji ima svoje specifičnosti kod dece u migracijama. Usmerena procena, shodno Pravilniku o CSR, obavezna je u situacijama koje su po svojoj prirodi kompleksne. To su sve situacije nepraćene i razdvojene dece i druge dece u migracijama kod kojih postoji aktuelno stanje ugroženosti ili visok rizik od zlostavljanja, zanemarivanja, eksploatacije, što obuhvata i situacije kod trgovine decom, najgorih oblika dečijeg rada i sl. To su i okolnosti koje zahtevaju specifičan proces određivanja i donošenja odluka o najboljim interesima deteta u migracijama (UNHCR, 2008; Galonja, 2015).

Dalja, usmerena procena se oslanja na prikupljene informacije, donete odluke i preduzete intervencije tokom početne procene. Tokom usmerene procene pažnja se fokusira na kompleksnije potrebe deteta, dubinsko i holističko sagledavanje situacije na različitim nivoima: individualnom, porodičnom, zajednice i faktora okruženja, što uključuje i makrosistemske uticaje. Ova procena ne usmerava samo na rizike i nepovoljne faktore, već identifikuje i pozitivne, protektivne uticaje i snage. Postupci i rezultati usmerene procene predstavljaju osnov za dalje aktivnosti i intervencije tokom ciklusa vođenja slučaja i narednih postupaka koji obezbeđuju ostvarivanje zaštite prava deteta.

Trajanje usmerene, a shodno prilikama i sveobuhvatne procene varira zavisno od konteksta i potreba pojedinačnog deteta. Važno je da vremenska ograničenja ne dovedu do ignorisanja ključnih informacija, ali i da procena ne traje predugo. U situacijama kada se procena prolongira ili predugo traje dete može biti izloženo daljem riziku od povrede, ili da izgubi mogućnosti da uživa prava shodno UN KPD, jer je u međuvremenu prekoračilo definisanu vremensku granicu od 18 godina. Stoga je preporučeno da usmerena ili složena procena kod dece u migracijama treba da se okonča u roku od mesec dana, a u kriznim i vanrednim situacijama i u kraćem roku (Child Protection Working Group, 2014). To je uglavnom usklađeno sa vremenskim okvirom koji u Republici Srbiji u ciklusu vođenja slučaja predviđa Pravilnik o organizaciji, normativima i standardima rada cen-

tra za socijalni rad iz 2008. (u daljem tekstu Pravilnik o CSR), gde je određeno najviše 30 dana za usmerenu procenu, uz moguće produženje od još 30 dana po odobrenju supervizora ili rukovodioca (Slika 4.1. Proces vođenja slučaja).

Procena podrazumeva i osmišljeno intervenisanje, obezbeđenje ili pokretanje mera zaštite, uz istovremeno neposredno pružanje usluga, upućivanje ili aranžiranje pristupa uslugama. To je omogućeno i pre nego što su prikupljene i analizirane sve informacije potrebne za procenu i dok još nije razvijen sistematičan plan usluga. Prioritet je uvek neodložno, a potom stabilno osiguranje bezbednosti i zadovoljenje najnužnijih potreba deteta, dok se permanentno i sistematično prikupljaju informacije o individualnoj situaciji. Proces procene obezbeđuje sliku o stanju i potrebama pojedinačnog deteta u kontekstu njegove porodice, zajednice i okolnosti kojima je izloženo. Te informacije se vremenom dopunjuju, pa i menjaju shodno promenama u situaciji deteta.

Podaci o karakteristikama i okolnostima deteta, njegove porodice (ili osoba iz pratnje i drugih značajnih osoba) dolaze iz raznovrsnih izvora, dostupnih izveštaja i informacija o detetu, opservacija i intervju sa detetom i porodicom, poseta na terenu, razgovora sa onima koji poznaju dete, stručnjacima iz drugih institucija i službi i sl. Ove informacije se prikupljaju pomoću različitih instrumenata i alata, kontrolnih lista, aktivnosti, skala i upitnika, pri čemu se koriste metode posmatranja i intervju, uz tehnike kao što su eko mapa, genogram, kulturogram i niz tehnika koje olakšavaju komunikaciju sa decom (Lefevr, 2017; Žegarac, 2016; Žegarac i Džamonja Ignjatović, 2009).

### **OKVIR 9.1. Kompetencije za vođenje slučaja kod dece u migracijama**

- Dobro poznavanje i sposobnost primene znanja o razvoju i različitim potrebama dece i drugih članova porodice, o porodičnim sistemima, dinamici porodičnih odnosa i funkcionisanju zajednice porekla i/ili života deteta i porodice i okviru systemske orijentacije osoba-u-okruženju.
- Razvijena znanja o okolnostima koje ugrožavaju razvoj i prava deteta u migracijama, znanja o traumi i uticaju traumatskog iskustva na stanje i razvoj deteta, poznavanje faktora rizika i zaštite kod dece u migracijama, znanja i veštine procene potreba, vulnerabilnosti i snaga.
- Dobro poznavanje i sposobnost primene znanja o kratkoročnim i dugoročnim posledicama zlostavljanja, zanemarivanja, eksploatacije, uticaju problema roditelja ili odgajatelja na decu i ključnih koncepata kao što su privrženost, separacija, gubitak i promena.
- Sposobnost primene pristupa usmerenog-na-preživela u interakciji sa decom koja su doživela nasilje i specifično rodno zasnovano nasilje.



- Dobro poznavanje, procena i izbor adekvatnih strategija za očuvanje porodice, ostanak deteta sa roditeljima ili odgajateljima i stvaranje uslova za povratak deteta ili spajanje porodice, ili za obezbeđenje drugog stalnog životnog aranžmana za dete u migracijama (što obuhvata i povratak u zemlju porekla, integraciju u zemlju prihvata ili preseljenje u treću zemlju), uz znanje o načinu angažovanja resursa za najmanje restriktivno okruženje u okviru urgentnog, privremenog ili dugotrajnijeg alternativnog staranja u skladu sa potrebama, gledištima i željama deteta.
- Komunikacija sa decom i mladima na podržavajući, topao, strpljiv i prijateljski način.
- Veštine uspostavljanja odnosa i sposobnost empatijskog angažovanja koje aktivno pokazuje razumevanje, poverenje i poštovanje prema deci i značajnim odraslima.
- Veštine angažovanja dece, motivisanja, persuazije i podsticanja rezilijentnosti i samopomoći kod dece i značajnih odraslih.
- Razumevanje i uvažavanje kulture, porekla i različitih okolnosti u životu dece.
- Razvijene veštine analize informacija, donošenja odluka i rešavanja problema uz puno učešće dece.
- Dobro razumevanje prava deteta.
- Dobro razumevanje nacionalnog i međunarodnog pravnog okvira koji se odnosi na decu u migracijama, posebno za nepraćenu i razdvojenu decu.
- Dobro razumevanje mehanizama transnacionalnog vođenja slučaja, kao i mogućnosti i izazova prekogranične saradnje socijalnih službi.
- Znanja i veštine procene, planiranja i dokumentovanja tokom rada na slučaju.
- Znanja i veštine upućivanja, monitoringa i koordinacije.
- Znanje o neformalnim i formalnim mehanizmima podrške u socijalnoj mreži, lokalnim resursima (institucijama, službama, prostorima, volonterima, formalnim i neformalnim uslugama) koje su (stvarno i potencijalno) dostupne deci i način na koji deca mogu da koriste te resurse.
- Veštine pregovaranja, ugovaranja i posredovanja.
- Veštine timskog rada, profesionalne komunikacije, saradnje, uspostavljanja partnerstava i izgradnje koalicija.
- Dobro upravljajnje stresom i emocijama, sposobnost za samokontrolu.
- Veštine facilitacije i grupnog rada.
- Organizacione veštine.

- Sposobnost čuvanja poverljivih informacija i dobro poznavanje pitanja poverljivosti i ograničenja poverljivosti.
- Sposobnost za primenu etičkih principa i pravila u praksi, što obuhvata i održavanje profesionalnih granica i korišćenja autoriteta.
- Veštine uočavanja i rešavanja etičkih dilema.
- Razumevanje načina na koji kultura, rasa i etnička pripadnost utiču na položaj dece i porodice iz migrantske populacije u konkretnom društvenom, ekonomskom i socijalnom sistemu i lokalnom kontekstu.
- Sposobnost uočavanja i konstruktivnog suprotstavljanja predrasudama, stereotipima, diskriminaciji, marginalizaciji dece i porodica iz migrantske populacije.
- Veštine i znanja zastupanja (podrška samozastupanju deteta, zastupanje deteta unutar svoje ili pred drugim organizacijama i institucijama i sistemsko zastupanje dece iz migrantske populacije kao grupe, kako bi lokalne ili nacionalne strukture na celishodnji način odgovorile na njihove potrebe).

Izvor: Global Child Protection Working Group, 2014: 41–47, 73–75

Procena se prevashodno usmerava na potrebe, a ne na usluge koje se nude za dete i porodicu (takozvana **procena vođena potrebama**, Holand, 2010), jer dete kome je potrebno obrazovanje, zdravlje, osnovna nega i staranje ili nešto drugo te svoje potrebe može da ispuni na više različitih načina i prilagođenim korišćenjem raznovrsnih usluga. Formulirane potrebe mogu biti korisne za podsticanje ljudi i zajednica na kreativnost u pronalaženju rešenja, umesto fokusiranja na nedostatak usluga, posebno u situacijama kada su resursi nerazvijeni. Istovremeno, **fokus na usluge** neizbežno usmerava na alokaciju postojećih usluga i resursa, a ne razmatra stvarne potrebe ljudi na terenu, koje ostaju neprepoznate i nezadovoljene.

## **Procena u ciklusu vođenja slučaja kod dece u migracijama**

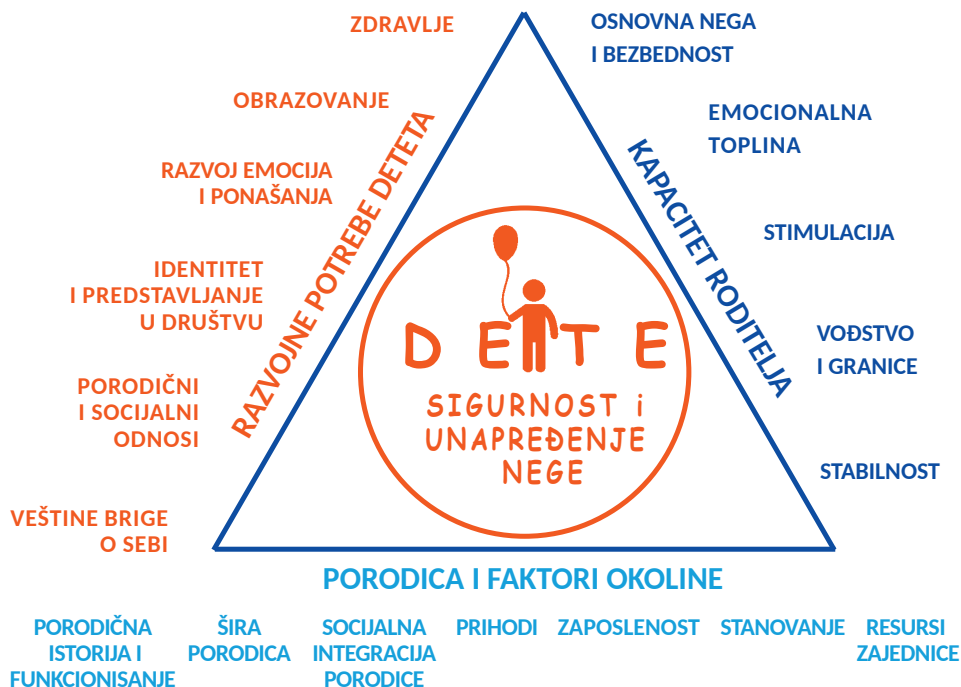
U socijalnoj zaštiti Republike Srbije se od 2008. godine primenjuje **model procene deteta i porodice**. Ovaj model se, počevši od 2000. (DoH, 2000), u raznovrsnim verzijama primenjuje u socijalnim službama u više od dvadeset zemalja širom sveta (Le´ veille´ and Chamberland, 2010) i adaptiran je za primenu u Srbiji. U okviru modela, za svako dete koje je identifikovani korisnik usluga u sistemu socijalne zaštite treba sačiniti individualizovanu procenu, a potom proceniti kapacitete roditelja, staratelja ili drugih odgovajatelja da se brinu o tom detetu, kao i sredinske faktore koji utiču na razvoj deteta.

Model pruža konceptualni okvir i osnovu za praksu, obezbeđuje osnovne instrukcije i prilagođenu primenu kod dece u različitim okolnostima (Žegarac, 2016; 2014; 2011; Žegarac i Vujović, 2011). Valjana primena modela zahteva relevantne profesionalne kompetencije, specifičan set veština i znanja, kao i korišćenje praktičnih alatki – instrumenata, upitnika, skala i tehnika procene. Procena se kreće u okviru tri šire oblasti, koje pokrivaju specifične domene. Oblasti i domeni prikazani su na Slici 9.2. Trougao procene kod dece iz migrantske/izbegličke populacije odnosi se na:

- 1) **razvojne potrebe deteta** (zdravlje, obrazovanje, razvoj emocija i ponašanja, porodični i socijalni odnosi, identitet i predstavljanje u društvu i veštine brige o sebi),
- 2) **sposobnost roditelja ili odgajatelja** da na odgovarajući način izađu u susret razvojnim potrebama deteta (pružanje osnovne nege i bezbednosti, emocionalna toplina, stimulacija, vođstvo i granice i stabilnost) i
- 3) **porodični i sredinski faktori** koji utiču na dete i porodicu (porodična istorija i funkcionisanje, šira porodica, socijalna integracija porodice, prihodi, zaposlenost, stanovanje i resursi zajednice).

U okviru ove tri oblasti prikupljaju se i međusobno uklapaju podaci koji pokrivaju 20 navedenih domena procene. Tu se analiziraju podaci o individualnim, porodičnim i drugim specifičnostima deteta, životnim i drugim okolnostima koje utiču na stanje i potrebe i ostvarivanje prava deteta. Tamo gde su utvrđene teškoće u zadovoljavanju potreba (s obzirom na uzrast, pol, ometenost, specifično stanje ranjivosti i sl.) potrebno je utvrditi konkretne teškoće, ponašanja, situacije i okolnosti koje ugrožavaju dete u optimalnom zadovoljavanju potreba, stepen ozbiljnosti i trajanje tih teškoća. Pri tome se način zadovoljavanja potreba deteta ocenjuje kao usklađen sa nivoom za optimalan razvoj, odnosno kao iznad ili ispod nivoa. Ako je potreba adekvatno zadovoljena to takođe treba notirati i uključiti u kompletnu sliku kako bi procena bila balansirana. Kada određeni aspekt razvoja ili kombinacija više različitih aspekata prevazilazi uzrasni nivo to takođe treba zabeležiti i naglasiti kao snagu.

Usmerena, odnosno složena procena ima dalekosežne posledice na decu u migracijama, i to ne samo zato što je proces određivanja i donošenja odluka o najboljim interesima deteta sastavni deo ove procene i preduslov za ostvarivanje prava garantovanih UN KPD (1990) i drugim međunarodnim standardima. Pogrešna ili manjkava procena može izložiti dete prolongiranom ili povećanom riziku od uznemarivanja, zloupotrebe i eksploatacije, što može da izazove ozbiljne povrede, invaliditet ili smrt deteta. Pogrešna procena može da dete u situaciji migracija označi kao punoletno, što posledično onemogućava pravo na posebne mere zaštite. Zakasnela procena ometa dolaženje do najadekvatnijih stalnih rešenja, produbljuje nesigurnost, ometa nastavak školovanja, otežava (re)integraciju i dugotrajno utiče na mogućnost nepovoljne životne perspektive deteta (Farmer and Lutman, 2009).



**SLIKA 9.2. Trougao procene kod dece iz migrantske/izbegličke populacije**

**ZDRAVLJE:** (ne)uhranjenost, iscrpljenost; fizičke povrede i znaci eksploatacije: telesne kazne, seksualna zlostreba, trudnoća, seksualno prenosive bolesti, dečiji brak, kod radne eksploatacije povrede od alatki, mašina, trovanja, hemikalija; oštećenja kože; zastoj u rastu; deformacije skeleta.

**OBRAZOVANJE:** pohađanje škole (obrazovna istorija, prekidi i napuštanja, loš školski uspeh, teškoće u učenju, aktuelna redovnost, obrasci izostanka, negativni stavovi prema obrazovanju); funkcionalna pismenost; vokacioni trening; obrazovne aspiracije, specifična interesovanja, sposobnosti i talenti.

**RAZVOJ EMOCIJA I PONAŠANJA:** doživljaj stresa, napuštenosti; iskazuje samopreduzimljivost, samouverenost i zrelost nije prikladna uzrastu; izlivi besa, reakcija na frustracije; anksiozna i depresivna stanja, problemi sa spavanjem, posttraumatske reakcije; samopovređujuće ponašanje (samopovređivanje, opijanje, overdoziranje, promiskuitet); bekstvo iz kuće/alertativnog staranja; seksualna aktivnost neprimerena uzrastu.

**IDENTITET I PREDSTAVLJANJE U DRUŠTVU:** niska ili visoka samoprocena i slika o sebi, uverenje da živi gore od druge dece; fatalističko sagledavanje budućnosti ili uverenje da sve od njega/nje zavisi; ima novac ili stvari za koje nema objašnjenja; odeća i obuća ukazuju na zanemarivanje, trgovinu ljudima i/ili radnu eksploataciju (način oblačenja i higijena); povučenoš, odbijanje da govori, strah od autoriteta, intenzivan strah od deportacije.

**VEŠTINE BRIGE O SEBI:** praktične veštine snalaženja, rešavanja problema i donošenja odluka u raznovrsnim životnim situacijama; sposobnost procene ugrožavajućih situacija i prateće reakcije (bori se/ zaledi se/ beži); sposobnost suprotstavljanja diskriminaciji; spremnost za traženje i dobijanje pomoći i podrške u kontekstu.

**PORODIČNA ISTORIJA I FUNKCIONISANJE:** struktura porodice, broj dece; kvalitet partnerskog odnosa; nasilje u porodici (prethodno i aktuelno), rodno zasnovano nasilje; nasilničko i kriminalno ponašanje članova (prethodno i aktuelno); ozbiljna promena porodičnog ili egzistencijalnog konteksta (prisilne migracije, razdvajanje porodice, smrt, bolest, roditelj napustio porodicu).

**ŠIRA PORODICA:** dostupnost podrške i resursi koje šira porodica obezbeđuje ili može da obezbedi za staranje o detetu; prisustvo različitih odgajatelja u životu deteta; prisustvo nasilja; obrasci porodične solidarnosti i odgovornosti; uloga i položaj deteta.

**SOCIJALNA INTEGRACIJA PORODICE:** prihvaćenost porodice u lokalnoj zajednici (migrantskoj i domicilnoj); obrasci marginalizacije i socijalne izolacije; pravni status u okviru migracija (tražilac azila, interno raseljeno lice, povratnik iz readmisije i sl.); način na koji porodica reaguje na kulturu zemlje domaćina i obratno.

**PRIHODI:** porodica bez ili sa nedovoljnim prihodima; korišćenje raspoloživih materijalnih pomoći; dovoljnost prihoda za zadovoljenje potreba porodice i način na koji troši prihode koji su joj na raspolaganju; prihodi potiču od nelegalnih aktivnosti; porodični dugovi, zaduženost (posebno u kontekstu dužničkog ropstva, trgovine decom i radne eksploatacije).

**ZAPOSLTENOST:** ograničena radna sposobnost/faktori otežane zaposlenosti roditelja; obrasci zaposlenosti, radna iskustva i angažovanja deteta.

**STANOVANJE:** prikladnost mesta za stanovanje potrebama deteta i porodice; zaštićenost od nasilja, kriminala, etničkih sukoba u mestu smeštaja porodice.

**RESURSI ZAJEDNICE:** dostupnost adekvatnog smeštaja i resursa za alternativno staranje; prilike za obrazovanje, učenje jezika zemlje u kojoj borave i željene destinacije, rekreaciju i učešće u zajednici; dostupnost stipendija, vokacionih treninga, aktivnosti socijalnog preduzetništva, podrška samozapošljavanju; dostupnost usluga socijalne zaštite; transport.

**PORODIČNI I SOCIJALNI ODNOSI:** privrženost i prihvaćenost u porodičnom okruženju; stav prema porodici, socijalnom i kulturnom kontekstu; doživljaj izolovanosti, marginalizovanosti, pripadanja; stepen prihvaćenosti u vršnjačkoj grupi sa kojom putuje, ili gde boravi; doživljaj odgovornosti za druge članove porodice; roditeljski (porodični) plan za dete.

**OSNOVNA NEGA I BEZBEDNOST:** obezbeđenost fizičkih potreba; pristupačnost i sposobnost roditelja/odgajatelja da prepozna opasnosti kojima dete može biti izloženo tokom migriranja i sposobnost da ga zaštiti.

**EMOCIONALNA TOPLINA:** emocionalna klima koju stvara roditelj/odgajatelj prema detetu (prihvaćenost, uvažavanje, jedinstvenost, pripadnost, responzivnost na emocionalne potrebe); održavanje veze sa roditeljima i članovima porodice kod razdvajanja; kvalitet veze sa starateljem ili novim odgajateljem (hranitelj, vaspitač i sl.).

**STIMULACIJA:** stavovi i ponašanja roditelja/odgajatelja prema obrazovanju, pohađanju škole, radnim navikama, ispunjavanju potencijala, interesovanja i budućnosti deteta; prisustvo stavova koji ometaju obrazovanje devojčica ili podstiču dečake na rano uključivanje u rad.

**VOĐSTVO I GRANICE:** načini na koje roditelj/odgajatelj modelira, demonstrira i ponašanje deteta u društvu i prenošenje moralnih vrednosti, stavova prema obrazovanju, radu, porodičnoj i socijalnoj odgovornosti, upravljanje sukobima i suprotstavljenim mišljenjima.

**STABILNOST:** konzistentnost, predvidivost i kontinuitet životnog aranžmana koji roditelj/odgajatelj obezbeđuje detetu, posebno u vreme velikih promena, gubitaka, prisilnih migracija, razdvajanja porodice.

Prisustvo okolnosti koje mogu da naruše roditeljske kompetencije (bolest, invaliditet, nasilje, zloupotreba PAS).

Dobra procena je povezana sa uspešnom reunifikacijom kod dece koja su bila razdvojena od svojih porodica i doprinosi stabilnosti smeštaja (Farmer, Moyers, and Lipscombe, 2004; Wade, Biehal, Farrelly, and Sinclair, 2010) i omogućava rani ili blagovremeni izbor adekvatne strategije intervencija.

Korišćenje ovog modela procene, kod usmerene procene dece u migracijama, otvara brojne dileme i izazove. Ukoliko tokom procene dođe do propusta u prepoznavanju indikatora različitih stanja i pojava koje pogađaju dete u migracijama i njihovih međusobnih veza i odnosa, težište intervencija može neopravdano da prati samo jedan deo prepoznatih potreba, bez razumevanja kompleksnosti slučaja. A kompleksnost je ovde prisutna usled specifičnih ranjivosti i rizika kojima su izložena deca u migracijama i usled sistemskih i strukturnih faktora. Prepoznavanje pokazatelja zlostavljanja, zanemarivanja i eksploatacije, posebno u kontekstu specifičnih pojava trgovine decom, zloupotrebe dečijeg rada, dečijeg braka, je, inače, kompleksan zadatak. U kontekstu migracija dece nezaobilazna su i pitanja kulture, etniciteta, roda, diskriminacije, marginalizacije i sl. Tu su i specifičnosti rada sa prevodiocima, kulturnim medijatorima, pitanja koordinacije različitih aktera na terenu, ali i zahtevi transnacionalnog vođenja slučaja, prekogranične saradnje, te prava koja su u okviru međunarodnih standarda garantovana deci izbeglicama i nepraćenoj i razdvojenoj deci. Ne mogu se zanemariti ni faktori vezani za masovnost, nekontrolisanost, nepripremljenost, neiskustvo i nedostatak resursa za suočavanje sa vanrednim i kriznim situacijama u specifičnom kontekstu.

Podaci prikupljeni tokom procene deteta u migracijama sistematizuju se po oblastima i domenima procene (Žegarac, 2016; Bentovim, Cox, Bingley Miller, and Pizzey, 2009; DoH, 2000), kao što je predviđeno Pravilnikom o CSR i Standardnim operativnim procedurama (Milanović, Perišić i Milić, 2016).

### ***Prva stranica trougla: Procena razvojnih potreba deteta u migracijama***

Informacije koje se prikupljaju u okviru posebnih domena procene u oblasti razvojnih potreba deteta treba da podrže voditelja slučaja ili drugog stručnog radnika u procesu donošenja profesionalnih odluka koje informišu proces određivanja najboljih interesa deteta. Na osnovu ovih informacija donose se odluke koje mogu da imaju dugoročne, ako ne i celoživotne (povoljne i/ili nepovoljne) posledice po dete, ali i druge osobe. Važno je razumeti da se svaki nivo razvojnih potreba deteta oslanja na prethodni nivo. Odluke se donose i uz odgovarajući obim konsultacija sa neposrednim rukovodiocima, supervizorima, kolegama iz sopstvene organizacije i iz drugih službi, odnosno sa specijalistima za pojedine oblasti. Kod dece u migracijama brojne situacije zahtevaju koordinisano donošenje odluka u saradnji sa policijom i pravosuđem, UNHCR-om i drugim međunarodnim organizacijama, potom i sa organizacijama civilnog društva, lokalnim vlastima i institucijama, diplomatskim predstavništvima, pa i socijalnim službama u drugim zemljama u okviru transnacionalnog vođenja slučaja.

- **Zdravlje**

Domen zdravlja odnosi se na rast i razvoj, fizičko i mentalno stanje, gde se posebno razmatraju i sve smetnje ili oštećenja kod deteta. Kod dece u migracijama posebno se razmatraju akutne potrebe za zdravstvenom negom ili lečenjem, specifična zdravstvena stanja koja doprinose ranjivosti, naročito posledice dugotrajne izloženosti fizičkim naporima, prolongiranom stresu, traumatičnim iskustvima i sl. Procenjuje se da li dete sada (u aktuelnom trenutku) ima odgovarajuću zdravstvenu negu, adekvatnu ishranu, fizičke aktivnosti i relevantan pristup zdravstvenim uslugama. Posledice uskraćivanja fizičkih i zdravstvenih potreba tokom puta razmatraju se u meri u kojoj je to neophodno za donošenje odluka o aktuelno potrebnim intervencijama za očuvanje ili unapređenje telesnog i mentalnog zdravlja i kod određivanja najboljih interesa deteta. U situacijama sumnje na zlostavljanje, zanemarivanje, trgovinu decom, dečiji rad ili dečiji brak, u oblasti zdravstvenih potreba značajno je obratiti pažnju i na povrede i bolesti vezane za fizičku ili seksualnu zloupotrebu deteta u migracijama.

- **Obrazovanje**

Odnosi se na sve oblasti kognitivnog razvoja deteta, prilike za igru, interakciju, učenje, pristup igračkama, knjigama i učilima, mogućnost da se razviju različite veštine i interesovanja, u zemlji porekla, tokom puta i u zemlji boravka. Razmatra se dostignuti stepen školovanja u okviru formalnog i neformalnog obrazovanja, prekidi i napuštanja škole, školski uspeh, problemi i/ili uspesi u učenju, prisustvo smetnji u razvoju koje mogu da ometu obrazovanje, posebne obrazovne potrebe, kao i pristupačnost odrasle osobe koja je zainteresovana za obrazovanje i postignuća deteta.

- **Razvoj emocija i ponašanja**

Bitni elementi ovog domena razvojnih potreba deteta razmatraju se kroz šest stavki:

- a) regulacija emocionalnog stanja u skladu sa uzrastom i razvojnim stadijumom;
- b) rano afektivno vezivanje;
- c) koncentracija i nivo aktivnosti;
- d) izražavanje osećanja i karakterističnog raspoloženja;
- e) reakcija na traumatične i stresne događaje;
- f) socijalno ponašanje.

Sagledava se način na koji dete pokazuje emocije i njegovo ponašanje prema roditeljima, porodici, bliskim osobama i drugima u okruženju. Reagovanja



deteta na zahteve u interpersonalnim odnosima u kontekstu kulturne raznolikosti, promenljivih socijalnih normi i okruženja. Bitne su i karakteristike temperamenta, stepen prilagodljivosti na promene, reakcije na stres i stepen samokontrola, što se sagledava u svetlu specifičnih iskustava koje je dete imalo u zemlji porekla, tokom puta i u zemlji sadašnjeg boravka.

- **Identitet**

Domen identiteta kod dece u migracijama razmatra kako dete doživljava sebe kao odvojenu i vrednu osobu, stavove deteta o sebi i sopstvenim sposobnostima, kao i doživljaj individualnosti. Generalno, doživljaj identiteta je pod uticajem pola, uzrasta, etničke pripadnosti, rase, veroispovesti, seksualnosti i ometenosti. Razmatra se i doživljaj pripadnosti i prihvaćenosti od porodice, vršnjačke grupe, grupe sa kojom dete putuje i (raznovrsnih) zajednica u iskustvu deteta koje mogu da utiču na njegovo stanje, sadašnje i buduće potrebe identiteta. Stoga se u okviru ovog domena, sa stanovišta specifičnih ranjivosti vezanih za decu u migracijama ili kao izvor snaga, razmatraju posebni aspekti vezani za:

- a) doživljaj sopstva (selfa);
- b) individualni izbor i akcija;
- c) doživljaj sebe i drugih u socijalnom i kulturnom kontekstu i
- d) rodni/polni identitet.

- **Predstavljanje u društvu**

Bitna pretpostavka za snalaženje deteta u neposrednom okruženju je način na koji ono razume kako se njegov izgled i ponašanje opažaju u užem i širem okruženju, kao i predstava koju stvara ono kod drugih. To je posebno važno u situacijama susreta i međusobnog nepoznavanja različitih kultura i običaja, gde dete u migracijama može da se suoči sa predrasudama, nerazumevanjem i diskriminacijom. Procena ovde sagledava prikladnost odeće u skladu sa uzrastom, polom, kulturom i religijom, ličnu higijenu i higijenu odeće, kao i adekvatnost roditeljskog usmeravanja i savetovanja deteta o načinima na koje se predstavlja u različitim okruženjima i prilikama. Razmatraju se aspekti vezani za:

- a) razumevanje potrebe da se obrati pažnja na izgled, oblačenje, ponašanje, higijenu u skladu sa godinama, polom i kulturom;
- b) sposobnost prilagođavanja, stavovi o nedostacima i sposobnost suočavanja sa diskriminacijom od strane drugih; kao i
- c) poštovanje prema porodici, religijskim i spiritualnim vrednostima i različitostima u sopstvenoj socijalnoj prezentaciji.

- **Porodični i socijalni odnosi**

Odnosi sa roditeljima, braćom i sestrama, članovima porodice, prijateljstva sa vršnjacima i sl., pokazatelj su potencijala za (pro)socijalno ponašanje. Brižni i topli odnosi privrženosti (emocionalne povezanosti) tokom ranog razvoja i odrastanja predstavljaju osnov za razvoj kapaciteta za empatiju i uspostavljanja prijateljskih, intimnih, poslovnih i drugih odnosa tokom života. U okolnostima migracija (naročito prisilnih) dobri porodični i socijalni odnosi su snažan izvor snaga i neformalne podrške. Mogu biti važni i odnosi sa drugim značajnim osobama van porodice i odnos porodice prema tim odnosima, posebno u situacijama kada je dete razdvojeno ili nepraćeno. Stoga se razmatra i detetov stav prema porodici, socijalnim i kulturnim kontekstima u kojima funkcioniše.

- **Veštine brige o sebi**

Domen se bavi načinom na koji dete ovladava praktičnim, emocionalnim i komunikacionim kompetencijama neophodnim za sticanje samostalnosti. Razmatraju se znaci snaga i teškoća u razvoju kapaciteta za životne veštine shodno uzrastu, postojanje podsticaja za rešavanje problema u kontekstu porodice ili zajednice i iskustva (posebno prisilnih) migracija. Naročito se obraća pažnja na uticaj bilo kakvih smetnji ili oštećenja deteta i na socijalne okolnosti koje utiču na razvoj veština za brigu o sebi. Za decu u migracijama, kod procene potreba i određivanja najboljeg interesa deteta, veoma je važno proceniti i sposobnost uvažavanja konteksta i procene rizika i bezbednosti. Na taj način se identifikuju veštine deteta za samozaštitu, ili, u drugom slučaju, neuspeh dece u proceni rizika, koja stoga svojim ponašanjem dovode sebe u opasnost.

### ***Druga stranica trougla: Procena sposobnosti roditelja ili odgajatelja da odgovore na razvojne potrebe deteta u migracijama***

Roditeljski kapaciteti (odnosi se i na osobe koje za dete iz migrantske populacije imaju roditeljsku, odnosno odgajateljsku ulogu, nezavisno od konkretnog zakonskog statusa) razmatraju se u kontekstu porodične strukture i funkcionisanja, pri čemu se analizira i ko sve učestvuje u obezbeđivanju brige za dete. Važno je razmotriti da li je način na koji roditelji zadovoljavaju potrebe deteta primeren uzrastu, pri čemu se ponašanje roditelja razmatra u kontekstu (posebno prisilnih) migracija, što zahteva da se socijalne službe i organizacije koje pružaju pomoć usmere na podršku roditeljima (materijalnu, konkretnu, savetodavnu, informativnu i podršku samopoštovanju). Na taj način se podstiču i jačaju roditeljski kapaciteti za brigu o deci u okolnostima neizvesnosti, nerešenog zakonskog statusa, nedostatka resursa, strepnje, traume, pa i fizičke ugroženosti.

White (2005) navodi da se procena funkcionisanja roditelja (odgajatelja) bavi opisom karakteristika i obrazaca njihovog funkcionisanja u ulogama odraslih i osoba koje odgajaju decu. Pri tome se traga za objašnjenjem mogućih razloga za izmenjeno ili problematično ponašanje roditelja/odgajatelja, kao i potencijal za promenu takvog ponašanja. Okolnosti migriranja su svakako ključni faktor koji usmerava utvrđivanje ličnih i sredinskih faktora i situacija koje mogu pozitivno ili negativno da utiču na ponašanje roditelja u ovoj populaciji. Procena po domenima roditeljskih kompetencija sumarno ukršta opis funkcionisanja potreba i rizika kod deteta, u odnosu na veštine i teškoće roditelja, kako bi se obezbedile smernice za intervencije (bilo da je u pitanju preventivna, razvojna, zaštitna, rehabilitaciona, restorativna ili neka druga intervencija).

Vard i saradnici (Ward, Brown & Hyde-Dryden, 2014) ističu da je socijalnim radnicima u situacijama teškoća kod procene roditeljskog funkcionisanja korisno da razmotre elemente okvira zrelog funkcionisanja odraslih koji su značajni za negujuće i zaštitničko roditeljsko ponašanje, što se odnosi na sposobnost roditelja da:

- prepoznaju emocije kod drugih,
- kontrolišu i upravljaju sopstvenim emocijama,
- pokažu odgovarajući odnos prema autoritetu,
- imaju poverenje u druge i uspostave odnose bliskosti, i
- preuzmu odgovornost za uticaj svojih postupaka.

Ovi elementi zrelog funkcionisanja odraslih predstavljaju osnov za ponašanja karakteristična za „dovoljno dobro” roditeljstvo, gde su pokazatelji (Kellet and Apps, 2009):

- namirivanje potreba zdravlja i razvoja deteta,
- stavljanje potreba dece na prvo mesto,
- rutina i doslednost u odgajanju deteta i
- prepoznavanje i priznavanje teškoća i traženje neformalne i formalne podrške.

Pored ličnih i porodičnih faktora koji se uobičajeno navode kao ometajući za „dovoljno dobro” roditeljstvo, društveni i sredinski stresori takođe ometaju roditelje (ili druge odgajatelje) da adekvatno namire potrebe deteta. Kod ličnih i porodičnih faktora brojna istraživanja ukazuju na mentalne bolesti, zloupotrebu droga i alkohola, intelektualnu ometenost i nasilje među intimnim partnerima (Brown and Ward, 2012). Istraživanja ukazuju i na istoriju zlostavljanja roditelja u detinjstvu i prethodno zanemarivanje i zlostavljanje druge dece, što u slučajevima združenog delovanja dva ili više faktora značajno povećava verovatnoću da budu ugrožene buduće životne šanse deteta (Clever, Unell and Aldagate, 2011).

Kao društveni i sredinski stresori najčešće su navođeni siromaštvo, neadekvatni stambeni uslovi, nezaposlenost, diskriminacija, izolacija i geografska dislokacija – posebno tamo gde su roditelji preseljeni iz zemlje porekla (Selwyn, Harris, Quinton, Nawaz, Wijedasa, and Wood, 2010). Situacije prisilnih migracija, neizvesnog, nekad i nelegalnog putovanja, pa i nerazjašnjenih okolnosti u vezi zakonskog statusa i prihvata u zemlji željene destinacije, dodatno podrivaju roditeljske napore i sposobnosti. Štaviše, lične i porodične poteškoće roditelja i socio-ekonomske okolnosti (što obuhvata i zakonski status) često su međusobno povezane i ometaju roditeljsku efikasnost. Dodatno, lične osobine roditelja i njihova percepcija samoeфикаsnosti i samopouzdanja utiču na načine na koje oni odgovaraju na teške okolnosti (Ward et al., 2014).

Pri proceni roditeljskih kapaciteta kod dece i porodica iz različitih etničkih grupa veoma je značajno razviti svesnost o opasnosti formiranja pretpostavki i sudova o roditeljima na osnovu standarda dominantne kulture. Takav nastup može voditi nerazumevanju situacija koje su ugrožavajuće za dete, bilo da se neko ponašanje oceni kao neprihvatljivo (jer se ne prepoznaju različiti načini adekvatnog gajenja dece) ili prihvatljivo (gde se kao kulturno specifična tolerišu ponašanja koja ugrožavaju decu). Stoga je potrebno razviti svesnost o kulturnim razlikama i otvorenost za učenje o njima, posebno prilikom procene snaga i potreba porodica (Žegarac, Kišjuhas i Koprivica, 2016).

- **Osnovna nega**

Domen osnovne nege se odnosi na obezbeđenje fizičkih i zdravstvenih potreba deteta, ishranu (da li je ishrana adekvatna, dovoljna, redovna, da li hranjenje protiče bez problema ili sa otporom kod mlađe dece), grejanja, smeštaja, čiste i odgovarajuće odeće i obuće i adekvatne lične higijene. Svakako da se u situacijama migrantskih kriza, posebno prisilnih ili neregularnih migracija, brojni roditelji ili drugi odgajatelji koji se staraju o detetu oslanjaju na dostupne, često ograničene resurse da bi zadovoljili potrebe svoje dece. U ovom domenu, procena u okviru migrantske populacije se bavi ponašanjima roditelja koja ukazuju na njihovu sposobnost prilagođavanja promenljivim potrebama deteta i situacija i na konzistentnost osnovne nege tokom vremena. Naročita pažnja se poklanja roditeljskim sposobnostima da koriste resurse u okruženju (šire porodice, grupe u kojoj putuju i sl.) i zajednice (tranzita, boravka, destinacije) u obezbeđivanju osnovne nege za dete.

- **Osiguranje bezbednosti**

Ovaj domen zahteva procenu adekvatnosti zaštite od povreda ili opasnosti, što detetu obezbeđuje roditelj/odgajatelj (zaštita od opasnih mesta, okolnosti, predmeta ili supstanci), zaštite od kontakata sa opasnim odraslim osobama ili

drugom decom koja su opasna po dete, kao i zaštite od samopovređivanja. Pomenuti aspekti su naročito izazovni za roditelje koji migriraju sa svojom decom, jer na mnoge okolnosti često opasnog puta ne mogu da utiču, ili su njihovi izbori veoma ograničeni. U ovoj specifičnoj populaciji, procena se bavi očekivanjima roditelja od dece i njihovim odnosom prema pitanjima zaštite u skladu sa uzrastom i zrelošću deteta. Tu se, osim pokazatelja brige i adekvatne ocene situacija koje mogu da dovedu dete u opasnost, pažnja usmerava na moguće precenjivanje (nerealna očekivanja) sposobnosti deteta da se izbori sa opasnostima i bezbednosnim izazovima na putu. Važna su i pitanja zaštite od osoba koje predstavljaju rizik za decu, u meri u kojoj roditelj (realistično) može da obezbedi zaštitu u situacijama pretnje i neizvesnosti.

- **Emocionalna toplina**

Domen se bavi zadovoljavanjem detetove potrebe za sigurnim, stabilnim odnosima ljubavi i poverenja sa značajnim odraslim osobama, što je blisko povezano sa uzrastom deteta. Neizvesnost, stres i traumatska iskustva tokom puta mogu da umanje kapacitete roditelja da pruže emocionalnu toplinu, što je posebno problematično kod odojčadi i male dece. Stoga je osnovna interventna strategija podrška roditeljskom staranju i unapređenju roditeljskih kapaciteta za porodice koje putuju sa decom. Emocionalna toplina koju obezbeđuje roditelj (ili drugi odgajatelj) jeste osnova za razvoj osećaja kod deteta da je vredno i voljeno. Nepraćena i razdvojena deca takođe imaju potrebu za emocionalnom toplinom koju obezbeđuje roditeljska figura, a tu svoju potrebu mogu zadovoljavati na različite načine uz prisustvo brižne, odrasle osobe (bliskog srodnika ili poznanika, staratelja, hranitelja, socijalnog radnika ili drugog pomagača), koje naročito nastoje da, ukoliko je to prikladno, revitalizuju odnos deteta sa porodicom porekla. Te osobe treba da budu na odgovarajući način osetljive i rezpozivne na potrebe deteta za toplinom, uvažavanjem, vrednovanjem i ohrabrenjem. U tim okolnostima se ceni opšti emocionalni ton prema detetu (podržavajući i uzajamno uvažavajući), kao i stepen podrške, angažovanja i učešća, uz razvojno prikladno balansiranje zavisnosti i nezavisnosti u obezbeđivanju podrške detetu.

- **Stimulacija**

Domen se odnosi na podsticanje učenja i intelektualnog razvoja deteta putem ohrabrenja i kognitivne stimulacije i korišćenja društvenih mogućnosti. Ohrabrivanje kognitivnog razvoja deteta putem interakcije, komunikacije, razgovora i odgovor na reakcije i pitanja deteta obuhvata podsticanje i učestvovanje u igri, podstrek za korišćenje prilika za učenje i obrazovanje, osposobljavanje deteta da doživi uspeh i obezbeđivanje pohađanja škole. Tu je i staranje da dete pohađa školu, pomoć u učenju i postizanju uspeha, pa i ohrabrivanje deteta da

učestvuje u izazovima života. Značajno je pružanje prilike detetu da stekne bogatija iskustva i uključivanje deteta u različite socijalne aktivnosti: sport, posete kulturnim institucijama, učešće u rekreativnim sadržajima i sl., što je izazovno u okolnostima prisilnih i neregularnih migracija. U nestabilnim okolnostima migracija neophodno je podržati roditelje da koriste prilike i mogućnosti za obrazovanje deteta i da motivišu i ohrabre dete u sticanju znanja i veština.

- **Vodstvo i granice**

Procenjuje se prikladnost usmeravanja i granica, pošto one omogućavaju detetu da reguliše sopstvene emocije i ponašanje. Zadatak roditelja je da demonstrira, modelira i usmerava odgovarajuće ponašanje deteta, kontrolu emocija i interakciju sa drugima. Razvojno (pa i kontekstualno) odgovarajuće granice podržavaju dete u razvoju unutrašnjeg modela moralnih vrednosti, savesti i prosocijalnog ponašanja, što je veoma izazovno u nestabilnom kontekstu migracija. Odnosi se na: a) usmeravanje i regulisanje ponašanja deteta, gde se pozitivno vodstvo, sopstveni primer i modelovanje ponašanja uz realistična očekivanja deteta ubrajaju u produktivne strategije; b) pomoć detetu da prevlada frustracije (reakcije na izlive besa, agresije, stresne situacije), c) jasnoća i fleksibilnost granica, pravila i očekivanja i d) upravljanje sukobima i suprotstavljenim mišljenjima.

- **Stabilnost**

Stabilnost je domen procene u kome se sagledava postojeći i potencijalni stepen obezbeđenosti stabilnog porodičnog okruženja koje omogućava detetu da razvije odnose sigurnosti i poverenja sa roditeljima ili odgajateljima radi dostizanja optimalnog razvoja (Žegarac, 2016: 84). U okolnostima prisilnih i neregularnih migracija stabilnost porodičnog okruženja i porodičnih odnosa neretko su narušeni. S tim u vezi, shodno životnoj istoriji deteta, uzrastu i aktuelnim potrebama procene, sagledava se stepen stabilnosti roditeljstva tokom razvoja i porodičnog životnog ciklusa. To, osim za odgajatelje, u specifičnom kontekstu migracija, važi i za druge zamenske figure odgovorne za dete. Odnosi se na ponašanja koja ukazuju na konzistentnost u pokazivanju emocionalne topline i prikladne odgovore na detetove potrebe za ljubavlju, utehom i sl., obezbeđenje da dete ima pozitivne odnose sa važnim članovima porodice i drugim značajnim osobama. U kontekstu migracija i razdvajanja ili pretnji od razdvajanja porodica veoma je važan i razvoj, odnosno razvijenost osećaja za društvenu odgovornost i porodicu, kulturni i socijalni identitet kod deteta. Ne manje značajna je i sposobnost roditelja ili drugih odgajatelja da uspostavi stabilnost i u velikim porodičnim i širim društvenim promenama.

### ***Treća stranica trougla: Procena porodičnih i sredinskih faktora deteta u migracijama***

Načelno, oblast porodičnih i sredinskih faktora u proceni potreba deteta odnosi se na sadašnje i prethodne okolnosti funkcionisanja porodice, dostupnost socijalne podrške od strane šire porodice, dostupnost resursa zajednice, kao i položaj porodice u zajednici, stambenu situaciju i opremljenost domaćinstva, zaposlenost i prihode članova porodice (Žegarac, 2016). U okolnostima migracija, naročito prisilnih i neregularnih, svaki domen koji se istražuje u okviru „treće strane trougla” (Jack and Gill, 2003) može da manje ili više naglašava ili zapostavlja određene aspekte. To zavisi kako od individualnih i porodičnih tako i od širih sistemskih okolnosti koje se odnose na kapacitete socijalnih službi da odgovore na potrebe dece u migracijama, ali i od ciljeva procene i njenog mesta u određivanju najboljih interesa deteta.

- **Porodična istorija i funkcionisanje**

Poznato je da porodice funkcionišu pod uticajem sopstvene istorije, strukture, načina i vrste odnosa pojedinih članova porodice sa detetom. Uticaj na porodični život mogu da imaju i značajne promene u sastavu porodice ili domaćinstva, iskustva roditelja iz njihovog detinjstva, kao i životni događaji i njihovo značenje za članove šire porodice, gde su posebno značajna iskustva članova porodice vezana za migracije, odvajanja, gubitke i sl. U situacijama nepraćene i razdvojene dece, kada je potrebno obezbediti ponovno ujedinjenje porodice, važni aspekti procene u ovom domenu odnose se na prirodu i stabilnost porodičnog funkcionisanja, način na koji porodična organizacija ispunjava bazične potrebe članova porodice i odgovara na promenjene potrebe, kao način na koji odgovara na stresne događaje tokom životnog ciklusa.

- **Šira porodica**

Šira porodica obuhvata srodnike i druge osobe koje imaju uticaja na dete i članove uže porodice, bilo da su neposredno prisutni bilo da su geografski udaljeni. Važno je razmotriti njihovu ulogu i značaj za dete i roditelje ili odgajatelje, odnosno njihove potencijale da podrže dete i/ili porodicu. Potrebno je pažljivo razmotriti uticaj prisustva različitih odgajatelja u životu deteta i razumeti kontekst u kome je obezbeđeno staranje o detetu. „Podrška članova porodice može biti emocionalna, informativna ili konkretna. Priroda odnosa se označava kao bliskost ili kritičizam, dok je smer podrške obostran, od šire porodice ka porodici deteta i od porodice deteta ka široj porodici (Žegarac, 2016: 103). U kontekstu zaštite dece u migracijama ovi podaci su naročito važni zarad ujedinjenja poro-



dice (bilo da se dete spaja sa roditeljima ili srođnicima), zbrinjavanja deteta u okviru porodične grupe kada roditelji nisu dostupni, nisu u stanju da se staraju o detetu ili ga ugrožavaju, i to u zemlji porekla, tranzita, ili željene destinacije.

- **Stanovanje**

Domen prikuplja podatke gde se procenjuje adekvatnost osnovne infrastrukture i opremljenost domaćinstva u odnosu na potrebe deteta i ostalih članova porodice i pitanja održavanja prostora za stanovanje. Osnovni uslovi podrazumevaju vodu, grejanje, sanitarije, opremljenost za kuvanje, spavanje, higijenu i bezbednost prostora i njihov uticaj na odgajanje dece. Ovi podaci su važni u slučaju boravka dece sa roditeljima ili odgajateljima u zemlji, u pogledu načina na koji se koriste dostupni resursi zajednice za pomoć. Kod obezbeđenja alternativnog staranja (naročito smeštaja u hraniteljske porodice), shodno standardima o hraniteljstvu (Pravilnik o hraniteljstvu, 2008), razmatra se i prilagođenost stana specifičnim potrebama deteta u migracijama (posebno pitanja telesnog invaliditeta, geografska zaštićenost od krijumčarskih i mreža trgovaca ljudima i sl.).

- **Zaposlenost**

Ukoliko je relevantno, sagledavaju se aktuelne prilike zaposlenosti i radnog angažovanja u domaćinstvu (stalno, privremeno, povremeno, sezonski, „na crno” i sl.), ali i zapošljivosti članova porodice. Važno je razmotriti kako pitanja rada, radnog vremena i sl. utiču na dete i na aranžmane čuvanja deteta? Kod dece u migracijama važna su i radna iskustva dece i uticaj tih iskustava na decu, a posebno rizici od zloupotrebe dečijeg rada, o čemu je bilo više reči u poglavlju VII.

- **Prihodi**

Razmatraju se prihodi koji su na raspolaganju porodici i detetu, korišćenje raspoloživih novčanih pomoći. Ako je primenjivo i relevantno, sagledava se dovoljnost prihoda za zadovoljenje potreba porodice, način na koji porodica troši prihode koji su joj na raspolaganju, te da li postoje finansijske teškoće koje utiču na dete?

- **Socijalna integrisanost porodice**

Odnos porodice i lokalne zajednice ili socijalna integrisanost porodice procenjuje se razmatranjem šireg konteksta susedstva i zajednice i njihovog uticaja na dete i porodicu. U kontekstu migracija, centri za azil i prihvatni centri su (pored stanova koji se koriste u zajednici) osnovno okruženje za boravak, koji u nekim slučajevima traje i više meseci ili godina. Tokom procene se sagledava i stepen porodične integracije, odnosno izolacije, te vršnjački i prijateljski odnosi

u socijalnoj mreži. Ovo može da bude izazovan zadatak kada su na istom, neretko izolovanom mestu, smeštene rivalske etničke, verske i kulturne grupe. U okviru ovog domena razmatra se i pravni status deteta i porodice (tražilac azila, interno raseljeno lice, povratnik iz readmisije ili sl.), kao i potrebe za promenom tog statusa. Važni su i načini na koje se dete i porodica uklapaju u širu domicilnu zajednicu, posebno pitanja marginalizacije i diskriminacije i njihov uticaj na dete i porodicu. Za decu školskog uzrasta i adolescente značajna je dostupnost i odnosi sa vršnjačkim grupama i mrežama prijatelja, rizici od izloženosti vršnjačkom nasilju i sl.

- **Resursi zajednice**

Domen resursa zajednice prati sva dostupna sredstva, objekte i službe u okruženju porodice, službe zdravstvene zaštite, obdaništa, škole, verske objekte, transport, snabdevenost, te dostupnost prodavnica i mesta za odmor i rekreaciju. Razmatraju se postojanje, dostupnost i mogućnost korišćenja resursa u zajednici i njihov uticaj na članove porodice, te način na koji ih dete i porodica koriste, kako komuniciraju sa okruženjem u pogledu korišćenja resursa, a posebno u kojoj meri i na koji način su dostupni potrebni specijalizovani resursi i usluge.

## **OKVIR 9.2. Odlike prakse zaštite dece i porodica u kontekstu migracija i izbeglištva**

- 1) Usmerena na dete.** Najbolji interesi deteta, bezbednost, dobrobit i stalnost za dete su primarni kriterijumi za donošenje odluka.
- 2) Centrirana ka porodici.** Deca, roditelji i drugi članovi porodice učestvuju kao partneri u svim fazama identifikacije, procene, planiranja i intervencija, što obuhvata i određivanje najboljih interesa deteta i izbor i realizaciju privremenih i dugotrajnih rešenja.
- 3) Zasnovana na snagama.** Praksa aktivno otkriva i uvažava snage i resurse dece, porodica i njihovih zajednica.
- 4) Individualizovana.** Planovi usluga i mera se bave jedinstvenim potrebama deteta i specifičnostima porodične situacije.
- 5) Kulturno kompetentna.** Problemi rešenja se sagledavaju i regulišu u okviru kulturnog konteksta, gde su odrednice vezane za etnicitet, versku pripadnost, maternji jezik, običaje i način života važne determinante.
- 6) Utemeljena u zajednicu.** Planiranje i primena plana usluga i mera sprovodi se u partnerstvu sa formalnim i neformalnim mražama i sistemima podrške.

## Procena snaga kod deteta u migracijama

Perspektiva snaga je široko prihvaćena u socijalnom radu i proširila se znatno dalje od svojih korena u okviru metode vođenja slučaja (Glicken, 2004). Postoje valjani, na istraživanjima zasnovani dokazi koji podržavaju perspektivu snaga kao efikasan model prakse (Tedeschi and Kilmer, 2005). U kontekstu migracija, procena snaga podrazumeva sledeće aspekte:

- Utvrđuju se snage i sposobnosti deteta i porodice naspram problema i deficita.
- Deca i njihove porodice su autonomni i aktivni učesnici u donošenju odluka o svom sadašnjem i budućem životu i stvarima koje ih se tiču, dok god je to bezbedno i prikladno.
- Sposobnosti roditelja ili odgajatelja za zaštitu deteta procenjuju se na kulturno kompetentan način.
- Roditeljima i drugim odgajateljima se pružaju informacije o tome kako da osiguraju bezbedno i podržavajuće okruženje za svoje dete i koriste dostupne resurse u zajednici.

Snage i resursi se procenjuju na **individualnom i interpersonalnom nivou** (odnosi se i na porodični nivo), i na **nivou zajednice**, odnosno na socijalno-političkom nivou (Žegarac, 2016). Važno je razumeti da i na interpersonalnom i na socijalno-političkom nivou resursi mogu biti nepristupačni deci iz migrantske populacije, usled neregulisanog pravnog statusa, siromaštva i strukturnih nejednakosti, potčinjavanja, diskriminacije i rasizma. Procena utvrđuje dostupnost i raspoloživost snaga i resursa na tri nivoa sistema. Intervencije se usmeravaju na podsticanje i razvijanje snaga, prevladavanje prepreka i omogućavanje pristupa resursima. Prepreke za korišćenje resursa se često javljaju usled stigme ili potčinjavanja u svim vulnerabilnim grupama, pa i kod migrantske populacije.

Razmatranje snaga deteta u kontekstu migracija (posebno prisilnih ili neregularnih) započinje kada razumemo koje ciljeve i želje ima dete, reflektovanjem saopštenih očekivanja, mogućnosti i nada, kako bi ono otkrilo nove mogućnosti za sebe i unapredilo svoj život i izgled za budućnost. Deca, posebno razdvojena i nepraćena, usled svojih specifičnih iskustava u zemlji porekla i na putu (koji je neretko podrazumevao opasnost i neizvesnost, visoke sposobnosti za prilagođavanje, rešavanje problema i donošenje odluka), po pravilu razvijaju sposobnosti za staranje o sebi, koje prevazilaze njihov kalendarski uzrast. Stoga je važno uverenje socijalnog radnika da postoji inherentna sposobnost deteta, u skladu sa njegovim razvijajućim kapacitetima, da kompetentno učestvuje u donošenju odluka koje ga se tiču. Istovremeno, zadatak socijalnog radnika je da pomogne detetu da utvrdi, unapredi i iskoristi sopstvene snage. Proces započinje kolaborativnim odnosom u kome se dete sagledava kao ekspert za sopstvena iskustva i perspektive. Perspektiva snaga navodi radnika da sagleda dete iz migrantske

populacije izvan stereotipa i da se usmeri na njegove sposobnosti da se pokrene ka smislenom cilju u budućnosti. Ova perspektiva ima emancipatorski potencijal jer se bavi negativnim posledicama potčinjavanja, diskriminacije, rasizma i etiketiranja, a uvažava jedinstvena iskustva dece sa iskustvom migracija.

### OKVIR 9.3. Pitanja za identifikovanje snaga kod deteta i porodice u kontekstu migracija

**Pitanja su u odgovarajućoj formi relevantna za dete, roditelje ili odgajatelje i druge članove porodice.**

- **Pitanja o opstanku:** Kako si uspeo da savladaš/prevaziđeš izazove i teškoće (na putu, u konkretnom kontekstu)? Da li si se ikada brinuo za svoju sigurnost? A za sigurnost članova svoje porodice? Šta si naučio o sebi i drugima tokom toga?
- **Pitanja o podršci:** Na koje ljude možeš da se osloniš? Da li lako stekneš prijatelje? Koji ljudi na putu su ti pružili podršku? Kome si ti pomogao i kako? U trenucima kada osećaš strah šta se onda događa i ko je tada sa tobom? Pored koga se osećaš podržanim, uvaženim, ohrabrenim? Od koga očekuješ pomoć (ovde, na putu, u željenoj destinaciji)?
- **Pitanja o pozitivnim iskustvima:** Kada su se dešavale dobre stvari u tvom životu šta je bilo drugačije? Koje je najbolje vreme tokom puta/sada i ovde)? A šta je teško? Kako se snalaziš sa time?
- **Pitanja o mogućnostima:** Šta želiš da postigneš u životu? Šta voliš/ ne voliš u školi, azilnom centru? Čime želiš da se baviš tamo (u željenoj destinaciji)? Kakvu budućnost očekuješ za sebe i svoje?
- **Pitanja o samopouzdanju:** U čemu si dobar/vešt/uspešan? Na šta si ponosan? Koje pozitivne osobine drugi ističu kada pričaju o tebi?
- **Pitanja o sagledavanju situacije:** Kako razumeš svoju trenutnu situaciju? Šta misliš da ti je potrebno sada/u neposrednoj budućnosti/da bi ostvario svoje ciljeve?
- **Pitanja o postizanju promene:** Šta misliš da treba uraditi/šta treba da se desi da bi se stvari promenile? Šta ti možeš da uradiš da se to dogodi?

Izvor: Žegarac, 2016: 197, prema Saleebey, 2006: 87; The Center on Immigration and Child Welfare, 2015.

Važno je razumeti da su individualne karakteristike (fizička spretnost, kognitivne sposobnosti, socijalne veštine i sl.) i opšte zdravlje deteta bitni faktori koji mogu funkcionisati kao štit od negativnih efekata neadekvatnog radnog angažovanja ili, nasuprot tome, mogu da doprinesu ranjivosti deteta.

To je povezano sa konceptom **rezilijentnosti dece**, a, pored ličnih karakteristika, obuhvata i strategije prevladavanja stresa (konstruktivne i manje konstruktivne) i resurse dostupne u sredini koji mogu pomoći deci da se nose sa datom situacijom. Rezilijentnost ne znači da na dete ne utiču nepovoljne i traumatične situacije i iskustva, već da istovremeno deluju i kvaliteti i faktori okoline koji podstiču oporavak i pozitivan razvoj deteta uprkos tim iskustvima. Postoje brojni unutrašnji i spoljašni faktori koji mogu doprineti povećanoj otpornosti, kao što su: dobar odnos sa najmanje jednim odgajateljem, pozitivno roditeljstvo, mogućnosti za obrazovanje i dobri socijalni odnosi. Pozitivno iskustvo sa voditeljem slučaja ili drugim pomagačem može biti faktor koji povećava rezilijentnost deteta. Voditelj slučaja podstiče rezilijentnost kada nastupa sa poštovanjem, pažnjom i empatijom, olakšava participaciju dece i fokusira se na snage i resurse deteta i porodice.

Deca **aktivno daju značenje** svojim iskustvima, posebno kada ona podrazumevaju prevladavanje neuobičajenih situacija, staranje o sebi i/ili drugima u ekstremnim okolnostima. To u brojnim slučajevima postaje deo identiteta deteta, koje je ugrađeno u doživljaj samopoštovanja i samoefikasnosti (Masten, 2011; Woodhead, 2004). Zaključci koje donose stručni radnici u socijalnoj zaštiti i drugi odrasli o mogućim rizicima i dobitima od migracija (pa i povezanih rizika od trgovine decom, radne eksploatacije, torture, nasilja, sukoba sa zakonom, nelegalnog prelaska granice, neregulisanog pravnog statusa i sl.), mogu se bitno razlikovati od načina na koji dete procenjuje svoje okolnosti i aktivnosti. Značajna su lična i kulturna značenja i vrednosti koje deca pripisuju svojim ličnim, generacijskim ili etničkim iskustvima vezanim za migracije, kao jedan od faktora koji posreduje u pozitivnim i negativnim uticajima tih iskustava na njihove živote. **Socijalni i psihološki toksini**, kao što su marginalizacija i diskriminacija (Jugović, 2007; Petrušić i Beker, 2012), verbalno nasilje, ponižavanje, fizičko zlostavljanje, klima stalne strepnje, straha i neizvesnosti, doživljaj nezaštićenosti i sl., kumulativno se kombinuju i umnožavaju, pa je potrebno razmotriti njihov uticaj na gledišta deteta o okolnostima koje ih dovode u rizike tokom migracija i kod procene veština za brigu o sebi i samozaštitu (Žegarac, 2021).

Nesumnjivo je da tokom migracija neka od nepraćene, razdvojene, zlostavljane i eksploatisane dece razviju rezilijentnost i da su tokom izloženosti akutnim i hroničnim stresorima uspela da napreduju. Istraživanja pokazuju da je to bilo moguće kod dece koja su u nepovoljnim okolnostima uspela da zadovolje svoje potrebe za: **identitetom, odnosima, pristupom materijalnim resursima, socijalnom kohezijom** (odnosi se i na **religioznost**), **moći i kontrolom, socijalnom pravdom i kulturnom privrženosti**. U pitanju je „**rešavanje sedam tenzija**” (Libório & Ungar, 2010). Svaka od navedenih tenzija je za decu predstavljala problem, koji su ona prevladavala tako što su maksimal-

no koristila sve resurse koji su im bili dostupni u socijalnom i fizičkom okruženju, gde je postojala ozbiljna pretnja po njihovu dobrobit (Ungar, 2005). To je nekad zahtevalo i korišćenje ponašanja koja su maladaptivna i u okruženjima u kojima su pristupačni resursi, kao što je npr. bekstvo sa alternativnog staranja ili drugog bezbednog smeštaja, nasilničko ponašanje, eksploatacija drugih, uključivanje u kriminalne aktivnosti, angažovanje u opasnom radu. Takva ponašanja mogu biti protektivna za dete u okruženjima u kojima je detetov razvoj osujećen ili u opasnosti, jer se rezilijentnost dece razvija u fizičkom i socijalnom okruženju koje je sposobno da pruži neophodne resurse na način koji je smislen za dete (Žegarac, 2021). Mnoga od ovih ponašanja mogu predstavljati smisljeno sredstvo za opstanak i napredak deci u čijem okruženju su opšte društvene i obrazovne prilike nepovoljne i ne omogućavaju im dostizanje boljeg statusa u društvu ili ostvarenje ciljeva koji su vezani za porodične obaveze u kontekstu migracija, aktuelno i dugoročno. U tim prilikama, iskustva iz migracija mogu biti izvor psihološkog i socijalnog rasta dece, koja bi verovatno dobila mnogo više od svoje agensnosti i angažovanja u okviru alternativnih iskustava da su im ona bila dostupna (Bradby, Liabo, Ingold, and Roberts, 2017; Libório & Ungar, 2010).

Ukoliko se ne uvaži dimenzija snaga, rezilijentnosti i agensnosti dece, već se ona tretiraju kao neko kome je potrebna jedino zaštita, bez uvažavanja njihovog samodoprinosu i smisla koji daju sopstvenom iskustvu migracija, veoma teško možemo da izgradimo odnos poverenja i osmislimo relevantne i delotvorne intervencije i mere koje podržavaju dete da prevaziđe teškoće i napreduje.

## **Postupak utvrđivanja i određivanja najboljih interesa deteta u migracijama**

Koncept najboljih interesa deteta je proklamovan još nakon II svetskog rata, u vreme kada međunarodni standardi za zaštitu ljudskih prava još nisu bili usvojeni. Pre više od 30 godina je ovaj koncept ugrađen kao jedan od temeljnih principa UN KPD, a tek je prva decenija 21. veka stvorila prostor za razvoj smernica za određivanje najboljih interesa deteta (Žegarac, 2019). Najbolji interesi deteta (u daljem tekstu NID) jesu **pravo, princip i proceduralno pravilo** koje je čvrsto utemeljeno u međunarodno (UN KPD, 1989, član 3) i evropsko zakonodavstvo (Povelja Evropske unije o fundamentalnim pravima: Prava deteta, čl. 24, 2012).

Jedan od prvih dokumenata koji je regulisao procedure, standarde i kriterijume za utvrđivanje NID bavio se upravo migrantskom i izbegličkom populacijom. Visoki komesarijat Ujedinjenih nacija za izbeglice 2008. godine doneo

je Smernice za određivanje najboljih interesa deteta (UNHCR, 2008; 2011), pet godina pre usvajanja Opšteg komentara Komiteta za prava deteta br. 14 o najboljim interesima deteta (The Committee on the Rights of the Child, 2013). Brojni sporni slučajevi obezbeđivanja adekvatne zaštite i staranja o deci iz izbegličke populacije, na osnovu nacionalnih zakonodavstava, ukazali su na potrebu za specifičnom regulativom u ovoj oblasti. Time se prevazilazi „pravna nevidljivost“, diskriminacija i kršenje prava dece u migracijama.

Konvencija o pravima deteta obavezuje države da detetu u migracijama, koje je ugroženo usled stanja nepraćenosti ili razdvojenosti, izloženosti nasilju i eksploataciji, omoguće jednaku zaštitu kao i svoj drugoj deci koja su državljani date zemlje. Osnovni obavezujući princip je da se prema deci stranim državljanima u situaciji migracija treba ophoditi prvenstveno kao prema deci, a tek onda kao prema migrantima, u skladu sa osnovnim principom NID u određivanju kratkoročnih i dugoročnih rešenja. Interpretacija i primena principa NID moraju biti usklađene sa svim zahtevima Konvencije UN o pravima deteta, kao i drugim međunarodnim dokumentima, kao i sa smernicama predviđenim u Komentaru Komiteta UN za prava deteta broj 6 o tretmanu nepraćene i razdvojene dece koja se nalaze van države porekla.

U Smernicama i terenskom priručniku UNHCR (2008; 2011) određivanje NID (engl. *best interest determination*) je prikazano kao **formalni postupak** koji sadrži nedvosmislene **proceduralne mere zaštite**, koje su osmišljene za ustanovljavanje NID kod posebno važnih odluka koje utiču na dete. Za decu u migracijama, posebno razdvojenu i nepraćenu, predviđa da je potrebno odrediti najbolje interese pre bilo koje odluke ili akcije koja utiče na život deteta u sledećim situacijama:

- 1) privremeni aranžman zbrinjavanja i alternativnog staranja za svu decu izbeglice bez pratnje,
- 2) utvrđivanje dugotrajnih rešenja dobrovoljne repatrijacije, lokalne integracije ili preseljenja u treću zemlju,
- 3) moguće odvajanje deteta od roditelja (ili osobe koja ima ovlašćenja zakonskog ili staratelja po običaju),
- 4) utvrđivanje dugotrajnih rešenja ili starateljskih i aranžmana alternativnog staranja u situaciji kada nacionalne vlasti ne žele ili ne mogu da donesu odluku o roditeljskom staranju,
- 5) pre spajanja porodice u kompleksnim slučajevima kao što su indikacije zlostavljanja u porodici, sumnje u odnos između navodnog odgajatelja i deteta, nejasnog statusa starateljstva, dokazi o lažnoj dokumentaciji i sl.

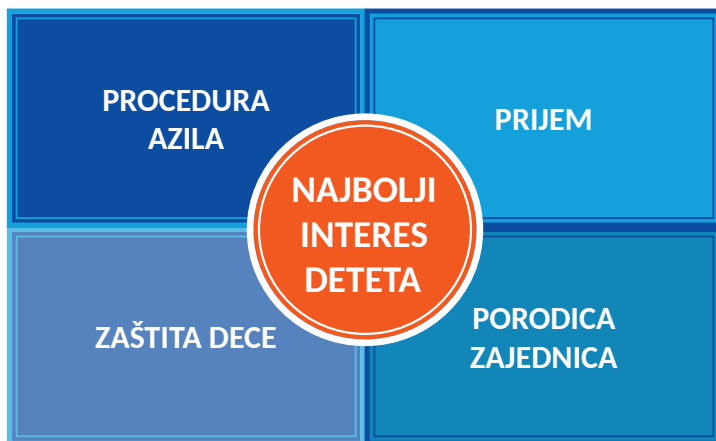
Proces određivanja NID za decu u migracijama je ključno oruđe za zaštitu, koje, u skladu sa UN KPD, pruža dodatne proceduralne garancije i mere zaštite



za decu u riziku. Procedure su projektovane kao esencijalni deo sistema zaštite dece u migracijama, da bi olakšale vođenje slučaja, nadzor i praćenje dece u riziku. Osim toga, procedure regulišu postupanje i ovlašćenja UNHCR u okolnostima kada države ne obezbeđuju mehanizme za zaštitu najboljih interesa dece stranih državljana na svojoj teritoriji.

Prvenstveno razmatranje NID je kontinuirani proces koji zahteva procenu pre donošenja bilo kakve važne administrativne odluke. Proces utvrđivanja i određivanja najboljih NID treba da otpočne pre postupka za azil i da se nastave nakon tog postupka. Dok je dete u postupku azila ova procena je zaduženje sistema dečije zaštite i njenih službi (u Republici Srbiji je u pitanju CSR), organa za azil i drugih aktera. Zapravo, **službe za zaštitu dece obavljaju procenu najboljih interesa za višestruke namene** (identifikacija i prijem, obrazovanje, starateljstvo, smeštaj, zaštita od nasilja i eksploatacije, itd.). Istovremeno, organi za azil u svim fazama postupka azila daju primarni značaj ovom pravu (European Asylum Support Office – EASO, 2019). Ove procene se međusobno informišu i nadograđuju, te je neophodna sinergija i izbegavanje preklapanja.

**SLIKA 9.3. Uvezanost najboljih interesa deteta sa sistemima i procedurama u kontekstu migracija (EASO, 2019: 13)**



Shodno Opštem komentaru Komiteta za prava deteta (2013) i azil *acquis* Evropske unije (European Union Agency for Fundamental Rights, 2018), tokom procene NID relevantna su sledeća prava deteta:

- mogućnosti spajanja porodice (čl. 10 UN KPD; čl. 23 Direktive 2013/33/EU),
- život, opstanak i razvoj i dobrostanje deteta (čl. 6 UN KPD),
- identitet i poreklo deteta (čl. 8 UN KPD),

- situacija ranjivosti: potencijalna žrtva trgovine ljudima (čl. 32 i 39 UN KPD; čl. 23 Direktive 2013/33/EU, čl. 6, st. 3, tačka (c) Dablinskih pravila III, 2020); druge specifične potrebe deteta (čl. 20 i 22; čl. 22 RCD Direktive 2013/33/EU),
- pravo deteta na obrazovanje (čl. 28 UN KPD),
- pravo deteta na zdravlje (čl. 24 UN KPD),
- jedinstvo porodice (čl. 9 UN KPD; čl. 8 (2) Dablinskih pravila III, 2020); očuvanje porodičnog okruženja i održavanje odnosa sa članovima porodice,
- slušanje gledišta deteta (čl. 12 UN KPD),
- zaštita i bezbednost deteta (čl. 19 UN KPD),
- princip nediskriminacije (čl. 2 UN KPD),
- staranje i usmeravanje u skladu sa detetovim razvijajućim kapacitetima (čl. 5 UN KPD).

U Republici Srbiji procena najboljih interesa upravlja svim procesima u zaštiti deteta u migracijama u okviru ciklusa vođenja slučaja – od početne procene, planiranja, do monitoringa i evaluacije (Žegarac, 2016; Galonja, 2015). Važan preduslov za kvalitet ove procene jeste dosledno poštovanje detetovog **prava na participaciju**, koje je neizostavno pri utvrđivanju najboljih interesa. Deca moraju da budu potpuno i smisleno uključena u proces procene, zavisno od uzrasta, zrelosti, razvijajućih kapaciteta i karakteristika identiteta. Zahtevi, stavovi, gledišta i želje dece treba da budu pažljivo saslušani i ozbiljno razmotreni, pošto oni informišu, podsećaju, motivišu i usmeravaju odrasle koji su odgovorni za donošenje odluka o detetu.

Procena najboljih interesa deteta nije jednokratna čin, već podrazumeva kontinuiranu procenu i reviziju tokom rada na slučaju, da bi se osigurale pravovremene i adekvatne odluke i najbolja rešenja za dete. Pri tome je neophodna sinhronizacija uključenih profesionalaca i organizacija, dobra saradnja i razmena informacija. Osnov za pravilno odlučivanje i kreiranje najadekvatnijih rešenja, angažovanje, razvoj i prilagođavanje neophodnih resursa jeste analiza podataka iz tri domena procene (razvojne potrebe deteta, kapaciteti roditelja/odgajatelja da odgovore na potrebe deteta i faktori porodice i sredine), koji su opisani u prethodnom tekstu ovog poglavlja, te njihove interakcije, uz specifične aspekte vezane za kontekst migracija i zemlje domaćina, a sve uz smislenu i punu participaciju deteta.

Celovita procena NID obuhvata i ključna **pitanja rodne analize**, kao i i specifičan set preporuka koje se odnose na rodno senzitivne mere za razvoj dečaka i devojčica. To se odnosi na razumevanje pristupa resursima koje dete ima s obzirom na pol/rod, aktivnosti, kao i ograničenja sa kojima se suočava u tom pogledu, naročito pitanja rodne diskriminacije, pristupa resursima, obrazovanju,

rodno zasnovanog nasilja i sl. (O'Connor and Gender-based Violence Information Management System, 2017).

Postupak se bavi sakupljanjem i analizom relevantnih podataka i odmeravanjem relevantnih faktora kako bi se utvrdilo koja od svih opcija je usklađena sa NID. Faktori su određeni nizom individualnih karakteristika, kao što su uzrast, nivo zrelosti, prisustvo ili odsustvo roditelja, detetovo okruženje, kao i dosadašnja iskustva. Prilikom procene NID posebno se razmatraju sledeći faktori (Direktiva 2013/33/EU o prijemu aplikanata za međunarodnu zaštitu):

- mogućnosti spajanja porodice,
- detetova dobrobit, socijalni razvoj i poreklo,
- bezbednost deteta, posebno gde postoji rizik da postane žrtva trgovine,
- gledišta deteta u skladu s uzrastom i zrelošću.

Svaki postupak procene NID mora da razmatra porodičnu situaciju deteta, situaciju u zemlji porekla deteta, posebne ranjivosti, pitanja bezbednosti i faktore rizika kojima je dete izloženo, kao i nivo integracije u zemlji domaćinu. Obavezan deo procene su potrebe deteta za zaštitom (od nasilja, eksploatacije, za starateljskom zaštitom i alternativnim staranjem), mentalno i fizičko zdravlje, obrazovanje i socijalno-ekonomski uslovi. Podaci se razmatraju u kontekstu pola deteta, seksualne orijentacija i rodnog identiteta, nacionalnog, etničkog ili socijalnog porekla, religije, invaliditeta, migrantskog statusa i pravnog osnova za boravak u zemlji domaćinu, državljanstva, političkog ili drugog opredeljenja, kulturnog i jezičkog porekla ili drugog statusa koji može da utiče na okolnosti, potrebe i interese deteta (Zakon o azilu i privremenoj zaštiti RS, 2018).

Nakon početne procene NID, koja je opisana u IV poglavlju, podaci se dalje prikupljaju i dopunjuju dotadašnje uvide. U pitanju su specifični podaci o segmentima koji su prikazani u Okviru 9.4.

#### **OKVIR 9.4. Podaci koje voditelj slučaja prikuplja u okviru usmerene procene kod produbljene procene NID**

##### **I. PERIOD PRE MIGRACIJA**

- **Porodične prilike** (porodična struktura, sa kim je dete živelo, opis životnih okolnosti deteta i porodice, odnos sa roditeljima, iskustvo zlostavljanja i zanemarivanja, nasilje među roditeljima, odnos sa srodnicima, snage deteta, porodice i sredine pre migracija).
- **Uslovi i kvalitet života** (bezbednost i sigurnost okruženja za dete, pristup obrazovanju, zdravstvenoj zaštiti, socio-ekonomski status, radna iskustva, iskustva eksploatacije).

## II. UZROCI I TOK MIGRACIJA

- **Tip migracija** (dobrovoljne, prisilne), **uzroci** (potraga za poslom, obrazovanjem, spajanje porodice, elementarne nepogode, progon, ratni sukobi, masovna kršenja ljudskih prava, otmica, regrutovanje za trgovinu ili drugo) i kratak opis **situacije u zemlji porekla** iz ugla uzroka migracije deteta i željena destinacija (država/mesto boravka).
- **Tok migracija** (vreme provedeno na putu – od momenta kretanja iz mesta/države porekla do dolaska u Srbiju, mesto trenutnog boravka, organizovano ili neorganizovano putovanje, putovanje sa krijumčarima, (ne)legalni prelazak granica, saputnici, uslovi na putovanju, iskustva zlostavljanja, zane-marivanja, eksploatacije, torture na putovanju i sl.).

## III. RAZLOZI BORAVKA U TRENUTNOM MESTU/ ZEMLJI BORAVKA

- **Razlozi dolaska** (mesto krajnjeg odredišta, tranzit, slučaj, prisila).
- **Razlozi ostanka** (dobijanje zaštite, lečenje, obrazovanje, porodični razlozi).
- **Željeno trajanje boravka** (do ostvarivanja cilja, nepoznato, dugotrajno).

## IV. KORIŠĆENJE PODRŠKE I ZAŠTITE

- **Trenutni smeštaj** (centar za azil, iznajmljen smeštaj, ustanova socijalne zaštite ili hraniteljska porodica, život na ulici, sa ili bez srodnika).
- **Institucije/organizacije koje pružaju podršku** (nadležan CSR, prethodno uključeni CSR, aktuelno i prethodno zaduženi voditelji slučaja, aktuelno i prethodno imenovani staratelji; organizacije civilnog društva, ustanove socijalne zaštite, centar za azil, organizacija civilnog društva i sl.).
- **Vidovi podrške** (obezbeđene lične isprave, smeštaj, ishrana, odeća i obuća, zdravstvena zaštita, obrazovanje, usluge prevodioca, psihološka pomoć, pristup postupku azila, pristup pravdi, rekreacija, socijalizacija u grupi vršnjaka i sl.) i ko obezbeđuje određene aspekte podrške. Neobebeđena podrška/nepokrivene potrebe, segmenti neobebeđene podrške i razlozi za to.
- **Bezbednost deteta** (osiguranje bezbednosti ili okolnosti za neosiguranost, trenutna sumnja na nasilje ili eksploataciju).
- **Razvoj emocija i ponašanja, identitet i predstavljanje u društvu** (ponašanje, ispoljavanje emocija, odnosi sa porodicom, vršnjacima i u partnerskim odnosima, prihvaćenost u društvu, iskustvo diskriminacije u zemlji/mestu boravka).

- **Specifične potrebe deteta** (ishrana, odevanje, obrazovanje, zdravlje, komunikacija, pomagala, verske i kulturne potrebe i sl.).
- **Mogući efekti promene trenutne lokacije, pružaoca usluga i/ili programa zaštite i podrške** (ne predviđaju se, privremeni ili dugotrajni u specifičnim oblastima razvoja).
- **Mišljenje, stavovi i gledišta deteta o dugoročnim rešenjima** (spajanje porodice, povratak u zemlju porekla, uslovni povratak u zemlju porekla, ukoliko je stanje povoljno, nastavak puta, podržan odlazak u treću zemlju, stalan boravak u zemlji).
- **Mišljenje, stavovi i gledišta roditelja, odgajatelja i/ili staratelja o dugoročnim rešenjima** (usaglašenost među roditeljima o dugoročnim rešenjima za dete, usaglašenost sa gledištima deteta).

#### V. PARTICIPACIJA

- **Način i kvalitet učešća deteta** (saradljivost, učešće: aktivno, delimično, bez učešća, u svim pojedinačnim postupcima).
- **Način i kvalitet učešća roditelja, odgajatelja i/ili staratelja.**

Izvor: INHCR, 2011; Galonja, 2015.

Ukoliko su vlasti za azil prve u kontaktu sa detetom one tada treba da pokrenu NID procese, kao i u bilo kojoj tački procedure za dobijanje azila. U tim slučajevima ove vlasti pozivaju i uključuju službu za zaštitu dece i druge relevantne aktere. One su zadužene da dete bude prikladno i potpuno informisano, da se izrazi slobodno, da se glas deteta čuje i adekvatno uvaži, shodno uzrastu, zrelosti i razvijajućim kapacitetima.

**Proceduralne garancije** u postupku odlučivanja za azil služe da se obezbedi da NID budu primarni. One su obaveza za vlasti, a za decu prava, tako da je zaduženi službenik tokom azilnih procedura dužan da kontinuirano utvrđuje i potvrđuje da su ispunjene, a prava deteta poštovana (EASO, 2019). Proceduralne garancije se odnose na:

- **Bezbednost deteta** (u smisu obezbeđenja zaštite od svih formi nasilja, zlostavljanja, zanemarivanja i eksploatacije), te zaduženi službenik treba da bude spreman da prepozna indikatore moguće zloupotrebe).
- **Kvalifikovano osoblje**, jer svi koji su tokom azilne procedure uključeni u procenu moraju biti kvalifikovani,iskusni u radu sa decom i odgovarajuće obučeni za procenu NID i za tehnike intervjuisanja koje su podešene deci. Samo nadležni organ, koji je potpuno upućen u sve

pravne instrumente koji se odnose na prava deteta, trgovinu ljudima i druga relevantna pitanja zaštite, može doneti odluke o zahtevu deteta za međunarodnom zaštitom.

- **Registracija**, pošto se mere zaštite za decu primenjuju od trenutka kada je dete identifikovano, potom prilikom podnošenja zahteva, i tokom dokumentovanja mesta prihvata i smeštaja. Tada se prikupljaju identifikacioni i biometrijski podaci o detetu, porodične veze i kontakti i aktuelni kontakt podaci o detetu i porodici, pri čemu se koristi princip presumpcije maloletstva i dobiti od sumnje, što je prikazano u delu teksta ovog poglavlja koji se bavi procenom uzrasta.
- **Prioritizacija i prilagođavanje trajanja postupka**, pošto postupci azila za decu imaju visok prioritet. Prijave dece za azil moraju biti brzo identifikovane, a potrebno je i prilagođavanje trajanja postupka, da se protekom vremena ne bi obesmisnila zaštita deteta.
- **Izuzeće od ubrzanih graničnih postupaka**, kada se u kontekstu takvih postupaka ne može obezbediti odgovarajuća podrška deci. Shodno potrebama deteta, neophodno je odobriti vreme za odmor i oporavak kada potrebe deteta to zahtevaju. U evropskom pravnom prostoru, shodno članu 25(6)(b) Direktive 2013/33/EU, ubrzana granična procedura se može primeniti kod nepraćenog deteta samo ukoliko:
  - podnosilac zahteva dolazi iz sigurne zemlje porekla,
  - podnosilac zahteva je podneo naknadnu prijavu (koja nije neprihvatljiva),
  - podnosilac zahteva se može smatrati opasnošću po nacionalnu bezbednost ili javni red,
  - primenjuje se koncept „sigurne treće zemlje” (samo kod granične procedure),
  - podnosilac zahteva je dao lažna dokumenta (samo kod granične procedure),
  - podnosilac zahteva je „u lošoj veri i nameri” uništio ili odbacio identitet ili putnu ispravu (samo kod granične procedure).
- **Obezbeđivanje pravnog zastupanja**, postavljanje zakonskog staratelja ili zakonskog zastupnika deci kojoj je to potrebno pre podnošenja zahteva za međunarodnu zaštitu. Staratelj ili zakonski zastupnik pruža podršku detetu tokom postupka azila, obezbeđuje pristup pravnoj pomoći i savetovanju, informiše dete, prisustvuje svim intervjuima deteta, stara se o ostvarivanju prava deteta i daje saglasnost za pokretanje i sprovođenje procedura shodno NID. Smatra se da je suštinski uslov za kvalitetnu starateljsku zaštitu kontinuitet imenovanog stara-

telja, kvalifikovanost i propisan maksimalan broj dece koju oni mogu istovremeno predstavljati.

- **Obezbeđenje pravnog savetovanja.** Tokom postupka za dobijanje međunarodne zaštite, dete ima pravo na pravne savete, besplatnu pravnu pomoć, te pružanje pravnih i proceduralnih informacija na zahtev podnosioca predstavlke u prvom stepenu. Dobra praksa podrazumeva da dete ima pristup uslugama besplatne pravne pomoći u svim fazama postupka azila.
- **Pružanje informacija i tumačenja** je nužno da bi se ostvarilo detetovo pravo na participaciju. Neophodno je da je dete razume u potpunosti i bude informisano o procesu i posledicama azila, na način koji je prilagođen deci i rodno osetljiv, shodno uzrastu i na jeziku koji razume.
- **Slušanje detetovih gledišta i participacija deteta** je osnovni uslov za određivanje NID, a sa detetom se mora razgovarati tokom procene, ako je to izvodljivo i preporučljivo shodno okolnostima (npr. deca sa izrazito ograničenim komunikacionim sposobnostima usled invaliditeta, zdravstvenog stanja i sl.). Dete ima pravo da izrazi svoja gledišta ili mišljenja, bilo lično, bilo preko staratelja, odnosno zakonskog zastupnika. Kod odluke o načinu intervjuisanja deteta, u kontekstu međunarodne zaštite, takođe se razmatra šta je u njegovom najboljem interesu. Pravo deteta da bude saslušano ne može biti ograničeno samo na intervju, već se podrazumeva senzitivnost za detetova gledišta, potrebe i mišljenja uključenih profesionalaca i zaduženih službenika.
- **Utvrđivanje činjenica** u postupku za dobijanje međunarodne zaštite, jer je neophodna aktivna potraga za informacijama iz relevantnih izvora radi procene NID. Pri tome je neophodno obezbeđenje zaštite podataka o ličnosti i poverljivosti i kontaktirati relevantne izvore informacija u skladu sa principima poverljivosti, privatnosti i bezbednosti deteta.
- **Dokumentovanje najboljih interesa deteta** je sastavni deo procesa, jer se beleži i dokumentuje niz okolnosti koje su relevantne tokom čitavog postupka azila i za druge potrebe zaštite dece. Sva relevantna pitanja treba dokumentovati, u skladu sa nacionalnim propisima i međunarodnim standardima, i to u sistemu vođenja slučaja, relevantnim bazama podataka, predmetima koji se vode u Kancelariji za azil MUP-a, izveštajima drugih stručnjaka i organa i sl.
- **Uvažavanje jedinstva porodice**, osim ukoliko zabrinutost za dobrobit ili sigurnost deteta ne ukazuje da je potrebno drugačije. Detetu treba obezbediti da pruži dodatne informacije vezane za svoje porodične okolnosti, npr. novi kontakt sa članovima porodice ili srodnicima ili skori



dolazak članova porodice ili rođaka u određenu državu. U slučaju nepraćene i razdvojene dece porodične veze moraju biti verifikovane i procenjene kako bi se utvrdili potencijalni rizici. Ova procesna garancija se odnosi i na nerazdvajanje braće i sestara, dok god je to moguće i prikladno, i izbegavanje promene smeštaja dece, jer svaka promena lokacije dodatno otežava spajanje porodice.

- **Procena prijave deteta za azil** zahteva dužnu pažnju za visoke rizike kojima su deca izložena, što se odnosi na različite oblike progona ili rizik od ozbiljne štete koji je specifičan za decu (npr. regrutovanje maloletnih lica u oružane snage, trgovina decom, uključivanje dece u komercijalnu seksualnu eksploataciju, tradicionalne prakse štetne za dete i sl.).
- **Preporuke o najboljim interesima deteta** se formulišu na osnovu informacija prikupljenih tokom procene, razgovora sa detetom, članovima porodice i odraslima u pratnji deteta, kao i na osnovu relevantnih informacija u dosijeu deteta. Obrazlaže se proces i motivacija za preporuke o NID, sa jasnim uputstvima ko, kako, kada i gde treba da ih implementira. Na nacionalnom nivou, različiti akteri (samostalno ili u saradnji) mogu biti zaduženi za određene preporuke. Služba za zaštitu dece (u Srbiji CSR) informiše dete i objašnjava implikacije preporuka o NID, odvojeno od odluke o njegovom zahtevu za međunarodnu zaštitu. Staratelj ili zakonski zastupnik deteta treba da dobije odgovarajuće objašnjenje o bilo kojoj odluci koja se tiče deteta, što se odnosi i na razloge za određenu odluku, da bi mogli da smisleno koriste detetovo pravo na žalbu.
- **Ukoliko proceduralne garancije nisu dostupne** ispitivanje zahteva za međunarodnu zaštitu možda će morati da se odloži, po pravilu bez nepotrebnog prolongiranja obrade, uz dokumentovanje razloga i koordinisan nastup uključenih organa, institucija i profesionalaca.

## VEŽBA 9.1. Koraci u vođenju slučaja i etičke dileme

### UPUTSTVO

Ova vežba se radi u manjim grupama od 4 do 5 učesnika. Polaznici dobijaju slučaj iz prakse u kome prepoznaju korake u vođenju slučaja sa decom u migracijama.

Zadatak za grupe:

- 1) Prepoznati preduzete korake u vođenju slučaja i oceniti ih sa stanovišta blagovremenosti, poštovanja poverljivosti, participacije, najboljih interesa deteta.

- 2) Utvrditi koje su informacije potrebne za posebne oblasti procene potreba i najboljih interesa deteta u ovom slučaju, i koji su mogući izvori tih informacija, kojim metodama se može doći do potrebnih informacija i sl.
- 3) Definisati etička pitanja i moguće dileme na konkretnom slučaju: saglasnost na osnovu pune informisanosti, ograničenje poverljivosti; višestruke uloge; reagovanje na sumnju na zloupotrebu deteta i sl.

### Haya<sup>1</sup>

Haya, stara 9 godina, putuje sa ocem. Poreklom su iz Sirije. Majka je preminula još u zemlji porekla, pa su otac i devojčica putovali sami. Smešteni su u jednom od centara za izbeglice i migrante u Srbiji.

Haya je uključena u školu i redovno posećuje aktivnosti van centra u kom živi. Na aktivnosti van centra najčešće dolazi sama, bez oca, koji je zauzet preprodajom stvari kako bi obezbedio novac za nastavak putovanja. Devojčica je sitne konstitucije, mršava, često nosi istu odeću danima, a ta odeća je u skladu sa uzrastom i polom deteta.

Devojčica i njen otac naizgled imaju dobar odnos, komuniciraju kada se vide, devojčica traži očevo mišljenje kada je on prisutan. Otac delimično obraća pažnju na devojčicu, najčešće želi da ona bude sa svojim vršnjacima, a on sa svojim društvom kada su na istom mestu. Haya od zaposlenih u NVO koji posećuju centar traži pažnju različitim postupcima, inicira zagrljaje i fizički kontakt, i ima potrebu da bude istaknuta, primećena i pohvaljena od strane zaposlenih.

Žena koja živi u sobi do oca i devojčice u centru prijavila je NVO koja radi u centru nasilje koje devojčica trpi od strane svog oca. Rekla je da često čuju kako je otac tuče, kako za sebe sprema hranu ali ne i za nju. Devojčica je često dolazila da traži hranu od komšijja, jednom se pojavila komšinici na vratima uplakana i onesvestila se. Žena govori da ovo prijavljuje jer ne mogu više da trpe da se otac prema devojčici tako ponaša i još dodaje da svi sumnjaju da joj je on zapravo otac.

Socijalni radnik iz NVO je odmah prijavio ovaj slučaj nadležnom CSR koji je sazvao konferenciju slučaja. Konferenciji su prisustvovali predstavnici KIRS-a, NVO i CSR-a. Tokom konferencije

<sup>1</sup> Haya je slučaj koji je već korišćen u III poglavlju, u okviru Vežbe 3.2.

potvrđeni su zadaci svih uključenih strana. Jedan od zadataka KIRS-a bio je da stupi u kontakt sa ambasadom Sirije i proveri da li su devojčica i otac zapravo u srodstvu.

Zadatak NVO je bilo praćenje i opservacija deteta za vreme boravka u NVO: kakva je dinamika dolazaka, sa kim devojčica dolazi, u kakvom stanju, da li i na koji način učestvuje u aktivnostima.

Nakon konferencije slučaja, devojčica i njen otac se više nisu pojavljivali na aktivnostima NVO. Iz posrednih izvora, radnici NVO saznali su da devojčica nije želela da se odvoji od oca; do odvajanja je došlo kada je otac zbog nasilničkog ponašanja prema drugima završio u zatvoru na nekoliko meseci. Haya je nakon toga smeštena u jednu od institucija za smeštaj maloletnih lica bez pratnje iz izbegličke i migrantske populacije.

Nakon što je otac izašao iz zatvora Haya se vratila kod njega i oni sada žive zajedno na privatnoj adresi. Otac je dobio radnu dozvolu u Srbiji, devojčica je uključena u lokalnu školu. Sve informacije o devojčici nakon konferencije slučaja dobijane su posredno od strane različitih aktera.

Rezultati rada grupa se predstavljaju i komentarišu u plenumu. Integracija se bavi pitanjima koordinacije službi i uloge različitih aktera (međusekorska komunikacija, prepreke, potencijali, preporuke).

*Napomena: Haya* je tokom istraživanja prikupljen i prilagođen opis slučaja devojčice koja je boravila u Srbiji 2017. godine.

Procenitelj(i) su dužni da tokom procene NID balansiraju različite potrebe deteta, a dokumentacija treba da sadrži detaljan opis detetovih okolnosti, sve preduzete i planirane mere zaštite i posebne procene ili nalaze, kao i analizu koja uravnoteženo prikazuje i interpretira navedene elemente, alternative koje se razmatraju za dete i, napokon, koja je opcija u najboljem interesu deteta i zašto. Alternativno, prednosti i nedostaci relevantnih alternativnih opcija za dete predstavljaju se komparativno u „ako – onda” maniru.

Procena stanja i potreba, rizika i snaga deteta u migracijama, kao i procene NID, zahteva koordinaciju i uključivanje stručnjaka iz različitih organizacija i institucija. Članovi tima, osim voditelja slučaja, deteta, roditelja ili odrasle osobe odgovorne za dete (kad god je to prikladno; prisutni roditelji ili odgajatelji se obavezno isključuju ako predstavljaju izvor rizika za dete), jesu terenski socijalni radnici, drugi stručni radnici CSR ili stručnjaci zdravstvenih i obrazovnih institucija, predstavnici međunarodnih i domaćih OCD i UN agencija koji imaju znanja i veštine za rad sa decom.

## **Procena uzrasta**

Pošto deca imaju prava koja su garantovana UN KPD, procena uzrasta se kao formalna procedura primenjuje kada je potrebno utvrditi da je neka osoba dete (dob do 18. godine života) ili je odrasla. U kontekstu migracija i izbeglištva proceduru spovode vlasti, u situacijama kada zakonom propisana starosna granica reguliše prava i dužnosti pojedinaca u različitim fazama njihovog detinjstva i mladosti (Wenke, 2017).

Procena uzrasta zahteva primenu specifičnih pravnih postupaka i stručnu multidisciplinarnu procenu u situacijama kada je to značajno za ostvarivanje prava u definisanim situacijama vezanim za proceduralno određivanje migrant-skog statusa i za ostvarivanje prava na azil kod dece, posebno nepraćene i razdvojene, kao što su:

- pravo na smeštaj prilagođen deci,
- pravo na podršku staratelja,
- pravo na zahtevanje međunarodne zaštite za dobijanje azila kao dete,
- pravo na reunifikaciju porodice,
- pravo na zaštitu od izbacivanja iz zemlje i deportacije i od pritvora zbog nelegalnih migracija.

Procena uzrasta se u Evropi uglavnom obavlja kod dece i mladih koji pristižu kao migranti ili tražioci azila, uglavnom kada mlada osoba nema dokumente kojima se mogu utvrditi godine starosti. Brojna deca dolaze iz zemalja u kojima ne postoji uredna registracija novorođene dece, neka od njih su izgubila dokumenta tokom puta ili su im ona oduzeta. Procena uzrasta se sprovodi i u situacijama kada se preispituje autentičnost ličnih dokumenata deteta ili kada osoba traži da se promeni datum rođenja koji je upisan tokom puta. U nekim zemljama, pa i u Srbiji, zapaženo je da mlade odrasle osobe (18–26 godina) tvrde da su maloletne jer na taj način mogu da koriste usluge smeštaja i zaštite. Ta situacija dovodi drugu decu u rizike, jer mladi odrasli mogu biti smešteni zajedno sa decom. Ove okolnosti neretko stvaraju osnov za različite vrste zloupotrebe, što obuhvata i seksualnu, koja je, kao što je navedeno u Poglavlju IV, prikazana kao tipičan metod za uspostavljanje moći i dominacije u zatvorenim socijalnim okruženjima, kakve su i ustanove za smeštaj, prihvatni i detencioni centri (Warburton, 2016).

Procena uzrasta je važna u sklopu određivanja najboljih interesa deteta, da bi se utvrdila i primenila dugoročna rešenja. Takođe, utvrđivanje hronološkog uzrasta može pomoći detetu da se uključi u obrazovanje, dobije zaštitu od svih formi nasilja i eksploatacije i trgovine decom. Ova procedura može zaštititi dete od zloupotrebe dečijeg rada, dečijeg braka, uključivanja u vojsku i učešća u oružanim snagama. Nadalje, uzrast garantuje i specifična prava kada je u pitanju zaštita u krivičnim postupcima i u maloletničkom pravosuđu za dete.

Opšti komentar br. 6 Komiteta za prava deteta Ujedinjenih nacija o nepraćenoj i razdvojenoj deci (2005), zapažanja i preporuke UNHCR (2014) i politike i procedure Saveta Evrope (Wenke, 2017) upućuju i da:

- tokom čitavog postupka procene uzrasta deca imaju sva prava shodno UN KPD, na osnovu principa pretpostavke o maloletnosti,
- se procena sprovodi samo ukoliko je to u najboljem interesu deteta (da bi dete ostvarilo prava, a ne da bi ta prava bila suspendovana),
- (se) detetovo pravo na razvoj mora zaštititi, s obzirom na to da procena uzrasta značajno utiče na detetov razvoj, i to usled veze sa pravima deteta na zdravstvenu i socijalnu zaštitu, adekvatan standard života i obrazovanje (članovi 24, 26–29 UN KPD), pravo na posebnu međunarodnu zaštitu (čl. 22 UN KPD) i pravo na alternativno staranje,
- pridržavanje principa nediskriminacije tokom postupaka procene uzrasta,
- (se) ustanove mehanizmi za praćenje efekata procene uzrasta i za žalbe,
- države treba da preduzmu mere da izbegnu ponavljanje postupka ili višestruke procene,
- postupke procene uzrasta treba sprovesti bez nepotrebnog odlaganja, da bi dete imalo koristi od blagovremenog pružanja usluga,
- procena uzrasta se odvija isključivo na osnovu saglasnosti koja je dobijena na osnovu pune informisanosti deteta i zakonskog staratelja,
- dete treba da ima potpuna objašnjenja o razlozima za procenu uzrasta,
- dete koje učestvuje u proceni uzrasta ima pravo da bude obavešteno o svojim pravima u toku postupka, svrsi, koracima i trajanju postupka i da dobije pomoć zakonskog zastupnika i/ili staratelja,
- dete ima pravo da bude saslušano, da izrazi svoja gledišta i da se njegova gledišta ozbiljno razmatraju i uzimaju u obzir u svim fazama postupka,
- procedura za procenu uzrasta deteta treba da poštuje pravo na privatnost i zaštitu podataka,
- metode procene uzrasta treba da budu osetljive za dete, da se prilagode polu i kulturnom senzibilitetu i da štite dostojanstvo deteta,
- procenu uzrasta i donošenje odluke obavljaju profesionalci koji su nezavisni, nepristrasni i obučeni za taj postupak,
- deca imaju pravo na efikasan pravni lek i da budu obaveštena na detetu podešen način o mehanizmima za žalbu i o postupku žalbe, i
- deca imaju pravo na konzularnu pomoć u postupku procene uzrasta.

Veoma je važno da procena uzrasta bude sprovedena u roku koji zaista omogućava da dete koristi potrebnu zaštitu i prava koja proizlaze iz uzrasta, jer u suprotnom postoji realna okolnost da će dete „prerasti” i izgubiti pravo na neophodnu zaštitu. Stoga su u nekim zemljama postavljeni i vremenski okviri, pa je npr. u Velikoj Britaniji propisano da procena uzrasta mora da započne odmah nakon ulaska osobe u zemlju i da se mora završiti u roku od 28 dana (Association of Directors of Children’s Services – ADSC, 2015).

## **Najbolji interesi deteta u postupku procene uzrasta**

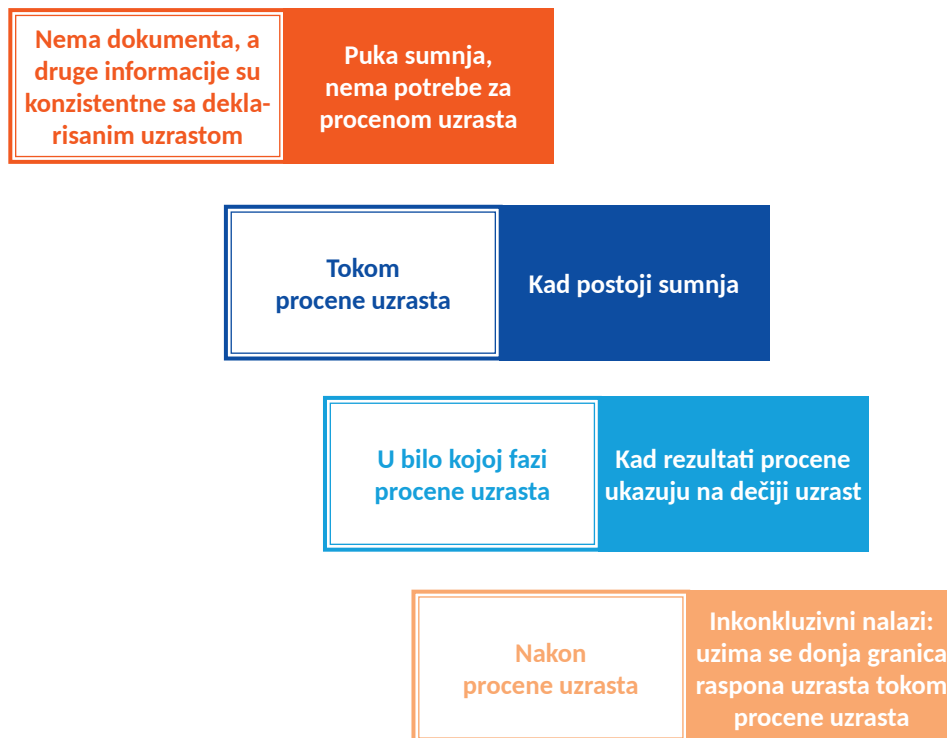
Tokom procene uzrasta za dete u migracijama primarni su najbolji interesi deteta. To je zato što ova specifična procedura služi prvenstveno ostvarenju ljudskih prava i zaštiti dece, pa ne može da bude arbitrarna niti rutinska, niti sme zanemariti NID zbog potrebe upravljanja migracijama. Stoga, osim u slučajevima kada je osoba jasno određena kao odrasla, treba je tretirati kao dete. Procena uzrasta može da razreši ozbiljne sumnje o starosti (godinama života) pojedinca. Ozbiljne sumnje postoje u sledećim situacijama:

- a) fizički izgled i utisak o mentalnoj zrelosti osobe ne obezbeđuju jasne zaključke da li je osoba mlađa ili starija od 18 godina,
- b) osoba nema nikakve lične dokumente ili se oni smatraju nepouzdanim,
- c) kada postoje očigledne nedoslednosti između starosnog doba koje osoba saopštava i starosne dobi navedene u dokumentu, i
- d) kada osoba nije u poziciju da navede svoj uzrast.

Tokom celog postupka procene uzrasta koristi se presumpcija maloletstva uz primenu principa „dobiti od sumnje” (engl. *benefit of the doubt*), gde se osoba tretira kao dete kada god nije moguće sa sigurnošću utvrditi da to nije slučaj (lat. *in dubio pro refugio or in dubio pro minore*). Stoga je neophodno prepoznati i ustanoviti marginu greške shodno primenjenim metodama i procesu, a i njen uticaj na rezultat, kako bi se interpretirali inkonkluzivni nalazi.

Tokom različitih postupaka procene NID potrebno je ustanoviti da li postoji potreba za procenom uzrasta i obezbediti upotrebu najmanje invazivnih metoda koje daju najpouzdanije moguće rezultate. Tokom procene najboljih interesa deteta osigurava se da kompletan postupak bude planiran i sproveden tako da čuva detetovo dostojanstvo u okruženju koje je podešeno detetu u pogledu metoda, pola praktičara, mesta procene i drugih važnih okolnosti (EASO, 2018; Galonja, 2015).

**SLIKA 9.4. Praktična primena principa dobiti od sumnje kod presumpcije maloletstva (European Asylum Support Office – EASO, 2018: 25)**



Prilikom procene NID potrebno je utvrditi pojedinačne rizike i rezilijentnost deteta (pol, kultura, etnička pripadnost, ishrana, iskustvo traume i sl.) da bi se razumeo njihov uticaj, ili kako na njih može da utiče postupak procene uzrasta, kako ne bi došlo do štete po zdravlje i dobrobit deteta. Kod utvrđivanja najboljih interesa imenuju se kvalifikovani i nepristrasni profesionalci koji će biti angažovani prilikom procene uzrasta. Specifična potprocena NID prethodi proceni uzrasta i obezbeđuje da ovaj postupak bude objašnjen detetu na njegovom maternjem jeziku ili jeziku koji razume, uz pomoć prevodioca ili kulturnog medijatora (po potrebi), sa svrhom da se sazna i ozbiljno razmotri gledište deteta i da se razmotre procedure za određivanje uzrasta deteta.

Procena uzrasta može biti u najboljem interesu osobe koja tvrdi da je odrasla a postoje razlozi za uverenje da je dete (da bi lakše prešla granicu, našla zaposlenje, zato što je instruisana, nagovorena, jer joj je zaprećeno zbog krijumčarenja, trgovine ili eksploatacije (UNHCR, 2014; Wenke, 2017).



## Metode procene uzrasta

Savremena znanja i iskustva procene uzrasta dovela su do preporuke da se procedure utvrđivanja uzrasta obavljaju u službama socijalne i dečije zaštite (Smith and Brownlees, 2013; Wenke, 2017). Metode za procenu uzrasta – starosti, odnosno godina života, primenjuju se samostalno ili u kombinaciji, nekad u okviru multidisciplinarnе procene, što obuhvata:

- intervju sa detetom,
- posmatranje (detetovo ponašanje tokom intervjua, psihosocijalne procene),
- dokazi u dokumentima (pasoš, lična isprava, školska knjižica, svedočanstvo o završenom stepenu škole, uverenja i drugo),
- fizički i medicinski pregledi (pregled zuba, radiološki testovi, antropometrijske procene i procena seksualne zrelosti).

Procena uzrasta je kritikovana zbog naučne i empirijske nepouzdanosti i velikog rizika od arbitrarnih odluka. Neke metode su veoma invazivne i mogu naneti fizičku i psihološku povredu ili štetu detetu. Stoga se javljaju brojna etička pitanja, i to prvenstveno usled izlaganja deteta potencijalnoj šteti (npr. korišćenjem X-zraka) a zarad nemedicinskih razloga (Schumacher, Schmeling and Rudolf, 2018). Savremena stanovišta i preporuke relevantnih međunarodnih tela (Savet Evrope, UNHCR, UNICEF) navode da fizički i medicinski pregledi treba da budu krajnje mere kod procene uzrasta, a da drugim holističkim metodama treba dati prednost.

Preferiraju se metode prikupljanja i korišćenja dokaza iz dokumenata i intervjuisanje osobe radi procene uzrasta i/ili psihosocijalna procena, iako su metode vezane za intervjue dece u velikoj meri zavisne od mišljenja angažovanog stručnjaka. Svakako je nužno da primenjene metode budu osetljive na rod, kulturu i ranjivost. Tamo gde se javlja marginalna greška u rezultatima procene uzrasta preporučuje se da odluku treba primeniti u korist osobe čija se starost procenjuje (EASO, 2018).

### • Intervju za procenu uzrasta senzitivn za dete

Intervjui za procenu uzrasta nastoje da od deteta dobiju narativ o kontekstu i da podstaknu dete da se seti događaja u svom životu koji mogu ukazivati na njegov uzrast. To je i prilika za procenu fizičkog izgleda, ponašanja, mentalnog i kognitivnog razvoja, emocionalnog razvoja i sposobnosti apstraktnog mišljenja.

Na početku procesa intervjua ključna je izgradnja poverenja i razvijanje odnosa, da bi socijalni radnik mogao da podrži dete ili mladu osobu da slobodno govori. Stoga je neophodno objasniti svrhu intervjua i uloge različitih aktera (ispitivača, prevodioca i/ili kulturnih medijatora, osobe za podršku detetu i sl.).

**OKVIR 9.4. Predstavljanje svrhe i procesa intervjua radi procene uzrasta**

Danas ćemo razgovarati jer je potrebno da procenimo tvoje godine starosti, da bi utvrdili da li si ti dete kome je potrebna podrška socijalne zaštite i zaštita prava. Postavljamo pitanja o tvom životu pre nego što si došao u \_\_\_\_\_ (državu). Ponekad se ljudi uznemire kada pričaju o svojim iskustvima, pa ako ti je potrebna pauza samo nam kaži.

Tokom intervjua mi ćemo voditi beleške, da bismo se setili onoga što nam kažeš i da ništa što je važno ne bude zaboravljeno. Ako nam kažeš bilo šta što ne razumemo tražićemo da pojasniš informacije. Ako mi kažemo ili pitamo nešto što ti ne razumeš slobodno nam to kaži i mi ćemo na drugi način postaviti pitanje, jer nam je veoma važno da se dobro razumemo. Mi ovde ne donosimo odluku o tome da li ti možeš da ostaneš u \_\_\_\_\_ (državi). Ovu odluku donosi druga organizacija koja se zove Ministarstvo unutrašnjih poslova.

Na kraju intervjua objasnićemo ti svoje zaključke o tvojim godinama starosti i ako procenimo da imaš manje od 18 godina, \_\_\_\_\_ (nadležna socijalna služba ili drugi organ) će te podržavati kao dete. Ako se proceni da si punoletna osoba postoje druge službe koje obezbeđuju podršku. Ako se ne slažeš sa našim zaključkom o tvom uzrastu postoji mogućnost da ga osporiš uz pomoć pravnog zastupnika. Da li nešto želiš da nas pitaš pre nego što započnemo?

Izvor: Adaptirano prema ADCS, 2015: 19

Najkorisnija su jednostavna, otvorena pitanja, koja nisu zbunjujuća, ponavljajuća, sugestivna, navodeća ili represivna (ADCS, 2015; Home Office, 2020). Neophodan je pristup senzitivan i podešen potrebama deteta, te je važna prigodna provera da li su pitanja shvaćena, nuđenje pauza, osveženja i sl. Potrebno je postaviti pitanja detetu ili mladoj osobi o uzrastu i datumu rođenja i podstaći ga da objasni odakle zna za svoje godine života i datum rođenja. Od deteta se traži da u otvorenom slobodnom narativu ispriča svoju priču, da bi se stekao uvid u sećanje deteta na posebne ili ciklične događaje. Razumevanje sastava porodice, posebno povezano za mlađe i starije srodnike, može u tom pogledu dati korisne indikacije, kao i podaci o stepenu obrazovanja deteta i njegove braće i sestara. Istovremeno, procenu uzrasta mogu da informišu i antropološka saznanja o tradicionalnim starosnim odredima i obredima inicijacije. Svrha pitanja je da se izgradi slika o životu i iskustvima deteta a ne hvatanje u „laži“.

Važno je da u kontekstu procene uzrasta sve intervjue sa detetom vode kvalifikovani profesionalci (u većini zemalja to rade nezavisno angažovani i posebno obučeni socijalni radnici), u okruženju prilagođenom deci. Pritom, socijalni radni-

ci moraju biti oprezni usled potencijalnih ranjivosti i mogućeg iskustva eksploatacije, te je neophodna pripravnost za uočavanje pokazatelja zlostavljanja, torture ili traume koje je doživelo dete ili mlada osoba. Potrebno je dobro poznavanje faktora rizika i indikatora trgovine decom i eksploatacije, što se odnosi i na zloupotrebu dečijeg rada. To nadalje zahteva preduzimanje odgovarajućih mera zaštite kod sumnje da je u pitanju žrtva trgovine, eksploatacije ili da dete aktuelno doživljava nasilje. Neophodna je i osetljivost na moguće probleme mentalnog zdravlja, teškoće u učenju, rodne i kulturne razlike i životna iskustva koja mogu uticati na sposobnost i spremnost deteta ili mlade osobe da otkrije lične podatke.

Informacije prikupljene tokom procene uzrasta su veoma relevantne za procenu potreba deteta, što treba imati na umu da bi se smanjilo svako potencijalno dupliranje postupaka ispitivanja i procena.

Brojni faktori otežavaju procenu uzrasta, kao što su razlike u fizičkom razvoju, ponašanju, uticaju traume, te iskustva i značaj koji se pridaje beleženju uzrasta u matičnoj zemlji. Procena uzrasta ne treba da bude rutinski deo podrške socijalnom radu. Potrebno je da socijalne službe vrše procenu uzrasta ako i kada za to postoji dovoljan razlog. Može postojati i nedostatak svesti o tome šta je potrebno za sprovođenje zakonite i pravične procene i koju težinu dati različitim, ponekad protivrečnim pokazateljima uzrasta i zrelosti. Mnogi socijalni radnici izveštavaju da nemaju potrebne specijalističke veštine, ponekad zato što su o ovoj materiji učili tokom prakse i „na poslu” od kolega. Važno je da procena socijalnih službi bude što potpunija i sveobuhvatnija, a sprovedena na jasan, transparentan i fer način.

## **Procena uzrasta deteta u migracijama u Republici Srbiji**

Pitanje procene uzrasta dece u migracijama je izuzetno važno, jer ne utiče samo na podršku detetu u njegovom pristupu uslugama socijalne zaštite, alternativnom staranju i obrazovanju, već utiče i na to kako se obrađuje njegova molba za azil. Određivanje uzrasta je neegzaktna stručna i naučna praksa, a greška ponekad može biti čak pet godina više ili manje, posebno u vreme puberteta (Schumacher, Schmeling and Rudolf, 2018).

U Srbiji nisu razvijene procedure za utvrđivanje uzrasta deteta, jer se u obzir uzima izjava deteta ili odraslog lica koje je u pratnji deteta. Iz prakse je poznato da oslanjanje na izjavu u pogledu uzrasta može dovesti do toga da dete ne bude prepoznato kao dete (posebno kod uzrasta 16–17 godina), što ne obezbeđuje potrebnu zaštitu, ili da mlade odrasle osobe (18–23 i više godina) budu označene kao deca, što može ozbiljno da ugrozi drugu decu u migracijama u situacijama kolektivnog i rezidencijalnog smeštaja (Burgund, Branković, 2016; Ćopić i Ćopić, 2019). Nedostatak valjane procedure za procenu uzrasta u Srbiji otežava procenu najboljih interesa i sveukupnu zaštitu dece u migracijama, te je neophodno

ustanoviti proceduru u skladu sa savremenim međunarodnim standardima i postojećim iskustvima dobre prakse (Krasić, Milić i Šahović, 2017).

## VEŽBA 9.2. „Za” i „protiv” procene uzrasta dece u migracijama u praksi Republike Srbije

### UPUTSTVO

Vežba se najbolje izvodi podelom na dve grupe (optimalno je da svaka grupa ima od 7 do 12 članova).

- **Zadatak za prvu grupu:** Razvijte argumentaciju – „za” nesprovođenje procedure procene uzrasta deteta u migracijama shodno okolnostima koje vladaju u Republici Srbiji.
- **Zadatak za drugu grupu:** Razvijte argumentaciju – „protiv” okolnosti koja vlada u Republici Srbiji da se ne sprovodi procedura procene uzrasta deteta.
- Grupe naizmenično izlažu argumente, koji se zapisuju na dva odvojena flip čart papira.
- Integracija: pregled argumenata „za” i „protiv” i njihovo upoređivanje.
- **Diskusija** o procesu i o dobitima i gubicima od okolnosti nepostojanja procedure procene uzrasta za decu u migracijama u Republici Srbiji.

## Učešće deteta u proceni tokom vođenja slučaja

Prikupljanje informacija tokom procene nije linearan proces, i veoma su retke okolnosti u kojima je moguće istovremeno prikupljanje svih relevantnih podataka. Deca predškolskog uzrasta, kao i ona deca koja su pod uticajem negativnog ili čak toksičnog stresa (tzv. distersa, odnosno stanja stresa koje prati neprijatan emocionalni doživljaj, razdražljivost, bezvoljnost, iscrpljenost, anksioznost, depresije i gubitak kontrole nad emocijama i ponašanjem), neretko zahtevaju seriju susreta da bi se osećala dovoljno komforno za razgovor, ili im je potrebno vreme da se prisete važnih informacija, posebno iz prošlosti (Ruch, Turney and Ward, 2010).

Voditelj slučaja treba da koristi različite metodologije razgovora sa decom (npr. „Znaci bezbednosti”, Tunnel, 2011; „Kutije ideja”, Avramović i Stamenković, 2018; „Sve o meni, Stiborova, 2020”) i tehnike komunikacije sa decom, npr. crtanje, pričanje priča, fizičke, kreativne ili druge aktivnosti, upo-

trebu simbola i drugih specijalnih alata za angažovanje i komunikaciju sa decom i mladima (Vinter et al., 2016; Papworth, Caruana, and McGeown, 2018), kao i korišćenje savremenih tehnologija (društvenih mreža, posebnih aplikacija i sl.), kako bi se od deteta prikupilo što više podataka na način koji deci pomaže da se osećaju prijatno (Lefevr, 2017). Aktivnosti i sredstva navedena u Okviru 9.5. pomažu socijalnim radnicima i drugim pomagačima da:

- „objasne proces procene detetu,
- uspostave komunikaciju sa detetom,
- pomognu detetu da izrazi svoje gledište,
- pomognu detetu da razvije uvid i razumevanje u vezi sa događajima u svom životu,
- ugrade gledišta, vrednosti i želje dece u proces procene,
- reflektuju na ova gledišta i da ih uredi za beleženje u formularima, nalazima i mišljenjima” (Žegarac, 2016: 135).

### OKVIR 9.5. Aktivnosti zasnovane na igri koje olakšavaju komunikaciju sa decom

**Eko mape:** dete može da koristi crtež ili predmete da predstavi sebe i osobe u svom životu. Od deteta se traži da nacrtaju ili postave predmete što bliže ili dalje od sebe, i na taj način predstavljaju svoje odnose sa drugima.

**Radni listovi** se mogu koristiti za niz aktivnosti; korišćenje ili slikanje emotikona za pokazivanje osećanja, slikovito skaliranje raspoloženja, poznate su i tehnike „tri kuće”, „moj životni put”, „sigurna kuća”, „drvo problema”, „vila i čarobnjak”, „moj plan” i sl.

**Rad sa metaforama:** korišćenje objekata, npr. figurica objekata, ljudi, životinja, predmeta, kamenčića, štapića, dugmadi i sl., da predstavljaju ljude oko deteta (članovi porodice i druge važne osobe). Socijalni radnik traži od deteta da razmisli o svojoj porodici i da odabere predmet koji će predstavljati svakog člana. Simbolični predmeti se mogu koristiti i u dečijim eko-mapama, genogramima i porodičnim stablima.

**Korišćenje lutki i mekanih igračaka:** može da olakša verbalizaciju i da pomogne detetu da komunicira sa socijalnim radnikom. Deca mogu koristiti igračke da bi odigrala/ objasnila događaje koji su se desili u stvarnom životu. Lutka ili igračka takođe može da kaže drugoj osobi šta dete misli ili oseća. Moguća je improvizacija i pozorišnih vinjeta koje se bave svakodnevicom dece, posebno u grupnom radu sa decom.

**Kreativni, umetnički ili „neuredni” materijali za igru:** bojice, glina, plastelin, pesak, testo, voda, perlice, iseći iz novina, šareni papiri i sl. podstiču i olakšavaju komunikaciju sa decom, posebno mlađeg uzrasta. Deca često mogu da prenesu na drugi medij ono što ne mogu verbalno da iskažu.

**Pričanje priča** podstiče komunikaciju i olakšava saradnju sa detetom. Korisne su knjige za decu koje se bave specifičnim temama (odlazak od kuće, gubici i sl.), koje mogu pomoći deci da se povežu sa ličnim iskustvima.

**Igre na otvorenom/istraživačke igre,** kao što su igre sa loptom; penjanje i šetnja u prirodi, sakupljanje stvari iz prirode (kamenčići, školjke, drvo), igre sa loptom i sl.

**Muzika, ples i zvuk** se mogu koristiti za podršku deci u izražavanju emocija i osećanja. Korisni su i kao „ledolomci” (engl. *icebreakers*) za početne ili završne aktivnosti i na individualnim i na grupnim sesijama.

**Igre prilagođene uzrastu** (ne ljuti se čoveče, igre memorije, karte, riziko, kvizovi i sl.) mogu pomoći socijalnim radnicima da grade odnose sa decom, upoznaju njihova interesovanja i stvore prilike za izgradnju samopouzdanja i samopoštovanja kod dece.

Izvori: Norburn, 2013; Žegarac, 2016; Avramović i Stamenković, 2018; Papworth, Caruana, and McGeown, 2018.

Komunikaciju dodatno može da oteža ometenost ili invaliditet deteta, kao i nepoznavanje jezika. Rad sa decom u migracijama zahteva svesnost o uticajima faktora kulture na komunikaciju, a neretko i saradnja sa prevodiocem, kako bi se obezbedilo da se sa detetom komunicira na jeziku koji razume. Korišćenje raznovrsnih tehnika za komunikaciju sa decom podrazumeva iskustvo i obuku, pri čemu je ključno korišćenje pristupa podešenog deci (Avramović i Stamenković, 2018). To se odnosi na korišćenje jasnog i jednostavnog jezika i koncepata prilagođenih uzrastu i zrelosti deteta, te adaptiranje postupaka i okruženja detetu kako bi se ono osećalo sigurno, bezbedno i zaštićeno.

U razgovoru sa adolescentima korisna je upotreba lifleta i prilagođenih biltena, koji, prigodno uzrastu i na odgovarajućem jeziku (koji dete razume), informišu o važnim tačkama procene, postupcima i procedurama koje su u toku ili slede, kontaktima za dalje nedoumice i sl.

Neophodno je da deca razumeju zašto su im postavljena određena pitanja i u koju svrhu će se informacije koristiti. Postupci objašnjavanja poverljivosti i ograničenja poverljivosti su prethodno prikazani u IV poglavlju. Podsticanje deteta da učestvuje, govori i podeli svoje gledište, želje, potrebe i saznanja ne podrazumeva korišćenje pritiska, niti bilo kakve pretnje ili kazne.

### VEŽBA 9.3. Kreativnost i ja

#### UPUTSTVO

#### Vežba se radi samostalno ili u grupi do 3 učesnika.

Prisetite se kreativnih igara u kojima ste učestvovali kao dete.

Razmislite o svojim kreativnim talentima i interesovanjima. Možda poznajete sredstva, igre, načine rada koji bi se mogli prilagoditi i koristiti u okviru tehnika koje su zasnovane na igri sa decom.

#### Teme za refleksiju i diskusiju

- 1) Kako biste mogli da iskoristite svoja lična iskustva, interesovanja/kreativne talente za olakšavanje komunikacije sa decom?
- 2) Sa kojom se od navedenih tehnika u tekstu osećate komforno (mislite da biste mogli da ih koristite u određenom kontekstu rada sa decom), a koje tehnike su vam strane i čine vam se neugodne ili čak opasne ukoliko bi ih koristili?
- 3) Šta možete da uradite da unapredite svoje tehnike za komunikaciju sa decom?

Smatra se da je komunikacija sa decom i mladima srž prakse socijalnog rada sa decom i porodicom (Lefevr, 2107). Zahteva osetljivost socijalnog radnika za konkretno dete i kontekst i kreativnu primenu veština da bi se stvorio prostor za komunikaciju sa decom. Komunikacija je osnov i uslov za izgradnju odnosa deteta i socijalnog radnika, a bez valjanog odnosa poverenja i saradnje u ostvarivanju ciljeva za dete nema ni efikasne pomoći i zaštite. Istraživanja pokazuju da kontekst, organizacija i sistemi u kojima se obezbeđuju usluge socijalnog rada mogu negativno uticati na načine na koje se socijalni radnici angažuju i komuniciraju sa decom i mladima (Munro, 2011; Ruch, 2014).

## Individualno planiranje kod dece u migracijama

Efikasan plan podrške, zaštite ili oporavka deteta u migracijama ima dvostruki cilj: smanjenje dejstva faktora rizika i jačanje delovanja faktora zaštite. Tokom procene se utvrđuju potrebe, rizici, snage i specifični problemi na koje je potrebno odgovoriti. Iskustva izloženosti nasilju i eksploataciji tokom migracija mogu značajno uticati na kognitivni, socijalni i emocionalni razvoj deteta. To se ispoljava sticanjem kapaciteta za preživljavanje, a kod neke dece i razvojem disfunkcionalnih verovanja o sebi, o drugim ljudima i o svetu uopšte.



U saradnji sa detetom, porodicom i drugim značajnim ili bliskim osobama, voditelj slučaja nastoji da razvije **fokusiran, sistematičan i vremenski ograničen plan**. Planiranje usluga i mera je preduslov za dostizanje pozitivnih ishoda, a dobar plan, na osnovu rezultata procene, postavlja strategiju za dostizanje željenih ciljeva, konkretne aktivnosti, vremenske okvire i pojedinačna zaduženja za obezbeđenje usluga, adekvatno upućivanje i koordinaciju rada na slučaju. Procena zapravo nastoji da pruži objašnjenje šta se desilo, šta se sada dešava i šta je sada potrebno, dok plan nastoji da objasni šta će se dalje dešavati, kako će se odgovoriti na aktuelne i buduće potrebe koje je razumno moguće predvideti. U planove koji se izrađuju za decu u migracijama uvek su inkorporirane i pravne mere, a kod dece tražilaca azila i način na koji će se realizovati procesne garancije opisane u delu teksta koji se bavio produbljenom procenom NID.

Plan usluga za dete u migracijama treba da bude visoko individualizovan na osnovu usmerene i produbljene procene NID i da obezbedi združeno dejstvo za:

- ostvarivanje prava dece u migracijama, i to na zdravstvenu zaštitu, pristup azilu, pristup obrazovanju, i ostvarivanje prava deteta shodno UN KPD i drugim nacionalnim propisima;
- mere porodično-pravne zaštite dece u skladu sa Porodičnim zakonom RS (2005), kao što su mere starateljske zaštite, ograničavanje vršenja roditeljskog prava i sporazumno ili nedobrovoljno odvajanje deteta od roditelja ili odrasle osobe u pratnji deteta, mere za zaštitu prava deteta i sl;
- usluge socijalne zaštite, kao što su usluge smeštaja u prihvatilištu, porodični ili domski smeštaj, usluge dnevnog boravka, savetodavno-terapijske i socio-edukativne i druge usluge (Zakon o socijalnoj zaštiti, 2011, čl. 40);
- druge usluge, aktivnosti i intervencije, koje najčešće obezbeđuju organizacije civilnog društva, strane i međunarodne organizacije (npr. psihološka prva pomoć, rekreativne i socio-terapijske aktivnosti za decu, škole jezika i raznih veština, besplatna pravna pomoć i zastupanje i sl.).

Valjano izrađen plan odražava i gledišta deteta u migracijama i njemu bliskih osoba, ocrtava koju i kakvu promenu dete i porodica žele da vide, a specifikuje rezultate, **odnosno očekivane** ili nameravane ishode aktivnosti i usluga. Ovi očekivani ishodi treba da vode osnovnom **cilju** – cilju stalnosti i ostvarivanju dugoročnih rešenja za dete. To je stoga što plan računa na **činjenje, izazivanje** da se dešavaju stvari u određenom pravcu ili vidu, a ne predstavlja samo reakciju na aktuelnu situaciju. Dokument plana uvek specifikuje i ko će preuzeti koju aktivnost i u kom vremenskom roku (Žegarac, 2016).

## OKVIR 9.6. Sadržaj plana

**ZAŠTO?** Opisni prikaz utvrđenih potreba, usluge koje su potrebne u vezi tih potreba.

**ŠTA?** Individualizovane, dostižne i na dete usmerene ciljeve za osiguranje bezbednosti i promociju zdravlja i razvoja.

**KAKO?** Realistične strategije i posebne akcije za dostizanje ciljeva.

**KO?** Jasno određuje uloge i odgovornosti voditelja slučaja i drugih stručnih radnika, deteta, članova porodice i drugih stručnjaka i institucija koje su uključene.

**KADA?** Vremenski okvir realizacije i periodično razmatranje primenjenih mera i usluga.

Shodno Pravilniku o CSR, plan usluga i mera (u slučajevima dece u migracijama, sa planom stalnosti za dete u migracijama) sadrži sledeće elemente:

- 1) Identifikovane potrebe i probleme** na kojima će se raditi, pri čemu se definišu prioritetne oblasti za rad koje je najurgentnije i najcelishodnije raditi, dok se kasnije tokom rada, shodno potrebama, aktiviraju i drugi problemi i nezadovoljene potrebe.
- 2) Snage** deteta, porodice, zajednice na koje se možemo osloniti u sprovođenju planiranih aktivnosti i dostizanju ciljeva.
- 3) Opšti cilj(evi)** se u prvobitnom (početnom) planu usluga i mera određuju kao inicijalni, a nakon usmerene i produbljene procene NID kao cilj stalnosti (i dostizanja dugoročnog rešenja) za dete u migracijama.
- 4) Očekivani ishodi** se definišu u skladu sa opštim ciljem tako što se za pojedinačno identifikovane oblasti problema određuju pokazatelji koji treba da ukažu na to da li je postojeći problem ili rizik prevaziđen, odnosno smanjen, te da li je potreba zadovoljena. Ishodi se definišu kao posebni ciljevi i treba da budu jasni, vidljivi, specifični u smislu zahtevanog ponašanja, nivoa promene i uslova kojima se teži, merljivi i proverljivi.
- 5) Zadaci i koraci** koje akteri u sprovođenju plana (voditelj slučaja, dete, porodica i predstavnici drugih institucija) treba da ispune, shodno predviđenim rokovima, kao i pitanja monitoringa i izveštavanja o realizaciji planiranih aktivnosti, očekivanim i neočekivanim promenama.

## OKVIR 9.7. Definisane očekivanih ishoda u planu

- **Ishodi na nivou deteta** – promene u ponašanju, razvoju, mentalnom i fizičkom zdravlju, odnosima sa vršnjacima i u vezi obrazovanja.
- **Ishodi na nivou roditelja** – funkcionisanje mentalnog zdravlja, sposobnost rešavanja problema, kontrola impulsa, tretman zloupotrebe PAS, roditeljske veštine.
- **Ishodi na nivou porodice** – uloge i granice, obrasci komunikacije i socijalna podrška. Unapređeno funkcionisanje porodice i bezbednost – sposobnost porodice da zadovolji osnovne potrebe članova za hranom, odecim, smeštajem i nadzorom.
- **Ishodi na nivou sredine** – socijalna izolacija, stanovanje, bezbednost u neposrednom okruženju, korišćenje socijalne podrške – reursa u zajednici, regulisanje pravnog statusa deteta u migracijama (i članova porodice ako je relevantno).

## VEŽBA 9.4. Izrada plana usluga i mera za dete u migracijama

### UPUTSTVO

**Ova vežba se radi u grupi od 4 do 6 učesnika. Optimalno vreme je 30 minuta za razvoj planova, 10 minuta za predstavljanje planova i 20 minuta za diskusiju (ukupno 60 minuta).**

- Podeliti učesnike na grupe i podeliti pripremljene prikaze slučaja i obrasca plana.
- Pre izrade plana identifikujte moguće službe i osobe sa kojima je dete verovatno razgovaralo pre izrade plana i moguće postupke za zaštitu prava deteta.
- U svakoj grupi identifikovati osobu koja predstavlja dete u migracijama prikazano u slučaju.
- Potrebno je intervjuisati dete i razumeti njegovo gledište.
- U okviru malih grupa izraditi plan rada na slučaju.
- Kada grupe završe plan, voditelj vežbe pomaže detetu da „izađe iz uloge” i pita ga o njegovom iskustvu.
- Predstavnici grupa izlažu plan.

### Teme za refleksiju i diskusiju

- 1) U kojoj meri ste uključili dete u proces?
- 2) Koje izraze ste koristili kod problema, rizika i snaga?
- 3) Koje izraze ste koristili kod definisanja ciljeva i očekivanih aktivnosti?

- 4) Da li su vaši očekivani ishodi MUDRO postavljeni (**Merljivi, Uvremenjeni, Dostižni, Realni i Osobeni** – SMART tehnika)?
- 5) Da li ste razmatrali „rezervne“ opcije, ukoliko se promene okolnosti?
- 6) Da li je vaš plan fleksibilan ili je rigidan?

Nakon diskusije, shodno raspoloživom vremenu, može se raditi i na korekciji planova u istim grupama.

- Integracija u velikoj grupi:
  - Na koji način se može obezbediti puna i smislena participacija dece u migracijama (i njihovih porodica/značajnih osoba) u izradi plana?

### Jabar<sup>2</sup>

**Jabara (15)**, dečaka koji je migrirao iz Irana, identifikovao je terenski socijalni radnik. Putovao je ka Zapadnoj Evropi sa nešto starijim dečacima iz svog sela tokom poslednjih 14 meseci, bez jasne destinacije. Saputnike je izgubio pre više od 6 meseci, sada ne zna gde bi. Roditelji su mu preminuli, a sa mlađom braćom i sestrama izgubio je kontakt otkada je na putu.

Jabar je identifikovan nakon što je granična policija presrela grupu u kojoj je putovao. Procenjeno je da je u riziku od trgovine ljudima. Jabar je u vreme identifikacije imao tešku povredu ruke. Izjavio je da se plaši krijumčara. Jabar je nepismen, ne piše ni na maternjem jeziku. Zna da mu je potrebna zdravstvena pomoć, ali se uplašio kada je čuo da mu je potrebna operacija ruke. Tokom puta je čuo da su nekoj deci „vadili organe“. Kaže da ne želi da ide u školu.

### Selim

**Selim (17)** je iz Avganistana sa svojom petočlanom porodicom došao na teritoriju Srbije, i poslednjih 18 meseci smešten je u jedan od prihvatnih centara koji je udaljen od granica Zapadne Evrope. Nedugo nakon dolaska, Selim je počeo da pohađa časove jezika i uključen je u lokalnu školu, koju rado pohađa.

Službenik Komesarijata za izbeglice i migracije obavestio je policiju, kao i CSR, zbog nasilnog incidenta u kome je Selim učestvovao.

<sup>2</sup> Jabar je slučaj koji je već korišćen u V poglavlju, u okviru Vežbe 5.1.

Povod je bio pokušaj jednog od migranata starosti oko 40 godina da snimi mobilnim telefonom Selimovu sestru dok se tuširala. Selim je to uočio i fizički je nasrnuo na tog migranta. Obezbeđenje Prihvatnog centra se odmah umešalo u incident, ali je došlo do težih povreda, jer je Selim krupan i snažan.

Selim je inače mirne naravi i ranije nije pokazivao znake disfunkcionalnog i destruktivnog ponašanja. Ima dobro razvijene socijalne odnose sa drugima, otvoren je za komunikaciju i kooperaciju. Nakon incidenta, njegovo ponašanje se znatno promenilo, bio je zatvoreniji za komunikaciju i nije želeo da govori o incidentu. Od tada odbija da ide u školu.

### Idris<sup>3</sup>

**Idris (15)** je iz Iraka, putuje sa roditeljima i mlađim bratom. Smešteni su u Azilnom centru, a Idris je ubrzo počeo da dolazi u dnevni centar, gde učestvuje u raznovrsnim aktivnostima. U početku, kod Idrisa nisu primećeni znaci neobičnog ponašanja, niti potreba za dodatnom podrškom. Lepo se adaptirao na okruženje, uspostavljao dobre socijalne odnose i radio na usavršavanju jezika.

Međutim, tri meseca nakon redovnog pohađanja aktivnosti u dnevnom centru Idris je proredio dolaske, a i svaki put kada bi došao bilo je primetno da je došlo do neke promene. U tom periodu i vršnjaci su izveštavali o njegovom mentalnom stanju, ali nisu znali da kažu šta je problem, već su navodili da nije dobro. Narednih nekoliko puta Idris je dolazio u centar, skoro neprepoznatljiv, ošamućen, pod dejstvom lekova.

*Napomena: Jabar, Selim i Idris* su tokom istraživanja prikupljeni i prilagođeni opisi slučajeva dečaka koji su boravili u Srbiji u periodu 2015–2020.

Plan podrazumeva i predviđanje najverovatnijeg sleda događaja u dostizanju očekivanih ishoda i definisanje načina **monitoringa i evaluacije**, da bi se osvetlilo kako će pojedinačna osoba ili institucija pokazati da su zadaci ispunjeni i da su dostignuti ciljevi rada. Pri tome se naznačavaju i načini redefinisanja plana ukoliko je to potrebno. Evaluacija i ponovni pregled se planira u relevantnim vremenskim rokovima, gde standardi koje propisuje Pravilnik o CSR (2008) zahtevaju (inače moguće i shodno potrebama predviđeno) prilagođavanje rokova i sadržaja plana potrebama dece u migracijama. Predviđeno je da se evaluacija plana i ponovni pregled (tzv. revizija) odvijaju shodno karakteristikama potreba deteta i porodice, na najviše 6 meseci. To je preširok vremenski okvir za decu u migracijama, koji može da obesmisli ostvarivanje NID, te ga je važno prilagoditi potrebama individualnog slučaja.

<sup>3</sup> Idris je slučaj koji je već korišćen u III poglavlju, u okviru Vežbe 3.2.

## Ponovni pregled i evaluacija

Priroda procesa rada sa decom u migracijama, koja usled izloženosti ili rizika od zlostavljanja, zanemarivanja ili eksploatacije, je takva da se individualizovani planovi usluga kontinuirano prate i pregledaju, a preduzete usluge, mere i intervencije se ažurno dokumentuju, usklađuju i menjaju prema postavljenim ciljevima.

Na osnovu **ponovnog pregleda** (odnosno ponovne procene ili revizije), **evaluiraju** se i mere efekti dotad preduzetih aktivnosti deteta u migracijama, porodice, voditelja slučaja, tima i drugih uključenih institucija u odnosu na početno stanje. Zavisno od rezultata, dalji proces rada može voditi ka zatvaranju (završetku) rada na slučaju – ukoliko su dostignuti željeni ishodi, a preostali rizici su niski, te ne postoji potreba za daljim radom.

Ponovni pregled slučaja treba da ukaže kako napreduje sprovođenje plana, da li se i u kojoj meri ciljevi navedeni u planu ispunjavaju, te kako prilagoditi plan novim okolnostima i potrebama deteta.

Ponovni pregled i evaluacija se zasnivaju na dobro isplaniranom, sprovedenom i zabeleženom procesu **monitoringa**. Monitoring obezbeđuje praćenje okolnosti deteta i uočavanje bilo koje promene u životu deteta i porodice koje mogu da zahtevaju promenu planiranih aktivnosti. Istovremeno, prati se da li je neki od faktora rizika pojačan, pa je možda potrebno primeniti neodložne intervencije. Sve aktivnosti i zapažanja prikupljeni tokom monitoringa brižljivo se i ažurno beleže kako bi se olakšala evaluacija i ponovni pregled.

S obzirom na osobenost situacije, kod ove dece se procene, odluke o najboljim interesima i planovi evaluiraju i revidiraju u kraćim vremenskim rokovima nego što je to kod ostalih grupa. Evaluacija i ponovni pregled se planira na kraći rok, shodno individualnim okolnostima, a sprovodi najviše na svaka 3 meseca.

Na osnovu evaluacije donosi se jedna od navedenih odluka (Žegarac, 2016):

- 1) usluge treba i dalje da se pružaju detetu (i porodici) prema postojećem planu;
- 2) plan usluga treba prilagoditi, a cilj rada, posebno cilj stalnosti ostaje isti;
- 3) treba promeniti cilj rada i razviti novi plan;
- 4) treba završiti rad na slučaju (dalje intervencije i usluge nisu potrebne).

Voditelj slučaja se stara da dete u migracijama i njemu bliske osobe budu uključene u praćenje napretka i donošenje odluka tokom slučaja. Tek ukoliko dete ostvari cilj stalnosti, u smislu spajanja sa porodicom, ili ostvari neko drugo dugoročno rešenje tokom ponovnog pregleda se utvrđuje da dalje usluge nisu potrebne.

## Završetak rada na slučaju

Poslednja, ali veoma važna faza u vođenju slučaja je zatvaranje slučaja. Načelno, rad na slučaju može se zatvoriti nakon svake faze rada (Žegarac, 2016). Po pravilu, rad sa detetom u migracijama se završava kada se dostignu planirani ishodi i ciljevi stalnosti. U takvim situacijama završetak rada je znak uspešno obavljenog posla, jer ukazuje na to da je dete uspešno i bezbedno spojeno sa porodicom, ili da je ostvarilo neko od dugoročnih rešenja (vidi X poglavlje). Kao i sve druge faze vođenja slučaja, zatvaranje se planira i priprema sa detetom i drugim uključenim stranama.

U radu sa decom u migracijama, zatvaranje slučaja vezano je za sledeće situacije:

- plan je ispunjen, ostvareni su očekivani ishodi i ciljevi stalnosti za dete u migracijama (dugoročna rešenja) ;
- dete u migracijama je steklo status odrasle osobe ili se osamostalilo;
- dete u migracijama je preminulo;
- CSR ili druga agencija za vođenje slučaja više nije nadležna: došlo je do transfera slučaja u drugu organizaciju, domaću (usded promene lokacije deteta u zemlji) ili inostranu (tzv. transnacionalno vođenje slučaja u sklopu međunarodne zaštite).

U ovim situacijama slučaj se zatvara najkasnije 90, odnosno 120 dana od poslednjeg direktnog kontakta sa korisnikom i odlaže u pasivu. Situacije dece u migracijama koja su nestala ili im je nepoznato mesto sadašnjeg boravka su posebno osetljive i zahtevaju najmanje 3 meseca za arhiviranje dokumentacije o slučaju (koja se može reaktivirati po potrebi), jer veliki broj dece ilegalno prelazi granice i „nestaje” iz sistema socijalne zaštite.

### VEŽBA 9.5. Zatvaranje slučaja

#### UPUTSTVO

#### Teme za refleksiju i diskusiju

- 1) Koja se sve osećanja mogu javiti kod deteta u migracijama kada dođe vreme za zatvaranje rada na slučaju?
- 2) Koja se sve osećanja mogu javiti kod voditelja slučaja koji je radio/la sa detetom u migracijama kada dođe vreme za zatvaranje rada na slučaju?
- 3) Šta voditelj slučaja može da uradi da završetak rada sa detetom u migracijama olakša, učini korisnim, osnažujućim iskustvom?
- 4) Možete li dati primere kada je potrebno da se zatvoren slučaj rada sa detetom u migracijama ponovo otvori?



## IGRANJE ULOGA

### UPUTSTVO

Ova vežba se radi u grupi od 4 do 6 učesnika. Optimalno vreme je 10 minuta za razvoj skripta, 10 minuta za igranje uloga i 10 minuta za refleksiju i fidbek u grupi.

- U okviru malih grupa razviti scenario za razgovor voditelja slučaja i deteta u migracijama kod zatvaranja slučaja.
- Igranje uloga u paru, dok ostali učesnici posmatraju (engl. *fish bowl*).
- Refleksija (iz uloge) i fidbek sa navođenjem primera dobrih intervencija i drugačijih mogućnosti za razgovor.

Transfer slučaja u drugu službu, bilo da je u pitanju CSR u drugoj opštini, druga agencija ili OCD, koja nastavlja da radi sa detetom i porodicom ili transnacionalno vođenje slučaja, podrazumeva da se puna odgovornost za koordinaciju rada na slučaju (planiranja praćenja procesa, korišćenja usluga i mera zaštite, praćenje stanja i potreba deteta) predaje drugoj agenciji. To se razlikuje od **upućivanja**, gde ove odgovornosti ostaju kao zaduženje voditelja slučaja, koji upućuje dete na druge službe i usluge, upravlja procesima i koordiniše radom na slučaju.

## Koordinacija tokom vođenja slučaja u radu sa decom u migracijama

Programi zaštite dece su efikasniji kada profesionalci, organizacije i institucije rade zajedno i uključuju decu, porodice i zajednice. Vođenje slučaja je specifičan metod koji obezbeđuje koordinisan nastup i saradnju među svim akterima koji imaju mandat da zaštite decu. To se odnosi na javne institucije i službe, pružaoce usluga, lokalne OCD i međunarodne agencije. Dogovoreni (obično i formalizovani) protokoli o razmeni informacija i mehanizmi upućivanja doprinose kvalitetnom vođenju slučajeva, obezbeđuju poverljivost i najbolje interese deteta. Međunarodne organizacije su posebno odgovorne za koordinaciju svojih aktivnosti i napora sa nacionalnim vladama, javnim službama i domaćim OCD. To je neophodno da bi se obezbedilo jačanje kapaciteta postojećih sistema, usklađeno delovanje i izbeglo preklapanje i nepotrebno trošenje resursa (Global Child Protection Working Group, 2014).

Tokom vođenja slučaja, koordinacija je verovatno najkompleksniji i najzahtevniji zadatak menadžera (rukovodioca) programa na nivou zajednice i na nivou slučaja voditelja. Voditelj slučaja je zadužen za organizaciju celokupnog

procesa rada, blagovremeno uključivanje relevantnih strana kod identifikacije, procene, odlučivanja o NID, planiranja usluga i mera, primene planiranih aktivnosti uz organizovani monitoring, evaluaciju i ponovni pregled i, napokon, kod završetka rada na slučaju.

**Koordinacija rada na slučaju** podrazumeva redovnu i planiranu komunikaciju, razmenu informacija i saradnju. Glavne aktivnosti koordinacije su uspostavljanje veza i partnerstava, aranžiranje pristupa uslugama i smanjenje prepreka za korišćenje usluga.

Jedno od glavnih oruđa voditelja slučaja za operacionalizaciju koordinacije jesu raznovrsni **timski sastanci** koji obezbeđuju razmenu informacija, međusobno dopunjavanje, korigovanje i uklapanje posebnih procena, realistično planiranje, dogovor o usklađenom nastupu i distribuciju zaduženja, što olakšava pristup uslugama detetu u migracijama.

## Forumi za vođenje slučaja

Organizovanje sastanaka radi razmatranja procesa rada na slučaju jedan je od centralnih zadataka voditelja slučaja (Frankel, Gelman and Pastor, 2019). U praksi i u literaturi se razlikuju tri vrste sastanaka – foruma za vođenje slučaja, koja se bave procenom, planiranjem i ponovnim pregledima slučaja (Global Child Protection Working Group, 2014).

- I. **Sastanci za pregled slučaja** su interni, odvijaju se unutar jedne organizacije ili službe i održavaju se u redovnim intervalima. Oni, shodno prilikama i potrebama, okupljaju voditelja slučaja, druge uključene članove internog tima, rukovodioce ili koordinateure službi i supervizore. Takvi sastanci omogućavaju pregled svih tekućih slučajeva, upoređuju napredak u radu, omogućavaju diskusiju o različitim strategijama intervencija i razmenu naučenih lekcija, određuju prioritete i potrebe za neodložnim ili hitnim reagovanjem i donošenje zajedničkih odluka kod kompleksnih slučajeva. Deca i njihove porodice ne učestvuju na ovim sastancima. Ovi sastanci se obično održavaju jednom nedeljno ili na svake dve nedelje.
- II. **Sastanci za planiranje usluga** su takođe interni, odvijaju se unutar jedne organizacije ili službe, a namenjeni su operativnoj izradi plana usluga za pojedinačno dete. Oni okupljaju dete, roditelje, staratelje ili druge odgovornosti (gde je to prikladno) i voditelja slučaja. U složenim slučajevima ovim sastancima može prisustvovati i supervizor. Sastanci za planiranje slučajeva imaju veliku ulogu u omogućavanju i olakšavanju smislene i pune participacije deteta (i značajnih odraslih) u procesu vođenja slučaja.
- III. **Konferencije slučaja(eva)** se razlikuju se od rutinske koordinacije. U pitanju su formalni, planirani i strukturirani sastanci, odvojeni od redovnih kontakata. To su multisektorski i međuagencijski forumi za planiranje pro-

cene, donošenje ključnih odluka, planiranje i pregled slučajeva. Cilj konferencije slučaja je obezbeđenje celovitih, koordinisanih i integrisanih usluga i mera zaštite od različitih pružaoca usluga i smanjenje preklapanja. Konferencije slučaja se koriste za identifikovanje ili razjašnjenje pitanja u vezi sa statusom, potrebama i ciljevima rada sa detetom u migracijama, za mapiranje uloga i odgovornosti, rešavanje sukoba ili izradu strateškog rešenja, razmatranja potrebnih i preduzetih aktivnosti, napretka prema postavljenim ciljevima i prilagođavanja aktuelnih planova usluga. Ove konferencije se organizuju u obliku neposrednih susreta (licem-u-lice) ili putem telefona, video konferencija, aplikacija za sastanke i sl.

Tokom procesa vođenja slučaja kod dece u migracijama, konferencije slučaja se organizuju kako bi se:

- definisale uloge i odgovornosti svih uključenih profesionalaca, institucija i organizacija,
- označili akteri i postupci procene, uključujući procenu NID,
- odredila svrha, namera i pravac intervencija,
- razvio i izradio plan usluga i mera, utvrdili ciljevi i potrebne usluge i mere,
- donele relevantne odluke, što obuhvata i odluke o NID,
- individualizovali mehanizmi upućivanja, regulisao transfer ili završetak rada na slučaju.

U konferencije slučaja se, shodno potrebama konkretnog slučaja i faze rada, uključuju relevantne ključne agencije ili zainteresovane strane, iz škole, zdravstvene ili ustanove mentalnog zdravlja, Komesarijata za izbeglice (KIRS), NVO/CSO koja pruža podršku na terenu, UNHCR i sl. Oni se uključuju i čine širi tim, pored voditelja slučaja, terenskog, socijalnog radnika, staratelja deteta i, po potrebi, drugih članova tima iz CSR. Efikasna koordinacija i izazivanje željenih promena ne može se zamisliti bez lobiranja, animiranja i pridobijanja svih onih koji utiču na procese donošenja odluka (Žegarac, 2016).

Dete u migracijama, njegovi roditelji ili drugi odgajatelji (odnosno druge značajne osobe) neće uvek prisustvovati ovim sastancima, a dobra praksa je da se oni pozivaju i podstiču da učestvuju kad god je to odgovarajuće i moguće. Konferencije slučaja su najčešće interdisciplinarne. Sastanci se organizuju na osnovu sledećih kriterijuma (National Aboriginal & Torres Strait Islander Women's Alliance, 2014; Global Child Protection Working Group, 2014):

- voditelj slučaja ili predstavnik organizacije koja koordiniše rad sa detetom u migracijama predsedava sastancima;
- shodno potrebama učestvuje dete i odrasle osobe od značaja za dete,
- stavovi svih zainteresovanih strana se predstavljaju i razmatraju, uključujući i one koji ne prisustvuju konkretnom sastanku;

- sastanci se zakazuju u redovnim intervalima, shodno dogovoru o monitoringu preduzetih aktivnosti;
- sastanci imaju jasan dnevni red;
- svaki sastanak generiše jasne zaključke;
- zaključci sa sastanka se dokumentuju i u dogovorenom roku šalju svim uključenim ili zainteresovanim stranama (uz poštovanje privatnosti i poverljivosti), za šta je zadužen voditelj slučaja.

### VEŽBA 9.6. Unapređenje koordinacije za decu u migracijama

#### UPUTSTVO

#### Pitanje za diskusiju u grupi, rad u grupama od 4 do 6 članova ili samostalan rad.

- Na koji način se može uspostaviti dobra koordinacija za rad na slučaju?
- Kako se nedovoljno efikasna koordinacija može unaprediti?

### OKVIR 9.8. Okvir za dnevni red konferencije slučaja

Tokom formulisanja dnevnog reda za konferenciju slučaja potrebno je razmotriti uključivanje sledećih tačaka:

- svrhu ili razloge za određenu konferenciju slučaja i konkretne zadatke,
- uvod, pitanja poverljivosti, objašnjenje uloge svake institucije, službe, profesionalca i drugih prisutnih u konkretnom slučaju,
- način na koji će se međusobno razmenjivati informacije i izveštaji na konferenciji i nakon nje,
- detalje događaja koji su prethodili konferenciji o zaštiti deteta u migracijama,
- informacije vezane za identifikaciju, početnu i svaku narednu procenu,
- osnovne informacije svih institucija i službi, njihovo prethodno i sadašnje učešće,
- gledišta deteta i članova porodice,
- analiza implikacija svih informacija na bezbednost, zdravlje i razvoj deteta u budućnosti,
- razmatranje rizika od povrede ili štete ukoliko se situacija ne promeni i nedvosmislene preporuke za upravljanje rizicima,
- rezime svih glavnih informacija,
- razmatranje potrebe za pravnim savetom i pravnom pomoći.

Konferencija slučaja za dete u migracijama preporučljiva je u svim kompleksnim slučajevima koji zahtevaju uključivanje više različitih aktera, multisektorski i interdisciplinarni pristup.

### VEŽBA 9.7. Konferencija slučaja za dete u migracijama

#### UPUTSTVO

#### Teme za refleksiju i diskusiju

- 1) Kada je **korisno** uključiti sledeće aktere u konferenciju slučaja?
  - dete u migracijama,
  - druge značajne osobe u životu deteta,
  - druge pružaoce usluga,
  - relevantne vlasti.
- 2) Kada je **prikladno** uključiti navedene aktere?
- 3) Šta voditelj slučaja treba da **uradi** da bi to bilo prikladno u svakoj situaciji kad je korisno?
- 4) Kako učešće drugih (značajnih ljudi u životu deteta, drugih pružalaca usluga ili nadležnih organa) može **uticati** na učešće deteta u migracijama?

## Transnacionalna zaštita dece

Transnacionalno vođenje slučaja (engl. *transnational case management*) se ubrzano razvija u drugoj deceniji 21. veka, i to upravo u oblasti zaštite dece. Reč je o zaštiti dece od nasilja, eksploatacije, zlostavljanja i zanemariivanja u međunarodnom okruženju. Kada dete koje nije državljanin stupi u kontakt sa vlastima i pružaoциma usluga u određenoj zemlji preduzima se niz postupaka za razmatranje njegovog statusa i potreba i neodložnih zaštitnih mera shodno individualnim potrebama. Član 19. UN KPD predviđa zaštitu dece u zemlji porekla, prebivališta ili treće zemlje, dok pravo na nediskriminaciju (čl. 2) implicira da deca imaju pravo na zaštitu bez obzira na svoje nacionalno poreklo ili status.

Transnacionalna zaštita dece se odnosi na slučajeve međunarodnog usvojenja, rođenja roditelja sa različitim ili više nacionalnosti, rođenja u državi čiji državljanini nisu roditelji deteta, u situacijama migracija i izbeglištva, najgorih oblika dečijeg rada i trgovine ljudima, pri čemu posebnu zaštitu uživaju nepraćena i razdvojena deca.

Kao globalna međuvladina organizacija, **Haška konferencija o privatnom međunarodnom pravu** razvila je standarde za transnacionalnu saradnju u zaštiti dece i porodična pitanja. U ovom pogledu, ključne teme kojima se bave **konvencije** Haške konferencije (u daljem tekstu Haške konvencije) jesu transnacionalna zaštita dece, međudržavna usvojenja, međunarodna otmica deteta od strane jednog roditelja, pitanja roditeljske odgovornosti i kontakata. Ove konvencije obezbeđuju **automatsko uzajamno priznavanje donetih zvaničnih odluka** od jedne države ugovornice u drugim državama ugovornicama. To omogućava i olakšava saradnju između država ugovornica, osnivanje centralnih tela i razvoj objedinjenih procedura.

Primena Haških konvencija pojednostavljuje i ubrzava prekogranične postupke i izvršenje službenih odluka praktičnim olakšicama, kao što su prevod dokumenata, razmena informacija i korišćenje standardizovanih modela formula. Evropska unija je takođe razvila niz direktiva, a Savet Evrope je usvojio raznovrsna dokumenta koja se bave zaštitom dece i posebno dece u migracijama (Ktistakis, 2016; Krasić i dr., 2017).

Značajni procesi i postupci u kontekstu transnacionalne saradnje u dostizanju dugotrajnih rešenja za dete u migracijama su sledeći (Wenke, 2015):

- pitanja relevantnih i referentnih izvora podataka i pitanja zaštite podataka i poverljivosti,
- identifikacija i procena rizika, rezilijentnosti i izvora podrške,
- procena i donošenje odluka o najboljim interesima deteta i uloga staratelja u tom procesu,
- potraga za porodicom i ponovno uspostavljanje porodičnih veza (reunifikacija porodice u zemlji porekla ili destinacije),
- održavanje porodičnih odnosa i kontakata,
- postupanje u slučajevima nestale dece,
- posebne procesne garancije za decu žrtve nasilja, trgovine ljudima i eksploatacije,
- uspostavljanje i transfer jurisdikcije u slučajevima dece koja nisu državljanima određene zemlje (zemalja),
- dugoročna rešenja: lokalna integracija, preseljenje i transfer u treću zemlju, (bezbedan i podržan) povratak u zemlju porekla,
- faza transporta,
- koordinacija, monitoring i praćenje.

## Zastupanje dece u migracijama u procesu vođenja slučaja

**Zastupanje** je moćno interventno profesionalno sredstvo u socijalnom radu, a u javnom prostoru ga koriste brojne organizacije i pokreti. U izvornom značenju, *advocacy* označava davanje glasa nekoj grupi ili populaciji koja je u određenom društvu „bez glasa” (Radeljić i Jovanović, 2019), a koriste se još i termini zagovaranje, zalaganje, zauzimanje, javno zastupanje i dr., koji se nekada koriste kao sinonimi, dok im pojedini autori daju specifična značenja.

Opšti pojam zastupanja ukazuje na proces gde se praktično koriste znanja u svrhe socijalnih promena, od onih koje se tiču pojedinca (koji sam sebe zastupa ili ga neko u njegovo ime i za njegovu dobit zastupa), do promena u korist specifičnih grupa, zajednica, pa i zakona, procedura i javnih politika.

Zastupanje se odnosi na skup aktivnosti koje imaju za cilj uticaj na odluke u vezi određene stvari (slučaja, događaja, slične situacije osobe) ili politike u naznačenom pravcu i obavlja se iznošenjem dokaza, raspravom i izvođenjem osmišljenih aktivnosti u korist nekoga ili nečega (Shah, & Garg, 2011). U socijalnom radu, zastupanje je jedna od temeljnih etičkih dužnosti, koje podrazumeva kontinuirane, dinamične i pažljivo osmišljene i planirane aktivnosti, koje, u saradnji sa korisnicima, vode socijalni radnici, a koje je usmereno ka promeni okolnosti koje onemogućavaju korisnike (pojedince, porodice, grupe i zajednice) da zadovolje svoje potrebe i ostvare svoje mesto u društvu (Brkić, 2010).

Zastupanje dece u migracijama, koje ima specifičnosti u procesu vođenja slučaja, ovde će biti prikazano u okviru tri velike oblasti:

- **Samozastupanje.** Zastupanje sopstvenih prava i interesa i samostalno traženje rešenja problema. Voditelj slučaja ohrabruje, usmerava, te informativno, savetodavno i emocionalno podržava dete u migracijama (i njegovu porodicu, kada je prikladno) ili grupu dece u migracijama da zastupa(ju) svoje interese pred organizacijama, institucijama i organima koji utiču na ostvarivanje njihovih prava i interesa.
- **Zastupanje slučaja.** Odnosi se na zastupanje voditelja slučaja u ime određenog deteta u migracijama, u situacijama kada postoje teškoće da ova deca dobiju odgovarajuće usluge ili ostvare svoja prava, kao i kada su im prava i usluge uskraćene, kada njihove potrebe i interesi zahtevaju proširenje postojećih usluga ili njihov specifičan aranžman. Kod dece u migracijama postoji rizik da su im određene usluge nedostupne usled neregulisanog pravnog statusa, neinformisanosti, diskriminacije, kulturne neprilagođenosti i sl., što su sve okolnosti koje zahtevaju zastupanje slučaja.



- **Sistemska zastupanje.** Zastupanje u ime grupe dece u migracijama (ili specifične podgrupe, npr. devojčice, deca u migracijama školskog uzrasta, deca žrve trgovine, deca koja govore određen jezik i sl.) radi uticaja na organizacione strukture (npr. prihvatilišta, kampove, CSR) i/ili društveno-političke sisteme (od lokalnih do centralnih vlasti), kako bi oni izvršili pozitivne promene za decu u migracijama.

**Domeni zastupanja** u radu sa decom u migracijama odnose se na sledeće aspekte (Stainton, 2015):

- 1) Obezbediti da je usluga dostupna i poznata lokalnoj zajednici i da ima dobru reputaciju u zajednici.
- 2) Osigurati da su usluge razvijene u konsultaciji sa decom u migracijama i njihovim porodicama.
- 3) Olakšati donošenje odluka dece i porodica na osnovu pune informisanosti, uz ponuđene opcije o kojima se raspravlja i dogovara.
- 4) Omoćavanje i osnaživanje deteta u migracijama (i njihovih porodica) da zadobije(u) doživljaj moći, izbora i kontrole.
- 5) Pružanje emocionalne i praktične podrške koja uvažava jedinstveno iskustvo deteta u migracijama.
- 6) Obezbeđenje pristupa koordiniranoj, multiagencijskoj i intersektorskoj podršci detetu u migracijama.
- 7) Ustanovljavanje jasnih procedura za saslušanje, odgovor na žalbe i davanje povratnih informacija detetu u migracijama.

## Rad sa prevodiocima i kulturnim medijatorima

U socijalnom radu **kulturno kompetentna praksa** označava ponašanja, intervencije i institucionalne prakse u pružanju usluga koje su usmerene ka korisnicima, a koje uvažavaju raznovrsne i višestruke kulture korisnika i njihovih zajednica (Žegarac, 2016a). Cilj takve prakse je odgovor na potrebe korisnika iz različitih etno-kulturnih populacija i drugih zajednica, čije su kulturne vrednosti i verovanja neretko pogrešno predstavljani usled pristrasnosti, zabluda i stereotipa.

Kulturno kompetentna praksa u socijalnom radu bavi se **diverzitetima**, koji, osim rasne i etničke pripadnosti, označavaju socio-kulturna iskustva vezana za njihovo nacionalno poreklo, boju kože, društvenu klasu, verska i duhovna uverenja, imigracioni status, seksualnu orijentaciju, rodni identitet ili izraz, starost, bračni status i telesne ili mentalne smetnje (National Association of Social Workers – NASW, 2015; Žegarac, 2016b). **Standardi za kulturno kompetentnu praksu socijalnog rada**, koje je ustanovila NASW, odnose se na etiku i vrednosti, samosvest, međukulturno znanje, međukulturne veštine, pružanje usluga, osna-

živanje, omoćavanje i zastupanje, diverzitet radne snage u socijalnim službama, profesionalno obrazovanje, jezik i komunikaciju, te na liderstvo za zastupanje kulturne kompetencije. Smatra se da su kroskulturni profesionalci lingvistički i kulturološki kompetentni u različitim kulturama koje rade i u odnosima sa drugim kulturama sa kojima komuniciraju profesionalno i privatno (Chile, 2009; Žegarac, Kišjuhas i Koprivica, 2016).

## VEŽBA 9.8. Koncepti kulturne kompetentnosti

### UPUTSTVO

Ova vežba se radi u manjim grupama, od 3 do 6 učesnika. Optimalno vreme je 20 min.

### Teme za refleksiju i diskusiju

- 1) Kako razumete navedene koncepte u vođenju slučaja sa decom u migracijama:
  - svesna kulturna kompetencija,
  - nesvesna kulturna kompetencija,
  - svesna kulturna nekompetencija,
  - nesvesna kulturna nekompetencija.
- 2) Navedite moguće primere za te koncepte.

Integracija u velikoj grupi:

- Etičke implikacije navedenih koncepata u radu sa decom u migracijama.

**Ključne sposobnosti kulturno-kompetentne prakse** u vođenju slučaja kod dece u migracijama odnose se na sledeće oblasti:

- 1) Uspostavljanje odnosa sa korisnicima iz drugih kultura – decom, porodicama i njihovim zajednicama.
- 2) Identifikovanje pitanja kulture koja mogu uticati na odnos voditelja slučaja i deteta u migracijama, na pristup uslugama, ostvarivanje prava i NID.
- 3) Prepoznavanje kada su postupci i intervencije neprihvatljivi ili uvredljivi za dete u migracijama i njegovu porodicu.
- 4) Korišćenje informacija o kulturi kod procene i planiranja usluga i mera zaštite za dete u migracijama.
- 5) Rad sa kulturnim uverenjima, vrednostima i praksama kod planiranja.

- 6) Uključivanje porodice deteta u proces, na kulturno senzitivna način.
- 7) Kooperativan rad sa drugim akterima iz kulture deteta (profesionalcima i drugima iz zajednice), uz saglasnost deteta i na način koji poštuje druge kliničke i etičke zahteve.
- 8) Sposobnost kvalitetne i efikasne kulturne komunikacije, što obuhvata i:
  - prepoznavanje da se verbalni i neverbalni stilovi komunikacije dece u migracijama i njihovih porodica mogu razlikovati,
  - prilagođavanje komunikacije prema potrebi,
  - traženje pomoći za bolje razumevanje kulturnih potreba dece u migracijama i
  - efikasnu saradnju sa prevodiocima i kulturnim medijatorima.

U kontekstu interakcije između kultura, jezik nije jedino pitanje, jer je on samo deo „kulturnog paketa“, pa je **prevođenje** specifičan segment kulturne medijacije. Kulturni medijatori se bavi ne samo doslovnim prevođenjem, niti obezbeđivanjem uspešne interpretacije reči, već i ljudskom interakcijom i interpersonalnom situacijom, jer interakcija doprinosi **interkulturalnom dijalogu** na nivou zajednice (Ali Vještica i Sjekloča, 2020).

### OKVIR 9.9. Interkulturalni dijalog

Bela knjiga o interkulturalnom dijalogu Saveta Evope (2008) ističe da je interkulturalni dijalog nezamisliv bez jasnog temelja u univerzalnim vrednostima – demokratiji, ljudskim pravima i vladavini prava. Kao sredstvo za promovisanje svesti, razumevanja, pomirenja, tolerancije i sprečavanje sukoba, interkulturalni dijalog obezbeđuje integraciju i društvenu koheziju.

Neophodni uslovi za interkulturalni dijalog podrazumevaju:

- poštovanje ljudskih prava, demokratije i vladavine zakona,
- uzajamno poštovanje i dostojanstvo,
- rodnu ravnopravnost,
- aktivno uklanjanje prepreka za interkulturalni dijalog, posebno diskriminacije i strukturnih nejednakosti.

### Rad sa prevodiocem

Prevođenje je zakonski prepoznata, standardizovana i zaštićena profesija koja se bavi specifičnom formom međukulturalne komunikacije. Svrha prevođenja u kontekstu zaštite dece u migracijama je da korisnici (deca i porodice), koji

ne poznaju u dovoljnoj meri jezik kojim se govori u zemlji tranzita, prihvata ili krajnjeg odredišta, efikasno saopšte svoje potrebe i interese, dobiju jednak pristup uslugama i mogućnost za učešće u društvu. Bez adekvatnog prevoda mnogi korisnici bili bi isključeni i uskraćeni za osnovna prava.

Dodatno, zakonske procedure koje su vezane za migracije u postupcima za dobijanje međunarodne zaštite (azil ili supsidijarna zaštita) zahtevaju autentične činjenice i izvođenje dokaza za ostvarivanje prava, što zahteva profesionalnu odgovornost prevodioca i kvalitetan prevod.

Istraživanja u socijalnom radu ukazala su na brojne praktične, etičke i konceptualne prepreke za uspostavljanje dobrog pomagačkog odnosa sa korisnicima u situacijama kada je neophodno uključiti prevodioca. Najčešće se navodi neadekvatna pristupačnost kvalitetnih prevodilaca, nedovoljno profesionalizma i pouzdanost prevodioca, rizici vezani za poverljivost, potrebno dodatno vreme za organizovanje složenog procesa, konfuzija oko uloge prevodioca, ozbiljna mogućnost narušavanja dinamike između socijalnog radnika i korisnika (Westalke and Jones, 2018).

Smernice za prevođenje naglašavaju nekoliko aspekata (Chile, 2009; Iannone, Matti, Boser, Sargeant and Monteoliva, 2017).

- 1) Preveden sadržaj treba da bude potpun i tačan bez menjanja, izostavljanja ili dodavanja bilo čega u onome što korisnik kaže i bez objašnjenja. Pri tome treba imati na umu da doslovno tumačenje ne predstavlja u svim situacijama tačno značenje kada se prenosi na drugi jezik.
- 2) Zahteva se nepristrasnost prevodioca, suspendovanje sopstvenih gledišta i predrasuda u najvećoj mogućoj meri.
- 3) Štiti se poverljivost privilegovanih i drugih poverljivih informacija.
- 4) Odgovornost prevodioca za kvalitet sopstvenog rada i profesionalnog nastupa.
- 5) Usmerenost na prevod sadržaja, bez davanja saveta ili izražavanja ličnog mišljenja prilikom prevoda.
- 6) Prepoznavanje i celovito objavljivanje i izjašnjavanje o (mogućem) sukobu interesa. Ukoliko prevodilac ima bilo kakve rezerve ili nedoumice u vezi svoje sposobnosti da izvrši zadatak iz ličnih ili drugih razloga to je neophodno prijaviti.
- 7) Izbegavanje korišćenja članova porodice i osoba bliskih porodici kao prevodioca, naročito u formalnim postupcima, jer se tako narušava tačnost, poverljivost i neutralnost prevoda.
- 8) Ne sme se tražiti od maloletne dece da prevode za svoje roditelje.

Od prevodioca se zahteva diskrecija, prilagodljivost, lojalnost, osećaj dužnosti i odgovornosti, lepi maniri i sl. Takođe je važno da ima razvijenu sposobnost logičkog mišljenja, kreativnost, intuiciju, sposobnost brzog sticanja uvida

u situaciju. Od psiholoških karakteristika navodi se sposobnost koncentracije, upornost, sposobnost tolerisanja stresa, osetljivost, fleksibilnost i empatičnost.

Osim vernog prevoda, prevodioci u situacijama rada sa decom u migracijama treba da obrate pažnju na neverbalno ponašanje učesnika i jezičke formulacije i moduse specifične za izražavanje u datoj kulturi, kako bi se potpunije razumeo izgovoreni sadržaj. To je osnov za specifična očekivanja od uloge prevodioca u oblasti međunarodne zaštite migranata, jer se razlikuje od konsektivnog prevoda uobičajenog na konferencijama, sastancima i sl. Stoga prevodioci koji rade u zaštiti dece i međunarodnoj zaštiti migranata i izbeglica treba da budu upoznati sa **interkulturalnim razlikama** u neverbalnoj komunikaciji. Kontekst u kome se odvija interakcija, znanje o prirodi i normama komunikacije u ovom specifičnom tipu prevođenja i tumačenja događaja i informacija koje su se javile tokom razgovora omogućava razumevanje i prenošenje značenja. Originalna poruka se obično može reprodukovati u drugi jezik na mnogo različitih načina, i svi ti prevodi mogu biti tačni i potpuni.

Preporuke za rad socijalnih radnika sa prevodiocima ukazuju na sledeće stavke (Tipton, 2016; Iannone et al., 2017; Westlake and Jones, 2018):

- 1) **Priprema je važna.** Socijalni radnik treba da ugovori i aranžira prisustvo odgovarajućeg, kvalifikovanog prevodioca kada je potrebno da komunicira sa detetom i porodicom na drugom jeziku. Prevodilac treba da pozna je i koristi relevantne tehničke termine (npr. pravne, medicinske i sl.) i da ukaže kada ne pozna neki termin. Neophodno je da se sa prevodiocem rasvetle pitanja poverljivosti pre intervjuja i pripremiti ga za temu razgovora. Važno je da se socijalni radnik uveri da prevodilac nema kontrolu ili uticaj na dete, ili bilo kakav sukob interesa. Potrebno je razmisliti da li je prikladnije koristiti žene ili muškarce kao prevodioca, zavisno od deteta i situacije.
- 2) **Jasnoća uloga tokom intervjuja.** Socijalni radnik vodi intervju, a prevodilac prevodi ono što dete zapravo kaže, bez menjanja (npr. poboljšanja gramatike), dodavanja i izostavljanja. Na početku intervjuja, sa detetom u migracijama (i članovima porodice) razmatraju se pitanja poverljivosti, uloga socijalnog radnika i zadatak prevodioca. Svrha, tok i trajanje intervjuja objašnjava se detetu dok se socijalni radnik ne uveri da je dete razumelo.
- 3) **Prevodiocu ne treba dozvoliti da dodatno komplikuje i ometa intervju.** Ne sme se dopustiti da prevodilac preuzme intervju i da sam postavlja pitanja i da izađe iz neutralne uloge. Nužno je da prevodioci nauče da ne pokazuju šok, strah ili druge snažne emocionalne reakcije koje mogu uticati na dete, da ostanu smireni i profesionalni, da budu topli, neosuđujući i otvoreni u odnosu prema detetu, pri čemu im profesionalno ponašanje socijalnih radnika predstavlja model.
- 4) **Dobar odnos sa detetom je osnova dobrog intervjuja.** Odnos se gradi direktno sa detetom, a prevodilac je posrednik u tom odnosu. Tokom intervjuja

je uvek neophodno rasvetliti nedoumice i nerazumevanja. Takođe, potrebno je obezbediti da su otvorena pitanja i refleksije socijalnog radnika na detetov narativ prevedene. Nije poželjno korišćenje više jezika tokom intervjua: u situacijama kada dete poznaje i druge jezike potrebno je prvenstveno obezbediti da se konverzacija obavlja na njegovom maternjem jeziku ili na drugom jeziku koji dete (dobro) razume.

Asertivni nastup socijalnog radnika, koji strukturise sesiju, omogućava puno učešće deteta u migracijama u intervjuu sa prevodiocem.

## **Rad sa kulturnim medijatorima**

**Kulturna medijacija** se javlja u situacijama zajedničke trostruke interakcije između kulturno različitih grupa, kada komuniciraju sadržaji vezani za kulturu(e), gde između dve grupe posreduje (medijira) osoba dvojezične i dvo-kulturne pripadnosti, kako bi predupredila uticaj kulturnih razlika na ometanje međusobnog razumevanja (Ali Vještica i Sjekloča, 2020).

Kulturni sadržaji se u okviru ove medijacije uobličuju osvetljavanjem i pojašnjavanjem kulturnih razlika, te primenom informacija o kulturi na kontekst, proces i sadržaj komunikacije. **Kulturni medijatori** olakšavaju uspešnu komunikaciju između ljudi različitog kulturnog porekla, tako što koriste svoja znanja i veštine u pristupu, obraćanju, izboru reči, organizaciji informacija, shodno poreklu, prethodnom iskustvu, gledištu i pogledu na svet sagovornika, i time u mnogim segmentima prevazilaze ulogu i zaduženja prevodioca. To podrazumeva (Time Project Partnership, 2015):

- slušanje, razumevanje i prenošenje poruka na način da obe strane budu svesne značenja,
- korišćenje kontekstualnih poruka,
- reciprocitet u interakciji dve strane između koje se posreduje,
- fleksibilnost u pogledu nalaženja rešenja za razumevanje među stranama,
- interperataciju, verodostojnim prevođenjem kulturnog sadržaja u jezik,
- preformulaciju poruka (verbalnih i neverbalnih) tako da one budu kulturno prikladne, neuvredljive i nezbunjujuće,
- informisanje i objašnjenje, gde se u odgovarajućim momentima pružaju dodatne informacije ili odgovarajuća pojašnjenja za obe strane,
- pregovaranje i upravljanje konfliktima, upotrebom odgovarajućih formacija, kulturno prikladnog nastupa, izborom reči i fraza,
- podržavajućim nastupom, koji pomaže u umirivanju strana i prevazilaženju strepnje i negativnih očekivanja.

Uz ove zadatke, kulturni medijatori treba da zadrže empatijski pristup, objektivnost, neutralnost (impartijalnost), promovišu toleranciju i poštovanje, demonstriraju nediskriminativno ponašanje i poštuju poverljivost podataka i postupka.

U kontekstu mešovitih migracija, kulturni medijator može pomoći detetu u migracijama da razume varijacije kod socijalnih, kulturnih, pravnih i drugih karakteristika konteksta iz kojeg potiče i onog u koje je došlo. Pri tome, pomažu službama za zaštitu dece i drugim akterima da uoče i razumeju informacije koje dete pruža, da shvate aspekte i perspektive kulturnog porekla deteta. To zahteva da oni budu izrazito senzibilni za kulturne razlike, individualne potrebe i interpersonalne procese i da poseduju robusno znanje, razumevanje i uvažavanje kulturnog zaleđa deteta sa kojim rade.

Vođenje slučaja sa različitim kulturnim grupama zahteva kulturnu medijaciju, gde se uloge prepliću, dopunjuju i kombinuju shodno postojećim resursima i mandatnim zahtevima u zaštiti dece. Kulturna medijacija je integralni deo procesa vođenja slučaja u radu sa decom u migracijama, jer olakšava neposrednu komunikaciju sa detetom, njegovom porodicom i zajednicom, drugim institucijama i pružaocima usluga.

Podrška kulturnih medijatora omogućava da dete u migracijama i njegova porodica komuniciraju u okruženju konkretne zemlje i olakšava da društvo – domaćin, institucije i službe za podršku, razume kulturu iz koje migranti potiču. To pozicionira kulturne medijatore kao osobe koje stvaraju uslove za uspostavljanje odgovarajućih veza dece u migracijama sa pružaocima usluga, zastupanjem korisnika iz kulturno različitih zajednica u specifičnom socijalnom kontekstu. Na taj način se određena etnička ili kulturna zajednica podržava da izgradi svoje kapacitete. Informacije o procedurama, pravima i resursima za decu u migracijama sastavni su deo podrške koji pružaju ovi (para)profesionalci, tokom identifikacije, pristupa pravima i uslugama.

Kulturni medijatori imaju svoje specifične zadatke u **kulturnoj orijentaciji**, gde pripremaju dete u migracijama za preseljenje u treću zemlju kao izabrano rešenje u najboljem interesu deteta. U procesu kulturne orijentacije, dete se upoznaje sa običajima, načinom života, zahtevima u socijalnim interakcijama, zakonskim propisima, jezikom, socijalnim programima za obrazovanje, stanovanje, zapošljavanje u zemlji koja će ga prihvatiti, kako bi se olakšala adaptacija i integracija.

U kontekstu **integracije**, kulturna medijacija je usmerena na procese uspostavljanja socijalnih veza i odnosa deteta u migracijama (i njegove porodice) sa drugim pripadnicima njihove kulturne zajednice, aktivnostima koje vode dobrodošlosti u novoj zajednici (rad na stavovima i uverenjima zajednice domaćina o migrantima) i prilagođavanje institucija i usluga kulturno različitim populacijama (Hynie, 2018).



## Ključni termini

**Diskriminacija** označava nejednako postupanje prema osobi ili grupi na osnovu nekog njihovog ličnog svojstva, što za posledicu ima nejednakost u šansama da ostvare svoja prava. To je nejednako tretiranje, isključivanje, odnosno dovođenje u podređen položaj pojedinaca ili grupa ljudi koji se nalaze u istoj, sličnoj ili uporedivoj situaciji.

**Konferencija slučaja.** Formalni, planirani i strukturirani multisektorski i međuagencijski forumi za planiranje procene, donošenje ključnih odluka, planiranje i pregled slučajeva u složenim slučajevima zaštite dece, i kod sve dece u migracijama kojoj je potrebna starateljska zaštita, alternativno staranje i međunarodna zaštita.

**Kulturni medijator.** Kulturni medijatori se bavi ne samo doslovnim prevodjenjem, niti obezbeđivanjem uspešne interpretacije reči, već i ljudskom interakcijom i interpersonalnom situacijom, jer interakcija doprinosi interkulturalnom dijalogu na nivou zajednice.

**Kulturno kompetentna praksa** označava ponašanja, intervencije i institucionalne prakse u pružanju usluga koje su usmerene ka korisnicima, a koje uvažavaju raznovrsne i višestruke kulture korisnika i njihovih zajednica.

**Marginalizacija.** Obeležje pojedinih društvenih grupa ili delova populacije čiji vrednosni si stemi, norme, obrasci ponašanja, stil života i društveni status odstupaju od nekih opšteprihvaćenih društvenih vrednosti, što im otežava integraciju u šire društvo ili socijalnu sredinu.

**Određivanje najboljih interesa deteta.** Utvrđivanje NID (engl. *best interest determination*) je formalni postupak koji sadrži nedvosmislene proceduralne mere zaštite, koje su osmišljene za ustanovljavanje NID kod posebno važnih odluka koje utiču na dete.

**Plan usluga i mera sa planom stalnosti za dete** odražava i gledišta deteta u migracija i njemu bliskih osoba, ocrtava koju i kakvu promenu korisnik i porodica žele da vide, a specifikuje rezultate, odnosno očekivane ili nameravane ishode aktivnosti i uslugaradi dostizanja stalnost za dete.

**Procena snaga** u kontekstu migracija podrazumeva proces utvrđivanja jakih strana i sposobnosti deteta i porodice naspram problema i deficita. Pri tome se deca i porodice tretiraju kao autonomni i aktivni učesnici u donošenju odluka o svom sadašnjem i budućem životu, a sposobnosti roditelja ili odgajatelja za zaštitu deteta procenjuju se na kulturno kompetentan način. Takođe, roditeljima se pružaju informacije o tome kako da osiguraju bezbedno i podržavajuće okruženje za svoje dete i koriste dostupne resurse u zajednici.

**Procena uzrasta.** Formalna procedura kojom vlasti nastoje da utvrde hronološki uzrast ili raspon starosti osobe, da bi se utvrdilo da li je u pitanju dete ili odrasla osoba.

**Rezilijentnost.** Kapacitet pojedinca da održi stabilno socijalno i psihološko funkcionisanje tokom nedaća i kasnije tokom života, koji nastaje interakcijom faktora rizika i zaštite na nivou individue, porodice, zajednice i makrosistema u specifičnim kontekstima.

**Složena procena.** Tokom složene procene, pažnja se usmerava na kompleksnije potrebe deteta, dubinsko i holističko sagledavanje situacije na različitim nivoima: individualnom, porodičnom, zajednice i faktora okruženja, što uključuje i makrosistemske uticaje. Ova procena ne usmerava samo na rizike i nepovoljne faktore, već identifikuje i pozitivne, protektivne uticaje i snage i (relativno ravnomerno i balansirano) razmatra sve oblasti procene.

**Transnacionalno vođenje slučaja.** Transnacionalna zaštita dece, u čijoj je osnovi metod vođenja slučaja, odnosi se na slučajeve međunarodnog usvojenja, rođenja roditelja sa različitim ili više nacionalnosti, rođenja u državi čiji državljani nisu roditelji deteta, u situacijama migracija i izbeglištva, najgorih oblika dečijeg rada i trgovine ljudima, pri čemu posebnu zaštitu uživaju nepraćena i razdvojena deca.

**Usmerena procena.** Usmerena procena je specifičan vid složene, sveobuhvatne procene, gde se procena „produbljeno” usmerava na određene oblasti procene koje su prethodno definisane kao prioritetne. Pri tome se pažnja pridaje višim nivoima procene u tim posebnim, a ne u svim mogućim oblastima procene. Shodno Pravidniku o CSR, usmerena procena je obavezna u situacijama koje su po svojoj prirodi kompleksne, a to su sve situacije nepraćene i razdvojene dece i dece kod kojih postoji aktuelno stanje ugroženosti ili visok rizik od zlostavljanja, zanemarivanja, eksploatacije, što obuhvata i situacije kod trgovine decom, najgorih oblika dečijeg rada i sl.

**Zastupanje.** Skup aktivnosti koje imaju za cilj uticaj na odluke u vezi određene stvari (slučaja, događaja, slične situacije osobe) ili politike u naznačenom pravcu i obavlja se iznošenjem dokaza, raspravom i izvođenjem osmišljenih aktivnosti u korist nekoga ili nečega. Zastupanje je moćno interventno profesionalno sredstvo u socijalnom radu, označava davanje glasa nekoj grupi ili populaciji koja je u određenom društvu „bez glasa”. Koriste se i termini zagovaranje, zalaganje, zauzimanje, javno zastupanje i dr.

## Preporuke za dalje čitanje

1. Ali Vještica, S., Sjekloća, V. (2020). *Protection through Cultural Mediation: Handbook*. Belgrade: Novi Sad: Crisis Response and Policy Centre; <https://data2.unhcr.org/en/documents/details/83858>
2. Papworth, Ch., Caruana, D., McGeown, N. (2018). *Children's participation toolkit for social workers and early help practitioners*. East Sussex County Council; <https://teampata.org/wp-content/uploads/2018/04/Participation-toolkit-Jan18-update-web.pdf>
3. Social Workers Toolbox. *All about me*; <http://www.portsmouthscb.org.uk/wp-content/uploads/All-About-Me.pdf>
4. Žegarac, N. (2016). *Od problema do prilika u vođenju slučaja: Priručnik za praktičare*. Beograd: Fakultet političkih nauka, Centar za istraživanja u socijalnoj politici i socijalnom radu.
5. Wenke, D. (2015). *Transnational Child Protection: Practical guide for caseworkers and case officers*. Stockholm: The Council of the Baltic Sea States Secretariat Council of Baltic Sea States Secretariat; [https://childrenatrisk.cbss.org/wp-content/uploads/2020/12/Guide\\_for\\_case\\_workers\\_and\\_officers.pdf](https://childrenatrisk.cbss.org/wp-content/uploads/2020/12/Guide_for_case_workers_and_officers.pdf)

## Literatura

- Association of Directors of Children's Services – ADCS (2015). *Age Assessment Guidance: Guidance to assist social workers and their managers in undertaking age assessments in England*. London: ADCS The Age Assessment Task and Finish Group; [https://adcs.org.uk/assets/documentation/Age\\_Assessment\\_Guidance\\_2015\\_Final.pdf](https://adcs.org.uk/assets/documentation/Age_Assessment_Guidance_2015_Final.pdf)
- Avramović, M., Stamenković, N. (2018). *Kutije ideja: Priručnik za razvijanje programa sa decom u pokretu*. Beograd: Save the children; [https://nwb.savethechildren.net/sites/nwb.savethechildren.net/files/library/Kutije%20ideja\\_Prirucnik%20za%20razvijanje%20programa%20sa%20decom%20u%20pokretu\\_web.pdf](https://nwb.savethechildren.net/sites/nwb.savethechildren.net/files/library/Kutije%20ideja_Prirucnik%20za%20razvijanje%20programa%20sa%20decom%20u%20pokretu_web.pdf)
- Bentovim, A., Cox, A., Bingley Miller, L., Pizzey, S. (2009). *Safeguarding Children Living with Trauma and Family Violence: Evidence-Based Assessment, Analysis and Planning Interventions*. London: Jessica Kingsley Publishers.
- Bradby, H., Liabo, K., Ingold, A., Roberts, H. (2017). Visibility, resilience, vulnerability in young migrants. *Health: An Interdisciplinary Journal for the Social Study of Health, Illness and Medicine*, 23(5): 533–550.
- Brkić, M. (2010). *Zastupanje u socijalnom radu*. Beograd: Fakultet političkih nauka.
- Brown, R., Ward, H. (2012). *Decision-making within a child's timeframe: An overview of current research evidence for family justice professionals concerning child development and the impact of maltreatment*. London: Childhood Wellbeing Research Centre.
- Burgund, A., Branković, I. (2016). Zaštita dece migranata u Srbiji – iskustva i preporuke. *Socijalna politika*, 2, 9–24.

- Charter of Fundamental Rights of the European Union (2012). *Official Journal of the European Union*, C 326/391; <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:12012P/TXT&from=EN>
- Child Protection Working Group (2014). *Inter agency guidelines for Case management & Child protection*. Child Protection Working Group.
- Chile, L. M. (2009). *Culturally Competent Practice: A Training Manual for Professionals working with Refugees, Migrants and People from Diverse Backgrounds*. Auckland: AUT University Press.
- Cleaver, H., Unell, I., Aldgate, J. (2011) *Children's needs - Parenting Capacity Child abuse: Parental mental illness, learning disability, substance misuse and domestic violence* London TSO: 2nd edition; [www.gov.uk/government/publications/childrens-needs-parenting-capacity-second-edition](http://www.gov.uk/government/publications/childrens-needs-parenting-capacity-second-edition).
- Cope Foundation (2014). *Case Conference Guidelines*; [http://www.fedvol.ie/\\_fileupload/Quality%20&%20Standards/Policies%20for%20Website/Case%20Conference%20Guidelines.pdf](http://www.fedvol.ie/_fileupload/Quality%20&%20Standards/Policies%20for%20Website/Case%20Conference%20Guidelines.pdf)
- Council of Europe (2008). *White Paper on Intercultural Dialogue: Living Together As Equals in Dignity*. Strasbourg: Council of Europe; [https://www.coe.int/t/dg4/intercultural/source/white%20paper\\_final\\_revised\\_en.pdf](https://www.coe.int/t/dg4/intercultural/source/white%20paper_final_revised_en.pdf)
- Ćopić, S., Ćopić, S. (2019). Deca migranti i izbeglice bez pratnje u Srbiji: standardi postupanja i nivo poštovanja njihovih prava. *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, 38(2): 9–72.
- Galonja, A. (2015). *Vodič za procenu najboljeg interesa deteta*. Beograd: Udruženje građana za borbu protiv trgovine ljudima i svih oblika nasilja nad ženama – Atina; [http://atina.org.rs/sites/default/files/Vodic\\_za\\_procenu\\_najboljeg\\_interesa\\_deteta.pdf](http://atina.org.rs/sites/default/files/Vodic_za_procenu_najboljeg_interesa_deteta.pdf)
- Global Child Protection Working Group (2014). *Inter agency guidelines for case management & child protection: The role of case management in the protection of children: a guide for policy & programme managers and caseworkers*; <https://www.humanitarianresponse.info/en/operations/iraq/document/interagency-guidelines-case-management-and-child-protection>
- Department of Health, Department for Education and Employment and the Home Office (2000). *Framework for the Assessment of Children in Need and their Families*. London: The Stationery Office.
- Directive 2013/33/EU of the European Parliament and of the Council of 26 June 2013 laying down standards for the reception of applicants for international protection. *Official Journal L 180/96*; <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32013L0033&rid=6>.
- European Union Agency for Fundamental Rights (2018). *Fundamental Rights Report 2018*. Luxembourg: Publications Office of the European Union; <https://fra.europa.eu/en/publication/2018/fundamental-rights-report-2018>
- European Asylum Support Office (2018). *Practical Guide on Age Assessment*. 2nd edition. European Asylum Support Office; <https://www.easo.europa.eu/sites/default/files/easo-practical-guide-on-age-assesment-v3-2018.pdf>

- European Asylum Support Office (2019). *Practical Guide on the best interests of the child in asylum procedures*. European Asylum Support Office; [https://easo.europa.eu/sites/default/files/Practical\\_Guide\\_on\\_the\\_Best\\_Interests\\_of\\_the\\_Child\\_EN.pdf](https://easo.europa.eu/sites/default/files/Practical_Guide_on_the_Best_Interests_of_the_Child_EN.pdf)
- Farmer, E., Lutman, E. (2009). *Case Management and Outcomes for Neglected Children Returned to their Parents: A Five Year Follow-up Study*. Report to the Department for Children, Schools and Families, School for Policy Studies, University of Bristol.
- Farmer, E., Moyers, S., Lipscombe, J. (2004). *Fostering Adolescents*. London, Jessica Kingsley Publishers.
- Frankel, A. J., Gelman, S. R., Pastor, D. K. (2019). *Case Management: An Introduction to Concepts and Skills*, 4<sup>th</sup> edition. New York, NY: Oxford University Press.
- Glicksen, M. D. (2004). *Using the strengths perspective in social work practice*. New York: Pearson.
- Home Office (2020). *Assessing Age. Version 4.0*. London: Home Office; [https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment\\_data/file/947800/assessing-age-asylum-instruction-v4.0ext.pdf](https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/947800/assessing-age-asylum-instruction-v4.0ext.pdf)
- Holland, S. (2010). *Child and Family Assessment in Social Work Practice*, 2nd Edition. London: Sage Publications.
- Iannone, E., Matti, E., Böser, U., Sargeant, M., Monteoliva, E. (2017). "The Basic Principles of Interpreting". In: *Handbook for Interpreters in Asylum Procedures*, edited by UNHCR Austria, 38–49. Vienna: UNHCR Austria; <http://www.unhcr.org/dach/at/trainingshandbuch>
- Jack, G., Gill, O. (2003). *The Missing Side of the Triangle*. Essex: Barnardo's Child Care Publications.
- Jugović, A. (2007). Izvan granica društva: marginalizacija, socijalna isključenost i marginalne grupe. *Socijalna misao*, 14(1): 31–66.
- Kellet, J., Apps, J. (2009). *Assessment of parenting and Parenting Support*. Need Joseph Rowntree Foundation; <https://www.jrf.org.uk/sites/default/files/jrf/migrated/files/parenting-support-need-full.pdf>
- Krasić, B., Milić, N., Šahović, V. (2017). *Položaj nepraćene i razdvojene dece u Srbiji*. Beograd: Beogradski centar za ljudska prava.
- Ktistakis, J. (2016). *Zaštita migranata prema Evropskoj konvenciji za zaštitu ljudskih prava i prema Evropskoj socijalnoj povelji: Priručnik za pravnike*. Beograd: Savet Evrope, kancelarija u Beogradu.
- Lefevr, M. (2017). *Komunikacija sa decom i mladima: Raditi drugačije*. Beograd: Univerzitet u Beogradu, Fakultet političkih nauka.
- Libório, R. M. C., Ungar, M. (2010). Children's Labour as a Risky Pathways to Resilience: Children's Growth in Contexts of Poor Resources. *Psicologia: Reflexão e Crítica*, 23(2): 232–242.
- Léveillé, S., Chamberland, C. (2010). Toward a general model for child welfare and protection services: A meta-evaluation of international experiences regarding the adoption of the framework for the assessment of children in need and their families, *Children and Youth Services Review*, 32(7): 929–44.

- Masten A. (2011). Resilience in children threatened by extreme adversity: frameworks for research, practice, and translational synergy. *Developmental Psychopathology*, 23: 493–506.
- Milanović, L., Perišić, M., Milić, M. (2016). Standardne operative procedure, zaštita dece izbeglica/migranata. Beograd: Ideas; <https://www.unicef.org/serbia/media/5621/file/Standardne%20operative%20procedure.pdf>
- Munro, E. (2011). The Munro Review of Child Protection: Final Report – A child-centred system. Department of Education; [https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment\\_data/file/175391/Munro-Review.pdf](https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/175391/Munro-Review.pdf)
- National Association of Social Workers (2015). *Standards and Indicators for Cultural Competence in Social Work Practice*; <https://www.socialworkers.org/LinkClick.aspx?fileticket=PonPTDEBrn4%3D&portalid=0>
- National Aboriginal & Torres Strait Islander Women's Alliance (2014). *Submission to the Finance and Public Administration Committee Inquiry into Domestic Violence in Australia*; [www.aph.gov.au/DocumentStore.ashx?id=380cecc7-e3ae-4f8e](http://www.aph.gov.au/DocumentStore.ashx?id=380cecc7-e3ae-4f8e).
- Norburn, A. (2013). *Communicating effectively with children under five*. Totnes Devon: Research in practice; [https://www.researchinpractice.org.uk/media/2913/communicating\\_effectively\\_with\\_children\\_under\\_5\\_frontline\\_briefing\\_2013.pdf](https://www.researchinpractice.org.uk/media/2913/communicating_effectively_with_children_under_5_frontline_briefing_2013.pdf)
- Hynie, M. (2018). Refugee integration: Research and policy. *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology*, 24(3): 265–276; [https://www.researchgate.net/publication/327067020\\_Refugee\\_Integration\\_Research\\_and\\_Policy](https://www.researchgate.net/publication/327067020_Refugee_Integration_Research_and_Policy)
- O'Connor, M., Gender-based Violence Information Management System (2017). *Interagency Gender-based Violence Case Management Guidelines: Providing care and case management services to gender-based violence survivors in humanitarian settings*; [https://resourcecentre.savethechildren.net/node/15160/pdf/interagency-gbv-case-management-guidelines\\_final\\_2017\\_low-res.pdf](https://resourcecentre.savethechildren.net/node/15160/pdf/interagency-gbv-case-management-guidelines_final_2017_low-res.pdf)
- Papworth, Ch., Caruana, D., McGeown, N. (2018). *Children's participation toolkit for social workers and early help practitioners*. East Sussex County Council; <http://teampata.org/wp-content/uploads/2018/04/Participation-toolkit-Jan18-update-web.pdf>
- Petrušić, N., Beker, K. (2012). *Praktikum za zaštitu od diskriminacije*. Beograd: Partneri za demokratske promene Srbija i Centar za alternativno rešavanje sukoba; <http://www.ravnopravnost.gov.rs/wp-content/download/Praktikum.pdf>
- Porodični zakon. *Službeni glasnik RS*, br. 18/2005, 72/2011 – dr. zakon i 6/2015.
- Pravilnik o hraniteljstvu. *Službeni glasnik RS*, 36/2008.
- Pravilnik o organizaciji, normativima i standardima rada centra za socijalni rad. *Službeni glasnik RS*, br. 59/2008, 37/2010, 39/2011 – dr. pravilnik i 1/2012 – dr. pravilnik.
- Radeljić, N., Jovanović, Ž. (2019). *Priručnik za javno zastupanje*. Podgorica: Fond za aktivno društvo; [http://faktcg.org/files/prirucnici/prirucnik\\_javnozastupanje.pdf](http://faktcg.org/files/prirucnici/prirucnik_javnozastupanje.pdf)
- Regulation (EU) No 604/2013 of the European Parliament and of the Council of 26 June 2013 establishing the criteria and mechanisms for determining the Member State



- responsible for examining an application for international protection lodged in one of the Member States by a third-country national or a stateless person (re-cast), Consolidated text; <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A02013R0604-20130629>
- Ruch, G., Turney, D., Ward, A. (2010). *Relationship-Based Social Work: Getting to the Heart of Practice*. London: Jessica Kingsley Publishers.
- Ruch, G. (2014). Helping children is a human process: Researching the challenges social workers face in communicating with children, *British Journal of Social Work*, 44, 8: 2145–62.
- Saleebey, D. (2006). Introduction: Power in the people. In: D. Saleebey (Ed.), *The strengths perspective in social work practice* Boston: Pearson Education, Inc. 1–24.
- Schumacher, G., Schmeling, A., Rudolf, E. (2018). Medical Age Assessment of Juvenile Migrants: *An Analysis of Age Marker-Based Assessment Criteria*. Luxembourg: Publications Office of the European Union; [medical\\_age\\_assessment\\_of\\_juvenile\\_migrants\\_\(final\\_pdf\).pdf](https://publications.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/11111111-1111-1111-1111-111111111111/medical_age_assessment_of_juvenile_migrants_(final_pdf).pdf)
- Shah, K., Garg, S. (2011). Patient advocacy groups: Need and opportunity in India. *Research Ethics*, 1(2): 4–7.
- Selwyn, J., Harris, P., Quinton, D., Nawaz, S., Wijedasa, D., Wood, M. (2010). *Pathways to Permanence for Black, Asian and Mixed Ethnicity Children*. London: BAAF.
- Smith, T., Brownlees, L. (2013). Age Assessment: A Technical Note New York: United Nations Children's Fund; <https://www.refworld.org/docid/5130659f2.html>.
- Stiborova, E. (2020). All about me: Direct worksheets and activities, <http://www.socialworkerstoolbox.com/wp-content/uploads/2020/10/All-about-me-direct-worksheets-and-activities.pdf>
- Tedeschi, R. G., Kilmer, R. P. (2005). Assessing strengths, resilience and growth to guide clinical interventions. *Professional Psychology: Research and Practice*, 36, 230–237.
- The Center on Immigration and Child Welfare (2015). *Social Worker's Tool Kit for Working With Immigrant Families. Healing the Damage: Trauma and Immigrant Families in the Child Welfare System*; [https://ncwwi.org/files/Evidence\\_Based\\_and\\_Trauma-Informed\\_Practice/A\\_Social\\_Workers\\_Toolkit\\_for\\_Working\\_with\\_Immigrant\\_Families.pdf](https://ncwwi.org/files/Evidence_Based_and_Trauma-Informed_Practice/A_Social_Workers_Toolkit_for_Working_with_Immigrant_Families.pdf)
- The Committee on the Rights of the Child (2013). General Comment No. 14, The right of the child to have his or her best interests taken as a primary consideration (CR-C/C/GC/14).
- Time Project Partnership (2015). *Intercultural Mediator Profile and Related Learning Outcomes*. Olympic Training and Consulting Ltd; [http://www.mediation-time.eu/images/TIME\\_03\\_intercultural\\_mediator\\_profile.pdf](http://www.mediation-time.eu/images/TIME_03_intercultural_mediator_profile.pdf)
- Tipton, R. (2016). Perceptions of the 'occupational other': Interpreters, social workers and intercultural. *British Journal of Social Work*, 2, 463.
- Turnell, A. (2011). *Signs of Safety Child Protection Practice Framework*. Government of Western Australia, Department of Child Protection.



- UNHCR (2008). *Guidelines of determining the best interes of the child*. Geneva: UNHCR; <https://www.unhcr.org/protection/children/4566b16b2/unhcr-guidelines-determining-best-interests-child.html>
- Zakon o azilu i privremenoj zaštiti. *Službeni glasnik RS*, 24/2018.
- Zakon o socijalnoj zaštiti. *Službeni glasnik RS*, 24/2011.
- Žegarac, N., Džamonja Ignjatović, T. (2009). *Instrumenti procene u socijalnoj zaštiti – upitnici, skale i tehnike*. Beograd: Centar za primenjenu psihologiju.
- Žegarac, N. (2011). Dete sa smetnjama u razvoju u sistemu socijalne zaštite. U: M. Mitić (ur.), *Deca sa smetnjama u razvoju – potrebe i podrška* (str. 47-55). Beograd: Republički zavod za socijalnu zaštitu.
- Žegarac, N., Vujović, R. (2011). Intervencije centra za socijalni rad u zaštiti deteta od zlostavljanja i zanemarivanja. U: V. Išpanović-Radojković (ur.), *Zaštita deteta od zlostavljanja i zanemarivanja – Primena Opšteg protokola* (str. 99-140). Beograd: Centar za prava deteta.
- Žegarac, N. (2014). *Pravo deteta na kvalitetno staranje. Analiza sprovođenja smernica UN za alternativno staranje o deci u zemljama Zapadnog Balkana*. Sarajevo: Save the children; <http://nwb.savethechildren.net/sites/nwb.savethechildren.net/files/library/The-childs-right-to-quality-care.pdf>
- Žegarac, N., Kišjuhas, A., Koprivica, I. (2016). *Vodič za kulturno kompetentnu praksu u socijalnoj zaštiti*. [Guidebook to culturally competent practice in social care]. Novi Sad: Pokrajinski zavod za socijalnu zaštitu; [http://pzs.gov.rs/multimedia/dodaci/vodic\\_kkp.pdf](http://pzs.gov.rs/multimedia/dodaci/vodic_kkp.pdf)
- Žegarac, N. (2016). *Od problema do prilika u vođenju slučaja: Priručnik za praktičare*. Beograd: Fakultet političkih nauka, Centar za istraživanja u socijalnoj politici i socijalnom radu.
- Žegarac, N. (2016a). Kulturni diverzitet kao izazov za praksu socijalne zaštite u Srbiji. U: Žegarac, N., Kišjuhas, A., Tasev Prinović, B., Koprivica, I., Jovanović, D., Šovljanski, R., Đorđević, Lj. *Vodič za kulturno kompetentnu praksu u socijalnoj zaštiti*. Novi Sad: Pokrajinski zavod za socijalnu zaštitu, 7–21.
- Žegarac, N. (2016b). Kulturne kompetencije stručnih radnika u socijalnoj zaštiti. U: Žegarac, N., Kišjuhas, A., Tasev Prinović, B., Koprivica, I., Jovanović, D., Šovljanski, R., Đorđević, Lj. *Vodič za kulturno kompetentnu praksu u socijalnoj zaštiti*. Novi Sad: Pokrajinski zavod za socijalnu zaštitu.
- Žegarac, N., Kišjuhas, A., Koprivica, I. (2016). *Pojmovnik kulturno kompetentne prakse*. Novi Sad: Pokrajinski zavod za socijalnu zaštitu, Žegarac, N. (2019). The best interests of the child in family support policies, services, and research. In: Lisa Moran, John Canavan (Eds.), *Realising Children's Rights Through Supporting Parents*. Galway: UNESCO Child and Family Research Centre, pp. 5–24.
- Žegarac, N. (2021). *Dečiji rad – prevencija, prepoznavanje i intervencija: Stručno-metodološko uputstvo za stručne radnike u socijalnoj zaštiti*. Međunarodna organizacija rada i Ministarstvo za brigu o porodici Republike Srbije.
- Wade, J., Biehal, N., Farrelly, N., Sinclair, I. (2010). *Outcomes for Children Looked After for Reasons of Abuse or Neglect: The Consequences of Staying in Care or Returning Home*. DFE-RBX-10-06. London: Department for Education.
- Warburton, J. (2016). Preventing the sexual exploitation of children: A mapping of practice and interventions. *ECPAT International Journal*, 11: 4–24.

- Ward, H., Brown, R., Hyde-Dryden, G. (2014). *Assessing Parental Capacity to Change when Children are on the Edge of Care: an overview of current research evidence* Centre for Child and Family Research. Loughborough University.
- Wenke, D. (2017). *Age assessment: Council of Europe member states' policies, procedures and practices respectful of children's rights in the context of migration*. Strasbourg: Council of Europe, Children's Rights Division; <https://rm.coe.int/age-assessment-council-of-europe-member-states-policies-procedures-and/168074b723>
- Wenke, D. (2015). *Transnational Child Protection: Practical guide for caseworkers and case officers*. Stockholm: The Council of the Baltic Sea States Secretariat Council of Baltic Sea States Secretariat; [https://childrenatrisk.cbss.org/wp-content/uploads/2020/12/Guide\\_for\\_case\\_workers\\_and\\_officers.pdf](https://childrenatrisk.cbss.org/wp-content/uploads/2020/12/Guide_for_case_workers_and_officers.pdf)
- Westalke, D., Jones, R. K. (2018). Breaking Down Language Barriers: A Practice-Near Study of Social Work Using Interpreters. *British Journal of Social Work*, 48, 1388–1408.
- Winter, K., Cree, V., Hallett, S., Hadfield, M., Ruch, G., Morrison, F. Holland, S. (2016). Exploring communication between social workers, children and young people. *British Journal of Social Work*, 47(5): 1427–1444; <https://doi.org/10.1093/bjsw/bcw083>.
- White, A. (2005). *Assessment of parenting capacity literature review*. Ashfield: NSW Centre for Parenting & Research, Department of Community Services.
- Woodhead, M. (2004). Psychosocial impacts of child work: a framework for research, monitoring and intervention. *The International Journal of Children's Rights*, 12(4): 321–377.
- Ungar, M. (2005). Pathways to resilience among children in child welfare, corrections, mental health and educational settings: Navigation and negotiation. *Child and Youth Care Forum*, 34(6): 423–444.
- United Nations Committee of the Rights of the Children (2005). Opšti komentar br. 6 (2005). Postupanje sa decom bez pratnje i razdvojenom decom van zemlje porekla CRC/ GC/2005/6; [http://cpd.org.rs/projects/odabrani-medjunarodni-instrumenti/288\\_opsti-komentar-6-postupanje-sa-decom-bez-pratnje-i-razdvojenom-decom-van-zemlje-porekla/](http://cpd.org.rs/projects/odabrani-medjunarodni-instrumenti/288_opsti-komentar-6-postupanje-sa-decom-bez-pratnje-i-razdvojenom-decom-van-zemlje-porekla/)
- United Nations High Commissioner for Refugees (2008). *UNHCR Guidelines on Determining the Best Interests of the Child*. Geneva: UNHCR; <https://cms.emergency.unhcr.org/documents/11982/44178/UNHCR%2C+Guidelines+on+Determining+the+Best+Interests+of+the+Child%2C+2008/717ed7fe-3553-4818-afb3-48b3afd23672>.
- United Nations High Commissioner for Refugees (2011). *Field Handbook for the Implementation of UNHCR BID Guidelines*. Geneva: UNHCR; <https://www.refworld.org/pdfid/4e4a57d02.pdf>
- United Nations High Commissioner For Refugees (2014). UNHCR observations on the use of age assessments in the identification of separated or unaccompanied children seeking asylum – Case No. CIK-1938/2014 – Lithuanian Supreme Court; <https://www.refworld.org/pdfid/55759d2d4.pdf>



POGLAVLJE

X

ALTERNATIVNO  
STARANJE  
I DUGOROČNA  
REŠENJA





## Sadržaj poglavlja i ciljevi učenja

- Usluge podrške porodicama dece u pokretu
- Alternativno staranje za decu u migracijama
- Starateljstvo za decu u migracijama
- Planiranje dugoročne zaštite
- Traganje za porodicom i reunifikacija porodice

Ovo poglavlje se bavi uslugama namenjenim porodicama migranata sa decom, oblicima alternativnog staranja za nepraćenu i razdvojenu decu i održivim rešenjima shodno međunarodnim pravnim garancijama. Cilj poglavlja je da obezbedi sledeće ishode učenja:

- 1) Znanje o uslugama podrške porodicama u krizi u Republici Srbiji i razumevanje mogućnosti pružanja usluga za decu migrante i njihove porodice.
- 2) Identifikacija i razumevanje koncepata i tema vezanih za obezbeđivanje alternativnog staranja, kao i formi alternativnog staranja. Razumevanje načina primene Smernica za alternativno staranje UN kod dece u migracijama. Studenti će biti opremljeni da:
  - a) odrede prikladne načine zaštite i alternativnog staranja i da razumeju proces donošenja individualizovanih odluka u skladu sa najboljim interesima deteta,
  - b) znaju koje su različite forme smeštaja poželjne i adekvatne za decu i mlade u migracijama na alternativnom staranju,
  - c) balansiraju različite doprinose određivanju najboljeg rešenja za decu u migracijama i naročito za decu koja putuju sama.
- 3) Razumevanje postupaka i oblika dugoročnih rešenja za nepraćenu i razdvojenu decu u migracijama.
- 4) Razumevanje ključnih principa nacionalnih strategija i procedura potrage za porodicom i reunifikacije porodice u situacijama migracija.

## Usluge podrške porodicama dece u pokretu

Generalna skupština Ujedinjenih nacija je 2009. godine usvojila dokument kojim se operacionalizuju opšti standardi Konvencije o pravima deteta u zaštiti dece bez roditeljskog staranja. U pitanju su „Smernice za alternativno staranje o deci” (u daljem tekstu: Smernice UN). Ovaj dokument se zasniva na principima **neophodnosti** i **prikladnosti**, i ukazuje na potrebu za integralnim pristupom i uslugama za podršku roditeljima i ostanak deteta u okviru primarne porodične grupe i mreže. Stoga se od prvog kontakta sa detetom i porodicom razmatraju usluge podrške porodici. Smernice UN jasno ističu stav da je neophodno razviti usluge koje mogu sprečiti odvajanje dece od roditelja i bioloških porodica, gde god je to moguće (definisano, između ostalog, i tačkama 8, 10, 23, 34, 38, 177, 132 Smernica, prema Žegarac, 2014). Ovo zahteva strateški pristup, koji će sprečiti smeštanje dece na alternativno staranje, osim ukoliko to nije apsolutno neophodno. Pristup podrazumeva razvoj strategije za borbu protiv siromaštva, jačanje celokupnog sistema zaštite dece i njihove dobrobiti, razvoj i pružanje usluga u zajednici koje bi adresirale različite potrebe dece i porodica, podršku roditeljstvu i fokusirane usluge za porodice u posebnim okolnostima (npr. porodice sa decom sa invaliditetom, porodice u krizi, mladi roditelji itd.). Ove aspekte posebno adresiraju tačke 3, 9, 15, 32, 15, 32, 33–38 Smernica UN. Smernice UN ukazuju na potrebu primene efikasnih mera za sprečavanje napuštanja i odvajanja dece od njihovih porodica. Država, sa sopstvenim kapacitetima, organizacije civilnog društva, mediji i drugi relevantni akteri treba zajednički da rade na razvoju mera za podršku porodici. Mere porodične podrške se odnose na:

- usluge usmerene na **jačanje porodice** (edukacije o roditeljskim veštinama, promocija pozitivnih odnosa između roditelja i dece, veštine upravljanja konfliktima, mogućnosti zapošljavanja, stvaranja prihoda i, gde je potrebno, novčana pomoć);
- usluge **podrške**, kao što su (inkluzivni) vrtići i dnevni centri, usluge **posredovanja** i **pomirenja, lečenja od zavisnosti, novčane pomoći** i usluge **za roditelje dece sa smetnjama u razvoju**. Poželjno je da su te usluge integrisane u zdravstvenu zaštitu i obrazovanje i zasnovane na dobrovoljnom učešću, dostupne u lokalnoj zajednici i da aktivno uključuju dete i roditelje kao partnere (paragraf 34 Smernica UN).

Iako zakoni i strateški dokumenti u zemljama Zapadnog Balkana predviđaju pomoć i podršku roditeljima kako bi se sprečilo odvajanje dece od porodice, ta podrška se efektivno svodi na povremeni kontakt i savetovanje socijalnih radnika u CSR (Grinvald i sar., 2017) za porodice kojima preči razdvajanje dece, kao i sporadična i generalno neadekvatna novčana pomoć. Pored toga, kriterijumi i karakteristike za utvrđivanje podobnosti porodice za određenu vrstu podrške i intervencije nisu nedvosmisleno definisani. Nijedna od država u regionu nije usvojila zakone niti

opredelila potrebna sredstva za sprečavanje odvajanja dece od njihovih porodica ili za pomoć u reintegraciji dece i njihovih porodica nakon alternativnog staranja, što je izričita preporuka Smernica UN (tačka 24). Jedan od problema sa kojim se susrećemo u praksi jeste nedostatak spremnosti da se uspostave fleksibilni fondovi za pomoć ovim porodicama. One se, između ostalog, suočavaju sa značajnim finansijskim poteškoćama tako da siromaštvo komplikuje njihov položaj i daje i roditeljima i socijalnim radnicima manje prostora za „manevrisanje”.

Prema nedavnoj studiji (Žegarac, 2014) koja je obuhvatila decu na alternativnom staranju u Srbiji u periodu 2006–2011. godine (period intenzivne reforme socijalne zaštite dece i deinstitucionalizacije u Srbiji), porodice dece na alternativnom staranju suočene su sa siromaštvom i ozbiljnim poteškoćama u obezbeđivanju najosnovnijih životnih potreba. Polovina porodica živi u neadekvatnom smeštaju i više od 60% njih se izdržava od prihoda nedovoljnih za osnovne životne potrebe. Razlozi za odvajanje dece ukazuju na kumulaciju različitih faktora, gde dominiraju zanemarivanje dece i siromaštvo. Razvoj usluga u zajednici doveo je do nekih inovativnih praksi i novih usluga i pristupa porodicama sa decom u riziku od razdvajanja. Ovi pristupi za očuvanje i spajanje porodice (Barth, Price, 2005; Nelson et al., 2009) usmereni su na podsticanje razvoja, blagostanja i bezbednosti deteta u porodičnom okruženju i pružaju fleksibilnu, intenzivnu i pravovremenu podršku roditeljima i široj porodici, dok se istovremeno oslanjaju na resurse zajednice.

Neke od usluga podrške porodicama koje su prepoznate u Srbiji i u okruženju su:

- usluge namenjene posebno osetljivim grupama, poput dece sa smetnjama (dnevni boravci, predah nega, pomoć u kući),
- usluge namenjene podršci porodicama sa kombinovanim rizicima i osetljivostima (porodični saradnik, savetodavno usmeravanje, materijalna davanja u okviru posebnih i univerzalnih mera) i
- usluge koje koriste resurse porodice poput porodične konferencije.

Svi nalazi istraživanja upućuju da je potreban razvoj i podrška uslugama za porodice u krizi u lokalnoj zajednici (Žegarac i sar., 2013; Žegarac, 2014; Dolan, Pikerton & Canavan, 2006).

### **OKVIR 10.1. Kada nedelja dolazi sredom**

Deca sa smetnjama u razvoju i njihove porodice koriste usluge u zajednici, uspostavljene ili podržane u 41 manje razvijenoj opštini u Srbiji, koje su prednosti i nedostaci tih usluga, te koje su glavne dobiti za korisnike iz korisničke perspektive. Uslugu pomoći u kući koristilo je 50,7% dece roditelja koji su bili uključeni u istraživanje, uslugu dnevnog boravka 34,8%, a 14,5% porodica je na fleksibilan način koristilo više usluga. Najveći broj ispitanika (80%) koristio je ove usluge prvi put.



Ove usluge su imale veliki značaj i za decu i za roditelje, a studija o analizi usluga podrške porodicama za decu sa smetnjama u razvoju dobila je naziv prema citatu roditelja koji je koristio usluge sredom (*Kada nedelja dolazi sredom*), koje upućuju na značaj potrebe za podrškom i odmorom čitave porodice.

Izvor: Žegarac, Džamonja Ignjatović i Milanović, 2014.

Usluga **porodični saradnik** je kreirana kako bi se unapredili kapaciteti porodice da se omogući bezbednost deteta i uslova za njegov kvalitetan razvoj u porodičnom okruženju. Usluga je namenjena porodicama u kojima postoji rizik od zanemarivanja deteta, nasilja, izmeštanja deteta iz porodice, ili tamo gde je prisutna realna opasnost od uvećanja stepena rizika po bezbednost deteta. Ovo obuhvata i korisničke grupe kod kojih je CSR preduzeo neku od mera porodično-pravne i socijalne zaštite koje se tiču načina vršenja roditeljskog prava. To su porodice u procesu pripreme za povratak deteta iz institucije ili hraniteljske porodice (ili nakon povratka deteta); porodice nakon sprovođenja mera neodložne intervencije, a kada je osigurana bezbednost za nenasilnog roditelja i decu; porodice u kojima je roditeljima izrečena mera korektivnog nadzora; porodice u kojima je detetu izrečena vaspitna mera pojačanog nadzora i sl. (Zavod za socijalnu zaštitu, 2016).

Ove usluge se pružaju direktno u porodičnoj kući i sadrže fleksibilan paket koji se sastoji od finansijske pomoći, pomoći u održavanju domaćinstva i organizovanju svakodnevnog života, poboljšanja roditeljskih veština, restrukturiranja porodične dinamike ka efikasnijim modelima, uspostavljanje i poboljšanje kontakta sa službama u zajednici, itd. Shodno rezultatima evaluacija, ove intervencije su imale dugotrajne i održive efekte na funkcionisanje porodice, a odvajanje dece od roditelja sprečeno je u 98% porodica uključenih u program (Hope and Homes, 2015).

Jedan od oblika pomoći porodicama u krizi je i **porodična konferencija**. Koncept je zasnovan na tradicionalnom načinu rešavanja porodičnih sporova, odnosno porodičnog okupljanja. Organizuje se u obliku formalnog sastanka, koji, u slučajevima porodične krize i potrebe za intervencijom, okuplja porodicu i članove njene proširene društvene mreže u cilju rešavanja problema, opstanaka porodice i dobrostanja njenih članova. Glavni cilj porodične konferencije je očuvanje porodice u celini, vraćanjem odgovornosti porodici za donošenje odluka koje su važne za budućnost njenih članova. Porodična konferencija je uvek usredsređena na dete (decu), dobrobit i bezbednost deteta, bez obzira na prirodu problema. Porodične konferencije obično se organizuju kako bi se sprečila institucionalizacija dece, a pokazala se kao efikasan model socijalne intervencije i za druge ciljne grupe. Organizuje se kada voditelj slučaja iz CSR proceni da porodica ima kapacitet da se samostalno nosi sa problemom, uz podršku porodične mreže i organizacija koje sprovode ovu uslugu.

Mada su sve ove usluge podrške porodicama procenjene kao veoma korisne, one se u veoma skromnom obimu i najčešće projektno realizuju za domicilne porodice u Republici Srbiji, a migrantima ostaju nedostupne, čak i ukoliko se kao tražioci azila zadržavaju na teritoriji zemlje. Tražioci azila imaju faktički pravo na materijalnu pomoć kao vid podrške porodicama, a broj tih porodica je nesamerljivo manji u odnosu na one koji su u tranzitu. Poseban izazov predstavlja siromašna ponuda usluga namenjenih porodicama u tranzitu na teritoriji Republike Srbije, gde su pretežno raspoložive aktivnosti dečijih kutaka ili kutaka za majku i bebu u tranzitnim cetrima i u kampovima. Ovaj vid pomoći nesumnjivo predstavlja usluge podrške i to specifično migrantskim porodicama sa decom. Njih najčešće obezbeđuju nevladine organizacije, sa ciljem da obezbede sigurno i stimulatívno okruženje za decu koja žive u kolektivnim centrima, te da istraže mogućnosti dalje podrške ovoj ranjivoj populaciji.

## Alternativno staranje za decu u migracijama

U skladu sa najboljim interesima deteta, koje može biti bez pratnje ili sa roditeljima i drugim srodnicima, a za koje je utvrđeno da postoji rizik da mu odrasli naudi, razmatraju se prikladni oblici alternativnog staranja. U Smernicama UN posebno se naglašava princip **prikladnosti** u smislu pružanja prilagođenih i adekvatnih alternativnih rešenja za staranje o nepraćenoj i razdvojenoj deci. Neophodno je bliže razumevanje primene standarda Smernica UN koji definišu da li je (i u kojoj meri) staranje odgovarajuće (prikladno) ili nepodesno. Važno je preispitati sledeća pitanja od značaja za razmatranje alternativnog staranja:

- Kako utvrđujemo da li je alternativni smeštaj prikladan za dete?
- Kako utvrđujemo da li je alternativni smeštaj neprikladan?
- Različiti pogodni oblici alternativnog staranja koji mogu biti na raspolaganju nepraćenoj i razdvojenoj deci dok su u tranzitu i u zemlji njihovog konačnog odredišta. Ovi oblici staranja takođe se primenjuju na decu koja imaju pratnju roditelja ili staratelja.

### OKVIR 10.2. Razdvojena deca

Nekad se deca iz migrantske populacije razdvoje od porodice na putu.

Tokom 2016. godine deca su dolazila u Srbiju, a roditelji im ostali u Bugarskoj, jer nisu uspeli da pređu granicu. Roditelji su onda poslali decu sa krijumčarima. Deca su potom čekala roditelje u Srbiji da se opet spoje. Dešavalo se i da su roditelji prešli u Hrvatsku a da je dete ostalo u Srbiji i da su nastojali da nađu najraznovrsnija rešenja da se spoje.

Smernice UN pružaju važne informacije o standardima staranja koji su primenjivi na svu decu, a to se odnosi i na nepraćenu i razdvojenu decu u kontekstu migracija. Razdvajanje porodice treba sprečiti kad god je to moguće, a Smernice UN predviđaju vrste alternativnog staranja koje treba da budu dostupne deci kada takvi napori ne uspeju.

Preporuke u Smernicama UN važe za svu, pa i za decu u migracijama. Međutim, postoje specifične preporuke, posebno za nepraćenu i razdvojenu decu, kao i za drugu decu u migracijama u slučajevima kad je potrebna neodložna ili hitna zaštita. Ključni standardi naglašavaju da:

- 1) deci bez pratnje ili razdvojenoj deci treba obezbediti isti nivo zaštite i nege kao i domicilnoj deci,
- 2) deca bez pratnje i razdvojena deca, kao i ona koja neregularno stižu u neku zemlju, ne bi trebalo da budu lišena slobode (smeštena u pritvorske centre ili zatvorene ustanove za smeštaj) zbog svog migracionog statusa,
- 3) potrebno je zabraniti osnivanje novih stambenih objekata strukturiranih za staranje velikim grupama dece na dugoročnoj osnovi, jer takve ustanove podstiču institucionalizaciju dece i ne pogoduju rešenjima za dostizanje stalnosti za decu (engl. *permanence*). Kada se spajanje porodice pokaže kao nemoguće u odgovarajućem roku ili ako se smatra suprotnim najboljim interesima deteta, treba predvideti stabilna i stalna rešenja, poput usvojenja ili *kafale* (o čemu će više reći biti u daljem tekstu). Ukoliko to ne uspe, treba razmotriti i druge dugoročne mogućnosti koje olakšavaju tranziciju ka emancipaciji i stabilnim životnim aranžmanima, poput hraniteljstva ili odgovarajućeg tipa smeštaja, uključujući domove-grupe i druge aranžmane za staranje o deci pod nadzorom.

## **Neformalno i formalno alternativno staranje**

Smernice UN ukazuju da su alternativni aranžmani (oni koje ne obezbeđuju roditelji, tj. nijedan od njih) formalni ili neformalni i daju sledeće definicije (prema Žegarac, 2014: 13; UN, 2009):

- **neformalno staranje**, „obuhvata bilo koji privatni aranžman koji se obezbeđuje u porodičnom okruženju, bilo da se dete privremeno ili u neodređenom vremenskom periodu odgaja kod srodnika ili prijatelja (tzv. neformalni srodnički smeštaj) ili kod drugih lica, i to na inicijativu deteta, roditelja ili druge osobe, a da ovaj aranžman nije uređen od odgovarajućih administrativnih ili ovlašćenih stručnih organa i službi”, i

- **formalno staranje**, „... obezbeđeno u porodičnom okruženju ili rezidencijalnoj ustanovi, uključujući i ustanove iz privatnog sektora, koje je uređeno od odgovarajućih administrativnih ili ovlašćenih stručnih organa i službi, bilo da ovo uređenje jeste ili nije rezultat administrativnih ili zakonskih mera koje se odnose na dobrovoljnost smeštaja”.

**Nadležni organ** je vladino telo kome je država dala odgovornost da nadgleda alternativne aranžmane staranja o deci. U nekim zemljama to je odeljenje u vladinom ministarstvu, npr. može biti deo Ministarstva za socijalnu zaštitu, Ministarstva pravde ili drugog tela. Određene funkcije koje proizlaze iz ove odgovornosti ovlašćeno državno telo može preneti i na nevladinu organizaciju. Formalno alternativno staranje uglavnom je zamišljeno kao privremen aranžman za decu. Primer mogu biti deca koja su putovala sa roditeljima ili zakonskim ili starateljem po običaju, ali su izdvojena od njih usled bezbedonosnih razloga. Potrebno je uložiti sve napore da takva deca što pre budu spojena sa svojim roditeljima, starateljima i odgajateljima, i to pod bezbednim i za negu dece odgovarajućim uslovima. Nakon intenzivnih napora, ako ponovno ujedinjenje i nadalje nije moguće treba uložiti sve napore da se detetu obezbedi stalnost usvajanjem ili drugim dugoročnim merama. Mada je načelno poželjno da se razdvojeno dete ponovo ujedini sa porodicom, spajanje nije izvodljivo za neku neprućenu i razdvojenu decu. Može proći dosta vremena pre nego što se dete može bezbedno spojiti sa roditeljima ili starateljima i vratiti se kući, ili okolnosti jednostavno ne omogućavaju spajanje u doglednoj budućnosti. Takođe, mogu postojati bezbednosni razlozi usled kojih je nepoželjno i štetno po dete da se vrati kod roditelja. Postoje okolnosti u kojima se spajanje porodice ne može razmatrati kao opcija u najboljem interesu deteta.

## Suočavanje sa izazovima neadekvatnog smeštaja

Značajan broj dece bez pratnje i razdvojene dece živi i raste u neprikladnim uslovima, ponekad tokom dužeg vremenskog perioda. Njima neretko nisu pristupačni resursi za odgovarajuću ishranu, čistu vodu, sanitarije, nemaju odraslu odgovornu osobu koja se o njima stara. U ovoj situaciji važno je *što pre obezbediti* smeštaj za dete u prikladnijim uslovima, što može biti izazovno, posebno u okolnostima priliva velikog broja dece na neku teritoriju.

- Šta **alternativno staranje i smeštaj za decu u migracijama** čini odgovarajućim?

Sva deca imaju pravo na najbolje moguće alternativno staranje, što neretko podrazumeva težnju da se obezbedi najprikladnije moguće rešenje za dete. Zahtevi iz međunarodnih smernica važni za svu decu odnose se na neprućenu i razdvojenu i drugu decu u okolnostima migracija kojima je neophodno alternativno staranje.

Adekvatno alternativno staranje treba da (Grinvard i sar, 2017):

- odgovori na individualne potrebe i okolnosti dece u brižnom, negujućem okruženju;
- obezbedi pristup specijalističkim službama, naročito zdravstvu, psihosocijalnoj podršci, potrebama za posebnim obrazovanjem, ostvarivanju prava itd.;
- osigura stabilnost, bezbednost i podršku deci;
- osigura zaštitu dece od svih oblika nasilja, zlostavljanja, iskorišćavanja i zanemarivanja;
- radi na obezbeđivanju pozitivnih rezultata i održivih rešenja za decu, pri čemu se uvažavaju potrebe njihovog socijalnog, fizičkog i emocionalnog razvoja;
- na odgovarajući način zadovolji detetove potrebe u pogledu ishrane, higijene, odeće, topline, skloništa, rekreacije i privatnosti;
- zapošljava i zadržava odgovarajuće, kvalifikovano i motivisano osoblje u dovoljnom broju, koji omogućava da deci bude obezbeđena i individualizovana nega, pažnja i zaštita. Hranitelje koji obezbeđuju staranje o deci u okviru svog doma treba pažljivo odabrati, obučiti, podržati i nadgledati;
- omogućiti deci da održavaju kontakt sa spoljnim svetom i komuniciraju u lokalnoj zajednici. To znači da deca ne treba da budu u „zatvorenom” objektu koji ih sprečava da komuniciraju sa lokalnom zajednicom i drugom decom i odraslima, da redovno pohađaju školu, učestvuju u slobodnim aktivnostima, itd.

### OKVIR 10.3. Planiranje adekvatnog smeštaja za decu u migracijama

- Pobrinuti se da se svakom detetu posveti individualna pažnja i da je osoblje profesionalno i obučeno za rešavanje emocionalnih i psihosocijalnih potreba dece.
- Omogućiti deci da slobodno dolaze i odlaze, da se mogu kretati i biti deo lokalne zajednice, a da ne budu izolovana ili onemogućena da se socijalizuju u širem okruženju.
- Razviti radno okruženje u kojem će deca biti bezbedna.
- Organizovati smeštaj dece tako da ona imaju određenu privatnost, *što se odnosi i na* prostor za odlaganje sopstvenih stvari.
- Urediti objekte tako da deca imaju toplinu, higijenu i druge ugodne životne uslove.
- Osigurati da se dnevni raspored za decu usredsredi na potrebe pojedinačne dece, a ne na potrebe osoblja.

- Zaposliti isključivo kvalifikovano i motivisano osoblje.
- Poboljšati uslove rada, tako da negovatelji i ostalo osoblje žele da nastave da rade u organizaciji i obezbediti brižan i konstruktivan nadzor osoblja. To pomaže deci da stvore odnose povezanosti sa ljudima koji se o njima staraju.
- Umrežite se i povežite sa kolegama i službama koje mogu omogućiti pristup specijalističkim uslugama, posebno zdravstvu, psihosocijalnoj podršci, inkluzivnom i podržanom obrazovanju, pravnoj pomoći i ostvarivanju prava.

Izvor: O’Kane and Newton, 2018: 54–55

### • **Princip prikladnog (odgovarajućeg) smeštaja**

Osnovu za primenu standarda alternativnog staranja obezbeđuje razrada **principa prikladnosti**. Ovaj princip upućuje da u zemlji treba da postoji čitav niz odgovarajućih oblika staranja, tako da postoji pravi izbor smeštaja za svu decu – što se odnosi i na domicilnu i na nepraćenu i razdvojenu decu i drugu decu u migracijama kojima je neophodno alternativno staranje i smeštaj (UN, 2009). Nadalje, primena principa prikladnosti podrazumeva uvažavanje raznolikosti dece i njihovih potreba, pa je potrebno obezbediti odgovarajući smeštaj za dečake i devojčice različitog uzrasta (od odojčeta do adolescenta), za one koji imaju smetnje u razvoju ili specifične zdravstvene i obrazovne teškoće i dodatnu potrebu za podrškom i sl.

Prikladnost se odnosi i na okruženja za boravak dece koja nude hitnu, kratkotrajnu i dugotrajnu zaštitu i smeštaj. Deca bez pratnje i razdvojena deca mogu imati različite preferencije o tome gde žele da budu smeštena. Neki će možda radije živeti u porodičnom smeštaju, na primer sa hraniteljskom porodicom, i ukoliko se pronađe pravo „poklapanje” ona se mogu adaptirati u takvom okruženju. Drugima ovakva vrsta porodičnog okruženja može biti zahtevna za prilagođavanje. Neka deca favorizuju život u malim porodičnim okruženjima, specijalizovanim za adolescente, kao što je mala domska zajednica, gde se boravi sa decom sličnog uzrasta. Postoje i deca koja žele da budu smeštena u (hraniteljske) porodice istog kulturnog porekla. Druga deca možda više vole da žive sa lokalnim porodicama za koje smatraju da bi im mogle bolje pomoći u socijalnoj integraciji i sl. Mogućnost uspešnog smeštaja u velikoj meri zavisi od toga koliko se podudara sa detetovim okolnostima, potrebama i željama, shodno raspoloživim i detetovim potrebama prilagodivim mogućnostima. Ako smeštaj koji dete favorizuje nije dostupan, ili se smatra da nije u njegovom najboljem interesu, važno je objasniti ove razloge kako bi dete prihvatilo drugo prigodno rešenje. To je naročito relevantno u situacijama kada je dete bez pratnje stiglo u zemlju odredišta. Takođe, navedene varijacije naglašavaju važnost procesa vođenja slučaja i postupaka koji prate procenu i planiranje usluga i mera tokom rada na slučaju, što vodi ka najprikladnijem izboru smeštaja za dete.

## OKVIR 10.4. Prevazilaženje prepreka za obezbeđenje smeštaja za decu u migracijama

Zagovaranje i lobiranje za promene u sopstvenoj i drugim organizacijama jeste zadatak socijalnih radnika i drugih pomagača u zaštiti dece:

- Ako mislite da su prepreke rezultat politike ili prakse – na lokalnom ili nacionalnom nivou – sarađujte sa drugima u zagovaranju i lobiranju za promene na odgovarajućem nivou vlasti.
- Koristite primere dobre prakse da podelite i obezbedite dokaze o tome kako zaštita dece može i treba da izgleda.
- Koristite svoj uticaj da povećate saradnju između državnih i NVO organizacija, organizacija na nacionalnom nivou i između lokalnih organizacija.
- Identifikujte kolege u drugim organizacijama koje dele vašu zabrinutost i koje su možda voljne da sarađuju sa vama, kako bi došlo do promena i pogodnijeg i sigurnijeg alternativnog staranja i usluga za nepraćenu i razdvojenu decu.
- Promovišite ulaganje u unapređenje znanja i kompetenciju onih koji kreiraju politike i donosiocje odluka i u unapređenje veština pružalaca usluga.

Izvor: Grinvald, Ristić i Vukašin, 2017: 7

### Porodični smeštaj – hraniteljstvo

Hraniteljstvo je opisano u Smernicama kao oblik porodičnog smeštaja. Reč je o alternativnom smeštaju: „gde decu smešta nadležni organ radi alternativnog staranja u domaćem okruženju porodice koja nije (biološka) porodica deteta, koja je izabrana, kvalifikovana, odobrena i nadzirana za pružanje takvog oblika staranja” (UN, 2009, čl. 5).

Hraniteljstvo je prikladan oblik alternativnog staranja za decu u migracijama koja su u tranzitnim zemljama i za one koji su stigli u zemlju konačnog odredišta. Idealno, hraniteljstvo je privremen, vremenski ograničen oblik alternativnog staranja, dok se ne pronade i izdejstvuje održivo rešenje za dete u migracijama. Međutim, neka deca ostaju na hraniteljstvu tokom dužeg perioda, i zapravo odrastaju na hraniteljstvu uz istovremen pritisak da su „u migracijama”. Efikasno i sigurno hraniteljstvo za razdvojenu i nepraćenu decu podrazumeva (GPWG, 2012):

- rigorozan proces izbora i obuke hranitelja, u skladu sa dogovorenim standardima i kriterijumima. Obuka treba da se bavi i specifičnim potrebama nepraćene i razdvojene dece (npr. psihosocijalna podrška, razumevanje i uvažavanje porekla, poteškoće sa kojima su se deca suočavala i sl.);



- pažljivo podudaranje (uklapanje) dece i budućih hranitelja. Ovde se može razmatrati sposobnost hranitelja da se brinu o deci niskog kalendarskog uzrasta, različitog sociokulturnog porekla, imaju invaliditet ili su pretrpela ozbiljnu traumu. Deca treba da budu podržana da izraze svoja gledišta, želje i mišljenja o predloženom smeštaju, a njihovi stavovi treba da budu ozbiljno razmotreni;
- tekući pregled (kontinuirani monitoring i ponovni pregled – revizija), podršku i smernice za hranitelje i decu na hraniteljstvu (porodičnom smeštaju) treba obezbeđivati redovno, i to tokom i nakon smeštaja. Važno je obezbediti prilike da se tokom celog procesa, a i nakon njegovog završetka i odgovarajuće distance, čuju i uvažavaju komentari i stavovi deteta/dece.

### OKVIR 10.5. Naučene lekcije pilot projekta hraniteljstva u Mađarskoj za nepraćenu i razdvojenu decu

Poštovanje i pomaganje deci da održe svoj kulturni identitet je važan faktor. Kulturna i etnička kompatibilnost deteta i hraniteljske porodice će verovatno ojačati detetov osećaj za kulturni identitet, iako je integracija u lokalnu zajednicu važna. Deci stoga treba pružiti priliku da zadrže svoj kulturni, jezički, verski i drugi identitet. To je važno zbog usklađivanja dece sa hraniteljima, a takođe zahteva dostupnost dovoljnog broja hranitelja iz različitih sredina.

Izvor: Kaminis, G., Jaurova, V., Mezbur, B. D., 2017.

Ponekad se neformalni aranžmani staranja transformišu u formalno hraniteljstvo, ako je to želja uključenih strana, i u tom slučaju se neformalni odgovajatelji procenjuju kao sposobni da dobro izvršavaju odgovornosti hranitelja. U zemljama gde se porodični zakon zasniva na šerijatskom pravu varijacije u hraniteljstvu i starateljskim aranžmanima koriste sistem **kafale** (Khan, Haroff-Tavel, 2011). Međunarodna socijalna služba (ISS – International Social Service) definisala je kafalu kao meru zaštite deteta, koja je pretežno zastupljena u zemljama islamskog prava i priznata je u članu 20. Konvencije o pravima deteta i 161 Smernicu UN. Kafala se generalno definiše kao opredeljenje osobe (kafil) da dobrovoljno brine i stara se o specifičnim potrebama, obrazovanju i zaštiti deteta lišenog porodice. Međutim, njegovo značenje, pravni efekti i primena razlikuju se od zemlje do zemlje, u rasponu od finansijske podrške deci koja su smeštena u ustanove do svakodnevne nege u sopstvenom porodičnom okruženju.

Treba, međutim, imati na umu da Smernice UN preporučuju: „smeštaj s ciljem usvajanja ili kafale na osnovu islamskog zakona, ne sme se smatrati pogodnom početnom opcijom za dete bez pratnje ili razdvojeno dete. Stoga se države podstiču da razmotre ovu mogućnost tek nakon što se iscrpe napori da se utvrdi mesto njegovih/njenih roditelja, šire porodice ili staratelja” (SOS, 2018: 13).

Razdvojena i nepraćena deca su, iako lišena roditeljske brige i staranja u okruženju biološke porodice, i dalje deo svog primarnog porodičnog okruženja. Tek ukoliko ne postoji mogućnost za spajanje deteta sa porodicom (u najširem smislu), jer je tu porodicu nemoguće identifikovati ili je izvesno da nema preživelih ili pogodnih i voljnih članova za brigu o detetu, ili kada mogućnost spajanja sa porodicom nije u najboljem interesu deteta usled neposredne ili dugoročne štete koju takvo spajanje može da proizvede za dete, razmatraju se mogućnosti drugih stalnih rešenja za dete. Takva rešenja podrazumevaju usvojenje ili kafalu, odnosno socijalnu, emocionalnu i zakonsku integraciju deteta u novu porodicu.

### **Kontekst hraniteljskog smeštaja za decu u migracijama u Srbiji**

Deca izbeglice i migranti obično ne žele da ostanu i žive u Srbiji. To nije njihova željena destinacija, a njihov produženi boravak u Srbiji je najčešće uzrok dodatnog stresa. Uprkos rizicima, deca u migracijama često pokušavaju da pređu granicu da bi nastavila svoje putovanje ka zapadnoj Evropi. Neretko se osećaju odgovornom za ispunjavanje misije za svoju porodicu – da stignu do krajnjeg odredišta, počnu da zarađuju i finansijski pomažu svojoj porodici ili da plate troškove putovanja. Značajno je napomenuti da se hraniteljstvo za decu bez pratnje u Republici Srbiji razlikuje od hraniteljskog smeštaja za domaću decu u nekoliko aspekata (Grinvald, Ristić i Vukašin, 2017: 2).

- Roditelji nepraćene i razdvojene dece se nisu odrekli svojih roditeljskih prava, niti su ih izgubili zbog neadekvatnog staranja o deci. Ovo se razlikuje od okolnosti koje su predviđene u propisima gde Porodični zakon RS predviđa hraniteljstvo faktički samo u slučajevima kada su roditeljima oduzeta delimično ili potpuno roditeljska prava. U slučaju migrantske populacije ovo je praktično nemoguće, a i nepotrebno i štetno po decu.
- Smeštaj u porodice sličnog kulturnog, nacionalnog porekla, jezika ili religije za decu u migracijama u Srbiji je izuzetno teško izvodljiv. U mnogim zemljama destinacije smeštaj dece u migracijama kod porodica iz sličnog kulturnog miljea prepoznat je kao dobra praksa. Međutim, broj porodica iz Sirije, Iraka ili Avganistana naseljen u Srbiji je zanemarljiv. Za hranitelje je važno da imaju svest da deca o kojoj će se starati govore drugim jezikom, imaju drugačiju religiju, različite kulturne obrasce, različite navike u ishrani i organizaciji porodice.
- Stereotipi i predrasude prema migrantskom stanovništvu ometaju proces pronalaženja adekvatne hraniteljske porodice za decu u migracijama. Posebno se adolescentni dečaci proglašavaju „opasnima” ili „kriminalcima”. Ovde strah od nepoznatog podgreva negativnu sliku o migrantima i izbeglicama, što je prisutno i u medijima.

- Hranitelji i profesionalci koji pružaju zaštitu deci u migracijama treba da rade sa većim brojem zainteresovanih strana nego kada je u pitanju hraniteljstvo za državljane Srbije. Akteri koji treba dodatno da budu uključeni su Komesarijat za izbeglice i migracije, policija i relevantne NVO, uz već prisutne CSR i Centra za porodični smeštaj i usvojenje (u daljem tekstu CPSU). Potrebno je da hranitelji budu informisani o dostupnim mrežama za podršku i o postupcima i odgovornostima u sistemu zaštite nepraćene i razdvojene dece.
- Kontakt i saradnja sa roditeljima dece, ako je moguće, izvrsna su prilika za zaštitu dece u migracijama. Ako su roditelji dostupni i nastupaju u interesu deteta tada predstavljaju izvor potrebnih informacija za dete. Čak i ako nisu blizu, oni mogu značajno uticati na ponašanje deteta i povoljno i nepovoljno.
- Integracija dece migranata i izbeglica u obrazovni sistem može biti izazovna. Potrebna je saradnja sa obrazovnim institucijama i školama i drugim zainteresovanim stranama koje pružaju podršku obrazovanju dece izbeglica i migranata.
- Deca u migracijama su neretko bila izložena traumatičnim iskustvima. Hranitelji treba da budu edukovani za prepoznavanje traume, pružanje osnovne psihosocijalne podrške i da upute decu na druge relevantne stručnjake kada je to neophodno.
- Poštovanje i očuvanje kulturnog identiteta dece u migracijama pomaže njihovoj integraciji. Rad sa ovom decom zahteva kulturnu osetljivost, radoznalost i poštovanje različitih kultura. Hraniteljske porodice treba da upoznaju kulturu porekla deteta kako bi se detetu pomoglo da sačuva svoj identitet i podržao sveukupni razvoj deteta.

### **OKVIR 10.6. Uvidi polaznika o kulturnoj kompetentnosti iz obuka za hranitelje za decu iz migrantske populacije**

*Kada smo pitali migrantsku decu šta bi im bilo važno da imaju u hraniteljskoj porodici, jedno od njih pokazalo je na dugačku suknju koju sam nosila tog dana – podsetila ga je na majku. Male stvari će napraviti veliku razliku. Profesionalac iz Centra za hraniteljstvo i usvojenje, Srbija*

*Tražio sam originalne avganistanske recepte kako bih mogao da priprelim odgovarajuću avganistansku hranu za decu. Kada smo ih pitali koju hranu žele po dolasku u hraniteljsku porodicu jednoglasno su rekli 'Pica!'. Zaista smo skloni preteranom razmišljanju i često zaboravljamo da su deca deca bez obzira odakle. Profesionalac iz Centra za hraniteljstvo i usvojenje, Srbija*

Obuka za hranitelje dece u migracijama usmerena je na izgradnju kapaciteta profesionalaca iz sistema socijalne zaštite i hraniteljskih porodica koje su već prošle osnovnu obuku za hranitelje, a radi promocije efikasnih oblika hraniteljskog smeštaja za decu u migracijama. Standardi u vezi sa hraniteljstvom, odnosno porodičnim smeštajem u srpskom pravnom sistemu se primenjuju i kod dece u migracijama.

### **OKVIR. 10.7. Specifični elementi porodičnog smeštaja relevantni za decu u migracijama**

1. Identifikovanje i regrutovanje novih hraniteljskih porodica – posebna kampanja za ovu grupu dece.
2. Saradnja sa ambasadama i kulturnim centrima.
3. Poziv za porodice koje imaju slično nacionalno/jezičko/versko poreklo ili iskustvo života u odgovarajućim zemljama.
4. Dani otvorenih vrata u odgovarajućoj ustanovi (u Srbiji CPSU) za hraniteljske porodice koje su potencijalno zainteresovane za brigu o deci u migracijama.
5. Promotivni materijal koji sadrži dodatne informacije o deci izbeglicama i migrantima.
6. Kriterijumi i procena opšte podobnosti za hraniteljske porodice (provera usaglašenosti, intervjui sa hraniteljima i članovima porodice, kontinuirana procena tokom obuke).
7. Uspešno završen program pripreme koji obezbeđuje nadležna ustanova.
8. Spremnost (potencijalne) hraniteljske porodice za saradnju sa velikim brojem zainteresovanih strana, a posebno spremnost za komunikaciju sa biološkom porodicom, i kontinuirano međusobno informisanje o svim promenama u vezi sa detetom na staranju.
9. Spremnost za učešće hranitelja u dodatnim obukama u vezi sa decom u migracijama. Kulturna osetljivost, interes za učenje o određenim kulturnim karakteristikama ove dece i spremnost da se podrži očuvanje njihovog kulturnog identiteta.
10. Spremnost za razvijanje specifičnih veština za pružanje nege deci koja su bila izložena traumatičnim događajima.
11. Značajno je da se hraniteljske porodice:
  - nalaze u blizini migrantske rute ili u blizini kolektivnih centara,
  - poseduju opremu koja omogućava komunikaciju sa roditeljima deteta – internet, mobilni telefon, tablet, lap top i sl.
12. Resursi za podršku integraciji deteta u životnu sredinu, što se odnosi i na lokalnu školu.

## Staranje o deci u migracijama u malim domskim zajednicama

**Male domske zajednice**, kako je opisano u priručniku Korak napred (*Moving Forward*): Primena 'Smernica za alternativno staranje o deci', (Cantwell i sar., 2012) je staranje u alternativnom okruženju koje treba „što više da podseća na porodično okruženje” (str. 67). Smernice UN savetuju da ove ustanove budu male (u smislu kapaciteta za broj dece koju zbrinjavaju) i organizovane shodno pravima i potrebama deteta u okruženju koje je što bliže situaciji odrastanja i življenja u porodici ili maloj grupi.

Male domske zajednice označavaju oblik domskog (dakle institucionalnog) zbrinjavanja, koji znači da mali broj dece nije zbrinut u nečijoj porodičnoj kući već da žive zajedno u drugom okruženju koje se posebno koristi u svrhu grupnog domskog zbrinjavanja dece. Osobe odgovorne za brigu o njima nisu povezane i mogu živeti (boraviti) sa decom puno radno vreme ili raditi po smenama. Male domske zajednice su priznat koncept obezbeđenja brige i staranja o deci, koje se razlikuje od staranja u velikim institucijama. Organizacija rada i programske aktivnosti u malim domskim zajednicama koncipirane su na način koji je blizak porodičnim uslovima života, uz podsticanje individualnosti svakog korisnika. Organizacija rada u malim domskim zajednicama bazirana je na principima multifunkcionalnosti angažovanog osoblja. Organizacija rada i programske aktivnosti u malim domskim zajednicama usmerene su na interakciju i korišćenje dostupnih resursa u lokalnoj zajednici.

**Prihvatilišta**, koja su kao privremeno boravište namenjena deci migrantima, često imaju značajno veće smeštajne kapacitete i drugačiju organizacionu kulturu od one koja se pripisuje malim domskim zajednicama. Smernice UN upućuju da se čak i male ustanove za smeštaj koriste samo kada je „takav smeštaj posebno adekvatan, potreban i konstruktivan za pojedinačno dete” (UN, 2009). Drugim rečima, mali smeštajni objekti imaju valjano mesto u nizu alternativnih opcija staranja koje su dostupne, ali moraju postojati opravdani razlozi da bi se smeštaj deteta u takvom objektu smatrao prikladnijim od smeštaja u porodičnom okruženju.

U Srbiji se deca migranti smeštaju u prihvatilišta, jer male domske zajednice za ovu populaciju nisu razvijene. Prihvatilište je vrsta smeštaja u kome se staranje pruža u okruženju koje nije zasnovano na porodici i koje ne liči na porodično okruženje. Tokom 2017. godine, u organizaciji međunarodne humanitarne organizacije Jesuit Refugee Service (JRS), otvorena je i prva tzv. Integraciona kuća, a 2019. NVO Border Free osnovala je tzv. Kuću spasa, što su mesta za smeštaj i staranje o deci u migracijama koja imaju brojne elemente malih domskih zajednica. U obe ove kuće deca se smeštaju po uputu nadležnog CSR, nakon početne procene rizika. Prema podacima sa terena, ove dve integracijske kuće imale su bolji učinak po zaštitu dece od zvaničnih državnih institucija (Grupa 484, 2019). Takođe, zaposleni u CSR domove i prihvatilišta,

koja vode organizacije civilnog društva, vide kao pogodnije za smeštaj, posebno za osetljivu decu iz migrantske populacije u poređenju sa smeštajnim objektima koje vodi država (Grupa 484, 2019).

Smeštajni kapaciteti dostupni maloletnicima bez pratnje pod pokroviteljstvom sistema socijalne zaštite su nedovoljni, što otežava pružanje takvih usluga svoj deci kojoj je potrebna ova vrsta brige. Sa ukupno 67 kreveta na raspolaganju za dečake i 5 za devojčice (Marković, 2019), postoji značajna disproporcija u smeštajnim kapacitetima u odnosu na ukupan broj dece bez pratnje koja su registrovana u Srbiji tokom druge decenije 21. veka. Potreba za dodatnim smeštajnim kapacitetima za decu potkrepljena je istraživanjima koja ističu značaj posebno dizajniranih prihvatilišta za decu bez pratnje i odvojenu decu (Dimitropolou, Papegeorgiou, 2008; Pakšić Herceg, Borić Jeđud, 2017; Mishra et al., 2020) kako bi ih zaštitili od nasilja i zanemarivanja, ali i da omoguće oporavak i obezbede motivaciju za nastavak obrazovanja, dok se traga za dugoročnim rešenjima.

Mali stambeni ambijent može da bude poželjnija opcija za starije dete koje ne želi da bude smešteno u hraniteljsku porodicu. Neka deca su već bila na hraniteljstvu i imaju doživljaj da to nije pogodno za njih. U brojnim zemljama, posebno tamo gde stiže veliki broj izbeglica ili dece bez pratnje, neretko nema dovoljno osoba koje su voljne ili sposobne da budu hranitelji, ili naponi za njihovu regrutaciju nisu dovoljni i odgovarajući. Mada Smernice UN-a podstiču na porodične oblike staranja kao najbolji izbor za decu, prepoznato je da male domske zajednice mogu biti veoma prikladne za neku decu bez pratnje, naročito u zemljama tranzita kada se deca ne zadržavaju dugo. Tako dete koje nastavlja put možda neće želiti da uloži vreme i osećanja za boravak u hraniteljskoj porodici, ako je verovatno da tamo neće ostati duže od nekoliko dana ili nedelja. U skladu sa ovim preporukama, neophodno je razviti male domske zajednice kao oblik zaštite za decu, što može da odmeni koncepte prihvatilišta, koja kao takva u Republici Srbiji trenutno deluju u okviru zaštite dece u migracijama.

### **VEŽBA 10.1. Ja kao hranitelj**

#### **UPUTSTVO**

**Ova vežba se radi u grupama od 4 do 6 učesnika. Optimalno vreme je 20 minuta.**

#### **Zadatak za učesnike**

U okviru male grupe razmotrite, diskutujte i zabeležite razloge „za” i „protiv” sa stanovišta potencijalnih hranitelja koji su zamoljeni da budu hranitelji detetu iz migrantske populacije koje dolazi iz male udaljene zemlje, gde je:

- raširena maloletnička delinkvencija (svaki šesti dečak stariji od 13 godina je uključen u vršenje imovinskih i nasilnih krivičnih dela),
- ima gotovo 20.000 prijavljenih slučajeva nasilja u porodici,
- u porastu je prostitucija i trgovina ljudima radi seksualne eksploatacije.

Nakon rada u malim grupama, polaznici izlažu svoje nalaze koji se integrišu na osnovu diskusije u velikoj grupi.

### Teme za refleksiju i diskusiju

- 1) Da li biste pristali da budete hranitelj takvom detetu?
- 2) Da li Vas nešto brine u vezi sa podacima koje imate o zemlji porekla ovog deteta?
- 3) Kakve su vaše pretpostavke o detetu koje dolazi iz ovakve zemlje, kakva su Vam očekivanja?
- 4) Da li mislite da biste imali problem da odgajate dete koje dolazi iz ovakve zemlje i ako je tako zašto?
- 5) Da li na vaše opredeljenje da budete hranitelj utiče da li je u pitanju dečak ili devojčica? Na koji način?
- 6) Da li na vaše opredeljenje da budete hranitelj utiče da li je dete mlađe od starije od 12 godina? Na koji način?

## Preporuke za alternativno staranje dece u migracijama

Hraniteljstvo je izvrsno rešenje za neku decu, ali možda nije najbolje rešenje za svu decu ili nije u najboljem interesu svakog deteta u migracijama. Zapažena su ograničenja usled složenih procedura, kao i pretpostavki profesionalca i stavova (potencijalnih hranitelja) koja oblikuju praksu. Princip da mlađa deca, kao ranjivija, treba da imaju prioritet tokom porodičnog smeštaja je naglašen tokom standardnih obuka hraniteljskih porodica u Srbiji (Žegarac, 2014). Istovremeno, veliki broj ranjivih adolescenata iz migrantske populacije je prisutan u Srbiji i može da ima koristi od hraniteljstva. Ovi maloletnici se, međutim, često smatraju prestarim za takav smeštaj, a poseban izazov predstavlja i nalaženje zainteresovanih hranitelja, te kako motivisati samu decu za takav aranžman. Za porodični smeštaj adolescenata koji su bili izloženi traumatičnim iskustvima i čije je mentalno zdravlje pogoršano potrebna je dodatna obuka i individualna podrška i hraniteljskim porodicama i samoj deci. Takva podrška je neophodna ne samo u delu pripreme već kontinuirano, što je neretko izazov za zemlje na migrantskim rutama. Neophodne su veštine za postepeno omogućavanje detetu da povрати poverenje u sebe i svet u kome živi u okruženju sigurnog i bezbednog smeštaja.



Zapaženo je i da treba u većoj meri podržati ulogu NVO u procesu hraniteljstva za decu u migracijama (Grinvald, Ristić i Vukašin, 2017). Mnoge NVO pružaju direktnu podršku deci izbeglicama i migrantima u prihvatnim centrima i ustanovama i one mogu da budu dragocen izvor informacija o određenom detetu, kod identifikacija dece za koju je hraniteljstvo najpogodnija opcija i za razvijanje izvođenja individualnih planova podrške.

Predstavnici nevladinih organizacija na terenu mogu da budu osobe od poverenja za dete u migracijama, koje su direktno i praktično uključene u procese pripreme deteta za smeštaj u hraniteljsku porodicu. Adolescentima koji su se našli bez pratnje potrebno je prigodno objasniti hraniteljstvo, što je presudno za prihvatanje ovakvog aranžmana, jer oni često ne prepoznaju njegove dobiti i skeptični su usled svojih specifičnih potreba. Oni su neretko zabrinuti zbog odvojenosti od ostalih migranata i života u porodici koja ne deli isto etničko, versko ili kulturno poreklo. Vršnjačka razmena između dece u migracijama iz prihvatnih centara i onih na hraniteljstvu, pored psihosocijalne podrške i drugih aktivnosti, može da pomogne da ova deca razumeju koristi od porodičnog staranja.

## **Starateljstvo za decu u migracijama**

Staratelj je osoba koja se brine o najboljem interesu deteta u migracijama, njegovom razvoju i koja mu pruža podršku da ostvari svoja prava, kako u oblasti azila tako i u saradnji sa drugim sistemima zaštite (Council of Europe, 2019). Efikasno pružanje starateljske zaštite za decu u migracijama uzima u obzir specifične potrebe i okolnosti nepraćene i razdvojene dece, radi zaštite njihovih prava. Pored toga što se brine o detetovom najboljem interesu, staratelj ima odgovornost i da štiti dete u slučaju kršenja njegovih prava. Stoga je osnovni standard da se detetu staratelj dodeli što pre nakon što je dete identifikovano kao nepraćeno ili razdvojeno (European Union Agency for Fundamental Rights, 2015).

Imajući u vidu da ne postoji univerzalna definicija starateljstva, različite zemlje na brojne načine organizuju starateljsku zaštitu i prateće usluge za nepraćenu i razdvojenu decu. Zemlje se međusobno razlikuju po tome koja je institucija nadležna za dodeljivanje staratelja, negde je to nadležnost pravosuđa, dok je u ostalim (pretežno istočnoevropskim zemljama) to u nadležnosti sistema socijalne zaštite (Heldung, Salmonsson, 2018). Takođe, u zemljama se primenjuju različiti modeli starateljstva za nepraćenu i razdvojenu decu, a najdominantniji su (Alikhan, Floor, 2007; Fällidin, Strand, 2010; Goeman i sar., 2011; Scheele, Strandberg, 2017):

- 1. Institucionalno starateljstvo** – kada ulogu staratelja ima predstavnik neke od institucija – pravosuđa ili sistema socijalne zaštite (npr. Grčka);

2. **Privatno starateljstvo** – kada privatno lice prvenstveno deluje kao staratelj za nepraćenu i razdvojenu decu, sa različitim stepenima nadležnosti (npr. Belgija, Finska, Nemačka, Luksemburg);
3. **Starateljstvo koje pruža NVO** – u nekim zemljama starateljstvo za maloletnike bez pratnje pružaju ovlašćene NVO. Ova situacija se javlja u dva oblika: zaposleni u NVO su staratelji deci i NVO su odgovorne za rad staratelja (npr. Luksemburg, Češka), ili zaposleni u NVO pružaju određene usluge starateljstva sa ograničenim nadležnostima, dok zvanična institucija nadgleda njihov rad i u krajnjoj liniji je odgovorna za rad staratelja (npr. Španija).

Starateljstvo u Srbiji postoji kao deo zvaničnog sistema socijalne i porodič-nopravne zaštite i u nadležnosti je CSR, koji, shodno porodičnom zakonu (čl. 10. PZ, 2006), vrši funkciju organa starateljstva (u daljem tekstu OS), kako za domicilnu tako i za nepraćenu i razdvojenu decu iz migrantske populacije. U skladu sa nacionalnim zakonima i međunarodnim dokumentima (naročito Porodičnim zakonom, Zakonom o socijalnoj zaštiti i Konvencijom o pravima deteta), CSR ima obavezu da imenuje staratelja svakom nepraćenom i razdvojenom detetu iz migrantske i izbegličke populacije koje se nalazi na teritoriji Srbije. Dužnosti staratelja su definisane zakonom i odnose se naročito na: **brigu o korisniku, zastupanje korisnika pred drugim institucijama i u zakonskim postupcima, obezbeđivanje resursa za život korisnika i upravljanje imovinom korisnika** (Milutinović, 2018). Da bi detetu bila obezbeđena starateljska zaštita u Srbiji ono nije u obavezi da traži azil; sistem socijalne zaštite tretira svu decu podjednako, bez obzira na njihov pravni status. Privremeni staratelj dodeljuje se svakom detetu zavisno od mesne nadležnosti CSR, odnosno detetu se dodeljuje staratelj u opštini u kojoj je identifikovano.

Od 2015. godine, kada je zabeležen pojačan priliv nepraćene i razdvojene dece migranata i izbeglica na teritoriju Republike Srbije, CSR su, u skladu sa svojim nadležnostima, dodeljivali staratelje deci, obično kroz institut **privremenog starateljstva** (Milutinović, 2018). Ovaj oblik starateljstva definisan je Porodičnim zakonom, gde se navodi da se, „u slučaju potrebe za privremenom zaštitom ličnosti, prava ili interesa šticećenika, ovaj oblik starateljstva može obezbediti stranom državljaninu koji se nalazi ili ima imovinu na teritoriji Republike Srbije (čl. 132. PZ, 2006).

Nadležnosti CSR u oblasti pružanja zaštite deci bez pratnje dodatno su definisane Instrukcijom o načinu postupanja CSR – organa starateljstva u realizaciji smeštaja maloletnih migranata izbeglica, koju je Ministarstvo za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja donelo 2015. godine. U Instrukciji se navodi da su ovlašćenja privremenih staratelja povezana sa zaštitom prava i interesa dece, a poseban akcenat je stavljen na pronalaženje adekvatnog smeštaja. Imajući u vidu broj dece kojoj je starateljska zaštita bila potrebna u

odnosu na broj stručnih radnika u CSR, ovakva organizacija starateljske zaštite podrazumevala je da jedan stručni radnik centra ima veliki broj dece na starateljstvu – nekada i 80 dece na jednog stručnog radnika (Save the Children, International Rescue Committee, 2017). Istovremeno, usled ograničenih kapaciteta brojnih CSR, neretko se dešavalo da voditelj slučaja u isto vreme bude i staratelj deci u migracijama. Iako je sadržaj ovlašćenja privremenog staratelja ograničen u poređenju sa punim starateljstvom, situacija kada je ista osoba istovremeno bila i privremeni staratelj i voditelj slučaja velikom broju dece dovela je do toga da se starateljska zaštita ograničavala na obezbeđivanje smeštaja novopridošlj deci ili na pružanje podrške deci da promene smeštaj kada je to bilo potrebno. U praksi je to značilo da staratelji poznaju neku decu samo po imenu, ili čak ne postižu ni da se vide sa decom jer su ona brzo napuštala zemlju i nastavljala put dalje, dok, sa druge strane, deca nisu uspevala da upoznaju osobu koja treba da zastupa njihova prava.

### **OKVIR 10.8. Iskustva projekta profesionalnog starateljstva u Srbiji**

Imajući u vidu izazove sa kojima se u Srbiji suočavao sistem socijalne zaštite u obezbeđivanju starateljske zaštite, UNHCR i lokalna NVO IDEAS su 2017. godine pilotirali projekat profesionalnih staratelja. Pod nadzorom CSR, angažovan je jedan broj „profesionalnih staratelja”. Ovi staratelji su angažovani na osnovu njihovog prethodnog iskustva u radu sa migrantima i izbeglicama u prihvatnim centrima i centrima za azil, ali su najčešće bili bez iskustva u zaštiti dece.

Ovako organizovana usluga dovela je do značajnog napretka u pružanju starateljske zaštite. Na početku pilotiranja projekta bilo je zaposleno 5 stalnih i 14 honorarnih profesionalnih staratelja, sa idejom da se održi standard od 15 dece po staratelju. Ovo je pružilo mogućnost starateljima da redovno posećuju decu, stvaraju odnose poverenja sa njima i, u saradnji sa CSR, rade na zaštiti dečijih prava. Profesionalni staratelji su, takođe, prošli niz treninga kako bi radili sa decom, a obezbeđena im je i redovna i smisljena supervizijska podrška.

Ovaj projekat pilotiran je u periodu od 2017. do 2019. godine, nakon čega je Ministarstvo za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja preuzelo nadležnost nad organizovanjem i kontrolom rada profesionalnih staratelja, uz saradnju CSR.

Smernice UN-a ukazuju da „nijedno dete ne sme biti bez podrške i zaštite zakonskog staratelja ili drugog priznatog odgovornog odraslog ili nadležnog javnog tela u bilo kom trenutku” (UN, 2009, tačka 145). Globalni kompakt za sigurnu, urednu i redovnu migraciju zahteva od država da obezbede nekoga ko ima zakonsku dužnost da brzo imenuje „kompetentnog i nepristrasnog zakonskog staratelja” za decu bez pratnje i odvojenu decu (Council of Europe, 2019). Ovaj korak se smatra „osnovnim sredstvom za rešavanje njihove posebne ranjivosti i diskriminacije, zaštitu od svih oblika nasilja i omogućavanje pristupa održivim rešenjima koja su u njihovom najboljem interesu”.

Osnovni principi sistema starateljstva za decu lišenu roditeljskog staranja su na nivou Evropske unije i garantuju nediskriminaciju, participaciju dece, održivost, zakonsku odgovornost, nezavisnost i nepristrasnost i kvalitet rada staratelja, što obezbeđuje da se staratelj (EU, 2015):

- zalaže da se sve odluke donose u najboljem interesu deteta i da budu usmerene na zaštitu i razvoj deteta,
- obezbeđuje detetovo učešće u svakoj odluci koja se tiče deteta,
- štiti bezbednost i deluje kao zagovornik prava deteta,
- obezbeđuje pravovremenu identifikaciju i primenu stalnog ili dugotrajnog rešenja za dete,
- prema detetu se odnosi s poštovanjem i dostojanstvom,
- formira odnos sa detetom izgrađen na uzajamnom poverenju, otvorenosti i poverljivosti,
- bude dostupan detetu, opremljen odgovarajućim profesionalnim znanjem i kompetencijama.

## VEŽBA 10.2. Primena principa zaštite nepraćene i razdvojene dece

### UPUTSTVO

**Ova vežba se radi u grupama od 4 do 6 učesnika. Optimalno vreme je 20 minuta za rad u grupi, 10 minuta za predstavljanje nalaza grupa i 10 minuta za diskusiju (ukupno 40 minuta).**

Polaznici se dele u manje grupe, i svaka grupa dobija po dva principa vezana za zaštitu nepraćene i razdvojene dece (UNHCR, 2004: 13; Alliance for Child Protection in humanitarian Actions, 2017):

1. Najbolji interesi deteta;
2. Pravo na život, opstanak i razvoj;
3. Participacija i uvažavanje gledišta deteta;

4. Nediskriminacija;
5. Poverljivost;
6. Pravo na porodični život i jedinstvo porodice;
7. Pravo na zaštitu od nasilja i eksploatacije;
8. Pravo na posebnu zaštitu i prikladno alternativno staranje;
9. Intersektorska saradnja i koordinacija;
10. Starateljstvo.

Svaka grupa dobija zadatak da na slučaju iz prakse razmotri kako bi operacionalizovala zadate principe, a potom se u velikoj grupi predstavljaju i razmenjuju rezultati rada iz malih grupa.

### Karim

**Karima (14)** je u Centru za azil u Krnjači kao dete bez pratnje identifikovao terenski socijalni radnik. Nakon inicijalnog intervjuja, odlučeno je da je u najboljem interesu deteta da bude smešteno u Integracionu kuću (IK). Sa Karimom je obavljen razgovor na jeziku koji razume, objašnjena su mu pravila i dinamika aktivnosti u kući. Socijalni radnik IK obavestio je voditelja slučaja kako bi maloletniku u zakonskom roku od mesec dana bio određen privremeni staratelj. Voditelj slučaja je odveo Karima na registraciju u Policijsku upravu jer prethodno nije bio registrovan.

Karim je uključen u redovan rad sa psihologom, u stalne aktivnosti IK i partnerskih organizacija (časovi jezika, kreativne i edukativne radionice i sl.). Manje od mesec dana od smeštaja Karim je uključen u lokalnu osnovnu školu. Pedagog IK redovno je pomagao Karimu oko školskih zadataka i učenja. Dečak je ubrzo počeo da dobija pohvale od učiteljice i saradnika iz škole (da je lepog ponašanja, inteligentan i da brzo uči). Vršnjaci u školi su ga lepo prihvatili.

Procenjeno je da je u Karimovom najboljem interesu da bude smešten u hraniteljsku porodicu, pa je u CSR održan sastanak privremenog staratelja, voditelja slučaja, socijalnog radnika IK i stručnih radnika iz Centra za porodični smeštaj i usvojenje (CPSU). Doneta je odluka da se u narednom periodu radi na smeštaju Karima u hraniteljsku porodicu.

Nakon mesec dana, u CPSU je održan sastanak sa potencijalnom hraniteljskom porodicom. Prvi kontakt Karima sa hraniteljskom

porodicom je bio uspešan, i za sledeći sastanak je dogovoreno da hraniteljska porodica dovede svoju decu da se upoznaju sa dečakom. Karim je bio vidno motivisan za smeštaj u hraniteljsku porodicu. Nakon još dva viđenja i provođenja zajedničkog vikenda Karim je izjavio da ne želi da ide u hraniteljsku porodicu romske nacionalnosti. Procenjeno je da je dečak instruisan.

Održana je konferencija slučaja gde je voditelj slučaja izjavio da ga je potencijalna hraniteljica obavestila da je učiteljica iz Karimove škole razgovarala sa dečakom i savetovala ga ne mora da napušta dom i ide u hraniteljsku porodicu.

Nakon više razgovora socijalnog radnika IK i voditelja slučaja sa Karimom o prednostima hraniteljskog smeštaja, kao i razgovora (putem Skypa) sa njegovim roditeljima koji su ostali u zemlji porekla, Karim je pristao na smeštaj u hraniteljsku porodicu.

\* Nekoliko meseci kasnije hraniteljska porodica je pustila Karima da pokuša da stupi u kontakt sa krijumčarima i pokuša da ilegalno pređe granicu. O tome nisu obavestili savetnika iz CPSU, niti voditelja slučaja iz CSR i ljudi iz CPSU. Hranitelji su odvezli Karima na autobusku stanicu i kupili mu SIM karticu kako bi mogao da kontaktira krijumčare. Karim se nakon godinu dana javio iz jedne zemlje Zapadne Evrope.

### Teme za refleksiju i diskusiju

- 1) Šta je sve bilo izazovno u ovom zadatku?
- 2) Da li je bilo teško operacionalizovati principe u konkretnom slučaju i zašto?
- 3) Da li je bilo neslaganja u grupi i oko čega?
- 4) Kako ste došli do ovih predloženih rešenja?
  - Šta vam je bilo od pomoći?
  - Po čemu prepoznajete Karimovu rezilijentnost?
  - U čemu se ogleda diskriminacija u ovom slučaju?

*Napomena:* **Karim** je tokom istraživanja prikupljen i prilagođen opis slučaja dečaka koji je boravio u Srbiji nekoliko meseci u periodu 2015–2019.

## Planiranje dugoročne zaštite

Planiranje dugoročne zaštite za nepraćenu i razdvojenu decu zahteva pažljivo balansiranje velikog broja faktora i trebalo bi da se započne onog trenutka kada je dete identifikovano (Senovilla, Lagrange, 2011; Council of Europe, 2019). Najbolji interes i pravo deteta na participaciju su dva ključna principa propisana Konvencijom o pravima deteta kojima se treba voditi u planiranju dugoročne zaštite. Suština planiranja je identifikacija onog oblika dugoročne zaštite koji će uvažiti celokupne potrebe deteta za zaštitom, uzeti u obzir gledište i mišljenje deteta, a koji obezbeđuje, kad god je to moguće, da dete više ne bude bez adekvatnog staranja i zaštite.

Kada govorimo o nepraćenoj i razdvojenoj deci, u literaturi je izdvojeno **pet oblika dugoročne zaštite** (Senovilla, Lagrange, 2011):

- 1) Dobrovoljni povratak deteta u njegovu/njenu zemlju porekla;
- 2) Integracija deteta u zemlji destinacije;
- 3) Preseljenje deteta u treću zemlju;
- 4) Spajanje porodice u zemlji porekla, zemlji destinacije ili trećoj zemlji;
- 5) Međunarodno usvojenje.

Za kontekst dece u migracijama u Evropi relevantna su prva četiri rešenja, pa će ona biti dodatno obrazložena.

## Povratak deteta u zemlju porekla

Komitet za prava deteta UN u Opštem komentaru 6, koji se tiče zaštite nepraćene i razdvojene dece (2005), propisuje da će se povratak ove dece u zemlju porekla razmatrati kada spajanje sa porodicom nije adekvatno dugoročno rešenje ukoliko nije u najboljem interesu deteta. Opšti komentar postavlja niz kriterijuma koje treba razmotriti pre nego što se ova opcija utvrdi kao najbolje moguće dugoročno rešenje. Razmatraju se pitanja bezbednosti, socijalne i ekonomske okolnosti zemlje u koju se dete vraća, ko će se brinuti o detetu po povratku, detetovo mišljenje o povratku, stepen integracije deteta u zemlji u kojoj se trenutno nalazi, pravo deteta da sačuva svoj identitet, mogućnosti obezbeđenja kontinuiteta u detetovom vaspitanju i integracija u njegovu prvobitnu kulturnu i etničku sredinu. Ova vrsta dugoročnog rešenja ne treba da bude opcija kada postoji razuman rizik da može doći do kršenja osnovnih prava deteta.

Značajno je da se dete dobrovoljno vrati u zemlju porekla, jer je to jedino što obezbeđuje da takvo rešenje zaista bude dugoročno. Ukoliko se dete vrati u zemlju porekla protiv svoje volje velika je mogućnost da će ponovo migrirati i prolaziti kroz sve rizike koje migracije donose. Jedini razlog koji može opravdati povratak deteta u zemlju porekla protiv njegove volje može da bude ukoliko su



možnosti za detetov razvoj u kontekstu zemlje porekla značajno bolji u odnosu na zemlju u kojoj se trenutno nalazi. To podrazumeva da bi po povratku u zemlju porekla dete imalo lakši pristup obrazovanju, zdravstvenoj zaštiti i adekvatnom životnom standardu (Senovilla, Lagrange, 2011).

## **Integracija deteta u zemlju destinacije**

Jednom kada se utvrdi da je u detetovom najboljem interesu da se integriše u lokalnu sredinu zemlje destinacije nadležni organi treba da utvrde odgovarajući oblik dugoročne zaštite, konkretan aranžman unutar lokalne zajednice i druge neophodne mere za olakšavanje integracije.

Komitet za prava deteta u Opštem komentaru 6 (2005) naglašava da lokalna integracija treba da bude „primarna opcija” ako je povratak u zemlju porekla nemoguć iz pravnih ili faktičkih razloga. U svim drugim situacijama integracija nepraćene i razdvojene dece u zemlje destinacije smatra se supsidijarnim rešenjem, dok je primarno rešenje povratak u zemlju porekla.

Za onu decu koja treba da se integrišu u novu lokalnu sredinu veoma je značajna međuagencijska saradnja u oblastima zaštite dece od nasilja, zdravstvene zaštite, obrazovanja, socijalne zaštite, pravde i rodne ravnopravnosti (Council of Europe, 2019). Važno je i da deci budu dostupne usluge koje im omogućavaju adekvatan pristup pravima. Tokom procesa integracije važno je da deci bude obezbeđena podrška prilikom regulisanja boravka, što je početni korak bez koga je teško planirati druge aktivnosti.

Na praktičnom nivou, integracija nepraćene i razdvojene dece izbeglica i migranata se može promovisati kroz inicijative i projekte koji su usmereni na savladavanje jezika zemlje destinacije, nostrifikaciju diploma iz zemlje porekla, interkulturalne i interreligijske razmene, sportske i rekreativne aktivnosti i sl. (Council of Europe, 2019).

## **Preseljenje deteta u treću zemlju**

Preseljenje deteta u treću zemlju primenjuje se kao oblik dugoročne zaštite za nepraćenu i razdvojenu decu kada nije moguće da se ona vrate u zemlju porekla, ali se ni u zemlji u kojoj se trenutno nalaze ne može organizovati adekvatna dugoročna zaštita. Za proceduru preseljenja zadužena je UN agencija za izbeglice – UNHCR, a kako bi se proces preseljenja deteta započeo zemlja u koju dete treba da se preseli mora da prihvati dete i odobri mu trajni boravak na njejoj teritoriji (UNHCR, 2018). U kontekstu poslednje izbegličke „krize” u Evropi, preseljenje podrazumeva transfer nepraćene i razdvojene dece, za koju se procenjuje da u zemlji u kojoj se trenutno nalaze (to je gotovo uvek zemlja koja nije deo Evropske unije) nije moguće na adekvatan način organizovati dugoročnu

zaštitu, u zemlju Evropske unije koja je taj transfer odobrila i garantuje detetu pravno regulisan status na njenoj teritoriji. Zemlje koje su primile najveći broj nepraćene i razdvojene dece kroz ovaj program UNHCR-a u periodu od 2016. do 2019. su Velika Britanija, Francuska i Švedska (Council of Europe, 2019).

Odluka o preseljenju nepraćenog ili razdvojenog deteta mora se zasnivati na ažuriranoj, sveobuhvatnoj i temeljnoj proceni interesa deteta. Pri tome se posebno razmatraju tekuće međunarodne i druge potrebe za zaštitom. Preseljenje je posebno relevantno kada je to jedino sredstvo za „delotvornu i održivu zaštitu deteta od proterivanja, progona ili drugih ozbiljnih kršenja ljudskih prava u zemlji u kojoj trenutno boravi” (UNHCR, 2011).

#### VEŽBA 10.4. U potrazi za dugoročnim rešenjima za decu u migracijama

##### UPUTSTVO

**Polaznici se dele u grupe od 4 do 6 učesnika i razmatraju sledeći slučaj sa zadatkom da predlože dugoročno rešenje za dečaka Hamzu.**

Prilikom razmatranja dugoročnog rešenja potrebno je razmotriti u kojoj meri su konsultovani:

- najbolji interesi deteta,
- najmanje restriktivno rešenje za dete,
- participacija deteta,
- pitanja diskriminacije deteta.

##### Teme za refleksiju i diskusiju

- 1) Kako razumete predlog socijalnog radnika da se dete premesti u treću sigurnu zemlju?
- 2) Identifikujte koje dodatne informacije su vam potrebne da biste imali kompletniju sliku za formulisanje predloga dugoročnih rešenja.

### Hamza<sup>1</sup>

**Hamzu (16)** su identifikovali terenski socijalni radnici i nakon obavljenog intervjua procenjeno je da je u njegovom najboljem interesu da bude smešten u Integracionu kuću (IK), zbog svog specifičnog zdravstvenog stanja (albinizma, tj. nedostatka melanina u koži) i zato što je iz Pakistana, a tada je u IK bilo smešteno još dečaka pakistanskog porekla. Pored toga što mu je koža izuzetno osetljiva i sklona opekotinama i osipima, Hamza je usled primarnog oboljenja slabovid i nagluv.

<sup>1</sup> Hamza je slučaj koji je već korišćen u III poglavlju, u okviru Vežbe 3.2.

Nakon smeštaja, Hamzi su predstavljena pravila IK koja je razumeo i prihvatio. Smešten je u dvokrevetnu sobu, pazilo se da dobije krevet u prizemlju zbog slabog vida.

Socijalni radnik u IK obaveštava nadležni CSR o smeštaju korisnika i šalje mu medicinsku dokumentaciju i dokumentaciju o registraciji iz policije kako bi se odredio staratelj. U dokumentaciji je detaljno navedeno specifično zdravstveno stanje maloletnika.

Stručni tim IK se prvi put susreće sa osobom koja boluje od albinizma i na razne načine pokušava da se informiše o toj bolesti (saveti lekara, farmaceuta, internet). Par dana nakon smeštaja Hamza se žalio na osip na koži, kada je odveden na pregled kod specijaliste. Utvrđeno je da je koža u izuzetno lošem stanju zbog nepravilnog tretiranja, jer njegovo stanje zahteva nošenje dugih rukava kod izlaganja suncu i korišćenje visokog zaštitnog faktora već od ranog proleća. Lekar je dao savete za svakodnevno lakše funkcionisanje.

U Pakistanu je Hamza završio 4. razred osnovne škole, ali, kako kaže, nije voleo da ide u školu, jer su ga ismevali i maltretirali. Hamza priča i da su ga i drugi stanovnici njegovog sela maltretirali i ismevali. To je i bio razlog za napuštanje rodnog mesta. Njegovi roditelji se nisu slagali sa odlaskom, ali je on, bez obzira na to, krenuo na put. Krenuo je sa krijumčarima koje je poznao od ranije i tvrdi da na putu nije doživeo fizičko nasilje.

U IK je Hamza uključen u redovne edukativne, umetničke i rekreativne aktivnosti. Zbog oštećenog vida ima poteškoća u učenju i potrebna mu je pojačana asistencija i podrška, ali pokazuje izuzetnu motivisanost i samoinicijativno traži pomoć u savladavanju gradiva.

Na predlog stručnih radnika IK, privremeni staratelj podneo je zahtev Interresornoj komisiji da se Hamza uključi u formalan sistem obrazovanja, budući da zbog zdravstvenih problema nije mogao biti upisan u školu po standardnoj proceduri. U zahtevu je navedeno i da se traži „škola u kućnim uslovima“. Interresorna komisija je nakon mesec i po dana pozvala Hamzu, koji je potom dobio pozitivno mišljenje za upis u specijalizovanu osnovnu školu koja će se odvijati u kućnim uslovima.

Hamzi je imenovan novi privremeni staratelj, koji se upoznaje sa njim i posećuje ga jednom nedeljno.

Početak decembra, na poziv članova Interresorne komisije, socijalni radnik preuzima rešenje o upisu Hamze u školu. O tome obavestava privremenog staratelja. Privremeni staratelj kontaktira Školsku upravu koja treba da napravi sa školom i starateljem početni plan upisa dečaka. Školska uprava donosi odluku da se maloletnik ipak upiše u drugu specijalizovanu osnovnu školu za obrazovanje odraslih koja će se odvijati u kućnim uslovima. Tri meseca kasnije Hamza i dalje nije krenuo u školu.

Hamza je potom podneo zahtev za azil, želi da ostane u Srbiji i da ovde gradi svoj život. Privremeni staratelj je dao punomoćje specijalizovanoj NVO kao pravnom zastupniku maloletnika u postupku azila.

Socijalni radnik IK uputio je dopis privremenom staratelju, pravnom zastupniku i članovima Tima za zaštitu dece UNHCR-a da se pokrene postupak za preseljenje maloletnika u treću sigurnu zemlju.

*Napomena: **Hamza** je tokom istraživanja prikupljen i prilagođen opis slučaja dečaka koji je boravio u u Srbiji u periodu 016–2019.*

U kontekstu EU, preseljenje ne treba mešati sa **realokacijom**, koja se odnosi na kretanje osoba kojima je potrebna međunarodna zaštita iz jedne države članice EU u drugu državu **članicu EU**, u kojoj se može obezbediti sličan nivo zaštite ili gde će zahtev za azil biti obrađivan (European Commission, 2017). Za razliku od preseljenja, realokacija je proces unutar granica EU, u kojem države **članice** pomažu jedna drugoj da se izbore sa povećanim prilivom izbeglica i migranata. Realokacija sama po sebi nije dugoročno rešenje, ali može rezultirati odlukom o dodeljivanju statusa međunarodne zaštite, može biti preduslov za spajanje porodice ili za integraciju. Odluke o realokaciji nepraćene i razdvojene dece treba donositi nakon sagledavanja svih principa, kao i kod drugih dugoročnih rešenja, gde su naročito značajni principi najboljeg interesa deteta i participacije.

## **Traganje za porodicom i reunifikacija porodice**

Traganje za porodicom i ponovno spajanje ili reunifikacija (u daljem tekstu traganje i spajanje porodica) zahteva znatna ulaganja vremena i resursa da bi se postupak sproveo pažljivo i osetljivo. Značajno je da se preduzmu sve mere predostrožnosti da bi se osiguralo da deca ne dospeju u potencijalno rizičnu situaciju. Svaka odluka mora uzeti u obzir najbolji interes deteta, a sve pripreme i planovi za spajanje porodice moraju obuhvatati značajno učešće dece. Ključni

koncepti, principi, koraci i procedure obezbeđuju Smernice UN koje upućuju i na primenu strategija traganja i spajanja porodica kako na nacionalnom tako i na međunarodnom nivou.

Spajanje sa roditeljima, starateljima (zakonskim ili običajnim) ili drugim odgajateljima se razmatra u situacijama kada dete:

- migrira sa roditeljima ili starateljima ali odvojeno od njih radi zaštite, pa se ponovno ujedinjenje razmatra ukoliko su rešeni prvobitni problemi,
- može i želi da se vrati u svoju zemlju,
- treba da se ujedini sa roditeljima ili starateljima koji su takođe u izbegličkim kampovima ili sličnim mestima na putu,
- putuje sa posebnom svrhom da se ponovo ujedini sa roditeljima koji već žive u drugoj zemlji.

Smernice UN-a daju preporuke u vezi sa spajanjem porodice. Preporuke se odnose i na napore da se olakša „redovna komunikacija između deteta i njegove porodice, osim ako je to protiv želja deteta ili očigledno nije u njegovom najboljem interesu”. Smernice UN-a takođe ukazuju da ne treba vraćati nepraćeno ili razdvojeno dete bez pratnje u njegovu zemlju porekla u svrhu spajanja porodice (UN, 2009):

- osim ako se osoba koja se stara o detetu, dakle roditelj, staratelj ili ovlašćena agencija za zaštitu dece, složila sa povratkom deteta u porodicu i koja je sposobna da preuzme odgovornost za dete i pruži mu odgovarajuću negu i zaštitu,
- ako su nakon procene utvrđeni razlozi za verovanje da detetova bezbednost i sigurnost mogu biti ugroženi spajanjem porodice,
- kada, iz drugih razloga, reujedinjenje nije, prema proceni nadležnih organa, u najboljem interesu deteta,
- ukoliko ne postoji verifikacija odnosa i spremnost deteta i porodice da se ponovo ujedine.

Smernice UN takođe preporučuju da se ne preduzimaju radnje koje mogu ometati eventualno ponovno ujedinjenje porodice – poput usvojenja, promene imena ili realokacija deteta na mesta koja su udaljena od moguće lokacije porodice – sve dok se ne iscrpe svi naponi za traženje i ponovno ujedinjenje deteta sa porodicom.

„Smernice o reintegraciji dece” (Inter-agency group on children’s reintegration, 2016), koje je izradila međuagencijska grupa vodećih međunarodnih organizacija za zaštitu dece i pitanja migracija, široko su prihvaćene u praksi brojnih organizacija koje se bave alternativnim staranjem. Principi i praktična uputstva Smernica o reintegraciji dece su relevantni i za nepraćenu i razdvojenu decu iz migrantske populacije koja napuštaju alternativno staranje. Važna je stručna

procena kojom se utvrđuje da li je ponovno spajanje sa porodicom moguće i da li je u najboljem interesu deteta. Pri tome je bitno osigurati da su svi osnovni uzroci koji su dete prethodno doveli u rizik od razdvajanja otklonjeni ili učinjeni prihvatljivim, kao i novonastali rizici. Stoga je potrebno:

- razrešiti okolnosti zbog kojih deca odlaze od kuće,
- obezbediti dovoljno vremena za pažljivu pripremu dece, njihovih porodica i zajednica,
- omogućiti i podržati početan kontakt između deteta i porodice kod reujedinjenja,
- nastaviti sa podrškom procesa ponovnog ujedinjenja sve dok dete ne bude u situaciji da je potpuno i bezbedno povereno porodici i reintegrisano u nju.

Pružanje podrške nakon reujedinjenja i praćenje procesa reintegracije deteta u porodicu treba da traje sve dok se ne proceni da takva podrška više nije potrebna. U ovom kontekstu je neophodna koordinacija i saradnja između različitih pružalaca usluga, pa i među profesionalcima u različitim zemljama.

## **Kada spajanje porodice nije moguće**

U nekim situacijama, čak i nakon intenzivnog rada nije moguće, ili nije u najboljem interesu nepraćenog ili razdvojenog deteta da se ujedini sa svojom biološkom porodicom. To su okolnosti kada su roditelji preminuli ili kada ne mogu biti locirani u zemlji porekla. Neke porodice su se preselile u drugu zemlju, a ne postoji mogućnost da im se dete pridruži. U takvim slučajevima, prema Smernicama UN, preporučuje se nalaženje stabilnog i dugoročnog smeštaja ili stalnog rešenja za dete u novoj porodici. To se odnosi i na opcije usvajanja ili kafale, a države treba da preduzmu sve „napore na određivanju lokacije roditelja, šire porodice ili staratelja deteta” pre nego što se primene ovi koraci (čl. 152. UN, 2009).

Međunarodne organizacije, poput Crvenog krsta i Društva Crvenog polumeseća, rade zajedno na uspostavljanju veza između nepraćene i razdvojene dece i njihovih porodica. Rad obuhvata potragu za članovima porodice, obnavljanje kontakata, ponovno ujedinjenje porodice i traženje razjašnjenja o tome šta se dogodilo i ko sve od članova porodice nedostaje.

## **Uspostavljanje nacionalnog sistema za traganje, praćenje i spajanje porodica**

Kako bi se razvio nacionalni sistem za traganje, praćenje i spajanje porodica važno je da se ispune standardi i procedure u svakoj od zemalja na Balkanskoj ruti. Koraci za uspostavljanje nacionalnog sistema, koji su predloženi od strane međunarodnih organizacija Crvenog krsta i Save the children su u najvećoj meri

sprovedeni u Republici Srbiji. Ključni principi traganja, praćenja i spajanja porodica obezbeđuju smernice za postupanje u praksi.

### OKVIR 10.9. Ključni principi traganja, praćenja i spajanja porodica

- **Ne nanosi štetu.** Načelo „ne naudi” odnosi se na odgovornost na agencije za zaštitu dece da zaštiti fizičko i psihološko blagostanje nepraćene i razdvojene dece, kada preduzimaju akcije radi njihovog ponovnog ujedinjenja sa porodicama. Ključni korak je verifikacija porodičnih podataka koje daje dete i podataka o detetu koje daje porodica. Ispitivanje koje navodi dete da se priseti detalja i iskustva katastrofe ili nasilja može ga traumatizovati. Neophodan je osetljiv, promišljen nastup i obezbeđenje podrške i pomoći detetu tokom ispitivanja i prevladavanja uznemirujućih iskustava. Osetljivost za potrebe i dobra procena najboljih interesa deteta je vitalna i kada se odlučuje da li dete i porodica treba da se fizički ponovo okupe ili da jednostavno ostanu u kontaktu. Ne treba pretpostavljati da je spajanje porodice uvek u najboljem interesu deteta.
- **Najbolji interes deteta.** Kod spajanja porodica najbolji interes deteta je osnovni standard ugrađen u sve procese i postupke. Pažnja se posvećuje starosti deteta, nivou zrelosti i sposobnosti donošenja odluka na osnovu pune informisanosti.
- **Afirmacija porodičnog života.** Uspešno spajanje porodica i vođenje slučajeva razdvojene dece podrazumeva blisku saradnju sa roditeljima i drugim značajnim osobama za dete. Stoga su potraga i ponovno ujedinjenje porodica usmereni ka činjenici da je sigurno porodično okruženje najbolje mesto za zaštitu i negovanje dece. Stoga je ponovno ujedinjenje deteta sa porodicom prioritet. Odluka o ponovnom ujedinjenju deteta sa srodnicima ili drugim odgajateljima se razmatra kada nije moguće ili u najboljem interesu deteta ponovno sjedinjenje sa roditeljima.
- **Oslanjanje i nadogradnja podrške u zajednici.** Postojeći mehanizmi zajednice, koji podržavaju i osiguravaju dobrobit dece, mogu da podrže i potragu i spajanje porodica. Dok službe za zaštitu dece, organizacije civilnog društva i međunarodne agencije pružaju privremenu podršku, zajednica može da obezbedi održiva rešenja i povoljno okruženje za traženje porodice i ponovno spajanje razdvojene dece. Važno je razumeti i postojeće mogućnosti i resurse u zajednicama, koji se mogu osnažiti kako bi se podržala uspešna reintegracija deteta u porodicu. Prepoznavanje i uključivanje zainteresovanih aktera (lidera u zajednici, škola, organizacija sa sedištem u zajednici, lokalnih vlasti itd.) olakšava razvoj, sprovođenje i održivost programa traganja i spajanja porodica i sprečavanje novog razdvajanja.



- **Poverljivost.** U oblasti traganja i spajanja porodica poverljivost se odnosi na ograničavanje razmene informacija o detetu sa partnerskim agencijama. Informacije se dele isključivo prema propisanim pravilima i na osnovu „potrebe da se zna”. Osetljivi lični podaci o detetu i porodici mogu se saopštavati ograničeno i namenski određenim pojedincima i moraju biti pravilno čuvani.
- **Nediskriminacija.** Član 2. KPD UN navodi da se prema deci mora postupati u skladu sa njihovim potrebama, bez obzira na pol, boju kože ili bilo koji drugi socijalni status. U procesima vezanim za traganje, praćenje i spajanje porodice pažnja se primarno posvećuje ranjivoj deci kod koje je utvrđen visok prioritet potrebe za zaštitom.
- **Učešće deteta.** Član 12. KPD UN naglašava da se stavovima dece mora dati dužna pažnja na osnovu njihove starosti i nivoa zrelosti. Učešće dece u odlukama koje se tiču procesa traganja, praćenja i spajanja porodica nije samo prioritet, već i standard prakse bez koga je nedostižno ostvarivanje najboljih interesa deteta.
- **Međuagencijska koordinacija i komplementarnost.** Traganje, praćenje i spajanje porodica je aktivan proces saradnje koji ne može uspešno postići jedna organizacija. Proces podrazumeva umrežavanje ljudskih i finansijskih resursa kako bi se maksimalno precizno rešili problemi zaštite razdvojene dece. Stoga je uspostavljanje Međuagencijske radne grupe i razvoj protokola o saradnji vitalna komponenta za efikasno upravljanje ovim složenim procesima.
- **Vođenje slučajeva kod nepraćene i razdvojene dece.** Vođenje slučaja je pristup koji se koristi tokom rada sa decom i porodicama na čitavom spektru pitanja zaštite dece. Usluge i postupci vezani za potragu i ponovno ujedinjenje porodica predstavljaju jedan od mnogih koloseka koji se slede u holističkom pristupu vođenju slučaja. Vođenjem slučaja se identifikuju posebne potrebe nepraćene i razdvojene dece, njihove potrebe za zaštitom, a potom se sprovode intervencije i pružaju usluge neophodne za ostvarivanje tih potreba, nezavisno od toga da li ih pojedine agencije ostvaruju direktno ili na osnovu upućivanja.

Izvor: Global Child Protection Working Group, 2014; EASO, 2016.

## **Koraci kod traganja, praćenja i spajanja porodica**

**Aktivacija zajednice** je ključna strategija u uspostavljanju programa traganja, praćenja i spajanja porodica. Podaci o deci i roditeljima se mnogo brže dobijaju ukoliko je ustanovljena dobra povezanost unutar lokalne zajednice i

kada se radi na izgradnji atmosfere uzajamnosti, obezbeđivanja pomoći, podrške i prihvatanja različitosti deci i porodicama u krizi.

Kod nepraćene i razdvojene dece u kontekstu migracija i drugih humanitarnih kriza, identifikacija i registracija podrazumevaju postupak utvrđivanja koja deca su odvojena od svojih porodica ili drugih staratelja i gde ona borave, kako bi mogla biti pronađena. Tokom registracije, prikupljaju se i bezbedno čuvaju i koriste ključni lični podaci: puno ime, datum i mesto rođenja, imena oca i majke, bivša adresa i sadašnja lokacija. Ovi podaci se prikupljaju radi utvrđivanja identiteta deteta, radi zaštite i olakšavanja traženja i spajanja porodica (ICRC, 2004).

- **Procena potrebe za traganjem za porodicom za decu u migracijama**

Da bi se ustanovilo da li je pokretanje procedure za traganjem za porodicama i ponovnim ujedinjenjem u skladu sa najboljim interesom deteta neophodno je da se utvrdi sledeće (Save the Children, 2017):

- 1) da li postoji potreba za potragom porodice ili deteta (npr. kada dete putuje sa srodnicima uz saznanje i saglasnost roditelja a koje ostaje u kontaktu sa roditeljima, gde možda uopšte nema potrebe za potragom);
- 2) da li je traganje i spajanje porodice u najboljem interesu deteta i to kratkoročno, srednjoročno i dugoročno (npr. dete možda želi da se odmah vrati svojoj porodici, a poznato je da njegova porodica boravi u opasnom području u kome trenutno ima dosta sukoba);
- 3) da li je svrha traganja ponovno fizičko spajanje ili je u pitanju samo uspostavljanje porodičnog kontakta;
- 4) koje informacije su neophodne za traganje? Proces traganja i praćenja može da bude dug i izazovan, pa su tačne i precizne informacije izuzetno značajne;
- 5) šta sve sadrži plan za zaštitu deteta, kratkoročno i dugoročno (nivo prioriteta, preporuke, zahtevi za alternativnim staranjem, potrebe za psihosocijalnom podrškom, itd.);
- 6) kakve su lokalne okolnosti za obezbeđenje staranja o deci, šta je sve potrebno preduzeti za obezbeđenje adekvatnih opcija za alternativno staranje i privremeni smeštaj. Kod dece koja su već smeštena u neformalnim oblicima staranja potrebno je proceniti sa decom i odgajateljima da li su trenutni aranžmani pogodni i da li im je potrebna dodatna podrška ili usluge.

## • Traganje za porodicom

Osnovna svrha potrage za roditeljskom ili biološkom porodicom deteta je postizanje dugoročnog rešenja za dete, kada je to u njegovom najboljem interesu. Praćenje se koristi i u slučajevima kada roditelji traže nestalo dete. Koriste se dve vrste potrage:

- 1) Elektronsko podudaranje podataka** u sistemu upravljanja informacijama za zaštitu dece podrazumeva upotrebu baze podataka, kako bi partneri na terenu imali pristup listi nestale dece. Traga se za „podudaranjem zapisa” u bazi podataka. Kada se ustanovi pozitivno podudaranje, šalje se upit agenciji za registraciju i agenciji koja podnosi zahtev. Tada započinje i proces verifikacije podataka roditelja (agencija koja šalje zahtev) i deteta (agencija koja vrši registraciju).
- 2) Aktivno praćenje** označava razmenu informacija o detetovoj porodici sa partnerskom agencijom koja posluje na mestu gde je registrovano dete. Agencija na terenu može da koristi svoje mreže u lokalnim zajednicama za pronalaženje roditelja deteta ili neku drugu tehniku za praćenje porodice.

### OKVIR 10.10. Postupci verifikacije dece tokom potrage za porodicom

Voditelj slučaja koji radi sa porodicom pokazuje odraslom članu porodice fotografiju sa dvoje različite dece, od kojih se za jedno pretpostavlja da je u pitanju njihovo dete. Članovima porodice se takođe mogu pokazati slike različite dece među kojima je i fotografija njihovog deteta. Ukoliko roditelji odaberu pravu fotografiju – tada imamo pozitivnu verifikaciju. Osim pomoću fotografija, dobro je obaviti postupak verifikacije i na druge načine, npr. postavljanja konkretnih pitanja roditeljima o nestaloj deci.

Izvor: Save the Children International, 2017a.

### OKVIR 10.11. Procena i verifikacija podataka o detetu i porodici deteta

Pitanja za verifikaciju tokom potrage i spajanja dece u migracijama sa porodicama imaju za svrhu da provere da li su preduzeti svi mogući koraci da bi se osigurala adekvatna i temeljna provera informacija, čime se izbegava mogućnost trgovine decom ili netačnog ponovnog ujedinjenja. Važno je utvrditi i:

- Da li je procenjena spremnost deteta za ponovno ujedinjenje sa porodicom, istražena pitanja koja izazivaju zabrinutost i da li je razgovarano sa detetom o alternativnim opcijama u slučajevima gde je to prikladno?

- Da li je dete svesno trenutne životne situacije članova svoje porodice i voljno da se ponovo ujedini u datim okolnostima?
- U kojoj meri se podudaraju informacije koje je dete dalo sa onima koje pruža odrasla osoba i da li su potrebne dodatne aktivnosti verifikacije (npr. telefonski poziv, razmena fotografija, postavljanje dodatnih pitanja odrasloj osobi o detetu i sl.)?
- Kako je protekao proces međusobne verifikacije fotografija dece i roditelja ili odgajatelja (poželjno je korišćenje najmanje tri fotografije)?
- Da li dete aktuelno ima dodatne potrebe za podrškom, koje ranije nisu bile prisutne (npr. zdravstveno stanje, trudnoća, novorođenče, itd.)?
- Da li je porodica ili primarni odgajatelj spreman da se spoji sa detetom?
- U kojoj meri su tačne i dovoljne informacije koje pruža dete o porodici i da li su potrebne dodatne radnje verifikacije?
- Da li socijalno-ekonomske prilike porodice mogu da podrže uspešno spajanje?
- Da li postoji zabrinutost za zaštitu razdvojenog deteta u porodici ili zabrinutost za bilo koje drugo dete u porodici, što može uticati na ponovno ujedinjeno dete?
- Šta treba učiniti da se podrži porodica (u pogledu materijalne socijalno-psihološke i druge pomoći) da bi se dete bezbedno reintegrisalo u porodicu?

Izvor: Save the Children International, 2017a: 21–24

Spajanje porodice nije jednokratni događaj već proces ka reintegraciji deteta. Stoga je potrebno angažovati kvalifikovanog voditelja slučaja da upravlja procesom ponovnog ujedinjenja (UN, 2009). To podrazumeva i pripremu za emotivne susrete tokom reujedinjenja porodice, obezbeđivanje privremenih aranžmana tokom pripreme i puta, rešavanje logističkih pitanja koja su vezana za prevoz, smeštaj, hranu, zdravstvenu negu, dokumentaciju i sl. Neophodno je obezbediti da svako dete prati osoba obučena za pitanja zaštite dece u svim fazama procesa. Tamo gde je to moguće to bi trebalo da bude voditelj slučaja zadužen za dete.

Ključni postupci se odnose na:

- informisanje i pojašnjavanje detetu svih planiranih postupaka i očekivanih događanja tokom ponovnog ujedinjenja i proveru kako je dete to razumelo,
- slušanje stavova deteta i njihovo uključivanje u dugoročne planove ponovnog ujedinjenja,
- procenu sposobnosti roditelja da daju prioritet potrebama deteta i rade na jačanju porodice,

- procenu sposobnosti deteta da se uklopi u porodicu i ojačavanje deteta za reintegraciju,
- rešavanje potencijalnih oblasti zabrinutosti ili rizika po dete u porodici,
- procena potrebe za materijalnom pomoći porodici tokom reujedinjenja,
- postavljanje dugoročnih ciljeva sa porodicom da bi se osigurala stabilnost deteta kod kuće,
- planiranje načina zadovoljenja razvojnih potreba deteta (zdravlje, obrazovanje, odnosi sa vršnjacima i članovima porodice i sl.),
- planiranje potrebe roditelja za unapređenjem roditeljskih veština i psihosocijalnom podrškom.

Voditelj slučaja je zadužen i za blagovremeno, uredno i celovito vođenje dokumentacije. Njegova odgovornost je i prenos slučaja odgovarajućoj službi ili agenciji u zemlji ujedinjenja, kao i pružanje odgovarajućih informacija iz elektronske baze podataka ili papirne datoteke. On takođe organizuje konferencije slučaja, obezbeđuje povratne informacije svim agencijama koje su imale različite uloge tokom celog procesa. Sastavni deo procesa je ponovni pregled i evaluacija planova, praćenje procesa reintegracije i pružanje podrške nakon ujedinjenja porodice.

Neophodna je kontinuirana edukacija i osveščivanje relevantnih aktera u pogledu smernica koje se odnose na kulturno kompetentnu praksu u radu sa decom u migracijama, što, uz razvoj međusektorske saradnje i kontinuirane komunikacije, može da unapredi protok informacija, umreži dostupne i generiše nove usluge.

## Ključni termini

**Usluge podrške porodicama** označavaju set usluga iz obrazovnog, zdravstvenog i sistema socijalne zaštite, koje su usmerene na jačanje porodice i usluge podrške posebno namenjene porodicama u krizi.

**Dugotrajna rešenja se** odnose na katalog strategija, principa i pravila postupanja u skladu sa najboljim interesima deteta, kako bi se osigurala stalnost i stabilnost u okviru najmanje restriktivnog rešenja, imajući u vidu specifičnost svakog deteta.

**Spajanje porodice (reunifikacija)** označava niz aktivnosti kojima se identifikuju deca i porodice, pomaže im se da obnove kontakte i odnose i da restaurišu zajednički život, onda kada je to u najboljem interesu deteta.

**Potruga (traganje) za porodicom** podrazumeva niz aktivnosti i mera koje se sprovede na nacionalnom i međunarodnom nivou radi identifikacije i registracije svih članova i ponovnog ujedinjenja porodice.

**Alternativno staranje** je oblik višedimenzionalne zaštite, staranja i nege koju deci bez roditeljskog staranja obezbeđuju odgovarajući ljudi koji nisu biološki roditelji dece. Alternativno staranje može biti formalno (propisano, nadgledano od strane ovlašćenih organa) ili neformalno (neregulisano i nenadgledano, dogovoreno u okviru privatnih aranžmana ili spontano).

**Starateljstvo** je zakonski definisan odnos između staratelja i maloletnog lica (deteta), gde se staratelj obavezuje da će se starati o detetu, zastupati dete pred drugim institucijama i u zakonskim postupcima, obezbeđivati resurse za život deteta i upravljati imovinom deteta.

**Porodični smeštaj** je organizovani oblik zaštite dece bez roditeljskog staranja, gde se ona poveravaju na brigu, staranje i vaspitanje drugoj, odabranoj i nadgledanoj porodici koja može biti srodnička ili nesrodnička, plaćena ili neplaćena za svoj angažman.

**Hraniteljstvo** je, kao varijanta porodičnog smeštaja, mera zaštite deteta koje ne živi sa svojim biološkim roditeljima, gde ovlašćeni organi decu smeštaju u porodicu koja je odabrana, obučena, odobrena ili licencirana i nadgledana, radi čuvanja i podizanja dece, pri čemu se troškovi staranja o deci nadoknađuju hraniteljima, a u različitim sistemima oni mogu biti i plaćeni za svoje angažovanje.

**Male domske zajednice** pružaju zaštitu dece i mladih obezbeđivanjem privremenog bezbednog i stimulativnog okruženja, u okolnostima kada to nije moguće u porodičnoj sredini, kako bi im se pružila podrška za razvoj i priprema za održiv nezavisan život.

**Identifikacija i registracija dece u postupku traganja, praćenja i spajanja porodica** odnosi se na postupak utvrđivanja koja deca su odvojena od svojih porodica ili drugih staratelja i gde ona mogu biti pronađena. Registracija se definiše kao kompilacija ključnih ličnih podataka: puno ime, datum i mesto rođenja, ime na oca i majke, bivša adresa i sadašnja lokacija. Ovi podaci se prikupljaju radi utvrđivanja identiteta deteta, zaštite i olakšavanja potrage.

**Traganje za porodicom** je proces traženja članova porodice ili primarnih zakonskih ili drugih staratelja deteta. Prvenstvena težnja tokom potrage je postizanje dugoročnog rešenja za zaštitu razdvojenog deteta sa porodicama kada je to u njegovom najboljem interesu.

## Preporuke za dalje čitanje

1. Kaminis, G., Jaurova, V., Mezbur, B. D. (2017). Lets Children be children: Lessons from the Field on the Protection and Integration of Refugee and Migrant Children in Europe Eurochild i SOS Dečja sela; [https://www.sos-childrensvillages.org/getmedia/32eeb951-d731-48ae-86fb-96b9aff63f3e/Let-Children-be-Children\\_Case-studies-refugee-programmes.pdf](https://www.sos-childrensvillages.org/getmedia/32eeb951-d731-48ae-86fb-96b9aff63f3e/Let-Children-be-Children_Case-studies-refugee-programmes.pdf)
2. Inter-agency group on children's reintegration (2016). Guidelines on children's reintegration; [https://www.sos-childrensvillages.org/getmedia/107200b0-ad9e-4a71-b314-7daed6e7a054/Guidelines-on-Children-s-Reintegration\\_web-version.pdf](https://www.sos-childrensvillages.org/getmedia/107200b0-ad9e-4a71-b314-7daed6e7a054/Guidelines-on-Children-s-Reintegration_web-version.pdf)
3. Save the Children International (2017a). A Practice Handbook for Family Tracing and Reunification in Emergencies. South Sudan: Save the Children; [https://resourcecentre.savethechildren.net/node/12398/pdf/ptr\\_handbook\\_4web\\_002.pdf](https://resourcecentre.savethechildren.net/node/12398/pdf/ptr_handbook_4web_002.pdf)

## Literatura

- Aliance for Child Protection in humanitarian Actions (2017). *Field Handbook on Unaccompanied and Separated Children*. Inter-agency Working Group on Unaccompanied and Separated Children; <https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/handbook-web-2017-0322.pdf>
- Alikhan, S., Floor, M. (2007). *Guardianship provision systems for unaccompanied and separated children in Europe: Initial mapping*. Geneva: UNHCR.
- Azfar, K., Harroff-Tavel, H. (2011). Reforming the Kafala: Challenges and Opportunities in Moving Forward. *Asian and Pacific Migration Journal*, 20(3–4): 293–311.
- Barth, R., Price, A. (2005). Shared Family Care: Child protection and family preservation. In: J. Scott, H. Ward (Eds.), *Safeguarding and promoting the well-being of children, families and communities* (pp. 197–227). London: Jessica Kingsley Publishers.
- Burgund, Ž. (2013). Model porodične konferencije. FICE Srbija; [http://www.ficesrbija.rs/?page\\_id=52](http://www.ficesrbija.rs/?page_id=52)
- Cantwell, N., Davidson, J., Elsley, S., Milligan, I., Quinn, N. (2012). *Moving Forward: Implementing the 'Guidelines for the Alternative Care of Children'*. UK: Centre for Excellence for Looked After Children in Scotland.
- Child Protection Working Group (2014). *Inter agency guidelines for Case management and Child protection*. Child Protection Working Group; [http://www.cpcnetwork.org/wp-content/uploads/2014/08/CM\\_guidelines\\_ENG\\_.pdf](http://www.cpcnetwork.org/wp-content/uploads/2014/08/CM_guidelines_ENG_.pdf)
- Council of Europe (2019). *Promoting child-friendly approaches in the area of migration*. Strasbourg: COE.
- Dimitropolou, G., Papageorgiou, I. (2008). *Unaccompanied minors asylum seekers in Greece*. Athens: UNHCR.
- Dolan, P., Pinkerton, J., Canavan, J. (2006). Family Support: from description to reflection. In: P. Dolan, J. Canavan, J. Pinkerton (Eds.), *Family Support as reflective practice*. London: Jessica Kingsley Publishers.



- EASO (2016). *Practical guide on family tracing*. European Asylum Support Office; <https://easo.europa.eu/sites/default/files/public/EASO%20Practical%20Guide%20on%20Family%20Tracing.pdf>
- Eurochild (2017). *Let children be children: Lessons from the Field on the Protection and Integration of Refugee and Migrant Children in Europe*; [https://www.sos-childrensvillages.org/getmedia/32eeb951-d731-48ae-86fb-96b9aff63f3e/Let-Children-be-Children\\_Case-studies-refugee-programmes.pdf](https://www.sos-childrensvillages.org/getmedia/32eeb951-d731-48ae-86fb-96b9aff63f3e/Let-Children-be-Children_Case-studies-refugee-programmes.pdf)
- European Commission (2017). *Relocation and resettlement: sharing responsibility and opening legal pathways to Europe*; [https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/default/files/what-we-do/policies/european-agenda-migration/20170906\\_relocation\\_and\\_resettlement-sharing\\_responsibility\\_and\\_increasing\\_legal\\_pathways\\_to\\_europe\\_en.pdf](https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/default/files/what-we-do/policies/european-agenda-migration/20170906_relocation_and_resettlement-sharing_responsibility_and_increasing_legal_pathways_to_europe_en.pdf)
- European Union Agency for Fundamental Rights (2015). *Guardianship system for children deprived of parental care in the European Union*. Luxembourg: Publication Office of the European Union; [https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra\\_uploads/fra-2018-guardianship-systems-in-the-eu-summary\\_en.pdf](https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-2018-guardianship-systems-in-the-eu-summary_en.pdf)
- Fälldin, K., Strand, G. (2010). *Unaccompanied children and youth: A practical handbook about refugee children*. Stockholm: Natur och kultur.
- Future Learn (2019). *Caring for Children Moving Alone: Protecting Unaccompanied and Separated Children*. MOOC, CELCIS and University of Strathclyde Glasgow, with strategic advice and review of course content by Harvard FXB Center for Health and Human Rights at Harvard University; <https://www.futurelearn.com/courses/caring-for-children-moving-alone>
- Global Child Protection Working Group (2014). *Inter agency guidelines for case management & child protection: The role of case management in the protection of children: a guide for policy & programme managers and caseworkers*; <https://www.humanitarianresponse.info/en/operations/iraq/document/interagency-guidelines-case-management-and-child-protection>
- Goeman, M., van Os, C., Bellander, E., Fournier, K., Gallizia, G., Arnold, S., Gittrich, T., Neufeld, I., Uzelac, M. (2011). *Core standards for guardians of separated children in Europe: Goals for guardians and authorities*. Leiden: Defence for Children.
- Grinvald, M., Ristić, T., Vukašin, G. (2017). *Specialised foster care for unaccompanied and separated children in Serbia*. Belgrade: Save the Children; [https://resource-centre.savethechildren.net/node/12405/pdf/specialised\\_foster\\_care\\_for\\_unaccompanied\\_and\\_separated\\_children\\_in\\_serbia.pdf](https://resource-centre.savethechildren.net/node/12405/pdf/specialised_foster_care_for_unaccompanied_and_separated_children_in_serbia.pdf)
- Grupa 484, Praxis, ICJ-EI (2016). *Sistem prihvata migranata i izbeglica tokom migrantske krize*. Beograd: Grupa 484.
- Guardianship systems for children deprived of parental care; <https://fra.europa.eu/en/publication/2018/guardianship-systems-children-deprived-parental-care-european-union-summary>
- Hedlund, D., Salmonsson, L. (2018). Challenges in the Guardianship of Unaccompanied Minors Seeking Asylum. *The International Journal of Children's Rights*, 26(3): 489-509.

- Hope and homes for children. (2018) Podrška djeci i porodicama; <https://hhc.ba/podrska-djeci-i-porodicama-2/>
- Inter-agency group on children's reintegration (2016). Guidelines on children's reintegration; [https://www.sos-childrensvillages.org/getmedia/107200b0-ad9e-4a71-b314-7daed6e7a054/Guidelines-on-Children-s-Reintegration\\_web-version.pdf](https://www.sos-childrensvillages.org/getmedia/107200b0-ad9e-4a71-b314-7daed6e7a054/Guidelines-on-Children-s-Reintegration_web-version.pdf)
- Kaminis, G., Jaurova, V., Mezbur, B. D. (2017). Lets Children be children: Lessons from the Field on the Protection and Integration of Refugee and Migrant Children in Europe Eurochild i SOS Dečja sela.
- Marković, V. (2019). Alternativno staranje za decu migrante/tražioce azila bez pratnje roditelja ili staratelja u Srbiji. *Socijalna politika*, (3): 47–64.
- Milanović, M., Krstić, I., Vulević, D., Wolf, F., Vlaskalin, T. (2017). *Priručnik za rad starateljica sa decom izbeglicama i migrantima bez pratnje*. Beograd: Ministarstvo za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja.
- Milutinović N. (2016). *Institut starateljstva za decu bez pratnje ili odvojenu od roditelja/staratelja – analiza stanja i preporuke za unapređenje*. Beograd: Save the Children.
- Ministarstvo za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja (2015). *Instrukcija o postupanju centara za socijalni rad i ustanova socijalne zaštite za smeštaj korisnika u obezbeđivanju zaštite i smeštaja maloletnih migranata bez pratnje*, br. 110-00-00469/2015-14, 10.07.2015.
- Mishra, D., Spiegel, P. B., Digidiki, V. L., Winch, P. J. (2020). Interpretation of vulnerability and cumulative disadvantage among unaccompanied adolescent migrants in Greece: A qualitative study. *PLOS Medicine*, 17(3).
- Nelson, K., Walters, B., Schweitzer, D., Blythe, B. J., Pecora, P. J. (2009). *A Ten-Year Review of Family Preservation Research: Building the Evidence Base*. Casey family program.
- O' Kane, C., Newton, H. (2018). Protecting children on the move. Save the children.
- Pakšić Herceg, B., Borić Jeđud, I. (2017). *Needs assessment for capacity building in the protection system of unaccompanied children*. Zagreb: Save the Children.
- Republički zavod za socijalnu zaštitu (2016). Pilotiranje usluge porodični saradnik i evaluacija rezultata pružanja usluge. Beograd: Republički zavod za socijalnu zaštitu; <https://www.unicef.org/serbia/publikacije/pilotiranje-usluge-porodici-saradnik>
- Save the Children, International Rescue Comitee (2017). *Out of Sight Exploited and Alone – A Joint Brief on the Situation for Unaccompanied and Separated Children in Bulgaria, the Former Yugoslav Republic of Macedonia, Serbia and Croatia*. Geneva: Save the Children.
- Save the Children International (2017a). *A Practice Handbook for Family Tracing and Reunification in Emergencies*. South Sudan: Save the Children; [https://resourcecentre.savethechildren.net/node/12398/pdf/ft\\_r\\_handbook\\_4web\\_002.pdf](https://resourcecentre.savethechildren.net/node/12398/pdf/ft_r_handbook_4web_002.pdf)
- Schéele, E., Strandberg, I. (2017). *The rights of unaccompanied minors: A guide for the guardian, the municipality and others*. Stockholm: Wolters Kluwer.
- Senovilla, D., Lagrange, P. (2011). The Legal Status of Unaccompanied Children within International, European and National Frameworks: Protective Standards vs. Restrictive Implementation. 'PUCAFREU Project' Promoting unaccompanied

- children's access to fundamental rights in the European Union*; <https://calenda.org/217903>
- UN (2009). United Nations Guidelines for the Alternative Care of Children; <https://resourcecentre.savethechildren.net/library/united-nations-guidelines-alternative-care-children>
- UNHCR (2004). *Inter-agency Guiding Principles on Unaccompanied and Separated Children*. Geneva: UNHCR; <https://www.unhcr.org/protection/children/4098b3172/inter-agency-guiding-principles-unaccompanied-separated-children.html>
- UNHCR (2011). *Resettlement handbook*. Geneva: UNHCR; <https://www.unhcr.org/46f-7c0ee2.pdf>
- UNHCR (2011). The Benefits of Belonging Local integration options and opportunities for host countries, communities and refugees; <https://www.unhcr.org/publications/legal/4e3276e26/benefits-belonging-local-integration-options-opportunities-host-countries.html>
- UNHCR (2018). Resettlement at a glance; <https://reliefweb.int/report/world/unhcr-resettlement-glance-january-december-2018>
- Žegarac, N. (2014). *Pravo deteta na kvalitetno staranje: Analiza sprovođenja smernica Ujedinjenih nacija za alternativno staranje o deci u zemljama zapadnog Balkana*. Sarajevo: Save the children; [https://www.ombudsmen.gov.ba/documents/ombudsmen\\_doc2014112413234437ser.pdf](https://www.ombudsmen.gov.ba/documents/ombudsmen_doc2014112413234437ser.pdf)
- Žegarac, N. (ur.) (2014). *U lavirintu socijalne zaštite: puka istraživanja o deci na porodičnom i rezidencijalnom smeštaju*. Beograd: Fakultet političkih nauka i UNICEF.
- Žegarac, N., Džamonja Ignjatović, T., Milanović, M. (2013). *Kada nam nedelja dolazi sredom: Usluge za decu sa smetnjama u razvoju i njihove porodice*. Beograd: Fakultet političkih nauka; <http://www.fpn.bg.ac.rs/2013/12/06/nedelja-koja-dolazi-sredom/>



## Sažetak

Monografija „Zaštita dece u migracijama: Pristup zasnovan na pravima” nastao je u okviru projekta „Kokreiranje znanja i izgradnja ekspertize za zaštitu dece pogođene migracijama i prisilnim izmeštanjem – razvijanje nastavnog programa”, koji je realizovan na Univerzitetu u Beogradu, Fakultetu političkih nauka (UB FPN), uz podršku UNICEF-a u Srbiji i Biroa za stanovništvo, izbeglice i migracije Stejt Departmenta Sjedinjenih Američkih Država. Na prve rezultate projekta nadovezala se finansijska podrška programa Evropske unije za zdravlje „Unapređenje zdravstvenog stanja dece izbeglica i migranata u Južnoj i Jugoistočnoj Evropi”, sa kojom je omogućena izrada udžbenika i praktikuma koji objedinjuju iskustva stečena tokom slojevitog, kokreativnog rada sa donosiocima odluka, praktičarima, studentima, istraživačima i analitičarima u oblasti, ali i decom u migracijama.

Tokom projekta realizovane su obuhvatne istraživačke i konsultativne aktivnosti. Organizovane su fokus grupe i intervjui sa 40 osoba, i to kreatora politika, donosioca odluka i praktičara iz javnog i civilnog sektora iz različitih delova Srbije, koji su uključeni u zaštitu dece u migracijama. Posebna pažnja posvećena je konsultacijama sa decom migrantima bez pratnje i decom koja putuju sa svojim porodicama. Konsultacije su realizovane sa 14 dečaka i devojčica iz Avganistana, Irana, Pakistana i Sirije, koji su pristali da razgovaraju sa istraživačkim timom (uz druge neophodne saglasnosti roditelja i staratelja), na način koji je bio brižljivo i stručno osmišljen, etički rigorozan, a visoko participativan i podešen deci.

Na osnovu saznanja i prikupljenog materijala dizajniran je kurikulum u skladu sa standardima univerzitetskog obrazovanja, a potom i program inovacije znanja za praktičare. Program je pilotiran školske 2019/20, da bi drugi put bio izveden 2020/21. godine. Nastava je, pored studenata različitih smerova fakulteta, uključila i jedan broj praktičara. Na osnovu iskustava iz dva ciklusa nastave, razvijen je Udžbenik o zaštiti dece u migracijama, uz prateći Praktikum. Udžbenik se sastoji od deset poglavlja, tematskih celina koja obuhvataju raznovrsne oblasti zaštite dece migranata i dece bez pratnje. Namenjen je studentima Fakulteta političkih nauka i drugih fakulteta društveno-humanističkih nauka, ali i donosiocima odluka i praktičarima iz oblasti zaštite dece, kao i onima koji tokom rada dolaze u kontakt sa decom migrantima i decom bez pratnje. Svako poglavlje

ima definisane ciljeve učenja, razrađuje i problematizuje teorijske koncepte i praktične pristupe u multidisciplinarnom polju zaštite dece u migracijama, a sa drži i prikladne praktične vežbe koje su preduslov iskustvenog učenja, preporuke za dalje čitanje i listu ključnih termina.

Prvo poglavlje razrađuje karakteristike, trendove i aktere, obezbeđuje pregled i analizu procesa migracija, pri čemu je težište usmereno na decu u migracijama. Mada su migracije postojale u svim društvima u prošlosti, one spadaju u one procese koji suštinski utiču na preoblikovanje savremenih društava i politika. U prvom poglavlju se uvode i obrazlažu osnovni koncepti, pojmovi i teorije migracija, obezbeđuje razumevanje karakteristika savremenih trendova u migracijama, kao i srodna znanja iz oblasti političkih nauka, radi razumevanja migracionih tokova koji uključuju decu i uloga aktera u oblasti zaštite dece u migracijama u nacionalnom i međunarodnom okviru.

Drugo poglavlje pokriva pristup zasnovan na pravima i okvir za zaštitu dece, gde se razrađuje teorijska, pravna i praktična komponenta pristupa zasnovanog na pravima deteta. Poglavlje nudi kritički prikaz shvatanja detinjstva kao društvene pojave i prava deteta. U kontekstu migracija, ključna je procena primene četiri temeljna principa Konvencije UN o pravima deteta, i to sa stanovišta pitanja u kojoj meri je politika, strategija, mera, program ili aktivnost centrirana ka detetu, pravična, inkluzivna i participativna. Prikazani su i pristupi prakse socijalnog rada koji imaju snažne implikacije i značaj za rad sa decom u migracijama i njihovim porodicama. U pitanju su, između ostalog, pristup osnaživanja, praksa zasnovana na snagama, eko-sistemska razmišljanje, antipotčinjavajuća, antiopresivna i antidiskriminatorna praksa socijalnog rada. Ovi koncepti, uz primenu principa kulturno kompetentne prakse, operacionalizuju praktičnu primenu pristupa zasnovanog na pravima deteta.

U trećem poglavlju obrađeni su standardi za zaštitu dece u humanitarnim krizama, razmotreni faktori guranja i privlačenja; standardi za zaštitu dece u humanitarnim krizama i globalni minimalni standardi za zaštitu dece u humanitarnim akcijama. Ovi sadržaji su usmereni na razumevanje faktora koji podstiču migracije, poznavanje relevantnih pojmova i interpretaciju specifičnosti zaštite dece u vanrednim i kriznim situacijama. Time je postavljen osnov za primenu ovih standarda u praksi i sposobnost prepoznavanja i ocenjivanja stepena u kome su primenjeni standardi za zaštitu dece u vanrednim i kriznim situacijama.

Četvrto poglavlje se odnosi na identifikaciju dece u migracijama i organizovanje inicijalnih intervencija. Ovo poglavlje se bavi procesom identifikacije dece u migracijama, teorijskim i praktičnim aspektima otvaranja procesa vođenja slučaja, pravilima intervjuisanja dece, početnim postupkom utvrđivanja i određivanja najboljih interesa deteta i standarda za uspostavljanje prostora podešenih deci. Time se postiže razumevanje, upoređivanje i tumačenje standarda i postupka za organizovanje prihvata i pomoći podešenog deci i utvrđivanje

najboljih interesa deteta u migracijama u Srbiji, Evropi i u međunarodnoj praksi, tokom identifikacije i inicijalnih intervencija.

U petom poglavlju razmatrani su rizici i rezilijentnost dece u migracijama. Ovo poglavlje se bavi savremenim saznanjima o traumi i uticaju traumatskog iskustva, kao bazi znanja za razvoj sistema zaštite dece u migracijama. Ova znanja su, zajedno sa prethodno razmotrenim pravima, standardima i principima zaštite dece, postavljena u kontekst procene rizika i ranjivosti zajedno sa zaštitnim faktorima, što obuhvata i pravo deteta na participaciju i konsultacije sa decom koje podstiču njihovu rezilijentnost i kapacitete. Posebna pažnja se poklanja brizi o profesionalcima i značaju staranja o sebi, kao i tehnikama *debriefing-a*. Ciljevi učenja u ovom poglavlju usmereni su na poznavanje i razumevanje glavnih pojmova, ideja i teorija o trauma, kao i na interpretaciju i primenu pristupa procene zasnovanom na prepoznavanju traume i podsticanju rezilijentnosti, kao i razumevanje značaja staranja o sebi.

Šesto poglavlje analizira pitanja roda i vulnerabilnosti, gde se razrađuju suštinski koncepti i teorije roda, te sistem rodnih uloga kao sistem nejednakosti koji postoji u svakom društvu i kulturi. Ovde se problematizuju pitanja razumevanja roda i ranjivosti na primeru žena i dece u pokretu, razrađuju pitanja ranjivosti dece (dečaka i devojčica) u migracijama i specifičnih rodnih odlika ranjivosti nepračene i razdvojene dece. Kako je u praksi gotovo nemoguće razdvojiti pitanja roda i vulnerabilnosti i rodno zasnovanog nasilja u migracijama, ovo poglavlje nudi koherentan okvir za razumevanje problema i izgradnju rodno senzitivnih intervencija.

Sedmo poglavlje obrađuje temu zloupotrebe dece u migracijama. Ovde se razmatraju rizici kojima su izložena deca u različitim fazama migracionih procesa, specifičnim oblicima i manifestacijama nasilja nad decom u migracijama, radi razumevanja i prepoznavanja karakterističnih vidova zloupotrebe. Predstavljeni su glavni oblici nasilja sa kojima se suočavaju deca u migracijama i obuhvatno razmotreni fenomeni krijumčarenja, trgovine decom i zloupotrebe dečijeg rada u migracijama.

Osmo poglavlje se bavi rodno zasnovanim nasiljem i njegovim karakteristikama za decu u migracijama. Migracije su predstavljene kao rodni proces. Sistem rodnih uloga je prikazan kao sistem koji počiva na nejednakosti i diskriminaciji koje vode nasilju, a sam patrijarhat se menja kako se menjaju društva, ali je u različitim oblicima prisutan svuda, pa i u zemljama porekla migranata. Ciljevi učenja su usmereni na razumevanje i interpretaciju pojmova i analizu javnih oblika rodno zasnovanog nasilja u migracijama, kao i relevantnih međunarodnih i nacionalnih konvencija, te na razumevanju pristupa usmerenog ka preživeloj osobi rodno zasnovanog nasilja.

U devetom poglavlju su obrazložene i razrađene smernice za vođenje slučaja kod dece u migracijama. Ovo poglavlje razmatra standarde za vođenje slučaja



u radu sa decom u migracijama u nacionalnim i transnacionalnim aspektima, razmatra prava i procedure deteta tokom postupka procene uzrasta, razrađuje proces donošenja odluka o najboljim interesema deteta i tumači standarde dobre prakse u radu na zaštiti dece u migracijama sa prevodiocima i kulturnim medijatorima. Ciljevi učenja su, između ostalog, usmereni na uočavanje, objašnjavanje i rešavanje etičkih dilema u postupku vođenja slučaja tokom rada sa decom u situaciji migracija i interpretaciju prava deteta i proceduralnih garancija u postupcima za procenu i određivanje najboljih interesa deteta u migracijama (uključujući i procenu uzrasta).

Deseto poglavlje se odnosi na konceptualne, pravne, organizacione i u praksi socijalnog rada prisutne izazove vezane za alternativno staranje dece migranata. U ovom poglavlju su obrađene teme vezane za usluge namenjene porodicama migranata sa decom, pitanja starateljske zaštite, specifičnosti oblika alternativnog staranja za nepraćenu i razdvojenu decu. Sistematično su prikazana i dugoročna rešenja za ovu decu shodno međunarodnim pravnim garancijama: dobrovoljni povratak u zemlju porekla, integracija u zemlji destinacije, preseljenje u treću zemlju, spajanje porodice u zemlji porekla, zemlji destinacije ili trećoj zemlji i međunarodno usvojenje.

Monografija „Zaštita dece u migracijama: Pristup zasnovan na pravima” nudi obuhvatan okvir na teme zaštite dece u migracijama i neophodne alate za rad u praksi, što ga čini izuzetno pogodnim i za akademsku i za praktičnu primenu.

## Summary

The “Protection of Children in Migration: A Rights-Based Approach” textbook was developed under the Co-creating Knowledge and Building Expertise for Protection of Children Affected by Migration – Curriculum Development project which was implemented by the Belgrade University’s Faculty of Political Science with the support of the UNICEF in Serbia and the United States Bureau of Population, Refugees and Migration. The original results and deliverables of the project were followed by financial support from the European Union Health Programme “Strengthening refugee and migrant children’s health status in Southern and South-Eastern Europe”, for the development of the textbook and workbook which combine experiences gained during multi-layered, co-creative work with decision makers, practitioners, students, researchers and analysts.

Comprehensive research and consulting activities were implemented during the project. Focus groups and interviews were organised with 40 policy and decision makers, as well as practitioners from the public and civil sectors from different parts of Serbia, who are involved in the protection of children in migration. Special attention was paid to consultations with unaccompanied migrant children and children traveling with their families. We consulted with 14 boys and girls from Afghanistan, Iran, Pakistan and Syria, who agreed to talk to the research team (along with other necessary parental and guardian consents), in a way that was carefully and professionally designed, ethically rigorous, highly participatory and child-friendly.

Based on the knowledge gained and material collected, the curriculum was designed in accordance with the university education standards, followed by a Continuing professional education (CPE) programme for practitioners. The programme was piloted in the 2019/20 school year and was delivered for the second time in 2020/21. In addition to students from different faculties, the classes also included a number of practitioners. Based on the experiences from the two teaching cycles, a Protection of Children in Migration textbook was developed, with the accompanying workbook. The textbook comprises ten chapters, thematic units which cover various areas of protection of migrant and unaccompanied children. It is intended for students of the Faculty of Political Sciences and other social sciences and humanities faculties, but also for decision makers and practitioners in the field of child protection, as well as those who come into

contact with migrant and unaccompanied children in their work. Each chapter has defined learning objectives, it elaborates and explains theoretical concepts and practical approaches in the multidisciplinary field of child protection in migration, and includes appropriate practical exercises which are a prerequisite for experiential learning, recommendations for further reading and a list of key terms.

Chapter one elaborates the characteristics, trends and actors, provides an overview and analysis of the migration process, with a focus on children in migration. Although migrations have existed in all societies in the past, they belong to those processes that essentially affect the reshaping of modern societies and policies. The first chapter introduces and explains the basic concepts, notions and theories of migration, provides an understanding of the characteristics of modern trends in migration, as well as related knowledge in political science, to help understand migration flows involving children, and the role of actors in protecting children in migration, in the national and international framework.

Chapter two covers the rights-based approach and the child protection framework, where the theoretical, legal and practical component of the child rights-based approach is elaborated. The chapter offers a critical review of the understanding of childhood as a social phenomenon and the rights of the child. In the context of migration, the application of the four fundamental principles of the UN Convention on the Rights of the Child is crucial, from the point of view of the extent to which a child-centred policy, strategy, measure, programme or activity is fair, inclusive and participatory. The social work practice approaches that have strong implications and significance for working with children in migration and their families are also presented. These include, among others, the empowerment approach, strength-based practice, eco-systemic thinking, anti-subjugation, anti-oppressive and anti-discriminatory social work practices. These concepts, with the application of the principles of culturally competent practice, operationalize the practical application of the child rights-based approach.

Chapter three provides an overview of the framework for understanding migrations, “push and pull factors”, standards for child protection in humanitarian crises, and in particular the Global Minimum Standards for the Child Protection in Humanitarian Action. These contents are aimed at understanding the factors that encourage migration, learning about the relevant concepts and interpretation of the specifics of child protection in emergency and crisis situations. This lays the foundation for the application of these standards in practice and the ability to recognize and assess the degree to which child protection standards in emergencies and crises have been applied.

Chapter four deals with the identification of children in migration and the organization of initial interventions. This chapter deals with the process of identification of children in migration, theoretical and practical aspects of opening of

the case management process, rules for interviewing children, initial procedure for establishing and determining the best interests of the child and standards for establishing child-friendly spaces. This provides an understanding, comparison and interpretation of standards and procedures for organizing child-friendly reception and assistance and identifying the best interests of the child in migration in Serbia, Europe and international practice, during identification and initial interventions.

Chapter five discusses the risks and resilience of children in migration. This chapter deals with contemporary knowledge about trauma and the impact of traumatic experience, as a knowledge base for the development of child protection systems in migration. This knowledge, together with the previously discussed rights, standards and principles of child protection, is placed in the context of risk and vulnerability assessment together with protective factors, which includes the child's right to participate and consultations with children which encourage their resilience and capacity. Special attention is paid to the care of professionals and the importance of self-care, as well as *debriefing* techniques. The learning objectives in this chapter are aimed at learning and understanding the main concepts, ideas and theories about trauma as well as at interpreting and applying an assessment approach based on recognizing trauma and encouraging resilience, as well as understanding the importance of self-care.

Chapter six analyses the issues of gender and vulnerability, where the essential concepts and gender theories are elaborated, as well as the system of gender roles as a system of inequality that exists in every society and culture. The issues of understanding gender and vulnerability on the example of women and children on the move are explained here, with the elaboration of the issues of vulnerability of children (boys and girls) in migration and specific gender characteristics of vulnerability of unaccompanied and separated children. As it is almost impossible in practice to separate the issues of gender and vulnerability and gender-based violence in migration, this chapter offers a coherent framework for understanding the problems and building gender-sensitive interventions.

Chapter seven deals with child abuse in migration. Here, the risks to which children are exposed at different stages of migration processes and specific forms and manifestations of violence against children in migration are considered in order to understand and recognize the characteristic types of abuse. The main forms of violence faced by children in migration are presented, and the phenomena of smuggling, child trafficking and abuse of child labour in migration are comprehensively discussed.

Chapter eight deals with gender-based violence and its characteristics for children in migration. Migrations are presented as a gender process. The system of gender roles is presented as a system based on inequalities and discriminati-

on that lead to violence, while the patriarchy itself changes as societies change, but it is present in various forms everywhere, including the migrants' countries of origin. The learning objectives are aimed at understanding and interpreting the concepts and analysing the manifestations of gender-based violence in migration, as well as relevant international and national conventions, and at understanding the survivor-based approach to gender-based violence.

Chapter nine explains and elaborates the case management guidelines for children in migration. This chapter discusses case management standards in migrant children in national and transnational aspects, the child rights and procedures during the age assessment process, elaborates the decision-making process on the best interests of the child and interprets the good practice standards in protection of children in migration with interpreters and cultural mediators. The learning objectives are, inter alia, aimed at identifying, explaining and resolving ethical dilemmas in the case management process when working with children in a migration situation and interpreting the child's rights and procedural guarantees in procedures for assessing and determining the best interests of the child in migration (including age assessment).

Chapter ten deals with the conceptual, legal, organizational challenges and challenges present in the social work practice relative to the alternative care of migrant children. This chapter deals with topics related to services intended for families of migrants with children, issues of guardianship, particularities of alternative care forms for unaccompanied and separated children. Long-term solutions for these children in accordance with international legal guarantees are also systematically presented: voluntary return to the country of origin, integration in the country of destination, relocation to a third country, family reunification in the country of origin, destination or a third country and international adoption.

The "Protection of Children in Migration: A Rights-Based Approach" textbook offers a comprehensive framework on protection of children in migration and the necessary tools for work in practice, which makes it particularly suitable for both academic and practical application.

## Bibliografija

- Agamben, Đ. (2009). Šta je logor? U: I. Milenković, P. Šarčević (urs.), *Studije o izbeglištvu II*. Beograd: Grupa 484.
- Ajdković, M., Cajvert, L. (2004). *Supervizija u psihosocijalnom radu*. Zagreb: Društvo za psihološku pomoć.
- Alanen, L. (2004). Istraživanja u generacijskoj analizi. U: S. Tomanović (ur.), *Sociologija detinjstva* (str. 345–360). Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Alikhan, S., Floor, M. (2007). *Guardianship provision systems for unaccompanied and separated children in Europe: Initial mapping*. Geneva: UNHCR.
- Alliance for Child Protection in Humanitarian Action (2019). Minimum Standards for Child Protection in Humanitarian Action; [https://alliancecpha.org/en/system/tdf/library/attachments/cpms\\_2019\\_final\\_en.pdf?file=1&type=node&id=35094](https://alliancecpha.org/en/system/tdf/library/attachments/cpms_2019_final_en.pdf?file=1&type=node&id=35094)
- Alliance for Child Protection in Humanitarian Action (2017). *Field Handbook on Unaccompanied and Separated Children*. Inter-agency Working Group on Unaccompanied and Separated Children; <https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/handbook-web-2017-0322.pdf>
- Alvord, M. K., Grados, J. J. (2005). Enhancing resilience in children: A proactive approach. *Professional psychology: research and practice*, 36(3), 238.
- Antić, M., Đorđević, B., Milojević, A., Pavlović, D., Perišić, N., Šantić, D. (2020). *The current and future needs regarding migration, integration and governance related research in Serbia: mapping of stakeholders at the national level*; <https://migrec.fpn.bg.ac.rs/wp-content/uploads/2020/04/Deliverable-1.2.pdf>
- Anyango-Kivuva, L. (2006). *The forgotten poor: Problematizing policies of children's work and schooling in Kenya*. (Doctoral dissertation). University of Pittsburg, PA.
- Aolain, F. N. (2011). Women, Vulnerability, and Humanitarian Emergencies. *Michigan Journal of Gender, Law, 18*(1): 1–23.
- Araujo, J. D. O., Souza, F. M. D., Proença, R., Bastos, M. L., Trajman, A., Faerstein, E. (2019). Prevalence of sexual violence among refugees: a systematic review. *Revista de saude publica*, 53, 78.
- Arnold, G. (2012). *Migration – Changing the World*. London: Pluto Press.
- Arsenijević, J., Schillberg, E., Ponthieu, A., Malvisi, L., Ahmed, W. A. E., Argenziano, S., ..., Zachariah, R. (2017). A crisis of protection and safe passage: violence experienced by migrants/refugees travelling along the Western Balkan corridor to Northern Europe. *Conflict and health*, 11(1): 1–9.
- Association of Directors of Children's Services – ADCS (2015). *Age Assessment Guidance: Guidance to assist social workers and their managers in undertaking age assessments in England*. London: ADCS The Age Assessment Task and Finish Group; [https://adcs.org.uk/assets/documentation/Age\\_Assessment\\_Guidance\\_2015\\_Final.pdf](https://adcs.org.uk/assets/documentation/Age_Assessment_Guidance_2015_Final.pdf)
- ASTRA (2013). *Aktuelni psiho-socijalni izazovi u borbi protiv trgovine ljudima. Migratorna kretanja i trgovina ljudima u kontekstu pridruživanja EU iz ugla NVO*. Beograd: Astra.

- Avramović, M. (2014a). Research with Children: Involving Children's Perspectives. In: M. Despotović, E. Hebib (Eds.). *Contemporary Issues of Education Quality*, pp. 485–499. Belgrade: Institute for Pedagogy and Andragogy.
- Avramović, M. (2014b). *Kad smo pitani, a ne ispitivani*. Konsultacije sa decom u pokretu. Save the children.
- Avramović, M. (2012). *Primena koncepta dečje participacije u praksi*. Diplomski rad odbranjen na Odelenju za pedagogiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu.
- Avramović, M., Stamenković, N. (2018). *Kutije ideja: Priručnik za razvijanje programa sa decom u pokretu*. Beograd: Save the children; [https://nwb.savethechildren.net/sites/nwb.savethechildren.net/files/library/Kutije%20ideja\\_Prirucnik%20za%20razvijanje%20programa%20sa%20decom%20u%20pokretu\\_web.pdf](https://nwb.savethechildren.net/sites/nwb.savethechildren.net/files/library/Kutije%20ideja_Prirucnik%20za%20razvijanje%20programa%20sa%20decom%20u%20pokretu_web.pdf)
- Azfar, K., Harroff-Tavel, H. (2011). Reforming the Kafala: Challenges and Opportunities in Moving Forward. *Asian and Pacific Migration Journal*, 20(3–4): 293–311.
- Baas, L. (2010). Ore mining in Bolivia. In: G. K. Lieten (Ed.), *Hazardous child labour in Latin America*, 105–123. Dordrecht: Springer.
- Baines, P. (2011). Assent for children's participation in research is incoherent and wrong. *Archives Disease Child* 96, 960–962.
- Baker, E. (2011). *Caring for ourselves: A therapist's guide to personal and professional well-being*, 4<sup>th</sup> edition. Washington, DC: American Psychological Association.
- Baldry, S., Kemmis, J. (1998). The quality of child care in one local authority: A user study. *Adoption and Fostering*, 22, 3: 34–41.
- Banks, S. (2012). *Ethics and Values in Social Work*, 4<sup>th</sup> edition. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Bansak, K., Jens H., Dominik H. (2016). How economic, humanitarian, and religious concerns shape European attitudes toward asylum seekers. *Science*, 354(6309): 217–222.
- Barnard, A., Horner, N., Vajld, Dž. (2017). *Vrednosna osnova socijalnog rada i socijalne zaštite*. Niš: Univerzitet u Nišu.
- Barnett, J. E., Baker, E. K., Elman, N. S., Schoener, G. R. (2007). In pursuit of wellness: The self-care imperative. *Professional Psychology: Research and Practice*, 38(6): 603–612.
- Barretta-Herman, A. et al. (2000). Teaching skills in cross cultural supervision. Joint Conference of the International Federation of Social Workers and International Association of School of Social Work. Montreal, 29th July–2nd August, 2000. Book of Abstracts, 50.
- Barth, R., Price, A. (2005). Shared Family Care: Child protection and family preservation. In: J. Scott, H. Ward (Eds.), *Safeguarding and promoting the well-being of children, families and communities* (pp. 197–227). London: Jessica Kingsley Publishers.
- Bath, H. (2008). The three pillars of trauma-informed care. *Reclaiming children and youth*, 17(3): 17–21.
- Batler, Dž. (2010). *Nevolja s rodnom: feminizam i subverzija identiteta*. Loznica: Karpos.
- BCHR, Macedonian Young Lawyers Association, OXFAM (2017). *Dangerous 'Game' The pushback of migrants including refugees, at Europe's borders*; [https://www-cdn.oxfam.org/s3fs-public/file\\_attachments/bp-dangerous-game-pushback-migrants-refugees-060417-en\\_0.pdf](https://www-cdn.oxfam.org/s3fs-public/file_attachments/bp-dangerous-game-pushback-migrants-refugees-060417-en_0.pdf)
- Bentovim, A., Cox, A., Bingley Miller, L. and Pizzey, S. (2009). *Safeguarding Children Living with Trauma and Family Violence: Evidence-Based Assessment, Analysis and Planning Interventions*. London: Jessica Kingsley Publishers.
- Berge, M. V. D. (2007). *Working children's movements in Peru*. Amsterdam, Netherlands: IREWOC.
- Berman, G., Hart, J., Mathuna, D. O., Mattellone, E., Potts, A., O'Kane, C., Shusterman, J., Tanner, T. (2016). What We Know About Ethical Research Involving Children in Humanitarian Settings. UNICEF Innocenti Working Paper 2016-8; <https://www.unicef-irc.org/publications/849-what-we-know-about-ethical-research-involving-children-in-humanitarian-settings-an.html>
- Bhabha, J. (2001). Minors or aliens? Inconsistent state intervention and separated child asylum-seekers. *European Journal of Migration and Law*, 3(3/4): 283–314.



- Bick, A., Calvo, S., Mootha, V. (2012). Evolutionary Diversity of the Mitochondrial Calcium Uniporter. *Science*, 336, 886.
- Bjekić, J., Vukčević Marković, M., Todorović, N., Vračević, M. (2019). *Mentalno zdravlje izbeglica i migranata*. Beograd: Crveni krst Srbije.
- Boem, D. A., Hess, J. M., Coe, C., Rae-Espinoza, H., Reynolds, R. R. (2011). Children, youth and the everyday ruptures of migration. In: C. Coe, R. R. Reynolds, D. A. Boehm, J. M. Hess, H. Rae-Espinoza (Eds.), *Everyday ruptures: Children, youth and migration in global perspective*, 1–19. Nashville, TN: Vanderbilt University Press.
- Borjanić-Bolić, E. (2018). Mogućnosti prevazilaženja vikarijske traume kod profesionalnih pomača u zaštiti dece i mladih. *Temida*, 21, 3: 411–421.
- Bornsheuer, J. N., Polonyi, M. A., Andrews, M., Fore, B., Onwuegbuzie, A. J. (2011). The relationship between ninth-grade retention and on-time graduation in a Southeast Texas high school. *Journal of At-Risk Issues*, 16, 9–16.
- Bose, P., Lunstrum, E. (2014). Introduction: Environmentally induced displacement and forced migration. *Refuge*, 29(2): 1–6.
- Bouhenia, M., Farhat, J. B., Coldiron, M. E., Abdallah, S., Visentin, D., Neuman, M., ..., Cohuet, S. (2017). Quantitative survey on health and violence endured by refugees during their journey and in Calais, France. *International health*, 9(6): 335–342.
- Bourbeau, P. (2011). *The Securitization of Migration A study of movement and order*. London and New York: Routledge.
- Bovoar, S. (1982). *Drugi pol*, I–II. Beograd: BIGZ.
- Braam, D. (2019). *Child Labour in the Context of Migration*. Geneva: International Organisation for Migration.
- Bradby, H., Liabo, K., Ingold, A., Roberts, H. (2017). Visibility, resilience, vulnerability in young migrants. *Health: An Interdisciplinary Journal for the Social Study of Health, Illness and Medicine*, 23(5): 533–550.
- Brinckmann, M. P., van Noort, B. M., Leithner, C., Ploner, C. J. (2018). Neurological emergencies in refugees. *Frontiers in neurology*, 9, 1088.
- Brkić, M. (2010). *Zastupanje u socijalnom radu*. Beograd: Fakultet političkih nauka.
- Brown, R., Ward, H. (2012). *Decision-making within a child's timeframe: An overview of current research evidence for family justice professionals concerning child development and the impact of maltreatment*. Childhood Wellbeing Research Centre.
- Bruder, J. (2003). *East-West Migration in Europe, 2004–2015*. Conclusions from Souther Enlargement, "Conference on Enlargement Economics", University of Paris.
- Brittle, R. (2019). A Hostile Environment for Children? The Rights and Best Interests of the Refugee Child in the United Kingdom's Asylum Law. *Human Rights Law Review*, 19: 753–785.
- Brubacher, S. P., Poole, D. A., Dickinson, J. J. (2015). The use of ground rules in investigative interviews with children: A synthesis and call for research. *Developmental Review*, 39(1): 87–97.
- Brunovskis, A., Surtees, R. (2019). Identifying trafficked migrants and refugees along the Balkan route. Exploring the boundaries of exploitation, vulnerability and risk. *Crime, Law and Social Change*, 72(1): 73–86.
- Brücker, H., Epstein, G., McCormick, B., Saint-Paul, G., Venturini, A., Zimmermann, K. (2002). Managing Migration in the European Welfare State. In: T. Boeri, G. Hanson, B. McCormick (Eds.), *Immigration Policy and the Welfare System* (pp. 1–167). Oxford: Oxford University Press.
- Burgund, A. (2016). Uticaj ličnih i sredinskih faktora na mlade u procesu pripreme za napuštanje alternativnog staranja. Univerzitet u Beogradu, Fakultet političkih nauka, doktorska disertacija.
- Burgund, A. (2010). Sindrom izgaranja u pomažućim profesijama. *Socijalna misao*, 2: 111–120.
- Burgund, A., Branković, I. (2016). Zaštita dece migranata u Srbiji – iskustva i preporuke. *Socijalna politika*, 2: 9–24.

- Burgund, A., Zegarac, N. (2016). Perspectives of Youth in Care in Serbia. *Child and Adolescent Social Work Journal*, 33, 2: 151–161.
- Burgund, Ž. (2013). Model porodične konferencije. FICE Srbija; [http://www.ficesrbija.rs/?page\\_id=52](http://www.ficesrbija.rs/?page_id=52)
- Butler, L. D., Critelli, F. M., Rinfrette, E. S. (2011). Trauma-informed care and mental health. *Directions in Psychiatry*, 31(3): 197–210.
- Butler, L. D., Mercer, K. A., McClain-Meeder, K., Horne, D. M., Dudley, M. (2019). Six domains of self-care: Attending to the whole person. *Journal of Human Behavior in the Social Environment*, 29(1): 107–124.
- Byrne, K. (2018). Towards a Child Rights-based Assessment Tool to Evaluate National Responses to Migrant and Refugee Children. Florence: UNICEF Office of Research – Innocenti.
- Byrne, B., Lundy, L. (2019). Children's Rights-Based Childhood Policy: A Six 'P' Framework. *International Journal of Human Rights*, 23(3): 357–373.
- Byrnes, A. (2013). The Committee on the Elimination of Discrimination against Women. In: *Women's Human Rights: CEDAW in International, Regional and National Law*, edited by Anne Hellum and Henriette Sinding Aasen, 27–61. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cantwell, N., Davidson, J., Elsley, S., Milligan, I., Quinn, N. (2012). *Moving Forward: Implementing the 'Guidelines for the Alternative Care of Children'*. UK: Centre for Excellence for Looked After Children in Scotland.
- Castles, S., de Haas, H., Miller, M. (2014). *The Age of Migration – International Population Movements in the Modern World (5th edition)*. New York: Palgrave MacMillan.
- Chang-Muy, F., Congress, E. P. (Eds.) (2015). *Social Work with Immigrants and Refugees: Legal Issues, Clinical Skills and Advocacy*. New York: Springer Publishing Company.
- Charter of Fundamental Rights of the European Union (2012). *Official Journal of the European Union*, C 326/391; <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:12012P/TXT&from=EN>
- Child Protection Working Group (2016). Child Protection in Emergencies: Coordination Handbook. Child Protection AoR; [https://resourcecentre.savethechildren.net/node/9820/pdf/child\\_protection\\_coordination\\_handbook.pdf](https://resourcecentre.savethechildren.net/node/9820/pdf/child_protection_coordination_handbook.pdf)
- Child Protection Working Group (2014). *Inter agency guidelines for Case management and Child protection*. Child Protection Working Group; [http://www.cpcnetwork.org/wp-content/uploads/2014/08/CM\\_guidelines\\_ENG\\_.pdf](http://www.cpcnetwork.org/wp-content/uploads/2014/08/CM_guidelines_ENG_.pdf)
- Chile, L. M. (2009). *Culturally Competent Practice: A Training Manual for Professionals working with Refugees, Migrants and People from Diverse Backgrounds*. Auckland: AUT University Press.
- Clark, C., Classen, C. C., Fourn, A., Shetty, M. (2014). *Treating the trauma survivor: An essential guide to trauma-informed care*. Routledge.
- Clark, A., Moss, P. (2001). *Listening to young children*. The Mosaic approach. London: National Children's Bureau.
- Cleaver, H., Unell, I., Aldgate, J. (2011). *Children's needs – Parenting Capacity Child abuse: Parental mental illness, learning disability, substance misuse and domestic violence* London TSO: 2nd edition; [https://dera.ioe.ac.uk/12956/7/Childrens\\_Needs\\_Redacted.pdf](https://dera.ioe.ac.uk/12956/7/Childrens_Needs_Redacted.pdf)
- Clervil, R., Guarino, K., DeCandia, C. J., Beach, C. A. (2013). *Trauma-Informed Care for Displaced Populations: A Guide for Community-Based Service Providers*. Waltham, MA: The National Center on Family Homelessness, a practice area of American Institutes for Research Health and Social Development Program.
- Cope Foundation (2014). *Case Conference Guidelines*; [http://www.fedvol.ie/\\_fileupload/Quality%20&%20Standards/Policies%20for%20Website/Case%20Conference%20Guidelines.pdf](http://www.fedvol.ie/_fileupload/Quality%20&%20Standards/Policies%20for%20Website/Case%20Conference%20Guidelines.pdf)
- Cortes, L., Buchanan, M. J. (2007). The experience of Columbian child soldiers from a resilience perspective. *International Journal for the Advancement of Counselling*, 29(1): 43–55.

- Cowen, E. L., Wyman, P. A., Work, W. C., Kim, J. Y., Fagen, D. B., Magnus, K. B. (1996). Follow-up study of young stress-affected, stress-resilient urban children. *Development and Psychopathology*, 9, 564–577.
- Combahee River Collective (1978). A Black Feminist Statement. In: Z. Eisenstein (Ed.), *Capitalist Patriarchy and the Case for Socialist Feminism* (pp. 210–218). New York: Monthly Review Press.
- Council of Europe (2019). *Promoting child-friendly approaches in the area of migration: Standards, guidance and current practices*. Paris: Council of Europe.
- Council of Europe (2008). *White Paper on Intercultural Dialogue: Living Together As Equals in Dignity*. Strasbourg: Council of Europe; [https://www.coe.int/t/dg4/intercultural/source/white%20paper\\_final\\_revised\\_en.pdf](https://www.coe.int/t/dg4/intercultural/source/white%20paper_final_revised_en.pdf)
- Crenshaw, K. (1991). Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics, and Violence against Women of Color. *Stanford Law Review*, 43(6): 1241–1299.
- Crenshaw, K. (1989). Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory and Antiracist Politics. *University of Chicago Legal Forum*, 1: 139–167.
- CRPC (2019). *Game people – Irregular migration and risks*. Belgrade: CRPC.
- Čopić, S., Čopić, S. (2019). Deca migranti i izbeglice bez pratnje u Srbiji: standardi postupanja i nivo poštovanja njihovih prava. *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, 38(2): 9–72.
- Čekerevac, A., Perišić, N., Tanasijević, J. (2018). Social Services for Migrants: The Case of Serbia. *Croatian and Comparative Public Administration*, 18(1): 101–126.
- David, F., Bryant, K., Latham, J., Larsen, L. J. (2019). *Migrants and their vulnerability to human trafficking, modern slavery, and forced labour*. Geneva: International Organisation for Migration.
- de Genova, N., Mezzadra, S., Pickles, J. (2015). New Words: Migration and Borders. *Cultural Studies*, 29(1): 55–87.
- Department of Health, Department for Education and Employment and the Home Office (2000). *Framework for the Assessment of Children in Need and their Families*. London: The Stationery Office.
- Derluyn, I., Broekaert, E. (2008). Unaccompanied refugee children and adolescents: The glaring contrast between a legal and a psychological perspective. *International Journal of Law and Psychiatry*, 31(4): 319–330.
- Digidiki, V., Bhabha, J. (2017). *'Emergency within an emergency: The growing epidemic of sexual exploitation and abuse of migrant children in Greece'*. Cambridge, MA: Harvard University FXB Center for Health and Human Rights; <https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/Emergency-Within-an-Emergency-FXB.pdf>
- Digidiki, V., Bhabha, J. (2018). Sexual Abuse and Exploitation of Unaccompanied Migrant Children in Greece: Identifying Risk Factors and Gaps in Services during the European Migration Crisis. *Children and Youth Services Review*, 92: 114–121; <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2018.02.040>
- Dimitropolou, G., Papageorgiou, I. (2008). *Unaccompanied minors asylum seekers in Greece*. Athens: UNHCR.
- Directive 2013/33/EU of the European Parliament and of the Council of 26 June 2013 laying down standards for the reception of applicants for international protection. *Official Journal L* 180/96; <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32013L0033&rid=6>.
- Dolan, P., Pinkerton, J., Canavan, J. (2006). Family Support: from description to reflection. In: P. Dolan, J. Canavan, J. Pinkerton (Eds.), *Family Support as reflective practice*. London: Jessica Kingsley Publishers.
- Dottridge, M. (2006). *Reference Guide on Protecting the rights of child victims of trafficking in Europe*. Geneva: UNICEF.

- Dottridge, M. (2004). *Kids as Commodities? Child Trafficking and What to do about it*. Geneva: Fédération Internationale Terre des hommes.
- Drolet, J. (2017). Forced Migration and the Lived Experiences of Refugees (Chapter 14). In: Michaela Rinkel, Meredith Power (Eds.), *Social Work Promoting Community and Environmental Sustainability: A Workbook for Global Social Workers and Educators*. The International Federation of Social Workers; [https://libres.uncg.edu/ir/uncg/f/M\\_Powers\\_Social\\_2017.pdf](https://libres.uncg.edu/ir/uncg/f/M_Powers_Social_2017.pdf)
- Drolet, J., Hamilton, L., Esses, V., Wright, J. (2016). *Geographies of (im)migration to Canada and Alberta: Improving understanding of social and economic factors driving migration patterns*. Report prepared for the Government of Alberta; [https://www.researchgate.net/publication/316490879\\_Geographies\\_of\\_immigration\\_to\\_Canada\\_and\\_Alberta\\_Improving\\_understanding\\_of\\_social\\_and\\_economic\\_factors\\_driving\\_migration\\_patterns](https://www.researchgate.net/publication/316490879_Geographies_of_immigration_to_Canada_and_Alberta_Improving_understanding_of_social_and_economic_factors_driving_migration_patterns).
- Džejms, A., Dženks, A., Praut, A. (2004). Teoretisanje o detinjstvu. U: S. Tomanović (ur.), *Sociologija detinjstva* (str. 142–166). Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- EASO (2016). *Practical guide on family tracing*. European Asylum Support Office; <https://easo.europa.eu/sites/default/files/public/EASO%20Practical%20Guide%20on%20Family%20Tracing.pdf>
- Echeverría, G. (2020). *Towards a Systemic Theory of Irregular Migration – Explaining Ecuadorian Irregular Migration in Amsterdam and Madrid*. Cham: Springer.
- ECRE (2017). *The Concept of Vulnerability in European Asylum Procedures*. Brussels: European Council on Refugees and Exiles.
- Edmonds, E. V., Shrestha, M. (2013). Independent child labor migrants. In: A. Constant, K. Zimmermann (Eds.), *International Handbook on the Economics of Migration*, 98–120. Northampton Edward Elgar Publishing.
- Eisenstadt, S. N. (1954). *The Absorption of Immigrants*. London.
- Esser, F., Meike S. B., Betz, T. (2016). *Reconceptualising Agency and Childhood: New Perspectives in Childhood Studies*. London: Routledge.
- Eurochild (2017). *Let children be children: Lessons from the Field on the Protection and Integration of Refugee and Migrant Children in Europe*; [https://www.sos-childrensvillages.org/getmedia/32eeb951-d731-48ae-86fb-96b9aff63f3e/Let-Children-be-Children\\_Case-studies-refugee-programmes.pdf](https://www.sos-childrensvillages.org/getmedia/32eeb951-d731-48ae-86fb-96b9aff63f3e/Let-Children-be-Children_Case-studies-refugee-programmes.pdf)
- European Asylum Support Office (2019). *Practical Guide on the best interests of the child in asylum procedures*. European Asylum Support Office; [https://easo.europa.eu/sites/default/files/Practical\\_Guide\\_on\\_the\\_Best\\_Interests\\_of\\_the\\_Child\\_EN.pdf](https://easo.europa.eu/sites/default/files/Practical_Guide_on_the_Best_Interests_of_the_Child_EN.pdf)
- European Asylum Support Office (2018). *Practical Guide on Age Assessment*. 2nd edition. European Asylum Support Office; <https://www.easo.europa.eu/sites/default/files/easo-practical-guide-on-age-assesment-v3-2018.pdf>
- European Commission (2020). *EU – Turkey Statement – Four Years On*; [https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/policies/european-agenda-migration/20200318\\_managing-migration-eu-turkey-statement-4-years-on\\_en.pdf](https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/policies/european-agenda-migration/20200318_managing-migration-eu-turkey-statement-4-years-on_en.pdf)
- European Commission (2017). *Relocation and resettlement: sharing responsibility and opening legal pathways to Europe*; [https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/default/files/what-we-do/policies/european-agenda-migration/20170906\\_relocation\\_and\\_resettlement-sharing\\_responsibility\\_and\\_increasing\\_legal\\_pathways\\_to\\_europe\\_en.pdf](https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/default/files/what-we-do/policies/european-agenda-migration/20170906_relocation_and_resettlement-sharing_responsibility_and_increasing_legal_pathways_to_europe_en.pdf)
- European Union Agency for Fundamental Rights (2018). *Fundamental Rights Report 2018*. Luxembourg: Publications Office of the European Union; <https://fra.europa.eu/en/publication/2018/fundamental-rights-report-2018>.
- European Union Agency for Fundamental Rights (2015). *Guardianship system for children deprived of parental care in the European Union*. Luxembourg: Publication Office of the European Union; [https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra\\_uploads/fra-2018-guardianship-systems-in-the-eu-summary\\_en.pdf](https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-2018-guardianship-systems-in-the-eu-summary_en.pdf)

- Eurostat (2021). *Asylum and first time asylum applicants by citizenship, age and sex - monthly data (rounded)*. Available on: Eurostat - Data Explorer (europa.eu).
- Fahlberg, V. (1991). *A child's journey through placement*. London: British Agencies for Fostering and Adoption.
- Fälldin, K., Strand, G. (2010). *Unaccompanied children and youth: A practical handbook about refugee children*. Stockholm: Natur och kultur.
- Fanning, B. (2004). Asylum-seeker and Migrant Children in Ireland: Racism, Institutional Neglect and Social Work. In: D. Hayes, B. Humphries (Eds.), *Social Work, Immigration and Asylum – Debates, Dilemmas and Ethical Issues for Social Work and Social Care Practice* (pp. 201–216). London and Philadelphia: Jessica Kingsley Publishers.
- Farmer, A. (2013). The impact of immigration detention on children. *Forced Migration Review*, 44, 14–16.
- Farmer, E., Lutman, E. (2009). *Case Management and Outcomes for Neglected Children Returned to their Parents: A Five Year Follow-up Study*. Report to the Department for Children, Schools and Families, School for Policy Studies, University of Bristol.
- Farmer, E., Moyers, S., Lipscombe, J. (2004). *Fostering Adolescents*. London, Jessica Kingsley Publishers.
- Ferguson, H. (2017). How Children Become Invisible in Child Protection Work: Findings from Research into Day-to-Day Social Work Practice. *British Journal of Social Work*, 47, 1007–1023.
- Figley, C. R. (2012). Helping that Hurts: Child Welfare Secondary Traumatic Stress Reactions. CW360 Secondary Trauma and the Child Welfare Workforce, pp. 4–5; [http://cantasd.org/wp-content/uploads/CWVE18\\_CW360\\_2012.pdf](http://cantasd.org/wp-content/uploads/CWVE18_CW360_2012.pdf)
- Fineman, M. A. (2008). The Vulnerable Subject: Anchoring Equality in the Human Condition. *Yale Journal of Law and Feminism*, 20(1): 1–23.
- Forced Migration Review (2019). The Ethic issue: Exploring ethical questions that confront us in our work. In: Couldry, M., Peebles, J. (Eds.). University of Oxford: Forced Migration Review; <https://reliefweb.int/report/world/forced-migration-review-issue-61-ethics-issue-exploring-ethical-questions-confront-us>
- FRA (2015). *Violence against Women: An EU-wide Survey*. Luxembourg: Publication Office of the EU; [https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra\\_uploads/fra-2014-vaw-survey-main-results-apr14\\_en.pdf](https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-2014-vaw-survey-main-results-apr14_en.pdf)
- Frankel, A. J., Gelman, S. R., Pastor, D. K. (2019). *Case Management: An Introduction to Concepts and Skills*, 4<sup>th</sup> edition. New York, NY: Oxford University Press.
- Freccero, J., Biswas, D., Whiting, A., Alrabe, K., Seelinger, K. T. (2017). Sexual Exploitation of Unaccompanied Migrant and Refugee Boys in Greece: Approaches to Prevention. *PLOS Medicine*, 14(11): 1–8; <https://doi.org/10.1371/journal.pmed.1002438>
- Future Learn (2019). *Caring for Children Moving Alone: Protecting Unaccompanied and Separated Children*, Future Learn MOOC. CELCIS and University of Strathclyde Glasgow, with strategic advice and review of course content by Harvard FXB Center for Health and Human Rights at Harvard University; <https://www.futurelearn.com/courses/caring-for-children-moving-alone>
- Galante, V. (2014). Greece's not-so-warm welcome to unaccompanied minors: Reforming EU law to prevent the illegal treatment of migrant children in Greece. *Brook Journal of International Law*, 39, 745.
- Galonja, A. (2015). *Vodič za procenu najboljeg interesa deteta*. Beograd: Udruženje građana za borbu protiv trgovine ljudima i svih oblika nasilja nad ženama – Atina; [http://atina.org.rs/sites/default/files/Vodic\\_za\\_procenu\\_najboljeg\\_interesa\\_deteta.pdf](http://atina.org.rs/sites/default/files/Vodic_za_procenu_najboljeg_interesa_deteta.pdf)
- Garcia, B. (2015). Theory and Social Work Practice With Immigrant Populations. In: F. Chang-Muy, E. P. Congress (Eds.), *Social Work With Immigrants and Refugees: Legal Issues, Clinical Skills and Advocacy* (pp. 87–108). New York: Springer Publishing Company.



- General Comment No. 12, The Right of Child to Be Heard (2009). United Nations Committee on the Rights of the Child.
- Ghosn, F., Braithwaite, A., Chu, T. S. (2019). Violence, displacement, contact, and attitudes toward hosting refugees. *Journal of Peace Research*, 56(1): 118–133.
- Glick Schiller, N., Basch, L., Blanc-Szanton, C. (1992). Transnationalism: a new analytic framework for understanding migration. *Annals of the New York Academy of Sciences*, 645: 1–24.
- Glicken, M. D. (2004). *Using the strengths perspective in social work practice*. New York: Pearson.
- Global Child Protection Working Group (2014). *Inter agency guidelines for case management & child protection: The role of case management in the protection of children: a guide for policy & programme managers and caseworkers*; <https://www.humanitarianresponse.info/en/operations/iraq/document/interagency-guidelines-case-management-and-child-protection>
- Goeman, M., van Os, C., Bellander, E., Fournier, K., Gallizia, G., Arnold, S., Gittrich, T., Neufeld, I., Uzelac, M. (2011). *Core standards for guardians of separated children in Europe: Goals for guardians and authorities*. Leiden: Defence for Children.
- Goodwin-Gill, G. S. (1995). Unaccompanied refugee minors. *The International Journal of Children's Rights*, 3(3–4): 405–416.
- Grady, P. (2004). Social Work Responses to Accompanied Asylum-seeking Children. In: D. Hayes, B. Humphries (Eds.), *Social Work, Immigration and Asylum – Debates, Dilemmas and Ethical Issues for Social Work and Social Care Practice* (pp. 132–150). London and Philadelphia: Jessica Kingsley Publishers.
- Graham, A., Fitzgerald, R. M. (2010). Progressing children's participation: exploring the potential of a dialogical turn. *Childhood*, 17(3): 343–359.
- Greenwald, R. (2014). *Child trauma handbook: A guide for helping trauma-exposed children and adolescents*. New York: Routledge.
- Gregurović, S. (2016). *Integracija migranata u Europskoj uniji s osvrtnom na Hrvatsku: strateška polazišta*. Zagreb: Institut za migracije i narodnost.
- Grinvald, M., Ristić, T., Vukašin, G. (2017). *Specialised foster care for unaccompanied and separated children in Serbia*. Belgrade: Save the Children; [https://resourcecentre.savethechildren.net/node/12405/pdf/specialised\\_foster\\_care\\_for\\_unaccompanied\\_and\\_separated\\_children\\_in\\_serbia.pdf](https://resourcecentre.savethechildren.net/node/12405/pdf/specialised_foster_care_for_unaccompanied_and_separated_children_in_serbia.pdf)
- Grupa 484, Praxis, ICJ-EI (2016). *Sistem prihvata migranata i izbeglica tokom migrantske krize*. Beograd: Grupa 484.
- Grzymala-Kazłowska, A., Phillimore, J. (2019). *Superdiversity and its Relevance for Central and Eastern European Migration Studies. The Case of Polish Migrants in the UK*; <http://www.ceemr.uw.edu.pl/vol-8-no-2-2019/special-section/superdiversity-and-its-relevance-central-and-eastern-european>
- Guardianship systems for children deprived of parental care; <https://fra.europa.eu/en/publication/2018/guardianship-systems-children-deprived-parental-care-european-union-summary>
- Habib, R. R. (2019). *Survey on Child Labour in Agriculture in the Bekaa Valley of Lebanon: The Case of Syrian Refugees*. Beirut: American University of Beirut.
- Hagen-Zanker, J. (2008). Why do people migrate? A review of the theoretical literature. *A Review of the Theoretical Literature (January 2008)*. Maastricht Graduate School of Governance Working Paper No. MGSog/2008/WP002; <http://mpira.ub.uni-muenchen.de/28197/>
- Harris, M., Fallot R. (2001). *Using trauma theory to design service systems*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Hartl. p. a h. Hartlová (2000). *Psychologický slovník*. Praha: portál.
- Hedlund, D., Salomonsson, L. (2018). Challenges in the Guardianship of Unaccompanied Minors Seeking Asylum. *The International Journal of Children's Rights*, 26(3): 489–509.
- Hendricks Ortez, C., Congress, E. P. (2015). Culturally Competent Social Work Practice with Immigrant Populations. In: F. Chang-Muy, E. P. Congress (Eds.), *Social Work With Immigrants and*

- Refugees: Legal Issues, Clinical Skills and Advocacy* (pp. 69–86). New York: Springer Publishing Company.
- Hill, M. (1999). What's the problem? Who can help? The perspectives of children and young people on their well-being and on helping professionals. *Journal of Social Work Practice*, 13, 2, 135–145. [https://www.researchgate.net/publication/324748311\\_The\\_importance\\_of\\_Self-care\\_by\\_professionals\\_in\\_helping\\_professions/link/5ae06e4ca6fdcc2935910105/download](https://www.researchgate.net/publication/324748311_The_importance_of_Self-care_by_professionals_in_helping_professions/link/5ae06e4ca6fdcc2935910105/download)
- Hofbauer, H. (2020). *Kritika migracija – ko dobija, a ko gubi*. Beograd: Albatros plus.
- Holland, S. (2010). *Child and Family Assessment in Social Work Practice*, 2nd Edition. London: Sage Publications.
- Holtmaat, R. (2013). The CEDAW: A Holistic Approach to Women's Equality and Freedom. In: A. Hellum, H. Sinding Aasen (Eds.), *Women's Human Rights: CEDAW in International, Regional and National Law* (pp. 95–123). Cambridge: Cambridge University Press;
- Home Office (2020). *Assessing Age. Version 4.0*. London: Home Office; [https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment\\_data/file/947800/assessing-age-asylum-instruction-v4.0ext.pdf](https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/947800/assessing-age-asylum-instruction-v4.0ext.pdf)
- Hope and homes for children (2018). Podrška djeci i porodicama; <https://hhc.ba/podrska-djeci-i-porodicama-2/>
- Howe, D. (1997). *Uvod u teoriju socijalnog rada*. Beograd: Naučno-istraživački centar za socijalni rad i socijalnu politiku FPN.
- Howe, M. L., Cicchetti, D., Toth, S. L. (2006). Children's basic memory processes, stress, and maltreatment. *Developmental Psychopathology*, 18(3): 759–769, <https://resourcecentre.savethechildren.net/library/inter-agency-guidelines-case-management-and-child-protection>
- Høvring, R. (2016). *Refugee children: 10 dangers*; <https://www.nrc.no/perspectives/2016/refugee-children-10-dangers/>
- Huijsmans, R., Baker, S. (2012). Child trafficking: 'Worst form' of child labour, or worst approach to young migrants?. *Development and Change*, 43(4): 919–946.
- Human Rights Watch (2018). "Without Education They Lose Their Future": Denial of Education to Child Asylum Seekers on the Greek Islands. (n.p.): UNHCR. IOM (2015). *Migration Facts and Trends: South-Eastern Europe, Eastern Europe and Central Asia*. Vienna: International Organization for Migration.
- Hunter, S., Schofield, M. (2006). How counselors cope with traumatized clients: Personal, professional and organizational strategies. *International Journal for the Advancement of Counseling*, 28(2): 121–138.
- Hynie, M. (2018). Refugee integration: Research and policy. *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology*, 24(3): 265–276; [https://www.researchgate.net/publication/327067020\\_Refugee\\_Integration\\_Research\\_and\\_Policy](https://www.researchgate.net/publication/327067020_Refugee_Integration_Research_and_Policy)
- Iannone, E., Matti, E., Böser, U., Sargeant, M., Monteoliva, E. (2017). "The Basic Principles of Interpreting". In: *Handbook for Interpreters in Asylum Procedures*, edited by UNHCR Austria, 38–49. Vienna: UNHCR Austria; <http://www.unhcr.org/dach/at/trainingshandbuch>
- IASC (2018). *The Gender Handbook in Humanitarian Action*. IASC; [https://interagencystandingcommittee.org/system/files/2018-iasc\\_gender\\_handbook\\_for\\_humanitarian\\_action\\_eng\\_0.pdf](https://interagencystandingcommittee.org/system/files/2018-iasc_gender_handbook_for_humanitarian_action_eng_0.pdf)
- IASC (2005). *Guidelines for Gender-based Violence Interventions in Humanitarian Settings*. Geneva: IASC.
- IFRC (2019). *What Is Vulnerability?* International Federation of the Red Cross; <https://www.ifrc.org/en/what-we-do/disaster-management/about-disasters/what-is-a-disaster/what-is-vulnerability/>
- Inter-agency group on children's reintegration (2016). *Guidelines on children's reintegration*; [https://www.sos-childrensvillages.org/getmedia/107200b0-ad9e-4a71-b314-7dae-d6e7a054/Guidelines-on-Children-s-Reintegration\\_web-version.pdf](https://www.sos-childrensvillages.org/getmedia/107200b0-ad9e-4a71-b314-7dae-d6e7a054/Guidelines-on-Children-s-Reintegration_web-version.pdf)



- International Federation of Red Cross and Red Crescent Societies (2018). *Alone and Unsafe: Children, Migration, and Sexual and Gender-based Violence*. Geneva: International Federation of Red Cross and Red Crescent Societies.
- ILO (2021). *Labour Migration*; <https://www.ilo.org/global/topics/labour-migration/lang--en/index.htm>
- Im, H., Swan, L. E. (2020). Capacity building for refugee mental health in resettlement: implementation and evaluation of cross-cultural trauma-informed care training. *Journal of immigrant and minority health*, 1–12.
- Instrukcija o postupanju centara za socijalni rad i ustanova socijalne zaštite za smeštaj korisnika u obezbeđivanju zaštite i smeštaja maloletnih migranata bez pratnje; <http://www.udruzenjesz.rs/images/PDF/instrukcija.pdf>
- Instrukcija o postupanju centara za socijalni rad – organa starateljstva u realizaciji smeštaja maloletnih migranata/izbeglica bez pratnje; [https://www.minrzs.gov.rs/sites/default/files/2018-11/2018-04-13\\_142033\\_0.pdf](https://www.minrzs.gov.rs/sites/default/files/2018-11/2018-04-13_142033_0.pdf)
- International Federation of Red Cross and Red Crescent Societies (2018). *Alone and Unsafe: Children, Migration, and Sexual and Gender-based Violence*. Geneva: International Federation of Red Cross and Red Crescent Societies.
- International Labour Office (2017). *Global estimates of child labour: Results and trends, 2012–2016*. Geneva: International Labour Office.
- International Labour Office, Child Helpline International CHI (2012). *Child migrants in child labor: An invisible group in need of attention*. Geneva: ILO.
- IOM (2021). *IOM – About us*; <https://www.iom.int/about-iom>
- IOM (2020). *World Migration Report 2020*. Geneva: International Organisation for Migration.
- IOM (2017). *Protection of the Human Rights and Fundamental Freedoms of Migrants and the Specific Needs of Migrants in Vulnerable Situations*. Geneva: IOM; [https://www.iom.int/sites/default/files/our\\_work/ODG/GCM/IOM-Thematic-Paper-Protection-of-Human-Rights-and-Vulnerable-Migrants.pdf](https://www.iom.int/sites/default/files/our_work/ODG/GCM/IOM-Thematic-Paper-Protection-of-Human-Rights-and-Vulnerable-Migrants.pdf)
- IOM (2011). *Glossary on Migration (2<sup>nd</sup> edition)*. Geneva: International Organization for Migration.
- IOM, UNHCR (2020). *Developing standard operative procedures to facilitate the identification and protection of victims of trafficking*. Geneva: IOM.
- Išpanović-Radojković, V., Ignjatović, T., Vignjević Kalezić, A., Stevanović, I., Srna, J., Vujović, R., Žegarac, N. (2011). *Zaštita deteta od zlostavljanja i zanemarivanja – Primena Opšteg protokola*. Beograd: Centar za prava deteta.
- Jack, G., Gill, O. (2003). *The Missing Side of the Triangle*. Essex: Barnardo's Child Care Publications.
- Jakobsen, M., DeMott, M. A. M., Wentzel-Larsen, T., Heir, T. (2017). The impact of the asylum process on mental health: a longitudinal study of unaccompanied refugee minors in Norway. *BMJ open*, 7(6), e015157.
- James, A., Prout, A. (1997). *Constructing and Reconstructing Childhood*, 2nd ed. Routledge: London.
- Janke, w. a g. Erdmannová (2003). *Strategievládání stresu*. Praha: testcentrum.
- Jarić, V., Radović, N. (2010). *Rečnik rodne ravnopravnosti*. Beograd: Heinrich Böll Stiftung; [https://rs.boell.org/sites/default/files/rrr\\_fin.pdf](https://rs.boell.org/sites/default/files/rrr_fin.pdf)
- Jimerson, S. R. (2001). Meta-analysis of grade retention research: Implications for practice in the 21st century. *School Psychology Review*, 30, 420–437.
- Jordan, K. (2010). Vicarious trauma: Proposed factors that impact clinicians. *Journal of Family Psychotherapy*, 21(4): 225–237.
- Joseph, C. (2014). *The assessment child labour in Tanzania: a case of Majengo and sabasaba markets in Dodoma Municipality*. (Doctoral dissertation). The University of Dodoma.
- Jovanović, N. (2006). Predgovor. U: T. Ignjatović (ur.), *Nasilje nad ženama: prepreke u razvoju* (str. 4–5). Beograd: Autonomni ženski centar.

- Jugović, A. (2007). Izvan granica društva: marginalizacija, socijalna isključenost i marginalne grupe. *Socijalna misao*, 14(1): 31–66.
- Kafedžić, L., Kasumagić Kafedžić, L. i Žiga, B. (2015). *Uspostavljanje Kutaka za djecu: Priručnik za rad sa decom u kriznim situacijama*. Sarajevo: World Vision, Bosna i Hercegovina.
- Kakela, E. (2020). Narratives of power and powerlessness: cultural competence in social work with asylum seekers and refugees. *European Journal of Social Work*, 23(3): 425–436.
- Kaminis, G., Jurova, V., Mezbur, B. D. (2017). Let Children be children: Lessons from the Field on the Protection and Integration of Refugee and Migrant Children in Europe Eurochild i SOS Dečja sela.
- Kellet, J., Apps, J. (2009). *Assessment of parenting and Parenting Support*. Need Joseph Rowntree Foundation; <https://www.jrf.org.uk/sites/default/files/jrf/migrated/files/parenting-support-need-full.pdf>
- Kilkelly, U. (2016). Using the Convention on the Rights of the Child in Law and Policy: Two Ways to Improve Compliance. In: A. Invernizzi, J. Williams (Eds.), *The Human Rights of Children – From Visions to Implementation* (pp. 179–197). London and New York: Routledge.
- Kim, H. Y., Brown, L., Dolan, C. T., Sheridan, M., Aber, J. L. (2020). Post-migration risks, developmental processes, and learning among Syrian refugee children in Lebanon. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 69, 101142.
- Kisić, M. (2019). Gender in Refuge: Women's Lives, Spaces and Everyday Experiences in Nakivale Refugee Settlement in Uganda. *Genero: A Journal of Feminist Theory and Cultural Studies*, 23: 41–76; <https://doi.org/10.18485/genero.2019.23.1.3>
- Klein, D., Chen, D. (2001). *Working with Children from Culturally Diverse Backgrounds*. New York: Delmar, Thomson Learning.
- Komesarijat za izbeglice i migracije Republike Srbije (2012). *Migracioni profil Republike Srbije za 2012. godinu*. Beograd: KIRS.
- Komesarijat za izbeglice i migracije Republike Srbije (2013). *Migracioni profil Republike Srbije za 2013. godinu*. Beograd: KIRS.
- Komesarijat za izbeglice i migracije Republike Srbije (2014). *Migracioni profil Republike Srbije za 2014. godinu*. Beograd: KIRS.
- Komesarijat za izbeglice i migracije Republike Srbije (2015). *Migracioni profil Republike Srbije za 2015. godinu*. Beograd: KIRS.
- Komesarijat za izbeglice i migracije Republike Srbije (2016). *Migracioni profil Republike Srbije za 2016. godinu*. Beograd: KIRS.
- Komesarijat za izbeglice i migracije Republike Srbije (2017). *Migracioni profil Republike Srbije za 2017. godinu*. Beograd: KIRS.
- Komesarijat za izbeglice i migracije Republike Srbije (2018). *Migracioni profil Republike Srbije za 2018. godinu*. Beograd: KIRS.
- Komesarijat za izbeglice i migracije Republike Srbije (2019). *Migracioni profil Republike Srbije za 2019. godinu*. Beograd: KIRS.
- KOPD – Konvencija o pravima deteta (1989); <https://www.unicef.org/serbia/media/3186/file/Konvencija%20o%20pravima%20deteta.pdf>
- Konvencija o pravima deteta (1990). *Službeni list SRFJ, Međunarodni ugovori*, br. 15/90, i *Službeni list SRJ, Međunarodni ugovori*, br. 4/96 i 2/97.
- Kort-Butler, L. A. (2018). Social Support Theory. In: Christopher J. Schreck (Ed.), *The Encyclopedia of Juvenile Delinquency and Justice*. Wiley-Blackwell, 819–823.
- Kramen-Kahn, B., Hansen, N. D. (1998). Rafting the rapids: Occupational hazards, rewards, and coping strategies of psychotherapists. *Professional Psychology: Research and practice*, 29, 130–134.
- Krasić, B., Milić, N., Šahović, V. (2017). *Položaj nepračene i razdvojene dece u Srbiji*. Beograd: Beogradski centar za ljudska prava.

- Krivični zakonik, *Sl. glasnik RS*, br. 85/2005, 88/2005 – ispr., 107/2005 – ispr., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 i 35/2019.
- Ktistakis, J. (2016). *Zaštita migranata prema Evropskoj konvenciji za zaštitu ljudskih prava i prema Evropskoj socijalnoj povelji: Priručnik za pravnike*. Beograd: Savet Evrope, kancelarija u Beogradu.
- Küppers, B., Ruhmann, A. (2016). *Because we struggle to survive: child labor among refugees of the Syrian conflict*. Lausanne: Terre Des Hommes.
- Kymlicka, W. (2015). Solidarity in diverse societies: beyond neoliberal multiculturalism and welfare chauvinism. *Comparative Migration Studies*, 3(17): 1–19.
- Lansdown G. (2005). *The evolving capacities of children: Implications for the exercise for rights*. Florence: UNICEF Innocenti Research Centre.
- Larson, R. W., Angus, R. M. (2011). Adolescents' development of skills for agency in youth programs: Learning to think strategically. *Child Development*, 82(1): 277–294.
- Lefevr, M. (2017). *Komunikacija sa decom i mladima: Raditi drugačije*. Beograd: Univerzitet u Beogradu, Fakultet političkih nauka.
- Lensdaun, G. (2004). Dečja prava. U: S. Tomanović (ur.), *Sociologija detinjstva* (str. 185–198). Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Leskošek, V. (2009). The Construction of the 'Deviant Foreigner' and its Impact on Social Work. In: V. Leskošek (Ed.), *Theories and Methods of Social Work – Exploring Different Perspectives* (pp. 125–145). Ljubljana: Faculty of Social Work, University of Ljubljana.
- Leskošek, V. (2009). Teaching on the Body and Violence against Women. In: V. Leskošek (Ed.), *Teaching Gender in Social Work* (pp. 87–105). Utrecht and Stockholm: ATHENA3 Advanced Thematic Network in Women's Studies in Europe, University of Utrecht and Stockholm University.
- Léveillé, S., Chamberland, C. (2010). Toward a general model for child welfare and protection services: A meta-evaluation of international experiences regarding the adoption of the framework for the assessment of children in need and their families. *Children and Youth Services Review*, 32(7): 929–44.
- Li, X. F. (2007). *Let the children speak: Case study of lived experience in a reform school in Wuhan and its implication to police on street children*. (Doctoral dissertation). Hong Kong Polytechnic University, Hong Kong.
- Libório, R. M. C., Ungar, M. (2010). Children's labour as a risky pathways to resilience: children's growth in contexts of poor resources. *Psicologia: Reflexão e Crítica*, 23(2): 232–242.
- Lieberman, M. D., Eisenberger, N. I., Crockett, M. J., Tom, S. M., Pfeifer, J. H., Way, B. M. (2007). Putting feelings into words. *Psychological science*, 18(5): 421–428.
- Lister, R. (2008). Unpacking Children's Citizenship. In: A. Invernizzi, J. Williams (Eds.), *Children and Citizenship* (pp. 9–19). Los Angeles, London, New Delhi, Singapore: SAGE Publications.
- Lloyd, C., King, R., Chenoweth, L. (2002). Social work, stress and burnout: A review; *Journal of Mental Health*, Vol. 11, 3, 255–265.
- Lovaš, L. et al. (2014). Starostlivost' o seba a jej psychologické kontexty. In: L. LOVAŠ, (Ed.), *Psychologické kontexty starostlivosti o seba*. Košice: UPJŠ, s. 9-23.
- Lovašová, S., (2016). Koncept starostlivosti o seba z pohľadu sociálnej práce. In: *Grant Journal*. Roč. 5, č. 2, s. 36-39.
- Lustick, H., Norton, C., Lopez, S. R., Greene-Rooks, J. H. (2020). Restorative practices for empowerment: A social work lens. *Children & Schools*, 42(2): 89–97.
- MacKinnon, C. (2013). Intersectionality as Method: A Note. *Signs*, 38(4): 1019–1030.
- MacKinnon, C. A. (2012). Gender in Constitutions. In: M. Rosenfeld, A. Sajó (Eds.), *The Oxford Handbook of Comparative Law* (pp. 1–19). Oxford: Oxford University Press.
- Majumder P., O'Reilly M., Karim K., Vostanis P. (2015). This doctor, I not trust him, I'm not safe': the perceptions of mental health and services by unaccompanied refugee adolescents. *International Journal of Social Psychiatry*, 61(2): 129–136.

- Mapedzahama, V., Bourdillon, M. (2000). Street workers in a Harare suburb. In: M. Bourdillon (Ed.), *Earning a life: Working children in Zimbabwe*, 25–44. Harare, Zimbabwe: Weaver Press.
- Marković, J., Cvejić, M. (2017). *Nasilje nad ženama i devojčicama u izbegličkoj i migrantskoj populaciji u Srbiji*. Beograd: Atina; <https://serbia.un.org/sites/default/files/2020-07/Nasilje%20nad%20%C5%BEenama%20i%20devoj%20%C4%8Dicama%20u%20migrantskoj%20populaciji%20u%20Srbiji.pdf>
- Marković, V. (2019). Alternativno staranje za decu migrante/tražioce azila bez pratnje roditelja ili staratelja u Srbiji. *Socijalna politika*, (3): 47–64.
- Marquardt, L., Krämer, A., Fischer, F., Prüfer-Krämer, L. (2015). Health status and disease burden of unaccompanied asylum-seeking adolescents in Bielefeld, Germany: cross-sectional pilot study. *Tropical Medicine and International Health*, 21, 210–218.
- Martin, A. J. (2009). Age appropriateness and motivation, engagement, and performance in high school: Effects of age within cohort, grade retention, and delayed school entry. *Journal of Educational Psychology*, 101, 101–114.
- Maslach, C., Jackson, S. E., Leiter, M. P. (1996). *The Maslach Burnout Inventory (3rd ed.)*. Palo Alto, CA: Consulting Psychologists Press. [www.mindgarden.com](http://www.mindgarden.com)
- Masten, A. (2011). Resilience in children threatened by extreme adversity: frameworks for research, practice, and translational synergy. *Developmental Psychopathology*, 23: 493–506.
- Masten, A. S., Cutuli, J. J., Herbers, J. E., Reed, M.-G. J. (2009). Resilience in development. In: S. J. Lopez, C. R. Snyder (Eds.), *Oxford library of psychology. Oxford handbook of positive psychology* (pp. 117–131). Oxford University Press.
- Mathieu, F. (2007). Transforming Compassion Fatigue into Compassion Satisfaction: Top 12 Self-care Tips for Helper [online]. [cit. 2017-06-07]; <http://www.tendacademy.ca/wp-content/uploads/2007/10/Top-12-Self-care-tips-final-2016-for-website.pdf>
- Médecins Sans Frontières (2019). Games of violence: Unaccompanied children and young people repeatedly abused by EU member state border authorities. Serbia; <https://www.msf.org/sites/msf.org/files/serbia-games-of-violence-3.10.17.pdf>
- Međunarodna organizacija rada (2009). *Poslodavci i dečiji rad*. Priština: Međunarodna organizacija rada.
- Mekmaster, D. (2009). Tražiozi azila i politika građanskog statusa. U: I. Milenković, P. Šarčević (urs.), *Studije o izbegličtvu* (str. 153–176). Beograd: Grupa 484.
- Mikkola, M. (2019). Feminist Perspectives on Sex and Gender. In: E. Zalta (Ed.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Fall 2019 Edition). Stanford: Stanford University Press; <https://plato.stanford.edu/archives/fall2019/entries/feminism-gender/>
- Milanović, M., Krstić, I., Vulević, D., Wolf, F., Vlaskalin, T. (2017). *Priručnik za rad staratelja sa decom izbeglicama i migrantima bez pratnje*. Beograd: Ministarstvo za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja.
- Milanović, L., Perišić, M., Milić, M. (2016). Standardne operativne procedure, zaštita dece izbeglica/migranata. Beograd: Ideas; <https://www.unicef.org/serbia/media/5621/file/Standardne%20operativne%20procedure.pdf>
- Milet, K. (1981). Teorija politike polova. *Marksizam u svetu*, 8/9: 168–184.
- Miller, J., Grisse-Owens, E. (2019). *Self-Care 'IS' an Ethical Imperative for Social Workers*; [https://www.socialworktoday.com/archive/exc\\_020420.shtml](https://www.socialworktoday.com/archive/exc_020420.shtml)
- Miller, K. K., Brown, C. R., Shramko, M., Svetaz, M. V. (2019). Applying trauma-informed practices to the care of refugee and immigrant youth: 10 clinical pearls. *Children*, 6(8): 94–105.
- Miller, S. E., Lee, J. J. (2013). A self-care framework for social workers: Building a strong foundation for practice. *Families in Society*, 94(2): 96–103.
- Miller-Lewis, L. R., Searle, A. K., Sawyer, M. G., Baghurst, P. A., Hedley, D. (2013). Resource factors for mental health resilience in early childhood: an analysis with multiple methodologies. *Child and Adolescent Psychiatry and Mental Health*, 7, 1, 6.

- Milutinović N. (2016). *Institut starateljstva za decu bez pratnje ili odvojenu od roditelja/staratelja – analiza stanja i preporuke za unapređenje*. Beograd: Save the Children.
- Ministarstvo za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja (2020). Kontrolna lista za inspekcijski nadzor u oblasti dečijeg rada, KL-005-02/05.
- Ministarstvo za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja i Ministarstvo za brigu o porodici i demografiji (2021). *Instrukcija o načinu rada ustanova socijalne zaštite i organizacija socijalne zaštite za pružanje usluga socijalne zaštite deci u zaštiti dece od zloupotrebe dečijeg rada*, br. 560-00-00255/2021-09.
- Ministarstvo za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja (2015). *Instrukcija o postupanju centara za socijalni rad i ustanova socijalne zaštite za smeštaj korisnika u obezbeđivanju zaštite i smeštaja maloletnih migranata bez pratnje*, br. 110-00-00469/2015-14, 10.07.2015.
- Mishra, D., Spiegel, P. B., Digidiki, V. L., Winch, P. J. (2020). Interpretation of Vulnerability and Cumulative Disadvantage among Unaccompanied Adolescent Migrants in Greece: A Qualitative Study. *PLOS Medicine*, 17(3): 1–18; <https://doi.org/10.1371/journal.pmed.1003087>
- Montgomery, E. (2008). Long-term effects of organized violence on young Middle Eastern refugees' mental health. *Social science & medicine*, 67(10): 1596–1603.
- MOR (2018). Predlog Mape puta za eliminaciju zloupotrebe dečijeg rada u Srbiji, uključujući i najgore oblike dečijeg rada: 2018–2022. godine. Beograd: MOR; [https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed\\_norm/---ipec/documents/publication/wcms\\_667351.pdf](https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_norm/---ipec/documents/publication/wcms_667351.pdf)
- Morrow, V. (2008). Dilemmas in Children's Participation in England. In: A. Invernizzi, J. Williams (Eds.), *Children and Citizenship* (pp. 120–130). Los Angeles, London, New Delhi, Singapore: SAGE Publications.
- Munro, E. (2011). The Munro Review of Child Protection: Final Report – A child-centred system. Department of Education; [https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment\\_data/file/175391/Munro-Review.pdf](https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/175391/Munro-Review.pdf)
- Munson, C. E. (1993). *Clinical social work supervision*. New York: Haworth Press.
- National Aboriginal & Torres Strait Islander Women's Alliance (2014). *Submission to the Finance and Public Administration Committee Inquiry into Domestic Violence in Australia*; [www.aph.gov.au/DocumentStore.ashx?id=380cecc7-e3ae-4fbc](http://www.aph.gov.au/DocumentStore.ashx?id=380cecc7-e3ae-4fbc)
- National Association of Social Workers (2015). *Standards and Indicators for Cultural Competence in Social Work Practice*; <https://www.socialworkers.org/LinkClick.aspx?fileticket=Po-nPTDEBrn4%3D&portalid=0>
- National Association of Social Workers (2009). *Professional selfcare and social work*. In: NASW, Social work speaks: National Association of Social Workers policy statement 2009–2012 (pp. 268–272). Washington, DC: NASW.
- National Association of Social Workers (2008). *Code of ethics of the National Association of Social Workers*. Washington, DC: NASW.
- Neblett Jr, E. W., Rivas-Drake, D., Umaña-Taylor, A. J. (2012). The promise of racial and ethnic protective factors in promoting ethnic minority youth development. *Child development perspectives*, 6(3): 295–303.
- Nelson, E. L., Reyes Saade, D., Greenough, P. G. (2020). Gender-based Vulnerability: Combining Pareto Ranking and Spatial Statistics to Model Gender-based Vulnerability in Rohingya Refugee Settlements in Bangladesh. *International Journal of Health Geographics*, 19(20): 1–14; <https://doi.org/10.1186/s12942-020-00215-3>
- Nelson, K., Walters, B., Schweitzer, D., Blythe, B. J., Pecora, P. J. (2009). *A Ten-Year Review of Family Preservation Research: Building the Evidence Base*. Casey family program.
- Newlin, C., Steele, L. C., Chamberlin, A., Anderson, J., Kenniston, J., Russell, A., . . . , Vaughan-Eden, V. (2015). Child forensic interviewing: Best practices. *Juvenile Justice Bulletin*. Washington, DC: Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention.



- Norburn, A. (2103). *Communicating effectively with children under five*. Totnes Devon: Research in practice; [https://www.researchinpractice.org.uk/media/2913/communicating\\_effectively\\_with\\_children\\_under\\_5\\_frontline\\_briefing\\_2013.pdf](https://www.researchinpractice.org.uk/media/2913/communicating_effectively_with_children_under_5_frontline_briefing_2013.pdf)
- O'Connor, M., Gender-based Violence Information Management System (2017). *Interagency Gender-based Violence Case Management Guidelines: Providing care and case management services to gender-based violence survivors in humanitarian settings*; [https://resourcecentre.savethechildren.net/node/15160/pdf/interagency-gbv-case-management-guidelines\\_final\\_2017\\_low-res.pdf](https://resourcecentre.savethechildren.net/node/15160/pdf/interagency-gbv-case-management-guidelines_final_2017_low-res.pdf)
- OEBS (2017). *Od prihvata do priznavanja: identifikovanje i zaštita žrtava trgovine ljudima u mešovitim migracionim tokovima*. Beč: OEBS-ova kancelarija specijalnog predstavnika i koordinatora za borbu protiv trgovine ljudima.
- OHCHR – Office of the High Commissioner for Human Rights (2021). *Thirty Years of the Convention on the Rights of the Child*; <https://www.ohchr.org/EN/HRBodies/CRC/Pages/CRC30.aspx>
- O'Higgins, A., Ott, E. M., Shea, M. W. (2018). What is the Impact of Placement Type on Educational and Health Outcomes of Unaccompanied Refugee Minors? A Systematic Review of the Evidence. *Clinical Child and Family Psychology Review*, 21(3): 354–365.
- O' Kane, C., Newton, H. (2018). *Protecting children on the move*. Save the children.
- Okin, S. M. (1989). *Justice, Gender, and the Family*. New York: Basic Books.
- Opšti komentar Komiteta za prava deteta br. 6 (2005). Postupanje sa decom bez pratnje i razdvojenom decom van zemlje porekla, CRC/GC/2005/6.
- Organišciak-Krzykowska, Anna (2017). The Determinants and the Size of International Migration in Central and Eastern Europe After 2004. *Comparative Economic Research*, 20(4): 159–178.
- Orgocka, A. (2012). Vulnerable yet agentic: Independent child migrants and opportunity structures. *New Directions for Child and Adolescent Development*, 136, 1–11.
- Oswell, D. (2013). *The Agency of Children: From Family to Global Human Rights*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Pakšić Herceg, B., Borić Jeđud, I. (2017). *Needs assessment for capacity building in the protection system of unaccompanied children*. Zagreb: Save the Children.
- Papić, Ž. (2012). Patrijarhat. U: M. Matić, M. Podunavac (urs.), *Enciklopedija političke kulture*. Beograd: Savremena administracija.
- Papworth, Ch., Caruana, D., McGeown, N. (2018). *Children's participation toolkit for social workers and early help practitioners*. East Sussex County Council; <http://teampata.org/wp-content/uploads/2018/04/Participation-toolkit-Jan18-update-web.pdf>
- Parekh, B. (2012). Multicultural Society and the Welfare State. In: J. Connely, J. Hayward (Eds.), *The Withering of the Welfare State* (pp. 52–68). New York: Palgrave MacMillan.
- Park, M., Katsiaficas, C. (2019). Mitigating the Effects of Trauma among Young Children of Immigrants and Refugees. *Migration Policy Institute*.
- Pascale, G. (2015). The "Agency" of Children. The "Childhood Studies" Scientific and Political Project. *Education et sociétés*, 36(2): 159–173.
- Pearlman, L. A., McKay, L. (2008). *Understanding and Addressing Vicarious Trauma*. Headington Institute; [http://www.headington-institute.org/files/vtmoduletemplate2\\_ready\\_v2\\_85791.pdf](http://www.headington-institute.org/files/vtmoduletemplate2_ready_v2_85791.pdf)
- Pejovic-Milovancevic, M., Klasen, H., Anagnostopoulos, D. (2018). ESCAP for mental health of child and adolescent refugees: facing the challenge together, reducing risk, and promoting healthy development. *European child & adolescent psychiatry*, 27(2): 253–257.
- Pejtmen, K. (2001). *Polni ugovor*. Beograd: Feministička 94.
- Perry, B. D. (2006). Applying principles of neurodevelopment to clinical work with maltreated and traumatized children. In: N. Webb (Ed.), *Working with traumatized youth in child welfare*, 27–52. New York: The Guilford Press.
- Petrović, J., Pešić, J. (2017). Između integracije, bezbednosti i humanitarnosti: stavovi građana Srbije o migrantima. *Stanovništvo*, 55(2): 25–51.

- Petrušić, N., Beker, K. (2012). *Praktikum za zaštitu od diskriminacije*. Beograd: Partneri za demokratske promene Srbija i Centar za alternativno rešavanje sukoba; <http://www.ravnopravnost.gov.rs/wp-content/download/Praktikum.pdf>
- Phillips, A. (2010). *Gender and Culture*. Cambridge: Policy Press.
- Phillips, A. (2007). *Multiculturalism without Culture*. Princeton: Princeton University Press.
- Piguet, E. (2018). Theories of Voluntary and Forced Migration. In: R. McLeman, F. Gemenne (Eds.), *Routledge Handbook of Environmental Displacement and Migration* (pp. 17–28). London and New York: Routledge.
- Poleti, D. (2013). Savremene radne migracije u evropskom kontekstu – ekonomski i politički aspekti. *Sociologija, LV(2)*: 333–348.
- Poole, D. A., Lindsay, D. S. (2002). Children's suggestibility in the forensic context. In: M. L., Eisen, J. A., Quas, G. S., Goodman (Eds.), *Memory and suggestibility in the forensic interview: Personality and clinical psychology series* (pp. 355–381). Mahwah, NJ: Erlbaum.
- Porodični zakon. *Službeni glasnik RS*, br. 18/2005, 72/2011 – dr. zakon i 6/2015.
- Potochnick, S. R., Perreira, K. M. (2010). Depression and anxiety among first-generation immigrant Latino youth: key correlates and implications for future research. *The Journal of nervous and mental disease, 198(7)*: 470.
- Potter, C., Lupilya, A. C. (2016). 'You have hands, make use of them!' Child labour in Artisanal and Small-scale Mining in Tanzania. *Journal of International Development, 28(7)*: 1013–1028.
- Praut, A., Džejms, A. (2004). Nova paradigma za sociologiju detinjstva? Poreklo, obećanje i problemi. U: S. Tomanović (ur.), *Sociologija detinjstva* (str. 51–76). Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Pravilnik o hraniteljstvu (2008). *Službeni glasnik RS, 36/2008*.
- Pravilnik o organizaciji, normativima i standardima rada centra za socijalni rad. *Službeni glasnik RS*, br. 59/2008, 37/2010, 39/2011 – dr. pravilnik i 1/2012 – dr. pravilnik.
- Predojević-Despić, J. (2010). Ka razumevanju determinanti međunarodnih migracija danas – teorijska perspektiva. *Stanovništvo, 48(1)*: 25–48.
- Protokol protiv krijumčarenja kopnom, morem i vazduhom (2000); [https://www.paragraf.rs/proposi\\_download/zakon\\_o\\_potvrđivanju\\_konvencije\\_ujedinjenih\\_nacija\\_protiv\\_transnacionalnog\\_organizovanog.pdf](https://www.paragraf.rs/proposi_download/zakon_o_potvrđivanju_konvencije_ujedinjenih_nacija_protiv_transnacionalnog_organizovanog.pdf)
- Protokol za prevenciju, suzbijanje i kažnjavanje trgovine ljudskim bićima, naročito ženama i decom (2000). *Međunarodni ugovori*, br. 6/2001.
- Radelić, N., Jovanović, Ž. (2019). *Priručnik za javno zastupanje*. Podgorica: Fond za aktivno društvo; [http://faktcg.org/files/prirucnici/prirucnik\\_janvozastupanje.pdf](http://faktcg.org/files/prirucnici/prirucnik_janvozastupanje.pdf)
- Rafique, H. (2019). Implementation of Child Right to Participation under UN Convention: Myth and Reality. *Journal of Political Studies, 26(1)*: 1–17.
- Regional refugee and migrant response plan for Europe (2017); <https://www.unhcr.org/partners/donors/589497d07/2017-regional-refugee-migrant-response-plan-europe-january-december-2017.html>
- Regulation (EU) No 604/2013 of the European Parliament and of the Council of 26 June 2013 establishing the criteria and mechanisms for determining the Member State responsible for examining an application for international protection lodged in one of the Member States by a third-country national or a stateless person (recast), Consolidated text; <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A02013R0604-20130629>
- Republički zavod za socijalnu zaštitu (2016). Pilotiranje usluge porodični saradnik i evaluacija rezultata pružanja usluge. Beograd: Republički zavod za socijalnu zaštitu; <https://www.unicef.org/serbia/publikacije/pilotiranje-usluge-porodicni-saradnik>
- Ressler, E. M. (1992). *Evaluation of Children from Conflict Areas – Considerations and guidelines*. Geneva: UNICEF and UNHCR; <https://www.refworld.org/docid/48abd57c0.html>



- Richards, K. C., Campenni, C. E., Muse-Burke, J. (2010). Self-care and well-being in mental health professionals: The mediating effects of self-awareness and mindfulness. *Journal of Mental Health Counseling*, 32(3): 247–264.
- Richman, J., Rosenfeld, L., Hardy, C. (1993). The social support survey: an initial validation study of a clinical measure and practice model of social support. *Process Research on Social Work Practice*, 3, 288–311.
- Riči, B. (2017). Antirasistička strategija za ličnu i organizacionu promenu. U: A. Barnard, N. Horner, Dž. Vajld (urs.), *Vrednosna osnova socijalnog rada i socijalne zaštite* (str. 55–66). Niš: Univerzitet u Nišu.
- Ridge, T. (2002). *Childhood Poverty and Social Exclusion*. Policy Press, Bristol.
- Robins, S. (2018). Forensic Interviewing, Chapter 22. In: T. Maschi & G. Leibowitz, *Forensic Social Work: Psychosocial and Legal Issues Across Diverse Populations and Settings*, 2nd ed. New York: Springer, 333–342.
- Ruch, G. (2014). Helping children is a human process: Researching the challenges social workers face in communicating with children, *British Journal of Social Work*, 44, 8: 2145–2162.
- Ruch, G., Turney, D., Ward, A. (2010). *Relationship-Based Social Work: Getting to the Heart of Practice*. London: Jessica Kingsley Publishers.
- Ruiselová, Z. et al. (2006). Štýly zvládania záťaže a osobnosť. Bratislava: Slovak academic press.
- Saleebey, D. (2006). Introduction: Power in the people. In: D. Saleebey (Ed.), *The strengths perspective in social work practice* Boston: Pearson Education, Inc. 1–24.
- Sales, R. (2016). *Understanding Immigration and Refugee Policy – Contradictions and Continuities*. Bristol: Policy Press.
- Sales, R., Hek, R. (2004). Dilemmas of Care and Control: The Work of an Asylum Team in a London Borough. In: D. Hayes, B. Humphries (Eds.), *Social Work, Immigration and Asylum – Debates, Dilemmas and Ethical Issues for Social Work and Social Care Practice* (pp. 59–76). London and Philadelphia: Jessica Kingsley Publishers.
- Savarese, L. (2009). *Refugee Girls – The Invisible Faces of War*. New York: Women's Refugee Commission; <https://www.refworld.org/docid/4a7835fa2.html>
- Save the Children (2008). Child Friendly Spaces in Emergencies: A Handbook for Save the Children Staff; <https://resourcecentre.savethechildren.net/library/child-friendly-spaces-emergencies-handbook-save-children-staff>
- Save the Children and International Rescue Committee (2017). Out of Sight, Exploited and Alone: A Joint Brief on the Situation for Unaccompanied and Separated Children in Bulgaria. The Former Yugoslav Republic of Macedonia, Serbia and Croatia, March 2017. (n.p.): (n.p.).
- Save the Children International (2017a). A Practice Handbook for Family Tracing and Reunification in Emergencies. South Sudan: Save the Children; [https://resourcecentre.savethechildren.net/node/12398/pdf/ptr\\_handbook\\_4web\\_002.pdf](https://resourcecentre.savethechildren.net/node/12398/pdf/ptr_handbook_4web_002.pdf)
- Savelkoul, M., Peer S., Jochem T., Louk H. (2011). Anti-muslim attitudes in the Netherlands: Tests of contradictory hypotheses derived from ethnic competition theory and intergroup contact theory. *European Sociological Review*, 27(6): 741–758.
- Savet Evrope (2011). *Konvencija o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici*. Istanbul: Savet Evrope.
- Savet Evrope (2007). *Konvencija Saveta Evrope o zaštiti dece od seksualnog iskorišćavanja i seksualnog zlostavljanja*. Lansarot: Savet Evrope.
- Schaufeli, B. W., Leiter, P. M., Maslach, C. (2009). Burnout: 35 years of research and practice. *Career Development International*, 14(3): 204–220.
- Schéele, E., Strandberg, I. (2017). *The rights of unaccompanied minors: A guide for the guardian, the municipality and others*. Stockholm: Wolters Kluwer.

- Schenk, K. and Williamson, J. (2005). *Ethical Approaches to Gathering Information from Children and Adolescents in International Settings: Guidelines and Resources*. Washington, DC: Population Council.
- Schumacher, G., Schmeling, A., Rudolf, E. (2018). *Medical Age Assessment of Juvenile Migrants: An Analysis of Age Marker-Based Assessment Criteria*. Luxembourg: Publications Office of the European Union; [medical\\_age\\_assessment\\_of\\_juvenile\\_migrants\\_\(final\\_pdf\).pdf](#)
- Selwyn, J., Harris, P., Quinton, D., Nawaz, S., Wijedasa, D., Wood, M. (2010). *Pathways to Permanence for Black, Asian and Mixed Ethnicity Children*. London: BAAF.
- Senovilla, D., Lagrange, P. (2011). The Legal Status of Unaccompanied Children within International, European and National Frameworks: Protective Standards vs. Restrictive Implementation. 'PUCAFREU Project' *Promoting unaccompanied children's access to fundamental rights in the European Union*; <https://calenda.org/217903>
- Shah, K. Garg, S. (2011). Patient advocacy groups: Need and opportunity in India. *Research Ethics*, 1(2): 4-7.
- Siegler, R., Deloache, J., Eisenberg, N. (2003). *How children develop*. Worth, New York.
- Skivenes, M., Barn, R., Križ, K., Poso, T. (Eds.) (2015). *Child Welfare Systems and Migrant Children – A Cross Country Study of Policies and Practices*. Oxford: Oxford University Press.
- Skovholt, T. M. (2001). *The resilient practitioner: burnout prevention and self-care strategies for counselors, therapists, teachers, and health professionals*. Needham heights, ma: Allyn & Bacon.
- Smith, A. B. (2016). *Children's Rights: Towards Social Justice*. New York: Momentum Press, LLC.
- Smith, T., Brownlees, L. (2013). *Age Assessment: A Technical Note* New York: United Nations Children's Fund; <https://www.refworld.org/docid/5130659f2.html>
- Snider, L., Ager, W. (2018). *Operational Guidance for Child Friendly Spaces in Humanitarian Settings*. Copenhagen. World Vision International and IFRC Reference Centre for Psychosocial Support.
- Spencer, S. (2011). *The Migration Debate*. Bristol: Policy Press.
- Sphere Association (2018). *The Sphere Handbook: Humanitarian Charter and Minimum Standards in Humanitarian Response – 2018 Edition*; <https://reliefweb.int/report/world/sphere-handbook-humanitarian-charter-and-minimum-standards-humanitarian-response-2018>
- Standardne operativne procedure za postupanje sa žrtvama trgovine ljudima (2018). Kancelarija za koordinaciju aktivnosti u borbi protiv trgovine ljudima u Direkciji policije Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srbije; <https://media.srbija.gov.rs/medsrp/dokumenti/01.SOP+final+250119.pdf>
- Stakić, Đ. (2019). *Pažnja, dete govori: proces, strategije i metodologija forenzičkog intervjua s decom*. Beograd: Centar za primenjenu psihologiju.
- Steel, Z., Chey, T., Silove, D., Marnane, C., Bryant, R., van Ommeren, M. (2009). Association of torture and other potentially traumatic events with mental health outcomes among populations exposed to mass conflict and displacement: A systematic review and meta-analysis. *JAMA*, 302(5): 537-549.
- Stiborova, E. (2020). All about me: Direct worksheets and activities, <http://www.socialworker-stoolbox.com/wp-content/uploads/2020/10/All-about-me-direct-work-sheets-and-activities.pdf>
- Stryker, S. (2017). *Transgender History*. New York: Seal Press.
- Svetozarević, S., Vukčević Marković, M., Pejušković, B., Simonović, P. (2019). *Smernice za zaštitu i unapređenje mentalnog zdravlja izbeglica, tražilaca azila i migranata u Republici Srbiji*. Svetska zdravstvena organizacija.
- Šlosar, D., Šoltesova, Z., Plavnicka, J. (2016). The importance of Self-care by professionals in helping professions.
- Šunderić, Ž. (2018). *Vodič za upućivanje i pružanje socijalnih usluga migrantima u Republici Srbiji*. Beograd: Arbeiter-Samariter-Bund Deutschland e.V.

- Tan S. J. (2018). Risks Facing Children on the Move and Effects of Movement. Child protection Hub for South East Europe; <https://childhub.org/en/child-protection-online-library/risks-facing-children-move-and-effects-movement-childhub-review>
- Taylor, C. S., Lerner, R. M., Von Eye, A., Balsano, A. B., Dowling, E. M., Anderson, P. M., et al. (2002). Individual and ecological assts and positive developmental trajectories among gang and community-based organization youth. In: R. M. Lerner, C. S. Taylor, A. Von Eye (Eds.), *Pathways to positive development among diverse youth* (pp. 57–72). New York: Jossey-Bass.
- Teater, B. (2017). *Uvod u primene teorija i metoda socijalnog rada*. Niš: Univerzitet u Nišu.
- Tedeschi, R. G., Kilmer, R. P. (2005). Assessing strengths, resilience and growth to guide clinical interventions. *Professional Psychology: Research and Practice*, 36, 230–237.
- Terre des Hommes International Federation (2018). Children on the Move [online]; <https://www.terredeshommes.org/causes/children-on-the-move>
- Terre Des Hommes (2016). *Because we struggle to survive. Child Labour among refugees of the Syurian Conflict*.
- Terre des Hommes International Federation (2018). *Children on the Move*; <https://www.terredeshommes.org/causes/children-on-the-move>
- The Center on Immigration and Child Welfare (2015). *Social Worker's Tool Kit for Working With Immigrant Families. Healing the Damage: Trauma and Immigrant Families in the Child Welfare System*; [https://ncwwi.org/files/Evidence\\_Based\\_and\\_Trauma-Informed\\_Practice/A\\_Social\\_Workers\\_Toolkit\\_for\\_Working\\_with\\_Immigrant\\_Families.pdf](https://ncwwi.org/files/Evidence_Based_and_Trauma-Informed_Practice/A_Social_Workers_Toolkit_for_Working_with_Immigrant_Families.pdf)
- The Committee on the Rights of the Child (2013). General Comment No. 14, The right of the child to have his or her best interests taken as a primary consideration (CRC/C/GC/14).
- Time Project Partnership (2015). *Intercultural Mediator Profile and Related Learning Outcomes*. Olympic Training and Consulting Ltd; [http://www.mediation-time.eu/images/TIME\\_03\\_intercultural\\_mediator\\_profile.pdf](http://www.mediation-time.eu/images/TIME_03_intercultural_mediator_profile.pdf)
- Tipton, R. (2016). Perceptions of the 'occupational other': Interpreters, social workers and intercultures. *British Journal of Social Work*, 2, 463.
- Trentacosta, C. J., McLearn, C. M., Ziadni, M. S., Lumley, M. A., Arfken, C. L. (2016). Potentially traumatic events and mental health problems among children of Iraqi refugees: The roles of relationships with parents and feelings about school. *American Journal of Orthopsychiatry*, 86(4): 384.
- Trevithick, P. (2017). *Veštine i znanja socijalnog rada*. Niš: Univerzitet u Nišu.
- Tomanović, S. (2004). Sociologija o detinjstvu i sociologija za detinjstvo. U: S. Tomanović (ur.), *Sociologija detinjstva* (str. 7–48). Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Turnell, A. (2011). *Signs of Safety Child Protection Practice Framework*. Government of Western Australia, Department of Child Protection.
- Turrini, G., Purgato, M., Ballette, F., Nosè, M., Ostuzzi, G., Barbui, C. (2017). Common mental disorders in asylum seekers and refugees: umbrella review of prevalence and intervention studies. *International Journal of Mental Health Systems*, 11(1): 1–14.
- UN (2021). Child and Forced Marriage, including in Humanitarian Settings. New York: UN; <https://www.ohchr.org/EN/Issues/Women/WRGS/Pages/ChildMarriage.aspx>
- UN (2019). *The Impact of Migration on Migrant Women and Girls: A Gender Perspective. Report of the Special Rapporteur on the Human Rights of Migrants*. New York: UN; <https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/G1910791.pdf>
- UN (2016). *Report of the Open-ended Intergovernmental Expert Working Group on Indicators and Terminology Relating to Disaster Risk Reduction*. New York: United Nations.
- UN (2013). Youth definition; <https://www.un.org/esa/socdev/documents/youth/fact-sheets/youth-definition.pdf>

- UN (2009). United Nations Guidelines for the Alternative Care of Children; <https://resourcecentre.savethechildren.net/library/united-nations-guidelines-alternative-care-children>
- UN (2006). Konvencija o pravima osoba sa invaliditetom. Njujork: UN.
- UN (2005a). Deklaracija o eliminaciji nasilja prema ženama. U: T. Ignjatović (ur.), *Nasilje nad ženama – Prepreka razvoju. Međunarodni dokumenti* (str. 37–43). Beograd: Autonomni ženski centar.
- UN (2005b). Pekinška deklaracija i Platforma za akciju. U: T. Ignjatović (ur.), *Nasilje nad ženama – Prepreka razvoju. Međunarodni dokumenti* (str. 44–58). Beograd: Autonomni ženski centar.
- UN Committee on the Rights of the Child (CRC). *General comment No. 7 (2005): Implementing Child Rights in Early Childhood*, September 20, 2006, CRC/C/GC/7/Rev. 1; <https://www.refworld.org/docid/460bc5a62.html>
- UN Committee on the Rights of the Child (CRC). *General comment No. 12 (2009): The right of the child to be heard*, July 20, 2009, CRC/C/GC/12; <https://www.refworld.org/docid/4a-e562c52.html>
- UN Committee on the Rights of the Child (CRC). *General comment No. 14 (2013) on the right of the child to have his or her best interests taken as a primary consideration (art. 3, para. 1)*, May 29, 2013, CRC /C/GC/14; <https://www.refworld.org/docid/51a84b5e4.html>
- UN Convention of the rights of the child (1989); <http://www.unicef.org.uk/UNICEFs-Work/Our-mission/UN-Convention/>
- UN Komitet za eliminaciju diskriminacije žena (2005). Opšta preporuka Komiteta za eliminaciju diskriminacije žena broj 19: nasilje prema ženama. U: *Nasilje nad ženama – Prepreka razvoju. Međunarodni dokumenti*, uredila Tanja Ignjatović, 29–36. Beograd: Autonomni ženski centar.
- UN Komitet za eliminisanje diskriminacije žena (2017). Opšta preporuka Komiteta za eliminisanje diskriminacije žena broj 35: rodno zasnovano nasilje. Kancelarija za ljudska i manjinska prava Vlade Republike Srbije; [https://www.ljudskaprava.gov.rs/sites/default/files/dokument\\_file/preporuka\\_35\\_sedow\\_srb.pdf](https://www.ljudskaprava.gov.rs/sites/default/files/dokument_file/preporuka_35_sedow_srb.pdf)
- UN Komitet za prava deteta (2005). Opšti komentar broj 6 Komiteta za prava deteta: postupanje sa decom bez pratnje i razdvojenom decom van zemlje porekla. Ženeva: UN.
- UN Women 2014. *Beijing Declaration and Platform for Action*. New York: UN Women; [https://www.unwomen.org/-/media/headquarters/attachments/sections/csw/pfa\\_e\\_final\\_web.pdf?la=en&vs=1203](https://www.unwomen.org/-/media/headquarters/attachments/sections/csw/pfa_e_final_web.pdf?la=en&vs=1203)
- UNFPA i Ministarstvo za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja (2019). *Standardne operativne procedure Republike Srbije za prevenciju i zaštitu izbeglica i migranata od rodno zasnovanog nasilja*. Beograd: UNFPA i Ministarstvo za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja; [https://serbia.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/SOP\\_brosura\\_SRB\\_web.pdf](https://serbia.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/SOP_brosura_SRB_web.pdf)
- Ungar, M. (2004). A constructionist discourse on resilience: Multiple contexts, multiple realities among at-risk children and youth. *Youth and Society*, 35(3): 341–365.
- Ungar, M. (2005). Pathways to resilience among children in child welfare, corrections, mental health and educational settings: Navigation and negotiation. *Child and Youth Care Forum*, 34(6): 423–444.
- Ungar, M. (2008). Resilience across cultures. *British Journal of Social Work*, 38(2): 218–235.
- UNHCR (2021). *UNHCR – About us*; <https://www.unhcr.org/what-we-do.html>
- UNHCR (2020). Guidance on registration and identity management; <https://www.unhcr.org/registration-guidance/>
- UNHCR (2019). *Priručnik o postupcima i kriterijumima za utvrđivanje izbegličkog statusa*. Ženeva: UNHCR.
- UNHCR (2018). Resettlement at a glance; <https://reliefweb.int/report/world/unhcr-resettlement-glance-january-december-2018>
- UNHCR (2017). Regional refugee and migrant response plan for Europe; <https://www.unhcr.org/partners/donors/589497d07/2017-regional-refugee-migrant-response-plan-europe-january-december-2017.html>

- UNHCR (2017). *Principles and Guidelines, supported by practical guidance, on the human rights protection of migrants in vulnerable situations*; <https://www.ohchr.org/en/issues/migration/pages/vulnerablesituations.aspx>
- UNHCR (2016a). *Missing Out: Refugee Education in Crisis*. Geneva: UNHCR.
- UNICEF (2016b). *Uprooted: The Growing Crisis for Refugee and Migrant Children*. New York: UNICEF.
- UNHCR (2016c). *The 10-point plan in Action. Section 5: Mechanisms for screening and referral*; <https://www.unhcr.org/the-10-point-plan-in-action.html>
- UNHCR (2014). *UNHCR observations on the use of age assessments in the identification of separated or unaccompanied children seeking asylum – Case No. CIK-1938/2014 – Lithuanian Supreme Court*; <https://www.refworld.org/pdfid/55759d2d4.pdf>
- UNHCR (2012a). *A Framework for the Protection of Children*. Geneva: United Nations High Commissioner for Refugees, [ms.emergency.unhcr.org/documents/11982/44178/UNHCR%2C+Child+Protection+Framework%2C+2012/2229a0ca-b1fa-4e68-915e-efe42427e778](https://www.unhcr.org/documents/11982/44178/UNHCR%2C+Child+Protection+Framework%2C+2012/2229a0ca-b1fa-4e68-915e-efe42427e778)
- UNHCR (2012b). *Detention Guidelines – guidelines on the applicable criteria and standards relating to the detention of asylum-seekers and alternatives to detention*. Geneva: UNHCR.
- UNHCR (2011a). *Field Handbook for the Implementation of UNHCR BID Guidelines*. Geneva: UNHCR; <https://www.refworld.org/pdfid/4e4a57d02.pdf>
- UNHCR (2011b). *Resettlement handbook*. Geneva: UNHCR; <https://www.unhcr.org/46f7c0ee2.pdf>
- UNHCR (2011v). *The Benefits of Belonging Local integration options and opportunities for host countries, communities and refugees*; <https://www.unhcr.org/publications/legal/4e3276e26/benefits-belonging-local-integration-options-opportunities-host-countries.html>
- UNHCR (2008). *Guidelines of determining the best interest of the child*. Geneva: UNHCR; <https://www.unhcr.org/protection/children/4566b16b2/unhcr-guidelines-determining-best-interests-child.html>
- UNHCR (2008a). *UNHCR Handbook for the Protection of Women and Girls*. Geneva: UNHCR; <https://www.unhcr.org/protection/women/47cfa9fe2/unhcr-handbook-protection-women-girls-first-edition-complete-publication.html>
- UNHCR (2008b). *UNHCR Guidelines on Determining the Best Interests of the Child*. Geneva: UNHCR; <https://cms.emergency.unhcr.org/documents/11982/44178/UNHCR%2C+Guidelines+on+Determining+the+Best+Interests+of+the+Child%2C+2008/717ed7fe-3553-4818-afb3-48b3afd23672>.
- UNHCR (2004). *Inter-agency Guiding Principles on Unaccompanied and Separated Children*. Geneva: UNHCR; <https://www.unhcr.org/protection/children/4098b3172/inter-agency-guiding-principles-unaccompanied-separated-children.html>
- UNHCR (2002). *Recommended Principles and Guidelines on Human Trafficking*; <https://www.ohchr.org/documents/publications/traffickingen.pdf>
- UNHCR, HCIT, CRPC (2018). *Between closed borders*. Novi Sad: HCIT.
- UNHCR, UNICEF, & WFP (2016). *Vulnerability assessment of Syrian refugees in Lebanon 2016*. UNHCR, UNICEF, & WFP; <https://reliefweb.int/report/lebanon/vulnerabilityassessment-syrian-refugees-lebanon-2016>
- UNICEF (2021a). *Child Migration*; <https://data.unicef.org/topic/child-migration-and-displacement/migration/>
- UNICEF (2021b). *Child Protection – Migrant and Displaced Children*; <https://www.unicef.org/migrant-refugee-internally-displaced-children>
- UNICEF (2020). *Kako učiniti nevidljivo vidljivim: identifikacija devojčica bez pratnje i razdvojenih devojčica u Bugarskoj, Grčkoj, Italiji i Srbiji*. Beograd: UNICEF; <https://www.unicef.org/eca/media/12071/file/Analysis%20Serbian.pdf>
- UNICEF (2018). *Refugees and Internally Displaced Persons* [online]; <https://data.unicef.org/topic/child-migration-and-displacement/displacement/>



- UNICEF (2017). *A child is a child. Protecting children on the move from violence, abuse and exploitation*. New York: UNICEF.
- UNICEF (2016). *Uprooted – The Growing Crisis for Refugee and Migrant Children*. New York: UNICEF.
- UNICEF (2016). Children On The Move | P1: UNICEF Ireland, World Largest Lesson; <http://cdn.worldlargestlesson.globalgoals.org/2016/07/Children-on-the-move-.pdf>
- UNICEF (2007). *Implementation Handbook for the Convention on the Rights of the Child*. Geneva: United Nations Publications.
- UNICEF (2014b). *Fakultativni protokol uz Konvenciju o pravima deteta, o prodaji dece, dečijoj prostituciji i dečijoj pornografiji*. Beograd: UNICEF.
- UNICEF and Save the Children Foundation (2015). *Small Hands Heavy Burden: How the Syria Conflict is Driving More Children into the Workforce*. Geneva: UNICEF.
- United Nations Committee of the Rights of the Children (2005). Opšti komentar br. 6 (2005). Postupanje sa decom bez pratnje i razdvojenom decom van zemlje porekla CRC/ GC/2005/6; [http://cpd.org.rs/projects/odabrani-medjunarodni-instrumenti/288\\_opsti-komentar-6-postupanje-sa-decom-bez-pratnje-i-razdvojenom-decom-van-zemlje-porekla/](http://cpd.org.rs/projects/odabrani-medjunarodni-instrumenti/288_opsti-komentar-6-postupanje-sa-decom-bez-pratnje-i-razdvojenom-decom-van-zemlje-porekla/)
- United Nations Office for Disaster Risk Reduction (2020). UNDRR Annual Report 2019; <https://www.undrr.org/publication/undrr-annual-report-2019>
- Ursache, A., Blair, C., Raver, C. C. (2012). The promotion of self-regulation as a means of enhancing school readiness and early achievement in children at risk for school failure. *Child Development Perspectives*, 6, 122–128.
- Ustav Republike Srbije. *Službeni glasnik RS*, br. 98/2006.
- Van de Glind, H., Kou, A. (2013). Migrant Children in Child Labour: A Vulnerable Group in Need of Attention. *IOM Children on the move*, 27–45; [https://publications.iom.int/system/files/pdf/children\\_on\\_the\\_move\\_15may.pdf](https://publications.iom.int/system/files/pdf/children_on_the_move_15may.pdf)
- Vreća, M., Barjaktarović, D. (2016). Identifikacija žrtava trgovine ljudima u kontekstu migracija. *Socijalna politika*, 2: 25–41.
- Vukčević Marković, M., Stanković, I., Bjekić, J. (2018). *Psychological wellbeing of refugees in Serbia*. Belgrade: Psychosocial Innovation Network.
- Vukčević Marković, M., Stanković, I., Živić, I., Stojadinović, I., Todorović A., Bobić A., Šapić, D., Bjekić, J. (2020). *Mentalno zdravlje i dobrobit izbeglica i tražilaca azila u Srbiji*. Beograd: PIN.
- Vučković Šahović, N. (2011). *Prava deteta u međunarodnim dokumentima*. Beograd: Poverenik za zaštitu ravnopravnosti, UNICEF i Zaštitnik građana.
- Wade, J., Biehal, N., Farrelly, N., Sinclair, I. (2010). *Outcomes for Children Looked After for Reasons of Abuse or Neglect: The Consequences of Staying in Care or Returning Home*. DFE-RBX-10-06. London: Department for Education.
- Warburton, J. (2016). Preventing the sexual exploitation of children: A mapping of practice and interventions. *ECPAT International Journal*, 11: 4–24.
- Ward, H., Brown, R., Hyde-Dryden, G. (2014). Assessing Parental Capacity to Change when Children are on the Edge of Care: an overview of current research evidence Centre for Child and Family Research, Loughborough University.
- Wenke, D. (2017). *Age assessment: Council of Europe member states' policies, procedures and practices respectful of children's rights in the context of migration*. Strasbourg: Council of Europe, Children's Rights Division; <https://rm.coe.int/age-assessment-council-of-europe-member-states-policies-procedures-and/168074b723>
- Wenke, D. (2015). *Transnational Child Protection: Practical guide for caseworkers and case officers*. Stockholm: The Council of the Baltic Sea States Secretariat Council of Baltic Sea States Secretariat; [https://childrenatrisk.cbss.org/wp-content/uploads/2020/12/Guide\\_for\\_case\\_workers\\_and\\_officers.pdf](https://childrenatrisk.cbss.org/wp-content/uploads/2020/12/Guide_for_case_workers_and_officers.pdf)
- Westalke, D., Jones, R. K. (2018). Breaking Down Language Barriers: A Practice-Near Study of Social Work Using Interpreters. *British Journal of Social Work*, 48: 1388–1408.

- Whitaker, T., Weismiller, T., Clark, E., Wilson, M. (2006). *Assuring the sufficiency of a frontline workforce: A national study of licensed social workers. Executive summary*. Washington, DC: National Association of Social Workers.
- White, A. (2005). Assessment of parenting capacity literature review. Ashfield: NSW Centre for Parenting & Research, Department of Community Services.
- Whitt, S., Rick K. W. (2007). The dictator game: Fairness and equity in postwar Bosnia. *American Journal of Political Science*, 51(3): 655–668.
- Willard, C., Rabin, M., Lawless, M. (2014). The prevalence of torture and associated symptoms in United States Iraqi refugees. *Journal of Immigrant and Minority Health*, 16(6): 1069–1076.
- Williams, A. M., Baláž, V. (2012). Migration, risk, and uncertainty: Theoretical perspectives. *Population, Space and Place*, 18(2): 167–180.
- Wilson, C., Pence, D. M., Conradi, L. (2013). Trauma-informed care. In: *Encyclopedia of social work*.
- Winter, K., Cree, V., Hallett, S., Hadfield, M., Ruch, G., Morrison, F. Holland, S. (2016). Exploring communication between social workers, children and young people. *British Journal of Social Work*, 47(5): 1427–1444; <https://doi.org/10.1093/bjsw/bcw083>.
- Woodhead, M. (2004). Psychosocial impacts of child work: A framework for research, monitoring and intervention. *The International Journal of Children's Rights*, 12, 321–377.
- World Health Organization (2018). *INSPIRE Handbook: Action for Implementing the Seven Strategies for Ending Violence Against Children*, World Health Organization; <https://www.who.int/publications/i/item/inspire-handbook-action-for-implementing-the-seven-strategies-for-ending-violence-against-children>
- World Health Organization (2015). WHO global strategy on people-centred and integrated health services: interim report. World Health Organization; <https://apps.who.int/iris/handle/10665/155002>
- World Health Organisation (2008). Relief web glossary of humanitarian terms. Relief web Project; <https://www.who.int/hac/about/reliefweb-aug2008.pdf>
- World Vision International (2018). On the Road to Somewhere. (n.p.): World Vision International.
- Wright, P., Turner, C., Clay, D., Mills, H. (2006). *Participation of Children and Young People in Developing Social Care*. London: SCIE.
- Zanker, F. (2019). Managing or restricting movement? Diverging approaches of African and European migration governance. *Comparative Migration Studies*, 7(1): 17.
- Zakon o azilu i privremenoj zaštiti; <https://www.paragraf.rs/propisi/zakon-o-azilu-i-privremenoj-zastiti.html>
- Zakon o mladima (2011). *Službeni glasnik RS*, 50/2011.
- Zakon o rodnoj ravnopravnosti (2021). *Službeni glasnik RS*, br. 52/2021.
- Zakon o socijalnoj zaštiti (2011). *Službeni glasnik RS*, 24/2011.
- Zakon o sprečavanju nasilja u porodici (2016). *Službeni glasnik RS*, br. 96/2016.
- Zakon o upravljanju migracijama (2012). *Službeni glasnik RS*, br. 107/2012.
- Zakon o zabrani diskriminacije (2009). *Službeni glasnik RS*, br. 22/2009 i 52/2021.
- Zakon o zaštiti podataka o ličnosti. *Službeni glasnik RS*, 87/2018.
- Zegarac, N. (2019). The best interests of the child in family support policies, services, and research. In: L. Moran, J. Canavan (Eds.), *Realising Children's Rights Through Supporting Parents*. Galway: UNESCO Child and Family Research Centre, 5–24.
- Zhukova, E. (2020). Vulnerability. In: A. De Sauri (Ed.), *Humanitarianism: Keywords* (pp. 230–232). Leiden: Brill.
- Zimmermann, K. F. (1996). European Migration: Push and Pull. *International Regional Science Review*, 19, 1–2: 95–128.
- Zwingel, S. (2016). *Translating International Women's Rights: The CEDAW Convention in Context*. London: Palgrave MacMillan.



- Žegarac, N. (2021). *Dečiji rad – prevencija, prepoznavanje i intervencija: Stručno-metodološko uputstvo za stručne radnike u socijalnoj zaštiti*. Beograd: Ministarstvo za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja i MOR.
- Žegarac, N. (2016a). Kulturni diverzitet kao izazov za praksu socijalne zaštite u Srbiji. U: Žegarac, N., Kišjuhas, A., Tasev Prinović, B., Koprivica, I., Jovanović, D., Šovljanski, R., Đorđević, Lj. *Vodič za kulturno kompetentnu praksu u socijalnoj zaštiti*. Novi Sad: Pokrajinski zavod za socijalnu zaštitu.
- Žegarac, N. (2016b). Kulturne kompetencije stručnih radnika u socijalnoj zaštiti. U: Žegarac, N., Kišjuhas, A., Tasev Prinović, B., Koprivica, I., Jovanović, D., Šovljanski, R., Đorđević, Lj. *Vodič za kulturno kompetentnu praksu u socijalnoj zaštiti*. Novi Sad: Pokrajinski zavod za socijalnu zaštitu.
- Žegarac, N. (2016v). *Od problema do prilika u vođenju slučaja: Priručnik za praktičare*. Beograd: Fakultet političkih nauka, Centar za istraživanja u socijalnoj politici i socijalnom radu.
- Žegarac, N. (2014a). *Pravo deteta na kvalitetno staranje. Analiza sprovođenja smernica UN za alternativno staranje o deci u zemljama Zapadnog Balkana*. Sarajevo: Save the children; <http://nwb.savethechildren.net/sites/nwb.savethechildren.net/files/library/The-childs-right-to-quality-care.pdf>
- Žegarac, N. (ur.) (2014b). *U lavirintu socijalne zaštite: puka istraživanja o deci na porodičnom i rezidencijalnom smeštaju*. Beograd: Fakultet političkih nauka i UNICEF.
- Žegarac, N. (2011). Dete sa smetnjama u razvoju u sistemu socijalne zaštite. U: M. Mitić (ur.), *Deca sa smetnjama u razvoju – potrebe i podrška*. Beograd: Republički zavod za socijalnu zaštitu.
- Žegarac, N. (2005). Veštine socijalnog rada. U: I. Vidanović, *Pojedinac i porodica: metode, tehnike i veštine socijalnog rada*. IV izdanje. Beograd: Tiro-erc.
- Žegarac, N., Burgund Isakov, A., Perišić, N., Marković, V. (2021). Response system for the migrant children in Serbia: challenges for the rights-based approach. In: *Children in migration: perspectives from South East Europe*. The Global Campus South East Europe / European Regional Master in Democracy and Human Rights in South East Europe GCSEE / ERMA (u štampi).
- Žegarac, N., Džamonja Ignjatović, T. (2009). *Instrumenti procene u socijalnoj zaštiti – upitnici, skale i tehnike*. Beograd: Centar za primenjenu psihologiju.
- Žegarac, N., Džamonja Ignjatović, T., Milanović, M. (2013). *Kada nam nedelja dolazi sredom: Usluge za decu sa smetnjama u razvoju i njihove porodice*. Beograd: Fakultet političkih nauka; <http://www.fpn.bg.ac.rs/2013/12/06/nedelja-koja-dolazi-sredom/>
- Žegarac, N., Kišjuhas, A., Koprivica, I. (2016a). *Vodič za kulturno kompetentnu praksu u socijalnoj zaštiti*. Novi Sad: Pokrajinski zavod za socijalnu zaštitu; [http://pzs.gov.rs/multimedia/dodaci/vodic\\_kkp.pdf](http://pzs.gov.rs/multimedia/dodaci/vodic_kkp.pdf)
- Žegarac, N., Kišjuhas, A., Koprivica, I. (2016b). *Pojmovnik kulturno kompetentne prakse*. Novi Sad: Pokrajinski zavod za socijalnu zaštitu.
- Žegarac, N., Vujović, R. (2011). Intervencije centra za socijalni rad u zaštiti deteta od zlostavljanja i zanemarivanja. U: V. Ispanović-Radojković (ur.), *Zaštita deteta od zlostavljanja i zanemarivanja – Primena Opšteg protokola*. Beograd: Centar za prava deteta.

## INDEKS

### A

adolescent/adolescenti 43, 111, 127, 135, 163, 240–242, 246, 266, 272, 364, 389, 431, 434, 439, 440

adolescentkinje (vidi: *devojke*) 104, 113, 266, 306, 332

agensnost (aktivitet) 26, 31, 71, 204

agensnost dece 70, 71, 80, 81, 148, 283, 368

agensnost migranata 29, 35, 37

alternativno staranje (vidi: *staranja*) 108, 118, 128, 132, 162, 275, 353, 381, 412, 423, 427–431, 437, 439, 444, 451, 452, 455, 459

smernice UN za alternativno staranje 424–425, 443

akteri 24, 27, 29, 30, 31, 34, 36, 47, 65, 70, 79, 81, 94, 98, 99, 111, 113, 118, 143, 144, 148, 159, 194, 197, 269, 270, 271, 305, 308, 329, 330, 354, 370, 374, 377, 379, 384, 392, 398, 400, 402, 407, 411, 424, 435, 453, 458

humanitarni akteri 35, 49, 50, 52, 80, 97, 98, 99, 100, 103, 104, 107, 109, 111, 112, 114, 118

anksioznost 175, 186, 264, 269

autonomija 65, 66, 148, 149, 203, 283, 307, 319, 324

azil 24, 28, 29, 32, 40, 42, 45–47, 48, 50, 61, 63, 65, 71, 72, 118, 131, 134, 158, 174, 175, 189, 190, 199, 256, 257, 258, 263, 273, 274, 287, 288, 312, 313, 320, 332, 333, 353, 363, 364, 370, 373, 374, 375, 376, 377, 380, 386, 391, 408, 427, 440, 441, 442, 444, 450

### B

bezbednost 32, 53, 90, 92, 98, 104, 110, 111, 112, 113, 118, 130, 132, 136, 150, 151, 155, 159, 163, 175, 179, 185, 197, 199, 206, 237, 244, 259, 273, 279, 305, 328, 329, 330, 331, 348, 353, 357, 359, 364, 371, 372, 373, 374, 375, 401, 425, 426, 430, 443, 446

blagostanje 25, 26, 30, 80, 92, 107, 162, 174, 200, 201, 203, 204, 205, 206, 207, 236, 254, 256, 258, 268, 269, 282, 283, 286, 425, 453

bolest/bolesti 50, 72, 92, 102, 107, 186, 203, 206, 211, 234, 235, 258, 263, 268, 282, 285, 325, 352, 353, 355, 358, 449

boravak 91, 127, 128, 241, 363, 372, 374, 431, 434, 438, 447

brak 31, 186, 321, 322, 327, 333

dečiji brak 104, 109, 110, 111, 134, 140, 157, 243, 321, 327, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 352, 354, 355, 381

prisilni brak 233, 312, 316, 321, 322, 334, 337

briga 71, 90, 234

briga o sebi 199, 200, 201, 202, 204, 205, 211

### C

centar/centri za migrante 47, 79, 115, 128, 182, 183, 232, 236, 237, 240, 244, 247, 323, 324, 325, 328, 378,

centar za socijalni rad (CSR) 48, 51, 79, 134, 137, 140, 143, 165, 322, 332, 442,

centriranost ka detetu 62, 64, 81

**D**

## deca

deca bez pratnje (vidi: *nepraćena deca*), 46, 50, 52, 68, 79, 129, 131, 133–136, 137, 140, 149, 164, 185, 186, 221, 232, 234, 253, 257, 258, 260, 263, 264, 270, 278, 283, 315, 316, 321, 369, 428, 429, 431, 433, 434, 438, 440, 441, 443, 451, 465

nepraćena deca (vidi: *deca bez pratnje*) 29, 46, 47, 48, 53, 65, 66, 102, 105, 109, 111, 114, 126, 128, 131, 133, 134, 136, 143, 153, 157, 164, 185, 221, 239, 245, 258, 262, 278, 347, 349, 354, 357, 360, 362, 365, 367, 369, 375, 380, 402, 413, 427, 428, 429, 431, 432, 433, 434, 435, 440, 441, 443, 446–448, 450, 451, 452, 453, 454, 455, 467, 468

razdvojena deca 29, 46, 47, 48, 53, 65, 66, 68, 102, 105, 109, 111, 117, 126, 128, 131, 133, 134, 143, 164, 234, 239, 240, 245, 262, 278, 315, 316, 347, 349, 354, 360, 365, 367, 369, 377, 381, 402, 413, 427–429, 431, 432, 433–434, 440, 441, 446, 447–448, 450, 451, 452, 453–454, 455, 457

vulnerabilna deca (vidi: *vulnerabilnost dece*) 70, 102, 111, 239, 253, 254, 255, 257, 278

dečaci bez pratnje 133, 240–242, 263, 315, 332

deportacija 36, 257, 258, 353, 380

depresija 175, 186, 269, 325, 352, 387

detencija 257, 262, 263, 287, 288

detinjstvo 60, 69, 70, 105, 148, 176, 307

studije detinjstva 64, 66, 70, 71, 81

devojčice bez pratnje 133, 240, 243–245, 315, 316, 331,

devojčice sa invaliditetom 234, 318

devojke 307, 336

diskriminacija 27, 40, 74, 78, 81, 97, 98, 100, 174, 225, 228, 238, 242, 287, 299, 300, 319, 320, 322, 334, 359, 365, 407, 412

diskriminacija dece 65, 158, 180, 221, 222, 231, 232, 258, 260, 314, 315, 331, 350, 353, 354, 356, 364, 367, 369, 371, 373, 443

diskriminacija osoba sa invaliditetom 234, 317–318, 320, 331

diskriminacija žena 223, 234, 300–306, 307, 308, 311, 313, 323, 324, 331, 336

domaćinstvo 30, 104, 112, 113, 114, 238, 267, 283, 285, 309, 311, 312, 362, 363, 426

dominacija 129, 227, 234, 247, 308, 311, 380

dostojanstvo 67, 94, 98, 99, 105, 110, 112, 126, 160, 184, 231, 279, 302, 314, 319, 328, 330, 381, 382, 407, 443

državljeni 62, 137, 256, 175, 288, 320, 369, 370, 402, 413, 435, 441

državljanstvo 24, 29, 60, 62, 65, 66, 95, 156, 159, 320, 372

**E**

edukacija 114, 334, 424, 458

ekonomija 30, 33, 35, 36, 308

eksploatacija 40, 93, 94, 106, 107, 110, 111, 112, 134, 136, 140, 143, 152, 157, 162, 184, 185, 211, 235, 238, 242, 243, 248, 256, 257, 265, 268, 281, 288, 300, 303, 309, 314, 318, 319, 324, 337, 347, 348, 351, 354, 368, 369, 370, 372, 381, 383, 386, 390, 396, 402, 413

radna eksploatacija 105, 109, 175, 241, 260, 275, 279, 282, 352, 353, 367, 381

seksualna eksploatacija 105, 128, 221, 241, 242, 243, 266, 267, 275, 287, 288, 316, 352, 377

emocija/emocije 156, 158, 175, 176, 179, 193, 273, 349, 351, 352, 355–356, 358, 361, 373, 387

empatija 145, 156, 182, 186, 208, 210, 357, 367

evakuacija 94, 95, 118

evaluacija 141–142, 346, 395, 396, 426, 458

**G**

globalizacija 22, 23, 33, 34, 306

granica/granični prelaz 23, 27, 28, 31, 33, 34, 53, 62, 109, 126–127, 134, 135,

140, 142, 185, 253, 254, 255, 257,  
259, 262, 263, 264, 275, 375, 450  
gubitak 73, 107, 117, 161, 200, 211, 348,  
353, 362, 387

**H**

hranitelj/hranitelji 49, 353, 360, 363, 430,  
438–439  
hraniteljstvo 49, 321, 363, 428, 431, 432–  
436, 439, 440, 459

**I**

identifikacija dece 27, 49, 105, 106, 113,  
126–129, 131, 133, 134, 136, 137,  
140, 142, 143, 162, 164, 243, 244,  
245, 270–271, 273, 274, 370, 440,  
446, 455, 459

identitet 66, 69, 71, 157, 222, 224, 228,  
232, 268, 274, 320, 330, 331, 351,  
353, 356, 361, 367, 370, 371, 372,  
373, 405, 433, 435, 436, 446, 455,  
459

informacije 100–101, 104, 113, 126, 129,  
145, 149–150, 154, 197, 245, 330,  
346, 347, 348, 354, 376, 377, 387,  
401, 410–411, 435, 436, 454, 455,  
456–458

informisanost 150–151, 153–154, 164,  
195, 198, 374, 381, 405

inkluzivnost 62, 81, 106, 111, 424, 466

integritet 117, 157, 160, 262, 286, 287,  
321

interakcija 70–71, 90, 149, 153, 159, 209,  
228, 265, 348, 371, 407, 409, 410,  
411, 412, 413

intercepcija (vidi: *presretanje*) 126–127,  
164

interes

najbolji interesi deteta 62, 65, 66, 67,  
80, 96, 97, 99, 100, 108, 109, 116,  
129, 134, 137, 139, 141, 143, 146,  
153, 154, 157–160, 162, 194, 228,  
231, 245, 272, 274, 328, 329, 330,  
331, 355, 357, 362, 364, 368–372,  
376, 377, 382–383, 403, 404, 411,  
412, 450–452, 453, 454, 455, 458,  
459

intersekcionalnost 80, 221, 228–230, 232,  
238, 242, 247, 300

intervencija/intervencije 76, 77, 78, 81,  
82, 105, 112, 116, 139–145, 151, 152,  
159, 181, 182, 198–204, 210, 346,  
347, 354, 358, 396, 412, 426

intervjuisanje 38, 68, 134, 374, 376, 384, 466  
pravila intervjuisanja dece 146–147,  
154–155, 271–272

invaliditet 65, 66, 73, 103, 126, 130, 146,  
228, 234, 235, 247, 286, 308, 314–  
316, 317–319, 320, 321, 351, 353,  
363, 372, 389, 424

ishrana 110, 111, 203, 206, 355, 359, 373,  
374, 383, 429, 430, 434

isključivanje 26, 33, 77, 224, 233, 234

iskustvo/iskustva 61, 70, 71, 72, 90, 93,  
126, 160, 161, 174, 175, 176, 179,  
180, 181, 193, 208, 210, 211, 228,  
229, 231, 242, 260, 262, 282, 325,  
329, 330, 362, 366, 367, 372, 373,  
385, 386, 389, 405, 442

izbeglica/izbeglice 24, 29, 30, 32, 33, 40,  
42, 66, 118, 131, 132, 174, 255–257,  
259, 260, 284, 285, 308, 313, 315,  
434, 435, 441, 447, 465

izbeglištvo 24, 30, 32, 33, 40, 157, 260

izgaranje 198–199, 208–210

izolacija 241, 242, 353, 363, 393

**J**

jednakost 60, 111, 224, 226, 234, 235,  
247, 302, 303, 313, 319

jezik/jezici 147, 159, 178, 179, 181, 320,  
383, 389, 408, 409, 410, 434

**K**

kamp/kampovi 112, 113–114, 237, 257,  
287

kompetencija 148, 406

kompetentnost 75–77

komunikacija 68, 99–100, 159, 349, 388–  
390, 395, 407, 409

konferencija 403, 426

konferencija slučaja 51, 142, 402,  
412, 445

## konsultacije

konsultacije sa decom 190–192, 194–197, 210, 465

konsultovanje 194, 195, 197

Konvencija o pravima deteta 26, 61, 62–64, 64–66, 80, 81, 96, 184, 191, 210, 255, 270, 279, 280, 301, 313–315, 316, 369, 433, 441, 446, 466

## korisnik/korisnici

korisnik usluga 76, 80, 81, 141, 150, 165, 199, 208, 209, 329, 404, 405, 408, 412, 425, 441

kretanje 27–29, 53, 257, 324, 450

krijumčarenje 257, 271, 275, 276, 288

krijumčarenje ljudi 127, 275

krijumčari 242, 257, 262, 263, 271, 275

kriza 92–94, 119, 161, 165, 199, 210, 233, 234, 235, 236, 306, 318, 323, 325, 331, 332, 336, 426, 455, 466

humanitarna kriza 92–94, 118, 119, 138, 161, 163, 165, 234, 238, 323, 332, 455, 466

ksenofobija 74, 174, 180

kultura/kulture 70, 71, 73, 76, 77, 79, 108, 146, 153, 181, 191, 222, 223, 224, 227, 230, 231, 236, 247, 302, 312, 313, 317, 336, 353, 356, 359, 361, 364, 367, 383, 384, 405–407, 409, 410–411, 412, 433, 434, 435, 436

kutak za decu 163, 164, 427

**L**

lgbt osobe/deca 104, 228, 232

**M**

maloletnik/maloletnici 111, 127, 128, 279, 281, 320, 321, 381, 439, 441

marginalizacija 69, 228, 242, 331, 353

medijacija 407, 410, 411

## medijator/medijatori

kulturni medijator/i 259, 405–407, 410–411, 412

## mehanizam

mehanizam za zaštitu dece 105, 111, 117, 323, 370

## mere

mere zaštite 140, 141, 142, 150, 159, 280, 281, 307, 314, 321, 322, 336, 347, 348, 351, 369, 375, 379, 391, 397, 400, 406, 412, 413, 424, 425, 450

## migracija/migracije (vrste migracija)

asistirane migracije 28

cirkularne migracije 28

ekološke migracije 118, 128

feminizacija migracija 22, 25, 31,

## individualne migracije 28,

iregularne migracije 23, 28, 30, 34–37, 38, 40, 45, 53, 185, 265, 359, 361, 362

kolektivne migracije 29

masovne migracije 28, 29, 33, 93, 94, 277

mešovite migracije 30, 67, 323, 411

povratne migracije 29

prisiline migracije 21, 24, 28, 29, 30, 32–33, 40, 42, 53, 59, 89, 90, 102, 113, 118, 150, 352, 353, 357, 359, 361, 362, 365, 373

regularne migracije 29

unutrašnje migracije 29

upravljanje migracijama 23, 26, 63, 81

migrant (vidi: *deca*)

dokumentovani migrant 28

iregularni migrant 28, 35, 36

## multikulturalizam 23, 25, 230

muškarac/muškarci 31, 103, 104, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 230, 233, 263, 300, 302, 303, 305, 308, 311, 312, 319, 324, 325, 335

**N**

nadzor 65, 101, 133, 282, 301, 316, 370, 393, 426

najbolji interesi deteta (vidi: *interes*; *deca*)

62, 65, 67, 108, 137, 139, 140, 146, 153, 157–163, 272, 331, 354, 355, 357, 362, 364, 368–371, 376–383, 412, 443, 446, 450, 453, 454, 455, 458, 459

nasilje 33, 40, 48, 73, 93, 94, 98, 102, 174, 221, 232, 238, 352  
 nasilje prema deci 48, 102, 107, 111, 113, 146, 231, 257, 260, 261–264, 268, 286, 287, 313–315, 316–318, 321  
 nasilje prema dečacima 239, 242, 315, 332–333  
 nasilje prema devojkicama 241, 243, 300, 315, 316, 324, 332–334, 334–336  
 nasilje prema ženama 225, 236, 300, 304–305, 307–308, 309–310, 310–313, 324, 325, 336  
 psihološko nasilje 263, 320, 321, 322, 335  
 rodno zasnovano nasilje 49, 94, 102–103, 113, 231, 232, 236, 243, 300, 301, 306–307, 320, 321, 322, 323, 324, 326, 328–331, 336, 352  
 seksualno nasilje 73, 102–103, 112, 128, 174, 185, 221, 236, 242, 263, 287, 300, 320, 321, 322, 324, 337  
 nediskriminacija 62, 67, 96, 97, 116, 163, 303, 314, 322, 328, 329, 331, 371, 381, 443, 444, 454  
 nega 31, 35, 106, 107, 118, 128, 159, 161, 162, 200, 204, 206, 207, 306, 350, 351, 352, 353, 355, 359, 425, 429, 430, 431, 433, 436, 451, 453, 457, 459  
 nejednakost 33, 34, 78, 79, 80, 81, 222, 223, 224, 225, 227, 228, 229, 230, 233, 234, 238, 243, 247  
 nepraćena deca (vidi: *deca*)  
 nevidljivost 148, 240, 243, 324, 369  
 nezaposlenost 40, 72, 89, 90, 258, 277, 359  
 nezavisnost 283, 360, 443

**O**

običaji 29, 53, 109, 133, 164, 308, 312, 313, 333, 336, 356, 364, 411  
 obrazovanje 27, 40, 43, 48, 62, 63, 68, 89, 90, 91, 109, 110–111, 128, 135, 153, 158, 186, 203, 207, 225, 226, 232, 233, 242, 243, 258, 259, 267, 273, 278, 279, 280, 281, 285, 288, 302,

308, 312, 315, 316, 318, 323, 333, 350, 351, 352, 353, 355, 360, 367, 370, 371, 372, 373, 374, 380, 381, 385, 386, 391, 393, 406, 411, 424, 430, 431, 433, 435, 438, 447  
 odgajatelj/odgajateljica 94, 104, 107, 110, 111, 112, 118, 119, 135, 161, 165, 352, 353, 357–363, 365  
 odgovor/odgovori  
 hitni sistemski odgovori 118, 142, 144, 159, 165, 273, 399, 431  
 inicijalni sistemski odgovor 119, 158, 165, 178  
 odgovornost 27, 52, 60, 61, 63, 96, 100, 109, 118, 137, 191, 192, 195, 196, 208, 231, 235, 245, 269, 272, 287, 300, 308, 352, 353, 358, 398, 400, 408, 433, 435, 443, 451, 458  
 odrasli 60, 70, 71, 90, 128, 129, 130, 133, 134, 135, 136, 142, 159, 176, 185, 191, 192, 193, 196, 231, 232, 240, 241, 242, 257, 258, 263, 330, 358, 360, 380, 386, 457  
 organizacija/organizacije  
 međunarodne organizacije 23, 24, 26, 27, 28, 49, 53, 94, 96, 112, 144, 238, 241, 243, 263, 269, 278, 280, 310, 328, 331, 379, 391, 398, 433, 437, 451, 452, 453  
 nevladine organizacije 24, 28, 49, 144, 188, 203, 240, 269, 379, 398, 427, 429, 440, 451  
 osnaživanje/omoćavanje 74, 95, 100, 108, 109, 143, 146, 189, 196, 205, 233, 308, 327, 331, 332, 405, 406, 453, 466

**P**

## participacija

participacija deteta 62, 63, 65, 70, 80, 96, 97, 108, 116, 118, 148, 153, 158, 159, 190–194, 196, 210, 273, 274, 314, 371, 374, 376, 377, 443, 446, 448, 450, 467  
 patrijarhat 226–228, 247, 300  
 podrška 35, 39, 48, 49, 52, 68, 72, 73, 104, 108, 109, 112, 135, 140, 143, 144, 151, 158, 161, 163, 164, 181, 187,

- 188, 194, 207, 210, 242, 244, 245, 265, 270, 271, 312, 328, 330, 332, 352, 353, 357, 360, 362, 373–374, 375, 385, 393, 411, 424–427, 435, 439, 440, 442, 452, 453, 455, 458
- pol 42, 43, 62, 65, 67, 69, 79, 80, 103–194, 114, 134, 135, 139, 159, 191, 221, 222–224, 227, 228, 229, 231, 245, 247, 272, 303, 304, 307, 308, 309, 316, 319, 320, 321, 322, 324, 336, 356, 371, 383
- policija 126, 134, 142, 236, 243, 262, 263, 270
- politike  
javne politike 225, 235, 236, 308
- pomagač/pomagači 144, 151, 165, 175, 176, 179, 180, 181, 188, 198–200, 202–203, 205, 208–210, 211, 388, 408, 432
- pomaganje 98, 139, 165, 203, 433
- poremećaj 174, 175, 180–181, 264, 269, 321
- pornografija 26, 27, 279, 281, 314, 315
- porodica 27, 28, 30, 40, 49, 66, 68, 71, 72–77, 90, 94–96, 98, 104, 105–108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 117, 119, 128, 129, 131, 134, 135, 138, 141, 142, 149, 151, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 165, 181, 188, 208, 225, 226, 233, 236, 242, 243, 244, 255, 257, 258, 259, 263, 268, 278, 283, 286, 287, 303, 305, 306, 310, 311, 312, 320, 321, 322, 324, 325, 331, 348, 350, 351, 352–353, 356, 357–359, 361–366, 369, 371, 372, 373, 375, 376, 377, 388, 391, 392, 393, 396, 398, 403, 404, 405, 407, 408, 409, 411, 412, 413, 424–428, 429, 431, 436
- potraga za porodicom 450–452, 454–457, 458
- spajanje porodice (vidi: *reunifikacija*) 446, 450–452, 453–454, 455–457, 458
- poverenje 151, 185, 188, 196, 271, 329, 330, 360, 361, 368, 384, 390, 439, 442, 443
- poverljivost 100, 132, 149, 150–152, 156, 164, 328, 329–330, 350, 376, 389, 401, 408, 409, 454
- povratak 29, 273–274, 349, 374, 403, 426, 446–447, 468
- povreda/povrede 102, 103, 152, 159, 160, 211, 234, 235, 263, 268, 287, 321, 333, 352
- praktičar/praktičari (vidi: *socijalni radnik/socijalni radnici*) 62, 74, 75, 77, 96, 99, 240, 383
- praksa 67, 73, 74, 80, 108, 132, 135, 151, 228, 230, 364, 376,  
kulturno kompetentna praksa 75–76, 80, 405–406, 412,
- prakse  
štetne tradicionalne prakse 104, 231, 315, 336, 337, 377
- prava  
ljudska prava 21, 23, 24, 26, 27, 28, 33, 34, 36, 60, 67, 98, 150, 190, 230, 255, 257, 264, 300, 301, 302, 303, 304, 307, 308, 318, 320, 368, 373, 382, 407, 448  
prava deteta 60–62, 64–67, 69–71, 81, 96–98, 102, 128, 137, 138, 140, 158, 160, 191, 255, 263, 277, 279–280, 313–315, 315–316, 347, 348, 349, 369–371, 374, 375, 381, 291, 433, 440, 441, 443, 446
- predrasude 77, 232, 236, 434
- preseljenje 139, 274, 349, 403, 411, 446, 447–448, 450
- presretanje (vidi: *intercepcija*)
- prevodilac/prevodioci 156–157, 177–179, 199, 272–273, 320, 405, 407–410
- prihvatilišta 240, 265, 273, 391, 405, 437–438
- principi  
principi za zaštitu dece migranata 94–96, 97–114, 116, 119, 165, 270
- pristanak 153, 154, 164, 266, 175, 288, 329, 334
- pristup  
antirasistički pristup 78, 80  
pristup podešen deci 126, 132, 160, 164, 374, 385, 389  
pristup usmeren na preživelu 307, 328–331, 337  
pristup zasnovan na pravima deteta (vidi: *prava deteta*)



privatnost 149, 150, 151, 430

procena

procena najboljih interesa deteta  
139, 140, 154, 157, 158, 159, 368–  
377, 382–383

procena porodičnih i sredinskih  
faktora 157, 362–364

procena razvojnih potreba deteta  
140, 154, 354–357, 379

procena snaga kod deteta 142, 346,  
365–368, 412

procena sposobnosti roditelja ili  
odgajatelja 357–361, 436

procena uzrasta deteta 137, 159, 244,  
380–382, 382–383, 384, 386, 413

procena vođena potrebama 350

početna procena 139, 140, 142, 159

složena procena 347, 413

usmerena procena 142, 347, 372, 413

prostitucija 27, 236, 243, 266, 279, 309,  
314, 315, 333, 337

prostor/prostori

prostori podešeni deci (*child-friendly  
spaces*) 160–163

sigurni prostor za žene i devojčice  
324, 331–332

put

migrantski put 138, 242, 324, 325,  
359, 427

## R

rad

dečiji rad 275–285, 288

radnik/radnici

socijalni radnik 48, 49, 50–52, 67, 80,  
115, 126, 135, 143–145, 149, 165,  
176–177, 183, 184, 190, 199, 200,  
201, 206, 207, 209, 240, 358, 378,  
384, 385–386, 388, 389, 390, 394,  
404, 409, 424, 425, 432, 444, 448–  
450

ranjivost (vidi: *vulnerabilnost*) 90, 102,  
104, 117, 126, 128, 134, 146, 157,  
231–239, 245, 248

ranjivost dečaka 239–242

ranjivost devojčica 243–245

rodna ranjivost 240, 247

rasizam 23, 78, 180, 254, 260

ravnopravnost

rodna ravnopravnost 231–234, 247,  
300, 301–303, 305, 319, 322, 323,  
324, 407, 447

razgovor

razgovor sa detetom 137, 145, 149–  
150, 154–156, 316–317, 330, 387,  
389, 398

različitoš/različitosti 24, 60, 62, 70, 196,  
230, 231, 239, 241, 356, 455

razvoj

razvoj kod dece (vidi: *procena  
razvojnih sposobnosti deteta*) 62, 65,  
67, 70, 71, 90, 93, 97, 105, 106, 110,  
111, 126, 130, 146, 147–148, 158,  
160, 161, 242, 351, 352

registracija

registracija dece 66, 68, 131, 164,  
375, 380, 455, 459

regrutovanje

regrutovanje dece u oružane snage  
73, 104, 105, 377

reintegracija 104, 157, 184, 265, 267, 274,  
314, 319, 425, 451–452, 453, 457,  
458

retraumatizacija 180, 200

reunifikacija (vidi: *porodica; spajanje  
porodice*)

rezilijentnost 70, 98, 106, 107, 116, 139,  
161, 163, 180, 184–200, 211, 282,  
328, 367, 368, 403, 413, 467

rizik/rizici 94, 98, 101–102, 107–113,  
117, 129, 130, 131, 136, 138, 142–  
145, 157–159, 161, 185–186, 203,  
211, 238, 243, 253–260, 277, 278,  
286, 315, 318, 332, 367, 372, 377,  
379, 396, 413, 426, 446

identifikovanje rizika 134–145, 146,  
347–348

nizak rizik 144, 159

srednji rizik 144, 159

visok rizik 144, 159

rod 96, 103, 114, 221–229, 230, 232, 233,  
234, 236, 245, 247, 248, 265, 274,  
299–300, 302, 303, 312, 318, 319,

- 320, 322, 323, 324, 325, 354, 356,  
371, 376, 384, 386, 405, 407, 447
- roditelj/roditelji 29, 53, 65, 66, 67, 68,  
117, 118, 129, 131, 134, 135, 146,  
151, 153, 159, 163, 181, 188, 195,  
226, 242, 281, 285, 321, 352, 353,  
357–363, 365, 369, 372, 374, 379,  
391, 393, 402, 403, 412, 413, 424–  
429, 434–435, 451–452, 453, 455,  
456, 457–458, 459
- ruta/rute 40, 245
- balkanska ruta 46, 256, 257, 264
  - migrantska ruta 40, 232, 246, 436,  
439
  - mediteranska ruta 243
- S**
- saglasnost 137, 165, 195, 267, 375, 407,  
455, 465
- informisana saglasnost (vidi: *saglasnost  
na osnovu pune informisanosti*) 145,  
150–154, 164, 381
  - saglasnost na osnovu pune informisa-  
nosti (vidi: *informisana saglasnost*)
- sakaćenje
- genitalno sakaćenje žena i devojčica  
104, 312, 316, 321, 322, 333, 337
- samozaštita 158, 199–202, 204–206, 211,  
357, 367
- seksualnost 73, 94, 224, 228, 230, 232,  
242, 247, 320, 331, 356, 372
- self 74–75, 81, 204, 211, 356
- silovanje/silovanja 243, 287, 309, 321,  
324, 332, 333, 337
- siromaštvo 40, 71, 89, 234, 259, 277, 282,  
303, 308, 309, 316, 359, 365, 424,  
425
- situacija/situacije
- krizne situacije 25, 92, 93, 94, 96, 98,  
111, 119, 163, 165, 247, 317, 319,  
323, 331, 332, 354, 466
  - vanredne situacije 92, 93, 94, 96, 97,  
100, 119, 161, 165
- sklonište/skloništa 32, 112–113, 185, 236,  
237, 240, 241, 242, 244, 247, 270
- skrining 68, 128, 129, 131, 132, 134, 135,  
140
- brzi skrining 129, 130
- slučaj
- transnacionalno vođenje slučaja 349,  
354, 397, 402–403, 413
  - voditelj slučaja 108, 138–139, 141,  
143, 144–145, 165, 354, 367, 372,  
373, 379, 387, 391, 392, 396, 398,  
399, 400, 401, 404, 406, 442, 456,  
457, 458
  - vođenje slučaja (*case-management*)  
108, 137–139, 140–146, 165, 348,  
397, 398, 399, 411, 453, 454
- služba
- služba dečije zaštite 63, 81, 411
- smeštaj 47, 48, 49, 68, 128, 136, 179, 240,  
241, 270, 273, 353, 373, 380, 391,  
427, 428, 429, 430, 431–435, 436,  
437–440, 441, 442, 459
- socijalna zaštita 48, 347, 353, 384, 441
- socijalni rad 31, 48, 51, 72, 73, 79, 80, 81,  
137, 140, 165
- socijalni radnik/socijalni radnici (vidi:  
*praktičar/praktičari; radnik/radnici*)
- sopstvo (vidi: *self*)
- spajanje
- spajanje porodice (vidi: *reunifikacija*)
- srodnik/srodnici 164, 188, 360, 362–363,  
428, 459
- stabilnost 351, 353, 354, 361, 362, 430,  
458
- standardi
- standardi za zaštitu dece u migracijama  
92–114, 116, 117, 118, 119, 128, 138,  
165
- stanovanje 39, 92, 159, 351, 353, 363, 393
- staranje
- alternativno staranje 108, 118, 353,  
424–425, 427–431, 432, 433, 437,  
439–440, 452, 459
  - smernice UN za alternativno staranje  
427–429, 443
- staratelj 48, 53, 65, 68, 107, 108, 118, 119,  
129, 133, 135, 137, 151, 159, 195,  
272, 369, 374, 375, 381, 429, 433,  
440–444, 451, 459
- privremeni staratelj 270, 441, 442
- starateljstvo 440–445, 459

starost (vidi: *uzrast*)  
 stereotip/stereotipi 74, 74, 77, 225, 230,  
 234, 305, 308, 312, 313, 318, 322,  
 324, 336, 350, 366, 405, 434  
 strah 24, 28, 29, 126, 132, 134, 254, 257,  
 258, 260, 273, 321, 324, 325, 353,  
 366, 367, 409, 434  
 stranci 47, 264, 274, 288, 320, 322  
 stres 72, 73, 106, 159, 161, 162, 174, 175,  
 185, 186, 187, 199, 200, 201, 206,  
 208, 209, 210, 211, 264, 349, 352,  
 355, 356, 360, 367, 387, 409, 434  
 studije  
 studije detinjstva (vidi: *detinjstvo*)  
 sukobi 106, 197, 149, 353, 367, 400, 407,  
 455  
 oružani sukobi 66, 99, 102, 104, 126,  
 262, 279, 305, 306, 308, 309, 373  
 supervizija 76, 139, 209, 442  
 supervizor/supervizori 207, 348, 354,  
 399

## T

teorije  
 teorije o migracijama 30–33  
 trafiking (*trafficking*; vidi: *trgovina decom*;  
*trgovina ljudima*) 63, 303  
 traganje za porodicom (vidi: *porodica*;  
*potraga za porodicom*)  
 tražilac/tražioci azila 29, 45, 46, 174, 175,  
 333, 353, 364, 391  
 trauma 73, 93, 149, 156, 160, 161, 163,  
 174–176, 179–181, 185–187, 199,  
 200, 208–210, 262, 264, 287, 325,  
 348, 355, 467  
 vikarijska trauma 162, 198, 200, 208,  
 211,  
 traumatizacija 199, 200, 209  
 sekundarna traumatizacija 199, 208–  
 210, 211  
 trgovina osobama (*trafficking*; vidi: *trafiking*)  
 trgovina decom 94, 254, 265–268,  
 275, 287, 288, 337,  
 trgovina ljudima 266, 333, 439  
 trudnice 111, 130, 321  
 trudnoća 111, 306, 309, 337, 353, 457

## U

ugroženost 131, 273, 347, 357  
 uloga/uloge  
 rodne uloge 223–226, 232, 233, 236,  
 248, 299, 300, 312, 324, 325, 332  
 usluge  
 usluge podrške porodicama 424–427  
 ustav 302, 319  
 usvojenje 49, 434, 435, 444, 446  
 uzrast (vidi: *starost*) 43, 49, 62, 67, 68, 69,  
 71, 96, 103, 104, 106, 111, 114, 127,  
 128, 133, 134, 137, 147, 148, 153,  
 159, 164, 244–245, 259, 280, 318,  
 319, 352, 356, 357, 372, 380–387,  
 389, 413, 468

## V

vođenje slučaja (vidi: *slučaj*)  
 voditelj slučaja (vidi: *slučaj*)  
 transnacionalno vođenje slučaja (vidi: *slučaj*)  
 viktimizacija 174, 268, 270  
 vršnjaci 188, 189, 190, 242, 364, 373  
 vulnerabilnost/vulnerabilnosti (vidi:  
*ranjivost*) 36, 67, 70, 102, 200, 221,  
 223, 233–236, 238, 247, 253, 254,  
 255, 265, 278, 315, 348  
 vulnerabilnost dečaka 236–240  
 vulnerabilnost devojčica 236, 240–  
 242, 315, 323, 332  
 vulnerabilnost u migracijama 234,  
 235, 243–245, 248

## Z

zabrana  
 zabrana diskriminacije 65, 81, 320  
 zajednica/zajednice  
 male domske zajednice 437–438, 459  
 zanemarivanje 94, 106, 107, 110, 162,  
 241, 353, 355, 358, 425  
 zapošljavanje 31, 279, 288, 315, 411  
 zaposlenje 30, 40, 92, 159, 243, 280, 285,  
 302, 312  
 zaposlenost 109, 351, 353, 362, 363  
 zastupanje 137, 141, 151, 350, 404–405,  
 406, 413, 441

## zaštita

socijalna zaštita (vidi: *socijalna zaštita*)

zaštita dece 68, 92–114, 116

zaštita za pomagače 198–205, 206–210

zbrinjavanje 47, 48, 185, 273

zdravlje 94, 104, 111, 112, 161–162, 174, 175, 185, 199, 200, 203, 208, 237, 259, 264, 278, 279, 281, 306, 352, 355, 393

## zemlje

zemlje odredišta 24, 28, 32, 44, 111, 127, 230, 231, 241, 242, 243, 245, 275, 334, 373, 408, 427, 431, 432, 434,

zemlje porekla 22, 24, 26, 28, 29, 32, 33, 40, 42, 45, 67, 71, 89, 108, 111, 139, 142, 158, 174, 175, 181, 185, 227, 228, 230, 232, 242, 243, 245, 253, 254, 255, 258, 259, 260, 261, 262, 268, 269, 273, 274, 278, 285, 286, 300, 323, 324, 325, 333, 334, 349, 355, 356, 359, 363, 365, 369, 372, 373, 374, 375, 402, 403, 446–447, 451, 452, 467, 468

zemlje tranzita 28, 29, 53, 111, 127, 136, 179, 180, 230, 241, 242, 243, 266, 273, 274, 275, 323, 363, 373, 408, 432, 438

zlostavljanje 102, 103, 106, 107, 110, 129, 134, 135, 136, 140, 185, 235, 238, 241, 242, 248, 258, 269, 272, 283, 286, 314, 325, 358, 367

seksualno zlostavljanje 94, 102, 262, 263, 283, 287, 301, 309, 314, 315, 316–317, 318, 337

zloupotreba 99, 102, 111, 287,

zloupotreba dečijeg rada 105, 109, 110, 241, 275, 277–283, 288

znemarivanje 110, 135, 355, 372, 374, 396, 413, 425, 430, 438

zrelost 126, 148, 158, 191, 314, 352, 371, 372, 374, 382, 384, 386, 389, 453, 454

## Ž

žena/žene 222, 223, 224, 225, 305, 306, 307, 310, 311, 312

žene u migracijama 232, 233, 234, 236, 237, 242, 244, 308, 309, 318, 323, 324, 325, 331, 332

## žrtva/žrtve

žrtve eksploatacije 117, 126, 157, 184, 241, 242, 275, 319, 324, 386, 403

žrtve nasilja 126, 157, 184, 232, 257, 319, 386, 403

žrtve rodno zasnovanog nasilja 134, 157, 233, 241, 242, 305, 307, 310, 311, 312, 313, 314, 320, 321, 324, 325, 328, 329, 336

žrtve torture 257, 304, 319

žrtve trgovine ljudima 23, 49, 134, 136, 157, 243, 265, 266, 267, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 316, 320, 321, 323, 371, 372, 386, 403



CIP - Каталогизација у публикацији  
Народна библиотека Србије, Београд

342.726-054.73-053.2/.6(075.8)  
364-787-054.73-053.2/.6(075.8)  
343.62-054.72/.73-053.2/.6(075.8)  
314.745.3-054.72/.73-053.2/.6(075.8)

**ZAŠTITA dece u migracijama** : pristup zasnovan na pravima / Nevenka Žegarac ... [et al.]. - Beograd : Univerzitet, Fakultet političkih nauka, 2021 (Beograd : Čigoja štampa). - 506 str. : ilustr. ; 24 cm

"... u okviru projekta unapređivanje zdravstvenog stanja dece izbeglica i migranata u Južnoj i Jugoistočnoj Evropi ..." --> kolofon. - Na nasl. str.: Centar za istraživanja u socijalnoj politici i socijalnom radu. - Tiraž 500. - Biografije autorki: str. 11-13. - Summary. - Napomene i bibliografske reference uz tekst. - Bibliografija: str. 473-496 i uz svako poglavlje. - Registar.

ISBN 978-86-6425-088-7

1. Жегарац, Невенка, 1968- [аутор]  
а) Деца мигранти -- Заштита б) Деца мигранти  
-- Социјална интеграција в) Жртве насиља  
-- Деца мигранти

COBISS.SR-ID 46746633



U pitanju je pregledni i izvorni naučni rad, koji uključuje kako rezultate istraživanja autorica tako i konzistentan i temeljit pregled naučne oblasti na temu migracija, na temu dece i na temu pristupa radu sa decom. Poglavlja, pored teorijskog teksta, uključuju ciljeve učenja, uputstva za vežbe, normativne okvire, objašnjenje pojmova i terminologije i primere iz prakse, sa kojima autorice ilustruju vežbe. Radi boljeg pregleda, ove komponente su predstavljene u posebnim okvirima i obojene različitim bojama, što omogućava transparentnost i konzistentnost celog teksta. Ova monografija nije samo korisna u pedagoškom procesu, već je i neposredno prigodna za praktičare koji se u svakodnevnom radu susreću sa decom migrantima i za naučnu javnost u procesu istraživanja.

**Prof. dr Vesna Leskošek,**  
**Univerza v Ljubljani, Fakulteta za socialno delo**

Monografija i prateći praktikum o zaštiti dece u migracijama rezultat su temeljnog naučnog i istraživačkog poduhvata u do sada nedovoljno proučavanoj oblasti u nacionalnim okvirima. Publikacija pruža sveobuhvatno polazište za dalja razmatranja u kompleksnoj i aktuelnoj naučnoj i društvenoj problematici dece u migracijama i sasvim sigurno će biti dobro primljena u naučnoj i stručnoj javnosti. Osnovni postulati od kojih autorke polaze – pristup zasnovan na pravima deteta i centriranost ka detetu u migracijama, dosledno su sadržani u svim poglavljima i razmatranjima, što udžbenik i praktikum čini i instrumentom za zagovaranje primerenijih politika i intervencija usmerenih prema deci u migracijama.

**Prof. dr Dragan R. Simić**  
**Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka**

Posebnu vrednost publikacije predstavljaju delovi koji se odnose na primenu međunarodnih standarda zaštite dece u kontekstu migracija, uz uvažavanje pristupa zasnovanog na pravima deteta i tome prilagođenih standarda stručnog rada sa decom i porodicama u okolnostima migracija. S tim u vezi, od posebnog značaja su smernice koje proizlaze iz analize praktičnih aspekata pristupa zaštiti dece koji je zasnovan na pravima deteta, predstavljanjem postupaka i mogućih intervencija koji su fokusirani na dete, rodno i kulturno senzibilisani i uvek podržavajući kako za dete tako i za njegovu porodicu, u cilju sveobuhvatne zaštite najboljeg interesa deteta.

**Doc. dr Jelena Arsić**  
**Pravni fakultet Univerziteta Union**

ISBN 978-86-6425-088-7

